COLECȚIA ROMANULUI ISTORIC

Maxence Van der Meersch

INVAZIE '914

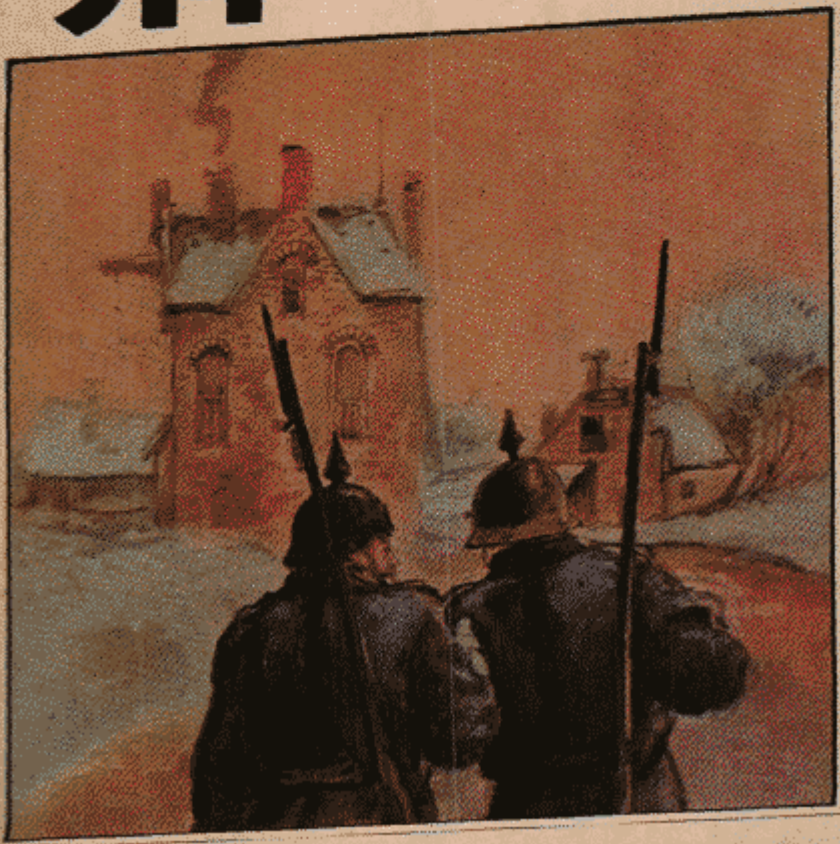

Maxence Van der Meersch

Invazie '914

Coperta colecției : VASILE OLAC

Maxence Van der Meersch

INVASION 14

Copyright 1935 by Albin Michel

Toate drepturile asupra acestei versiuni sînt rezervate Editurii UNIVERS.

Maxence
Van der Meersch

INVAZIE '914

În românește de
VERA MARIA NEAGU

București, 1986
Editura Univers

PREFAȚĂ

Originar din Flandra, Maxence Van der Meersch și-a impregnat profund opera de esența ținutului natal cu caracteristicile sale geografice și umane. Această „țară de jos" cu întinderile ei netede pe care orice ondulație de teren se vede de departe, cu mlaștinile ei nesfîrșite, dar asanate de mîna omului și acoperite de lanuri de cereale, a fost totodată și una din primele zone industrializate europene, importantă regiune minieră și ducînd pînă departe faima unor orașe ca Lille, Roubaix și Tourcoing — producătoare de fine țesături și stofe. O populație harnică, supusă des invaziilor — Flandra ținînd sau fiind tranzacționată pînă în secolul al XVII-lea cînd de o putere cînd de alta, cînd de Belgia, cînd de Franța, cînd de Spania, — învățată cu lipsurile și eroică în rezistența față de dușmani sau invadatori, va constitui rezervorul nesecat al eroilor făuriți de romancier.

Maxence Van der Meersch, pe numele său adevărat Joseph Cardijn, se naște la Roubaix în 1907, într-o veche familie de industriași din departamentul de Nord. După absolvirea facultății de științe juridice, se instalează ca avocat și publicist la Lille. Înflăcărat de idei umanitare, tînărul depășește preceptele social-creștine care nu-l satisfac, tinzînd spre un socialism de sursă marxistă, într-un spirit asemănător, deși mai puțin radical, ca Roger Martin du Gard. Alternanța între soluțiile religioase și cele de mutație socială pentru rezolvarea gravelor probleme ale societății interbelice există însă în întreaga creație literară a autorului. Unii exegeți, care cu prea mare ușurință îl consideră strict un adept al umanitarismului creștin, omit faptul că scriitorul contestă pe patul de moarte adeziunea sa la catolicism. Revoltîndu-se împotriva junglei capitaliste ce deformează pînă și ființe la început elevate, prinse în virtejul afacerilor și în goana după cîștigul cu orice preț, Maxence Van der Meersch și-a consacrat întreaga operă celor săraci și umiliți. În romanele sale și mai ales

În *Invazie '914* recunoaștem elemente autobiografice răzlețe și, din pudoare, destul de mult modificate. De pildă, portretele unor industriași cum sînt cei din familia Hennedyck, fondatori ai unei tradiții patronale cu puternice trăsături de onestitate și patriotism, conțin evocări ale unor membri din familia autorului, iar înfiripărea iubirii dintre David și Annie are rezonanțele căsătoriei lui Maxence Van der Meersch cu o lucrătoare din fabrică.

La douăzeci și cinci de ani, cînd debutează în aria prozei, la tînărul romancier se simt încă puternic influențele lecturilor preferate. *La Maison dans la dune* („Casa de pe dună" — 1932), povestea unui contrabandist înșelat și denunțat de soția lui, poartă vizibil amprenta tematicii, și violenței stilistice a lui Merimée. Totuși, în construcția personajelor, în atmosfera cărții se introduc note realiste menite să justifice comportamentele, precum și sumbrul, cenușiul existenței cotidiene descrise pînă în detaliu — procedee ce vor deveni specifice artei narative a lui Van der Meersch. Predominantă asupra întregii lui opere rămîne însă înrîurirea lui Zola de la care a moștenit, cum arată Pierre de Boisdeffre — „puterea, realismul scrupulos, lirismul inspirat" [1]. Această înrîurire se manifestă îndeosebi în surprinderea scenelor de masă, în viziunea aglomerărilor citadine, a suferințelor umane cu ce au ele groaznic și sordid, ca în romanele *L'Assomoir* („Gervaise") ori *Germinal*. Maxence Van der Meersch păstrează însă permanent încrederea în om și în forțele sale. În fața momentelor de supremă gravitate, a unor situații ce par fără ieșire, el relevă existența scînteii creatoare a omului care poate aduce oricînd lumină în mijlocul celei mai înjosite, inegalitare sau corupte lumi. Acest lucru apare limpede în *Quand les sirènes se taisent* („Cînd sirenele tac"), publicat în 1933, roman uzinal închinat mișcării greviste. În mod simbolic, în final, venirea pe lume a copilului uneia dintre eroinele principale prevestește — ca la noi în poezia *Clăcașii* de Octavian Goga — un viitor mai bun, constituie germenele unei orînduiri mai drepte.

În cursul scurtei sale vieți, Maxence Van der Meersch desfășoară o activitate literară prolifică. În aproape fiecare an publică unul sau două romane ample. *Le péché du monde* („Păcatul lumii"), a cărui acțiune se desfășoară tot în mediul muncitoresc, apare în 1934, urmat în același an de *L'Élu* („Alesul"). În anul

[1] Pierre de Boisdeffre — *O istorie vie a literaturii franceze de azi*, Ed. Univers, 1972, p. 307.

următor, după tipărirea vastei fresce despre primul război mondial — *Invazie '914* — apare *L'empreinte de Dieu* („Semnul Domnului"), care e încununat cu premiul Goncourt pe 1936. În 1940, lui *Pêcheurs d'hommes* („Pescuitori de oameni") îi succed cele două volume *Corps et âmes* („Trupuri și suflete"). Acest din urmă roman, cea mai renumită creație a autorului, scoate în evidență o preocupare ce se lăsase întrezărită în scrierile anterioare, acea tendință spre austeritate, spre o viață sănătoasă, lipsită de excese, rațională, pusă în slujba semenilor. Ca și Cronin în *Citadela* sau *Drumul lui Shanon* (de altfel, Maxence Van der Meersch are evidente contingențe cu prozatorul englez), el va aborda problema vieții umane îndreptînd reflectorul spre cercurile medicale. Șarjă violentă împotriva medicinii oficiale, *Trupuri și suflete*, care a fost unul din cele mai mari succese de librărie în Franța în timpul ocupației hitleriste, conține mai mult decît o condamnare a practicienilor șarlatani ahtiați numai după bani, a vieții nesănătoase, a excesului de medicamente și recomandarea unei existențe simple, mai apropiată de natură. Autorul leagă acest îndemn la trai cumpătat de ideea demnității umane, de străvechea deviză *Mens sana in corpore sano* — idee menită să insufle curaj și capacitate de rezistență oamenilor în vremuri vrăjmașe. Atitudinea pacifistă stenică, manifestată de scriitor în *Invazie '914*, își găsește acum o nouă cale de exprimare. De altfel, Maxence Van der Meersch, profitînd de marea popularitate a cărții, își va formula concepția despre lume și artă într-o lucrare intitulată *De ce am scris Trupuri și suflete*. Apărută postum, în 1956, ea constituie un adevărat testament literar. În acest document se dezvăluie nu numai preocuparea permanentă a romancierului pentru binele omenirii în suferință, dar și dragostea ce o poartă semenilor săi, planetei locuite de ei, minunatului glob pămîntesc ale cărui frumuseți și roade trebuie îngrijite și folosite respectînd armonia naturii. Considerate excesive în deceniile cinci și șase ale secolului nostru, asemenea opinii își vădesc acum valoarea lor, deosebit de actuală. Scriitorul moare de tuberculoză în 1951, departe de cîmpia flamandă pe care au iubit-o atît de mult el și eroii săi.

Voga europeană dobîndită de prozator în perioada celei de-a doua conflagrații mondiale are ecou și în România unde, începînd din 1940, se traduc o serie din romanele lui : *Casa de pe dună*, *Karelina* (titlul sub care apare *L'empreinte de Dieu*), *Trupuri și suflete* și *Păcatul omenirii*.

Invazie '914 se înscrie în ampla literatură despre primul război mondial, romanul fiind publicat spre finele lungului şir pe această temă, în 1935, cînd se pregătea din plin cea de-a doua conflagraţie, ceea ce conferă, indiscutabil, cărţii un caracter de avertisment vibrant împotriva pericolului ce ameninţa umanitatea, rememorîndu-i cu o vigoare teribilă suferinţele prin care trecuse cu numai douăzeci de ani înainte.

Ca ţinut de graniţă, Flandra franceză a fost mereu în cursul secolului XX teatrul unor bătălii crîncene, începînd cu cea din 1914 — intrată în istorie sub numele de *La Mêlée des Flandres* (încăierarea, vălmăşagul din ţinutul Flandrelor continuînd cu cele din 1915, 1917, 1918 şi, mai recent, — cu lupta de la Dunkerque din 1940. Totodată, întreaga regiune trebuie să suporte îndelungate şi devastatoare perioade de ocupaţie. Maxence Van der Meersch a trăit în copilărie episoade crunte similare celor narate în romanul său şi, chiar dacă realizează o frescă socială amplă şi obiectivă, în vocea auctorială — înfăţişînd atît de viu şi cu amănunte imposibil de reprodus dacă nu le-ai cunoscut direct, nemijlocit, evenimente şi situaţii — se simte experienţa proprie.

Cu cîţiva ani mai înainte de apariţia *Invaziei din 1914* are loc o discuţie cu larg răsunet despre autenticitate în romanele avînd ca temă prima conflagraţie mondială. Însufleţiţi de dorinţa unei literaturi care să înfăţişeze războiul fără nici un fel de edulcorare, în studiile lor, pornind de la romanul lui Roland Dorgelès *Croix de bois* („Cruci de lemn"), Jean Norton Cru în *Témoins de la grande guerre* şi André Ducasse în *La guerre racontée par les combattants* neagă posibilitatea scriitorilor de a evoca această epocă zguduitoare dacă nu au trăit-o ei înşişi. Camil Petrescu într-un număr de articole, precum *Şarja de la Robăneşti* şi *Mare emoţie în lumea prozatorilor de război*, scrise în anii 1929—1930, împărtăşeşte opinia lui Norton Cru. Iar Hemingway în nuvela *Colinele verzi ale Africii* susţine că războiul este unul din cele mai mari subiecte, dar şi din cele mai dificil de tratat cu sinceritate, şi numai creatorii care l-au văzut cu propriii lor ochi îi pot surprinde esenţa. Lui Maxence Van der Meersch, deşi are în 1914 doar şapte ani, i se imprimă indelebil în memorie toate suferinţele, frustrările şi traumele sale şi ale celor din jur, pe care va reuşi să le dezvăluie ulterior cu tulburătoarea autenticitate şi intensitate a faptului trăit. Autorul atrage atenţia asupra feţei tragice a războiului folosind detaliile adevărului crud pe care îl prezintă detaşîndu-se de scriitorii ce schiţează imagini belice idilice, de

paradă. De la început ne previne că în cartea sa nu transpare „nimic din acea frumoasă înțelegere, din acel eroism voios pe care l-au înfățișat alții..."

Clasificînd numeroasele romane pe tema primului război mondial, cercetătorul Maurice Rieuneau le grupează în două mari categorii : romane scrise sub forma jurnalului de front, alcătuite din notații ale vieții cotidiene dusă de o formație militară care face un efort colectiv pentru supraviețuire (aici se situează celebrul *Le Feu* („Focul") de Henri Barbusse, subintitulat „Journal d'une esconade", jurnal al unei grupe de luptă, și alcătuit din consemnări autentice de tranșee, publicate în 1916, ca și nu mai puțin celebrul roman *Pe frontul de vest nimic nou* (1928), de E.-M. Remarque), și romane care prezintă războiul prin intermediul unui personaj ce-și face astfel, trăind un eveniment limită, ucenicia vieții pe plan etic și filozofic [1]. Motto-ul *Invaziei din 1914* : „Aici inimile sînt călite ca aurul în foc" ar plasa romanul în al doilea compartiment. Unul din personajele principale subliniază intenția prozatorului, scoțînd astfel și mai mult în evidență semnificația versetului : „Războiul era cu adevărat focul, metalul prost n-ar fi rezistat. Aurul, inimile nobile, încercate în creuzetul suferinței își vor căpăta aici adevărata lor valoare, vor ieși purificate". Poate că, în evoluția cîtorva dintre protagoniști, cum e Alain Laubigier, intră această viziune a războiului ca ucenicie a vieții. În genere însă romanul, ca majoritatea prozelor ample ale scriitorului, se constituie ca o frescă socială într-o epocă de mare dramatism care pecetluiește fie în bine, fie în rău destinele oamenilor, uneori, ca în cazul Antoinettei, fără vina sau voința lor.

Înglobînd numai realitățile din spatele frontului, suferințele populației civile, Maxence Van der Meersch — aidoma lui Sadoveanu în romanul *Strada Lăpușneanu* — pune accentul pe perturbările aduse de război făpturilor lipsite de apărare, oprimate fără a putea găsi multe mijloace de ripostă la lovituri, tocmai în scopul de a exprima cu claritate distrugerile provocate de un război injust pe care oamenii nu l-au vrut și ale cărui jertfe inutile au fost. Pentru a cuprinde toate aspectele încercărilor prin care trece populația, autorul nu se slujește însă ca scriitorul român de un personaj martor, el îi pune pe numeroșii săi eroi să trăiască groaznicele situații ale invaziei, acumulînd la maximum ororile în

[1] Maurice Rieuneau, *Guerre et révolution*, Ed. Klincksieck, 1974.

orice împrejurări posibile : foamea, frigul, umilințele, reprimările, deportările, prizonieratul în lagărele de muncă forțată, întemnițările, execuțiile după un simulacru de proces etc. Ca și la ceilalți creatori de cronică a primei conflagrații mondiale, Maxence Van der Meersch face critica îmbogățiților în vremuri tulburi, a parazitismului, a speculei, și vede în iubire un suport moral în fața primejdiei, torturii, abrutizării. Concentrîndu-se asupra unui număr de familii din pături și clase diferite, de la sat și de la oraș, scriitorul realizează o imagine globală a existenței dusă de populația Flandrei ocupate de armata germană. El își alege personaje dintre țărani, din cercul industriașilor și oamenilor de afaceri, dintre proletari ori intelectuali, ba chiar din mediul pungașilor și declasaților, și urmărește reacțiile lor în fața evenimentelor. Desigur, din perspectiva crezului său democratic și progresist, prozatorul pune în lumină rolul muncitorilor din fabrici în luarea de poziție împotriva invadatorilor. Cînd Hennedyck șovăie dacă să refuze sau nu să lucreze pentru nemți și să impună această atitudine și celorlalți industriași fiindcă se teme să nu scadă și mai mult nivelul de trai al angajaților săi deveniți șomeri, lucrătorii din fabrică sînt aceia care îi cer să sisteze activitatea, să nu pactizeze cu inamicul. Și tot ei, după înfrîngerea germanilor, îl scot pe fabricant din inerție, din frămîntările provocate de trădarea soției, ce-i otrăveau sufletul, determinîndu-l să redeschidă porțile uzinei, să contribuie la normalizarea vieții. Maxence Van der Meersch relevă conștiința înaintată a proletariatului în timpul primului război mondial, menționează chemările lansate de socialiști și poziția pacifistă a lui Lenin, reproducîndu-le în romanul său. În mod justificat, Pierre de Boisdeffre scrie : „Dar cine va vrea să înțeleagă luptele muncitorilor de la începutul secolului va trebui să se refere la scenele de neutitat din *Invasion 14* și din *L'empreinte de Dieu*".

În romanul lui Maxence Van der Meersch, deși și printre cei avuți există adevărați patrioți, îndeobște greul războiului apasă pe umerii săracilor care nu colaborează cu dușmanul și rămîn fideli țării. Bogătașii, în marea lor majoritate, se aranjează, unii chiar profită și prosperă de pe urma războiului, ca primarul Lacombe sau fabricantul Ingelby. De la început se naște o înțelegere tacită între Comandatura germană și societatea înaltă a orășelelor cotropite, ori notabilii satelor. Sînt ridicați pentru a fi duși în lagărele de muncă doar tinerii din familiile nevoiașe. Pînă și

în închisoare, în cazul în care vreun individ mai înstărit nimereşte acolo, se continuă diferenţierile sociale.

Dar prozatorul are în afara criteriului social şi unul etic de împărţire a personajelor în cinstite şi josnice, criteriul dragostei faţă de oameni. În construcţia tipurilor el continuă tradiţia nuvelelor lui Maupassant pe tema războiului franco-prusac din 1870. Judith Lacombe se înrudeşte cu femeia uşoară din *Bulgăre de seu*, Lise şi Berthe Sennevilliers — cu Maica Sauvage. Dar în comparaţie cu eroinele lui Maupassant, personajele lui Maxence Van der Meersch beneficiază de un final deschis în configuraţia lor biografică. Intransigentele Lise şi Berthe nu se răzbună de groaznicele lor suferinţe pe tinerii ostaşi germani încartiruiţi în casa lor şi găsesc pentru aceşti adolescenţi, şi ei victime ale războiului, resurse de bunătate şi compasiune. Iar Judith, hulită de cei din sat, deşi îi ajutase pe toţi după ce ajunsese prostituata nemţilor, îşi salvează viaţa, călugărindu-se, datorită ajutorului dat de abatele Sennevilliers. Chiar în ceea ce-i priveşte pe traficanţi, autorul face o deosebire între cei care prin operaţiile lor financiare aduc un serviciu populaţiei, cum e Barthélémy David, şi cei care, punîndu-se la adăpost pentru orice eventualitate, nu se gîndesc decît la cîştig. În acest orizont moral al naraţiunii, se detectează ecouri ale romanului popular precum şi ale romanului de capă şi spadă, fata săracă, pură şi demnă cucerind pînă la urmă inima aventurierului bogat. Şi în atitudinea faţă de ocupanţi, scriitorul diferenţiază pe „diavolii verzi" care vînează oamenii pe străzi, ori pe ofiţerii nemileşi, de soldaţii dornici să fraternizeze cu victimele războiului, căutînd mereu, uneori cu umilă rugă, în ţara invadată, căldura celor de-o seamă cu ei. Primii stîrnesc teamă şi resentimente profunde, ceilalţi dobîndesc cîteodată înţelegere. Constatarea lui Tudor Vianu pe marginea jurnalului de front al lui Barbusse se aplică şi concepţiei lui Maxence Van der Meersch despre propaganda militaristă care, sădind naţionalismul, revanşismul, o ură nefirească între popoare, le înşală pentru a le precipita într-un măcel aberant: „Toată ideologia ultimei literaturi umaniste — susţine Vianu în articolul *Un scriitor nou*, publicat în 1920 în «Sburătorul» — tinde să afirme că durerile războiului umplu şi netezesc prăpastiile tuturor vrăjmăşiilor iniţiale".

Dar măsura cea mai importantă de preţuire a valorii umane este în *Invazie '914* curajul faptei umanitare. Dacă vinovăţia declanşării războiului incumbă guvernelor statelor imperialiste şi împuterniciţilor acestora în ţările cotropite, Maxence Van der

Meersch îi consideră condamnabili, cu circumstanțe atenuante, și pe cei pasivi, slabi carę se lasă pradă împrejurărilor. Fannie, firavă și dezarmată, își pierde din cauza legăturii amoroase cu soldatul german care locuiește la ea, respectul celor din jur și e împinsă la nebunie și sinucidere. Nici iubitul efemer, fierar pașnic, trimis în final pe front, nu scapă cu viață. Decraemer se depersonalizează în închisoare și doar intervenția prietenilor îl salvează de la moartea cauzată de dezintegrare și atonie. Autorul nu pledează însă pentru orice fel de faptă de curaj, ci pentru eroismul simplu, firesc, modest, lipsit de bravadă și exces fanatic. Acest eroism, întruchipat de Marc Sennevilliers, e caracterizat astfel : „Se simțea că sfințenia lui nu era o stare ci o luptă". Bunul simț, altruismul, apelul permanent la puterile și resursele umane îl fac pe Marc să intervină, în indiferent ce circumstanță, cu ingenioasă intuiție a ceea ce e util, de primă necesitate, a ceea ce întreține în suflete flacăra încrederii în dreptate. Înființarea și difuzarea ziarului clandestin *Fidelitatea*, obținerea unor condiții de viață omenească pentru prizonierii din închisoarea de la Reinbach, dezinteresul pentru onoruri după încheierea păcii și multe alte acțiuni definesc în roman, în manieră comportamentistă, pe eroul model al scriitorului. Acest lucru apare limpede cînd Decraemer încearcă să-l imite dar, exagerînd, cade într-o criză de misticism, aplicînd fals, împăciuitorist, idealul dragostei față de semeni.

În același spirit umanitar se conturează și noțiunea de patriotism. Ea nu e doar o credință nestrămutată, însă inexplicabilă, ca la învățătorul Feuillebois, care ajunge la fatalism, gata, ca în antichitate, să considere că sacrificarea fiului său va aduce victoria Franței. Dragostea de țară se naște și crește din afecțiunea pentru pămîntul natal, pentru familie, pentru căminul părintesc. Peisajul joacă un rol important în sugerarea relației indestructibile cu patria. Aceeași reacție sufletească o au copiii Laubigier cînd sînt siliți să plece departe de neteda cîmpie a Flandrei, Alain la muncă în Germania, Jacqueline și Camille — în refugiu, în Franța neocupată. Cei mici sînt cuprinși de uimire cînd văd „munții albiți de zăpadă, păduri, torente fără fund, defileuri sălbatice, lucruri pe care cei din Flandra nu și le pot închipui". Alain se simte încîntat inițial de codrii de brazi și aerul pur al piscurilor. Dar nu trece mult și duce, ca și frații săi, amarnic dorul naturii blînde de acasă, simțindu-se de două ori parcă prizonier între munții înalți ce-i par ziduri de închisoare. Dacă în *Adio, arme* de Hemingway, conform interpretării lui Carlos Baker, cîmpia și

muntele au înțeles simbolic, prima fiind identificată cu lupta și moartea, al doilea cu liniștea și iubirea [1], în *Invazie '914* există, dimpotrivă, izvorînd din sentimentul patriotic, opoziția între blîndețea șesului flamand, semnificînd pacea și dulceața traiului obișnuit, și înălțimile montane aspre, semnificînd exilul forțat. Dragostea de țară se manifestă nu prin vorbe mari, ci prin gesturile demnității cotidiene repetate cu răbdare, cu perseverență ca la Lise Sennevilliers, dar mai ales prin ajutorul dat alor tăi în vederea supraviețuirii pînă la înfrîngerea dușmanului. Alain Laubigier, învățat în lagărul de prizonieri să-și apere sălbatic existența, își dă seama că e pe cale să se secătuiască moral. Salvîndu-l de la moarte pe vărul său François, luîndu-și răspunderea altei vieți, își recapătă fizionomia umană. Onestitatea, curajul faptei, încrederea în forța omului îi unește în acte de bravură pe inși foarte deosebiți ca origine, credință și fel de a fi, cum sînt industriașul Hennedyck, clocotitor de energie, molcomul și seninul abate Marc Sennevilliers și profesorul Gaure, ateu convins, devotat științei și meseriei sale. Mai tîrziu, în anii celui de-al doilea război mondial, Aragon în poezia *Trandafirul* și *Rezeda* sugerează poetic această solidaritate a unor ființe foarte diferite una de cealaltă, solidaritate născută din neputința oamenilor dintr-o bucată de a nu apăra în cele mai adverse circumstanțe, punîndu-și viața în joc, cuceririle de preț ale omului, comorile lui morale : adevărul și libertatea : „Cel care credea în cer și cel / Ce nu credea deloc / — Un rebel e un rebel — / Suspină de același foc...“

Dacă, individual, portretele lui Maxence Van der Meersch nu se disting printr-o mare profunzime analitică, prozatorul are meritul de a surprinde cu nespusă vigoare personajul colectiv în scenele de masă, sesizînd mecanismele sale psihice specifice atît în momentele de avînt (manifestațiile socialiste din Bruxelles, izgonirea nemților cînd se răspîndește știrea înfrîngerii lor etc.), cît și în cele de spaimă (strîngerea și transportarea oamenilor la muncă forțată). Stilul dens, detaliul crud contribuie mult la atmosfera apăsătoare ce domnește în roman, secondată permanent de sunetul lugubru al canonadei. Istoricul literar Léon Riegel subliniază valențele descriptive ale acestei scrieri, dînd ca exemplu următorul pasaj despre distrugerile provocate de război în orașul Lille : „Printre străzile astupate de ruine, rănile sîngerînde

[1] Carlos Baker, Hemingway — *The writer as artist*, Princeton, 1956, pp. 94—116.

ale zidurilor de cărămidă, spărturile albe ale pietrei, aburii negri și murdari ai incendiului, furnicarul unei mulțimi disparate, fuga sinistraților, agitația pompierilor și salvatorilor, scheletele clătinătoare ale edificiilor, grămezile de fier răsucit, treceau încă mari perdele de negură roșietică, norii și praful enorm al prăbușirilor... Maxence Van der Meersch, scrie exegetul, în stilul său sclipitor înfățișează admirabil învălmășeala lucrurilor și dezolarea populației civile în mijlocul ruinelor" [1].

Era firesc ca, apărută printre ultimele în șirul romanelor despre primul război mondial, cartea antimilitaristă a lui Maxence van der Meersch să se termine pe o notă de dezamăgire, deoarece lecția conflagrației din 1914—1918 era pe cale de a fi atît de repede uitată. Ultimele pagini ale *Invaziei din 1914* degajează un sentiment de tristețe ce ascunde aprehensiunea în fața unei noi catastrofe ce se profila deja. Totuși există în sfîrșitul romanului și speranța că evocarea grozăviilor belice nu va fi zadarnică. Resuscitînd realitățile zguduitoare trăite de o populație pașnică, Maxence Van der Meersch intentează un proces de mare anvergură declanșării forțelor imperialiste, privind războiul drept o crimă împotriva întregii umanități, împotriva dreptului la pace și propășire al tuturor popoarelor, ceea ce menține mereu actuală problematica și viziunea romanului. În pofida evenimentelor pe care le discută în final Hennedyck și Marc Sennevilliers, dezvăluind nerezolvarea inechităților sociale și revenirea unor tendințe naționaliste ce încearcă să deformeze idealurile democratice ale rezistenților în timpul ocupației și punînd, de fapt, în 1935, sub semnul întrebării viitorul apropiat, scriitorul face cunoscută prin glasul eroului său preferat credința sa neclintită în capacitatea omului de a ieși victorios în lupta cu forțele întunericului.

SANDA RADIAN

---

[1] Léon Riegel, *Guerre et littérature*. Editions Klincksieck, 1978, p. 175.

Soției mele

INVAZIE '914

Aici sînt încercate inimile ca aurul în foc.

(IMITAȚIA)

PRINCIPALELE PERSONAJE

ALBRECHT, soldat german
BROOK, pîndar la Herlem
CLAVARD, tipograf la Lille
DAVID, Barthélémy, industriaș la Roubaix
DECRAEMER, Daniel, industriaș la Roubaix
DONADIEU, Simon, fierar la Herlem
DONADIEU, Pascal, fiul său
DUYDT, miner belgian imigrat la Roubaix
DUYDT, Etienne, zis Cocoșatul, fiul său
DUYDT, Isidore, fiul său
DUYDT, Marcel, fiul său
DUYDT, Léonie și Armande, fiicele sale
FEUILLEBOIS, învățător la Roubaix
FONTCROIX, Samuel, negustor la Roubaix
FONTCROIX, Edith, soția lui
FONTCROIX, Antoinette, fiica lui
FONTCROIX, Christophe, fiul lui
FONTCROIX, Gaspard, fratele lui
GAURE, profesor la Liceul din Tourcoing
GAYET, industriaș la Roubaix
GEORGINA, amanta lui Isidore Duydt
HENNEDYCK, Patrice, industriaș la Roubaix
HERARD, proprietar la Herlem
HUMFELS, adjunct de primar la Herlem
INGELBY, industriaș la Roubaix
KREMS, soldat german
LACOMBE, cultivator, primar la Herlem
LACOMBE, Estelle, fiica lui
LACOMBE, Judith, fiica lui
LAUBIGIER, Félicie, mama, menajeră la Roubaix
LAUBIGIER, Alain și Camille, fiii ei

LAUBIGIER, Jacqueline, fiica ei
MAILLY, Albertine, iubita lui David
MARELLIS, proprietar la Herlem
MOURAUD, Henri, spălător la Roubaix
MOURAUD, Joséphine, nevasta lui
MOURAUD, Georges, fiul lui
MOURAUD, Annie, fiica lui
PAUL, soldat german
PAURET, Gilberte, dactilografă la Roubaix
SANCEY, Juliette, fiică de negustor la Roubaix
SENNEVILLIERS, Berthe, mama
SENNEVILLIERS, Jean, proprietar de cuptor de var, fiul ei
SENNEVILLIERS, Marc, preot la Tourcoing
SENNEVILLIERS, Fannie, soția lui Jean, nora ei
SENNEVILLIERS, Lise, fiica ei
SENNEVILLIERS, Pierre, fiul lui Jean
SEREZ, învățător la Herlem
THAUNIER, soldat francez
THÉVERAND, funcționar la Roubaix
THOREL, editor la Lille
VAN GROEDE, Flavie, mama, menajeră la Roubaix
VAN GROEDE, Cécile, fiica ei
VILLARD, industriaș la Roubaix
VON MESNIL, medic-șef german
WENDIEVEL, industriaș la Roubaix

Partea întîi

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

Jean Sennevilliers, proprietarul cuptorului de var, pleca de acasă, coborînd spre carieră.

Casa lui era clădită pe vîrful muntelui Herlem. De aici, se vedea spre est întreg satul Herlem, o îngrămădeală haotică de case roșii și albe, strînse în jurul unei clopotnițe înalte de cărămidă cu fleșă de ardezie. Mai departe se înălțau somptuoase desișuri sălbatice, splendoarea unei păduri enorme, aurite de toamnă, de unde țîșneau turnulețele regale ale unui castel. Aceasta era reședința baronului des Parges, proprietar a nouă zecimi din pămînturile și din fermele ținutului. Spre sud, pe un pinten, se afla Fortul Herlem, vechi, cu taluzurile acoperite de iarbă, înconjurat de șiruri înalte de plopi. Într-o parte, masivă, enormă, cu ziduri puternice, goale, și cu acoperișuri ascuțite, ferma familiei Lacombe își grupa hambarele, staulele și grajdurile. Lacombe, mare fermier, era primarul ținutului. În spatele fermei și al fortului, îndepărtate, înnegurate, umbrite de o sinistră ceață de funingine, se întindeau orașele Roubaix și Tourcoing, fumegînde, înțesate de coșuri, de rezervoare și de gazometre.

Spre nord, la poalele muntelui, se deschidea în piatra albă o prăpastie mare, abruptă, un fel de falie larg deschisă, alungită, evazată în forma unei uriașe cochilii concave. Aceasta era cariera familiei Sennevilliers. Un iaz verde, de un verde de smarald, dormita aici, încrustat în roca albă, printre sălciile mici și trestiile viguroase, înghesuite pe malurile lui. La jumătatea coastei, se vedeau cuptoarele, un fel de turnuri pătrate, cu stingătoare în vîrf, care fumegau încetișor în aerul liniștit. Din această parte, perspectiva se deschidea nesfîrșită spre cîmpia flamandă. În depărtare, pe fondul albăstrui și voalat al ceru-

lui, se ghiceau ondulări abia sesizabile : colina Messines şi colina Kemmel. Se mai vedeau de asemenea două siluete albe abia întrezărite : turnul Halelor şi clopotniţa catedralei din Ypres.

Toate acestea erau calme şi nu se resimţeau de pe urma războiului.

Nemţii fuseseră văzuţi în septembrie : o trupă de ulani îmbrăcaţi în mantale largi, cenuşii, pe cap cu cascheta neagră tivită cu fir de alamă, cu lancea lungă cu banderola roşu cu negru vîrîtă în cizmă şi cu revolverul în mînă. Înaintau la pas, stăpînindu-şi caii mărunţi, năbădăioşi, cu harnaşamente din piele roşcată nou-nouţă. Erau bărbaţi voinici, cu obrajii trandafirii, plesnind de sănătate, cu înfăţişare atletică. Un epolet lung, orizontal, sub manta, le sporea încă şi mai mult prestanţa.

Îi închiseseră pe toţi bărbaţii în biserică, scotociseră prin casa lui Marellis, perceptorul, ca să găsească casa de bani. Îi alungaseră nişte rezervişti sosiţi din Lille, care îi şi uciseră pe doi dintre ei. Lacombe, primarul, bătuse în cuie, pe uşa primăriei, mantalele morţilor şi împărţise mulţimii tunicile însîngerate.

De atunci ulanii nu se mai întorseseră.

Jean Sennevilliers coborîse la carieră. Tuturor bărbaţilor le venise din Lille ordinul de plecare. Era la începutul lui octombrie. De data aceasta germanii invadaseră întregul Nord. De la începutul lui septembrie, prefectul departamentului Nord cerea zadarnic statului major din Boulogne instrucţiuni în legătură cu cei mobilizabili. I se răspundea să aştepte. În sfîrşit, la 6 octombrie statul major trimise prefectului din Lille ordinul de repliere a tuturor mobilizabililor. Ordinul ar fi putut fi trimis cu o maşină, printr-o ştafetă sau printr-o telegramă. L-au trimis prin poştă. Prefectul îl primi după trei zile. Germanii erau la porţile oraşului Lille. Prefectul trimise agenţi de poliţie, ciclişti, voluntari, pentru a duce în toate direcţiile ordinul de plecare. Oamenii ezitau, simţeau pericolul. Cu toate acestea, majoritatea bărbaţilor porniră la drum. Un nou exod, după cel din septembrie spre Dunkerque, a mii şi mii de bărbaţi spre sudul Franţei şi spre necunoscut.

Jean trebuia să plece a doua zi dimineață, dar voia să-și isprăvească treaba la carieră. Lucră la cuptoare pînă în noapte. Sora lui mai mică, Lise, îl ajuta. Încărcă cuptoarele, ca ceilalți să termine de copt pietrele, în timp ce el va fi plecat. Întindea pe rînd un strat de calcar, un strat de cărbune. Din cuptoare urca un abur alb, carbonic, care te făcea să te sufoci. Lise, cu furca, tria blocurile de piatră.

— Va trebui să descarci întîi cuptorul ăsta, spunea Jean, asta înseamnă douăzeci tone de var. Supraveghează coacerea. Cu asta veți putea trăi pînă la întoarcerea mea. Dacă găsești oameni poți continua să încarci. Profită de secetă ca să scoți creta din fundul carierei. Apele eleșteului sînt scăzute, asta înseamnă piatră cîștigată.

— Fii liniștit, spuse Lise.

— Să ai grijă de Fannie și de copil. Știi că e șubredă. Trebuie să se menajeze, să nu-i fie foame nici ei, nici micuțului. Ne socotim după război.

Lucrară împreună la încărcatul cuptoarelor pînă la miezul nopții, la lumina lămpilor cu ulei.

Jean se întoarse acasă, pe colina Herlem, pe întuneric. Fannie îl aștepta și plîngea făcîndu-i bagajele. I se și citea pe față pustiirea adusă de necazuri și teamă. Cum va suporta ea încercarea, dacă încă de pe acum era în starea asta?

Împărțise cu mama lui și cu Lise banii din casă. Lui Fannie îi dădu șase sute de franci.

— Să nu cheltuiești mai mult de douăzeci de franci pe săptămînă, îi spuse. Lise te va ajuta dacă nu te descurci.

Obișnuia să o trateze ca pe un copil. El era cel care conducea totul în menajul lor. Ce se va întîmpla cu ea, în lipsa lui? Ar fi vrut să-i pregătească totul dinainte, ca ea să nu aibă altceva de făcut decît să continue să trăiască precum altădată. Între timp, el curăța staulul în care-și ținea capra, și cușca iepurilor. Îi părea rău că lasă atîtea lucruri de făcut, sfecla de cules, tavanele de spoit, un geam de chituit în spălătorie. Făcea ce era mai grabnic, urcă din pivniță cîțiva saci cu cărbune, tăie lemne de foc, despică bușteni. Îi dădea sfaturi.

— Să nu speli cuverturile de lînă, sînt prea greu de stors. Pentru că mi-am amintit, o să spăl eu cearșafurile în putină. Și mai ales să nu ridici niciodată singură ca-

zanul cu rufe. Supraveghează-l atent pe Pierre, să meargă la şcoală... Dacă nu ai autoritate asupra lui, te va ajuta Lise.

Munci pînă la două dimineaţa. La ora asta, obosit, se opri. Spetindu-se astfel, văzînd din nou cît era de util, de neînlocuit, înţelegea şi mai bine cît de mult are să le lipsească.

— Va trebui totuşi să mă odihnesc o oră, spuse.

Urcară. Pierre dormea. Fannie şi Jean se culcară. Jean îşi auzi soţia plîngînd. N-avu nici curajul, nici dorinţa de a gusta un ultim moment de bucurie carnală înaintea plecării. S-ar fi zis că nu voia să întineze o durere atît de mare, acea suferinţă care era mai mult a unui tată, decît a unui soţ. Rămaseră treji pînă în zori.

Dimineaţa, devreme, Jean se sculă. Înainte de a pleca se mai duse o dată să vadă cariera scăldată într-o ceaţă blîndă, albăstruie, de octombrie. Privi îndelung această lungă gaură albă, văgăuna largă în formă de uriaşă scoică sonoră, unde iarna se amplifica vocea vînturilor. În adînc apa eleşteului scotea aburi. Şi gaze uşoare se agăţau de frunzişul aurit al sălciilor mici şi al tufişurilor.

În mare parte, cariera, această gaură largă, această brazdă adîncă, era opera lui Jean, urma trecerii lui pe pămînt. Şi ea avea nevoie de el, de priceperea şi de forţa lui. Îi cunoştea fiecare colţ, fiecare vînă. Îi ştia calităţile şi slăbiciunile, resursele şi pericolele. Ea nu trăia decît prin el, din el. Nimeni nu-l putea înlocui aici fără o experienţă îndelungată, o familiaritate răbdătoare. Gîndul că dacă el nu se va întoarce, ea va trece în mîinile altuia şi va suferi din pricina asta, sau mai degrabă că va înceta să existe, că va rămîne aici ca o crevasă inexplicabilă şi inutilă, o scobitură de piatră sălbatică, năpădită lent de mărăcinişuri şi de apele izvoarelor şi ale ploilor, îl îndurera ca moartea unei fiinţe. Se întoarse spre casă.

La ora nouă plecă. Făcu drumul cu Marellis, perceptorul, care nu ştia dacă trebuie să-şi părăsească postul şi se ducea la Lille să capete instrucţiuni.

La gara din Lille, într-o agitaţie de neînchipuit, se întîlni pe neaşteptate cu fratele său mai mare, Marc Sennevilliers, preotul liceului din Tourcoing. Marc alergase la Lille să-şi ia adio de la fratele lui. Se-mbrăţişară. Şi cum

nu se puteau hotărî să se despartă, intrară împreună în gară. Aici domnea o mare zarvă. Un singur tren sub presiune aştepta. Sute de bărbaţi invadaseră compartimentele, se îngrămădeau ca vitele. O mulţime enormă asalta trenul. Impiegaţii îi dădeau jos pe oamenii agăţaţi de barele uşilor, instalaţi pe tampoane sau cocoţaţi pe acoperişuri. De altfel, nimic din entuziasmul mobilizării nu se vedea la aceşti oameni. Totul, dimpotrivă, semăna cu panica.

Cu valiza în mînă, Jean alerga alături de fratele său de-a lungul trenului, căutînd zadarnic unde să se urce. Ajunse astfel pînă la locomotivă. Şi tocmai cînd voia să renunţe, o voce îl strigă :

— Jean !

Îl recunoscu, surprins, în tender, pe prietenul său Simon Donadieu, fierarul din Herlem. Donadieu petrecuse noaptea la Lille, ca mulţi alţii, dormise pe trotuar, sub cerul liber. Printr-un miracol, îşi regăsise un prieten, care era fochistul locomotivei. Graţie lui, Jean putu să urce şi el în tender

Acest exod fu punctul de pornire al unei sinistre aventuri a patruzeci de mii de mobilizaţi pe care germanii aveau să-i masacreze sau să-i arunce în închisori. Pentru că inamicul cucerise deja ţara. Încă o dată, nevinovaţii trebuiau să plătească cu viaţa lor incuria şi neglijenţa stăpînilor.

II

De trei zile germanii bombardau oraşul Lille. Din Roubaix se vedeau în fiecare noapte flăcările incendiului. Ca mulţi alţii, Samuel Fontcroix alerga seara spre suburbii să privească de departe, în adîncul orizontului, linia jucăuşă şi sîngerie decupată pe prăpastia neagră a cerului. Infernul acesta părea foarte aproape. Flăcări roşii ţîşneau într-un vacarm îndepărtat de fierărie, un zdrăngănit de metal din care părea că se înalţă un strigăt deznădăjduit.

Samuel Fontcroix se gîndea la nevasta și la fiica lui, care îndurau acolo această spaimă. Și se-ngrozea.

Era un bărbat de vreo patruzeci de ani. Locuia la Roubaix în cartierul Epeule, unde ținea o prăvălie de cărbuni. De doi ani se despărțise de nevastă.

Se căsătoriseră prosteşte. Samuel muncea la tatăl său. Edith era croitoreasă. O întîlnire banală îi legase. El era destul de naiv. Cît despre Edith, amesteca în mod ciudat șiretenia cu sentimentalismul. Luaseră drept cea mai frumoasă dragoste ceea ce nu era decît o pasiune a simțurilor. Samuel era vesel, optimist, poet în momentele sale bune, și se entuziasma ușor. Femeia era prozaică și amară. Certurile neincetate i-ar fi făcut să se despartă mai curînd, de n-ar fi fost naşterea celor doi copii, care totuşi nu aduseseră înțelegerea. Menajul continua să meargă tîrîş-grăpiş. Acreala și răutatea Edithei îl exasperau pe Samuel. Acasă nu-l aştepta nici o bucurie. Făcu greşeala să o caute în afară și avu cîteva escapade. Relațiile dintre soț și soție se înveninară definitiv.

Apoi Samuel se îndrăgosti de o tînără femeie care spunea că e nefericită și era, într-adevăr, ca și el. Asta dură trei ani. Amanții se ascundeau bine. Cartierul Epeule nu află nimic. Cei doi trăiau în viitor. Samuel se gîndea la divorț, la fericirea de mai tîrziu. Dar într-o bună zi Edith află despre aventură. Se răzbună crud și fără noblețe, ducîndu-se să-l informeze direct pe soțul nefericitei, și sfărîmînd dintr-o singură lovitură căminul celeilalte și pe al ei.

În acel moment soții Fontcroix se despărțiră.

Scîrbit și cu inima zdrobită, Samuel preferă să pună capăt acestei vieți stupide. Se despărțiră în termeni buni. Edith o luă pe fată, pe Antoinette, care avea treisprezece ani, și deschise o băcănie la Lille. Samuel îl păstra pe băiat, pe Christophe, care avea cinci ani. Samuel se ducea s-o vadă pe fată la Lille în fiecare lună și-i ducea și ceva bani.

Acum Edith și Antoinette se aflau acolo sub bombardament. Și Samuel era uimit să discearnă în temerea sa o atît de mare parte de neliniște pentru soția lui. Nu se irosesc zadarnic, oricare ar fi neînțelegerile, cincisprezece ani de trai în comun.

Asediul orașului Lille dură trei zile. Populația trăia în pivnițe.

În dimineața celei de-a patra zile, Samuel Fontcroix alergă spre Lille, reuși să pătrundă în oraș, unde germanii își făcuseră intrarea printre ruine. Fu consternat.

În Lille, focul mistuitor și nimicitor era pe sfîrșite, centrul și gara erau distruse. Populația reîncepea să trăiască. Oamenii ieșeau din pivnițe, alergau să vadă incendiul și devastarea. Orașul era plin de fum, de abur, de imensul praf roșu al dărîmăturilor. Spre gară și spre Teatru se zărea acum un vast spațiu viran ca un cîmp de bătaie, pe care se înălțau ici și colo, sinistre, marile schelete negre de piatră și fier, cu ferestrele deschise spre gol și incendiu. Nu mai erau străzi. Mormane de cărămizi, de grinzi și de sticlă spartă. Ici și colo mai ardea încă, se auzeau trosnetul și sfîrîitul focului. Ploi de scîntei, de cenușă și de jar, pale de fum înăbușitoare. Înaintai cu mîna la ochi, lăcrimînd, tușind sufocat. Pompieri improvizați făceau lanț. Și dintr-o dată descopereai sub cască fața neagră a unui prieten. Convoaie lungi de fugari plecau, încărcați de boccele informe, cu un aer rătăcit, oameni pe jumătate îmbrăcați, femei în cămașă pe sub paltoane, copii goi sub cuverturi. De asemenea mulți jefuitori, oameni în sandale, cu înfățișare obraznică, cu saci în spate și care dispăreau printre ruine. Ici și colo erau evacuate prăvăliile amenințate, linse de flăcări, prăvăliașii împărțeau mărfurile, produse de băcănie, jucării, țesături, valize, cu obligația de a le fi restituite cînd va fi trecut pericolul. O duhoare generală de lînă arsă, de lemn carbonizat umplea atmosfera. Oamenii goleau gălețile de apă peste flăcări sau peste ruinele încă fumegînde, și se auzea acel strigăt ascuțit al apei prefăcute în aburi murdari. Case despicate, tăiate în două, dezgoleau încăperi mici mobile agățate în gol, paturi atîrnînd deasupra abisurilor. Pe pămînt, bucăți de cărămidă, de sticlă, de fier, de mobile sfărîmate, de cratițe și vase, de moloz. Nu se mai deslușeau nici caldarîmul, nici strada. Escaladai mormane de dărîmături. În jurul unei case năruite, grupuri de oameni se opreau ici și colo privindu-i pe salvatorii voluntari care înlăturau ruinele, încercînd să ajungă la nefericiții acoperiți în adăpostul lor. Erau scoși de-acolo răniți, asfixiați, morți.

Dintr-o răsuflătoare degajată astfel cu mare trudă ieşi un cîine mare, alb, care fugi, dispăru printre ruine, nebun de spaimă. Nu rămăsese viu în această pivniţă decît el. Se găseau pe jos şi erau adunate puşti, uniforme de soldaţi francezi şi burnuzuri de arabi. Pentru că vînătorii maiorului de Pardieu îşi aruncaseră, ca să scape de duşmani, armele şi veşmintele, şi se refugiaseră la localnici, unde stăteau ascunşi. Gumierii, călăreţi arabi auxiliari, îşi uciseseră caii pe caldarîm.

Pe clopotniţa de la Saint-Maurice, pe turnul Noii Burse filfîiau încă zdrenţe albe, semn al înfrîngerii şi al capitulării. Şi tocmai în vîrf, începuse să spînzure drapelul Imperiului, simbol imens şi imobil.

Oamenii şi-l arătau, plîngeau, se îndepărtau. Şi printre străzile astupate de ruine, printre rănile vii ale zidurilor de cărămidă, spărturile albe ale pietrei, vaporii negri şi murdari ai incendiului, colcăiala unei mulţimi împrăştiate, fuga sinistraţilor, agitaţia pompierilor şi a salvatorilor, scheletele clătinătoare ale clădirilor, grămezi de fiare răsucite, continuau să treacă fîşii largi de ceţuri arămii, enormii nori de praf ai dărîmăturilor, ca fumul unei canonade ce pluteşte deasupra unui cîmp de bătaie.

La colţul străzii Saint-Sauveur, dintr-o dată, Samuel se izbi în mulţime de nevasta şi de fiica sa, care rătăceau în mijlocul acestei pustiiri. Se îmbrăţişară fără să poată spune un cuvînt.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Fu o curioasă experienţă de socializare cea pe care o încercară la Herlem, ca şi în celelalte sate ale ţinutului invadat, autorităţile germane. Tentativă cu atît mai interesantă cu cît ea se aplica în mediul rural, considerat în mod obişnuit ca refractar prin esenţă la orice încercare de acest fel.

Abia sosit, colonelul von Glow, comandantul regiunii Herlem, îi convocă pe primarii, adjuncții, secretarii de primărie, învățătorii, perceptorii, doctorii și preoții din toate comunele. Reprezentanții a unsprezece comune, adunați astfel la primăria din Herlem, primiră ordinele colonelului și fură declarați responsabili de executarea acestora.

Din etapă în etapă, în două luni, întreaga viață rurală se află sub controlul autorităților germane.

În fiecare săptămînă avea loc întrunirea convocată de colonel. Care ținea astfel în mînă întregul ținut, ordona, primea plîngerile și-și formula observațiile. Spunea cu brutalitate „ordon", și toți îl ascultau.

Începuse prin a cere o situație generală a pămînturilor, pe care trebuiră să o întocmească primarii fiecărei comune.

Lacombe, primarul Herlemului, străbătu regiunea distribuind foi tuturor fermierilor. Erau chestionare de dimensiuni mari : cîte hectare cultivate cu grîu, cu ovăz, cu trifoi etc... Cîți cai, cîte vaci, cîte oi aveți. Cîte mașini, utilaje, ce grîne în hambare, harnașamente, piele, uleiuri și benzină.

Foile odată înapoiate, colonelul fu văzut în caleașcă, dînd ocol satului împreună cu Lacombe. De aici, noi circulare : să fie puse în stare de practicare drumurile, să fie pietruite, curățate bălțile și șanțurile, răzuite marginile puțurilor, să fie presărată cenușă, să se vegheze la curățenia solului pe o rază de zece metri. Ordin oricărui bolnav de a avertiza Comandatura. Ordin tuturor de a presta zece ore de muncă pe zi pentru Comandatură. Să se arunce nisip pe drumuri în caz de îngheț, să se usuce fructele pentru a le conserva, să se bată grîul și să fie pus în saci, să se culeagă sfecla și să fie pusă în silozuri, să se țină bucătăriile mai curate, să se mînuiască o dată pe lună pompa de incendiu. Niciodată Herlemul nu a fost atît de curat.

Între timp, o echipă de chimiști analiza pămînturile. Din ianuarie, fermierii primiră îngrășăminte și li se repartiză cu strictețe semințele. Mai întîi fu interzisă cultivarea sfeclei de zahăr ; Germania producea destulă. Să se semene aici grîu, în altă parte lucernă, să fie terminate muncile în februarie, însămînțările în martie, să se grebleze, să se

tăvălugească, să se ude fineţele. Ordin lui Lacombe să-şi taie gardul de nuiele, lui Humfels să-şi cureţe şanţurile, lui Bazin să-şi repare secerătoarea, să se taie vegetaţia subacvatică a eleşteului. Să se ţină contabilitatea şeptelului, să se comunice Comandaturii naşterile şi decesele de animale, cantităţile zilnice de lapte, unt, ouă.

Să fie furnizate pe cap de vită atîţia litri de lapte, trei ouă de fiecare găină, pe săptămînă. Autoritatea germană le plătea cinci pfeningi şi şapte pfeningi pe litrul de lapte, dar reţinea zece pfeningi pentru un litru de lapte sau pentru un ou lipsă. Interzis să tai iepuri, găini, porci. Să se arate primăriei leşul fiecărui animal mort prin accident.

La început, oamenii au rîs. Amenzi, percheziţii, confiscări descurajară însă repede rezistenţa. Trebuiră să se supună, să se plece, cu o mînie din care nu lipsea o oarecare admiraţie. Erau tari, nu-ncăpea îndoială.

Într-o după-amiază din luna februarie 1915, Pascal Donadieu, fiul fierarului, porni spre ferma Lacombe.

Simon Donadieu plecase în octombrie 1914 cu Jean Sennevilliers. De atunci nu mai aveau ştiri de la el. Pascal, care avea şaptesprezece ani, locuia cu mama lui la fierărie şi trebuise să întrerupă cursurile de mecanică şi electricitate pe care le urma la Institutul din Tourcoing. Banii se terminaseră. Pascal voia să muncească. Începu să caute o slujbă.

În ajun ninsese. Un soare palid, aproape invizibil, înălbea pîcla. Şi Pascal mergea cu pas întins peste cîmpuri. Fermele se îngropau sub zăpadă. Pe necuprinsul întinderii albe nu rămîneau decît petele negre ale unor ziduri şi dantela subţire a arborilor despletiţi. Imensă pagină virgină şi parcă strălucitoare. Pascal găsea în acest cer alb, în acest pămînt alb abia punctat de negru, în această uniformitate palidă şi confuză, ceva uşor şi pur, care, în ciuda tristeţii acelei ore, îl umplea de o vagă mulţumire. Respira din plin.

Ideea de a o revedea pe Judith Lacombe, fiica fermierului, îi dădea o uşoară tulburare. Cîndva îi făcuse curte fetei. De două-trei ori se plimbaseră împreună pe aleile castelului Parges. Îşi făcuseră confidenţe. Simon Donadieu îi atrăsese atenţia fiului înainte de a pleca :

— Eşti încă tînăr, nu ai o situaţie, îţi cer să fii serios. Fata lui Lacombe nu-i de tine. Mai tîrziu o să vedem noi...

Aşa că de la plecarea tatălui său, Pascal o ocolise pe Judith. Să nu-i dea ascultare celui absent în astfel de împrejurări l-ar fi speriat, ca şi cum asta i-ar fi putut purta nenoroc tatălui său. Acum nu mai era acelaşi lucru. Era nevoit să meargă la Lacombe, unde spera să găsească de lucru. Nemţii le cereau tuturor să lucreze. Şi Pascal trebuise să muncească pentru ei, să facă potcoave pentru caii lor în fierăria părintească. Nu scăpase de munca asta decît rănindu-se de bunăvoie la mînă cu un ciocan. Vindecat, încerca acum să le scape. Se gîndise la Lacombe, primarul, pe care îl cunoştea bine, şi pentru care reparase de multe ori secerători şi pluguri.

În prima perioadă a războiului, Lacombe cîştigase mulţi bani. La Herlem veneau grupuri de refugiaţi care fugeau de inamic, coborînd spre Franţa. Oamenii aceştia, fermieri, ţărani cei mai mulţi, duceau cu ei o mulţime de vite, povară flămîndă ce-i încurca. Lacombe şi cîţiva mari fermieri cumpărară la preţuri de nimic aceste cirezi şi le vîndură la preţuri de trei ori mai mari măcelarilor din oraşele vecine.

Cînd nemţii se întoarseră la Herlem, Lacombe, înspăimîntat, la început se ascunse. Avea pe conştiinţă împărţirea mantalelor de la ulanii ucişi. Se vedea foarte bine închis sau împuşcat. Bolnav de spaimă, crezu că are să facă gălbinare. Din fericire, nemţii nu aflaseră nimic despre povestea asta. Ca primar al satului, fu chemat curînd la Comandatură. Tremurînd de frică, promise tot ce i se ceru, se arătă de o docilitate exemplară, arătă fără să se lase rugat resursele satului, dădu lista bărbaţilor valizi, merse pînă acolo încît chiar primăria trimise oamenilor ordinul de a munci pentru Comandatură.

Lacombe dădu exemplu de supunere, lăsînd să se instaleze la el în casă un vechil german, cu trei muncitori care să-i înlocuiască pe argaţi.

Acum, din nou liniştit, începuse să vadă iarăşi partea bună a lucrurilor, îşi muncea pămînturile cu vechilul bavarez, fura ce era mai bun din produsul acestora în înţelegere cu el.

Pascal îl găsi în bucătărie, în picioare în fața ferestrei, cu spatele la ușă, fumîndu-și pipa și privind ogoarele. Era un tip voinic, tare ca un bivol. Judith, fiica lui cea mai mică, aplecată peste un ciubăr, cu brațele goale, spăla untul în apa proaspătă. În încăpere plutea un miros înțepător.

— Ei, spuse Lacombe, uite-l pe Pascal. Ce e nou ?

Pascal îi spuse ce-l durea.

— Să vedeți, domnule primar, nu-mi place să muncesc pentru dușman. Am ceva pregătire. Nu puteți să-mi dați de lucru la primărie ?

— Păi, spuse Lacombe, adică... Tocmai mă gîndeam să-i înlocuiesc cu femei pe funcționarii care au mai rămas. Comandatura are nevoie de bărbați.

— Bine, foarte bine, făcu Donadieu, înmărmurit, oricum, mulțumesc.

Avea o expresie atît de ciudată, încît taica Lacombe își pricepu neghiobia și vru să o dreagă.

— Bine-nțeles că nu le fac jocul. Dar vezi că ei sînt cei mai tari. Trebuie să te dai bine pe lîngă ei.

— Da, da, spuse Pascal.

Își stăpîni mînia. Își repetă că are nevoie de Lacombe, că trebuie să-l menajeze. Reluă pe un ton aproape liniștit.

— Domnule primar, n-ați putea măcar să „uitați" să mă treceți pe lista bărbaților ? Cel puțin să nu mă înscrieți chiar acum ?

Lacombe rîse.

— Nu e prost, Pascal ăsta ! Ne-am înțeles, băiete. O să te sărim... O să-l înscriu în locul tău pe fiul lui Larmiget. Au refuzat să-mi dea vaca lor. Asta o să-i învețe minte. Noroc, băiete !

Și începu să fumeze din nou în fața ferestrei.

Afară, pe trotuar, Pascal se întîlni cu Judith. Fata trăsese ciubărul sub cișmea și pompa acum peste untul galben un jet de apă proaspătă, ca să-l spele. Brațele ei goale ridicau și lăsau în jos lungul braț de fier scîrțiitor.

Pascal se opri în fața ei :

— Bună seara, Judith.

Judith avea șaptesprezece ani. Subțire și nervoasă, cu fața prelungă și palidă, cu părul negru, izbea prin expre-

sia voluntară și încordată a chipului ei, și prin ceva romanesc, care lăsa să se ghicească în fata aceasta de fermieri bogați și neciopliți un temperament exaltat, o natură impetuoasă și himerică.

— Bună seara, spuse.

Și Pascal crezu că ghicește la ea aceeași stinghereală pe care o încerca și el.

Fata părea deopotrivă mulțumită și încurcată de această întîlnire.

— Merge, merge ?

— Da, desigur.

— E mult timp de cînd nu ne-am mai văzut, spuse Pascal, care regretă imediat cuvîntul imprudent, evocator al trecutului.

— Da...

— Am venit să obțin un post la primărie, dar văd că nu se poate.

— Și tatăl tău ?

— N-am veşti de la el.

— E-adevărat că nemții taie teii de pe aleea castelului ?

— E-adevărat, da...

Tăcură. Fiecare cuvînt reînvia, în ciuda lor, amintirea acelei scurte legături sentimentale și inocente, cele două sau trei plimbări scurte și timide de îndrăgostiți, pe aleea marelui castel.

În momentul acela în curte intră un ins voinic de treizeci-treizeci și cinci de ani, blond, cu părul ondulat, cu obrajii trandafirii, cu ochii limpezi, îmbrăcat ca un argat de fermă. Veni direct la pompă și spuse cu un puternic accent german :

— Bună ziua, bună ziua.

— Bună ziua, Albrecht, spuse Judith.

Și Pascal ghici că se află în fața vechilului german, care conducea ferma Lacombe. Fu surprins, prostește, că un german îmbrăcat în haine de lucrător seamănă cu un francez. Omul acesta n-avea nimic dintr-un dușman, văzut în hainele lui de lucru, cu părul ondulat, și cu zîmbetul larg, îndatoritor.

— Murdar, spunea Albrecht. Mult murdar ! Și foame ! Mult muncit.

Își arătă mîinile pline de pămînt, le apropie familiar de fața Judithei. Ea se dădu iute înapoi.

— Haide, Albrecht. Fii cuminte !

Părea stînjenită în fața lui Pascal.

— *Wasser* ? întrebă Albrecht, arătînd brațul pompei.

Îl prinse în pumn, îl manevră cu o mînă, fără efort, cu o vigoare de necrezut, făcu să țîșnească pe bulgării galbeni un jet puternic și continuu.

— Ajunge, ajunge, mulțumesc.

Judith începu din nou să spele untul. Îi întorsese spatele lui Pascal și, foarte roșie, părea aproape că se ascunde. Albrecht se uita la Pascal, îi făcea cu ochiul, și, rîzînd, arătîndu-și dinții pătrați și albi, făcea gesturi și strîmbături, prefăcîndu-se că vrea să pompeze peste capul Judithei.

— La revedere, spuse Pascal.

— La revedere, răspunse Judith, stînd tot aplecată peste ciubăr.

Pascal plecă. O luă spre piața Herlemului pe poteca ce trece prin spatele fortului și taie de-a curmezișul ogoarele. Era aceeași vreme cețoasă, cu lumină palidă și voalată, răspîndită din cerul senin pe pămîntul înzăpezit. Nici o umbră. O imensitate albă și mută. O tăcere care acum lui Pascal îi strîngea inima. Totul devenise de o tristețe copleșitoare.

Băiatul se grăbea spre fierărie. Se simțea plin de amărăciune și îmbătrînit. Se gîndea la tatăl său, descoperea în ultimele lui sfaturi o înțelepciune profundă, pe care n-ar fi bănuit-o. Simțea în el o durere confuză, pe care nu i-ar fi plăcut să o zgîndăre.

* * *

Seara, după lucru, lucrătorii germani se întorceau cu Albrecht la fermă. Era aproape noapte. Judith le încălzea un cazan cu apă de ploaie, ca ei să se spele afară, pe micul trotuar de cărămidă, cu tot frigul.

Se dezbrăcau, lăsau pe ei numai pantalonii strînși cu cureaua. Judith le aduse apă caldă. Oamenii începură să

se scuture, să se stropească, să se frece. Judith și sora ei Estelle îi priveau.

— Săpun ?

Estelle se duse la bucătărie, aduse săpunul negru.

Era o fată înaltă, slabă ca o scîndură, care semăna cu mama ei, făcea pe mironosița și păstra ipocrit o ținută ștearsă. Dar îi plăceau bărbații. Judith o găsise de mai multe ori în hambar cu unul sau altul dintre nemți. O stricată care își ascundea focul și al cărei soț, Louis Babet, acum mobilizat, fusese fără să știe ținta batjocurii satului.

Estelle îi privea, sprijinită de ușă, pe cei trei bărbați spălîndu-se. Se lăsase întunericul. Pe zid fusese agățat un felinar a cărui strălucire roșie decupa un cerc de lumină, mîngîia și aurea torsurile goale, carnea roză, grasă și sănătoasă a celor trei zdrahoni pieptoși.

— Estelle ! strigă mama din bucătărie.

Estelle trebui să intre în casă. Judith rămase singură.

Nu pleca. Spectacolul continua să o amuze, vederea celor trei bărbați robuști, nesimțitori la frig și obișnuiți parcă cu o viață mai neîngrădită și mai curată decît cea a bărbaților din satul ei. Un astfel de curaj, o curățenie atît de scrupuloasă o uimeau întrucîtva. Nu văzuse niciodată la argații de fermă decît un jeg urît mirositor, înlăturat ca vai de lume duminica.

Bărbații se ștersеră. Intrară în bucătărie, scuturîndu-se și plesnindu-se să se încălzească. Nu rămase afară decît Albrecht, care-și săpunea capul, făcînd un clăbuc enorm. Îl vedea agitîndu-se, o siluetă luminoasă în noapte.

— *Wasser...*

Se apropiase de pompă.

— Pompează, Judith, pompează mult, tare...

Se îndoise și-și oferise capul și torsul gol în bătaia jetului de apă rece care împroșca biciuind carnea sănătoasă.

Se ridică, alergă să se adăpostească de vînt la intrarea hambarului și începu să se frece cu un prosop vechi, cu mișcări mari, rapide. De departe, îi arăta prosopul Judithei.

— Freacă ! Ca un cal ! Tare, tare, ca un cal !

Judith apucă prosopul. Freca din toate puterile spatele uriaș, aproape să-l zgîrie. Albrecht rîdea : mai tare, mai tare ! Se întoarse spre ea, cu brațele mereu încrucișate,

oferindu-şi pieptul. Fiecare mişcare lăsa o urmă. Şi fără motiv, Judith se simţi tulburată în faţa acestui mare tors gol. Vru să rîdă. Rîsul îi sună fals. Gestul i se încetini.

Brutal, braţele lui Albrecht o înlănţuiră. Fata căzu în culcuşul gros de fîn trădător. Peste ea, masa lui Albrecht o strivea. Un miros înnebunitor de fîn, de iarbă uscată, de săpun, de sudoare, contactul dulce şi cald al corpului mare, gol, o îmbătau. Se simţi fără putere... Un fel de slăbiciune, de lîncezeală dulce şi perfidă o invada — îşi aminti dintr-o dată de sora ei Estelle, pe care o surprinsese altfel pe paie... Simţi dorinţa lasă de a se lăsa şi ea în voia plăcerii. Fără să-şi dea seama, îl strînse pe bărbat în braţe şi îi întinse gura într-o abandonare animală; ca şi cum i-ar fi fost sete de el...

O durere sfîşietoare o făcu să geamă. Avu o tresărire, făcu un efort instinctiv să se elibereze. Fără motiv, cu iuţeala unui fulger, amintirea lui Pascal o străbătu şi o umplu dintr-o dată de oroare. Se încordă într-o apărare instinctivă, să fugă. Se simţea ţinută. Albrecht o paraliza.

Calm acum, îi vorbea, îi murmura în germană, la ureche, cuvinte dulci pe care ea nu le înţelegea şi care îi făceau rău. Îi era cald sub el. El umbla cu buzele în părul ei, îi morfolea lobul urechii, se juca precum un căţelandru. Îl înlănţui din nou, se agăţă de el într-un fel de disperare. El nu băgă de seamă că ea plînge.

* * *

Se ataşă de Albrecht cu frenezie. Era literalmente nebună după el, cuprinsă pentru bărbatul acesta de o pasiune care, de altfel, deşi puternică, nu era exclusiv carnală, pentru că presupunea nevoia de a se devota, de a se dărui.

Revărsa asupra lui, dintr-un soi de instinct, fără ca el să fi făcut ceva pentru a merita acest dar splendid, tot devotamentul, toate posibilităţile nefolosite care dormitaseră pînă atunci în ea. Fata tînără nu ştie nimic despre ea. Pînă atunci Judith se considerase preocupată mai degrabă de ea însăşi şi destul de egoistă. Dintr-o dată se simţi în stare, pentru Albrecht, de toate sacrificiile. El primi acest

dar al sufletului ei fără ca măcar să-şi dea seama. Era un băiat lipsit cu desăvîrşire de idealism, care nu vedea în dragoste decît un prilej de fericite şi frecvente divertismente. Se simţea copleşit cu toate hatîrurile. Avu în Judith o amantă pasionată şi promptă la plăcere. O crezu destul de vicioasă. Nu înţelese niciodată că era aşa pentru el şi nu pentru ea, că, în ceea ce o privea, s-ar fi mulţumit cu simpla lui prezenţă, cu sunetul vocii lui.

I-ar fi plăcut să găsească la el tot ce întrevăzuse din dragoste în scurta ei idilă cu Pascal, lungi reverii comune, gînduri înălţătoare, o tandră şi divină înţelegere reciprocă a sufletelor. Dar Albrecht nu căuta atît de departe. Şi ea îl accepta curajos, aşa cum era. Îi siluise şi sufletul, aşa cum îi siluise trupul.

Găsea firesc să se arate în sat cu el. Inutil să-şi ascundă legătura, de vreme ce-l iubea. Ce era oare rău într-asta ?

Estelle, sora mai mare, ghici numaidecît totul. Nu spuse nimic, mulţumită la drept vorbind să o aibă la mînă pe mezină.

Mama văzu şi ea despre ce-i vorba. Dar păstră şi ea tăcerea. Se temea de soţ şi de scandal. Aşa că lăsă lucrurile în voia lor.

Cît despre Lacombe, nimeni nu putea şti dacă a aflat sau nu. Albrecht şi el erau buni prieteni, se înţelegeau de minune cînd era vorba să fure produsele fermei. Ar fi fost dezastruos să provoace o ceartă. Cîtă vreme nimeni nu-l vîră pe Lacombe cu nasul în rahat...

De altfel, nimic nu dovedea că bănuieşte ceva. Mereu preocupat de el însuşi, peste măsură de tiranic şi egoist, trecea prin viaţă ca şi cum ar fi fost buricul pămîntului. Numai el conta. Poate că şi conştiinţa terorii pe care o inspira alor săi îl făcea să îndepărteze posibilitatea ca ficele lui să comită cea mai mică greşeală.

II

Într-o noapte, spre sfîrşitul lui martie, Judith, care dormea cu Estelle în camera de deasupra bucătăriei, fu trezită brusc de nişte gemete. Ascultă o secundă. Gemetele reîncepură. Veneau dinspre patul Estellei.

Dintr-un salt, Judith fu pe podea și, cu picioarele goale, în cămașă de noapte, alergă spre patul surorii sale.

— Estelle ! Estelle !

Cu fața lividă, cu ochii închiși, scăldată în sudoare, Estelle horcăia. Speriată, cu un gest violent, Judith aruncă cuverturile de pe ea. În mijlocul patului era o pată mare, întunecată, aproape neagră. Sînge !

Judith nu înțelese dintr-o dată.

— Estelle, Estelle ! Dumnezeule !

Striga înnebunită.

Estelle deschise ochii. Cu un efort imens, putu să vorbească. Șopti încetișor :

— Taci ! Mama... Du-te și caut-o pe mama.

Închise ochii, se lăsă din nou pe spate, articulă într-un efort suprem :

— Nu-l trezi pe tata... Ah, mor...

Judith alergă în camera părinților. Aceștia dormeau. Atinse brațul mamei, care se trezi :

— Estelle ? Ce ? Ah... da. Ah, dumnezeule !

Se ridică, își puse papucii, imploră :

— Fără zgomot... Tata, nu-l trezi pe tata...

O urmă pe fiica ei în întuneric, nu aprinse lumînarea decît pe coridor.

O readuse la viață pe Estelle cu oțet. La lumina lumînării îi văzură fața lividă, rece, trasă, schițînd o strîmbătură... Estelle deschise ochii, le recunoscu pe mama și pe sora ei. Mama o apucase de umeri ca să o așeze în capul oaselor. O ridică încetișor. Estelle păru că se golește. Un val curse sub ea, într-un clipocit oribil.

— Oh ! Ce-ai făcut, Estelle ? gemu mama.

— Tu, șopti Estelle. Tu ai vrut-o...

Puse în această șoaptă o ură de nespus, ura teribilă a celei ce se simte murind și care acuză. Apoi se lăsă să cadă pe spate, ca moartă.

Palme, oțet, apă rece o scoaseră a doua oară din sincopă. Judith coborî din nou în bucătărie, făcu focul, pregăti cafea amestecată cu rachiu de ienupăr. Estelle bău, își recăpătă oarecum forțele. Îi schimbară rufăria, o trecură în patul Judithei. Ea căzu îndată într-un somn copleșitor, adînc.

— Unde-i Estelle ? întrebă Lacombe a doua zi dimineața.

— A luat doctorii, rămîne în pat, spuse mama.

— Bine.

Nu insistă. La țară, nu mănînci și rămîi în pat în zilele de purgație. Lacombe își luă pipa și bastonul și plecă să-și facă drumul zilnic peste ogoare.

Judith și mama rămaseră singure în bucătărie. Se simțea că mama avea ceva pe inimă. Se învîrtea în jurul Judithei, căuta cu stîngăcie o introducere. Rușinea o împiedica să se explice deschis. În cele din urmă zise :

— Ai auzit ce spunea astă-noapte Estelle ? Fără îndoială că aiura din cauza febrei.

Judith nu reacționă.

— Pentru că, bineînțeles, nu eu i-am spus să facă asta. I-am spus numai că nu-l vreau. Un bastard ! Ce-ar fi spus tata ! Și Babet, cînd se va întoarce din război !

Pentru ea, ginerele rămăsese Babet și nu Louis. Acesta nu părea să fi intrat în familie. Reluă :

— Ce mai, nu putem înghiți o ispravă ca asta ! Poți... Poți să umbli cu cineva, înțeleg... Dar bărbații n-au decît să fie atenți, asta-i. În orice caz, e sigur că tata n-ar accepta niciodată una ca asta.

Cuvîntul „asta" îi aminti pe semne ceva, într-un mod precis și brutal de concret. Lăsă acolo grămada de rufe pe care o tria pentru spălat, urcă în cameră.

Estelle, cu ochii deschiși, nasul subțiat, cugeta. Își întoarse privirea spre mama ei, murmură :

— Cauți ceva ?

— Găleata...

— Sub patul meu...

Mama se aplecă.

— Să faci o gaură în bălegar, șopti Estelle.

— În bălegar ? Ei bine, nu ! Așa ceva nu se face ! O să-l închid într-o lădiță și aranjez eu cu groparul. O să-l înmormînteze dedesubtul altuia. Trebuie să-l punem în pămînt sfințit, așa trebuie să facem.

Și dispăru pe scară cu găleata. Era o femeie care ținea la conveniențe și care respecta rînduielile.

III

La 9 aprilie 1915 Lacombe, primarul, fu chemat la o adunare a tuturor primarilor din regiune, la convocarea C.R.B. (*Comity for relief in Belgium* *), care dorea să vină în ajutor populației. Acesta obținuse în cele din urmă din partea germanilor autorizația de a aduce în Franța invadată alimente și cărbune.

Fiecare comună trebuia să aibă comisia ei. La Herlem, aceasta fu alcătuită din primar, din Humfels, adjunctul, și Premelle, secretarul primăriei, Marellis perceptorul, preotul Limard, învățătorul Serez și domnul Hérard, un rentier din sat numit direct de comitet ca să-l reprezinte. Această comisie va primi mărfurile de la Comitet, le va vinde locuitorilor și va vărsa Comitetului suma totală rezultată din vînzări.

Pentru insolvabili vor fi deschise conturi speciale, pe care fiecare comună le va lichida după război. Era interzis să se facă vreun act de comerț cu mărfurile. Toate serviciile trebuiau să fie gratuite.

* * *

De aici înainte Marellis și Serez se ocupară de distribuirea alimentelor ; Marellis era foarte mîndru de asta. Funcționar, avea orgoliul puțin naiv al funcției lui. Își îndeplinea slujba de perceptor cu solemnitate.

Spunea de obicei : „Noi, funcționarii..." Scrupulos, aproape chițibușar, era cu toate acestea, prin cinstea rigidă, grija pentru echitate, prin zelul pe care-l punea în apărarea interesului statului un tip prețios pentru binele public. În momentul invaziei, îl sfătuiseră toți să fugă, cum făcuseră mulți dintre colegii lui. „Sînt funcționar, răspunsese Marellis, nu pot pleca fără ordin." Ordinul nu venise. Așa că Marellis rămăsese.

Blocat în Nord, continuase să-și facă datoria aici, ascunsese casa de bani și arhivele, refuzase, după exemplul unor colegi, să strîngă impozitele, în contul inamicului. Spectacolul oferit de sat îl indigna. Se plecau toți

* Comitetul de ajutorare din Belgia (în limba engleză în text).

docili în faţa germanilor. Izolaţi, fermierii nici nu se gîndiseră măcar la rezistenţă, prea lacomi de cîştig, prea legaţi de pămînturile şi animalele lor, pentru a accepta să le piardă. Se supuseseră, se adaptaseră cu o resemnare umilitoare. Şi de cînd Marellis era funcţionar la aprovizionare, indignarea lui sporise şi mai mult. Lacombe, Premelle, Hérard abuzau de funcţiile lor. Marellis vedea facturi de trei sute de saci de cărbune, adică cincisprezece tone, în timp ce satul nu primea decît şapte sau opt. Îşi împărţeau resturile de la aprovizionare. Şi pentru ca acestea să fie cît mai mari, făceau părţile pentru populaţie mai mici. „Uitau" să anunţe produsele rare, laptele, svaiţerul. Aşa încît mulţi oameni nu se gîndeau să le ceară, şi ele rămîneau pentru distribuitori. Se făceau potlogării, revînzări de carnete şi de bonuri. Nevoiaşii nu trebuiau să plătească pentru aprovizionare. Lacombe profita de asta ca să împartă carnete de nevoiaş tuturor prietenilor săi. Cei mai mulţi dintre lucrătorii care munceau pentru germani şi cărora casieria comunei le plătea un salariu de şapte franci pe zi, primeau alimentele în aceleaşi condiţii cu nevoiaşii. Lacombe nu ţinea nici un registru al intrărilor de bani. Toate încasările din aprovizionare intrau în casieria comunală. Ele serveau nu pentru reglarea facturilor datorate Comitetului, ci pentru plata amenzilor şi impozitelor de război, aplicate de germani. Lacombe îi scutea astfel pe prietenii săi fermieri de impozitele din oficiu. Comandatura impunea comunelor cumpărarea de făină germană, numită K.K. pentru fabricarea pîinii. O primeau doi brutari, în cantităţi egale. Pîinea lui Baille era comestibilă. Aceea a lui Orchon — infectă. Dar Orchon vindea pe ascuns o parte din făină şi nu cocea pîinea decît pe jumătate, ca să atîrne mai greu la cîntar. Pentru că era prietenul lui Lacombe, nimeni nu putea spune nimic, şi el otrăvea nepedepsit jumătate din populaţie. La fiecare aprovizionare, oamenii se băteau care să fie servit primul, pentru a primi pîine făcută de Baille.

Pentru un om meticulos şi scrupulos ca Marellis, îndrăgostit de cîntare exacte, de registre ţinute la zi, de contabilităţi ordonate şi clare, o asemenea neorînduială era un subiect perpetuu de stupoare şi exasperare.

În acea sîmbătă, ca în fiecare săptămînă, avea loc „adunarea la colonel", după care membrii comisiei de aprovizionare se întruneau să discute măsurile necesare pentru săptămîna următoare. Marellis, care își petrecuse după-amiaza să numere sacii cu cărbune și constatase, o dată mai mult, o lipsă scandaloasă, sosi cu întîrziere la adunarea de la colonel.

Se primeau, ca de obicei, ordinele pentru administrarea satului. Atmosfera era aceea a unei adunări de vasali primind instrucțiunile suzeranului lor. Colonelul sosea, își punea pe masă sabia scoasă din teacă și comanda :

— Domnilor, liniște !

Tăceau cu toții. Și el începea :

— Ordon... Ordon... Ordon...

Poruncile cădeau ca un cuțit de ghilotină.

Îl întrebă la început pe primar despre calitatea făinii germane K.K, cea care servea la producerea faimoasei pîini „caca". Bineînțeles, Lacombe afirmă că este excelentă.

Colonelul enumeră sumele pe care Comandatura le va plăti fermierilor pentru cotele lor de unt, ouă și lapte. Aplică amenzi comunei pentru cotele insuficiente de produse alimentare, pentru closete murdare, pentru puțuri neacoperite. Dădu ordine pentru cultura și pentru recoltarea urzicilor. Îl ascultau cu docilitate. Lacombe trebuia să taie un viței. Humfels trebuia să pună proptele la meri, Bozin își va ține împiedicat taurul nărăvaș. Pe urmă veniră alte directive noi, care semănară uluire în rîndurile asistenței : „Ordon :

„Date fiind cazurile de contagiune care s-au produs în armata germană — de acum înainte toți bărbații din sat vor fi supuși unui examen al sănătății.

Femeile trecute pe prezenta listă și suspecte de moravuri ușoare se vor prezenta de acum înainte în fiecare săptămînă la vizita medicală făcută de medicul militar. Lista va fi afișată pe ușa primăriei.

Primarii tuturor comunelor sînt obligați să întocmească în decurs de opt zile o listă cu bolnavii, bătrînii, copiii și în general cu gurile inutile, în vederea evacuării acestora spre Franța...

Domnilor, ridic şedinţa şi vă convoc din nou peste opt zile. Bună seara".

Îşi luă sabia, se înclină, se duse. Se simţea stăpînul chiar în acest mod de a pleca.

* * *

— Deci, spunea Marellis o oră mai tîrziu, domnii fermieri au cont curent la Comandatură ! Ei cumpără de la ea şi îi vînd, primind în schimb bani ! Şi iată că primăria îi va furniza şi lista de proscrişi !

Comisia de aprovizionare din Herlem se întrunea după terminarea reuniunii de la colonel. Marellis reprezenta în sînul ei opoziţia.

— Sîntem aici ca să vorbim de aprovizionare, spuse Premelle, secretarul primăriei.

— Da, să vorbim, strigă Marellis. Dar mai întîi, eu continui să aştept socotelile pe care trebuie să le punem la dispoziţia Comitetului. Cum stau lucrurile ? Există o situaţie a cheltuielilor, a intrărilor ? Nimic ! tot ce se primeşte de la populaţie intră în casieria primăriei, serveşte la plata amenzilor, a lucrătorilor care muncesc pentru inamic. Şi Comitetul ? Şi conturile separate pe care el ni le cere ?

— Pentru încasările care se fac, zise Lacombe, abia dacă merită să vorbim despre ţinerea registrelor !

— La naiba ! Jumătate din sat nu plăteşte pentru aprovizionare ! Lucrătorii angajaţi de inamic nu plătesc ! Negustorii nu plătesc ! Guégain, frizerul, are un carnet de nevoiaş ! Baronul des Parges nu plăteşte sub pretext că nu mai primeşte arenzile ! Şi puţinii bani pe care îi aduc fraierii, îi amestecaţi în fondurile comunale şi vi-i iau germanii ! Şi aşa, aprovizionarea face jocul inamicului !

— Nu poţi să-i sileşti pe oameni să plătească dacă nu au bani, spuse Premelle.

— Putem măcar să reţinem din salariul lucrătorilor, de vreme ce noi îi plătim. Şi pe urmă, mai sînt atîţia care ar putea plăti...

— Domnul Premelle îşi plăteşte aprovizionarea ? Şi domnul Hérard ? întrerupse Serez, învăţătorul, care-l susţinea pe Marellis.

— Asta nu vă privește ! strigă Hérard, care era rentier. Muncesc, îmi dau silința...

— Și iei untul și brînza, și ambalajul ca să faci focul, încheie Serez.

— Și cărbunele ? reluă Marellis. Domnule primar, am numărat patru sute douăzeci de saci. Găsesc o factură de șapte sute patruzeci. Unde au dispărut cei trei sute douăzeci de saci pe care noi nu i-am primit ?

Lacombe se învinețise. Nu-l văzuse pe Marellis numărînd sacii. Bolborosi :

— Vagonul... pe drum... Nu știu...

— Și untul, și brînza ? spuse din nou Serez.

— V-am spus că era un supliment, protestă Premelle, nu se poate cîntări la miligram.

— Oricum, sînteți iuți de mînă. Și resturile, ați putea să le împărțiți bătrînilor, copiilor. Șase kilograme de unt, patru kilograme de șvaițer rămase, găsesc că e mult...

— Și acum, reluă Marellis, cum ați îndrăznit, domnule primar, să declarați colonelului că pîinea K.K. este bună ?

— Eu o găsesc bună, spuse Lacombe.

— Pentru că nu o mîncați ! Aveți grîul dumneavoastră !

— De altfel, am putea să-l amendăm, spuse preotul. Pîinea lui Baille este cu mult mai bună decît cea a lui Orchon.

— Nu-i de mirare ! Orchon speculează, abia coace pîinea, amestecă prea multă apă, vinde făina pe ascuns...

— Atunci, spuse Premelle, preferați favoritismul ? V-ar plăcea să fie avantajat un brutar în detrimentul celuilalt ? Bine, vom da toată făina unuia singur, dacă așa vreți. S-a terminat ?

— Nu, spuse Serez. E ceva mai grav decît toate astea. Este problema celor de evacuat. Primăria i-a și chemat pe lucrători la muncă în folosul inamicului. Acum o să-l ajute să ne expulzeze și copiii, și bătrînii, să devină din nou auxiliarul germanilor ? Domnule primar, veți da lista cu cei pasibili a fi evacuați ?

— Doar n-ați vrea să mă las aruncat în închisoare. Ce dracu', eu, primarul, am să sufăr, nu dumneavoastră, dacă nu mă supun. Descurcați-vă. Eu mă supun.

— Fiindcă veni vorba, întrerupse Hérard, mai este și lista aceea a femeilor suspecte de contaminare...

— A, da, făcu Lacombe, bucuros să schimbe vorba. Uitasem.

Scoase lista din buzunar. Citi tare :

— Vor fi supuse în fiecare săptămînă vizitei medicale: Augustine Godeaux...

— Nu-i de mirare, spuse Serez.

— Cele două surori Debraine...

— Negustoresele de mărunțișuri ! Nu-i cu putință.

Rîdeau, găseau că-i foarte nostim.

— Femeia Honez, fata Lacombe, fata Norel...

Citise mecanic. Se întrerupse, într-o tăcere consternată. Luă din nou hîrtia, citi iarăși, lăsă foaia, îi privi pe ceilalți cu un aer rătăcit. Fața îi era stacojie. Își duse mîna la guler, respiră ca un om care se sufocă. Crezură că o să moară pe loc de un atac de apoplexie. Dintr-o dată se năpusti spre ușă și-l văzură, pe fereastră, cum se repede spre Comandatură.

* * *

În bucătăria fermei Lacombe, cele două surori frămîntau aluatul pentru pîine. Ridicau și lăsau să cadă bucățile de cocă albă, grea, în copaie. Brațele lor goale, albe de făină, erau pline de aluat pînă la coate. Praful de făină acoperea dalele albastre de pe jos. În fața sobei, mama turna laptele bătut. Nu se auzea decît zgomotul regulat al polonicului atingînd fundul oalei, și lovitura surdă a aluatului căzînd în copaie. Afară era un vînt puternic. Se apropia seara, șuiera crivățul.

Brusc, se deschise ușa. Intră Lacombe. Își scoase șapca, o aruncă pe pardoseală cu un gest furios.

— Dumnezeii...

Femeile tresăriră. Băuse, bineînțeles.

— Dumnezeii dumnezeilor...

Porni spre nevastă-sa, își apropie de fața ei fața lui congestionată și furioasă.

— Ia spune! Care din cele două stricate ale tale a făcut un copil cu un neamț ?

Mama pălise.

— Ce spui, Hector ? Eşti nebun ? Ce tot spui acolo ?

— Care dintre ele trebuie să facă vizita medicală, care a avortat ? Ei ? Ei ? Am alergat la Comandatură. Puţin le-a păsat de scandalul meu ! Mi-au spus că toţi nemţii au aflat de la gropar.

Mama nu auzise nimic. Strigătele lui Lacombe parcă nici n-o atingeau. Se gîndea înnebunită să salveze totul, să găsească o scuză, imediat... Estelle era măritată. Ce-o să zică Babet, ginerele, cînd se va întoarce ? Scandal ! Dezonoare ! Măcar cealaltă era fată, liberă...

— Răspunde ! urlă Lacombe, ridicînd o mînă ameninţătoare.

Ea murmură :

— Este... Este...

O privi pe Estelle, apoi pe Judith. Se înţeleseră din priviri. Aveau acelaşi gînd, toate trei. Onoarea... Această ciudată şi grotescă concepţie despre onoarea familiei.

— Care e ?

— Judith...

— Judith ?

Primarul se simţi lovit. Avea încredere în fata lui mai mică. Furia îi crescu.

— Judith ! Ah, stricata ! Ah, lepădătura !

Înaintă spre ea. Fata se apără, îşi ridică în faţa obrazului mîinile încă pline de cocă, scoase un strigăt îngrozit.

— Şi cu cine, ticăloaso ? Cu cine ? Cu cine ? Răspunde sau te strivesc !

— Albrecht, şopti Judith.

În acel moment, pentru ea s-ar fi zis că era aproape adevărat. Încerca un fel de bucurie întunecată, de dulceaţă inexplicabilă să-şi mărturisească un păcat pe care nu-l săvîrşise.

— Ai să pleci de aici, spuse Lacombe.

Judith le privi pe rînd pe mamă şi pe soră. Aveau o înfăţişare în acelaşi timp consternată şi prostească. Nu spuneau nici un cuvînt.

— Haide, gata, şterge-o de-aici ! Spuse din nou Lacombe.

— Hector ! gemu mama.

— Tu...

Se întorsese spre ea, cu mîna pregătită să o pălmuiască. Femeia se dădu înapoi, nu mai spuse nimic.

Încet, Judith își șterse degetele de care era lipit aluatul. Își desfăcu pe îndelete șorțul, cu un gest de servitoare, îl puse pe spetează unui scaun, ieși din bucătărie. Nu se știe ce-l reținu pe Lacombe, dar nu îndrăzni s-o lovească.

* * *

Se duse să locuiască într-o căsuță pe care o găsise liberă pe colina Herlem, în fața carierei Sennevilliers, la o sută de metri de casa lui Fannie. Albrecht o ajută. Puse să i se aducă mobile furate din case nelocuite. Aproape în fiecare seară, după muncă, venea s-o vadă. Pentru că în mod foarte firesc, el rămăsese la ferma Lacombe. Lacombe nu îndrăznise să-i spună ceva. Cu deștepții ăștia de nemți, nu se știe niciodată. Mai ales, dacă Albrecht pleca, cine-l va înlocui ? Se știe ce pierzi, nu și ce găsești. Albrecht conducea ferma cu mînă de stăpîn. Lacombe și el se înțelegeau de minune pentru împărțirea micilor profituri. De altfel, onoarea era salvată. Vinovata era alungată, ofensa spălată în ochii satului. Lacombe, primarul Herlemului, mergea din nou cu fruntea sus printre cei pe care-i administra.

În rest, era în curs de a întocmi lista infirmilor, bolnavilor și a indezirabililor pe care Comandatura voia să-i trimită spre Franța. Această amenințare cu exodul, departe de familie, departe de casă, era o sabie a lui Damocles pe care el o ținea atîrnată deasupra întregului sat. Lacombe putea să lovească unde voia și nu se dădea în lături s-o facă. De aceea, în sat i se arăta cel mai mare respect.

IV

Mizeria familiei Sennevilliers contrasta cu prosperitatea lui Lacombe, Humfels și a celorlalți mari fermieri.

Această familie suferea în sat ostilitatea tuturor. Sennevilliers-tatăl nu fusese decît un modest zidar. El avusese îndrăzneala și comisese crima să ghicească și să ex-

ploateze o sursă de îmbogăţire pe care o dispreţuiserâ cu toţii.

Cariera exista de foarte mult timp. Fusese exploatată de Vauban în secolul al XVII-lea. Acesta extrăsese var de aici pentru fortificaţiile de la Menin. Apoi rămăsese în părăsire pînă spre Revoluţie. De atunci, abandonată, se transformase într-un eleşteu adînc, plin de peşte şi inutil, pe unde oamenii se abăteau rareori, deoarece în legătură cu el circulau istorii sumbre. Apa aceea stătută, închisă pe fundul unui fel de văgăună sălbatică, stîrnea imaginaţiile.

Sennevilliers-tatăl cumpărase groapa de la baronul des Parges, ca să facă un bazin pentru peşte. Plăti un sfert cu bani gheaţă, luă ipotecă pe rest, construi cu mîinile sale un cuptor de var din cărămidă şi o căsuţă ca să locuiască în ea. În zece ani rambursase ipoteca, clădise hanul şi cumpărase în jurul carierei destul pămînt pentru a-şi atrage solida duşmănie a tuturor fermierilor din ţinut. Herlemul, unde aproape tot pămîntul aparţinea baronului des Parges, şi restul cîtorva mari fermieri, rămăsese în mijlocul extraordinarului avînt industrial al Flandrei franceze o insuliţă înapoiată, reacţionară, unde era riguros ţinut la distanţă tot ce era străin, nou, necunoscut. Baronul des Parges, posesorul unei enorme averi agricole, sporită lent prin jocul însuşi al evenimentelor, afecta orgoliul de castă al vechilor nobili de ţară, dispreţuia industria şi activitatea unui om ca Sennevilliers. Fermierii vedeau cu ură cum proprietarul cuptorului de var atrăgea mîna de lucru de la oraş, plătea salarii mari, cerea electrificare, o cale ferată, instala maşini, pompe, troliuri, decoviluri. Încercară să-l stranguleze, refuzîndu-i pămîntul, avansul de care avea nevoie în fiecare an ca să împingă mai departe exploatarea zăcămîntului. Dar Sennevilliers-tatăl, fără să fi urmat şcoala de drept, nu era lipsit de-o răutate vicleană, care îl ajuta să cîştige prin şiretenie ce i se refuza prin bunăvoinţă. Cumpărări sub rezervă de declaraţie a numelui adevăratului cumpărător, locaţii cu promisiuni de cumpărare, opţiuni, manevre prin terţe persoane, — utiliză toate stratagemele, ajunse curînd celebru la toţi notarii din ţinut, împrumută pe ipoteci, cumpără parcele în toate colţurile pentru a le schimba cu cele

care îi trebuiau, duse întreaga lui viaţă un soi de război răbdător şi surd, o politică feudală de sporire şi achiziţionare, de alianţe, de schimburi, de încercuiri. Cînd muri, îi lăsă lui Jean, cel mai mic dintre cei doi fii ai săi, care preluă afacerea, un instrument bine pus la punct, pămînturi suficiente pentru o exploatare aproape nelimitată, şi ura solidă a aproape tuturor puternicilor satului.

După plecarea lui Jean, cei din familie fuseseră vreo trei-patru zile speriaţi. Mama şi fiica ei, Lise, locuiau la han. Fannie, soţia lui Jean, ocupa împreună cu Pierre, băieţelul ei, căsuţa familiei, pe vîrful muntelui Herlem, unde pe vremuri trăiseră bătrînii.

De acolo văzură oraşul Lille arzînd. Şi în valul legiunilor germane ce-şi continuau iureşul spre mare, Herlemul fu înghiţit. Hoarde de bavarezi şi de saxoni sosiră într-o seară, invadară hanul, îl prădară, arseră mesele şi scaunele, devastară pivniţa şi tejghelele, tăiară păsările, jefuiră dulapurile şi plecară mai departe spre vest, lăsînd în ruină marea casă a carierei, atît de curată şi de veselă pînă în ajun.

Bătrîna Berthe şi fiica ei Lise tocmai terminau de curăţat locul de dărîmături, cînd năvăli un al doilea val. Şi jaful şi distrugerea reîncepură. De data asta, germanii nu mai plecară. Herlemul era definitiv ocupat.

Lise şi mama începură atunci să sufere cu adevărat din pricina urii marilor fermieri. Lacombe, primarul satului, Humfels, adjunctul, îi invidiau pe cei din familia Sennevilliers, a căror prosperitate o întrecea pe a lor. Starea culturilor, chiar înainte de război, era dezastruoasă. Lacombe, fermier bogat după moda de odinioară, băutor, cartofor, amator de lupte de cocoşi şi întreceri de porumbei, jucător îndîrjit la curse de cai, vînător, fumător, iubitor de fuste, dusese dintotdeauna o viaţă deşănţată, de plăceri, care îl împinsese cu încetul la faliment. Marellis, perceptorul, o ştia prea bine : Lacombe îşi plătea cu greutate impozitele, îşi ipotecase mare parte din pămînturi, mîncase două prese de ulei, o pădurice şi o distilerie de cicoare pe care nevasta lui i le adusese în zestre. Humfels, pierdut de însăşi pofta de cîştig, îşi plasa în mod ridicol banii în valori nesigure. Pierduse cea mai mare parte a averii într-o rafinărie, şi restul într-un proces.

Închiriase cu contract un teren, îl pusese în stare de exploatare, îl îmbunătățise cu îngrășăminte chimice cu efect îndelungat. Pe urmă cel care închiriase refuză reînnoirea contractului. Humfels pierdu procesul și banii. Nouă fermieri din zece erau în situația asta. Inul rusesc, sfecla germană, grîul american, cartofii algerieni și ouăle din Maroc, untul danez, producțiile din ținuturile în care cultivarea ogoarelor a căpătat un caracter științific și se înfăptuiește la scară mare, pregăteau proprietarilor rurali un viitor sumbru. Familia Sennevilliers, „Cuptorul de var" cu coșurile sale și suvițele de fum alb înscrise pentru vecie pe cer întruchipau în ochii tuturor acestor oameni progresul, mașina, evoluția din pricina cărora piereau.

Pentru ei războiul era o revanșă. Cuptoarele de var erau moarte. Pămîntul continua să trăiască. Fără îndoială, germanii îl luaseră, dar ei reușeau totuși să trăiască bine.

Această răzbunare nu-i ajunse lui Lacombe. Ca primar al satului, trebuia să desemneze locuințele pentru trupă. Indică hanul Sennevilliers drept locuință pentru cincizeci de oameni. Cincizeci de soldați invadară hanul, le alungară pe Lise și mama ei în bucătărie, folosind pivnițele drept closete, spărgînd totul, făcînd focul cu podelele camerelor, cu ușile și lambriurile, maltratînd-o pe bătrîna Berthe, năvălind noaptea în colțul unde dormea Lise, încît ea trebuia să alerge să ceară protecția șefilor lor, jignind-o, zeflemisind-o, umilind-o în pudoarea ei de tînără fată. Soseau mereu de la Comandatură polițiști, „diavoli verzi", aducînd ordine imperative : să predea zece cearșafuri, douăzeci de sticle cu vin, două saltele pentru răniți. Pentru amuzamentul sau pentru confortul lor, ofițerii aveau nevoie de o mie de lucruri. Și-l întrebau pe Lacombe de unde să le ia. Lacombe numea înainte de orice hanul Sennevilliers. Și dacă cele două femei refuzau, dacă le era imposibil să furnizeze ce se pretindea a fi în posesia lor, erau duse în închisoare pentru două-trei zile sau erau pălmuite de mîna enormă a unui polițist supranumit „Praz Înfuriat", într-atît era de lung și slab în uniforma lui verde de jandarm.

În același timp, incredibil de repede și de metodic, cariera era devastată. Lacombe o indicase drept o sursă prețioasă de material și, de altfel, germanii nu aveau nevoie de informațiile sale. Motoare, șine, troliuri, vagonete, hangare, care, cai, hamuri, dinamuri, fire electrice, unelte, cabluri, bene, cricuri, cherestea, grinzi, totul fu luat.

Lise și mama ei rezistau totuși. Jean nu lăsase bani deloc. Varul ars îl luaseră germanii lăsînd în loc de plată un bon de rechiziție. Vedeau cum ceilalți, în jurul lor, trecuseră la tocmeli, tranzacții, capitulări. Lacombe și fermierii întrețineau deschis relații cu inamicul. Lucrătorii care munceau pentru germani primeau un salariu de șapte franci pe zi, pe care îl plătea comuna. Fete și femei îi primeau în patul lor. Prin intermediul germanilor, găseau de mîncare. Numai femeile din familia Sennevilliers, îndărătnice, intransigente, refuzau să capituleze, simbolizau în sat rezistența, atașamentul față de datorie, față de patria absentă. „Praz Înfuriat", marele „diavol verde", simțea această îndărătnicie sălbatică. Încît și le alese ca victime. Făcu să plouă asupra lor amenzile și perchezițiile. La orice oră din zi sau din noapte, venea, scotocea casa de sus pînă jos, lua tot ce-i cădea în mînă. Imposibil să ascundă ceva, să păstreze ceva. Nefericitele își primeau, ca fiecare, cota lor de alimente. „Praz Înfuriat", care cunoștea datele de distribuție, sosea a doua zi și înhăța toate pachetele. Inspecta pînă și cratițele de pe foc, lua mîncarea gata pregătită sau o înghițea în fața lor, cu un aer batjocoritor. O dată, pentru o pîine de soldat găsită sub o saltea, le dădu o amendă de o sută de mărci. Plecînd, văzu în curte șase iepuri mari, în fundul cotețului. Îi luă de urechi, punîndu-i într-un sac.

— Eu iau iepuri, spuse el, voi nu plătit amenda.

Aproape mulțumită, Lise acceptă. A doua zi primi totuși ordinul să plătească amenda. Imposibil să reziști.

Din spirit de răzbunare, Lacombe se socotise isteț trecînd-o pe Lise pe lista persoanelor apte să muncească la cîmp. Într-o bună dimineață, „Praz Înfuriat" se duse s-o caute. Pentru nimic în lume Lise n-ar fi consimțit să trădeze în felul acesta. Și rezistă. Bătrîna Berthe veni în

ajutorul fiicei sale iar „Praz Înfuriat" o pălmui cu o asemenea forță încît o aruncă la pămînt, tocmai în zid. Lise făcu trei săptămîni de închisoare la Roubaix.

Cînd se întoarse, își găsi mama în grajdul de la carieră. O sută cincizeci de oameni ocupau hanul și o alungaseră pe Berthe. Nu putură să se întoarcă acasă decît după două săptămîni, cînd găsiră o casă ruinată și goală, o pivniță plină cu excremente, camere fără podea, ferestre fără rame, o murdărie, o păduchernițăși o duhoare insuportabile. Abia isprăviră să pună puțină ordine în această devastare, cînd Lise primi ordinul să se pregătească pentru a fi evacuată. Lacombe o indicase pe Lise Sennevilliers drept femeie de moravuri ușoare și indezirabilă pentru moralitatea trupelor germane. Și, pe cît posibil, germanii împingeau spre Franța aceste elemente periculoase. Fură necesare implorări disperate, nenumărate demersuri la Comandatură, sprijinul preotului satului și mărturiile cîtorva localnici de bună credință pentru ca Lise să nu fie îmbarcată spre Franța și s-o lase singură pe bătrîna Berthe, copleșită de necazuri.

* * *

În toată tevatura asta, Fannie, nevasta lui Jean Sennevilliers, suferea mai puțin. Casa ei era destul de departe de carieră. Nu era ținta răzbunării nemților ca restul familiei Sennevilliers. Locuia de altfel într-o veche căsuță, a cărei lipsă de frumusețe exterioară o servise. La ea fusese trimis pentru cazare un singur german, un băiat cumsecade de vreo treizeci de ani, care se chema Paul și lucra la fierăria lui Donadieu, la potcovit caii și reparat ferecăturile de la furgoane și chesoane. Era simpatic, înalt, blond și blajin. Se împrieteni cu micul Pierre, care se obișnuise repede cu el. Curînd își lepădă uniforma și începu să poarte un costum din țîncă albastră și un sorț mare de piele, veșmintele lui de fierar pe care și le adusese din Germania. Trăia în Franța cum trăise și în țara lui, mergînd cu regularitate la muncă, întorcîndu-se la Fannie la prînz și seara, unde făcea treburi mărunte, creștea

păsări, se ocupa de grădină, tăia lemne, într-un cuvînt, înlocuia bărbatul, fumîndu-şi seara pipa pe prag sau lîngă foc, în timp ce Pierre călare pe genunchii lui, privindu-l cum scoate fum. Curînd se obişnuiră de-a binelea cu el. Le-ar fi lipsit. Nu se gîndeau să mînînce fără el, să nu-l aştepte.

De la o vreme, Lise remarcă că Fannie o evită. S-ar fi zis că îi era ruşine că nu împărtăşeşte nefericirea şi suferinţele familiei. Nu mai cobora la carieră. Îi ocolea chiar şi pe oamenii din sat. Părea că se simte vinovată că e mai puţin nefericită decît alţii. Pentru că Paul aducea multe lucruri acasă.

Pe urmă fu rîndul micului Pierre. Lise nu înţelese imediat de ce nu mai venea. Pînă acum cariera şi eleşteul fuseseră domeniul său, universul său. Aici găsea muntele, cîmpia şi oceanul, jungla şi aventura. Dintr-o dată o părăsi. El, care venea la han în fiecare zi, nu mai veni să le vadă pe mătuşă şi pe bunică. Devenea uimitor de sălbatic. Într-o dimineaţă, Lise îl zări pe drumul spre sat şi-l chemă. Dar de cum o recunoscu de departe, fugi ca un iepure şi dispăru. Fata se necăji. Îi trebui cîtva timp pînă să-şi explice această atitudine şi să-i ghicească adevăratele motive!

* * *

În august 1915, abatele Marc Sennevilliers, fratele mai mare al Lisei şi al lui Jean, veni la Herlem. Îl văzuse pe Pascal Donadieu. Băiatul îi dăduse o scrisoare de la Simon Donadieu, tatăl lui, venită prin intermediul unui contrabandist flamand de scrisori. Pascal o plătise cu o sută de franci. Scrisoarea dădea veşti despre sănătatea lui Simon şi anunţa moartea lui Jean Sennevilliers, ucis în trenul evacuaţilor din Lille, în octombrie 1914. La Wavrin, convoiul fusese atacat de ulani şi cei mai mulţi dintre mobilizabili fuseseră masacraţi.

Pascal nu îndrăznise să ducă el însuşi vestea celor de la cuptorul de var.

Abatele găsi hanul într-o stare de deteriorare înspăimîntătoare, fără geamuri, fără uşi, fără podele. Mormane

de gunoaie, resturi de foc, de scînduri arse, o ruină, într-un cuvînt, ce-ar fi putut foarte bine simboliza invazia și războiul.

În bucătăria baricadată cu scînduri și cu grinzi, ca o fortăreață, Lise și mama ei alegeau linte pentru masă. În timpul ăsta, Berthe mînca pîine cu lapte.

Abatele îi anunță mamei lui nenorocirea. Se gîndise să nu-i spună decît Liseî, și să-i lase surorii lui sarcina acestei grele destăinuiri. Dar înțelesese că nu avea dreptul să se eschiveze.

Berthe Sennevilliers primi vestea nenorocirii cu resemnare. Faptul că fusese atîta vreme fără știri de la el o pregătise parcă. Suferise prea mult, acum se aștepta la orice. Își scoase batista de pînză cenușie, își șterse lacrimile și lăsă să cadă încet în sac lintea pe care începuse s-o aleagă în șorț. Duse înapoi sacul în dulap, cu pîinea și laptele.

— Ei bine, mamă, spuse abatele, ce faci ? Trebuie să mănînci. trebuie să-ți vezi mai departe de treabă...

Bătrîna Berthe clătină din cap.

— Nu mai merită osteneala, puiule... Nu mai merită osteneala...

S-ar fi zis că acum, cînd fiul ei era mort, nu mai era nevoie să continue să meargă, să trudească, să trăiască.

Lise își conduse fratele pînă la jumătatea drumului spre munte.

— Mă duc să o anunț și pe Fannie, spuse abatele. Sau o să ai tu curajul...

— N-are rost, spuse Lise.

Îi explică ce știa, ceea ce nimeni nu ajungea încă să înțeleagă. La ce putuse ceda Fannie ? Nici amețelii simțurilor, nici unei nevoi de evaziune și de libertate, cum fusese cazul pentru multe femei, eliberate dintr-o dată de tutela prea apăsătoare a unui soț. Mai curînd unei lente obișnuințe, prezenței continue, liniștite și obsedante, a unui bărbat înlocuindu-l pe altul, nevoii de sprijin în slăbiciunea ei.

La drept vorbind, era aproape mai bine că Jean Sennevilliers murise.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Samuel Fontcroix locuia la Epeule, la capătul unei fundături, în spatele mănăstirii. În faţa casei lui se afla un şir de căsuţe scunde, cu mansarde, bojdeuci pe jumătate îngropate, la care se cobora pe două trepte şi pe care ploile, iarna, le inundau. O bună parte din Roubaix e construit după modelul ăsta. Într-una din aceste cocioabe veniră să locuiască, la cîteva luni după scsirea germanilor, o familie din Lille numită Laubigier.

Sosea din suburbia Poştelor. Erau patru. Mama, Félicie, o femeie deja bătrînă, slabă şi veştedă, cu faţa obosită, Alain, fiul mai mare, care se apropia de şaptesprezece ani, Jacqueline, care avea zece ani, şi micul Camille, care avea şase. Nenorocirile îndurate la Lille, în acel cartier al Poştelor unde germanii exercitau represalii îngrozitoare, îi făcuse să se refugieze la Epeule, unde cumnata Féliciei locuia în fundătura mănăstirii.

În suburbia Poştelor scsiră primii germani care voiau să pătrundă în Lille. La începutul lui octombrie 1914, se ciocniră aici cu un corp de pompieri înarmaţi cu carabine, care traseră asupra lor. De la ferestrele cartierului porniră de asemenea cîteva împuşcături. Germanii bătură în retragere, lăsînd pe caldarîm cîţiva morţi.

Dar a doua zi mii de oameni invadară suburbia. Începu asediul oraşului Lille şi, în chip de represalii, prinţul de Bavaria autorizase jefuirea suburbiei. O luară cu asalt ca pe un fort, traseră asupra tuturor acelor pe care îi vedeau la uşi, la ferestre. Oamenii, femeile nu înţelegeau, auzeau gloanţele sfărîmînd în jurul lor ferestrele şi olanele şi se minunau, se gîndeau la o ploaie cu piatră, ieşeau să vadă şi erau împuşcaţi. Nici nu se poate închipui cît de greşit îşi reprezenta această populaţie războiul.

Hoarde de soldaţi beţi năvăliră în case, îi alungară cu lovituri de puşcă pe femei şi pe copii, îi făcură prizonieri pe bărbaţi, jefuiră, devastară, stropiră cu petrol mobilele şi podelele, sloboziră prin cartier pisici stropite cu benzină şi care fugeau arzînd. O bună parte din cartierul Poş-

telor arse în cîteva minute. Şi populaţia înspăimîntată, neştiutoare în mare parte de evenimentele din ajun, pleca la întîmplare de-a lungul drumurilor, sub focurile trase de tunurile apărătorilor oraşului Lille şi în îmbulzeala de nedescris a armatelor germane care îl şi încercuiau năvălind ca o mare.

Familia Laubigier rătăcise trei zile prin cîmp, din fermă în fermă, cu cei patru copii ai unei vecine ucise. Toată această liotă de copii în jurul Féliciei făcea să se închidă uşile în faţa ei. Germanii îi strigau insulte. Fermierii îşi slobozeau cîinii. Dormiră două nopţi în plin cîmp, găsiră a treia seară un cultivator care îi primi în hambarul lui, dar îi alungă a doua zi la ora patru dimineaţa, pentru că nu voia să aibă necazuri. Şi istoviţi, hămesiţi de foame, cu veşmintele pline de noroi şi rupte, se întoarseră sub canonadă în Lille şi în suburbia Poştelor, preferînd — dacă tot era să moară — să crape de foame în casa lor.

Asediul continua. În casa lor găsiră cîţiva soldaţi morţi şi un copil viu care plîngea, luară ceva de mîncare şi fugiră să se refugieze în biserică, la fel ca toţi ceilalţi care rămăseseră în cartier. Pentru aceşti nefericiţi, biserica devenea instinctiv un fel de adăpost. Mai ales la necaz devine omul un animal bisericos. Trăiră aici, sub obuze, pînă la sfîrşitul bombardamentului.

După predarea oraşului, Cartierul Poştelor fu supus la o represiune nemiloasă. Germanii voiau să facă populaţia cartierului să plătească pentru moartea soldaţilor lor. Oamenii nu mai aveau voie să circule de la trei după-amiaza, trupe de încartiruit, vexaţiuni de tot felul, n-au fost cruţaţi de nimic.

Greutăţile în care se zbătea Félicie sporiseră prin complicaţia pe care o adusese de bunăvoie existenţei sale. Mulţi soldaţi francezi care luaseră parte la asediu nu se predaseră. Locuitorii îi ascunseseră cum putuseră, procurîndu-le haine civile şi o nouă identitate. Preotul suburbiei Poştelor unde locuia Félicie se însărcină să-i repartizeze pe mulţi dintre ei. Şi o întrebă pe Félicie dacă nu ar accepta să-i adăpostească pe trei dintre aceştia. Félicie acceptă. Primi la etajul căsuţei ei trei soldaţi francezi.

Curioasă situaţie. Aceşti bărbaţi veniseră fără să-şi spună numele, nici vîrsta, nimic despre identitatea sau

trecutul lor. Asta era odinul : să nu dezvăluie nimic, așa încît în mintea celorlalți să nu se poată face nici o confuzie între vechea personalitate a refugiatului și starea lui civilă nouă și fictivă ce i se crease pe de-a-ntregul. Militarii trebuiseră să-și ardă uniformele, actele, pînă și livretul militar. Preotul suburbiei Poștelor le procurase cărți de muncă, datate fals, dinainte de război. Era de altfel un lucru riscant. Mulți patroni se temeau să nu fie descoperită înșelăciunea și refuzau să dea aceste cărți de muncă. Fură găsiți totuși cîțiva care acceptară. Soldații fură învățați cu trudă o istorioară, li se inventă o familie, o meserie, un trecut imaginar. Memorară toate astea pe dinafară. Aveau ordin să nu le spună nimic, nici să dezvăluie alte lucruri familiei Laubigier. Așa că Félicie nu știu niciodată adevărata lor personalitate. Bărbații își luau alocația, cărbunele, trăiau în camera lor. După cîteva săptămîni de îngăduință reciprocă, se produseră primele ciorovăieli. Oamenii aceștia nu erau prin nimic atașați de familia Laubigier, pe de altă parte sufereau din cauza recluziunii lor penibile, se gîndeau la ai lor, și se enervau că erau obligați, atît pentru a face ceva cît și pentru a cîștiga cu ce să-și plătească alimentele, să învețe noi meserii, să se facă cizmari, șelari, reparatori de scaune de paie. Foarte repede, interveniră șicanele între ei și ai casei. Se certau în legătură cu împărțirea cărbunelui și a alimentelor. Neglijența, dezordinea celor trei bărbați o aduceau la disperare pe Félicie, bună gospodină.

Și pe urmă, oamenii aceștia nu-și închipuiseră niciodată că inamicul o să rămînă în Nord ani întregi. Iar acum, teama de pedeapsă, de pedeapsa cu moartea, pe care germanii o aplicau soldaților francezi nesupuși, îi ținea acolo împotriva dorinței lor. Riscau mult. Și nu era vina celor care îi adăposteau, punîndu-se pe ei în pericol. Și totuși oamenii aceia păreau a pretinde toată considerația pentru curajul lor silit, ca și faptul că ar trebui să fie serviți, să fie cruțați de orice primejdie... Félicie, destul de frămîntată de grija de a-și hrăni copiii, nu vedea lucrurile astfel, și-și lăsa chiriașii să se descurce singuri. Nimic din acea frumoasă înțelegere, din acel eroism voios pe care l-au înfățișat alții ulterior. Oameni înlănțuiți unii de alții și care se urau. Unul singur din trei, care zicea

că se numeşte Thaunier, dovedea o anumită îndrăzneală şi se prea poate să fi refuzat să se predea din patriotism. Ceilalţi nu erau decît nişte fricoşi. În plus, îşi aveau amîndoi „iubitele" în suburbia Poştelor, şi anumite complicaţii amoroase ar fi putut foarte bine să aducă într-o zi sau alta un denunţ anonim din partea unei femei geloase sau a unui rival dat la o parte. Degeaba îi dăscălea Félicie, ei îi răspundeau că nu se află la mănăstire.

Aşa că Félicie hotărî să se mute. Spre marea ei uşurare, soldaţii găsiră locuinţă în altă parte, şi Félicie veni să locuiască în fundătura mănăstirii Epeule din Roubaix, în casa vecină cu cea a cumnatei ei, Flavie van Groede.

Flavie avea patru copii. Cel mai mare era la război, n-aveau veşti de la el. Al doilea, François, deveni Piladele vărului său Alain. Era mai mic decît el cu doi ani şi-l admira. Cei mai mici se înţelegeau de minune cu Jacqueline şi Camille.

Cam în această perioadă se puse pentru Alain problema cărţii de identitate. De la sosirea lor, germanii efectuaseră recensămîntul întregii populaţii. Îi fotografiaseră în grupuri de cîte douăzeci. Fuseseră distribuite cărţi de identitate şi de asemenea fişe de casă, care trebuiau afişate pe culoare, cu specificarea fiecărui membru de familie. Mulţi bărbaţi nu se înscriseseră în fişele caselor, nu se prezentaseră pentru recensămînt şi pentru fotografie şi nu primiseră cărţi de identitate. Unii acţicnau astfel din patriotism, alţii socoteau că stăpînirea inamicului va fi de scurtă durată. Astfel de nesupuşi se găsiră mai ales printre tineri, capete înfierbîntate, entuziaşti plini încă de învăţămintele şcolii. Alain, care nu avea nici şaptesprezece ani, care visa fel de fel de acte de eroism şi a cărui noţiune de datorie încă nu fusese alterată de compromisurile pe care le impun viaţa şi spectacolul oamenilor, refuză să se lase înscris. Din nefericire, nesupuşii erau condamnaţi să rămînă claustraţi în propria cameră. Pe stradă, în casa lor, oriunde şi la orice oră un poliţist, un diavol verde, putea să le ceară actul de identitate şi să-i aresteze. Aşadar, pentru a duce o viaţă cît de cît suportabilă, trebuiau să aibă un act de identitate fals.

Alain, care nu avea la Roubaix nici un prieten, fu ajutat, din fericire, de vecinul lui, Isidore Duydt, un băiat de aceeaşi vîrstă cu el, care venea din Belgia, unde muncise în mine, şi de unde înaintarea germană îl alungase cu întreaga familie, în timpul bătăliei de la Charleroi. Isidore, un băiat blond, drăguţ, puţin zăpăcit, puţin fanfaron, puţin naiv, gata la toate nebuniile pentru a stîrni uimire şi admiraţie, devenise prietenul lui Alain şi al vărului lui, François. Nici el nu se înscrisese pe listele germanilor. Şi asta nici din patriotism, nici în virtutea unui ideal. Căci nu fusese educat în acest fel. Aceşti Duydt alcătuiau o familie mizerabilă ; se certau, se băteau, se furau unul pe altul. Tatăl bea, fiul mai mare era un traficant, fiica făcea trotuarul. Lăsat de capul lui. Isidore o luase pe un drum greşit, frecventa cabaretele, stabilise relaţii cu o lume interlopă periculoasă pentru el, la vîrsta cînd eşti la fel de înclinat spre bine ca şi spre rău şi cînd o anumită fanfaronadă şi dorinţa de a epata îi îndemnă pe băieţi şi pe adolescenţi să se poarte prosteşte. Dar cu singuranţă tocmai în aceste medii se găsesc în timpul războiului şi cei mai mulţi nesupuşi. Aceştia erau revoltaţi şi împotriva poliţiei germane, şi împotriva poliţiei franceze. Spuneau „nu" oricărui principiu de autoritate. Un anumit gust al riscului, obişnuinţa de a trăi în afara legalităţii, nepăsarea celor care nu au nimic de pierdut îi predispuneau la revoltă. Multe dintre aceste haimanale s-au purtat eroic.

Isidore Duydt — i se spunea Zidore — se descurcase. Între nesupuşi se crease foarte repede un soi de francmasonerie. Se recunoşteau, se regăseau, se ajutau. Zidore era la curent cu toate stratagemele care puteau îngădui să se treacă prin ochiurile plasei. Îl învăţă cîte ceva şi pe Alain. Prin el, Alain află adresa unui tipograf din strada Artelor care făcea acte de identitate false. Alain cumpără unul şi se crezu în siguranţă. Dar o lună mai tîrziu, germanii, care aflaseră că circulă legitimaţii false, schimbară formatul şi hîrtia şi cerură să se pună fotografia deţinătorului cu ştampila Comandaturii.

De data asta, Alain obţinu un act adevărat, graţie curajului unui funcţionar de la primărie care le sustrăgea germanilor. Acest om o făcea degeaba, nu accepta nici o centimă. Nimeni nu-i mai ştie numele. Alain îşi lipi foto-

grafia pe această carte, imită ştampila imperială cu ajutorul unui ban german pe care se vede vulturul cu două capete. Şi mai fu liniştit cîteva săptămîni.

În acel moment, se instaură un nou regulament : germanii instituiseră vizitele bilunare. Toţi bărbaţii trebuiau să se ducă în Piaţa Mare, unde se făcea apelul, şi să-şi vizeze actul de identitate. Alain găsi un al doilea tipograf şi plăti cu o sută de franci un act fals. De aici înainte, la fiecare cincisprezece zile, se ducea la un fost afacerist, care se făcuse acum copist şi contra sumei de doi franci imita pe cărţile nesupuşilor semnătura Comandaturii şi viza acesteia. Tipul cîştiga din gros.

Toate astea costau scump şi cei din familia Laubigier trăiau veşnic cu spaima în sîn. Un prieten fu prins, apoi un altul. Sperau cu toţii în eliberare, iar războiul nu se mai termina. Din senin, germanii operau percheziţii peste tot, căutau saltele, rufărie, alimente, obiecte de aramă. De fiecare dată Alain trebuia să fugă sau să se ascundă ; să se plimbe sau să ia aer devenea o întreagă problemă. Peste tot, diavoli verzi : cereau actele, le examinau cu atenţie. Pe de altă parte, Alain nu se înscrisese în fişa casei. În consecinţă, nu avea dreptul la aprovizionare. O privaţiune teribilă. Din fericire, Jacqueline şi Camille nu mîncau mult şi Félicie ştia să se abţină. Dar Alain suferea din această cauză şi se scotea vinovat că sporeşte mizeria alor săi. Prin diverse stratageme, reuşi să iasă, să muncească, să aducă ceva bani. Găsi vin de cumpărat pe la cîţiva inşi bogaţi, pe care apoi îl revîndu. Aducîndu-şi aminte de vechea lui meserie de topitor, obţinea într-un „polonic" aliaje de plumb şi cositor, făcea din ele scrumiere şi cuţite de tăiat hîrtia pe care le vindea cu trei franci bucata. Pe urmă, cunoscu o firmă de ape minerale care continua să vîndă datorită unei reduceri acordate germanilor. Lucră cîteva săptămîni acolo. Pe urmă, prietenul lui, Isidore Duydt, îi dădu un act de negustor de piei de iepure. Germanii aveau nevoie de piei de iepure. Părul îl foloseau în industria textilă. Plăteau foarte bine blănile de iepure, şi celor care voiau să lucreze pe teren pentru ei le eliberau acte de identitate care serveau drept permis de trecere. Cu acest act de identitate, Alain se simţea aproape în siguranţă.

Prietenia lui Zidore îi era preţioasă. Félicie se neliniştea din pricina asta. Chiar şi el simţea bine pericolul unei astfel de legături. Dar nevoia îl silea. Se văd astfel în timpul războiului mulţi tineri care se pun oarecum de bunăvoie în afara legii şi, constrînşi la o existenţă nouă, periculoasă, la relaţii nepotrivite, la şederi demcralizante în închisorile germane, se corup, ajung să se declaseze şi să se degradeze fără leac, în vreme ce punctul de pornire în aventura lor fusese un act de eroism.

Familia Duydt se refugiase din minele de la Charleroi. Cîteva zile fuseseră adăpostiţi la Fontcroix. Pe urmă Duydt **tatăl** găsise o bojdeucă liberă în fundătură şi se instalaseră **în ea.** El făcea comerţ cu tot ce se putea cumpăra **şi** vinde, îşi stîlcea în bătaie nevasta şi pe cei doi copii mai mici, pe care îi punea să hoinărească pe străzi, să fure şi să prade, exploatîndu-i ca pe un capital. Dar cei mai mari îi scăpaseră. Zidcre se revolta, răspundea palmelor cu lovituri de pumn, cîştiga practicînd boxul prin cabarete şi-şi ţinea banii numai pentru el. Léonie, fiica, lipsea de acasă săptămîni întregi şi se întorcea cu toalete şi bijuterii fastuoase pe care şi le apăra cu înverşunare. În cele din urmă părăsi casa şi se instală la etajul unei case vecine. I se aduseseră aici camioane cu mobilă furată dintr-un castel şi ofiţerii veneau s-o vadă fără a se mai feri.

Cît despre cel mai mare dintre copii, Etienne, acesta era un ins ciudat. Avea în jur de treizeci de ani. Era cocoşat — îl numeau Ghebosul — mic, slab, cu capul strîmb între umeri, cu faţa palidă şi ascuţită ca a unui şobolan. Moştenise de la taică-său patima banilor. Fusese căsătorit. Sosise în Nord cu nevastă-sa. Dar o bătea, o închidea în casă, se dovedea de o gelozie bolnăvicioasă. Era la drept vorbind un dezechilibrat. Nefericita fugise în cele din urmă şi se ascundea acum undeva prin Roubaix. Etienne cocoşatul trăia cu dorul de a-şi regăsi nevasta.

Acest fost croitor, diform, debil, cu privirea şaşie, cu picioarele înfiorător de subţiri, cu mîinile scheletice şi imense, bolnav de inimă şi de stomac, atins de o leziune pulmonară pe care o menţinea stabilă prin **nu** se ştie ce miracol de voinţă — **era o forţă. Se spunea că face trafic**

cu aur. Germanii plăteau foarte scump moneda de aur. Etienne le cumpăra de la țărani, de la toți cei care puneau bani la ciorap dinainte de război, și le revindea inamicului. Din vechea lui meserie rămăsese cu ideea că haina-l face pe om. Era întotdeauna bine îmbrăcat, întotdeauna foarte curat, cu pantofi de lac, cu haine de postav fin. Îi uimea pe ai lui. Închiriase pe strada Epeule o casă mare, din care făcuse o agenție comercială, un soi de bancă.

Pentru el, autoritatea, legea germană nu mai contau. Nu i se făceau niciodată percheziții. Intra sau ieșea noaptea ca și ziua, cu veșnica lui servietă de piele sub braț, și diavolii verzi îl salutau cu respect. Îi disprețuia pe ai săi, nu mai păstra relații decît cu Zidore, pe care-l bănuia că ar cunoaște ascunzătoarea nevestei lui. Pentru că în mijlocul unei opulențe de care nu știa să se bucure, Etienne rămînea nefericit, obsedat de amintirea fugarei. În dorința lui nebună de a o regăsi, intra la fel de mult setea de răzbunare, ca și dorința de a o recuceri. Léonie și Etienne erau marile figuri ale familiei. Tot acest aur pe care-l aducea Ghebosul și de care moș Duydt nu putea să profite, îl umplea pe acesta din urmă de furie. Era așa de lacom că se ducea să-și vadă copiii ca să-i fure, și aducea de la ei o haină, un bibelou, o sticlă, orice altceva. Pentru că în familia Duydt se fura — și mai ales mîncare. Abia intrau alimentele în casă, că se și făcea împărțeala. Ca în multe alte familii, pîinea, untura, slănina, tot ce se putea împărți se tăiau în atîtea rații cîte capete erau. Fiecare parte era riguros cîntărită pe balanța prăvăliei și fiecare și-o lua pe a lui, ca să trăiască toată săptămîna, într-un egoism sălbatic. Ascundeau alimentele în cotloane de neimaginat. Spre sfîrșitul săptămînii, marii mîncăi nu mai aveau nimic. Și începeau căutările, scotocirile, furturile, cînd dădeau de ascunzătoarea altuia. Cei mici, Marcel și Armande, erau de o șiretenie extraordinară cînd era vorba să descopere pîinea tatălui. Tatăl, cînd îi era foame, n-o mai părăsea pe mamă, o spiona, o pîndea, să-i găsească proviziile pe care ea le păstra pentru cei mici și să i le ia. Zidore, în prăvălie, fura unelte și boarfe, pe care se ducea să le vîndă. De unde, certuri îngrozitoare care asmuțeau tot cartierul.

Totuşi, Zidore împreună cu vărul François erau singurii prieteni ai lui Alain. Toţi ceilalţi din cartier îl urau pentru că nu se supusese germanilor. Această ostilitate generală era neplăcută şi periculoasă. Bărbaţii supuşi trecerii în revistă remarcaseră repede că Alain nu se arăta pe acolo. Scăpat de jigniri, de umilinţe, de teama continuă de deportare, pe care stăpînirea germană le provoca bărbaţilor, Alain era invidiat. Nu căutau să afle dacă această linişte nu era contrabalansată de o spaimă continuă, de o stare de alarmă care dura din octombrie. Vedeau numai că el nu se ducea să-şi vizeze actul de identitate, că nu se temea că într-o zi sau alta va fi luat într-o brigadă de muncă silnică, şi că le da cu tifla germanilor. Mai mult decît bărbaţii, nevestele acestora îi purtau pică. Rînjeau cînd trecea pe lîngă ele. Insinuau că probabil se avea bine cu nemţii dacă a scăpat astfel. În asta, ca şi în toate celelalte privinţe, civilii te făceau să suferi mai mult decît germanii. În cele din urmă Alain începu să se întrebe dacă nu fusese denunţat. Pentru că percheziţiile se ţineau lanţ la mama lui, ziua şi noaptea, la orice oră şi sub orice pretext. Germanii o interogau pe Flavie, o întrebau cîţi fii avea, îi chestionau apoi pe Jacqueline şi pe Camille, îndelung, pe îndelete.

— Dar mai aveţi un fiu, spuneau ei, se ştie, i se cunoaşte numele, Alain...

— Da...

— Şi e aici, mărturisiţi !

— E la război, răspundea Félicie.

Germanii scotoceau încă o dată casa, încăpăţînîndu-se să descopere un perete fals, o ascunzătoare oarecare.

De atunci, Alain trebui să trăiască în mansarda lui, mereu gata să fugă, cu un impermeabil vechi sub pat şi o scară lipită de fereastră, ca să scape trecînd pe acoperişurile vecine. Trebui să fugă aşa de vreo două-trei ori, să se ghemuiască între două hornuri, cu un sac vechi pe umeri, să rămînă nemişcat şi speriat, în timp ce, de la ferestrele caselor din jur, germanii încercau să-l vadă pe acoperişuri. Într-o zi, pe cînd stătea ghemuit în colţul unei platforme, nevasta grasului Semberger, care îi purta pică pentru că nu se supunea, ca soţul ei, ordinelor germanilor, îl zări. Cîţiva nemţi, mergînd pe jgheabul streşinilor,

încercau să-l găsească. Ea le făcu semn, le arătă cu degetul unde era Alain. Numai printr-o minune putu să se lase să alunece printr-un canal de scurgere şi să fugă fără să fie văzut. Nici vorbă nu putea fi să se răzbune pe cea care-l vînduse, ar fi însemnat să atragă direct asupra lui atenţia poliţiei germane.

Începu să-şi dea seama că-i tîra pe ai lui în aceste necazuri. Emoţiile continue o epuizau pe mama lui, biata Félicie, care şi aşa era destul de şubredă. Nu ieşea niciodată fără ca ea să nu moară de frică pînă la întcarcerea lui. Într-o zi apăru chiar în timpul unei percheziţii, văzu ivindu-se la uşă faţa lividă a mamei lui, descompusă, cu privirea rătăcită. Ea nu-i spuse nimic îi făcu numai cu mîna. în tăcere, un gest înspăimîntat : du-te, du-te. Băiatul fugi înainte ca ofiţerii care scotoceau casa să poată ajunge în prag. Altădată, urmărit, traversă calea ferată, fugi cît îl ţineau picioarele spre Créchet şi spre ogoare, se refugie într-un lan de grîu. Germanii care-l urmăriseră pînă aici, furioşi să-l vadă dispărînd, hotărîră să păzească lanul şi să-l împuşte de îndată ce va apare din nou. Printr-o întîmplare care le depăşeşte pe cele din romane, în acelaşi lan se afla un al doilea nesupus, refugiat acolo de cîteva ore ca să scape de alţi jandarmi. Acesta ieşi fără să bănuie ceva şi fu împuşcat. Triumfători, germanii făcură rost de o cotigă, îl încărcară pe mort, îl duseră acasă la Félicie şi o anunţară : „De data asta l-am prins pe fiul dumitale, este mort..." În faţa acestui cadavru, pe care o secundă îl crezu al fiului ei, ea fu cît pe ce să moară. Asta îl hotărî pe Alain. Unii bărbaţi plecau, îşi încercau norocul, căutau să treacă frontiera olandeză ca să ajungă în Franţa. Hotărî să plece şi el. Tocmai îşi găsise un tovarăş de drum, Thaunier, unul dintre soldaţii care locuiseră la familia Laubigier la Lille, şi care, lucru destul de rar, era decis să facă totul pentru a se întoarce în Franţa. De la începutul ocupaţiei, acesta păstra aproape cu avariţie patru monede de aur, ca pe o comoară preţioasă pentru atingerea scopului. Împreună se interesară de mijloacele de a trece frontiera olandeză.

II

Invazia ruinase comerțul cu cărbune al lui Samuel Fontcroix. Îi fuseseră luați doi cai din trei și întregul stoc de mărfuri. Și cum Samuel nu avea decît puțini bani drept fond de rulment și trebuise să-i împartă cu fratele lui Gaspard, cu care era asociat în afacere, se întreba cu neliniște din ce-o să trăiască peste cîteva săptămîni, cînd modestul său fond va fi epuizat.

Gaspard era mai îndestulat, dar pentru că era bolnav, cheltuia mulți bani ca să se îngrijească. Și de altfel, o bună parte din averea lui consta din titluri de rentă ruseşti.

Ducîndu-se la Lille în prima perioadă care urmase bombardamentului, Samuel fusese izbit de foametea care domnea acolo. În prăvălia Edithei nu mai era nimic, peste tot numai rafturi goale, băcănii pustii. Pe străzi, oameni care-și instalaseră mărfurile pe o roabă, pe o cotigă, pe un cărucior de copil, vindeau foarte scump, de cinci și șase ori valoarea lor, ouă, unt, păsări aduse de la țară. Asta îl izbi pe Samuel. El cunoștea bine Belgia. Se hotărî să meargă pe jos în Flandra, în împrejurimile orașului Courtrai, să facă o plimbare, să vadă dacă n-ar putea cumpăra de-acolo alimente pe care să le revîndă la Lille.

Bătu ținutul o duminică întreagă, întîlni mulți germani de care oamenii se temeau foarte tare, dar care lui nu-i făcură nici un rău, și se întoarse cu douăsprezece kilograme de unt. A doua zi îl înhămă pe „Sultan", veteranul grajdului său, pe care germanii îl disprețuiseră, și se duse la Courtrai să caute un camion de produse alimentare.

Acum avea doi cai, un calandru mare, și mergea la Gand să caute zahăr, unt, jambon, ouă, făină și cafea. Revindea aceste merinde Edithei, a cărei prăvălie de la Lille nu se mai golea și care se ducea uneori ea însăși pînă la linia frontului să-și vîndă produsele.

Micul François Van Groede, vărul lui Alain, îl însoțea adesea pe Samuel. Prin el, Alain și Thaunier obținură de la Samuel promisiunea că o să-i treacă frontiera belgiană și-i va depune la Gand.

*
* *

Ajunseră la Gand într-o luni seara. Trecuseră frontiera franceză ascunşi în spatele unor lăzi mari, în fundul căruţei lui Samuel. Fontcroix folosea un vechi permis de trecere pentru Tournai, pe care-l arăta germanilor. Prea puţin pricepuţi la geografie, aceştia admiteau foarte firesc că el se ducea la Tournai prin Gand. De altfel, vameşii îl cunoşteau pe Samuel. El cumpăra de la soldaţi bonurile de oraş pe care aceştia le primeau ca soldă şi le dădea în schimb mărci, pe care să le trimită acasă la ei.

Gandul îi uimi pe Alain şi pe Thaunier. Marele oraş flamand era vesel şi animat. Aici uitai de război. Trăsura traversă oraşul, intră sub porticul unei circiumi întinse şi vetuste. Deshămară animalele şi intrară într-o bucătărie mare, joasă şi întunecată, unde ardea cu sclipiri roşietice un foc de infern şi unde îl găsiră pe patronul Van Oostekerke şi pe cele două fiice ale sale.

Casa lui Van Oostekerke era ospitalieră. Fiecare din ei primi o pereche de papuci şi se aşeză la gura sobei. Şi aşteptară cina spunînd vorbe dulci celor două fiice, care rîdeau. Casa era plină de germani care păreau a se simţi ca acasă. Se duceau şi veneau, mîncau. Un german bucătărea, un altul servea la tejghea, în han. Alţii aduceau saci cu mărfuri. Van Oostekerke îşi durase de la începutul războiului o avere considerabilă şi nebănuită. Alain fu uluit să vadă abundenţa de alimente de tot felul care îi umpleau magaziile şi hambarele, pentru a fi revîndute francezilor.

Despre război se vorbea puţin. Nici nu se gîndeau la el. Germanii povesteau întîmplări. Cinară regeşte. Pe drept sau pe nedrept, bucătarul german pretindea că servise în bucătăriile Împăratului. Deci el era cel ce pregătea cina. Servi un peşte fiert pe un şervet, cu capere, ceva ce Alain nu văzuse niciodată, apoi gîscă friptă cu jeleu de coacăze, şi apoi o marmeladă ciudată în care intrau dovleci, morcovi şi miere. Era delicioasă. Totul fu stropit cu o bere blondă, spumoasă şi cu un vin roşu nefalsificat. Alain uită de Roubaix, de pericol, de ziua de mîine. Simţea că înoată în aventură, într-o viaţă mai largă, mai liberă... S-ar fi

zis că din dimineața aceea avusese revelația a ceea ce era adevărata existență, demnă de a fi trăită. Niciodată de acum înainte nu va mai voi să fie muncitor turnător, acum, după ce gustase din toate acestea, călătoria, aerul pur al zorilor și al serilor, drumul mare, hanul, prieteniile întîmplătoare, în sfîrșit aventura... Mai tîrziu, va avea și el, ca domnul Fontcroix, o trăsură, un cal bun, și va străbate în voie ținutul să vîndă și să cumpere. Asta era adevărata viață.

Împreună cu Thaunier fu condus într-o cameră mică unde salteaua de puf îi înghiți dintr-o dată. Căzură pînă dimineața într-un somn adînc.

* * *

— O lumină, spuse Thaunier, oprindu-se în noapte.

— Santinele ?

— Nu, o casă.

De la căderea nopții mergeau printr-o regiune de șes, acest pămînt al grîului, sfeclei de zahăr și al pășunilor străbătut de rigole, de canale, de lucrări de desecare, îngrozitor de umed și de monoton, care se întinde de la Gand pînă la gura rîului Escaut și care taie frontiera olandeză.

Ploua. Întunericul era compact, cei doi bărbați se rătăciseră, de două ori fuseseră cît pe ce să dea peste un post de pază. Cu siguranță că frontiera nu era departe. Dar ei erau istoviți.

— Să încercăm să ajungem la casa aia, spuse Alain.

Se strecurară printre copaci spre căsuță. Vîntul făcea să geamă crengile în jur, acoperind zgomotul mersului. Cădea o umezeală rece, un fel de ploaie măruntă, ca și cum ceața serii s-ar fi resorbit în apa înghețată. Pătrunseră într-o grădină de legume printr-o spărtură în gardul de nuiele și ajunseră în fața casei.

Pătrunși de frig, se opriseră în fața ferestrei pe care o văzuseră de departe. Priviră înăuntru. Era o încăpere mică, sărăcăcioasă și liniștită. Un foc de huilă, o lampă pe masă. Lîngă foc o femeie care tricota. Se priviră.

— Intrăm ?

— Da

Thaunier bătu. Intrară.

— Bună seara, doamnă, spuse Thaunier, arătînd o monedă de aur.

Femeia păru speriată. Bolborosi proteste în flamandă, cu semne disperate, care voiau în mod evident să le spună să plece. Părea pradă unei adevărate terori. Dintr-o dată, ieşi, alergă să închidă obloanele, se-ntoarse, zăvorî uşa. Şi rămase, acolo, gîfîind şi privindu-i.

— Coniac ? spuse Thaunier, făcînd gestul să golească un pahar.

— Nu, nu... bolborosi femeia, adunînd frînturile de franceză pe care le ştia. Pleacă, pleacă imediat.

— De ce ? spuse Alain, nemulţumit. Sîntem obosiţi. Foame, sete...

— Nu, nu... Germanii împuşcă mine. Interzis... Trei kilometri frontieră... Interzis. Pleacă imediat.

— Ce tot zice cu cei trei kilometri ai ei ?

— Cred că sîntem în zona interzisă...

— Ja, ja, gemea femeia, care asculta.

— Bine, o să plecăm. Dar măcar să ne spună drumul. Olanda, doamnă ? *Nederland* ?

— *Nein, nein,* reluă femeia cu spaima. Împuşcaţi, fire electrice, santinele, voi întors în Franţa. Îşi împreunase mîinile, părea că-i imploră aproape să-şi abandoneze proiectul.

— Drace !

Cei doi se priviră, şovăind. — Tare mi-ar plăcea să rămîn aici, zise Alain. Am face mai bine să ne întoarcem, să ne pregătim mai bine trecerea. Am auzit spunîndu-se c-ar exista călăuze, inşi care ajută la trecerea clandestină a frontierei.

— Să dăm înapoi acum, cînd am ajuns atît de departe !

— Şi dacă ne-am întoarce măcar spre Gand, să ne informăm, să căutăm pe cineva care să ne treacă ? Se pare că au butoaie, şasiuri de lemn pentru a trece printre firele electrice.

— Prefer să risc. Trei kilometri, un fleac.

— Şi firele electrice ?

— Ne strecurăm pe dedesubt. Cu o lopată, trecem.

Şi aprinse o lanternă, ieşi, căută într-o polatră, se întoarse cu o greblă şi o cazma pe care le arătă femeii. Ea făcu semn că „da". Vru să-i dea o monedă de aur. Dar

ea refuza, strigînd „*nein, nein*" cu semnele unei adevărate terori. Ar fi împușcată dacă germanii ar descoperi moneda. Thaunier, cu un cuțit lat, tăie cozile uneltelor la o treime din lungime, mulțumiră femeii, și ieșiră în noapte și ploaie. Imediat, zăvoarele zdrăngăniră în urma lor.

La marginea drumului, se opriră, ezitară, scrutînd întunecimile și simțindu-se apăsați împotriva voinței lor. Pe urmă porniră din nou spre nord. Mașinal, țineau acum uneltele ca niște arme. Dintr-o dată, foarte aproape de ei, văzură o santinelă trecînd pe lîngă un gard de nuiele.

Schimbară direcția spre est, tîrîndu-se prin iarbă. Cădea acum o ploaie deasă. În mijlocul acestei întunecimi șiroinde, se rătăciră într-un cîmp imens de sfeclă, ale cărei foi, incredibil de ude, îi scălda ca o baie rece. Mergeau pe genunchi și pe coate, nu îndrăzneau să se ridice, se afundau în lut, de care se dezlipeau cu mare trudă, uzi și înghețați.

Deodată, pămîntul le fugi de sub picioare, fură cît pe ce să cadă într-un canal adînc, la marginea căruia ajunseseră fără să-și dea seama. Se opriră, își traseră sufletul, se priviră fără să îndrăznească să-și mărturisească teama. Alain își stoarse batista udă și-și șterse fața. Deodată tresăriră înspăimîntați, aruncîndu-se unul spre altul. Ceva se mișcase lîngă ei. Rămaseră lipiți, cu inima bătîndu-le nebunește. Apoi nimic. Nu era decît un animal de cîmp. Rămaseră strînși unul în altul, să-și tragă răsuflarea.

— N-ar fi trebuit... murmură Alain.

— Nu, nu, e greșeala mea.

— E greșeala amîndurora.

Thaunier reflectă o clipă.

— Bătrîne...

— Ce-i ?

— Dacă mi se întîmplă ceva...

— Ei bine ?

— Trebuie ca măcar să-mi știi numele.

— Adevărat, zise Alain, impresionat. Nu-ți știu numele.

— Nu mă cheamă Thaunier, mă cheamă Gaudebert, Paul Gaudebert. Sînt din Chalon-sur-Saône. Dacă nu mă mai întorc, să-i scrii mamei, la Chalon. N-ai să uiți ?

— Promit.

— Mulţumesc, m-am liniştit. La drum acum.

Se cocoţară din nou pe marginea canalului, consultară busola, apoi se tîrîră spre un pîlc de copaci pe care-i ghiceau şiroind în întuneric. Brusc, Alain îl opri pe tovarăşul său :

— Fulgere.

— Nu, e un proiector. Tipii luminează linia.

Aşteptară. În fundul orizontului se isca, la fiecare douăzeci de secunde, o stea roşietică, ce arunca pe cîmpurile scăldate de ploaie, în noaptea de cerneală, o lumină tulbure, nedesluşită, dezvăluia copacii, gardurile de nuiele, imensităţi netede.

— Noroc că sînt atît de departe ! şuşoti Thaunier. N-o să fim văzuţi.

Înaintară mai departe spre pîlcul de copaci. Şi dintr-o dată, în faţa lor, atît de aproape că erau să intre în ea, văzură dantela subţire, udă, ca o pînză de păianjen uriaş, a unei reţele de sîrmă ghimpată, detaşîndu-se confuz pe fondul tulbure al nopţii. Thaunier strînse braţul lui Alain, trăgîndu-l înapoi.

— Frontiera, bătrîne !

Avea în voce o exaltare nebună, abia reţinută. S-ar fi spus că se şi află în Olanda. Aşteptară un moment, scrutînd întunericul. Apoi deodată, Thaunier luă cazmaua şi începu să sape sub sîrmă ; munceau cu frenezie, suflînd, gemînd de trudă. Thaunier săpa ca un miner, cu furie. Cu grebla, Alain trăgea pămîntul în spate. „Atenţie la fire", îşi spuneau maşinal unul altuia, din cînd în cînd.

Tranşeea se lărgea, mocirloasă, umplută repede de apă. Se bălăceau în ea fără să mai fie prudenţi. În cîteva minute avură amîndoi pielea mîinilor jupuită, atîta îndîrjire puneau în efortul lor. Dar acum se puteau strecura pe sub sîrmă, ca să treacă de partea cealaltă.

Brusc, Thaunier îşi aruncă lopata, se îndreptă din şale :

— Nu mai pot...

— Te schimb eu, spuse Alain. Dă-mi...

Un imens fulger albastru îl orbi, într-un soi de trosnet sec. Crispat, arcuit, siluetă convulsionată şi înspăimîntătoare, Thaunier făcu un salt teribil, se aruncă înapoi

cu brațele îndoite cu fața spre cer, cu mîinile răsucite ca niște gheare. Recăzu greoi. În momentul următor, se înălțară strigăte și focuri de pușcă.

Alain rămase două secunde zăpăcit.

— Thaunier ! Thaunier !

Se repezi spre el, îl trase mai aproape, fără măcar să se gîndească la pericolul de a fi electrocutat și el.

— Thaunier, Thaunier, fie-ți milă, răspunde-mi.

Îl implora ca și cum celălalt l-ar fi putut auzi. Prinsese între mîinile lui cele două mîini înțepenite, devora din ochi fața aceea, căutînd pe ea viața. Neagră, cu ochii albi, fața rămînea înțepenită, moartă. Instantaneu, în corpul tetanizat părea să se fi instalat rigiditatea cadaverică. Cu oroare, Alain slobozi mîinile electrocutatului. În depărtare, în noapte, siluete, focuri alergau.

Alain se aruncă în neștire în beznă.

*

* *

Îi regăsi pe Fontcroix și pe micul François la hanul lui Van Oosterkerke. Își povesti aventura. Și a doua zi, cu tristețe, porniră din nou la drum spre Roubaix. Pînă la Mouscron călătoria fu liniștită. Cînd întîlneau germani, faimosul pașaport pentru Tournai își îndeplinea misiunea. Pe urmă, cu puțin înainte de Mouscron, Fontcroix scoase din buzunar trei berete germane, cum poartă soldații bavarezi. Și le puseră.

— Belgienii de la frontieră nu ne vor lăsa să trecem, explică Samuel. Pretind că francezii îi înfometează venind să caute alimente la ei, și le așteaptă căruțele să le atace. Cu beretele astea, cînd se va face ziua, ne vor lua drept germani și nu vor îndrăzni să zică nimic.

Într-adevăr, traversară Mouscronul fără greutate, cu beretele gri pe cap și spinarea ascunsă sub cuverturi.

Pe colina ce se înalță într-o latură a Mouscronului spre Tourcoing se opriră. Se întunecase. Samuel aprinse felinarele. Apoi se ridică.

— Lingourile, îi zise lui François.

Și acesta trase de sub scaun trei suluri de hîrtie de mătase, legate elegant. Alain apucă unul. Era uimitor de greu. Fier, explică Samuel. Nu are aspectul unei arme, nu

ai niciodată necazuri. Şi o să ne servească, cînd oamenii din Mont-à-Leux şi de la frontieră vor încerca să ne bareze trecerea. Pentru că trăsurica mea a fost de multe ori luată cu asalt. Vecinii de frontieră nu se iubesc de loc.

Dar străbătură cătunul Mont-à-Leux fără greutăţi.

La vama belgiană, un vameş flamand alergă. De cînd cu invazia, funcţionarii aceştia nu mai aveau nici o autoritate, nici un rol. Cei care rămăseseră nemaifiind plătiţi de guvernul lor, percepeau după bunul lor plac un fel de taxă ilegală, din care trăiau. Fontcroix îi dădu patruzeci de centime. Şi intrară fără incidente în Roubaix.

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

În acea dimineaţă, Thorel, tipograful din Lille, aştepta în birourile ziarului *Farul* vizita lui Patrice Hennedyck, ţesătorul din Roubaix, şi a abatelui Sennevilliers, preot la liceul din Tourcoing.

Din octombrie 1914, abatele Sennevilliers se lansase într-o aventură periculoasă. De la începutul războiului, voise să se înroleze, să facă ceva. Ca mulţi alţii, era plin de entuziasm patriotic, nu-şi reprezenta cu claritate ce înseamnă războiul. Se dusese să ceară superiorilor săi ecleziaşti autorizaţia de a se înrola. I se amintise că dacă biserica tolerează serviciul militar, nu poate să-l încurajeze, şi că învăţătura Evangheliei „Cine ridică sabia de sabie va pieri" se impune mai mult unui preot decît oricui altcuiva. Abatele nu plecase. Totuşi, mistuit de nevoia de a fi util, de a acţiona, alergase pe la birourile militare, pe la spitale, prefectură, se lăsase repezit, trimis brutal de la un serviciu la altul, pentru a obţine în cele din urmă un post de preot în unul din spitalele pe care le organizau industriaşii în uzinele lor de la Roubaix.

Aşa intră în legătură cu abatele Sennevilliers şi Patrice Hennedyck. După exemplul multora, soţia lui Hennedyck amenajase, în depozitele fabricii din Epeule, patru

săli mari, curate, albe, înveselite de flori, aproape cochete, unde o sută cincizeci de paturi îi aşteptau pe răniţii francezi. Întregul Roubaix defilase prin spital să admire sălile. Singurul neajuns fu că acolo nu fu văzut niciodată un rănit francez. Primii care primiseră îngrijiri fură soldaţii germani. Ei sosiseră în octombrie 1914, bătînd în retragere după Marna şi înaintînd spre mare. Încît spitalul doamnei Hennedyck fu ocupat de ei, ca toate celelalte.

De atunci, nici o veste din partea Franţei. O barieră de fier căzuse între Nordul invadat şi restul lumii. Ce se întîmplase cu trupele noastre ? Pentru ce lăsau armata germană să se oprească aici ? Cîte zile va rămîne ? Nimeni nu avea nici cea mai vagă idee despre ce fuseseră bătălia de la Marna şi fuga spre mare. Se credea că invadarea oraşelor Lille, Roubaix, Tourcoing marca numai o etapă a retragerii germane şi că în curînd francezii vor fi văzuţi pe urmele lor.

Germanii ocupau liceul din Tourcoing. Invazie de oameni, de cai şi de material în clase, pe culoare, în curţi, unde domnea haosul. Camera abatelui, în spatele capelei, era ca şi asediată. Se dormea în faţa uşii sale. Biroul îi fusese rechiziţionat pentru a fi instalate în el paturi. Avea sub ochi spectacolul sosirilor şi plecărilor de trupe, mase enorme de zdrahoni solizi şi bine echipaţi, pornind spre seară şi întorcîndu-se după două-trei zile, sleiţi, înnoroiaţi, roşi de insecte, înfometaţi şi abrutizaţi, cu echipamentul descompletat, plin de nămol şi cu caii sfîrşiţi. Îi vorbeau cu toţii despre „front". Menţionau numele : Ypres, Dixmude, Péronne... Dar abatele nu-i credea. Era convins că la Roubaix germanii se aflau într-un soi de pungă legată într-o parte de Anvers şi în alta de Liége, şi că francezii o vor străpunge într-o zi sau alta.

Totuşi, în această incertitudine, imaginaţiile se înfierbîntau. Se construiau romane, erau inventate victorii şi înfrîngeri răsunătoare. Spiritul are nevoie de adevăr. Se simţea foarte bine că această lipsă de ştiri îi demoraliza şi-i tulbura pe cei cotropiţi, şi fără îndoială chiar aceasta era şi intenţia inamicului. El îşi luase propriile măsuri : porumbei, telefoane, aparate de telegrafie fără fir, tot ce

putea servi comunicării cu Franța trebuia predat sau distrus, la fel ca și armele, bicicletele, aparatele de fotografiat. Astfel se născu în mintea abatelui Sennevilliers ideea de a fabrica un mic post de TFF, folosindu-și cunoștințele de radio-amator, și de a comunica cu Franța. Trebuie s-o spunem că la început nu fusese în acest proiect nici o pornire de eroism. Adesea mai mult împrejurările decît voința proprie te fac să devii erou. Înainte de orice, abatele își satisfăcea dorința personală de a ști, după cum i se părea amuzant să facă această mică scamatorie și să-i dea cu tifla inamicului. Nu-și imagina că o să meargă mai departe. Va ține veștile pentru el și pentru un mic grup de prieteni.

Îl puse să facă galena pe prietenul său Gaure, care era profesor de chimie la liceu. Într-o eprubetă, Gaure topi și cristaliză puțin sulf și praf de plumb. Avu astfel o excelentă sulfură. Ca antenă, abatele folosi un fir telefonic. Într-o noapte el urcă pe acoperiș și tăie firul liniei sale. Făcu legătura celor două bucăți ale firului tăiat, separîndu-le printr-un izolant în așa fel încît la o primă privire linia părea tot intactă. Dădu peste un receptor telefonic vechi. Își făcu o bobină dintr-o cutie de carton cilindrică și un fir de aramă, pe care îl vopsi el însuși. O vergea de perdea fu folosită drept cursor. O bornă electrică din faianță servi pentru a susține detectorul și galena. Toate aceste piese, în afară de bobină și galenă, pe care le ascundea cu grijă, puteau fi găsite de inamic. Nu erau decît piese de folosință curentă în instalațiile electrice și de care nu puteau să se mire că le găsesc la el. Acest post rudimentar îi permise foarte repede să prindă Turnul Eiffel, numeroase nave, și mai ales marele post englez Poldhu, un post deosebit de puternic și de rapid, care-și transmitea comunicatul la ora unu dimineața.

Primul comunicat inteligibil pe care-l recepță — îi trebuise oarecare timp pentru a se obișnui cu alfabetul Morse și pentru a traduce din engleză — îl umplu de uimire. Parcă mai putea fi vorba de Anvers și de Liége ! Poldhu indica drept orașe-repere ale frontului Nieuport, Ypres, La Bassée, Arras, Albert, Montdidier, Noyon, Reims, Verdun, Nancy. Întreaga Belgie invadată ! Întregul Nord, mai puțin Dunkerque ! O bună parte din Est ! Soldații germani nu mințiseră.

Gaure, industriașul Hennedyck fură înspăimîntați, ca și el. Începură să aștepte comunicatele cu patimă. Difuzau știrile pe ascuns. Își dădură seama de ușurarea pe care o simțeau oamenii să știe în sfîrșit, să aibă o certitudine, bună sau rea.

Hennedyck fu acela căruia îi veni astfel a doua idee : să răspîndească știrile, să-i informeze pe invadați. Zvonuri fără nici un fundament semănau azi entuziasmul, mîine disperarea. Germanii nu erau ultimii care să lanseze știri false. În mijlocul acestei necunoașteri, oamenii disperau. A-i lumina, a le da măcar o linie generală a adevărului, misiunea aceasta se impuse imediat spiritului lui Hennedyck. În birourile sale avea o Roneo. Se înțelese cu abatele : conveniră ca el să vină în fiecare seară să aducă la Epeule comunicatul Turnului Eiffel și pe cel de la Poldhu. Patrice Hennedyck le copia la Roneo. Și făcu să circule prețioasele foițe. Vor trage circa șaizeci. Abatele le va da preoților din principalele parohii, Hennedyck — industriașilor. În curînd micile foi roz fură cunoscute în oraș ca mesagerii veștilor bune.

Pe urmă ambiția lui Hennedyck crescu, antrenîndu-l și pe abatele puțin speriat. Hotărî că vor face un adevărat ziar, cu presă, cu material. Prietenul lor comun Decraemer îi puse în legătură cu Thorel, tipograful din Lille.

Thorel era un bărbat de cincizeci de ani, pornit foarte de jos ; se căsătorise cu fiica lui Dumesnais, proprietar al unei mari tipografii. Thorel era băiat frumos, fata se îndrăgostise de el. Trebuise să fie căsătoriți. Și prin dreptul rezultat din căsătorie, Thorel ajunse la conducerea tipografiei Dumesnais.

Cel mai bun client al casei era revista săptămînală *Farul* care se tipărea la Dumesnais. Această revistă veche și conservatoare avea drept de cetate la toată clientela burgheză a regiunii. Și paginile ei de anunțuri erau foarte urmărite. Thorel, bine plasat pentru a aprecia beneficiile, se interesă de afacere și ajunse curînd să o controleze. *Farul* deveni cotidian și, sub impulsul lui Thorel, foaia respectabilă, tradiționalistă și demnă, puțin cam rigidă, se transformă într-un ziar bogat, gros, copios ilustrat, pus în valoare prin anunțuri, și fotografii sugestive, presărat cu

articole vesele, ușoare, punînd în evidență crimele amoroase, trăind din scandal și turpitudini, adoptînd un conformism plat față de toate ministerele și de toate partidele. „Guvernamental", spunea Thorel. Unul dintre acele organe care înjosesc publicul prin lașitatea lor, prin caracterul lor facil, prin promptitudinea lor dezgustătoare în a-i flata gusturile, lenea, a-i cruța prin imagine pînă și de efortul de-a citi, a nu trata decît ce-i place acestuia, sporturile, spectacolele, actrițele și vedetele, crimele, delictele de moravuri și cazurile juridice... Pe de altă parte, un loialism ipocrit față de Republică, de armată, ca și față de cler, cu care încerca să trăiască în termeni buni, pentru că biserica este o forță. Un patriotism trîmbițător, ura față de Germania, setea de revanșă... Toate lucrurile care făceau bine și de care lui Thorel puțin îi păsa. *Farul* — sau arta de a cîștiga un milion pe an abonîndu-se la agenția Havas, spuneau, nu fără dreptate, confrații. Pentru că *Farul* creștea, devenea neliniștitor pentru marile cotidiene regionale cărora nu le venea să se servească de aceleași arme. Gazeta avea asupra tuturor celorlalte avantajul considerabil de a fi lipsită de opinie și de a putea fi citită de toată lumea, pentru că măgulea publicul ca să trăiască de pe urma lui.

II

De la începutul războiului, birourile *Farului* erau închise. În toate localurile cotidienelor din Lille, germanii instalaseră birouri militare, devastau materialul, luînd presele și caracterele tipografice. Printr-o minune, *Farul* fusese aproape cruțat.

Thorel se plimba prin sala mare a redacției, așteptîndu-i pe Hennedyck și pe abatele Sennevilliers. De la fereastră se vedea intrarea în marele Bulevard, pe unde trecea o grupă de bavarezi plecînd la instrucție. Thorel își luă un trabuc, un trabuc german de calitate mediocră, pe care îl plătea excesiv de scump. Cînd se auzi sunînd la ușă tocmai îl aprindea. Coborî scara mare, se duse să deschidă el însuși și-i conduse pe cei doi pînă în sala redacției.

Thorel se scuză, biroul său directorial, lipsit de încălzire, era înghețat.

— Domnule Thorel, spuse Hennedyck, prietenul nostru Decraemer v-a explicat, fără îndoială, mobilul vizitei noastre — în ce vă privește este vorba de a ne vinde hîrtie de tipografie și litere... Un ziar din orașul nostru ne-a împrumutat o presă. Ne trebuie litere și hîrtie...

— Pentru tipografia dumneavoastră clandestină ?

— Da, pentru ziarul nostru, spuse abatele, căruia cuvîntul „clandestin" îi făcea o impresie neplăcută.

— Sînteți niște tipi uimitori, zise Thorel, răsturnîndu-se în scaun. Cu adevărat, vă admir, zău așa.

Le surîdea, dînd feței sale rotunde ca un bulgăre o expresie de simpatie. Spelb, cu nasul scurt și lat, cu buzele sangvine, cu ochii mici și negri lucind în spatele ochelarilor de aur, cu craniul turtit și rotund lipsit total de podoaba capilară, această fizionomie, dincolo de o anumită jovialitate brutală, reflecta șiretenia, neîncrederea, scepticismul unui om de afaceri uns cu toate alifiile. Thorel era spătos, burtos, cu umerii lați, teribil de robust și congestionat.

— Da, da, e frumos ceea ce faceți ! Curajos ! Iar eu n-am altă dorință decît să vă ajut, pe toți dracii. Vreți litere, vreți hîrtie ? Le veți avea !

— Nu așteptam mai puțin de la dumneavoastră, domnule Thorel, spuse Hennedyck, și pot să vă asigur...

— Numai că, sînteți pregătiți ? Mai întîi, aveți un local ? Evident, ziarul nu se poate tipări aici, germanii ar afla repede.

— Voi instala presele în uzina mea, zise Hennedyck.

— Și transportul literelor și al sulurilor de hîrtie ?

— Avem pe cineva, un vatman de la Mongy.

— Și tipografii ?

— Pentru ei ne-am gîndit tot la dumneavoastră. Poate dintre vechii dumneavoastră lucrători de la *Farul* ?

— Voi găsi, da. Și acum, numele ziarului vostru ?

— Asta nu are prea mare importanță.

— Ba da, aș vrea ceva care să amintească de *Farul* meu. Pentru că e de la sine înțeles că îmi veți lăsa un loc în redacție !

Hennedyck şi abatele se priviră. Încă nu pricepeau.

— Înţelegeţi, reluă Thorel, că *Farul* nu poate rămîne în afara unei mişcări atît de importante ca tipărirea unui ziar clandestin. Trebuie să aibă şi el un rol. Îl va juca prin forţa împrejurărilor, pentru că vor fi folosite literele şi hîrtia lui, iar lucrătorii săi îl vor culege. În aceste condiţii mi se pare legitim să vă cer să redactez, bineînţeles sub pseudonim, editorialul acestei foi.

— Editorialul ! făcu abatele uluit.

— Cred, domnule Thorel, spuse Hennedyck, că vă înşelaţi asupra importanţei operei noastre. Nu este deloc vorba de un ziar. Ci de a răspîndi micile noastre comunicate, de a difuza adevărul, asta-i tot. Nici profit, nici reclamă, nici glorie. Noi rămînem nişte anonimi.

— Bineînţeles, bineînţeles... Dar nu veţi putea face ca după război toată această operă să nu aibă un preţ enorm, o influenţă capitală. Guvernul francez nu va putea să-i ignore pe cei ce au făcut-o. Trebuie să vedem departe, domnule Hennedyck. Eu am nevoie să-mi leg *Farul* de această afacere.

Hennedyck se ridicase.

— Ca să fiu sincer, domnule Thorel, toate acestea nu-mi convin decît pe jumătate. Nu-mi place să aud vorbindu-se de viitor şi de interes în asemenea lucruri.

Un gest al abatelui îl potoli. Nu mai încheie ce avea de spus.

— Cum vreţi, spuse Thorel. Credeam că vreţi materialul meu.

— Chiar îl şi vrem, interveni abatele. S-a făcut, veţi redacta editorialul. Şi veţi avea în ziar partea pe care o socotiţi bună. Noi nu cerem decît să fim ajutaţi. Numai că nu vrem — şi îl privi pe Hennedyck — să se creadă că am făcut din treaba asta „o afacere", că am vrut să atragem asupra noastră toată gloria. Furnizaţi-ne litere, hîrtie, tipografi şi ajutaţi-ne atît cît voiţi.

— Să fie într-un ceas bun ! spuse Thorel. Iată ce numesc eu a vorbi franţuzeşte. Materialul este al dumneavoastră.

Coborîră în atelier să aleagă cele necesare pentru a pune în funcţiune presa.

III

Pascal Donadieu fu cel ce se însărcină cu transportul. Abatele îl întîlnea adesea în tramvaiul de Mongy. Se cunoşteau pentru că se văzuseră de cîteva ori la Herlem, la carieră. Pascal, care avea noţiuni de mecanică, găsise un post de vatman la Mongy. După schimb, seara, el aducea vagoanele de Mongy din Lille sau din Roubaix la depou, de unde uneori mai făcea două sau trei ture pentru ofiţerii germani. Profitînd de întuneric, aşeză pe acoperişul unei remorci sulurile de hîrtie şi le depuse la Roubaix, la o cafenea, de unde Hennedyck le făcu să ajungă la uzină. Instalară presa, care ajunsese cu cîteva săptămîni mai devreme, într-un spaţiu ascuns în spatele birourilor.

Se întruneau aici în fiecare zi. Hennedyck, a cărui soţie avea sănătatea şubredă, nu-i spuse nimic acesteia de acţiunea pe care o întreprinsese.

De atunci, viaţa abatelui se petrecu între liceu şi uzină. Şi deşi existenţa sa la liceu era epuizantă, împărţit cum era între cursurile pe care le preda copiilor şi comunicatele pe care le capta prin telegrafia fără fir, cele cîteva ore pe care le petrecea la uzina din Epeule erau pentru el cele mai grele.

Îl întîlnea aici foarte des pe Thorel, editorul. Avea pentru omul acesta o adevărată repulsie, acum, după ce-l cunoştea mai bine. Venise cu mentalitatea lui deopotrivă de parvenit şi de ziarist. Dincolo de aparenţele de sinceritate, învingea repede scepticul. Simula că-şi „naşte" articolele, cum o făceau altădată reporterii săi, în sălile redacţiei, cu gluma pe buze, amuzîndu-se de scrisul lor. Inconştienţa şi cinismul acesta îl revoltau pe abate, la fel de mult ca teoriile lui Thorel privitoare la religie, morală, probleme sociale. Nu era nimeni care să fie într-un dezacord mai complet asupra tuturor problemelor cu abatele. El, care visa la un creştinism regenerator al lumii, dînd o soluţie generoasă problemei egoismului uman, vedea în Thorel tipul însuşi al inamicului, cel care considera că preotul e un jandarm, un auxiliar al averii, cel care, asistînd la liturghie şi dînd pentru operele de binefacere, punea o barieră riguroasă între religie şi afaceri, şi arbora duminica dimi-

neața o conștiință cu totul nouă, pe care nu o folosea în timpul săptămînii. Cei doi erau în totul opuși. Abatele visa la sacrificiu și austeritate, Thorel la o viață îmbelșugată, la țigări fine și la femei. Abatele credea în sinceritate, în bunătatea primordială a omului. Thorel rîdea de toate acestea, îi considera ipocriți pe oamenii cinstiți și-l bănuia pe preot că întreține o legătură ascunsă cu Gilberte Pauret, mica dactilografă care lucra pentru ziar.

Abatele ar fi vrut, o dată războiul terminat, ca întreaga lor operă să rămînă în anonimat, ca ei să dispară pentru a nu lăsa decît o amintire simbolică — ziarul, imaginea atașamentului la patria sa al unui popor nefericit, și pe care îl intitulase în acest spirit *Fidelitatea*. Thorel visa la decorații și la reclama de care ar profita *Farul*. De mai multe ori abatele și el se certaseră, abatele revoltat și furios, Thorel de asemenea ieșindu-și din fire la gîndul de a lăsa să se piardă o asemenea ocazie de publicitate. Acest mercantilism vicia în ochii preotului întreaga lor acțiune.

Regăsea acest spirit și mai josnic, și mai urîțit, la Clavard, tipograful. Thorel indicase doi muncitori care acceptaseră să lucreze la ziar. Gilberte Pauret, mica dactilografă, și Clavard, tipograful. Amîndoi locuiau la Roubaix. Veneau la Hennedyck, care îi plătea. Gilberte Pauret sosea acolo ca altădată la birou, în liniște, își făcea munca fără pretenții, modestă, rezervată, fericită să-și poată lua banii la sfîrșit de săptămînă și plină de eroism inconștient, de curajul celor umili, discret și ignorîndu-se. Abatele o admira și o iubea pe micuță. Uneori i-o spunea. Ea rîdea. Găsea comic că putea s-o considere viteză pentru că venea aici să-și cîștige traiul, ca înainte de război. Și atitudinea lui Clavard părea, prin contrast, cu atît mai supărătoare. Și acesta visa la perioada de după război. Încît strîngea toate hîrtiile, tot ce rămînea, își constituia un pachet de documente, fura abatelui vechile comunicate, radiogramele, își făcea o colecție completă a ziarului *Fidelitatea*. Degeaba îl avertiza Marc de riscul la care se expunea păstrînd astfel de hîrtii periculoase. Clavard ridica din umeri :

— Nici un pericol, domnule abate, sînt bine ascunse.

Nici el nu-și disimula ambiția : Legiunea de onoare după război. Venea aici conștient de curajul său și atît de mîndru, că îl înjosea. Spunea : „Eroi ca noi..." S-ar fi zis

că acest băiat avea conştiinţa că scrie o pagină de istorie. Literalmente, poza deja pentru posteritate. Aşa încît deveni foarte repede ostil abatelui, care îl dezaprobase de două sau trei ori pentru ambiţiile sale. Pe ascuns, Clavard rîdea de el împreună cu Thorel. Pretindea că are dovezile unui flirt între mica Gilberte şi acesta. Afecţiunea abatelui pentru biata copilă fusese răstălmăcită şi transformată în mod ruşinos de ei...

Deşi nu ştia de toate acestea, abatele suferea într-un asemenea mediu. Aceşti oameni, o simţea bine, distrugeau sinteza morală, această certitudine a adevărului unor ţeluri superioare spre care el, ca preot, tindea. Nu poţi trăi în mijlocul urîţeniei şi al scepticismului, fără să-ţi pierzi propria certitudine într-un ideal, într-o misiune înălţătoare. Această ambianţă, aceste certuri îl secătuiau. Ieşea din ele scîrbit, pătruns de ideea întristătoare a josniciei omului. Aşa încît acestor dispute cu oameni care, în fond, afişau aceeaşi credinţă cu el şi-şi spuneau catolici, el le prefera infinit mai mult bătăliile însufleţitoare cu Gaure, profesorul de chimie, un ateu convins de supremaţia materiei, dar la care totul era dominat de noblеţea inimii şi care, determinist, necredincios, pesimist, păstra totuşi, fără s-o ştie şi negîndu-l, un fond generos de idealism, ceea ce făcea ca acest păgîn să-i fie foarte apropiat abatelui Sennevilliers.

*

* *

Gaure era profesor de chimie la liceul din Tourcoing. Laboratorul liceului, o tebaidă retrasă într-un colţ pustiu şi tăcut al vastei clădiri, în spatele grădinilor necultivate ale infirmeriei şi capelei, servea de asemenea ca laborator municipal. Şi Gaure, care preda liceenilor legea lui Joule şi derivaţii gudronului de huilă, analiza totodată apele puţurilor şi conţinutul în calcar al terenurilor oraşului, ceea ce sporea în mod binevenit un buget adesea pus la încercare prin cumpărări necumpătate de cărţi şi de instrumente de optică şi chimie.

Gaure avea cincizeci şi cinci de ani. Era un tip mustăcios, irascibil, cu faţă de om deschis, vesel. Un păr lung

şi aspru îi cădea de o parte şi alta a craniului chel. Ochii lui galbeni străluceau. Nervos, îl vedeai morfolindu-şi fără încetare mustaţa sau muşcîndu-şi degetele, sau mişcîndu-şi proteza. Neglijent, adesea murdar, îşi ţinea cursurile în cămaşă, cu pălăria pe cap, cu o mînă înfiptă la spate în cureaua pantalonului şi confirmînd cu cealaltă, cu mari gesturi maiestuoase, solemnitatea formulelor pe care le anunţa emfatic. Nemaipomenit de abstras, distrat şi lunatic, nepăsător faţă de sine dincolo de orice închipuire, cu mîinile arse de acid, degetele cafenii de nicotină, mereu pe punctul de a-şi pierde batista sau creionul automat, încheiat anapoda, cu nodul de la cravată lăbărţat, cu pantofii nefăcuţi, neperiat, rar pieptănat şi întotdeauna în întîrziere, el trecea prin existenţă ca un băiat mare, visător şi copilăros, cel mai adesea inconştient de ironiile ca şi de simpatiile pe care le putea stîrni. Nu s-a căsătorit niciodată, oprit cu naivitate şi generozitate de grija de a nu-i provoca supărare mamei sale. Aceasta îl ţinuse literalmente sub tutelă timp de patruzeci de ani. Murind, îl lăsase singur şi îmbătrînit, într-o solitudine pe care doar prietenia abatelui Sennevilliers o umplea.

Sute de liceeni trecuseră prin mîna „unchiului" Gaure, fără ca vreunul să-şi amintească de-o singură pedeapsă dată de profesor. Numai cînd dezordinea era prea mare, făcea o criză de mînie înspăimîntătoare şi fugea, înjura, îşi abandona laboratorul rebelilor, ca şi cum i-ar fi fost teamă că va comite o crimă. Pentru că se ştia teribil de violent şi de puternic. Disprețuit de cei mai mulţi, iubit în taină de unii pentru devotamentul absolut pe care-l punea în munca sa, habar n-avea ce simţăminte trezeşte. Fără îndoială el nu va şti niciodată ce amintire plăcută, melancolică şi afectuoasă păstrau unii dintre aceşti băieţi, deveniţi la rîndul lor bărbaţi, pentru care el asudase de-adevărat, cu creta în mînă, în faţa tablei, despre magistrul de modă veche, îndrăgostit de ştiinţă şi avînd drept singură bucurie mulţumirea de a o transmite altora, cu toată conştiinţa sa.

Două luni după sosirea germanilor la Tourcoing, profitînd de situaţia sa de director al laboratorului municipal şi de numeroasele vizite pe care le implica această func-

ție, Gaure instalase un centru de spionaj. Începuse cum putuse, prin informații culese la întîmplare și transmise prin intermediul belgienilor care se ofereau contra-cost să treacă frontiera olandeză. Pe urmă veniră trimișii francezi, parașutați din avion în regiunile invadate și care se însărcinară să organizeze o rețea. Astfel, Gaure a devenit șeful unui sector, centru de adunare al unui nucleu de agenți, de la care primea mesaje și cărora le transmitea instrucțiuni sosite din Franța. Pe de altă parte, Marc Sennevilliers primea mesajele prin telegrafia fără fir. Curînd, stabiliră legătura cu Intelligence Service. De la Poldhu, prin TFF, conform unui cod special pe care un spion îl adusese abatelui, acesta primi în mod regulat mesaje ce-i indicau ziua, ora și locul unde avioane engleze vor parașuta spioni sau porumbei. Abatele îi transmitea mesajele lui Gaure. În felul acesta abatele, pe lîngă ziar, intră în legătură cu cercurile de spionaj. Dintre toți tipii extraordinari pe care îi întîlnise aici, cel mai sincer era „unchiul" Gaure, acest fanatic ce se credea sceptic. Acest scepticism al lui Gaure era obiectul unor interminabile certuri cu abatele. Bătrînul matematician nu credea în nimic, afirma neantul omului, vanitatea oricărui efort al acestuia. Materie, materie ! Acesta era cuvîntul său favorit, de unde conflictul cu abatele, care, tot ferindu-se să predice, nu putea accepta fără să tresară teorii atît de opuse propriei sale concepții despre lume și om.

— Totuși, spunea abatele, știința voastră nu explică totul. Dragostea, caritatea, devotamentul, acestea nu se măsoară în calorii !

— S-avem iertare, obiecta Gaure. Acestea se măsoară în secreții ale glandelor. Dacă vă scot suprarenalele, dragul meu prieten, veți pierde această frumoasă logică de care sînteți atît de mîndru. Dacă tiroida vi se umflă sau se strînge, veți cădea în ramolisment precoce. Și nici nu vă închipuiți cum această austeritate a moravurilor, această castitate care vă este impusă vouă, preoților, influențează viziunea voastră despre lume, o exaltă și o spiritualizează. Da, domnule abate...

— Fie ! spunea abatele. Trăiți, mîncați, satisfăceți-vă poftele și muriți, pentru că acesta este idealul vostru.

— Să mănînc ? Să-mi satisfac poftele ? Ah ! Se vede bine orgoliul catolicului, şi totuşi, virtutea nu este apanajul vostru !

— Şi pe ce sprijiniţi voi virtutea ? Ce suport, ce raţiune de a fi îi daţi ? O morală fără obligaţii, fără sancţiuni ? Nu cred deloc în ea.

— Şi de ce nu ? Chiar aşa, o morală fără sancţiuni, e mult mai frumos aşa. O morală bazată chiar pe nimic, sau mai curînd pe orgoliu, pe conştiinţa demnităţii noastre de om.

— Virtutea nu se clădeşte pe viciu...

— Orgoliul — un viciu ? Marele motor al activităţii umane ?

— Şi de altfel, orgoliul e un sentiment cu multe feţe. Se comportă bine în faţa unui public numeros, în faţa unei mulţimi, a unui martor. Dar singur cu conştiinţa ta, ispitit să comiţi o acţiune rea de care nimeni nu va şti, tîrît într-o pasiune, pretindeţi că orgoliul vă va susţine încă ?

— O pretind, spunea Gaure, şi pe el îşi va clădi omul de mîine noua lui biserică.

— Himere !

— Adevăruri !

Astfel de dispute ţineau ore în şir între cei doi oameni în care hazardul turnase idealismul în două tipare diferite.

Aşa cum era Gaure, galvaniza în jurul lui trupa heteroclită al cărei animator era — cel puţin naturile generoase. Pentru că printre agenţii secreţi, o bună jumătate făceau această meserie ca pe oricare alta, fără credinţă nici devotament, din pur calcul, din interes, la fel cum ar fi făcut contrabandă sau trafic de alimente.

Fără îndoială, oameni ca Théverand, care venea din Lille în fiecare săptămînă, se dăruiau misiunii lor ca nişte apostoli, cu trup şi suflet, fără a cere un ban mai mult decît era necesar, plătind adesea din buzunarul lor şi mergînd fără să ţină cont de ceva. Françoise Pélegrin, o tînără fată de douăzeci de ani, Félicie Foulaud, văduva unui soldat belgian, dovedeau de asemenea un adevărat misticism al patriotismului.

Dar pe lîngă ele, cîţi indiferenţi, cîţi interesaţi, cîţi necinstiţi... Françoise Pélegrin, cu înflăcărarea celor douăzeci de ani ai săi, mergea înainte, îşi rîdea de germani şi într-un fel considera toate astea ca un simplu joc amuzat, comitea imprudenţe nebune, pentru care degeaba o mustra Gaure. Şi cum ea era şefa femeilor, conducătoarea întregii mişcări, exista riscul de a antrena cu ea întreaga grupă, dacă ar fi fost prinsă. De partea ei, Félicie Foulaud îşi îndeplinea datoria ca pe o obligaţie religioasă, se încredinţa Domnului, neglijînd orice precauţie, făcîndu-i pe toţi să tremure. Dar cel puţin ele erau sincere. Ele nu acţionau decît din dragoste de patrie. Celelalte, Pauline Bult, Jeanne Villien, Mauserel, speculau, se tocmeau, făceau să li se plătească cît mai mult fiecare călătorie. Pauline Bult trecea scrisorile. Începu prin a cere zece franci de scrisoare, apoi douăzeci, apoi treizeci, pe măsură ce pericolul creştea. Jeanne Villien, specializată în ziarele din Paris, aducea cîte patruzeci înfăşurate în jurul mijlocului şi le revindea cu 25 de franci bucata. Mai erau belgieni, uneori foşti delapidatori, o întreagă scursură, în care erai nevoit să te încrezi, deoarece cunoşteau bine frontiera şi puteau să te conducă. Şi mai erau şi inşi necinstiţi, ca Mauserel, care trecea scrisori, iar într-o bună zi „împrumută" portofelul lui Gaure cu toţi banii din casă, şi pe care nu-l mai văzură. Cupiditate, minciună, obrăznicie, lăudăroşenie, poveşti eroice ascunzînd la toţi aceşti oameni spiritul mercantil şi în acelaşi timp teama, iată ce găseai alături de cei cîţiva convinşi, în aceste cercuri în care ai fi crezut că întîlneşti cea mai curată, cea mai arzătoare dragoste pentru Franţa.

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

La fiecare cinci minute Antoinette Fontcroix se ducea pînă la colţul străzii Saint-Sauveur să vadă dacă nu vine maşina tatălui ei. Era foarte neliniştită — Samuel trebuia să aducă mărfuri din Belgia pentru băcănia Edithei. În-

tîrzia. În mijlocul şoselei, Antoinette scruta strada în depărtare, perspectiva şoselei largi, între clădirile cenuşii, înalte ale cartierului Saint-Sauveur. Nimic !

De la începutul războiului, Edith şi fiica ei făceau afaceri, vindeau untul, ouăle şi cafeaua aduse de Samuel. Trebuiau să trăiască — şi Edith dispreţuia învăţătura. De altfel, Antoinette era încîntată. Înzestrată cu fantezie, spontană, nedisciplinată, nu se înţelegea cu profesorii, prefera mai degrabă prăvălia mamei sale, flecăreala cu furnizorii şi clienţii, manipulaţiile, discuţiile, tocmelile, tot acest negoţ viu care cel puţin aducea ceva. Samuel trebui să cedeze. De altfel, îşi dădea bine seama că de la despărţirea de soţie, fiica sa nu-i mai aparţinea.

Totuşi, Antoinette îşi iubea încă tatăl. O simţea bine în acest moment cînd îl aştepta. Îl vedea prins de germani, dus la închisoare. Imaginaţia ei himerică broda pe tema asta. Conştiinţa, gata să-şi facă scrupule, îşi rememora tot ce gîndise rău despre el şi se învinovăţea. Brusc îi căşună pe mama ei. Nu va mai accepta niciodată astfel de calomnii. Era ingrată şi rea. Nu-i îngăduit să-ţi judeci tatăl ! Sprijinită de zid, cu ochii întorşi spre strada Molinel, Antoinette îşi stăpînea lacrimile şi-şi făcea jurăminte.

De multă vreme Edith îşi lua fiica drept confidentă. Era încredinţată că soţul ei îi stricase viaţa. Uiţi uşor propriile tale greşeli. Despre legăturile, despre greşelile soţului ei, Edith avea probe, scrisori pe care le arăta fiicei. Exhiba totul fără pudoare, fără menajamente, inconştientă de urmările pe care le putea avea asupra spiritului delicat şi fraged al fetei această revelaţie brutală a laturii trist carnale a bărbatului. Gîndea că-şi asigură prin asta afecţiunea fiicei sale şi că o înarmează totodată, o avertizează de pericolele existenţei. Reuşi numai să amestece în afecţiunea Antoinettei pentru tatăl ei tot felul de temeri şi de ruşini. Cît despre restul bărbaţilor, Antoinette îi dispreţuia şi îi ura. Avea faţă de ei o teamă, un dezgust care mergea pînă la teroare, amestecat cu dorinţa de a-i face să sufere, de a obţine astfel un soi de răzbunare, dacă ar fi putut.

Bătu de amiază. Tot nimic. Antoinette începu să plîngă în mijlocul străzii Saint-Sauveur.

Pe străduţele din Wasquehal, Samuel înainta spre Lille. Mergea pe jos, precedînd cu cinci sute de metri trăsura pe

care o conducea micul François. Cînd zărea de departe silueta suspectă a unui diavol verde, își scotea ostentativ batista și-și sufla nasul. În spatele lui, François vedea semnalul și făcea cale întoarsă, sau îndrepta echipajul spre o fermă unde gara trăsura pînă cînd trecea alarma.

De data asta pierduseră pe drum un cui de la roată. Era aproape ora unu cînd trăsura intră în sfîrșit pe strada Saint-Sauveur. Antoinette alergă nebună de fericire, rîzînd și plîngînd. Se aruncă la gîtul tatălui ei, sărutîndu-l nebunește. Și Samuel, uimit și puțin emoționat de această primire, o tempera.

— Ce nebună, prostuță nebună ce ești !

O îndepărtă de el, o privi, examinînd cu surpriză și chiar cu o anumită nemulțumire rău ascunsă înzorzonarea fiicei sale. Un șorț imens, de un galben țipător, cu flori roșii, papuci albaștri cu ciucuri roșii, o fundă grena în păr, un întreg ansamblu agresiv, bizar și care reflecta bine personalitatea ciudată a Antoinettei. Nu-i zise nimic, nevoind, abia sosit, să o necăjească cu o observație. Și fără întîrziere, începu să descarce trăsura cu micul François. Aducea din Courtrai brînză și căpățîni de zahăr. Se grăbea. Germanii nu puteau vedea descărcîndu-se un sac fără să-l confiște.

Pe urmă le urmă pe Edith și pe Antoinette în cîrciuma vecină cu *Grande Bourloir*, unde aveau o cameră la etajul trei spre curte. Deschise imediat fereastra cămăruței, supărat de mirosul închis, de mucegai, de resturi de mîncare pe care aceasta îl răspîndea. Încă o dată, spuse :

— Nu e bine, Edith ! Stați în prea mare mizerie !

— Ei, aș ! spuse Antoinette.

Ei i se părea vesel să locuiască aici, în mijlocul cancanurilor, al certurilor cumetrelor, al acestei mulțimi făcută pentru camere mobilate, care mișuna pestriță, nevoiașă și caraghioasă.

— Nu va fi mereu așa, spuse Edith.

— Din fericire !

Samuel nu mai spuse nimic, se așeză la masă, mîncă cu ele slănină rece, castraveciori murați și cartofi prăjiți, un prînz repede încropit, repede pregătit, cu care mamă și fiică, absorbite de treburile prăvăliei și deopotrivă „boeme" în modul lor de trai, se mulțumeau de obicei.

— Şi Cristophe ? zise Antoinette, care îşi iubea cu patimă frăţiorul.

— E bine, m-a însărcinat să te sărut.

O privi, o găsi obosită, dar n-o mai spuse. Îi purta pică Edithei pentru viaţa asta în care o tîra pe fiica ei, pentru această muncă excesivă, pentru camera aceea mobilată în care patul, soba şi masa se atingeau, pentru îmbrăcămintea excentrică, înfăţişarea emancipată, aproape dezechilibrată în care el, bărbat aşezat, nu-şi mai recunoştea fiica. El era mai rezervat decît Edith, nu voia să spună nimic în faţa Antoinettei, grijuliu să păstreze intactă autoritatea maternă. Îşi promise totuşi să-i reproşeze cît mai repede acest lucru soţiei sale. Se interesă de detalii, o întrebă pe fată ce a făcut, ce mănîncă, dacă doarme. Şi Antoinette îşi amintea de confidenţele mamei ei şi se mira că nu găseşte la tatăl ei imaginea care să se potrivească cu ideea pe care şi-o făcuse departe de el. Nu, hotărît, cele două imagini nu se potriveau, nu se juxtapuneau. Un astfel de bărbat liniştit, serios, sever — un tată atît de preocupat de fiica lui, putea fi, pe de altă parte, pasionatul, brutalul, vînătorul de fuste pe care i-l înfăţişa Edith ? Antoinette suferea din pricina acestei nesiguranţe. De fiecare dată cînd îl regăsea astfel, avea impresia că face o nedreptate. Dar ajungea o mustrare, un reproş din partea lui Samuel, foarte rigid la capitolul bună purtare, ca Antoinette să se răzvrătească pe dată. De ce atîta grijă pentru aparenţe, această preocupare continuă pentru o anumită respectabilitate în ochii lumii ? Numai să nu facă rău, restul nu privea pe nimeni. Cînd un astfel de conflict izbucnea între Antoinette şi tatăl ei, el pierdea imediat terenul cucerit, fata redevenea ostilă şi străină.

II

La ora două dimineaţa, Théverand, omul lui Gaure, se trezi din aţipeală. Petrecuse noaptea pe cîmp, aşteptînd un avion. Trăsura Edithei îl lăsase acolo în ajun. Se ridică rebegit, sleit, mai obosit decît dacă n-ar fi dormit. Privi, nu văzu în jurul lui decît noaptea, ogoarele, golul străbătut

de un vînt sălbatic. În spatele lui moara în ruină pe pragul căreia se odihnise.

Théverand fusese atras să facă spionaj aproape împotriva voinței lui. Era un spirit simplu. Intrarea germanilor exacerbase în el patriotismul, mînia provocată de înfrîngere. Primi la el în casă optsprezece soldați francezi.

După cîteva zile începură greutățile. Trebuia să-i hrănească pe acești oameni, să-i îmbrace, să-i ascundă. Apoi bunele intenții rărindu-se odată cu creșterea pericolului, Théverand ajunse să caute mijlocul de a-i trimite înapoi în Franța. Cunoscu specialiști ai trecerii prin Olanda, „călăuze". Trebui să le procure soldaților pașapoarte, haine, bani. Tuturor celor care plecau le încredința informații despre felul și numărul trupelor germane staționate în regiune, despre trecerile trenurilor cu material de război, cu răniți. Le aduna pe toate într-un mod destul de naiv, trimitea laolaltă cîteva elemente utile cu numeroase amănunte de prisos, riscînd împușcarea fără un folos prea mare. Pe urmă, primi vizita unui spion francez, vechi locotenent de vamă, sosit din Franța cu avionul și care cunoștea în amănunt regiunea. Erau enorm de mulți vameși printre oamenii aceștia. El venea să refacă o rețea întreruptă. Fiecare agent primea de la un altul informațiile de transmis și le transmitea unui al treilea, fără să cunoască niciodată pe altcineva în afara celor doi colegi. Se evita în felul acesta ca inamicul să poată ajunge la șeful rețelei. Théverand acceptă să joace acest rol.

El va semna Molinel 114 (se adăuga întotdeauna o cifră la numele locului). Va transmite informațiile lui Gaure, profesor la Tourcoing. Va primi porumbei francezi cînd va fi înștiințat de sosirea lor. Cu două zile înainte, Gaure aflase prin TFF că vor fi parașutați porumbei la sud de Pont-à-Marcq, aproape de vechea moară. Și îl trimisese pe Théverand să-i primească.

Théverand aștepta avionul. Pînă să se lumineze mai era mult. O singură soluție : să meargă. În felul ăsta nu va mai adormi. Nu putea rămîne nemișcat în această neclintire înghețată. Se pierdu în beznă, la întîmplare, forțîndu-și picioarele amorțite să se miște, ridicînd sub tălpi straturi de argilă, tîrîndu-și ca un somnambul corpul greoi și spi-

ritul febril. Uneori, în mers, închidea pentru un minut ochii.

Ciudat lucru viața. El, Théverand, mic funcționar pașnic, om așezat, tată de familie, se afla în plin cîmp, în frig, la ora două dimineața, în așteptarea unui avion englez și riscînd să fie împușcat dacă din nenorocire ar fi fost întîlnit aici. Aventuri din cele care, citite în romane, par de necrezut. Théverand frămîntă toate astea în minte, continuînd să meargă. Era chiar el, Théverand, cel cu nevastă și copii, care altădată își limita orizontul la zidurile cenușii ale cartierului Saint-Sauveur, care considera drept o mare călătorie o excursie la Malo-les-Bains, și drept un mare pericol întoarcerea acasă după miezul nopții ? Iată că acum se afla aici și se expunea morții ! Nu era de crezut, nu, nu-i intra în cap, i se părea un vis neverosimil. Cum putuse el să aibă îndrăzneala să se vîre în așa ceva ?

Doar în aceste momente, în singurătate, în inactivitate, se întorsese asupra lui însuși, mirîndu-se că se vede acționînd. Restul timpului era literalmente dus de acțiune. Nu avusese niciodată timpul, nici ideea de a reflecta profund asupra partidei în care se angajase. S-ar fi spus că pentru el totul nu era decît un joc, o uriașă distracție.

Théverand mergea. Din ce în ce mai sleit, își tîra piciorul, șchiopăta, sărea stîngaci peste șanțuri. Ar fi dat orice să găsească un loc unde să se așeze.

Se revărsau zorii, un fir de lumină cenușie, departe la răsărit, o semipaloare cotropitoare pe această imensitate netedă bătută de vînturi și pustie. Semăna puțin cu răsăritul soarelui pe mare. Rezemat de un ulm, îngrămădit în el însuși, cu gulerul ridicat, Théverand privea conturîndu-se treptat acest nesfîrșit de pămînturi încețoșate și întunecate, mocirloase, lucind vag sub un cer de furtună jos, spălăcit și măturat de rafale.

Întrezărea silueta neagră a unui copac, masa sălbatică a unui tufiș singuratic. Un fel de peisaj de vis. Théverand aștepta.

Din depărtare, subțire, ajunse odată cu vîntul zumzetul unei insecte. Théverand tresări, ridică capul și privi. Nimic. O lumină palidă, spălăcită, în adîncul cerului. Murmurul creștea, se apropia. Brusc, în spatele lui, foarte aproape, Théverand îl auzi. Se întoarse. O formă aluneca spre el,

o pasăre mare, cenușie, aproape la nivelul pămîntului, atît de jos încît Théverand plecă capul. Avionul alerga, cobora, atingea pămîntul. Îl depăși pe Théverand, cu motorul oprit, într-o alunecare lungă, armonioasă. Se distingea zgomotul elicei învîrtite de vînt.

Două, trei, patru corpuri negre căzură, se rostogoliră pe pămînt, la întîmplare. Într-un vîjîit triumfător motorul porni din nou, avionul luă altitudine și urcă, vira, se îndepărtă săgetînd spre sud.

Théverand alergă, adună coșurile. Pe două dintre ele le găsi imediat, pe un al treilea într-un șanț. Lipsea unul. Îl căută mult. Trebuia să-l găsească. Dacă coșul pica în mîinile germanilor, ar fi fost puși în gardă. Mai multe centre de spionaj fuseseră descoperite astfel, prin porumbeii pe care-i găsise inamicul. Ziua creștea. Théverand scotocea tufișurile, șănțulețele, se învîrtea în cerc și devenea tot mai îngrijorat. Acum era ziuă de-a binelea. Se revărsaseră zorii. Se vedea foarte departe. Ce-ar fi spus germanii dacă unul dintre ei l-ar fi zărit pe acest om căutînd în plin cîmp nu se știe ce ? Asudat, enervat, obosit, Théverand își pierdea sîngele rece, nu-și mai amintea locul exact al trecerii avionului. Se întoarse la ulm, încercă să-și amintească, începu să caute mai departe... Și tocmai cînd începea să dispere și să se sperie, zări dintr-o dată în iarbă, la doi metri de el, coșul ascuns pe jumătate de o tufă.

Cu cele patru coșuri în brațe, legate cu o sfoară, Théverand se îndepărtă. Făcu doi kilometri înainte de a se odihni. Se opri într-o pădurice, deschise primul coș. Era o colivie destul de mare, din răchită, în interiorul căreia era o colivie mai mică, legată de prima printr-un fel de arcuri de răchită care trebuiau să amortizeze șocul căderii. În această a doua colivie era un porumbel, și puțin porumb. Théverand îl scoase, îl examină. Mica pasăre nu pătise nimic. Théverand o sărută pe cap. Examină tubul de scrisori fixat de o pană din coadă. Apoi înveli porumbelul într-o bucată de ziar și-l puse în buzunar. Astfel ținută pasărea putea fi transportată fără pericol. Théverand strînse și boabele de porumb, pentru că la Lille nu se mai găsea așa ceva. În sfîrșit, sfărîmă colivia și o aruncă într-un șanț cotropit de ierburi. Făcu la fel cu celelalte colivii.

Vehiculul celor doi Fontcroix îl luă după două ore de-a lungul drumului unde el îi aştepta. Edith şi Antoinette fuseseră să-şi vîndă produsele de băcănie într-un sat din spatele frontului. Pentru că printre ruine rămîneau încă locuitori, reţinuţi de dragostea pentru cămin sau de pofta de cîştig. Soldaţilor germani li se vindea orice, aceştia fiind înşelaţi fără scrupule. Edith golise întreaga încărcătură a trăsurii ei. Antoinette şi ea dormiseră pe scaune, răbdaseră de frig, de foame toată noaptea. Se întorceau istovite, îngheţate încă. Antoinette nu mai putea. Dar valijoara Edithei era plină de bancnote.

Plecară spre Lille. Edith cumpărase cinci sute de kilograme de grîu de la o fermă. Întoarcerea era întotdeauna mai uşoară ca plecarea. Antoinette vorbea de banii pe care îi cîştigaseră, de frumoasa rochie violet-purpurie pe care şi-o dorea atît. Îşi cunoştea mama, o ştia în egală măsură foarte econoamă şi foarte mîndră de fiica ei. Şi în consecinţă o manevra. În fond, era destul de şireată. Încuraja la mama ei această dragoste pentru bani, o întreţinea, o dezvolta. Dintre ele două, ea se dovedea cea mai lacomă, cea mai avară, calcula, combina, trata afacerile mai bine decît mama ei. Pe urmă, pentru a obţine ciudăţenia la care visa, o rochie, un nimic, o bijuterie-imitaţie, romane, un bibelou oarecare, făcea să vibreze alte corzi, vanitatea, gelozia, orgoliul matern. Sau, prin mici măguleli, îi trezea mamei ei buna dispoziţie. Se folosea de ea ca de un instrument pe care l-ar fi stăpînit la perfecţie. Era nebunatică şi cu totul nepăsătoare faţă de convenţii şi uzanţe. Şi capriciile ei reflectau acest dezechilibru. Era văzută lipsindu-se de ciorapi de lînă pentru a-şi cumpăra o pălărie frumoasă, sau trăind două săptămîni numai cu cîrnaţi şi brînză ca să-i ducă fratelui mai mic, Christophe, la Roubaix, un joc de construcţii. Crescută ea însăşi la întîmplare şi bucurîndu-se de o sănătate de fier, Edith nu-şi imagina că această existenţă ciudată poate avea asupra fiicei ei alt rezultat decît de a o face mai robustă. A-ţi învăţa copiii cu greul a trecut întotdeauna la oamenii din popor drept cel mai sănătos lucru. De foarte bună credinţă, Edith o lăsa pe Antoinette să-şi impună poveri excesive şi să-şi ri-

sipească forţele vitale, convinsă că în felul acesta o va căli, o va face mai rezistentă. De altfel, nu-şi satisfăcea Antoinette toate capriciile ? De ce n-ar fi fost fericită ?

III

Cîrciuma *La Grande Bourloire* din strada Saint-Sauveur, este un fost han al vechiului Lille. O sală lungă, afumată. cu tavanul scund, primind lumina din curte, prin cele şase ferestre înguste şi garnisite cu brizbizuri. Curtea e întinsă. largă, blocată în mijloc de coşcogeamitea grămada de gunoi pestilenţial. O încadrează la dreapta hanul, la stînga grajdurile şi şura. De jur împrejur, de foarte de sus, o domină nenumăratele lucarne murdare ale camerelor mobilate din Saint-Sauveur.

În primii ani de război, patronul de la *Grande Bourloire*, Jouvet, cîştigase mulţi bani. Aici îşi dădeau întîlnire traficanţii din întreaga regiune pentru a-şi depozita mărfurile şi ca să tragă la un loc cu căruţele şi căruţaşii lor. Această mulţime cheltuia aşa cum cîştiga, fără să se uite la bani.

Întorcîndu-se de la Pont-à-Marcq, Edith se duse la *Grande Bourloire*, să-şi vîndă grîul. Se aşezase la o masă de lîngă uşa de la intrare, cu doi-trei traficanţi de produse alimentare. Le ţinea piept, nu scădea preţul nici cu un ban, în vreme ce ei încercau să se tocmească. Era fum, o atmosferă înăbuşitoare. În această ceaţă, oamenii beau, rîdeau, cîntau şi se certau. *Grande Bourloire* era locul de întîlnire a o grămadă de aventurieri. Toţi cei care înainte de război avuseseră oarecare cunoştinţe în materie de băcănie, măcelărie sau comerţ cu grîne — negustorii de unt, de cartofi, fermieri, măcelari, hingheri, negustori de păsări, continuaseră, în mod firesc, să facă afaceri. Vremurile erau bune. În Lille nu se găsea nimic. Acestor vînzători „regulaţi" li se adăugau o liotă de aventurieri, speculanţi, jucători, pungaşi, toţi cei şi toate cele care pescuiesc în ape tulburi şi a căror îndrăzneală şi obişnuinţă de a trăi în afara legii îi făceau deosebit de apţi pentru „afacerile" din aceste vremuri nesigure. Lumea aceea brutală, vulgară, înjosită încă şi mai mult de traficul continuu de cărnuri

și crăpelniță, furniza cîrciumii *La Grande Bourloire* o clientelă zgomotoasă, trivială și risipitoare. Veneau și germanii aici, vindeau alimentele intendenței, beau și jucau cărți. Fermierii aduceau în butoaie de îngrășăminte, acoperite — dintr-o vagă preocupare de realism — cu saci uzi leoarcă, grîu și cartofi. Mai erau speculanții și vînzătorii la a doua mînă ai acestui soi de bursă a alimentelor, cei ce trăiau ca paraziți, cumpărînd pentru a vinde și îmbogățindu-se fără să trudească.

Edith își stăpînea foarte bine partea ei în acest concert. Acum discuta cu un omuleț ciudat, cocoșat, cu fața mototolită, cu un aer nemaipomenit de sfidător și de șiret, și căruia i se spunea domnul Clovis. Un speculant de produse alimentare, unul dintre cei care înfometau orașul Lille și-și plasau alimentele prin intermediul unui trust în miniatură.

Mătăhălosul Léonard Jouvet, un dobitoc sadea, fiul patronului, îi asculta cu un aer prostănac. Afacerea nu se încheia. Edith voia o sută cinci franci pe hectolitru, Clovis oferea optzeci.

Atunci sosi Antoinette. Îmbrăcase frumoasa rochie violet-purpurie, pe care tocmai și-o cumpărase, și rîdea de una singură, neputînd să-și stăpînească voioșia. Traversa triumfătoare grupurile, masele de oameni înghesuiți în jurul tejghelei, întrerupînd conversațiile în șoaptă ale femeilor strînse în jurul sobei. Pentru că se aflau aici multe femei, fermiere, comerciante ca Edith, neveste sau amante ale acestor domni, împreună cu foste chivuțe ale pieților, devenite acum negustorese de vază. Mîndră de succesul ei, incapabilă să-și stăpînească vanitatea copilărească la auzul rumorii de admirație sau de invidie ce-o stîrnea în jurul ei, Antoinette se apropie de masa mamei, se așează pe o banchetă, înfruntînd cu un aer impertinent și extrem de satisfăcut privirile tuturora. Edith își întrerupsese discuția și o privea pe fată cu mîndrie.

— Ce bine arată, nu-i așa, Clovis ?

— Da, da... șic, foarte șic, spuse micul cocoșat, cu privirea aprinsă. Sorbea din ochi decolteul tinerei fete. Nările îi fremătau și avea în privire o lucire de dorință tulbure.

— Eşti grozav de mişto, Toinette, întâi şi animalul acela mătăhălos de Leonard. Era strigată la fel din toate colţurile cafenelei.

— Hei! Toinette, Toinette! Hai, vino aici! Vino şi pe-aici!

Bărbaţii rîdeau. Femeile, geloase, se uitau cu ochi răi şi rînjeau răutăcioase, spunîndu-şi una alteia: — E împopoţonată ca o pupăză! Ce mai, ţoale! S-a gătit ca pentru carnaval!

Antoinette, insolentă, triumfătoare, îşi etala rochia violet-purpurie şi părul înălţat într-un coc monstruos. Aşa caraghioasă cum era, aproape ridicolă, rămînea totuşi nemaipomenit de încîntătoare, prin întreaga ei sinceritate spontană şi curată, dincolo de împopoţănarea aceea năucitoare.

— Grăbiţi-vă, spuse ea. Hai, Clovis, nu te mai tocmi, ştii bine că-ţi datorez revanşa la jacquet [1], ţi-am promis-o de ieri. Terminaţi mai repede, mă plictisiţi cu afacerile voastre de grîne.

Mătăhălosul Léonard aducea cutia şi zarurile.

— Bine, spuse Clovis cocoşatul, cumpăr la 95. Îşi scoase portofelul, îi plăti Edithei şi veni să se aşeze lîngă Antoinette; luă cornetul, aruncă zarurile. Rîdea, spunea glume, se enerva. I se vedeau mîinile subţiri tremurînd. Antoinette îşi bătea joc de el, îi imita grimasele, rictusurile fără milă, cu inconştienţa crudă a tinereţii. În jurul lor, un întreg grup se amuza pe seama cocoşatului. Ea îl făcu să ridice ochii, să caute ceva, şi întorcînd zarurile sub nasul lui, deplasă pionii pe tabla de joc. Într-un sfert de oră, Clovis pierduse. Îi impuse să dea un rînd de bere pentru toată lumea. El plăti fără să clipească, mulţumit şi mîndru că el, cocoşatul, fusese văzut jucînd zaruri cu această fată frumoasă. Rîdeau de el, fără ca el să-şi dea seama. Rîdeau, de asemenea, şi de Antoinette. Mulţumită, mîndră de frumoasa ei rochie, de succesul ei, nici ea nu-şi dădea seama de asta.

Începea numai să se simtă puţin obosită şi enervată. O oboseală pe care n-o înţelegea. Irosirea puterilor în călătoria din noaptea trecută începuse treptat s-o posomorască şi-i venea să plîngă fără motiv. Ar fi vrut să plece, să-şi gă-

[1] Joc de table, variantă a trictracului. (N.t.).

sească liniştea şi calmul undeva, sau măcar să se ameţească, să danseze, să-şi alunge oboseala printr-o nouă surescitare. Simţea o sudoare uşoară, agasantă, năpădindu-i fruntea şi mîinile. Auzi deodată o ceartă între nătîngul Leonard şi un altul.

Leonard paria că va face înconjurul cîrciumii pe mîini. Ceru să i se facă loc, se dădu înapoi, se avîntă, se sprijini în mîini şi începu să meargă cu picioarele în aer. Făcu cu greutate înconjurul încăperii şi se ridică stacojiu, în mijlocul aplauzelor. Imediat, Antoinette se grăbi să prindă prilejul unei noi nerozii :

— Grozav ! Pariez că fac la fel !

— Tu !

— Da, da, eu !

În mijlocul exclamaţiilor şi rîsetelor, Edith interveni : — Antoinette, îţi interzic... Dar izbucniră strigăte de protest :

— Ba da ! Ba da ! Pariem pe un rînd ! Să te strici de ris, nu alta ! Are idei, fetiţa !

Li se aprindeau ochii. Se gîndeau la lucruri urîte. Dar Antoinette se aruncă printr-o piruetă suplă în mîini. Fură decepţionaţi. Îşi prinsese bine rochia cu un ac. Nu i se vedeau decît genunchii nervoşi şi începutul coapselor. Făcu înconjurul sălii fără greutate, legănîndu-se pe mîini şi se ridică în mijlocul aclamaţiilor, ca să întîlnească privirea tulbure şi parcă beată a lui Clovis cocoşatul. Aproape că i se făcu teamă, se smulse din mijlocul triumfului şi, nemulţumită, se întoarse lîngă mama sa.

Îşi simţea capul greu şi obrajii în flăcări. O ceartă izbucnise la capătul sălii între doi bărbaţi care purtau saci albi. Erau crescători de cocoşi de luptă, pe care atmosfera cîrciumii îi aprindea. Îşi scoaseră cocoşii. Imediat se formă un cerc. Se improviză o arenă — un ţarc — cu bănci răsturnate. În mijlocul oamenilor, cocoşii cîrîiau şi se spionau cu ochiul rotund, sălbatic. Antoinette ura aceste spectacole violente şi barbare. Ieşi în curte, nebăgată în seamă, în zarva generală, îşi găsi calul în grajd şi-i dădu un pumn de zahăr.

Stătea acolo, cu coatele sprijinite de iesle, visînd şi odihnindu-se, în timp ce-l privea pe animalul care sfărîma za-

hărul mișcîndu-și fălcile cu un zgomot încetișor de moară. cînd o voce o făcu să se întoarcă :

— Ce-i, nu mai merge ?

Clovis cocoșatul era acolo...

— Ba da, ba da, spuse Antoinette, ieșind din starea de visare căreia i se abandonase, fără să-și dea seama, în oboseala ei.

— Ce ți-a venit s-o ștergi tocmai aici ?

— Nu-mi place să văd „bătaia de cocoși".

— Ah !

Nu mai găsea nimic să-i spună. Ea se întoarse din nou cu spatele, revenise la calul ei, care întindea nările suflînd spre ea. Și dintr-o dată se simți strînsă în brațe, apăsată la înălțimea pieptului, înșfăcată la ceafă de o gură lacomă. Era robustă. Cu o mișcare a șalelor se eliberă, și Clovis primi în aceeași secundă o palmă zdravănă.

— Cocoșat nenorocit ! Nu știu ce mă oprește să-ți...

Și Clovis primi a doua palmă.

— Drace ! înjură el. Dar Antoinette dispăruse.

Se refugiase în grajd, furioasă, rușinată, scoasă din fire. S-ar fi spus că abia acum se lumina brusc întreaga zi, că abia în acest moment devenea conștientă de nebuniile pe care le făcuse. Era plină de mînie și de umilință, ca și cum ar fi primit o lecție meritată, ca și cum, dintr-o dată, i s-ar fi dovedit lipsa de experiență în ce privește lumea și bărbații, ei, care se credea atotștiutoare și cu mintea coaptă, biata micuță...

Se liniștea, încerca să-și spună „De ce te miri ? Știi doar, așa sînt bărbații, animale murdare... ?" Dar simțea bine că nu acceptase încă această filosofie amară, că în ciuda a toate, păstra încă în suflet mai multă inocență, mai multă încredere decît ar fi vrut, tinerețea indestructibilă a inimii. Se gîndea, fără motiv, la tatăl ei. Ce-ar fi spus, dacă ar fi știut ? Simțea urcîndu-i pe frunte un val de căldură și de rușine. În acest minut se simțea dezgustată de toți cei ce o înconjurau, de mama ei, de ea însăși.

Deodată, din fundul grajdului auzi un zgomot de paie călcate în picioare. Înaintă. O găsi acolo pe mica Raymonde, fetița lui Théverand, care se juca de-a păpușa cu cîrpe vechi, cu bucăți de cearșafuri rupte.

— Tu ești, micuțo ?

— O, Antoinette, vii să te joci cu mine, spune ?
— Vin. De-a ce te joci ?
— Îmi îmbrac păpuşa. Pentru împărtăşanie.
— Bine, bine, să ne jucăm.

Ea luă funde, cîrpe, îmbrăcară păpuşa, pe urmă Raymonde se gătì şi ea cu un voal. Se distrau grozav.

— Dumnezeule, ce fericită sînt ! Ce bine mă distrez ! striga Raymonde.

— Da, da, spunea Antoinette.

Îi puse micuţei pe frunte flori de hîrtie.

Pentru ea făcu o coroniţă de paie răsucite.

— Ce frumoasă eşti, Raymonde. Dar eu ? Sînt frumoasă ?

— Da, eşti frumoasă, zicea Raymonde.

Se înfăşurară în vălurile lor mari.

— Ce frumos ! Îmi place albul ! Îmi place culoarea asta mai mult decît orice altceva. Aş vrea... Aş vrea să fiu mereu îmbrăcată în alb, mă atrage... E frumos... E pur...

— Plîngi ? De ce plîngi, Antoinette ?

— Nimic... Nu-i nimic... Nu ştiu, chiar că nu ştiu. Totul e... Totul e...

Îşi şterse ochii.

— Sînt caraghioasă, nu-i aşa ? Nu ştiu nici eu ce am, pe semne că sînt puţin nebună, dar acum gata... hai, să ne jucăm, să ne jucăm, Raymonde.

CAPITOLUL AL ŞASELEA

I

Nu se ştiu niciodată cine i-a trădat pe Gaure şi pe Théverand. În orice caz, într-o dimineaţă, cînd să se dea jos din pat, Gaure se pomeni cu cinci poliţişti germani. Aceştia declarară că-l arestează pentru furt de carne. Începură să scotocească prin casă şi dădură peste un *beefsteak* proaspăt.

Gaure nu se nelinişti. Nu era ceva grav. Într-adevăr, tocmai cumpărase zece kilograme de carne de la trei sol-

dați germani care tăiaseră un bou noaptea, într-un ocol de vite. Soldații de pe front nu se sinchiseau de cei din spatele frontului. Gaure îi făcuse și pe vecinii săi să profite de acest chilipir.

Fură arestați toți o dată cu el. Îi duseră la Comandatură. Gaure fu anchetat îndelung. Spuse că a cumpărat carnea de la soldați.

— Nu-i adevărat, răspunseră polițiștii, soldații noștri nu sînt hoți. Spune-ne cine a tăiat vita, dă-ne numele civilului.

— Mi-e imposibil.

— Ei bine, vei fi condamnat ca hoț de vite.

— Fie, spuse Gaure. Vreau numai să vă atrag atenția că sînt incapabil să omor chiar și un iepure.

Îl trimiseră la închisoare împreună cu toți cei la care fusese găsită carne.

Curînd, își dădu seama că ceilalți erau eliberați unul după altul, în timp ce pe el continuau să-l țină închis. Începu să se neliniștească. Își părăsise casa fără să poată ascunde sau lua ceva, nici măcar un veston. Se afla aici în pantaloni și cămașă de noapte, cu un pardesiu gri, vechi, pe care abia avusese timp să-l ia, la plecare, de pe culoar. Lăsase fluturași de hîrtie și cutiile pentru porumbei în soclul unui bust de gips de pe șemineu. Dacă germanii le descopereau, era pierdut. Fără îndoială, nu-l bănuiau. Dar atunci, de ce-l țineau aici în timp ce-i eliberau pe ceilalți ?

Se făcuseră zece zile de cînd îl închiseseră în pivnița primăriei, cînd iată că veniră din nou să-l caute. Gaure, care stătea culcat, cu pardesiul pe umeri în chip de cuvertură, îi urmă afară pe soldați. Observă că îl păzeau de aproape. Îi puseră cătușe și-l urcară într-o mașină cu prelată.

Merseră mult. De două sau de trei ori, într-o germană stricată, Gaure le puse întrebări paznicilor. Aceștia nu-i răspunseră. Făcură vreo cincisprezece kilometri, apoi mașina se opri. Gaure coborî în curtea sinistră și goală a unei închisori. Trebuie să fi fost Loos. Îl împinseră spre un birou. Intră într-un coridor unde îi scoaseră cătușele. Și de aici pătrunse într-o încăpere mică, unde la un birou erau așezați doi ofițeri și un polițist în civil. În spatele lor, pe un

gheridon, se afla un vechi fonograf cu pîlnie de aramă. Pe o bancă, în fundul încăperii, șase jandarmi.

— Luați loc.

Gaure se așează.

— Sînteți hotărît să ne spuneți adevărul în legătură cu povestea cu vitele ?

— Vi l-am spus din primele zile.

— Deci, vă încăpățînați să susțineți că soldații noștri au tăiat boul ?

— Nu pot să vă spun nimic în plus.

Îl luară la întrebări timp de o oră, fără ca el să răspundă altceva.

În spatele celor doi ofițeri, polițistul asculta, cu ochii țintă la Gaure, cu un aer batjocoritor. În cele din urmă ocoli biroul, luă un scaun și se așeză în fața lui Gaure. Și calm, cu un aer ironic, jucîndu-se cu un baston scurt și suplu pe care-l luase de pe masă, spuse pe un ton familiar :

— Ia zi, bătrîne, de cînd faci spionaj ?

Gaure simți din plin lovitura. Nu mîncase din ajun. Frigul, oboseala, epuizarea de pe urma acestui lung interogatoriu hărțuitor îl sleiseră. Nu știu cum să reacționeze. Se bîlbîi :

— Spionaj ? Eu ?

— Da, da, chiar așa. Nu face pe prostul, hai, spune totul, ai făcut o prostie, încearcă să-ți vii în fire, povestește ce știi, se va ține cont. Hai, dă-i drumul...

Vorbea franceza la fel de ușor ca și Gaure, cu un anumit accent de periferie, care mirosea a Paris de la o poștă. Între timp, Gaure se liniștise : să nu mărturisească, să nege, să nege, asta era totul. Spuse pe un ton hotărît :

— Nu vă înțeleg.

— Mă iei drept un nătărău ?' Ai grijă, o să-ți pară rău ! Îți repet că știu totul. Primești porumbei cu avionul. Cîțiva ofițeri au locuit la tine acum două săptămîni, și au găsit în casa ta fluturași de hîrtie, cutii pentru porumbei... da, da, sub capul lui Beethoven, în salonul tău. Ți-o cam retează asta, nu ? Și eu știu încă multe alte lucruri. Hai, nu mai face pe prostul, așază-te frumușel la masă și scoate din tine tot ce știi. Îți spun că pentru tine o să fie bine.

Debitase totul foarte repede, copleșindu-l pe Gaure, răpindu-i timpul de a reflecta :

— Haide, haide, răspunde, răspunde repede.

— N-am nimic de spus, zise Gaure.

Poliţistul continua să se joace cu cravaşa, o întindea, o arcuia. Fără să fi avut timp să prevadă lovitura, Gaure o primi drept în ochi.

Se ridică, cu mîinile pe faţă, strigînd. O lovitură în pîntece îl aruncă la pămînt. Acesta fu semnalul unei scene teribile. Cei şase jandarmi se aruncară asupra lui, îl călcară în picioare, îl izbiră cu cizma. Ghemuit, strivit, cu mîinile pe faţă, jupuit, însîngerat, zdrobit, primea în plin pîntece, pe cap, în piept şi pe membre loviturile de scaun şi de tocuri cu ţinte. Liniştit în această larmă, unul dintre ofiţeri se duse să pornească fonograful, al cărui zgomot nazal acoperea ţipetele lui Gaure.

Îl ridicară în picioare. El nu mai vedea, orbit, însîngerat, năuc. Un jandarm îi aruncă pe umeri vechiul său pardesiu gri, şi-i înnodă brutal mînecile în jurul gîtului. Îl împinseră spre uşă, ca pe un copil mare, şovăitor şi hohotind. Nici măcar nu se gîndise să schiţeze un gest de apărare.

Pe culoar era întuneric. Doi jandarmi îl luaseră de braţ. În timp ce cobora scara, clătinîndu-se încă, se încrucişă cu o formă care urca, cu lanţuri la mîini. Această formă se opri o secundă :

— Domnule Gaure !

Gaure îşi deschise ochii însîngeraţi.

— Théverand !

Gata, şi Théverand ! Şi din vina lui Gaure. „Fluturaşii", lădiţele... Avu o înspăimîntătoare criză de disperare.

— Théverand, Théverand, iartă-mă, iartă-mă, e vina mea...

Jandarmii îl smulseră însă, îl tîrîră înjurînd.

•

• •

Théverand fusese arestat într-o dimineaţă cînd venise să-l vadă pe Gaure. De mai multe zile nu-l mai văzuse pe profesor la liceu. Théverand voise să se informeze şi căzuse în cursă.

Ca şi Gaure, fu supus la mai multe interogatorii în faţa comitetului. De fiecare dată, pornirea sinistrului fonograf

dădea semnalul unei scene de brutalităţi şi de violenţe nemaiauzite. De aici îi duceau în celulă. Erau supuşi regimului de arest sever, *Streng arrest*. Asta înseamnă că timp de trei zile stăteau închişi în beznă, neavînd drept hrană decît pîine şi apă. A patra zi, regimul obişnuit al prizonierilor, cu lumină. Acest tratament te şubrezea mai mult decît s-ar fi putut închipui. Şi la fiecare două sau trei zile, spre seară, după o zi de post şi de nelinişte, la ora cînd spiritul obosit slăbeşte şi se simte mai deprimat la apropierea nopţii, veneau să-i caute, şi-i supuneau din nou groaznicului interogatoriu.

De două sau trei ori, pe coridoare. Théverand se încrucişă cu Gaure. Gaure părea mai înalt şi mai scofîlcit, zbîrlit, cu părul lung şi albit, cu un aer rătăcit, martirizat, cu pardesiul lui mare, uzat şi murdar, fluturînd în jurul lui ca o zdreanţă imensă. Théverand se înspăimîntă, fără să-şi dea seama că sub lovituri şi suferinţe ajunsese şi el în aceeaşi stare de decrepitudine fizică.

Gaure suportă din partea poliţiei germane o presiune teribilă. Presimţeau că el este unul dintre şefi, voiau să-i smulgă nume. De zece ori fu adus din nou în faţa torţionarilor. În cele din urmă îl puseră în prezenţa cîinilor, de parcă ar fi ştiut ce teroare inspiră unui om gol şi fără apărare nemiloasele fălci de fildeş. Théverand, cel puţin, nu ştia nimic, nu putea spune nimic. Lui Gaure îi trebui o energie supraomenească. Puse la bătaie întregul său orgoliu, acel orgoliu de care spunea altădată abatelui că poate înlocui în inima unui om o credinţă. Aceasta însemna să lupţi încă, şi lui Gaure, fără s-o ştie nici el, îi plăcea lupta. Împotriva voinţei călăilor săi, propria sa voinţă se oţelea. De prima oară îşi dăduse seama că dincolo de o anumită limită loviturile nu te mai ating sau cel puţin nu te mai fac să suferi. Cînd zece oameni te zdrobesc, carnea tăbăcită nu mai reacţionează. Ea nu mai este decît materie. Aşteptarea era mai dureroasă ca bătaia în sine. Lui Gaure îi era teamă numai de cîini, dar germanii nu-şi dădură seama şi nu-i asmuţiră niciodată asupra lui.

Cînd din mîinile poliţiştilor trecu sub controlul judecătorului de instrucţie german, profesorul nu mai era decît o maşină de suferit. Nu mai raţiona, nu mai căuta motive pentru rezistenţă, pentru tăcerea sa disperată. Deveniseră

instinctuale. Nimic nu rămăsese din patria sa, din prietenii săi, din ambiţiile şi visurile lui decît o încăpăţînare neîmblînzită, o înlănţuire îndărătnică şi invincibilă cu tăcerea. Ceva ce semăna cu îndărătnicia unui animal istovit. Orgoliul, mîndria, demnitatea de om pe care Gaure crezuse că se poate sprijini erau departe de el acum.

În faţa judecătorului de instrucţie, procedura deveni mai regulată. Nici lovituri, nici injurii. Interogatorii simple, aproape amabile. Gaure îşi recăpătă întrucîtva forţele şi înainte de proces redeveni stăpîn pe el.

Consiliul de război îşi avea sediul la Lille, în Palatul de Justiţie, unde funcţiona cu mare pompă. Gaure şi Théverand fuseseră aduşi de la Loos în maşină. Pătrunzînd în marea sală solemnă cu lambriuri de stejar, Théverand se simţi strivit. Prezida un colonel, avînd de o parte şi de alta patru căpitani în uniformă de gală, plini de decoraţii. Pe birou, săbiile şi căştile cu vîrful aurit. La stînga, procuratura reprezentată printr-un procuror imperial.

În spatele lui Gaure şi Théverand, la un fel de tribună, se afla avocatul lor. Théverand nu-l văzuse niciodată pe acest ofiţer german. Şi totuşi, pentru că omul se agaţă de orice, el avea încredere în acest inamic care trebuia să-l apere, care acceptase această misiune. Un apărător, asta înseamnă atît de mult !

Preşedintele dădu citire actului de acuzare. Spionaj, deţinere de porumbei călători, sprijin dat mobilizabililor care au trecut frontiera olandeză. Apoi luă cuvîntul procurorul imperial. Théverand asculta înspăimîntat. Procurorul imperial reluă unul cîte unul fiecare cap de acuzare. După fiecare, moartea. De cinci sau şase ori, în acest lung discurs în limba germană, Théverand desluşi cuvîntul *moarte* ce revenea ca un laitmotiv. Aşezat pe bancă lîngă Théverand, înfăşurat în pardesiul său, ascunzîndu-şi cămaşa de noapte murdară şi vechiul său pantalon ferfeniţit, Gaure moţăia, indiferent şi obosit. S-ar fi zis că nu era vorba de el. Nu schiţă nici măcar o mişcare cînd procurorul imperial se aşeză, şi se ridică în schimb avocatul lor.

Spre acest avocat Théverand se întoarse pe jumătate. Îl sorbea din ochi. Îşi simţea viaţa suspendată de cuvintele pe care acesta avea să le spună. Niciodată nu înţelesese atît de deplin magnifica misiune a omului care va apăra

un om. Ajunsese la momentul cînd te agăţi de orice. Nimic nu era pierdut, pentru că avea un avocat, pentru că i se îngăduia acest ajutor. În inima lui simţea aproape gratitudine pentru aceşti judecători teribili, dar care respectau încă echitatea. Adunîndu-şi întreaga atenţie, toate puterile sale, mai mult ghici decît înţelese discursul apărătorului său.

„Domnilor, cazul este clar, nu am mare lucru de spus... Există o lege a războiului. Aceşti oameni au contravenit legii ? Dacă da, ei nu pot decît să fie condamnaţi la moarte."

Şi se aşeză.

Théverand rămăsese acolo, cu un aer prostit, privindu-l pe acest om — avocatul său. Deci, asta era apărarea ? Această comedie grotescă şi sinistră ? Glumeau, oare ? Era ameţit, împietrit... Nu accepta gîndul că un astfel de simulacru de justiţie era altceva decît o farsă. Aştepta să se reînceapă totul, să fie altceva, un proces adevărat... Îi privea cu stupoare pe judecătorii săi ridicîndu-se şi retrăgîndu-se, în timp ce în fundul sălii, într-un pocnet de metal, soldaţii, rigizi, prezentau armele. Un jandarm îi atinse umărul. El îl urmă pe Gaure, care se îndepărta încet.

Află hotărîrea judecătorească după cinci zile. În continuare în regim de *Streng arrest*, tînjea în întuneric, înspăimîntat, gîndindu-se la ai săi, la Gaure, la viaţa pe care o lăsa aici. Un zgomot de paşi pe coridor îl făcu să tresalte de speranţă şi de spaimă. Cele cinci zile duraseră un infinit. În fine, într-o seară intrară în celula sa jandarmi, ofiţeri, printre care era şi avocatul său. Théverand, care sta aşezat pe salteaua de paie, se ridică.

— Judecătorii voştri au pronunţat sentinţa, îi spuse în franceză un ofiţer.

— Ah !

— Moartea.

Théverand se aşeză. Simţise parcă o lovitură brutală de pumn în stomac. Cu gura uscată, tîmplele jilave, îi privea pe oamenii din jurul lui. Repetă: „Moartea!... Moartea!"

— De altfel, mai aveţi o şansă, cererea de graţiere...

Cu ce avînt se aruncă spiritul omului asupra tuturor posibilităţilor de salvare ! Atîta ajunsese ! Théverand se simţea reînviind. Zilele întregi gîndirea sa va avea o hrană, o lumină. Cererea de graţiere...

Plecară, lăsindu-l liniştit, reconfortat de această veste şi de această atît de fragilă speranţă de care se agăţa acum cu frenezie.

II

Gaure se afla în închisoare în întuneric. Probabil că afară era încă lumină. Dar lucarna era astupată cu scînduri. Orbeşte, Gaure făcea înconjurul celulei, încet, mişcîndu-şi cu greutate picioarele lungi, slăbite. Îşi găsi salteaua de paie, se lăsă să cadă printre insecte, indiferent. Căută în buzunar o bucăţică de hîrtie, o înfăşură pe îndelete, ca şi cum ar fi vrut să-şi facă o ţigară, aspiră ca şi cum ar fi fumat-o. Mirosul degetelor sale, un rest de nicotină impregnată în index, îl ameţea şi-l îmbăta de-a binelea. De cînd fusese închis, suferea insuportabil de lipsa tutunului.

Nici zi, nici noapte. Un timp uniform, curgînd ca un fluviu de eternitate. O singură masă, compusă din pîine şi apă, pe care o făcea să dureze ore. O tristeţe înspăimîntătoare, un gol cerebral de să înnebuneşti.

Trecuseră mai bine de două săptămîni de cînd Gaure semnase cererea de graţiere. Nu mai ştia prea bine.

Treptat, veni frigul. Fără îndoială, afară era noapte. Frigul însemna pentru Gaure noaptea. Îşi căută pe pipăite vechiul lui pardesiu, se înfăşură în el. Tuşi tare şi îndelung. În sfîrşit, putu să sufle, gîfîind. Spuse cu glas tare : „Chiar graţiat, nu cred să scap." Asta îl făcu să se gîndească la Théverand. Remuşcările erau marea durere a lui Gaure. Îl înţelesese întotdeauna pe Théverand, naivitatea lui, acea inconştienţă, puştismul care-l aruncase pe acest om în plină dramă. „Ar fi trebuit să-l avertizez, să-l lămuresc, să-l feresc", se gîndea Gaure. Şi apoi, era într-un fel vina lui dacă-l arestaseră pe Théverand. Venise la Gaure, acolo îl arestaseră. Gaure n-ar fi trebuit să se lase prins prosteşte cu povestea aceea cu carnea. Îl revăzu în închipuire pe Théverand, slab, trist, febril şi înspăimîntat, aşteptînd sentinţa tribunalului, ascultîndu-l pe avocatul lui. I se părea că are în faţa ochilor faţa bună, puţin naivă, privirea de copil, de băietan care nu acceptă, care

nu înțelege... Și nevasta lui și fiica sărmanului Théverand. De la un timp, plîngea cu ușurință, uneori chiar din nimic. Simpla amintire a unora dintre elevii săi, a acelora pe care-i credea indiferenți, gîndul că nu-i va mai revedea, îi făcea rău, fără să știe de ce. Totul îi devenise scump...

Se auziră pași, o oprire în fața ușii sale. Gaure înălță capul. Zăvorul scrîșni. O lumină palidă invadă celula și Gaure, ridicîndu-și ochii orbiți și bolnavi, recunoscu siluete umane. Jandarmi. Se apropiară de el. Îi apucară brațele lungi. Ceva rece îi înconjură încheieturile mîinilor. Cătușe. Spuse slab „Nu e cazul". Dar i le puseră cu forța. Îl ridicară de subsuori, îl tîrîră pe coridor, afară. Aerul rece și curat avu asupra lui efectul unei guri de alcool.

În curte se afla o mașină cu prelată. Îl împinseră înăuntru. Urcă cu greutate. Din interiorul mașinii, doi germani îl apucară de umeri, îl săltară. Se așeză pe o scîndură, între doi soldați. Fără să se ascundă, aceștia își vîrîră cîte un încărcător în Mausere, le armară cu un zgomot sec. Traseră prelata peste ei. Mașina demară.

Gaure se lăsa dus, somnolînd, aproape indiferent. Oboseala îl abrutiza. Nu se neliniștea de această schimbare a închisorii. Atît de des îl transferaseră de la o celulă la alta. Ruliul îl legăna. Prin găurile prelatei se filtra o lumină care scădea treptat. Se înserase. Gaure, slăbit, clătinîndu-se, cădea cînd spre unul, cînd spre celălalt paznic al său. Îl împingeau la loc cu o mișcare de mînă viguroasă, fără brutalitate. Cînd mașina se opri, după ce cotise brusc și trecuse pe sub o boltă sonoră, nu știu dacă rulaseră o oră sau zece minute.

Ridicară prelata. Coborî. Se afla într-o curte largă, pavată, încadrată de clădiri înalte și vechi, sinistre. O cazarmă. Vederea ușii de la intrare de care tocmai trecuse îi trezi o amintire precisă. Citadela din Lille... Soldații îl încadrau. Îi scoaseră lanțurile. Îl duseră spre un birou a cărui lampă strălucea prin fereastră ca o stea sîngerie în seara cenușie. Mergea cu încetineală, susținut de un rest de mîndrie, de grija de a nu arăta acestor oameni că se clatină. Ei îl împingeau cu blîndețe. Frigul serii îl mușca pe sub cămașa și pardesiul uzate. Căldura biroului unde duduia o mică sobă îi făcu bine.

Se aflau aici patru sau cinci contopiști care scriau pe mese de lemn negru. Aceștia îl priviră plini de curiozitate. Dintr-o încăpere alăturată veni un ofițer. Îi adresă lui Gaure un salut militar. Politicos, Gaure își ridică în chip de răspuns mîna slabă în fața obrazului tras, pe care mustața căzută părea că devenise enormă, disproporționată.

— Domnule, spuse ofițerul într-o franceză curată, regret, dar cererea dumneavoastră de grațiere a fost respinsă. Veți fi împușcat mîine dimineață.

Gaure nu scoase un cuvînt. Capul i se învîrtea puțin, fără să știe dacă era din pricina slăbiciunii sau de emoție. Mișcă buzele, dar nu vorbi. O clipă se uitară toți la el.

— Conduceți-l pe domnul, spuse ofițerul.

Încadrat de patru oameni, Gaure ieși în noapte. Urcară pe o scară de piatră. Înconjurară o clădire care semăna vag cu un grajd. Pe urmă intrară într-un coridor lung, înghețat. La capătul acestuia era o ușă mare, cenușie. Traseră zăvoarele. Îl împinseră în celulă. Coborî patru sau cinci trepte de piatră. Pe o masă îi lăsară două lumînări, țigări, cerneală și hîrtie. Ușa se închise în urma lui.

Se afla într-o încăpere de trei metri pe patru, cu ziduri de piatră, cu dale pe jos. O masă, un scăunel. Într-un colț, cele cîteva trepte de piatră ce urcau spre ușă. Întreaga celulă era de o austeritate lugubră.

Gaure tuși. Tusea stîrni în acest cavou un ecou surd. Spuse cu glas tare : „Așadar, mîine voi muri..." Vocea îi suna straniu. Toate astea nu trezeau în el nici un gînd. I se părea că în minte are un gol. Făcu înconjurul celulei. Odată mai mult, îi veni acest gînd veșnic, obsedant, al prizonierului : să fugă. Cu un gest care-i devenise aproape o obișnuință, aruncă o privire în jurul lui. Merse pînă la ușă, pînă la fereastră. Nimic. Murmură din nou : „Mă întreb ce voi face, de-acum pînă mîine dimineață...

Se așeză pe scăunel. Nu-i venea nici o idee. Minutele se scurgeau lent. Timpul se tîra. Ce greu avea să-i fie să aștepte pînă mîine ! Nu-și dădea seama prin ce aventură trece. Repeta: „Ce plictiseală pînă mîine!" Și deodată ideea că se putea plictisi astfel, cu cîteva ore înaintea morții, i se păru inimaginabilă și grotescă. Își dădu dintr-o dată seama că timpul pe care-l irosea astfel, pe care-l lăsa să se scurgă în gol reprezenta toată viața lui, tot ce-i mai

rămăsese de trăit. Şi el se plictisea ! Avu o tresărire, se ridică atît de brusc că-şi răsturnă scaunul. Timpul fugea, nu mai avea în faţă decît cîteva ore. Să trăiască ! Să trăiască ! Să folosească aceste cîteva ore, să le utilizeze ca pe o comoară, cu zgîrcenie, să savureze secundele, să se bucure de ele picătură cu picătură. Dar cum ? Ce să facă ? Cum să le cheltuiască mai bine ? Cum să le guste pînă la limita ultimă ? Mii de idei îl asediau, mii de idei nebune, incoerente. Atîtea lucruri de făcut, atîtea amintiri de rechemat, atîtea priviri diferite asupra lumii şi asupra lui însuşi ! Atîtea gînduri, atîtea feluri de a folosi această biată rămăşiţă de viaţă, că se simţea copleşit, sufocat, incapabil să aleagă... Şi aceasta cu conştiinţa, mînia, disperarea de a simţi fugind şi scăpîndu-i timpul, ca un sînge preţios care se scurge... Avu un acces de delir nebunesc. Trebui să se stăpînească din răsputeri să nu se arunce asupra uşii, asupra ferestrei, să nu bată, să nu urle, să cheltuiască într-un fel sau altul această frenezie de a trăi, de a se apăra şi de a lupta. Se învîrtea în temniţa aceea ca un tigru, spumegînd de mînie. Apoi se calmă, se aşeză pe scăunel. Îşi auzea inima bătînd în pieptul jilav. Privirea lui întîlni hîrtia albă de pe masă. Întoarse cu dezgust ochii de la ea. Să scrie ? De ce-ar face-o ? Mîine dimineaţă va fi mort, nimicit. Ce contează ce se va întîmpla după el, pentru ceilalţi, dacă el nu va mai fi, nu va mai exista ? Şi din nou oroarea se trezi în el, din nou îl apucă un acces de eroism instinctiv. Lîngă lumînare se afla un pachet de ţigări. Întinse mîna, îl luă, trase o ţigară şi o aprinse la flacără. Îl dezgustă, greaţa îl cuprinse de-a binelea. Furios, aruncă pachetul la pămînt, plin de repulsie la gîndul acestei voluptăţi solitare, animalice, inutile, cu cîteva ore înainte de moarte. Prea preţios, prea infinit de preţios era timpul ca să-l piardă fumînd o ţigară ! Să fumeze, să piardă într-un gest pueril astfel de secunde ! El, care ar fi vrut să le folosească precum o comoară, să fie util pentru ultima dată într-un fel suprem, să-şi încheie dintr-o dată sarcina sa umană, această misterioasă îndatorire pe care sîntem toţi chemaţi s-o îndeplinim, pe care el avea conştiinţa că o lasă ciuntită, neterminată, şi pe care ar fi vrut să o mistuie, să o termine într-o noapte, pentru a muri cu sufletul împăcat. Şi din nou, conştiinţa neputinţei sale de a

face ceva, faptul că era silit să aştepte şi să se plictisească şi să socotească prea încet secunde atît de preţioase şi solemne, îl umplu de mînie şi disperare... Cîteva minute fu ca nebun. Îi era teamă să se afle fără voia lui, silit, în faţa ideii de care voia să fugă cu întreaga lui voinţă — distrugerea. Şi această idee o simţea prezentă, obsedantă, gata să ţîşnească, să se impună. O respingea cu întreaga lui putere, îşi cheltuia puţina energie care-i rămăsese mergînd încoace şi încolo, strîngînd pumnii, blestemînd cerul... Epuizat, leoarcă de sudoare, se aşeză din nou pe scăunel.

I se făcu frig. Îşi încheie peste cămaşa de noapte pardesiul de lînă vechi, uzat, inform — cuvertură şi în acelaşi timp veşmînt, şi în care avea să moară, de săptămîni tovarăş de agonie, care va fi îngropat odată cu el... Hotărît, totul îl readuce pe Gaure la această ultimă grozăvie. Se ridică brusc, alergă la uşă, bîntuit de dorinţa frenetică de a striga, de a se ruga, de a implora... De cealaltă parte erau oameni, oameni ca şi el. Nu se putea să-l lase să moară. Li se va face milă de plînsul lui, de gemetele lui, de implorările lui, de această spaimă. În faţa uşii închise — un panou cenuşiu enorm acoperit cu tablă — ridică pumnii să cheme, să urle ca o fiară. O ultimă tresărire îl opri în rătăcirea lui, un rest de orgoliu...

— Gaure, Gaure, nu se face aşa ceva !

Se întoarse spre scăunel, se aşeză, cu capul în mîini.

— Cum adică ? Nu am curaj ? Nu ştiu să privesc moartea în faţă ?

Îşi aminti de părinţii săi, sfîrşitul lor liniştit, seninătatea lor cînd le primise ultima suflare... Cîtă deosebire faţă de revolta, demenţa lui ce-l arunca spre uşa asta ca să geamă şi să blesteme.

Da, dar ei credeau. Pentru ei moartea nu era decît o deşteptare luminoasă. Pentru el... Amintirea abatelui Sennevilliers, a prieteniei lor vechi şi liniştite îi reveni, îi umezi ochii. Plîngînd, inima i se muia. I se părea că redevine om, că scapă de demenţă. Îşi sprijini braţul pe masă, îşi ascunse în el capul slăbit, de pe care părul, acum alb, cădea lung şi aspru, peste urechi şi pe gît. Şi suspină îndelung, fără ruşine, descătuşat.

Uşurat, se ridică. Îşi scoase din buzunarul pardesiului mizerabil bucata de căptuşeală care-i servea de batistă şi-şi şterse ochii. Şi cu un gest maşinal, întinse mîna spre toc şi hîrtie, pentru a adresa pentru ultima oară, de dincolo de eternitate, un salut melancolic singurului prieten pe care-l regreta...

„Domnule abate,

Mîine dimineaţă voi muri. Vă scriu. Nu pot accepta să nu rămînă nimic din mine cînd veţi primi aceste rînduri. Sînt strivit de teamă. Dacă m-aş lăsa în voia pornirilor mele, aş fi în stare să mă prăbuşesc şi să mă umilesc jalnic la picioarele călăilor mei...

Voi avea curaj. Dar nu ştiu ce-aş face dacă o laşitate m-ar putea salva în acea oră... Să nu se facă din mine, mai tîrziu, un erou... Mi-e ruşine de mine, de slăbiciunea mea mizerabilă de om. Aveaţi dreptate, pe vremuri... Nu se construieşte o morală pe tine însuţi, pe conştiinţa demnităţii tale de om, pe orgoliu... Orgoliul se pliază.

Adio. Moartea mea este stupidă. Şi în adîncul conştiinţei mele ea nu răspunde la nimic, pentru că nu cred în nimic. Pentru ce am să mor ? Pentru nimic. Voi muri fără să fi cunoscut ce m-a făcut să acţionez. Şi totuşi, am o inexplicabilă siguranţă că am procedat bine. Dar de ce mi-am asumat această misiune ? Ce m-a adus aici ? Şi apoi de ce am sentimentul că sînt gata să reîncep totul, dacă ar fi să o iau de la capăt ? Da, voi muri fără să mă fi înţeles...

Mă gîndesc la dumneavoastră, la casa mea, la lucrările mele. Ce frumoasă este viaţa, nimic altceva decît viaţa ! Ce mult aş dori să trăiesc !"

Scrise adresa. Faptul că-şi exprimase agonia morală îl uşurase parcă. Odată scrisoarea închisă şi pusă pe un colţ al mesei, regăsi în inacţiune, în această bruscă oprire a activităţii cerebrale, aceeaşi impresie de gol şi de oroare. Sfîrşit, mîine totul va fi sfîrşit ! Această masă de cunoştinţe, de amintiri, de afecţiuni, de tandreţe, care compuseseră fiinţa sa, această conştiinţă de a trăi, această privire întoarsă asupra lui însuşi, toate acestea nu vor mai exista. Un soi de sfîrşit al lumii... Şi de ce ? Pentru Gaure

chimistul aceste cuvinte nu reprezentau decît o lentă achiziție atavică. El nu avea nimic, căuta în van ceva. Atunci, de ce ascultase de acest instinct profund, ilogic, pe care rațiunea singură nu-l explica ?

Nimic n-ar fi trebuit să valoreze pentru el cît voluptatea de a trăi. În ora aceea supremă se înspăimînta inexplicabil că se simte incapabil să acționeze cu mai multă logică și că era gata, dacă lucrul ar fi fost posibil, să o ia de la capăt...

În această secundă își aminti brusc, straniu, de cuvîntul enigmatic, de cuvîntul pe care nu voise niciodată să-l înțeleagă, pe care-l respingea încă, cu toată forța inteligenței sale, dar care se impunea inimii și o înmuia, și care dintr-o dată căpăta pentru el o imensă semnificație, îl lăsa acum speriat și deopotrivă invadat de o dulceață necunoscută, de o vagă speranță nemăsurată...

„Consolează-te. Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit..."

* * *

În celula sa, spre cinci dimineața Théverand văzu sosind un pluton de soldați. Îi deschiseră ușa. Îl scoaseră pe coridor. Se afla acolo un preot, a cărui slujbă Théverand o acceptase în ajun. Era un german. Își pusese sutana peste uniformă. Pe dedesubt i se vedeau cizmele de soldat.

Culoarul era întunecat, slab luminat de o lanternă. Soldații așteptau. Théverand se împiedică de ceva, privi, văzu pe jos două lăzi lungi din scîndură subțire de brad alb. Avu o tresărire înspăimîntătoare și deveni livid.

Ofițerul se apropie de el :

— Vă e teamă ?

— Nu, spuse Théverand, cu dinții strînși și dîrdîind.

— Haide, spuse ofițerul, lăsați prostiile. În zece minute veți fi acolo, înăuntru. Aveți complici, știm asta. Numele lor și sînteți grațiat... Gîndiți-vă, soția, copilul, viața dumneavoastră... Iată, vă las trei minute să reflectați.

— Nu vreau să reflectez ! strigă Théverand cu voce răgușită.

Îl împinse pe ofițer, înaintînd din proprie inițiativă repede spre ieșire.

Afară se făcuse frig. Sufla vîntul dimineții. Nu era decît un prim început de primăvară. Fortăreața dormea tăcută. Clădirile lungi se înălțau ca niște mase sinistre. O rază începea să lumineze cerul cenușiu. Trupa trecu pe lîngă una din laturile curții imense. Ieșiră printr-o poartă boltită, trecură podul mobil. Și imediat după asta, cotiră la stînga, coborîră o scară fără rampă, agățată pe flancul unui zid oblic și care ducea în adîncul șanțurilor largi ale fortăreței. În acel moment, întorcîndu-se, Théverand îl văzu în spatele lui pe Gaure, care-l urma, imens și slab, ascetic, în vechiul său pardesiu gri. Părul alb și lung îi flutura. Théverand și el nu schimbară nici un cuvînt.

Merseră mai departe prin șanțul larg, divizat în grădinițe mici... pe care le cultivau soldații vara. În acest anotimp nu rămăseseră aici decît tulpini de varză drepte ca niște bastoane, vreascuri, un butoi cu îngrășăminte printre grămezi de frunze uscate. Iarna secătuise totul. În mijloc, împărțind în două aceste șanțuri, un pîrîiaș îngust de apă verde, unde creșteau trestii. Ziduri înalte, înclinate și întunecate, închideau această văgăună sălbatică, al cărei sol umed li se lipea de tălpi.

Ajunseră la colțul unui zid lung. Doi soldați ieșiseră din pluton, îl apucară pe Théverand de braț, îl duseră spre zid, cu un gest dur care masca, fără îndoială, propria lor tulburare. Restul plutonului se alinie.

Théverand stătea în picioare, lîngă zid. Ofițerul înaintă cu o legătură în mînă. Théverand îl respinse, îl refuză cu un gest aproape inconștient. Își încheia încet vestonul, mașinal, cu un biet gest pueril și mecanic de om care vrea să rămînă într-o ținută convenabilă. Îl privea pe Gaure... Pînă acum, trăise ca în vis, în irealitate. Noaptea trecută scrisese trei scrisori, trei scrisori curajoase, nevestei, fetiței și unui prieten — trei scrisori în care îi îndemna să aibă curaj, să nu regrete nimic, să se gîndească la Franța pentru care el murea cu inima ușoară. Acum toate acestea nu și le mai explica, nu mai găsea nici un sens în ele. Întoarse spre Gaure o privire speriată, aproape copilăroasă, care părea să-l interogheze, să-l întrebe dacă era adevărat și posibil să-l omoare aici și ca totul să se sfîrșească astfel...

— Théverand ! Théverand ! suspină Gaure, întinzînd brațele spre el.

Venise şi rîndul lui Gaure. Avu şi el acelaşi gest inconştient ca Théverand, îşi încheie pardesiul vechi peste cămaşă. Aruncă o privire în jurul lui, îmbrăţişă dintr-o privire această ultimă viziune terestră, acest decor sălbatic, lungile ziduri întunecate ale tunelului de legătură, dominate de un taluz ierbos, şanţul larg cu unghiuri ascuţite, împărţit în grădiniţe sărăcăcioase şi pustiite de iarnă, şi deasupra cerul, înalt, limpede, de un albastru palid, presărat de nori trandafirii, unde se înălţa dimineaţa.

III

Probabil că moartea lui Gaure îl speriase pe Thorel, tipograful. Timp de cîteva săptămîni nu mai veni la uzina din Epeule. Hennedyck şi Marc se felicitau, mulţumiţi să se vadă eliberaţi de un ins atît de pretenţios şi dezagreabil. Pe urmă, Hennedyck primi prin intermediul lui Clavard, muncitorul tipograf, o scrisoare de la Thorel, stîngace şi foarte încurcată. Spunea că la Lille, în birourile *Farului*, avuseseră loc mai multe percheziţii. Germanii îşi dăduseră probabil seama de dispariţia unei părţi din material. Ca să evite pericolul de a fi închis şi judecat, Thorel se vedea silit să ceară prietenilor săi, deocamdată, utilajul pe care li-l împrumutase.

Ieşindu-şi de-a binelea din fire, Hennedyck alergă în aceeaşi zi la Lille. Îl găsi pe Thorel în vastul său birou *empire*, acoperit de velur verde. În acest cadru artistic, în mijlocul unei îngrămădeli de bibelouri şi de piese de muzeu, Thorel îşi fuma veşnicul trabuc, revizuind conturile personalului. Cum în această cameră era destul de întuneric, Hennedyck nu văzu stînjeneala editorului.

— Am primit scrisoarea, Thorel, spuse el.

— Ah, da, da...

— Vin să te întreb ce înseamnă asta...

— Nimic mai mult sau mai puţin decît ce v-am scris, Hennedyck. Germanii vor face inventarul materialului meu. Mi-e teamă că...

— Ţi-e teamă ? Şi ne laşi baltă ! Uiţi ce angajamente ţi-ai luat, interesul ţării, opera noastră. E inadmisibil !

— Am o situație, spuse Thorel. Și sînt diabetic. Regimul de închisoare... Nu pot să mă distrez făcînd glume.

— Vinde-ne caracterele și hîrtia, dacă vrei să te retragi.

— Vă repet că germanii își vor da seama de absența acestora.

— Dacă este o chestuine de preț, cumpăr materialul la prețul care ți-ar conveni. Voi regla contul în polițe plătibile după război, în țesături, în ce vei voi...

— Nu-i vorba de bani, spuse Thorel.

Hennedyck se înfurie.

— Atunci, hotărît lucru, vrei să împiedici ziarul să existe ?

— Eu, eu ?

— Nu admiți ca el să continue fără dumneata, fără *Farul* ? Asta-i, nu-i așa ?

— Deloc, deloc ! Eu...

— Ei bine, păstrează-ți materialul, nu-l mai vreau ! Mîine vei avea literele, și ziarul va continua să existe !

— Vorbiți aiurea, Hennedyck ! Vă pierdeți capul ! Asemenea cuvinte !

Alergă după Hennedyck, îl reținu de braț, înspăimîntat, speriat. Industriașul se eliberă brutal și ieși.

Hennedyck se întoarse la Roubaix cu tramvaiul. Era foarte îngrijorat. Fără hîrtie, fără litere, cum să continue ? Unde să găsească un nou material ? Pentru că acum nu se mai putea gîndi să întrerupă această operă, devenită așa de necesară pentru atîția oameni. Foile *Fidelității*, minunatele pagini mici pe care și le vîrau pe sub manta, care aduceau știri, adevărul, care semănau speranța aproape peste tot, Hennedyck putea să-și dea seama de importanța lor enormă, de influența de necrezut pe care o aveau asupra moralului ocupanților. Nimeni, cu excepția cîtorva inițiați, nu știa cine tipărește aceste foi. Se credea că este vorba de o ediție franceză, lansată din avioane, sau trecînd frontiera olandeză pe ascuns. Hennedyck și abatele nu erau bănuiți de nimeni, așa încît uneori li se vorbea de *Fidelitatea*, li se aduceau chiar pagini în mare taină :

„Iată, citiți, vedeți !"

Ei le primeau cu emoție, le lansau din nou în oraș, mesageri ai speranței. Și faptul că vedeau la cei care le pri-

meau sau le aduceau o asemenea bucurie, o asemenea consolare, îi încuraja şi îi recompensa. Operă necesară, da, şi de asemenea o operă pe care n-ar fi putut-o abandona, într-atît existenţa le-ar fi părut pe urmă goală şi lipsită de scop.

„Mă voi duce pe la toţi editorii din Roubaix şi Tourcoing, se gîndi Hennedyck. Voi găsi hîrtie, litere. Cît despre Thorel, trebuie să-i trimit utilajul chiar săptămîna asta. Nu voi mai folosi nici o literă de-a lui, fir-ar să fie !" Greul era să trimită toate astea la Lille. Thorel le-o cerea. Hennedyck ghicise adevărul. Thorel se temea, şi, pe de altă parte, nu voia să lase ziarul invadaţilor să trăiască fără el, să scape de tutela *Farului*. Thorel era devorat de o ambiţie nemăsurată. Întrevăzuse cu siguranţă mari recompense după război, ca plată pentru eroismul său. Acum scăpa ocazia şi nu trebuia ca alţii să beneficieze de pe urma ei. De fapt, poate că în spatele tuturor acestora se afla teama ca, odată războiul sfîrşit, acest blestemat ziar clandestin să nu-şi continue existenţa la lumina zilei de data aceasta, şi, bine lansat, profitînd de enorma popularitate de care se bucurau numele lui şi creatorii lui, să nu detroneze pur şi simplu *Farul*. Thorel vedea uimitor de departe în anumite momente. Pentru a distruge ziarul, cel mai bun mijloc era, evident, să ceară materialul. Lui Hennedyck nu i-ar fi rămas decît o presă inutilizabilă, fără caractere.

Hennedyck punea acum în joc amorul său propriu. Thorel îşi va căpăta bunul, dar ziarul va continua. Totul era să opereze restituirea. Excedat de cerinţele germanilor în legătură cu tramvaiele, Pascal Donadieu îşi abandonase postul de vatman. Coborînd bulevardul Paris, spre locuinţa sa, Hennedyck avu dintr-o dată o idee : ambulanţa.

Spitalul pe care-l instalase în uzinele sale din Epeule continua să funcţioneze. De cîteva luni venise aici un nou medic-şef, maiorul von Mesnil, cu care Hennedyck şi soţia lui se înţelegeau mult mai bine decît cu primii. Acest von Mesnil era un bărbat încă tînăr, de o vastă cultură. În prima perioadă a ocupaţiei, Emilie Hennedyck suferise mult în spitalul din Epeule. Avusese de-a face cu medici cruzi, animaţi de ură, tiranici, şi care-i supuneau la adevărate torturi pe nefericiţii de răniţi englezi aduşi adesea la un loc cu germanii. Mergeau pînă la a le refuza cloro-

formul şi a-i opera pe viu. Îi lăsau izolaţi printre răniţi saxoni sau prusaci, şi între muribunzi se iscau încă bătăi.

Von Mesnil se arătă mult mai uman. Îşi făcuse studiile de medicină la Paris. Franceza o vorbea ca pe propria sa limbă. Prin el, Emilie obţinuse o ameliorare simţitoare a tratamentului aplicat prizonierilor englezi. Von Mesnil punea înainte de toate datoria sa de medic, tolera cadourile, pachetele, chiar o anumită corespondenţă, pentru prizonieri. Emilie putuse să le amenajeze o sală bună şi salubră, obţinuse să li se distribuie aproape masa zilnică obişnuită a răniţilor germani, să li se asigure rufărie curată, ieşiri în curte, conversaţii şi lecturi între compatrioţi. În mai multe ocazii îl scăpase pe Hennedyck de rechiziţii masive, înştiinţîndu-l de venirea ofiţerilor germani. Pe urmă, Emilie, o fire nervoasă, mereu încordată, epuizată de pe urma vieţii de spital, de griji, de spectacolul constant al mizeriei din jurul ei, se îmbolnăvi. Fusese întotdeauna debilă. Von Mesnil, care ocupa o cameră la familia Hennedyck, o îngriji. Era, în opinia lui Hennedyck, un medic ciudat, care, perfect echilibrat, nesocotea medicina clasică cu neputinţa ei atît de frecventă.

Nici medicamente, nici stimulente, nici înţepături. Un calcul minuţios al aporturilor alimentare, un control riguros asupra cheltuielilor de căldură, muncă, forţe musculare şi nervoase, un tratament mai mult psihologic decît fiziologic, toate acestea o restabiliră destul de repede pe Emilie. Puţin cîte puţin, aceasta îşi dădu seama cu mirare că trăind, mergînd, muncind, renunţînd la înţepături şi la medicamente, urmînd un ritm de viaţă aproape normal, nu mai avea nici un motiv — ea, care din copilărie aştepta lovitura de graţie — să se considere o bolnavă. Îi păstră lui von Mesnil o recunoştinţă fără margini, şi medicul devenise de atunci cu adevărat prietenul soţilor Hennedyck.

Planul lui Hennedyck era simplu. Va cere medicului o ambulanţă pentru a transporta pe ascuns ţesături, şi va pune presa în ea. Cu o hîrtie de o sută de mărci dată şoferului, treaba va fi făcută. Intră în casă foarte mulţumit. Pe cînd îşi agăţa pardesiul în vestibul, văzu mantaua gri, mare, a lui von Mesnil şi ştiu că maiorul e acolo.

Von Mesnil se afla pe verandă cu Emilie. Intrînd, Hennedyck se opri în prag surprins, oarecum sedus de far-

mecul imaginii. Instalat în spatele unui şevalet, cu creionul între degete, von Mesnil schiţa silueta Emiliei. Aşezată pe taburetul înalt de abanos, cu faţa spre pianul deschis, cu mîinile nemişcate abia atingînd clapele, cu chipul întors pe trei-sferturi spre medic, Emilie poza. Astfel văzută din spate, cambrată, subţire, gingaşă, toată în negru într-o rochie lungă a cărei trenă se întindea sub ea şi îi acoperea picioarele mici, ea părea surprinzător de alungită şi parcă dematerializată. Această siluetă neagră se topea în penumbră. Într-un fel de clar-obscur himeric, se lumina numai faţa fină, ascuţită, triunghiulară, o faţă aproape fără pomeţi şi fără obraji şi parcă acoperită de un păr copleşitor şi întunecat, prea greu. Întorcea spre von Mesnil nişte ochi negri, imenşi, dilataţi. Avea ochi ficşi şi vag neliniştiţi, ochi nemăsurat de mari, aşa cum se văd la portretiştii englezi, care îi devorau întreaga faţă şi-i dădeau expresia neliniştită şi speriată a unui copil bolnav.

Fără să îndrăznească să se mişte, ea şopti ca răspuns la gestul afectuos al soţului : „Bună seara, Patrice". Şi-şi întoarse ochii din nou la von Mesnil. Vocea ei, cu timbrul voalat, tremura puţin întotdeauna ca de o vibraţie interioară, greu stăpînită. Hennedyck era îndrăgostit nebuneşte de Emilie, de această „child-wife", soţie-copil, cum o numea în amintirea bătrînului Dickens. O cruţa de orice contrarietate, o veghea chiar ca pe un copil. Îi ascunsese totul în legătură cu *Fidelitatea*. Ea nu ştia nimic de pericolele la care se expunea el.

Von Mesnil îi promise ambulanţa. Scepticismul său acceptă bucuros această amuzantă mică complicitate cu un industriaş francez. Mediciul nu credea în nimic, nici chiar în patria pe care o servea loial, dar mai degrabă dintr-un soi de instinct profund, decît din raţiune. Se întoarse la schiţa sa.

Emilie îşi reluase poziţia, îl privea pe medic şi, puţin obosită, visînd la nu se ştie ce, îi surîdea fără să-şi dea seama, cu un vag surîs pe jumătate visător...

* * *

După trei zile, Thorel îşi primi materialul. Îl demontară Clavard şi abatele Sennevilliers. Şi o ambulanţă a armatei

germane îl transportă la sediul *Farului*. Hennedyck rămăsese cu presa pe care i-o furnizase un ziar local. Un topitor curajos îi turnă caracterele. Şi găsi să cumpere un stoc de hîrtie pentru unt, pe care la nevoie se putea tipări. După două săptămîni de întrerupere, *Fidelitatea* reapăru. Hennedyck îşi permise o mică răzbunare făcînd să-i parvină lui Thorel un exemplar. Era o imprudenţă. Răspunsul nu se lăsă aşteptat. Faptul că văzu ziarul continuînd fără el, îl înfurie pe Thorel. Cum Clavard, tipograful, şi Gilberte Pauret, mica dactilografă, erau foştii lui salariaţi, îi rechemă. Le declară că dacă vor continua să colaboreze cu *Fidelitatea* pentru Hennedyck, nu-i va mai primi la el după război. Clavard ascultă, îşi ceru lichidarea la Hennedyck. Mica Pauret continuă. Învăţase să culeagă şi îl înlocuia de bine, de rău, pe Clavard.

— Sînteţi o eroină ! îi spuse Hennedyck.

— Eu, eu ? făcu uimită Gilberte Pauret. O eroină ? Vreţi să rîdeţi, domnule Hennedyck. Dumneavoastră mă plătiţi, eu îmi cîştig existenţa, asta-i tot. Nu, nu, e caraghios să-mi spuneţi asta. Pentru că mă plătiţi, nu sînt deloc o eroină.

Fată de treabă, ea chiar o credea !

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

În vîntul sălbatic de iarnă care îi mușca fața și-i trecea prin hainele uzate, bătrîna Berthe Sennevilliers mergea după alimente. Fiica ei, Lise, era bolnavă. Nu mîncaseră de trei zile. Din ajun bătrîna căuta zadarnic, din fermă în fermă, un ou proaspăt pentru fată. Străbătuse întreg satul, din uliță în uliță, din fermă în fermă, peste cîmpuri, peste ogoare, pe potecile înnămolite, pe drumurile desfundate și alunecoase, avînd în mînă ultima hîrtie de patruzeci de bani, o pătură în cap şi în picioare ghete vechi bărbăteşti. Epuizată de lipsuri, Lise avea febră, făcuse o congestie pulmonară. Pentru a o îngriji, nu erau nici medicamente,

nici bani, nici măcar foc sau un ou proaspăt. Germanii luaseră totul. Berthe bătuse întregul ţinut, oferind biata ei hîrtie de 40 de bănuţi. O refuzaseră. Fermierii păstrau ouăle pentru germani, iar pe cele pe care reuşeau să le ascundă le vindeau la Tourcoing, pe nişte preţuri enorme.

Ici şi colo, la Lacombe, la Humfels, Berthe văzuse o îndestulare relativă, bunăstarea, liniştea acestor oameni ai pămîntului care nu sufereau de foame. La familia Humfels se cocea pîinea, o pîine aurie aproape albă, al cărei miros o ameţise de poftă. La Lacombe ardea în cămin un foc viu cu jar strălucitor, pe care îl aţîţau lăzile de ambalaj ale alimentelor. Berthe făcuse anume să întîrzie puţin acolo, ca să se încălzească ceva mai mult.

În cele din urmă se întorsese acasă, udă, înfrigurată, cu picioarele însîngerate, cu spatele îngheţat.

În bucătăria fără foc şi fără pîine îşi găsi fiica în fundul unui pat de paie, delirînd. Nu era nimic de făcut decît să aştepte pînă a doua zi cota, cînd se va duce să aducă pîine, lapte poate... Familia Sennevilliers era prea invidiată, prea urîtă în sat pentru a putea spera de la cineva un rest de milă. Ei erau dintre oamenii intransigenţi, inflexibili, care nu stau să judece şi nu discută principiile. Nu furi, dar nici nu întreţii relaţii cu inamicul. Aceste dogme erau intangibile. Nici Berthei, nici fetei ei nu le-ar fi trecut prin cap să fure de pe cîmp o sfeclă de zahăr sau un snop de grîu de la moară. Ele respectau chiar şi bunurile inamicului. Germanii furau, jefuiau, devastau. Cu atît mai rău pentru ei. Exemplul prost nu trebuie urmat. În mijlocul degradării generale, cei din familia Sennevilliers rămîneau reprezentanţii moralităţii, ai demnităţii, şi de aceea sufereau, duceau mai mult decît alţii greul războiului. Ei nu făceau nici un compromis, nici trafic, nici furt, nici schimb cu inamicul. Dezgustate, slăbite şi bolnave, îndărătnice în rigiditatea lor, în încăpăţînarea lor de franţuzoaice şi de femei cinstite, ele asistau cu scîrbă la ticăloşie, la prostituţii, la capitulările altora, şi nu mai sperau, pentru a restabili echilibrul şi dreptatea, decît într-o îndepărtată şi tîrzie victorie finală a Franţei, pe care ele poate că nici n-o vor vedea...

În sfîrşit, veni ziua binecuvîntată a aprovizionării. Bătrîna Berthe, înfăşurată întruna în pătura ei, cu încălţări de căruţaş în picioare, cu nasul roşu, cu faţa lividă, cu

ochii plînşi, pielea muşcată de frig, venise la şcoală odată cu toţi ceilalţi şi intrase în sala de clasă unde se împărţeau alimentele. O mulţime de lume se afla acolo, oameni care miroseau a lînă muiată, a sudoare, a sărăcie. O sobă de fontă neagră încălzea mijlocul sălii, şi oamenii se băteau care să se apropie mai mult de ea. Spre fund, un perete despărţitor tăia în două încăperea, în spatele acestuia fiind distribuitorii. Erau două ghişeuri. La unul, Marellis dădea pîinea şi conservele. La celălalt Leuil, prietenul lui Lacombe, care-l înlocuise pe Serez, învăţătorul, dădea orezul, mazărea şi legumele uscate. Dar ghişeul lui era astfel pus, încît el să nu-i poată vedea pe cei cărora le dădea alimentele. Şi în spatele lui, o mare maşinărie complicată, pe care o imaginase Pascal Donadieu, distribuia automat raţiile, le cîntărea şi le făcea porţii egale, cu o aproximaţie de cel mult o jumătate de gram. Înainte ca Pascal să imagineze această instalaţie, Leuil se servea, în chip de măsură, de o cutie de conserve pe fundul căreia punea rondele de lemn pentru a doza raţiile. Numai Marellis îşi dăduse seama că Leuil scotea rondelele pentru prieteni. Şi ceruse un procedeu de distribuire mecanică şi un ghişeu de la care Leuil să nu-i mai vadă pe oamenii pe care-i servea.

Marellis începuse să distribuie pîinea şi mierea. Era îmbulzeală în jurul ghişeului său. Fiecare îşi primea pîinea, nişte bulgări ca de chit negru. Mulţi muşcau din ea imediat, smulgeau o îmbucătură. Familiile şi-o împărţeau pe loc, fiecare îşi lua cu lăcomie partea lui. Se certau, îi cereau lui Marellis să repartizeze, să cîntărească raţiile pentru fiecare în parte. Foamea ucide spiritul de familie, tandreţea. E necesară o anumită cantitate de bunăstare pentru ca omul să rămînă om. În pîinile rotunde găseau, sub o coajă tare, un bulgăre de aluat necopt, lipicios, desprins ca o migdală în coaja ei. Adesea, bulgărul ăsta era mucegăit, presărat cu cristale de sare roşie, cu un gust amar şi parcă putred. I-o arătau lui Marellis : „O asemenea porcărie este dezgustătoare !“ Şi Marellis înălţa braţele spre cer : „Ce vreţi să fac ? Vă dau ce-mi aduc“.

Nu voia să răspîndească în sat răutatea şi revolta. Dar vedea bine ce mult continuase să scadă calitatea pîinii de cînd Orchon singur cocea pîinea pentru aprovizionare.

Baille, de departe cel mai bun brutar dintre cei doi, fusese înlăturat pe motiv că existența a doi brutari complica serviciul de distribuire. Orchon, care cumpăra de la Lacombe vreascuri pentru cuptorul său și accepta pentru o sută kilograme de livrări, optzeci kilograme de făină, obținuse de la comisia municipală monopolul și abuza de el. La făina K.K. și așa necomestibilă, adăuga încă praf de fasole roșie măcinată și de cartofi prăjiți. Și cum pe de altă parte frămînta prost și nu urma instrucțiunile autorităților germane pentru coacerea aluatului, pîinea lui era infectă. Sarea lipsea. Germanii avuseseră ideea să folosească cristalele de saramură ce rămîneau în butoaiele de carne americane. În loc să le înmoaie și să le dizolve într-o apă pe care s-o folosească apoi în aluat, Orchon arunca în aluat așa cum se aflau cristalele compacte și cu vinișoare de sînge, care nu se topeau. Le regăseai, intacte și dezgustătoare, în mijlocul pîinii fade și fără aromă. Dar Orchon era prietenul lui Lacombe.

Marellis continua distribuirea. Aduna bonurile de oraș și dădea în schimb pîini. Mulți cereau timid credit. Pentru că cel mai adesea nu aveau cu ce să plătească nici această săracă rație de alimente, și Lacombe nu dădea cartele de nevoiaș decît prietenilor săi. Unii, lipsiți de bani dar avînd încă ceva aur, o bijuterie, un inel, le aduceau și le încredințau lui Marellis.

— Domnule perceptor, păstrați-o pînă săptămîna viitoare, o să-mi plătesc datoriile.

Alții aduceau o monedă de aur, o piesă de zece franci, amintire îndepărtată dinainte de război, păstrată ca un talisman :

— Domnule Marellis, nu o dați imediat, dacă vreți, păstrați-o cîteva zile... Poate voi putea s-o răscumpăr.

I se aducea astfel de zece ori un ludovic de aur și tot de zece ori era răscumpărat, ca un zălog prețios, printr-un miracol de încăpățînare și atașament. Alții, lipsiți cu totul de mijloace și prea mîndri pentru a o mărturisi, nu cereau decît o pîine pentru patru persoane, un cub de miere, o rație derizorie ce n-avea să-i hrănească nici două zile. „Nu mai avem poftă de mîncare, de cînd nu mai muncim..." Și din săptămînă în săptămînă aceștia deveneau tot mai numeroși. Pentru că ultimul ludovic, ultimul scud de argint,

sfîrşeau mereu prin a se duce şi ei. Războiul dura prea mult...

Erau slabi şi palizi. Foamea şi suferinţa dematerializaseră feţele. Te-ai fi crezut în mijlocul unui popor de asceţi. O serie de indicii dezvăluiau o mizerie fiziologică înspăimîntătoare : urcioare, furuncule şi coşuri, gălbinare şi pecingine, rîie între degete, scorbut al gingiilor, abcese în gît şi sub urechi. Tuse, suflu scurt, un soi de zarvă gemătoare, umpleau sala. Se încălzeau cu mare desfătare şi prudenţă. Se părea că nu mai au obişnuinţa focului. Aproape de Berthe, o femeie de douăzeci de ani, cu un copilaş în braţe, se prăbuşi încet, se lăsă să cadă, făcînd o sincopă din cauza căldurii. O ridicară fără emoţie. Era ceva obişnuit. În fiecare săptămînă cădeau aşa două sau trei.

Venise rîndul Berthei. Se apropie de ghişeul lui Marellis. El o recunoscu :

— Merge, doamnă Sennevilliers ?

— Tîrîş-grăpiş...

Îi aşeză trei pîini pe policioară. Ea le dădu la o parte. Întrebă :

— Nu e lapte ? Lise e bolnavă...

— Bolnavă ? Şi ea ? Din păcate, doamnă, de data asta nu e lapte.

— Atunci, voi lua totuşi pîine.

Dar nu luă decît două. Explică cu jenă :

— Mi-a mai rămas de data trecută. Nu e nevoie să risipim, nu-i aşa ?

Şi plecă. Se încălzise puţin. Acum frigul i se părea mai puţin aspru. Se gîndea la Lise, care nu profitase de focul ăsta. Din fericire, îi ducea pîine. Adulmecă bulgărele cenuşiu, care mirosea a secară şi a amărăciune. Îi lăsa gura apă. Ar fi vrut să alerge.

Cînd ajunse în colţul pieţei, un vehicul mare ţîşni, un camion cu loitre, pe care-l trăgeau doi cai uzi şi asudaţi. Un german îi mîna, aşezat pe capră. Cînd camionul trecu pe lîngă bătrîna Berthe, aceasta văzu sărind din spate un băietan care se rostogoli la pămînt, fără să lase din mînă un enorm bloc de huilă pe care-l ţinea în braţe. Băiatul se ridică şi fugi cît îl ţineau picioarele.

Cărbune ! În trei secunde, Berthe Sennevilliers trăi o adevărată dramă morală.

În ea se afla un întreg trecut de cinste, o linie de conduită inflexibilă, şaizeci şi cinci de ani de principii rigide... Nu se fură. Un zid. În faţă, îndoiala... Lise bolnavă, cu febră, în fundul unui pat îngheţat, clănţănind din dinţi, fără lapte, fără pîine, fără foc. Exemplul altora, generala răsturnare a valorilor şi a conştiinţelor. Să-i furi pe Friţi, asta-i curată binecuvîntare. Cîte suferinţe îndurate din vina lor! Şi cariera devastată, hanul în ruină... Şi Jean, care murise... Să faci ca ceilalţi, ca toată lumea...

Avu dintr-o dată un elan, ca şi cum ceva ar fi aruncat-o spre acest vehicul. Alergă în urma lui, ridică braţele, întinse spre încărcătura de huilă două mîini bătrîne, lacome, smulse un bloc...

— Hei! Hei! Frumoasă treabă, n-am ce zice!

Vocea aceasta o îngheţă. Rămase împietrită, şovăi o secundă înainte de a îndrăzni să se întoarcă spre cel care strigase. Îl recunoscu pe Hérard, delegatul cu aprovizionarea. Era roşu de furie. Striga :

— Hoaţă bătrînă, nu ţi-e ruşine! Oameni bogaţi ca voi să fure cărbunele aprovizionării. A, o să vă coste scump!

Berthe Sennevilliers îl privi cu ochii ei mari şi cenuşii, speriaţi. Tremura. Lăsase blocul de huilă, care se sfărîmase la picioarele ei. Oamenii începuseră să alerge, o înconjurau. Îşi plimbă peste ei o privire aiurită. Erau acolo primarul Lacombe, Marellis, Donadieu, Guégain frizerul. Ea nu recunoştea pe nimeni. N-avea în cap decît o idee : ruşinea, dezonoarea ei. Furase, fusese prinsă furînd. Şaizeci de ani de cinste şi de curaj pentru a ajunge aici...

Umflat de mînie şi de importanţă, plin de facila indignare a omului cumsecade în faţa fărădelegii, Hérard continua să-i arunce în faţă :

— Să furi cărbunele nenorociţilor! Mama unui soldat! Mama unui preot! Ce mai exemplu...

— Germanii... şopti Berthe Sennevilliers...

— Cum germanii?

Ea murmură :

— Credeam că era al germanilor. Era un german... Am crezut...

El n-o mai asculta. Striga :
— Ce ? Ce tot îmi spui acolo ?

Ea nu mai răspunse. La ce bun ? Se sfîrșise, acum era o hoață. În ochii tuturor era o hoață. Mașinal, printr-o ultimă și jalnică grijă față de decență, își netezea inconștient partea din față a șorțului albastru, scutura praful de cărbune, în timp ce Hérard răcnea :

— O s-o plătiți scump ! Pentru o lună vă suprim alimentele. Să vă descurcați cum puteți. Pleacă acum !

Bătrîna îi împinse pe oameni, plecă, cu o ușoară roșeață în obrajii veștezi, cu mîinile tremurînde. Avea în urechi un fel de vacarm, auzea în jurul ei un murmur confuz, fără să știe dacă se indignau sau o plîngeau, fără să îndrăznească să-și oprească privirea pe vreo față. Îi era teamă că va pica moartă pe loc înainte de a ieși dintre oamenii aceștia. În sfîrșit, putu să se elibereze, să se îndepărteze pe drumul ce ducea spre muntele Herlem, cu capul zumzăindu-i, cu obrajii calzi, cu picioarele nesigure. Nu se mai gîndea la frig, la foame, la pîinea pe care o ducea, la fiica ei bolnavă. Nu mai era decît un gînd, o idee fixă : Hoață... I se părea că numai cu puțin înainte fusese nespus de fericită în mizeria ei. Și iată că se întîmplase ceva ireparabil, de neșters acum. Și pînă în ultima zi va purta în fața lumii și în străfundurile ei această rușine !... Pentru un moment, ezită să se întoarcă la carieră, să-i mărturisească Lizei : „Am furat". Trebui să se gîndească la bolnavă, la pîinea, la viața pe care o aducea, ca să aibă curajul să se întoarcă totuși acasă.

În piață, o priviseră consternați cum pleacă. Nu îndrăzneau să se atingă de cărbunele pe care ea îl lăsase să cadă. Priveau praful negru, bucățile de cărbune ca pe un lucru blestemat. Cu o mătură și o bucată de carton, Leuil îl strînse și îl duse, în vreme ce Lacombe, Marellis și ceilalți intrau în sala de aprovizionare pentru a se servi după împărțirea publică. Funcționarii erau întotdeauna serviți ultimii.

Marellis își luă pîinea, primi ca toți ceilalți partea de fasole albă și de mazăre uscată. Fu surprins să-l vadă pe Hérard că-i dă pe deasupra și o cutie de lapte condensat. — De unde ai scos-o ? întrebă Marellis.

— Dar... N-o vreți ? Cum vă place. E facultativ. Doi franci și douăzeci cutia, astăzi.

— N-am știut că este și lapte, spuse Marellis. N-am oferit nimănui. Chiar i-am refuzat pe unii. De ce nu mi s-a spus ?

— Or fi uitat.

— Și de ce nu s-a pus un afiș să informeze publicul că este lapte la doi franci douăzeci cutia ?

— Or fi uitat, repetă Hérard.

— Și de altfel, nu se putea, interveni Leuil, care se întorsese să-și ia porția. Nu era destul pentru toată lumea, și toți ar fi vrut.

— Ar fi trebuit să nu se uite, spuse Marellis, trebuia mai degrabă ca laptele să fie păstrat pentru bolnavi... Nu văd pentru ce să profităm noi așa, de toate produsele insuficiente cantitativ, sub pretextul că este imposibilă împărțirea lor.

— „Să profităm" ! Cine vorbește de profitat ? strigă Lacombe. Laptele îl plătim, doar, nu-l furăm !

— Îl plătim doi franci cutia, cînd face optsprezece în băcănie. Nu e cinstit.

— Sînteți liber să-l refuzați, ricană Premelle, secretarul.

— Perfect, îl refuz !

Dar după ce mai reflectă, Marellis cumpără patru cutii de lapte să-l ducă femeilor Sennevilliers.

II

Berthe și Lise Sennevilliers fură private de alimente timp de o lună. Suferiră cumplit de foame. Petrecură cea mai mare parte a timpului culcate, încălzindu-se una de la alta, înșelîndu-și foamea cu o bucată de pîine înfășurată într-o bucată de pînză, pe care o sugeau, așa cum li se dă copiilor mici. Marellis împărțea cu ele ce putea. Între timp, cînd Berthe putea să smulgă cîte un par sau un trunchi dintr-o îngrăditură sau de pe o pajiște, făceau focul. Puneau la copt coceni de varză verde, tijele acelea fibroase ce se mai găsesc încă în grădini după ce a trecut

iarna. Cocenii de varză roşie trebuia să-i mănînce cruzi : dura prea mult să-i coacă.

Şi totuşi, fără germani cele două femei ar fi murit de foame. Ei le susţinuseră. Din nu se ştie ce zvon, aflaseră că cele două nefericite fuseseră private de aprovizionare în sat. Şi începeau ei înşişi să înţeleagă ce înseamnă foamea. Berthe, care de la scena cu cărbunele renunţase la orice orgoliu, primea de la ei, pe fundul gamelei, resturi de la cantină. Uneori, soldaţii aduceau seara la uşa lor o porţie de iahnie într-o cutie, pe care femeile o găseau dimineaţa îngheţată.

În legătură cu acest subiect avu loc o mare discuţie la comisia municipală. La ultima întrunire a acesteia, colonelul comandant îşi anunţă plecarea. Comandatura, care trebuia să-i urmeze în conducerea treburilor publice, cerea întreaga primărie. Trebuiau să găsească o casă pentru a adăposti arhivele şi pe Premelle, secretarul primăriei. Colonelul decretă de asemenea o contribuţie de război de treizeci de mii de franci — asta devenise o uzanţă periodică — şi o amendă de patru mii de franci pentru furnizări insuficiente de lapte şi de ouă din partea fermierilor.

Reuniunea comisiei municipale avu loc imediat după aceasta. Marellis se certă, protestă cu vehemenţă. Evenimentele îi dădeau dreptate.

Acel *Comity for relief in Belgium*, plictisit să nu găsească nici un ban, avertizat de jaful şi de lipsa totală de contabilitate, cerea imperativ conturi şi vărsăminte regulate, discriminarea între încasările comunale şi încasările luate cu titlu de aprovizionare. Acestea din urmă trebuiau vărsate integral Comitetului. Marellis cerea de multă vreme toate acestea. Protestă de asemenea împotriva monopolului pîinii acordat lui Orchon.

— Chiar dumneavoastră aţi cerut să nu fie decît un brutar, obiectă Lacombe.

— Dar ăsta nu era un motiv să fie ales cel mai prost. Pîinea lui Baille era cel puţin comestibilă. S-a tras măcar la sorţi înainte de a i se atribui monopolul lui Orchon? Este la fel ca în cazul pedepsei dată familiei Sennevilliers, care ne dezonorează în ochii inamicului. Cu ce drept vă autorizaţi să judecaţi şi să pedepsiţi, domnule Hérard?

Cazul trebuia supus direct Comitetului. Şi acum, domnule primar, cine va plăti această amendă de patru mii de franci pe care ne-o aplică germanii ?

— Amendă ? Păi... Cine aţi vrea s-o plătească, dacă nu comuna ?

— Deci, vă vindeţi ouăle şi laptele, untul şi brînzeturile germanilor, primiţi trei pfeningi pe ou, cinci pfeningi pe litrul de lapte, încasaţi banii. Şi cînd e vorba să plătiţi o amendă pentru furnizare insuficientă, comuna, adică toată lumea plăteşte. Şi consideraţi că asta e drept ! E o înşelătorie !

Dar îl lăsau să tune şi fulgere. Mîniei lui, eforturilor lui, ei îi opuneau încăpăţînarea calmă a fermierului, a ţăranului, a cărui mare forţă este inerţia. Marellis protesta zadarnic împotriva acestor naturi leneşe şi viclene. Ca o perfidă răzbunare, Lacombe, care ştiuse imediat să se pună în termenii cei mai buni cu noul comandant de etapă, îi sugeră acestuia să desemneze casa lui Marellis drept localul unde să se instaleze serviciile primăriei, expulzate din casa comună. Marellis trebui să se mute şi să se ducă să locuiască cu soţia şi fiica sa într-o cocioabă la marginea satului, în vreme ce Premelle se instală în casa sa, din care Marellis nu putu nici măcar să scoată mobilele.

Obţinu totuşi o satisfacţie de principiu. Se plînsese Comitetului de pedeapsa aplicată celor două Sennevilliers. Comitetul îl înştiinţă pe delegatul său Hérard că interzice pe viitor orice pedeapsă de acest gen, şi că orice caz asemănător va trebui să-i fie supus direct, pentru a adopta el sancţiunile potrivite.

Cam în această perioadă, puţin după dezgheţul din martie, avură loc ploi mari. Mlaştina care înconjura ferma Lacombe se revărsă, inundă pivniţa fermei. Soldaţii germani care ajutaseră să o golească, povestiră în sat că se auzeau în apă plutind şi lovindu-se între ele cutiile de conserve şi de lapte condensat. Şi ciinii fermei lipăiau apa care era aruncată în rigolă, pentru că era îndulcită.

Dar oamenii nu îndrăzneau să vorbească cu glas tare despre toate acestea.

Cu vechea Comandatură de etapă plecă întregul efectiv de germani ocupați la Herlem. Albrecht, vătaful fermei Lacombe, plecă împreună cu toți ceilalți și o lăsă pe Judith.

Ea află vestea cu o săptămînă înainte și trăi o adevărată agonie. Se sfîrșise, totul se prăbușea. Albrecht părăsea Herlemul și pleca în Belgia. Nu se va mai întoarce. Poate după război... Dar cum va îndrăzni un german, odată războiul sfîrșit, să se întoarcă în Franța ? Încerca totuși să-și imagineze această întoarcere, visa la o naturalizare imposibilă, sau la o fugă în doi, spre America, spre necunoscut. Sau se vedea trecînd frontiera, întîlnindu-l pe Albrecht în Germania, sub un nume fals, devenind germană ca el și pentru el. Himere, visuri imposibile, cu care își adormea disperarea, ca un drog.

Albrecht nu spunea nimic. Acest băiat mare și robust, cu un echilibru insolent și iritant, își continua traiul liniștit, arăturile și semănăturile. Venea seara la Judith, nici mai vesel, nici mai trist, nu pierdea nici o îmbucătură și nici o clipă de somn. O asemenea impasibilitate o tortura pe Judith și uneori o liniștea. O astfel de indiferență monstruoasă nu era cu putință. Trebuie să existe în el certudinea întoarcerii. Îl întreba. El rîdea.

— Da, da, mă voi întoarce. Știi bine că voi fi aici înainte de sfîrșitul războiului. Și nu ne vom mai despărți.

— Și dacă sînteți bătuți ?

— Nu vom fi bătuți.

El credea în destinul Kaiserului său.

— Și dacă totuși sînteți bătuți ?

— Te voi lua cu mine în Germania.

În ultima seară, îi ceru să prăjească un file de porc, pe care ea îl pregăti cu varză. Făcuse rost de bere și de patru sticle de vin înfundat. Se întoarse cu doi camarazi și două femei din sat, pe care Judith le cunoștea și care treceau a fi de moravuri usoare. Cinară împreună. Judith îi servea. Ea nu mînca. La fiecare minut, ieșea și-și ascundea lacrimile, înăbușindu-se. Albrecht se distra cu ceilalți și cînta cîntece în germană. Cei doi soldați și iubitele lor părăsiră casa foarte tîrziu, afumați bine.

Albrecht plecă a doua zi dimineața, cu un aer liniștit de parcă pleca pentru munca de fiecare zi. O sărută pe Judith. Ea simțea că moare, se agăța de el cu disperare.

— Ai să-mi scrii ?

— Da, da...

— Te vei întoarce ? Jură, jură... Am să mor dacă nu te întorci.

— Am să mă întorc, da, da...

— Trimite-mi scrisori, trimite-mi veşti prin camarazi, să ştiu că trăieşti, că te gîndeşti la mine, că mă iubeşti...

Albrecht rîdea, desfăcîndu-i braţele din jurul gîtului lui.

— Da, da, am să-ţi trimit camarazi. Haide, la revedere, la revedere, mă voi întoarce curînd...

* * *

Timp de trei luni Judith nu avu veşti de la Albrecht. Plecase în februarie 1916. Ea îl aşteptă pînă în mai, zi după zi, pierzîndu-şi treptat speranţa de a-l revedea şi neobişnuindu-se cu durerea ei. Nu suferea din punct de vedere material. Albrecht îi adusese atîtea provizii de la fermă — mazăre, fasole, cartofi, secară şi grîu, slănină afumată, bob, napi şi varză, că la plecarea lui avea pline şi pivniţa şi podul. De altfel, era o fată care ştia să se descurce. Acum ştia destul de bine germana, putea să se facă înţeleasă şi-şi făcuse relaţii printre ofiţerii şi scribii Comandaturii. Binecunoscută ca iubita vătafului, avea toate facilităţile pe care le voia ca să meargă în oraş, la Lille, la Tourcoing. Se ducea să-şi vîndă legumele, romul şi *Goldwasser*-ul pe care şi-l procura de la cantina soldaţilor şi pe care i se dădea foarte mult la oraş. *Goldwasser*-ul era un alcool foarte gustat de germani. Din oraş, Judith aducea săpun, stofe, cafea, lucruri de negăsit în sat. Şi acest dublu trafic îi permitea să cîştige mulţi bani. Oamenii veneau la ea, respectuoşi, s-o întrebe dacă n-ar fi putut să aducă de la oraş un medicament pentru un bolnav, o cămaşă pentru împărtăşanie. O urau, dar se temeau de ea. Ştiau că fiind protejată de Comandatură, ea putea face mult bine şi mult rău. Îi cereau o autorizaţie pentru a se duce să-şi vadă părinţii, o reducere de

amendă, permisiunea să se mute, să taie un porc. Mama Lacombe şi Estelle Babet, sora Judithei, veneau ca şi ceilalţi, şi mai des ca ei. Şi Judith le aducea din oraş ce cereau ele, fără să le pună să plătească. Taica Lacombe nu spunea nimic, se făcea că nu ştie. Într-o zi, o trimise pe nevasta lui să ceară pentru el o pereche de ghete pe măsură. Judith devenise o putere.

Ea nu era vanitoasă. Făcea servicii tuturor, cu largheţe, fără să socotească, de parcă asta era pentru ea un fel de ispăşire, de parcă spera să obţină astfel iertarea publică. Văzuse trecînd săptămîni după săptămîni. Mai spera încă o scrisoare, sau întoarcerea miraculoasă a lui Albrecht. Nu putea accepta ideea că totul trebuia să se termine astfel, în gol. De fiecare dată cînd soseau sau cînd treceau prin Herlem noi contingente, alerga să-i întrebe pe soldaţi. Poate ştiau ei ceva, poate îi spuneau măcar spre ce ţară plecase regimentul lui Albrecht. Vezi atîţia oameni în timpul războiului, viaţa fiecăruia se întretaie cu atîtea altele... Dar nimeni nu ştia nimic.

În tot acest timp Judith trăi ca în afara realului, într-o neîncetată aşteptare, departe de ceilalţi. Părea că ideea ei fixă o izola. Să meargă să muncească, să cumpere şi să vîndă, asta nu era viaţa ei. Le făcea pe toate ca în vis. Se regăsea numai seara, în casa ei, singură cu gîndul ei obsedant. Suferea o imensă ispăşire. Făcuse din Albrecht divinitatea ei, aproape îl recrease în ea, purificat, transfigurat. Niciodată o dragoste nu fusese mai voit oarbă. Îi respinsese defectele, tarele, îi exaltase calităţile şi virtuţile. Iubea în el o fiinţă aşa cum ar fi vrut ea să o vadă, şi nu pe băiatul solid, amator de o masă bună şi de un pat bun, profitînd de viaţă, jovial şi un pic lăudăros şi vulgar, nici bun, nici rău, cum era el cu adevărat. La mulţi, această orbire este inconştientă, aproape naivă. La Judith ea era aproape voită. Această aventură la care ajunsese, această cădere, ar fi vrut cu toate forţele ei să o transforme într-o ascensiune, ca pînă la urmă să-şi realizeze totuşi idealul, aspiraţiile pure ale tinereţii spre noblețe şi frumuseţe.

Într-o seară — erau aproape o sută de zile de cînd Albrecht plecase, Judith se afla în căsuţa ei şi-şi pregătea cina. Era la sfîrşitul lui mai. Plouase, atmosfera era

încărcată. Pe fereastră, Judith vedea cîmpia netedă și întinsă, monotonă, scăldată în vapori ce se tîrau deasupră-i, și cerul vast, acoperit și cenușiu, un cer de furtună unde soarele se împotmolea și asfințea, printre mari reflexe aurite, mase negre de nori și mari raze oblice ce străbăteau spațiul.

Judith auzi pași pe drum. Ea locuia într-un colț pierdut al muntelui Herlem, nu departe de carieră. Puțini oameni treceau pe acolo. Ascultă. Pașii se opriră în fața ușii. Cineva bătu. Alergă să deschidă, plină ca de fiecare dată de aceeași speranță smintită. Deschise... În fața ei erau trei germani.

— Menheir...

— Doamnă...

Aveau un aer mulțumit. Nu veneau să locuiască aici, nu aveau nici sac, nici armă. Erau curați, spălați, bărbieriți. Unul dintre ei avea o sticlă, o pîine, un cîrnat. Rîdeau destul de prostește și nu spuneau nici un cuvînt.

— Veniți să locuiți aici ? întrebă Judith.

— *Ja, ja*, spuse cel ce ținea cîrnatul și sticla, să dormim *ja, ja... !*

Și făcu cu ochiul.

Judith îi privea pe toți trei uluită. Trebuie să fi fost beți. Ea nu înțelegea. Erau prea curați, cu siguranță că nu veneau de pe front. Și sticla asta ! Și mîncarea asta pe care păreau că o oferă ! Și fizionomia lor bizară ! Continuau să rîdă, își dădeau coate. Unul dintre ei scoase o hîrtie din buzunar, i-o întinse. Ea recunoscu scrisul lui Albrecht.

Asta se întîmplase fără îndoială la un chef monstru. Bărbaților le place să se laude. Albrecht chefuise undeva cu cei trei bărbați, care plecau la Herlem și pe front. Probabil că le spusese, ca să pozeze în descurcăreț, să se laude : „Am să vă dau o locuință, una bună, un pat bun și restul... Cînd eram la Herlem, am știut să mă descurc..." Ești amețit, pierzi măsura actelor tale, vezi lucrurile cu un alt ochi, amintirile se deformează în excitația alcoolului. Ca să facă o glumă, să se distreze, să pozeze în șmecher, sau pur și simplu degeaba, el le dăduse hîrtia asta. Probabil că rîseseră mult timp toți patru, bătîndu-se peste coapse. Era de altfel moda la germani să pună astfel de

inscripții pe bonurile de rechiziții sau de încartiruire. Dar poate că a doua zi, trezit din beție, Albrecht își amintise și încercase ceva comparabil cu remușcările.

„Bon pentru a dormi o noapte cu doamna..."

„Albrecht"

Nemișcată, Judith îi privea pe cei trei bărbați din pragul ușii. Simțea că-și pierde mintea. Jignită, batjocorită, tratată mizerabil ca o femeie de vînzare, se vedea degradată brutal, prăbușindu-se de pe culmile visului ei, decăzută odată cu toată decăderea bărbatului pe care îl iubise. Josnic, el o înjosea în același timp și pe ea. Avu deodată amintirea precisă și oribilă a tot ce făcuse pentru bărbatul acesta, a nopților lor, a dragostei ei nebune, a acestei adorații pentru un trup de disprețuit, la care se coborîse și se prostituase. Pînă unde abdicase de la pudoare și de la demnitate, ce desfrîu nu acceptase pentru a stîrni în el fiorul plăcerii, ca să merite nu cuvînt, un gest, o privire mulțumită și sătulă, drept răsplată ? Astăzi, o plătea... O plătea după faptele ei, o stricată căreia insulta i se potrivea.

Continua să țină hîrtia în mînă. Cei trei bărbați, stîngaci și grosolani, se legănau în fața ei și rîdeau prostește, încurcați și stînjeniți parcă.

Ea îi privea cu ochii ei negri, groaznic de palidă, înaltă și slabă, statuie nemișcată, care-i înspăimînta oarecum. Ridică un braț lung, gol, îl întinse spre interior, cu un gest care, fără să înțeleagă de ce, le păru aproape tragic. Și le șopti :

— Intrați...

Partea a doua

CAPITOLUL ÎNTÎI

I

De la începutul războiului, numeroase fabrici ale regiunii erau închise. Cîteva uzine continuau totuşi să funcţioneze sub conducerea germanilor. Se fabricau ţesături, se utilizau resturile din stocuri. Spre mijlocul lui 1915 inamicul hotărî să-i forţeze pe toţi industriaşii să lucreze pentru el. Cu multă abilitate, îi abordă pe patroni izolat, unul după altul, pentru a le învinge mai uşor împotrivirile.

Aşa se făcu că într-o după-amiază Hennedyck, care se afla la uzina sa din Epeule, fu anunţat că un ofiţer al Comandaturii îi dădea întîlnire pentru a doua zi dimineaţa la ora zece.

A doua zi dimineaţa el aştepta deci la uzină. La ora zece sosiră cu automobilul doi ofiţeri şi un sergent. Prezentările se făcură chiar în curte. Totul foarte pe scurt.

— Domnule, uzina dumneavoastră nu merge. Trebuie s-o punem în stare de funcţionare.

— Pentru ce articol ?

— Pentru articolele dumneavoastră obişnuite.

— Eu fabric bumbac, fanteziuri şi ţesături grele.

— Veţi micşora numărul firelor de urzeală şi de bătătură.

— Războaiele mele nu pot produce decît o ţesătură foarte aspră.

— Să mergem să vedem.

Hennedyck porni înaintea lor spre ţesătorie. Uriaşele sale războaie englezeşti, cu două suluri de urzeală, foarte robuste, îi uimiră puţin pe ofiţerii germani.

Discutară în limba lor. Sergentul, care era probabil un tehnician, părea că vrea să-i convingă să renunţe la pre-

tenţiile lor. Se întoarseră spre Hennedyck. Cel mai mare în grad afirmă :

— Nu face nimic, veţi munci totuşi. Peste tot la fel. Am cam început să ne săturăm.

— Foarte bine, spuse Hennedyck, stăpînindu-şi şi el mînia care-l cuprinsese. Dar nu pot să lucrez fără cărbune.

— Veţi avea.

— Fără ulei, fără tacheţi...

— Veţi avea.

— Fără bani...

— Veţi avea...

— Şi personalul ?

— Îl veţi căuta, dar în opt zile trebuie să funcţionaţi.

— Exageraţi ! exclamă Hennedyck. Şi, mai întîi, la ce preţ ?

Îi dădură un răspuns care-l năuci.

— La preţul pe care îl veţi voi. Preţul dumneavoastră va fi şi al nostru.

— Dar maşina, strigă Hennedyck, maşina mea cu vapori nu funcţionează.

Pentru că el însuşi crestase cilindrii, cu cîteva săptămîni înainte.

— Să mergem să vedem.

Coborîră în sala maşinilor. Hennedyck le arătă cilindrii. Maşina venea din Gand, explică el, cilindrii trebuiau duşi acolo iar treaba asta îi va lua luni de zile.

— Vă vom trimite mecanici. Într-o lună veţi funcţiona.

— Imposibil.

— Vom vedea.

Îl lăsară acolo, se întoarseră în curte, se urcară din nou în maşină şi plecară.

Hennedyck se afla într-o mare încurcătură. Ezita. Să lucreze pentru inamic era o trădare. Dar să refuze însemna să se desolidarizeze de cei care continuaseră să funcţioneze sub ordinele inamicului. Şi însemna de asemenea să expună populaţia muncitoare la represalii. În caz de refuz, germanii ameninţau să taie oraşului orice aprovizionare. O foamete înspăimîntătoare ar izbucni. Ar fi însemnat, şi aceasta conta de asemenea, exilul pentru

Hennedyck, departe de nevasta lui, Emilie, distrugerea uzinei, poate ruina.

Hennedyck cîntărea elementele pro şi contra, şi cumpănea. Oamenii simpli, oamenii de rînd fură cei ce îi arătară calea.

În ziua următoare, se afla în biroul lui. Tocmai revedea listele cu muncitori şi se întreba cu neliniște ce se va alege de acești oameni cumsecade, lipsiți de resurse, în cazul unui conflict cu autoritatea germană. Bătrîna lui portăreasă veni în acel moment să-l anunțe că este chemat.

— Cine ?

— Muncitori, domnule.

— De aici ?

— Da, domnule Patrice.

— Spune-le să urce, Césaire...

— Sînt vreo patruzeci, domnule.

— Mă duc eu la ei.

Îi găsi pe scară, așteptînd — bărbați, femei, copii.

— Bună ziua, prieteni. Ce se petrece ?

Le văzu chipurile stînjenite şi mohorîte.

— Ce nu merge ? Urcați în vestibul.

Ei îl urmară, se îngrămădiră în vestibul.

— Ei bine ?

Atunci Lerue, un vechi contramaistru, luă cuvîntul. Lucra de douăzeci de ani la Hennedyck. Spuse :

— Domnule Patrice, nu vrem să vă facem necazuri, ați fost un patron bun şi eu am douăzeci de ani de cînd sînt la fabrica Hennedyck. Numai că au venit să ne ceară livretele...

— Livretele ?

— Se ştie că germanii vor repune fabrica în funcțiune. Nu vrem să lucrăm pentru germani.

— Dar eu nu vreau să lucrez pentru germani ! strigă Hennedyck.

— Ştim, domnule Patrice, ştim prea bine... Dar, vedeți dumneavoastră, sînt fabrici care lucrează... Şi noi, noi nu vrem.

— Ei bine, intrați unul după altul. O să vă dau certificatele de plecare cu data de iulie 1914. Şi, firește, după război vă veți întoarce.

— Mulțumim, domnule Patrice.

Şi Hennedyck intră din nou în birou, mai emoţionat decît lăsa să se vadă. Lui Lerue îi spuse, încercînd să rîdă :

— Nu credeam că-ţi voi face într-o zi lichidarea, bătrînul meu Lerue.

— Nici eu, domnule Patrice, murmură contramaistrul. În vocea lui era parcă un vag reproş.

Flavie von Groede, cumnata Féliciei Laubigier, primindu-şi certificatul, întrebă cu îndrăzneală :

— E adevărat, domnule Patrice, că veţi face mantale pentru nemţi, acuşica ?

O alta, o femeie de treabă, îi arătă cu timiditate o scrisoare de la băiatul ei, ca să se scuze :

— Vedeţi, domnule Patrice, el o vrea. Iată ce-mi scrie.

Fiul era pe front. De acolo aflase vestea. Îi scria : „Se spune că la Roubaix se fac saci pentru tranşeele germane. Dacă faci asta, dacă e adevărat, nu mă mai întorc niciodată la Roubaix".

Pe urmă indignarea crescu. Se ştia că unele uzine funcţionau pentru inamic. Situaţia industriaşilor care consimţiseră să producă trebuia judecată fără idei preconcepute. Nu mai exista camera de comerţ, nu mai era un organism conducător. Germanii loviseră la cap. Fiecare patron, luat izolat de la sosirea inamicului, se simţea dezarmat, neputincios. Se începuse prin rechiziţionări, prin ordinul, sub ameninţarea de jefuire şi de deportare, de a sfîrşi activitatea în curs, de a epuiza stocul. Pe urmă le impuseseră de-a dreptul să muncească. Dar toate astea nu mergeau fără o anumită nemulţumire din partea muncitorilor. Brusc, toate zvonurile care circulau la Roubaix se precizară. Ameninţarea cu munca generalizată, zvonul că în uzinele care funcţionau încă se coseau uniforme şi raniţe pentru inamic stîrniră un val de indignare. Şi iată că acum se vorbea că toată lumea va trebui să muncească aşa ! Nu vor munci, şi-i vor împiedica şi pe cei care încă o mai făceau. Îi brutalizară în parohii pe muncitorii şi muncitoarele ocupate în aceste uzine. O mulţime imensă se duse să-i aştepte seara la ieşirea din schimb. Fu o încăierare pe cinste. Muncitorii trădători primiră o bătaie cumplită din partea mulţimii înfuriate. Santinelele germane de la porţile uzinelor trebuiră să fugă şi să se ascundă. Un comisar de poliţie care încerca să potolească

spiritele fu şi el tratat ca un trădător şi împroşcat cu insulte pline de furie.

În altă parte, muncitori pînă atunci supuşi germanilor se revoltară spontan. Printre obiectele pe care le coseau recunoscuseră ranițele. Nu mai voiau să lucreze. Făcură grevă. Uzinele trebuiră să-şi înceteze activitatea. Fu un fel de explozie de revoltă în toate ținuturile invadate, pînă la Lille.

Hennedyck văzu aici o sugestie. Calea ? Dar i-o arătau, i-o arătau acești oameni de treabă, brutali şi aspri, cu conştiința lor rigidă şi absolută. Pentru inamic nu munceşti, asta-i tot. Să suferi, să pătimeşti, să suporți pedepse, foamea, poate exodul ? Nu-l va accepta întregul Roubaix fără să ezite ? fără să stea pe gînduri ?

Alcătui o scrisoare dintr-un foc, o scrisoare precisă, clară şi categorică. O încheie adresîndu-se colegilor săi : „Poporul din Roubaix ne dă exemplu..." În fond, regretă că inițiativa nu venise de la ei, de la patroni. Găsea că ei nu-şi îndepliniseră rolul, datoria lor de conducători de oameni. Şi muncitorii fuseseră cei care le dăduseră o lecție !

Scrisoarea, o prevăzuse, avu efectul unei bombe. Toți cei ale căror uzine funcționau se simțiră vizați. Chiar în ziua următoare se fixă o întrunire a industriaşilor pentru discutarea problemei şi luarea în comun a hotărîrilor necesare.

* *
*

Gayet, decanul de vîrstă, ceru linişte şi se ridică :

— Domnilor, aţi primit toți scrisoarea unuia din confraţii noştri, prin care ne întreabă despre intenţiile noastre în legătură cu conflictul ivit în chestiunea muncii. Răspunsul pe care urmează să-l dăm acestei scrisori este motivul întrunirii noastre.

Se aflau la Cercul Pierre din Roubaix. Din Lille, din Tourcoing, de peste tot, industriaşii se grăbiseră să vină, să asiste la dezbateri.

Toți ochii se întoarseră spre fața pătrată, voluntară, energică a lui Patrice Hennedyck. Fără să clipească, el

se uită la toți cei de față, unul după altul, cu o privire dură și cinstită.

Lîngă el se afla prietenul său Daniel Decraemer, industriașul din Lille, un bărbat înalt, palid și gîrbov, cu aerul unui visător, cu nasul lung, subțiat, cu ochii cenușii și părul rărit, lăsînd goală o frunte înaltă, înclinată. Lîngă ei, cîțiva industriași din Lille, ale căror uzine funcționau încă, formau un nucleu ostil. Se remarca de altfel un fel de împărțire pe afinități, întîi între reprezentanții fiecărui oraș, pe urmă între cei ce lucrau și cei ce nu lucrau.

— Această scrisoare, domnilor, continuă Gayet, conține termeni puțin cam tari...

— Just, aprobă Wendievel, prieten cu Gayet și solidar cu el în această problemă.

— Explicați-vă, deci. Ne vorbiți, Hennedyck, de crima de lèse-patrie. Este un cuvînt dur.

Se auzi un murmur aprobator.

— Noi nu furnizăm inamicului, continuă Gayet, încurajat, nici muniții, nici mijloace de acțiune. Suportăm o lege a războiului pe care nu o putem ocoli. Inamicul este stăpîn. El ne ia bunurile. Nu putem protesta. Ni se comandă să muncim, nu putem face altfel. Ați închis poarta și ați luat pușca, Hennedyck, cînd au venit germanii să vă „rechiziționeze" țesăturile ? Nu, nu-i așa ? A trebuit să-i lăsați s-o facă. Ei bine, între a da țesăturile dumneavoastră inamicului și a le fabrica, nu văd unde este diferența.

Se auzeau murmure. Cuvinte ca „S-avem iertare ! Așa e ! De fapt... Nu, oricum".

— Să-i lași să-ți ia e un act pasiv, spuse Hennedyck. Să fabrici e un act activ. Iată diferența.

— Vă voi mai spune, continuă Gayet, că nu am muncit decît siliți, sub amenințarea cu arestul, cu deportarea, pentru noi și pentru personalul nostru. I-am văzut eu însumi pe unii dintre muncitorii mei închiși patruzeci și opt de ore pentru refuzul de a munci. Germanii m-au amenințat că-mi vor arde uzina, că îi vor lipsi pe muncitori de alimente. Ce puteam să fac ? M-am resemnat. M-am consultat cu directori de bancă și avocați. Mi-au spus : „Nu trebuie să vă fie distrusă uzina. Datoria dumneavoastră

de francez este de a vă păstra uzina intactă, pentru ca după război ea să poată din nou servi prosperitatea națională".

Toate acestea erau de altfel strict adevărate. Gayet ceruse peste tot un sfat.

— Noi avem de partea noastră dreptul, răspunse Hennedyck. Regret că par dur, că blamez implicit conduita multor prieteni de-ai mei. Dar le-ar ajunge să reflecteze cît de puțin pentru a ști că, în virtutea convențiilor de la Haga, se interzice inamicului să ceară civililor mai mult decît strictul necesar pentru armata de ocupație. Asta e !

— Spuneți cuvinte de aur, Hennedyck, dar cine vă asigură acest drept ? Ce nu vrem noi să dăm, inamicul ia. Refuzăm să muncim ? El va ocupa uzinele, va jefui, va sparge. Va interzice orice aprovizionare, va constrînge populația să muncească sub ordinele lui. De altfel, ce face aceasta ? A și început să muncească. Toată lumea muncește. La Lille sînt orfelinate unde se cîrpește rufăria germanilor.

— Cum ? S-a ajuns pînă aici ? strigă Hennedyck. Dar este vina noastră, a tuturor. Nu ne-am îndeplinit sarcina, n-am făcut nimic... Dar nu, asta nu-i adevărat ! Și proba este că Roubaix-ul se revoltă și ne dă exemplul pe care ar fi trebuit să i-l dăm noi. Domnilor, veniți-vă în fire, vă conjur. Măcar conștiința propriilor voastre interese materiale să vă aducă la rațiune.

— Interese materiale ? întrebă Wendievel.

— Credeți că după război, cu stocurile noastre distruse, cu țesăturile și materialele rechiziționate, guvernul francez va voi să se ocupe și să-i sprijine pe oamenii care l-au trădat ? Cine vă spune că mîine avioane engleze nu vor veni să arunce bombe peste uzinele noastre, peste uzinele de unde vor ieși țesături pentru inamic ?

— O, o ! protestară Gayet și alții, rîzînd. Pare comică ideea asta a lui Patrice, cu avioane aliate bombardînd Roubaix-ul. — Hennedyck, exagerezi ! — Astea-s idei negre! — Nu ne omorî așa repede, bătrîne !

Villard, filatorul din Noul Roubaix, obiectă :

— Raționați dintr-un punct de vedere prea îngust, Hennedyck. Uitați că noi trebuie să avem și grija clasei muncitoare, a suferințelor și moralității ei. Uzinele s-au

închis de multă vreme. O știu personal. Ei bine, nu știu, dacă războiul va mai dura mult, ce vor deveni muncitorii mei. Șomajul îi paralizează, îi amorțește. Într-un an vor fi incapabili să se întoarcă la meseria lor. Bătrînii se anchilozează, tinerii se depravează. Trebuie să avem grijă de sănătatea morală a poporului.

Un rînjet confuz, plecat din locul unde se afla Barthélémy David, se pierdu într-un vacarm aprobator. Toți cei ale căror uzine funcționau se agățau bucuroși de aceste motive, găseau în ele o scuză în propriii lor ochi. Și asupra celorlați, asupra celor sinceri, argumentul avea greutatea sa. Chiar foarte aproape de Hennedyck, Daniel Decraemer, impresionat, încuviința din cap, recunoștea : „Toate astea sînt foarte adevărate. Nu mă gîndisem..." Era o conștiință excesiv de scrupuloasă și care cîntărea elementele pro și contra cu o minuție care pe Hennedyck, om de acțiune iute și violent, îl irita uneori.

— Nu trebuie să uităm, reluă Villard, că în Belgia industriașii lucrează.

— Nu ! Ba da ! — Nu se știe ! — Asta nu are nimic de-a face cu noi !

Și vocea lui Wendievel se auzi, mult prea clar într-o scurtă tăcere întîmplătoare : „În fond, am fi niște netoți..." Dar se opri dintr-o dată, surprins că glasul său răsunase așa de tare.

În discuția violentă, din nou răsună vocea lui Hennedyck :

— Dacă faceți asta, nu mai sînteți patroni ! Vă trădați mandatul. Doar nu numai pentru a-ți umple buzunarele ești patron ! Ai totuși și niște îndatoriri spirituale...

— Iată, domnilor, surîse Gayet ironic, rezultatul unui fel de misticism industrial care nu era de așteptat să-l găsești la noi. Hennedyck o să ne dea o lecție de filozofie.

Dar alții interveneau :

— Gayet, greșiți. Nu se vorbește așa.

Hennedyck ezita, privindu-l pe Gayet și întrebîndu-se dacă să răspundă sau nu cu asprime la batjocură. Se stăpîni. Nu era momentul pentru certuri. De altfel, de peste tot i se striga : „Continuă, Hennedyck, continuă". El reluă:

— Spun că noi, patronii, avem în schimbul avantajelor rolului nostru, obligația de a furniza oamenilor mai

întîi muncă şi pîine, şi apoi un exemplu. Ei bine, cine dă azi exemplul ? Poporul. Noi sîntem pe cale de a da greş. Să nu mai vorbim de cîştiguri mari. Să uităm interesul material, despre care nu se ştie niciodată cu adevărat unde se află. Vreţi să vă păstraţi uzinele pentru Franţa ? Asta-i o glumă. Adevărata datorie cere aici sacrificiul. Vă e teamă că o să-i maltrateze pe muncitorii voştri ? Dacă refuză să sufere, măcar să cedeze ei înşişi. Nu trebuie să-i tîrîm noi spre asta.

— Dar în Belgia, lucrează, strigă Gayet.

— Nu mai lucrează, ripostară voci, au oprit producţia.

— Şi ce-a făcut inamicul ?

— Nimic.

— Vedeţi, dar ! Iată-vă avertizaţi. Ieri cei ce lucrau puteau să nu ştie că trădează. Astăzi sînt cu toţii preveniţi.

— Vă e uşor, strigă Wendievel, să vorbiţi de oprit cînd nu riscaţi nimic. N-aţi început producţia, maşinile vă sînt bucăţi...

— Nu depinde decît de dumneata să faci la fel, şi încă imediat. !

Aplaudară : — Foarte bine, Hennedyck ! Trăiască Epeule ! Toţi îl înconjurară pe Hennedyck, îl băteau pe umăr, rîdeau — Un tip ! Un om dintr-o bucată ! Hennedyck şi principiile ! E bine, bătrîne ! La vot ! La vot !

* * *

— Victorie ! exclamă Decraemer plecînd cu Hennedyck, Barthélémy David şi abatele Sennevilliers, care venise să-i aştepte la uşa cercului. Unanimitate ! E minunat ! Şi aste mulţumită ţie, Hennedyck.

— Trebuia să mă ajuţi mai mult, Decraemer. Mi-ai dăunat încurajînd scrupulele unora. Moralitatea muncitorilor... Să-i scutim de lenea periculoasă... Iată argumentele cele mai perfide.

— Eram sincer...

— Ştiu prea bine. Dar nu trebuie să duci pînă acolo scrupulozitatea. Nu astfel se fac lucrurile mari. Conştiinţa ta este prea rafinată, Decraemer, trebuie însă să ve-

dem mai departe, să trecem fără milă peste lucrurile mici.

— Ca tine, nu ? Adevărat...

— Oricum, spuse David, lucrurile s-au hotărît. Roubaix-ul nu va mai munci.

— Chiar şi Gayet a votat pentru oprire ! El, a cărui uzină funcţionează.

— E nemaipomenit ! exclamă abatele Sennevilliers. Un fel de noapte de 4 august.

— Da, da, spuse gînditor Hennedyck. Numai că această faimoasă noapte de 4 august mi se pare astăzi mult mai puţin frumoasă. Probabil că nu a fost chiar ce se crede a fi fost, bătrîne Decraemer...

II

A doua zi, Comandatura primea din partea fiecărui industriaş o scrisoare în care acesta spunea că refuză să muncească pentru inamic. Cei ale căror uzine funcţionaseră înainte de acest refuz general fură arestaţi primii. Dintre ceilalţi luară vreo cincizeci de prizonieri la întîmplare, dintre cei mai bogaţi, bătrîni şi bolnavi, ca şi oameni valizi. Un biet ţesător, purtînd din nefericire numele de Villard, fu înhăţat o dată cu adevăratul Villard, în ciuda protestelor sale disperate. Îi expediară în Germania pentru cîteva luni. Hennedyck, a cărui maşină era bucăţi, fu ca prin miracol exclus de pe listă. Nu se plînse. Lupta pe care o ducea pentru ziar cu abatele Sennevilliers îl acapara în întregime.

Daniel Decraemer fu dus în Germania cu ceilalţi industriaşi. Aici fu supus unei detenţii de cîteva săptămîni. Nu era pentru prima oară. Mai făcuse şase luni de închisoare ca ostatec. Fu eliberat înaintea celorlalţi pentru că sănătatea lui, zdruncinată de prima şedere în închisoare, se şubrezise cu totul. Se întoarse acasă sleit, găsindu-şi afacerile şi căminul la voia întîmplării.

Daniel Decraemer era căsătorit şi tată a doi copii. Avea o fire deosebită, foarte călduroasă. Bărbatul acesta, care ar fi putut să se consacre unor fapte mari şi să le ducă la bun sfîrşit, se măcinase într-o dragoste mediocră şi în

căutarea banilor. Fără îndoială, pentru ceilalți era un ins ajuns, realizat. Dar în ochii lui nu era decît un ratat.

Decraemer își iubea nevasta cu o patimă aproape înduioșătoare. Vorbea despre ea, o cita, își arăta deschis admirația și tandrețea pentru ea. Fără îndoială, pudoarea îl împiedica să zică vreodată că o iubește. În această privință, păstrase o uimitoare tinerețe a sufletului. Dar își arăta atît de bine dragostea ! Soției sale îi atribuia toate virtuțile, toată înțelepciunea. Și, mai ales, avea mereu pentru ea purtări prevenitoare, solicitudine, o privire iubitoare, o înțelegere care dovedeau cît îl domina tovarășa lui de viață, tirania și obsesia pe care le exercita fără să vrea asupra lui. Ea însăși se simțea înălțată și parcă divinizată. Pentru că se simțea că acest Decraemer nu era un ins oarecare, cu capul lui lung și slab, cu fruntea înaltă galbenă, cu privirea limpede, mereu pierdută, cu melancolia și nemulțumirea lui de om care se simte, oricît de departe ar fi ajuns, încă inferior idealului pe care și l-a propus. Așa încît ajungeai fatal să te întrebi de ce calitate excepțională trebuie să fie sufletul aceleia care putuse să subjuge un astfel de spirit. Ea era înaltă, senină, de o plenitudine amplă a formelor, cu bustul admirabil, drept și semeț. Fața lungă, palidă, nasul drept, ochii mari, negri, domoli și calmi, fruntea netedă, sub două șuvițe de păr întunecate și grele, ceva imperceptibil disprețuitor în țuguierea buzelor puțin cam groase și senzuale, evocau irezistibil epitetul de Junonă. Se lăsa adorată cu calm, ca o femeie sigură de puterea ei. Uneori își recompensa soțul cu o privire, cu o jumătate de surîs. În afară de iubirea dintre suflete, se simțea la ei acea legătură ascunsă, suplă și puternică, acel soi de gratitudine fericită, de așteptare și de speranță constantă pe care o creează dragostea dintre trupuri. Exista o puternică latură carnală în această dragoste.

Chiar pe copii, se părea, Daniel îi iubea mai mult pentru ce regăsea în ei din soția lui.

Era fericit ? Fără îndoială că da. Înainte de război cîștigase mulți bani. Avea doi copii iubitori, dotați, afectuoși, o soție iubită, respectul și considerația întregului Lille. Se bucura de un interior luxos, confortabil, își putea oferi călătorii, avea o vilă la Ostende, ducea o viață largă, aurită.

Şi totuşi, cel care-l cunoscuse pe Decraemer în tinereţea lui, un băiat impetuos, himeric, idealist, plin de proiecte nebuneşti şi magnifice, se putea întreba dacă acest om găsise într-adevăr în materialitate fericirea adevărată şi dacă asta sperase, ceruse, aşteptase de la viaţă. Decraemer fusese un adolescent bizar şi original, înzestrat cu o minte minunat înarmată şi construită, de o inteligenţă de care profesorii se mirau, de o sensibilitate rară, sinceră, intuitivă. Un misticism nemărturisit, ascuns sub un soi de pudoare de colegian, sub gluma brutală, sub ris şi sarcasm, dar care i se citea totuşi atît de deschis, cu atîta candoare în ochi, în gesturi, în răbufniri, în generozităţi şi intransigenţe, un gust, o pasiune a devotamentului şi a eroismului, o dragoste secretă pentru revoltă, pentru luptă, pentru drapelul pe care-l înfigi pe baricadă, făceau din el un tip care nu trecea neobservat. Avea încă de pe atunci acea faţă lungă, subţiată şi în partea de sus şi în cea de jos, atît de caracteristică, capul lung, cu părul rar, de un blond palid, ochii de un verde de apă limpede, culoarea gheţii care se topeşte, acea gură piezişă, rău tăiată, cu buzele subţiri şi întinse, într-o tensiune continuă. Şi instinctiv evocai pentru acest mare adolescent slab şi himeric, un destin deosebit, o existenţă în afară de orice banalitate...

Iar acum ce rămăsese din toate acestea ? Nu mare lucru. Daniel Decraemer devenise om de afaceri, ţesător şi negustor. A cunoscut oamenii, a trebuit să se bată, să facă pe şmecherul, să înşele pentru a nu fi înşelat, să ia cînd putea, să mintă. Asta-i lumea afacerilor. Frecventarea acestei umanităţi brutale, avide şi inflexibile, dragostea pentru bani ce vine inevitabil la cei care-i mînuiesc, îi cheltuiesc, şi a căror forţă o cunosc puţin cîte puţin, toate acestea înăbuşiseră treptat la Decraemer gîndurile înalte ale tinereţii. E cu neputinţă, Daniel o încercase, să iubeşti în acelaşi timp şi banii şi oamenii.

Alături, Adrienne Decraemer avusese asupra soţului ei, pe care de altfel îl iubea total şi loial, o influenţă anihilantă, de care ea nu-şi dădea seama deloc. Sănătoasă, realistă, provenind dintr-o familie de oameni robuşti şi veseli, iubea luxul şi viaţa uşoară, bucuriile senzuale, o anumită moliciune fericită. Îşi seduse fără să vrea soţul, îl cuceri, îl înlănţui într-o dragoste carnală în care el îşi pierdu repede

independența și noblețea aspirațiilor. Nimic mai teribil ca această dominație a sexului pentru a toropi sufletele și a duce la toate celelalte senzualități. Daniel Decraemer începu să guste cu mai multă plăcere un vin de soi, o masă bună, o mîncare aleasă și copioasă. Se complăcu în confortul interiorului său, îl căuta — un confort facil și într-o oarecare măsură moleșitor. Găsi o încîntare calmă în melodiile legănătoare, ușoare, digestive, în lecturile ușoare, în spectacolele odihnitoare, pe care le urmărești fără efort dintr-un fotoliu comod. Totul se leagă. Printr-o dragoste în care carnea uzurpase prea mult din drepturile spiritului, Daniel ajunse la epicurism — căutarea bunăstării exclusiv materiale, un anumit scepticism în ce privește scopurile existenței și misiunea omului pe pămînt — uitarea și ignorarea aspirațiilor înalte din tinerețea sa. O adevărată nedreptate față de idealistul și misticul care fusese pe cale să devină.

Adesea, își dădea seama de asta. Ar fi vrut să redevină stăpîn pe sine. Dar tresăririle lui erau scurte și din ce în ce mai rare. Îi admira de departe pe ascet și pe erou, pe toți aceia ale căror grandoare și perfecțiune trezeau în el un surd ecou, vag dureros. Dar admirația nu făcea să țîșnească în el nevoia de a imita. O pasiune exclusivă, excesivă, pentru soția lui, ca și o anumită indolență naturală la acest visător puțin închinat spre acțiune, în sfîrșit, teama de schimbare, de tulburare, îl făceau să lase lucrurile, așa cum se aflau, să se mulțumească cu această fericire pe jumătate, impregnată toată de materialitate — aruncînd peste umbre peste punctele dureroase un văl de lene și uitare... Într-un cuvînt, un frumos exemplu de posibilități magnifice, pe care uneori viața le sterilizează, paralizîndu-le.

La întoarcerea din Germania, Daniel găsi acasă o mare dezordine. Uzina era într-o stare jalnică, ruinată de furturi, rechiziții, o distrugere stupidă, fără utilitate sau profit. Decraemer refuzase să muncească, germanii devastau metodic fabrica. Nu mai rămăsese decît contabilul, Mayet, om de vreo șaizeci de ani, infirm, și care se opusese zadarnic descinderilor și jafurilor germane.

Abia întors la uzină, Daniel resimți o adevărată consternare. Cum să refacă toate astea ? Cum să repare un asemenea dezastru ? Amînă această grijă pe mai tîrziu, își

îndreptă pentru moment întregul efort spre cămin și spre familie, și ele amenințate.

Adrienne, soția sa, trecuse în timpul absenței lui Daniel printr-o mare durere. Jacques, cel mai mare dintre copiii lor, se-mbolnăvi de scarlatină. Izolat prea tîrziu, transmise boala surorii mai mici, Louise. El era mai robust, împlinea curînd unsprezece ani, și moștenise temperamentul mamei sale, sanguin și solid. Așa încît se refăcu destul de repede. Dar Louise, care nu avea decît șapte ani, o constituție fragilă și moștenise de la tatăl ei o natură nervoasă și mai curînd limfatică, nu se vindeca. Avea febră seara, slăbise, crescuse prea repede. Starea ei de tristețe, lipsa de poftă de mîncare, toate acestea o alarmau pe mamă. Decraemer o iubea cu patimă pe fetița cea mică. Văzînd-o în ce stare este, îl cuprinse o teamă nebună pe care nu și-o putea manifesta. Ar fi descurajat-o și împins-o la deznădejde pe soția sa, și așa lovită de absența lui și care, singură la Lille, pradă atîtor griji, își pierdea capul, se simțea copleșită.

Decraemer chemă doctori, căută la prieteni bani pentru a trăi, se zbătu, se apără și îi apără pe ai săi. Căuta din toate forțele să păstreze intact ce rămăsese din uzina sa, această supremă resursă pentru perioada de după război. Dar avea de-a face cu un adversar redutabil. De cînd, sub influența generoasă a lui Hennedyck, industriașii din Nord refuzaseră să muncească pentru inamic, acesta procedase metodic la distrugerea materialului, declarînd deschis că vrea să ruineze pentru totdeauna industria textilă în Nord. Începu prin a ridica materiile prime, lîna și bumbacul în stare brută, apoi lîna spălată, pe urmă produsele gata filate și, în sfîrșit, țesăturile. De altfel, inamicul elibera foarte regulat recipise, pe care le semnau cele două părți după cîntărirea cinstită și numerotarea loturilor ridicate. Cu această hîrtie, te duceai la Banca Franței, care remitea un certificat oficial definitiv, indicînd greutatea, cantitățile, prețul, numerele vagoanelor încărcate și destinațiile.

Dar germanii nu se limitară la atît. Rînd pe rînd, luară din uzine tot ce era electricitate, fire și dinamuri. Apoi tot cuprul mașinilor. Apoi mașinile înseși. Apoi pieile, curelele, pîsla, cauciucul. Apoi, tot ce era fier și oțel, curelele de

transmisie, roţile de scripete, arborii. Şi în sfîrşit, fonta brută. Încît din uzină nu mai rămăsese nimic.

Alături de filatura sa, Daniel Decraemer montase de cîţiva ani o meliţă şi o ţesătorie de in. În această ramură germanii erau în întîrziere faţă de Franţa. Daniel trebui să asiste cu furie la percheziţii neîncetate, la descinderile îndelungate în jurul maşinilor sale. Germani în civil, industriaşi, veneau să examineze, să studieze, să aprecieze, să noteze şi să deseneze. Îi recunoscu pe unii dintre concurenţii lui dinainte de război. În cele din urmă, pentru a-şi completa documentaţia, îi luară cu cea mai mare grijă toate maşinile şi materialele, schiţele, desenele de ţesături.

Din uzină rămîneau numai imense hale sonore, lugubre, încărcate de fiare, de resturi, de grinzi răsucite.

Decraemer tot mai rezista. El avea în pivniţele zidite, acoperite de dărîmături, un enorm stoc de lînă şi bumbac. Numai el, contabilul său şi fiul acestuia ştiau de această ascunzătoare. Fără îndoială, multe dintre aceste ţesături vor fi după război stricate de molii şi de şoareci, inutilizabile. Dar germanii nu le vor avea. Pentru Decraemer, era vorba de-o chestiune de orgoliu, acea frenezie a patriotismului pe care vexaţiunile, suferinţa, opresiunea inimaginabilă a inamicului o suscitaseră la oamenii din Nord. Pentru că această strivire a spiritelor, acest regim de tiranie exaltau dragostea şi părerea de rău după Franţa. Într-un fel deveneau ceea ce fuseseră alsacienii după 1870, mai francezi decît francezii. Se crea o adevărată mistică. O fundă tricoloră aducea în ochi lacrimi. Se săvîrşeau cu sînge rece acte de eroism de care înainte de război oamenii ar fi fost incapabili. Domnea o atmosferă de febră, de exaltare, de mînie, de fervoare, pe care cu greu o pot înţelege cei ce nu au trăit-o.

La Decraemer, natură generoasă, acest sentiment de patriotism ajungea la fanatism. Omul acesta pe care spectacolul vieţii îl făcuse să lase să secе în el orice latură idealistă, îşi lua revanşa crezînd măcar în patrie. Făcea din ea o religie, o credinţă. Îi jertfea cu inima uşoară averea, aşa cum i-ar fi dat şi viaţa. Nu mai raţiona, se dăruia. Şi aceasta îi crea aproape o morală. Devenea mai bun, mai nobil. Întreaga lui conduită se schimba, oarecum ca aceea a unui convertit. Fie că e vorba de religie, de artă sau de

o mare dragoste purificată, o idee generoasă înalță sufletul. Pentru a se înălța, spiritul își face un piedestal din orice.

De altfel, Decraemer se simțea susținut de mediu, de ambianță. Pînă și cei mai sceptici erau cuprinși de înflăcărare. Devotamentele, sincerităților abundau în acea vreme. Nimeni nu-și mai recunoștea preaplinul inimii. Erau desigur și renegați, trădători, cei care pactizau, care își vindeau țesăturile inamicului, confecționau pentru el saci și veșminte din țesături furate. Dar trezindu-le dezgustul, aceștia sporeau mai mult, la Decraemer și la alții, ura față de inamic, dragostea pentru bătrîna Franță.

Astfel, scepticismul lui Decraemer se resorbea rapid, dizolvîndu-se. Suferise prea mult în lagărele germane. Filozofia, acceptarea, o anumită seninătate se acomodează ușor cu bunăstarea, cu o viață ușoară. Durerea, încercarea, suferința acceptă mai puțin ușor detașarea universală. Dimpotrivă, ele creează revolta, afirmările și rezistențele, luptele. Decraemer simțea de altfel bine că dacă voia să reziste, avea nevoie să se agațe de ceva, măcar pentru moment, să accepte, adevărat sau fals, un motiv pentru a lupta și a nu pune piedici energiilor de apărare din el prin acea veșnică și sterilizantă întrebare : „La ce bun ? Cei drepți, cei buni vor fi victimele..."

Exemplele din jurul lui, influența încurajatoare a întregii mulțimi care accepta suferința, pentru a rămîne fidelă patriei absente, îl ajutau pe Decraemer pe această cale. Și pe de altă parte, energia lui nu mai era acaparată de industrie, această luptă pe viață pe moarte, necruțătoare și demoralizantă pe care o numim afaceri. Luptă feroce, concurență, pizmă, trădări, minciuni, acest spectacol zilnic îl acrește pe om. Cine a visat vreodată să devină un sfînt în negoț ? Afacerile, tranzacțiile perpetue cu conștiința, alcătuiesc o lume aparte în care nu intră simțul moral. Cel mult, cei mai buni încearcă să evadeze de aici în anumite ore pentru a redeveni umani. Cine va aplica Evanghelia în afaceri va da faliment. Nicăieri nu se învață mai bine să confunzi beneficiul cu furtul, să dezvolți înăuntrul tău instinctul de cupiditate, de cruzime și de dominație. Eliberat din această luptă, din această bătălie înjositoare, Decraemer se simțea încetul cu încetul redevenind om.

Şi în căminul său atmosfera se schimbase. Era departe acum viaţa luxoasă, liniştită şi moleşitoare dinainte de 1914. Receptiile, sărbătorile, grija pentru confort, o anumită senzualitate superficială, totul dispăruse în vîrtejul războiului.

Nu mai aveau servitori. Trăiau în bucătărie, unde Adrienne pregătea ea însăşi mesele. Închiseseră marile săli de recepţie care, văduvite de lustrele, bronzurile şi ornamentele lor, aveau un aspect dezolant şi funebru. O sobrietate monahală în prînzuri şi distracţii, o existenţă de muncă şi de tristeţe în jurul micuţei Louise, care nu se vindeca, îi apropiau din nou pe soţi, îi învăţau să se înţeleagă şi să se stimeze mai mult.

De doi ani, Adrienne pierduse mult din mîndria ei. Nu mai era Junona cu bust bogat, cu talie maiestuoasă şi pas lent de regină, primind cu o privire calmă tandreţea soţului ei. Orgoliul, mîndria pentru casta, pentru bogăţia, pentru frumuseţea şi cultura ei, totul dispăruse. Nu mai rămînea decît o soţie încercată, o mamă neliniştită, surmenată. Slăbise. Tenul ei palid şi pur se vestejea. Fruntea netedă i se ridase, ochii îi deveniră şterşi, gura lăsată. Îşi strîngea fără graţie splendidul ei păr negru într-un coc făcut la repezeală, purta şorţuri de bucătărie peste rochii vechi, îşi strica mîinile lungi, fragile, în apa grasă. Astfel urîţită şi îmbătrînită, devenise, în ochii lui Daniel, o alta, în acelaşi timp mai puţin ameţitoare şi mai umană, mai mult soţie şi mamă decît femeie. Şi dragostea lui Daniel pentru ea se purifica, pierdea încet acel caracter carnal şi violent, care pînă atunci îl lăsase mereu în faţa ei în acelaşi timp curtenitor, aservit şi neliniştit ca un amant. S-ar fi zis că tandreţea lor reciprocă devenise mai calmă, mai raţională şi mai încrezătoare.

Pe de altă parte, un incident îl întări pe Decraemer în curajoasa lui tenacitate şi-l reconfortă. Unul după altul, industriaşii din regiune fură chemaţi la Comandatura din Lille. „Vom recunoaşte, spuneau germanii, datoria noastră de război faţă de voi. Daţi-ne acordul asupra cifrei, şi noi vă garantăm plata. Dacă nu, nu veţi primi niciodată un ban". Dar nici un industraş nu acceptă tîrgul. „Nu vrem, spuseseră ei unul după altul şi fără să se fi înţeles dinainte, să tratăm cu inamicul."

Decraemer fu încurajat de acest refuz, fericit. Îi cunoștea pe colegii săi. Nouă din zece refuzaseră din teamă, amintindu-și lecția lui Hennedyck. Dar era tot una, asta dovedea măcar că puteau ceva, că un singur act curajos dinamiza o întreagă mulțime. Nu era, deci, inutil, să dai exemplu. Și Decraemer își amintea cuvîntul din Scriptură, acel cuvînt pe care nu-l înțelesese în copilărie, și al cărui sens profund se dezvăluia astăzi : „Germenele lumii...", Germene, da, germene infinit de mic, mic fir de praf care ridică masele amorfe. Înțelese că în afara oricărei idei religioase, este bine ca omul să aibă un principiu moral, și că, pierdut, izolat, strivit în egoismul și indiferența universală, el poate acționa, poate galvaniza această indiferență și să o transfigureze, să devină germenele lumii.

Așa, viața avea un sens ! Decraemer, care se simțise mereu pînă acum covîrșit de pesimism, cu conștiința inutilității oricărei tentative de a face bine, putea să-și creeze o misiune, un rol. Acțiunea, acțiunea în direcția binelui, nu era inutilă. Obținea de pe urma ei o ușurare, o senzație de exaltare și de fericire imensă. Și, din instinct, mergea mai departe, căuta dincolo de aceste constatări, un principiu, o cauză, un motor spiritual a cărui existență să poată explica și lumina elanul, avîntul generos pe care-l simțea în el. Trăi în acest timp într-un fel de confuzie. I se părea că gîndirea i se dezagrega, pentru a se reconstitui, pentru a reclasa sub o altă formă tot ce dobîndise, toate elementele sale noi. Tot așa larva, în învelișul ei de chitină, se transformă într-o pastă fluidă, suportă o muncă obscură, confuză și fantastică, în urma căreia va ieși, înaripată, perfectă, insecta...

• • •

Micuța Louise, se refăcea încet, încet. Începea să iasă, să guste puțin soare și aer. Dar rămînea gravă și prea puțin veselă, în ciuda celor șapte ani ai ei. Într-o dimineață începu să tușească. O îngrijiră fără să se alarmeze prea tare. Către seară tusea se agravă. În puterea nopții, boala evoluă atît de brutal încît alergară la doctor. Acesta era ocupat cu o naștere, nu putu veni decît dimineața. Louise avea anghină difterică. Muri peste două zile.

Decraemer o veghe pe mica moartă. Nu voia să vadă pe nimeni. Într-o dimineaţă, Mayet, contabilul lui pătrunse în ciuda poruncilor date.

— Domnule Daniel, germanii au venit la uzină...

— Ce-mi pasă, Mayet...

— Au descoperit pivniţele.

— Pivniţele ?

— Ei... Eu nu vă mai sînt contabil, domnule Daniel...

— Eşti nebun, Mayet ?

— Iertaţi-mă, domnule...

Bietul om plîngea.

— Am avut bănuieli, n-ar fi putut găsi pivniţele singuri... De cîteva zile fiul meu făcea cheltuieli. I-am găsit şapte mii de mărci în căptuşeală.

Izbucni în suspine.

Decraemer fu zdrobit, în acelaşi timp prostit de consternare, de dezgust şi de furie. Brusc, îl apucă pe Mayet de braţ :

— La uzină !

— Domnule Daniel...

— Repede , la uzină, Mayet ! Nu vor avea nimic, nimic!

Privi un moment patul micii moarte, alergă să o sărute suspinînd, ieşi ca un nebun. Mayet alerga în urma lui, din răsputeri...

...În acea noapte izbucni incendiul la uzinele Decraemer. Totul arse, clădiri, materiale, milioanele de kilograme de bumbac şi de lînă. Incendiul dură trei zile. Întregul Lille mirosea a lînă arsă.

Germanii veniră să-l aresteze pe Decraemer la căpătîiul fiicei sale moarte. Fu dus imediat în Germania, fără ca măcar s-o fi putut veghea pînă la capăt.

CAPITOLUL AL DOILEA

I

Prin foarte populatul cartier Epeule, Barthélémy David urca spre Barbieux şi spre locuinţa sa. Era mulţumit. Venea de la uzina Wendiével din Fontenoy. Cumpărase o

mie de bucăți de stofă pe 30 000 franci. Rîdea de unul singur gîndindu-se la teroarea bătrînului Wendiével, la șmecheriile lui, la miile de precauții pe care le luase pentru a nu fi sîcîit după război. Pentru că toți cei ce-i vindeau lui Barthélémy David știau bine că tot ce cumpăra el merge direct în Germania. Wendiével purta un vechi nume al aristocrației din Roubaix. Dăduse altădată un faliment onorabil, care îl lăsase cu reputația intactă și cu fruntea sus. Aceasta fusese în urmă cu vreo treizeci de ani. Șapte sute de mii de franci. Wendiével rambursase, obținuse concordatul la patruzeci la sută ; procedeu ireproșabil în ochii lumii... Și cum în marile familii există grija pentru demnitatea și onoarea numelui, îl puseră pe linia de plutire pe Vendiével, deschizîndu-i o nouă țesătorie care, de data asta, prosperase. Locuia într-o clădire mică, cochetă pe bulevardul Paris, dar această „soartă mai bună" nu-i servise să achite restul debitului.

De cînd cu războiul, Wendiével se considera foarte nefericit. Nu mai era posibil să lucreze. Blestematul de Hennedyck aruncase interdicția. A lucra acum însemna să se lase pus la index. Nu mai erau bani. Trebuia să trăiască din capital : fără țigări fine și vinuri bune, fără supeuri fine la Lille, la Divoire, la *Rocher de Cancale*, sau la *Cathédrale* la Tournai, sau la *Châtellenie* la Ypres, sau la *Damier* la Courtrai. Obosit ! Întreaga bucurie a lumii își luase brutal zborul. Și pe deasupra, germanii otrăveau literalmente existența bietului om. Percheziții, rechiziții, vexațiuni, neplăceri ! Nu se opreau niciodată. Trebuise să accepte să i se ia cei doi cai de la trăsură, apoi gravurile din toată casa, lustrele de bronz, delicioasele statui, candelabrele grele din aramă, bibelourile, călimările, cupele, vazele, pendulele. Pe urmă fu rîndul vinurilor. Pivnița sa, o colecție incomparabilă, se duse în numai o zi. Pe urmă saltelele, așternuturile de pat, rufăria, pianul, pînzele unor maeștri. Și pe deasupra, viața devenise neînchipuit de scumpă. Wendiével se apropia de ultimii bani. Pauline, bătrîna lui servitoare, venea la fiecare două zile, rușinată și cu lacrimi în ochi, de parcă ar fi fost vina ei, să-i spună că nu mai are bani... El îi dădea o bancnotă, însoțită de văicăreli și reproșuri ce nu se mai sfîrșeau. Prudent, se dusese cu cîteva zile înainte de mobilizare să

schimbe în aur șaizeci de mii de franci hîrtie. Această comoară dormea în pivnița sa. Și o făcea să se scurgă cu bună știință, vînzîndu-și piesele cîte patru sau cinci unui anume Etienne — schimbătorii nu-și dădeau niciodată numele de familie. Micul cocoșat trăia la Epeule și făcea trafic cu aur. Acest om îi dădea o primă de cincizeci la sută. Pretindea că livrează aurul în braserii. Indiferent ce-ar fi făcut, pretextul îi ajungea în orice caz lui Wendiével să se simtă cu conștiința împăcată. Or, într-o dimineață, germanii sosiră pe neașteptate. Căutau nu se știe ce... Un spion ascuns, sau un post de telegrafie fără fir, sau vreun obiect de valoare uitat. Încă o dată casa fu răsturnată cu susul în jos. Și în pivniță, în spatele unui butoi, un polițist cu nasul fin descoperi sacul cu aur. Rămaseseră mai mult de cincizeci de mii franci bani gheață și cincisprezece mii de bancnote emise de Banca Franței.

— E al meu ! urlă nefericitul Wendiével.

— O să vi-i dăm înapoi.

Pînă atunci, luară totul. În felul lor au fost cinstiți, de o cinste care n-avea cum să-l mulțumească pe Wendiével. I-au dat înapoi foarte scrupulos șaizeci și cinci de mii franci — dar în bonuri de oraș. Crezu că o să facă apoplexie.

Totul era foarte scump. Șaizeci de franci o sticlă de vin mediocru, o sută franci un pui slab, o sută de franci o pîine albă, optzeci franci un litru de ulei de salată. Prețuri din cele pe care le cunoscuse Danglars în celebra închisoare a contelui de Monte Cristo. Dar aici nu era vorba de-un roman. Un singur articol suferise o scădere sensibilă : femeiuștile. Găseai fete pe nimic, literalmente pentru o îmbucătură de pîine, pentru o farfurie cu carne rece într-o tavernă, pentru o ciocolată într-o patiserie. Vîrstă de aur pentru amatori, datorită foamei care îi tortura pe toți. Dar Wendiével refuză să plătească doisprezece franci un ecler cu ciocolată sau patruzeci de franci un pahar de Cointréau pentru ochii frumoși ai Lisettei. Între alte griji, lovitura cu ludovicii de aur îi provoca dureroase temeri pentru stocurile de țesături pe care le ascunsese. Deoarece dosise în fundul coșului de la uzina lui o mie de bucăți de draperii din lînă dărăcită. Ar fi vrut să le schimbe, să le facă bani. Știa că germanii — cel pu-

ţin unii germani — ofereau pe sub mînă sume mari ca să le revîndă în Germania. Acolo lipseau ţesăturile, totul era confiscat pentru armată. Şi descurcăreţii, profitînd de faptul că făceau războiul în Franţa ocupată, se combinaseră cu unii traficanţi şi expediau tot ce găseau în contul unor mari magazine germane. Dar, pe de altă parte, Wendiével încerca faţă de tot ce era inamic o teribilă spaimă. Mai întîi, teama de a fi înşelat de aceşti oameni care aveau puterea, care puteau în orice moment să strice tîrgul şi să vorbească în chip de stăpîni. Şi mai ales teama pentru perioada de după război, teama de acuzaţia înspăimîntătoare de trafic cu cotropitorul, de trădare... Nu, hotărît, nu voia să audă nimic despre comerţul cu inamicul. Trebuia să găsească un mijloc pentru a lichida totul fără să poată fi atacat, fără să i se găsească nimic condamnabil. Ce naiba ! Unii reuşeau foarte bine, făceau să se scurgă puţin cîte puţin mari stocuri, fără să se poată spune ceva şi fără ca ei să ia legătura cu inamicul. Villard, Gayet, mulţi alţii. Se ştia bine că totul pleca în Germania, dar nu se spunea nimic deschis, nu germanii erau cei care cumpărau. În principiu, ţesăturile se scurgeau spre Olanda, aparenţele erau salvate. Wendiével îşi aminti de Barthélémy David, distrugătorul de uzine. Se spunea că acest „condottiere" cumpăra astfel enorme magazine întregi cu bani peşin. Se hotărî să se adreseze lui. Tranzacţia a fost dificilă. Wendiével se speriase văzîndu-l pe David intrînd la el în uzină împreună cu un ofiţer german. Acesta trebui să-i explice îndelung că ofiţerul Krug acţiona cu titlu personal, ca reprezentant al unui consorţiu de mari magazine, şi nu pentru autorităţile militare.

Pe urmă discutară asupra preţului. Wendiével voia să vîndă la metru. David oferea trei sute de franci pe bucată. De furie, Wendiével era să-l sugrume. Îl numea hoţ, evreu, sasin. Pînă la urmă trebui să cedeze, să treacă pe sub furcile caudine ale lui David. În sfîrşit, fu abordată problema ridicării mărfii. Şi aici, afacerea fu cît pe ce să eşueze. David îl anunţase că vor veni camioane germane să o ridice.

— Camioane germane !

— Bineînţeles...

— Nu vreau ! Nu vreau să știu nimic ! Nu țin să mă las împușcat.

Trebuise să redacteze un contract de vînzare în bună formă, să arate că tot ce era legat de transport, de expediere și de livrare îl privea pe David și că Wendiével nu va fi amestecat cu nimic.

David era obișnuit cu toate acestea. Se știa foarte bine că tot ce i se vinde pleacă via Bruxelles în Germania. Dar toți voiau să salveze aparențele, să rămînă în legalitate. Se gîndea la aceste lucruri urcînd bulevardul Cambrai. Pălăria lui mare arunca o umbră pe fața lui bilioasă și obosită de aventurier și de om pătimaș, dîndu-i un vag aer romantic. Mergea, înalt și greoi, cu un pas legănat, cu pumnii strînși, etalînd un diamant insolent la cravată și inele enorme.

— Bună ziua, domnule David, îi spuneau oamenii.

Pentru că o generozitate facilă îl făcea iubit de oamenii simpli.

— Bună ziua, bună ziua, spunea el pe un ton familiar.

Și fără să și-o mărturisească, savura această popularitate de a fi cineva, un om puternic al ținutului, după ce atît de mult trăise în afara legalității.

Din timpurile eroice ale tinereții sale îi rămăsese gustul înșelăciunii, al aurului, al bijuteriilor și al fastului. Putuse să cugete asupra importanței pe care oamenii o dau aparențelor. Și mai tîrziu, frecventarea claselor burgheze nu-i modificase această părere.

Barthélémy David avea cincizeci și cinci de ani. Făcuse cîte puțin din toate : vînzător ambulant pe străzi, colportor, șarlatan în tîrguri, halterofil pe scene de bîlci. În tinerețe ținuse o cîrciumă nenorocită, practicase frauda, se alesese cu șase luni de închisoare pentru o încăierare și-și făcuse serviciul militar în batalioanele din Africa. Vechi obișnuiți ai cafenelelor de lîngă gară pretindeau chiar că-și amintesc de vremurile cînd David cultiva femeile ca instrument de venituri. În orice caz, era un ins care putuse s-o facă. Prin multe speculații, devenise antreprenor de demolări. În zece ani își făcu o avere frumușică. Și cum ban la ban trage, putuse să profite de avîntul industrial al Nordului, să speculeze la cumpărările și revînzările de material vechi și de uzine în demolare. Treptat, odată cu

bogăția îi veni pe deasupra și respectabilitatea, fără ca el s-o fi căutat. Reprezenta o relație puternică ce era cultivată. Era invitat. Era rugat să intre în Cercul Pierre din Roubaix, în ciuda celor șase luni ale lui de închisoare și a amprentelor luate pe undeva, pe la Poliția Judiciară. Ceda fără surpriză, ascunzîndu-și disprețul. Juca pe picior mare, cu indiferență, îi ajuta din punga lui pe fiii familiilor fără bani, afișa cai frumoși, femei frumoase, bijuterii ostentative. Și cum avea părul negru, ochii maronii și tenul măsliniu, cu pălăria lui mare, cu favoriții, bijuteriile și veșnicul lui trabuc, avea puțin aerul unui spaniol sau al unui sud-american. Era mîndru de vigoarea lui fizică. Chiar și acum i se întîmpla să se ia la bătaie cu cîte un muncitor zurbagiu și să-l domolească. Primea toate provocările. S-ar fi spus că circarul, luptătorul de bîlci nu vor dispărea niciodată cu totul în el. Și chiar celor cărora puțin le păsa, luxul, etalarea forței lui le impuneau.

Cînd veni războiul, Barthélémy David angajă întregul său activ lichid în cumpărarea unei uzine enorme la Calais. Se afla la Roubaix fără resurse, dar asta nu-l sperie. Începu prin a face speculă cu orice : unt, vinuri, cărbune, alimente, stofe. Apoi o întîmplare îl puse în legătură cu un anume locotenent Krug, vechi cumpărător al unei mari case de confecții din Hamburg. În pofida neîncetatelor percheziții, industriașii francezi păstrau în uzinele lor o enormă cantitate de țesături pe care nimeni din Roubaix nu o putea cumpăra, și pe care ei nu voiau să o lase inamicului. Or, poporul german era lipsit de toate, suferea de pe urma blocadei. Krug avu ideea să cumpere, prin prietenul său de dinainte de război, David, stocurile de țesături pentru a le revinde în Germania. David servea astfel de intermediar pentru realizarea acestor afaceri al căror nume nu îndrăzneau să-l pronunțe. Și invers, David cumpăra de la reprezentanții germani produse care abundau în Germania : zahăr, cărbune și carne, care venea din Danemarca și din Olanda. Le revindea celor bogați, făcînd astfel din plăcere, dar și din calcul, să beneficieze de enormele sume pe care le realiza atît cei nevoiași cît și instituțiile caritabile. Nu sosea un convoi de animale fără ca zece dintre acestea să nu fie date la aprovizionare. Dădea zahăr și cărbune. Alimenta toate azilurile. Trebuie

să spunem că mila lui era pur senzorială, superficială. Îi trebuiau şocul, impresia penibilă sau dureroasă care pune inima în stare de alarmă. Era dintre acei oameni ce-şi golesc portofelul în mîinile unui nefericit. Nu putea să vadă un băiat la vitrina unei patiserii fără să-l bage înăuntru şi să-i provoace o indigestie cu prăjituri.

Caritate oarecum greoaie, brutală ca şi personajul, dar care venea totuşi dintr-o sinceră compasiune pentru suferinţa nemeritată.

Locuinţa şi parcul său se întindeau între strada Vilelor şi Marele Bulevard. Era o construcţie ţipătoare, stîrnind zeflemeaua, dar şi invidia. Omul nostru cunoştea mai bine **ca oricine** misterele creditului şi arta de a arunca cu praf **de** aur în ochi.

David nu urcă pînă la Barbieux. Pe bulevardul Cambrai, se opri în faţa unei case înalte, spaţioase şi mohorîte, strînsă între construcţiile vecine, şi care avea în chip de grădină numai o îngustă curte în faţă. Scoase o cheie din buzunar şi intră.

Vestibulul era solemn şi îngheţat, cu dale de marmură neagră şi albă. O servitoare cu bonetă de dantelă îi ieşi înainte.

— Doamna e sus ? Bine, mă duc.

Urcă scara care ducea la primul etaj, împinse o uşă.

Încăperea era destul de mare, sumbră, foarte ferită de lumina zilei de enorme draperii albastre, înăbuşitoare, care acopereau fereastra. Domnea aici un puternic miros de smirnă şi de parfum oriental. Într-o dezordine voită, fotolii acoperite de huse ca nişte fantome, gheridoane, măsuţe, antichităţi, o măsuţă Ludovic al XV-lea, un birou din aceeaşi epocă, cu o foarte frumoasă linie, dar care se îndoia la mijloc, perne, un divan Récamier, ocupau tot salonul. Pe şemineul din marmură verde, antic, o foarte frumoasă pendulă de baga. Pe fereastră, într-o îngustă fîşie de lumină care răzbătea printre draperiile de mătase albastră ţesută cu fir, un Carrara, o figură de copil plîngînd. Marmura era de o fineţe, de o transparenţă şi un alb lăptos aproape emoţionant, în fasciculul de lumină care o scălda în contre-jour. O lustră complicată de bacara atîrna din plafon. Aşezată în faţa **unei mese** de joc din

acaju, stil Empire, o femeie cu spatele întors la uşă număra pachete de cărţi şi încheia o pasienţă.

— Tu eşti ? spuse ea, fără să se întoarcă.

— Uf ! răspunse David, lăsîndu-se să cadă într-o bergeră care trosni.

Femeia adună cărţile, le strînse într-un toc din piele, se ridică. Era o făptură de patruzeci de ani, foarte înaltă, foarte subţire, cu faţa aproape slabă, încordată, cu ochii arzători. Purta o toaletă dintre cele mai elegante, şi inelele foarte groase de pe degetele ei subţiri atrăgeau privirea.

— Puţi a tutun, spuse ea. Cînd ai să te laşi de obiceiul ăsta ?... Uite, scrum pe covoarele mele ! Nu poţi să fumezi în altă parte ?

— Tocmai ca să fumez liniştit vin aici, spuse David.

De douăzeci şi doi de ani, Albertine Mailly era iubita lui David. Fiică a unui negustor de legume ea fugise de acasă la şaptesprezece ani pentru a-l urma. Bătuseră împreună pieţele şi tîrgurile. Ea asistase la începuturile lui în întreprinderea de demolări, cînd David nu era decît muncitor la marea casă Florens. Profitase de uimitoarea lui ascensiune. Era în egală măsură o ambiţioasă şi o lacomă. Îşi strînsese pe seama lui David o avere respectabilă şi parazitară, pe care o administra foarte înţelept. Îşi cumpărase casă, bijuterii, mobile. I-ar fi plăcut să primească, să joace rolul de mare doamnă, exasperată în secret că nu poate avea acces în acel mediu riguros închis pe care îl compun „marile familii" din Roubaix. Dar David refuzase mereu să o ia în căsătorie. Orice lanţ îl apăsa pe acest om. Sub anumite aspecte, rămăsese anarhist, îndrăgostit de ilegalitate. Albertine se consola primind vechi prietene, cărora le lua ochii cu spectacolul opulenţei ei, tiranizîndu-şi personalul, făcîndu-şi, prin magazinele oraşului şi în cele din Lille, reputaţia celei mai risipitoare şi mai nesuferite cliente. Pentru că David era cel ce plătea facturile, şi Albertine îşi făcuse o garderobă regală pe care abia avea ocazia s-o utilizeze. Numai că pentru ea toate acestea erau „luate de la inamic". În dulapurile ei tezauriza zibeline, pene de struţ şi de pasărea paradisului, mătăsuri de Japonia, piei şi stofe, monturi în argint şi în aur, garnituri pentru rochii, din jad, coral, fildeş, onyx, paie fine, dantele de Malines şi de Bruges, ca şi dantele vechi de Valenciennes,

după cum în sipete păstra acțiuni ale minelor și ale Băncii Franței.

În mijlocul acestui fast, se plictisea. Își regreta tinerețea, cotiga de acasă cu mere și portocale, alergăturile, camerele mobilate, dansurile seara la cabaret, viața populară. Adesea, în orele de plictiseală, cobora la bucătărie, își bea cafeaua cu slujnicele, le vorbea de David și de jignirile pe care i le aducea, le dădea în cărți și petrecea o după-amiază plăcută. Dar a doua zi firea ei era mai tare, și se arăta din nou mai aspră, mai categorică, mai disprețuitoare față de munca celor care o slujeau, ea, fostă zarzavagioaică, decît cea mai semeață descendentă a feudalilor noștri industriali, crescută ca o fiică de regi.

David o păstra totuși. Deși știa totul. Era dintre cei care văd mult fără să spună mare lucru și la care o lungă stăpînire de sine se termină brusc, dintr-o singură mișcare, printr-o explozie. Cunoștea exact calitatea afecțiunii pe care i-o purta Albertine, partea de lăcomie, de ură, de ranchiună și de teamă care intrau în dragostea ei pentru el. În fața lui, ea era într-un fel ca un animal îmblînzit care se răzbună cu perfidie cînd poate s-o facă. Știa ce avere își făcuse în detrimentul lui, șterpelită, adunată pe parcurs. Știa că uneori îl înșelase. Dar ajunsese la vîrsta cînd începi să iubești ființele mai mult pentru tine decît pentru ele însele, pentru ce reprezintă acestea ca amintiri și obișnuințe.

Schimbarea îl speria. Albertine și el se cunoșteau, își știau unul altuia trecutul. La ea își scotea masca, armura. Redevenea Barthélémy, veneticul, luptătorul, aventurierul, omul din popor rămas cu purtările de odinioară. Indiferent ce ar fi spus ea, în fața ei se simțea bine. Fandoselile lumii îl apăsau ca un ham. El le dădea deoparte, fuma un tutun puturos de contrabandă, avea pipa lui de pămînt, se destindea fără ca ea să îndrăznească să se supere în fața servitorimii. Era omul care putea să-i reamintească, în prezența oricui, vremurile cînd trăgeau amîndoi la cotigă.

Și apoi, ea știa totul despre el, despre aventurile lui, despre încurcăturile cu autoritățile, despre viața sa de „condottiere", despre instinctele lui violente. Cu ea, se simțea în largul lui. Îndrăznea să vorbească. Cine tîrăște

astfel în urma lui un trecut greu, o lume de amintiri și de gînduri secrete, drame, prinde obișnuința tăcerii, a vigilenței continue cu sine. David vorbea puțin, își cîntărea cuvintele, gesturile. Albertine era destinderea sa. Numai în fața celor mici, a poporului, de unde ieșise, redevenea el însuși. Și tocmai asta făcea popularitatea lui în Epeule. Îi iertau castelul, echipajele și amanta, pentru că știa să vorbească în dialect, pentru că accepta cu plăcere o pipă cu tutun belgian și aprecia rachiul de ienupăr din Wambrechies. Și cu Albertine își permitea să fie el însuși.

Lucru paradoxal, era un pic astfel și pentru că ea îi era indiferentă. Nu-l mai pasiona. Cu ea nu mai existau surprize, nu mai erau drame. Ea însemna pentru acest bărbat, îndrăgostit de aventură, amator de femei și de riscuri, angajat mereu într-o intrigă sau într-o partidă periculoasă pînă la oboseală și dezgust, repaosul, răgazul, liniștea. Mulți dintre oamenii de acest fel preferă să găsească acasă pacea simțurilor și a spiritului.

Între ei se afla un întreg trecut de pasiune violentă, de dezgusturi, de pericole, de victorii și înfrîngeri, de lovituri și sfîșieri reciproce, de pică și de trădări care îi legau împotriva voinței lor și pe care Albertine îl făcea să le ispășească prin vicleșug, furîndu-l și exploatîndu-l. Pe ea, aproape că ura era cea care o ținea legată de el, îi umplea existența în așa măsură încît s-ar fi găsit uimitor de singură, de plictisită și ca pierdută dacă n-ar fi avut, ca să-și umple viața, acest ansamblu de amărăciune, de gelozie, de lupte, de triumfuri și răzbunări surde, această bătălie necurmată pentru a cîștiga și a exploata, pe care o prezenta David pentru ea.

— Nimic nou ? întrebă el, trăgînd din trabuc.

— Nimic... Au venit cu o chetă pentru spital. Se organizează un comitet. Toate numele mari... Încă ceva în care ar fi trebuit să fiu.

El rîse.

— Poți să rîzi ! Cu toate astea, în lumea noastră...

— Să nu mai vorbim de lumea noastră, vrei ? Să lăsăm fasoanele altora.

Se duse la dulap, căută printre sticlele goale.

— Ai totuși noroc că sînt o fire bună. Alta în locul meu...

— Curios, rămăsese puțin porto...

— Da, da, schimbi vorba. Dacă aș fi fost mai puțin proastă...

— Plînge-te !

Aprinse un al doilea trabuc de la căpățelul celui dintîi.

— Nu știu ce-am făcut de m-am legat de un bărbat ca tine !

— Eu știu ce-ai făcut.

— Ce ?

— O afacere bună.

— Prostule ! Și mai întîi, te rog să stingi trabucul. Draperiile mele put a tutun, m-am săturat !...

— Excelent pentru molii.

— Aruncă trabucul !

— Nici prin gînd nu-mi trece !

Veni la el, îi smulse trabucul și-l aruncă în șemineu.

— Albertine !

Ea se dădu înapoi, înfruntîndu-l. Avea în mînă cleștele. Li se mai întîmpla încă să se bată ca în vremurile eroice. El îi smulse arma din mînă, o așeză la loc, ridică din umeri și ieși liniștit din încăpere, aprinzîndu-și un al treilea trabuc. Căscă, se întinse, ridică din nou din umeri și coborî la bucătărie. Își spuse :

— Te întrebi de ce te mai ostenești să cîștigi bani ca să fii fericit.

În bucătărie le găsi pe cele două slujnice prefăcîndu-se a fi ocupate, una învîrtind pe plită, pe fundul unei cratițe, o tocană inexistentă, cealaltă ștergînd praful înăuntrul unui bufet. Dar David fusese calfă de măcelar și cunoștea năravurile servitorimii.

— Munciți ? Bine, bine, foarte bine ! Dar, drace, miroase a coniac aici !

Se aplecă, scoase dè sub masă două mici pahare de rachiu, le mirosi.

— Stați bine !

— O rămășiță, murmură bucătăreasa.

— O rămășiță bunicică, nu-i rău. Continuați, copii, profitați cît mai durează. Ia uite, e cineva în pivniță ?

— Spălătoreasa, domnule.

— Ce dracu' face acolo ?

— Spală...

— Bine, dar în pivniță ? Ce casă !

David coborî în pivniță. Abia se vedea. În timpul zilei nu era electricitate. Germanii economiseau cărbunele. Aproape de răsuflătoare, o femeie, cu spatele la David, clătea rufe într-o baie.

— Ce faci aici ? Nu mai e alt loc pentru spălat rufe ?

Femeia întoarse spre David o privire uimită. Era o fată tînără, de optsprezece, nouăsprezece ani — blondă, slabă, cu ochii încercănați de oboseală, cu un șal negru înfășurat în jurul gîtului. În umezeala rece, tușea. Un șorț uriaș de pînză vopsită a doua oară o înfășura strîns, lăsînd să iasă două brațe goale și slabe, uimitor de slabe și roșii, ca două labe de insectă. Te ducea oarecum cu gîndul la o furnică. Murmură :

— Nu e curte, domnule David. Și pe urmă...

— Și pe urmă, ce ?

— Și pe urmă, bucătăreasa nu vrea să murdărească bucătăria.

— Și-atunci, vii în pivniță ?

— Da.

În timpul războiului erau multe case burgheze lipsite de loc pentru spălat rufe, treabă care înainte de război se făcea afară. Acum erau chemate femei care spălau în pivnițe.

— Bine, bine, e bine, continuă...

Fata începu să spele. Îi privea fața ascuțită, subțire, fără carne, nasul fin și înroșit, părul prost pieptănat și brațele subțiri terminate cu două labe. Tropăia. După acest tropăit, David, care fusese cărător în fabrică, ghici că are dureri de pîntece, ca atîtea fete condamnate să lucreze în picioare. Nu era frumoasă, nu era apetisantă, nu. Fără să vrea, David nu putea să vadă o femeie fără să se gîndească la anumite lucruri... Dar asta, zău așa, cu aerul ei de pisică jigărită făcea să i se strîngă inima. Își îndulci vocea.

— Tu ești Annie ?

— Annie Mouraud, da, domnule David.

Terminase de clătit. Se oprise, se îndreptase din șale. Își șterse fruntea cu o mînă udă care-i lăsă în păr o dîră de spumă albă, fremătătoare. Apucă manivela storcătoru-

lui. Începu să învîrtă, potrivind rufele între rulouri cu o mînă înroşită, albită, înmuiată şi dureroasă din pricina apei de potasiu. De fiecare dată cînd împingea manivela aplecîndu-se, David o vedea încordîndu-şi muşchii slabi ai braţelor, ieşindu-i în afară oasele de la şira spinării slabe, sub rochia umedă şi lipită de ea. Astfel de lucruri îi făceau rău ca o ghează în pîntece. Brusc, îşi aruncă trabucul care se stinse sfîrîind în băltoacele de apă cu săpun. Îşi scoase vestonul, îşi suflecă mînecile.

— Dă...

— Cum ?

— Noi doi... Pregăteşte apă proaspătă, bătrînico. Tu le clăteşti şi eu le storc.

— Domnule David !

— Hai, la treabă. Hai...

Apucă manivela cu laba lui mare, o întoarse. Cu un braţ puternic, făcu să iasă din rufe o apă murdară.

— Ah, căţelele alea, de sus !

Dar nu le chemă. Un fel de orgoliu bizar îl împiedica să le comande, să se lase servit. Chiar dacă avea să le dea pe toate afară, prefera să facă treaba singur, dacă ele n-o făceau.

— Domnule David, protestă timid fata, aproape speriată...

— Clăteşte, şi n-ai grijă de rest. Pe urmă, să urci să bei şi tu ceva la bucătărie, cu cele două care sînt pe cale să se îmbete pe cheltuiala mea, acolo sus...

CAPITOLUL AL TREILEA

Într-o dimineaţă, Alain se dusese la un vecin să-i văruiască tavanul bucătăriei. Tot nu avea act de identitate şi nu ieşea decît cu mari precauţii. De obicei, cînd lipsea, Félicie rămînea acasă, ca el să poată intra imediat în caz de alarmă şi să se ascundă. În ziua aceea, ea ieşise din casă din cauza unei certi care izbucnise la familia Duydt, între Zidore şi tată. Mama era bolnavă, micii Rémi şi Armande strigau „ajutor". Félicie alergă să intervină. În clipa asta se întoarse Alain. Tavanul rămînea galben. Alain

voia să ia de la el de-acasă puțin albastru de rufe ca să-l amestece în laptele de var. Chiar cînd ajunse în fața ușii lui, văzu la capătul fundăturii sosind un diavol verde. Omul ținea cu o mînă bicicleta, și cu cealaltă lanțul unui prizonier pe care tocmai îl luase. Înaintă în fundătură. Alain bătu nebunește în ușă. Nimeni. Se întoarse să fugă. Diavolul verde se repezi la el.

— *Papieren.*

Alain se scotoci prin buzunare. Avea mai multe permise vechi, dar nici unul bun.

— *Papieren,* spuse din nou germanul.

— *Meinheir, papieren* acolo, explică Alain, arătînd ușa locuinței. Un minut...

Spera să intre, să fugă prin curte și să dispară. Dar germanul nu era un novice. *Kome !* spuse el. Și-și vîrî liniștit pistolul sub nasul lui Alain. Alain trebui să se lase legat cu lanțul și să-l urmeze pe polițist prin oraș, murdar, mînjit de var, ca un golan, alături de un infractor care ieșea din nu se știe ce cloacă și purta centură roșie, sandale și cîrlionți pe frunte. Oamenii se dădeau deoparte și îi priveau. În spatele lor merge cîinele polițistului, un lup mare de Alsacia.

Alain se frămînta. Îi era teamă pentru actele lui de identitate false, ar fi vrut să scape de ele înainte de a intra în jandarmerie. Printr-o răsucire abilă, reuși să-și strecoare mîna în buzunar, să apuce pachetul cu documente și să-l facă să cadă. Îl trecu un val de sudoare. Cîinele se oprise, mirosea pachetul pe trotuar. Îl luă în gură, merse cîțiva pași, grav, alături de stăpîn. Distrat, germanul nu-l văzu. Cîinele lăsă actele. Alain l-ar fi sărutat !

De la jandarmerie, Alain fu dus la închisoarea din strada Ospiciului, cu un grup de prizonieri. Îi conduceau trei soldați. Bărbații erau puși în lanțuri. Alain și cîțiva alții, mai tineri, aveau mîinile libere. — Să nu fugiți, le recomandă germanul. Altfel, *kaput*... Își arăta pușca. Promiseră să fie liniștiți. De altfel, germanii le desfăcuseră vestoanele și le tăiaseră bretelele și curelele de la pantaloni. Cortegiul porni la drum, cei legați cu lanțul înainte, ceilalți în spate, ținîndu-și cu amîndouă mîinile pantalonii.

Prin strada Saint-Georgès ajunseră imediat în fața închisorii din strada Ospiciului. Acolo, brusc, vecinul lui Alain, un tînăr înalt, blond, se aruncă dintr-un salt spre strada Speranței. Totul se petrecu cu viteza fulgerului. Un soldat înjură, puse arma la umăr. Un pocnet. Și, ca un iepure, fugarul lovit între umeri în momentul cînd lua colțul străzii, se rostogoli pe trotuar și rămase cu nasul la pămînt. Alergară toți spre el. Fu un moment de învălmășeală. Germanii îl ridicară pe mort. Cel care trăsese arăta cadavrul și pușca, explica camarazilor săi cum s-au petrecut lucrurile și plîngea privindu-și victima.

• • •

Închisoarea era amenajată în vechile magazine ale unui negustor de țesături. Era un șir de încăperi din care nici măcar nu fuseseră scoase rafturile. În fiecare puteau să încapă patruzeci de prizonieri. Alain era la etajul al doilea, într-o sală de zece metri pe cinci, afumată, plină de praf și de zarvă, nemaipomenit de murdară, cu pereții scorojiți, acoperiți de măzgăleli, cu tavanul negru și podeaua mînjită de scuipături și de gunoaie de tot felul, și care primea lumină din strada Speranței prin două ferăstruici pe jumătate acoperite de scînduri.

Bărbați, lungiți pe saltelele de paie, dormeau sau fumau. Alții, așezați pe jos, jucau cărți. Alții citeau, cîntau, rîdeau sau se certau. Erau aproape cincizeci în această încăpere prea mică, unul peste altul, și făceau un zgomot înfiorător. Strigăte, rîsete, cîntece obscene, amenințări și înjurături, o duhoare groaznică de menajerie, un praf gros, înecăcios, o ceață albăstrie deasă, izbeau de la intrare vederea, auzul și mirosul. Totuși, Alain avea să regăsească aici un prieten, pe Zidore Duydt. Zidore fusese arestat cu cîteva zile înaintea lui și executa o pedeapsă de patru luni. Prietenia asta nu era mare lucru. Pentru Alain ea reprezenta totuși, în singurătatea sa morală, un sprijin de neprețuit. Pentru că Zidore, familiarizat de multă vreme cu drojdia societății și slujit pe de altă parte de o forță musculară apreciabilă ca și de cunoașterea aprofundată a boxului, se bucura de un înalt prestigiu

printre deținuți, și opinia lui aveau autoritate. Aici domnea canalia.

În această mocirlă se aflau și cîțiva oameni cumsecade, și pentru ei lucrul cel mai greu în îndeplinirea pedepsei era faptul că erau într-o asemenea tovărășie. Scursorile exercitau o dictatură de nediscutat. Cine nu avea nici supletea să se supună acesteia, nici forța să-i țină piept, cum putea să o facă Zidore, îi era victimă și jucărie. Brutali, grosolani, de o îndrăzneală de neimaginat, de o uimitoare pricepere în luptă și în lovituri, și pe deasupra obișnuiți să nu le pese nici de pielea lor, nici de a altora, tipii de-acolo se aruncau în bătaie cu trup și suflet, fără teama de a da sau a primi lovituri grele. Și în fața lor, omul civilizat era literalmente dezarmat. Ei nu șovăiau să-l facă să-și golească buzunarele, să-și dea tutunul, banii, obiectele de toaletă. Cel care nu putea da nimic, era bătut, îmbrîncit, chinuit. Cîțiva dintre acești oameni cumsecade, năuciți, zăpăciți, nebuni de indignare și de teamă, erau văzuți ducîndu-se să ceară ajutor la santinela germană. Dar apașii nu se temeau nici măcar de germani. S-ar fi zis că erau la ei acasă. În dimineața în care sosise aici, Alain văzu santinela intrînd să potolească o încăierare. Și banditul spre care îndreptase arma și ochea, se întoarse, îi oferise dosul și strigase : „Trage !" în mijlocul rîsetelor și strigătelor de bravo. Germanul înălțase din umeri și plecase.

La fiecare două sau trei zile soseau „transporturi", convoaie de noi prizonieri. Era o mare distracție. Îi înconjurau, îi recunoșteau pe dată pe cei ce urmau să fie caii de bătaie ai bandei. Li se inspectau buzunarele, erau trași de nas, li se impuneau corvezi respingătoare, erau lăsați să doarmă pe scîndură sau, noaptea, pe cînd dormeau, le era aprinsă pe frunte, cu mari precauții, o hîrtie șifonată de țigară care le provoca arsuri dureroase. Le strecurau în veșminte șoareci vii. Dacă voiau să se revolte, dădeau peste tipi obișnuiți cu bătaia care-i izbeau la lingurică sau sub pîntece, îi apucau de testicule sau le vîrau degetele în ochi. Un om cinstit se găsea dezarmat în fața acestor lepădături. Dar și aici, ca peste tot, banii, numele, continuau să aibă putere. Se afla în sală un anume Roblet, un industriaș din Ținut, căruia germanii socotiseră în derîdere

că-i bine să-i impună o asemenea companie. Dar Roblet nu era chiar așa de plîns, cum s-ar fi crezut. Distribuirile de țigări și de bani, și mai ales prestigiul unui nume mare din industrie, unul dintre acele nume care aici capătă importanța marilor nume feudale, îi îmblînzeau pe cei mai sălbatici. Erau printre ei și cîțiva inși neînduplecați, care plănuiau să-l despoaie pe tăticul și pe ceilalți... Dar alții îi luau atunci apărarea și îi formau o gardă de corp. Nu se știe niciodată, întotdeauna este bine să-i fi făcut un serviciu unui Roblet.

Derbedeii îi ofereau salteaua de paie sau cuvertura lor plină de ploșnițe. Îi găsiseră raftul cel mai spațios ca să doarmă pe el. Curînd, Roblet începu să primească din afară, prin prizonierii de corvoadă, lucruri bune, pui rece, vin, pîine. Le împărțea și altora. Largheța lui îi încînta pe toți. Banul rămîne pretutindeni stăpîn.

Cei care n-aveau norocul să poarte un nume răsunător, se supuneau cel mai adesea tiraniei numărului. Unii nenorociți erau văzuți comițînd lașități, cîntînd, fluierînd, făcînd pe bufonii, dîndu-se în spectacol în fața acestei liote. Oricine poseda un talent îl scotea la mezat. Printre deținuți se afla chiar și un artist, un caricaturist de talent, Sassenet, pe care un desen ireverențios la adresa comandantului Hoffmann îl adusese aici. Acesta, înțelegînd că artistul nu are încă în fața mulțimii același renume ca industriașul, făcuse în așa fel încît să-și popularizeze talentul. Oferea unuia și altuia cîte un portret asemănător, dar foarte înfrumusețat. Ceea ce-i aduse o promptă reputație. Cei mai mulți îi făcură cinstea de a-i cere să le facă profilul. Apoi alții se distrară să-i ceară tatuaje artistice, semnate. Curînd, dormitorul deveni o expoziție de torsuri goale, păroase și murdare, pe care artistul schița la alegerea pacientului cu un creion cu cerneală, mușchetari, avioane, femei goale sau embleme ale speranței. Pe urmă, un golan solid, el însuși atît de tatuat pe toată pielea încît nu-i mai rămînea liberă nici o bucățică, tatua definitiv aceste desene cu ajutorul unui fascicul de trei ace, pe care le înmuia în tuș. Mergea încet, din înțepătură în înțepătură. Și pacienții, nemișcați, în mijlocul unui cerc de curioși, își făceau un punct de onoare din a nu tresări

aici un pic. O dată desenul terminat, operatorul măzgălea din plin epiderma, vărsînd pe ea un val de cerneală. Timp de opt zile aveau inflamaţii şi supuraţii. În altă parte se exhibau scene hazlii. Unul purta cătuşe monstruoase tatuate la încheietura mîinilor, un altul — un poliţist cu fundul fol în semn de dispreţ, un altul o faţă largă pe pîntece, pe care o făcea să rîdă, să plîngă, să se strîmbe sau să se răsucească într-un fel caraghios, în hohotele de rîs ale unui public entuziast. Scene burleşti pe care germanii veneau să le vadă din uşă, cu puşca sub braţ.

Sassenet era acum foarte ocupat. I se plăteau în biscuiţi şi în ţigări schiţele făcute pe piele. Aici, cel puţin, arta îşi hrănea omul.

Mai era şi doctorul Dietrick. Un bătrîn gras, înalt, cu faţa senzuală, cinică şi obosită de Sileniu[1]. Era foarte cunoscut în lumea interlopă. Îl citau ca pe unul care practica deschis avortul şi certificatul de complezenţă pentru cazuri de bătăi, în faţa tribunalelor. Se bucura aici de un fel de celebritate, pe care şi-o întreţinea organizînd democratic partide de „mingea la vînător", cu o cîrpă făcută minge, de-a capra sau de-a ursul, jocuri gălăgioase şi de o incredibilă brutalitate.

Hrana — infectă — provoca dizenterie. Se cobora la closete pe o scară încărcată de excremente umane. Closetele nu aveau nici uşă, nici hîrtie igienică. Se uşurau în văzul tuturor, în picioare pe scaun, la întîmplare. Pereţii erau pătaţi de virgule cafenii. Jos rămăsese mai multe zile cadavrul tînărului ucis de german. Îşi făceau nevoile alături de cel mort.

Dar tipul cel mai ciudat din închisoare era Chabot. Probabil că numele lui era de fapt o poreclă. Chabot era bătrîn. Avea şapte copii. Pentru asta, explica el, făcea în aşa fel încît să rămînă mereu în închisoare. În timpul ăsta, ai lui luau raţia sa de la aprovizionare şi astfel mîncau ceva mai mult.

Acest nefericit nu era un ins înăcrit. Sfîrşise prin a cîştiga încrederea germanilor, care-l foloseau la măturat.

[1] Sileniu, zeu frigian, tatăl satirilor care l-au crescut pe Dyonises. (N.t.).

El ușura traiul prizonierilor, încerca să-i regrupeze, aduna mîncarea ce se arunca, resturile de la soldați, ca să le ducă celor înfometați. Seara, venea să facă și el mica lui inspecție. Îi recunoștea dintr-o privire pe cei mai epuizați. Se apropia :

— Ți-e foame ?

Ah, privirea asta !

— Ia, mănîncă !

Unii plîngeau primind gamela.

Într-o celulă, găsi un soldat francez prizonier, mîncat de păduchi, înspăimîntător. Chabot îi aduse de mîncare, rufărie veche, curată, o haină.

Alain îl observa și se mira. Chabot era primul om fericit pe care-l întîlnise vreodată. Era cu siguranță un naiv, un om simplu. Nu citea niciodată. Nu era inteligent. N-avea nici o elevare a spiritului. Dar avea o inimă uriașă. Și Alain începea să se întrebe dacă oamenii nu trebuiesc judecați cu această măsură.

* * *

La sfîrșitul lui mai 1916, Jacqueline Laubigier, surioara lui Alain, își trecu examenul de catehism și fu admisă la comuniune. Era bolnavă. Se duse totuși, cu greu, pînă la închisoarea din strada Ospiciului, și-și văzu fratele mai mare la fereastră, unde putu să-i strige vestea cea bună. Apoi se întoarse acasă, sprijinindu-se uneori de zidurile caselor. De cîteva luni tînjea din lipsă de hrană suficientă și de aer curat.

Fu o comuniune ciudată, în același timp comică și tristă. Această zi e importantă pentru un copil. În ciuda doliului impus de vremuri, Félicie făcuse tot ce putuse ca să dea acestei sărbători puțină solemnitate. Cusu ea însăși veșmîntul alb. Voalul lung i-l găsi doamna Hennedyck. Găsiră pantofi de pînză pe care îi dădură cu alb și care imitau pantofii de antilopă. Nu erau lumînări. Félicie făcu una dintr-o coadă de mătură răzuită și ascuțită, pe care o vopsi cu email alb. Toate comuniantele aveau astfel de lumînări. Un cui înfipt în vîrf închipuia fitilul.

Masa fu unul din acele meniuri amestecate pe care oamenii mai reușeau să le alcătuiască. O supă de legume

din conserve, o mîncare de linte cu untură americană, un iepure cu stafide, cu cartofi prăjiți în untură și salată de lăptuci. Ca să le prepare, Félicie trebuise să înlocuiască uleiul cu untură topită, și oțetul cu ce mai era pe fundul unei sticle de vin acrit, pe care o găsise printr-o minune la cumnata ei Flavie.

Masa începu trist. Félicie se gîndea la Alain. Flavie la băiatul ei mai mare care era pe front. Tocmai începeau să mănînce din iepure cînd sosi Alain cu un soldat german. Ce surpriză frumoasă ! Fusese învoit să vină, după cum le explică, doar însoțit de o santinelă și promisese să se întoarcă la timp. Din clipa aceea începu sărbătoarea. Iepurele dispăru. Urma tarta cu cerealină. I se făcu loc la masă germanului, care n-avea înfățișarea unui ticălos. Acesta mîncă tot ce rămăsese din iepure, pe urmă o bucată enormă de tartă. Félicie pregătise și bere, lăsînd să se acrească oväz fiert cu zahăr și puțin hamei. Ce petrecere grozavă. Bravul soldat era în ceruri. La desert voi neapărat să cînte în germană. Aplaudară politicos, deși nu înțeleseseră nimic.

După cină, trebuiau să meargă la slujba de seară. Se duseră împreună. Comunianta înainte, cu micul Camille, cu Félicie și Flavie în spate cu copiii, și, în sfîrșit Alain cu garda lui de corp și cu vărul François. Soldatul strîngea la piept o bucată de săpun pe care i-o oferise Félicie și de care nu voia să se despartă. Săpunul se vindea cu prețul aurului la germani. În fața cîrciumii *Puricăria*, din Epeule, soldatul se opri. Slujba de seară nu-i spunea mare lucru acestui om. Muzica din cîrciumă, zgomotul dansurilor, vocile femeilor îl atrăgeau precum cîntecul sirenelor.

— Vă întoarceți imediat, îi spuse el lui Alain. Eu aștept aici. Și intră la *Puricăria* cu bucata lui de săpun, în timp ce ceilalți merseră la slujba de seară.

Biserica era plină. În mulțime erau mulți germani care îi priveau pe comunianți. Probabil că și în Germania era perioada comuniunilor. Niciodată nu fuseseră văzuți atîția soldați în biserică. Cînd intră Jacqueline, neprihănită în toaleta ei candidă, un german din apropiere se aruncă în genunchi, prinse cu amîndouă mîinile marginea rochiei ei lungi, albe, și o sărută plîngînd.

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

În ziua aceea, pe la ora cinci după-amiaza Isidore Duydt se grăbea spre *Puricărie*. Era în vara lui 1916. De cîteva săptămîni Zidore evadase din închisoarea din strada Ospiciului, unde nu stătuse decît vreo cincisprezece zile cu Alain Laubigier.

Mergea tîrîndu-şi sandalele zdrenţuite, cu şapca pe o ureche, cu mîinile în brîu şi stomacul ghiorăind de foame. Bravînd, deşi acum nu avea deloc chef de aşa ceva, mergea legănat, scuipa într-o parte şi le privea obraznic pe fete. Oamenii întorceau capul după această faţă mică, rotundă şi palidă, o faţă de băiat, încăpăţînată şi înverşunată, cu doi ochi foarte albaştri, şi presărată cu firele aurii ale unei bărbi blonde, prost rase.

La urma urmelor, băiatul începuse curajos. Nu voise să-l imite pe fratele lui, care vindea aur inamicului. Refuzase să se înscrie pe listele de apel. Prădase şi furase din taberele de soldaţi, jefuise maşini germane. Pe urmă, legăturile cu cei care treceau graniţa, cu hoţii şi golanii îl corupseseră. În fond, devenise într-un fel victima eroismului său. Şi erau mulţi ca el.

Nu mîncase nimic de două zile. În ajun jucase cărţi la birtul *Păduchele Zburător*. Îi datora lui Bostan cincizeci de franci. Se întorsese acasă beat şi bolnav, şi dormise pînă la trei după-amiaza. Se sculase, căutase zadarnic ceva de mîncare printre vechiturile din prăvălia lui taică-său. Pentru că taica Duydt cumpăra şi vindea de toate. De aceea, la el se găseau, una lîngă alta, o sticlă de ulei de măsline, — lucru rarisim ! — un ghiozdan de elev, cărţi, lămpi de ulei, un litru de Pernod, un picior articulat pentru infirm, obiecte de cauciuc pentru farmacişti, ceaiuri, cartofi, site de lampă cu gaz, hîrtie de scrisori, un talmeş-balmeş de stofe, de mobile vechi, de cîrpe, de cărţi şi cratiţe stricate ; tot ce nu se mai producea, tot ce lipsea, tot ce descoperea taica Duydt, resturi dinainte de război, vestigii preţioase pe care se băteau acum oamenii. Taica Duydt îşi folosea copiii mai mici la contrabandă şi chiar

la furat, de cînd cei mai mari se revoltaseră. Pentru că Etienne şi Léonie plecaseră de mult, iar Zidore, înfometat, muncea pe contul lui, înţelegînd şi el inimaginabila cupiditate a tatălui lor.

În ziua aceea, Zidore şi taica Duydt schimbaseră cîteva cuvinte dulci-acrişoare. Tatăl ştia foarte bine că Zidore, care scotocea astfel prin prăvălie, căuta de fapt pîinea lui ca să-şi facă o tartină. Şi se ţinuse scai de el. Pentru că în familie îşi furau mîncarea unul altuia. Zidore trebuise să renunţe la intenţiile lui şi plecase. Avea nevoie de o sută de franci, crăpa de foame. Apoi Georgina, amanta lui, avea şi ea nevoie de bani.

O cunoscuse într-o sală de box. Mic şi îndesat, nervos, el avea o remarcabilă forţă musculară, şi, cum umbla prin cîrciumi deocheate şi medii în care forţa era regină, fu curînd temut şi căutat. Amatori, foşti sportivi ticăloşiţi, toată această lume interlopă care gravitează în jurul sălilor de lupte şi de box îl sfătui să boxeze. Îl învăţară lucruri rudimentare ale acestui sport, îl prezentară pe ring. Era uimitor de rezistent acest omuleţ palid şi încăpăţînat, obişnuit cu munca grea din mină. Avu succes, cîştigă bani, fu admirat de femei şi se ameţi de o popularitate uşor dobîndită, care-i sporea şi mai mult titlul de nesupus. La optsprezece ani nu era băiat urît, cu capul lui rotund de puşti, cu ochii albaştri naivi şi cu acea barbă scurtă, aurie, prea arar rasă. Avea o voce plăcută şi cînta puţin şi la acordeon cu prietenul lui Olivier. Avu femei pe nimic. I se întîmpla chiar să accepte de la femeie nişte bani, s-o lase să plătească un rînd sau camera... Aluneca în mocirlă puţin cîte puţin. Pe urmă o cunoscu pe Georgina, o femeie de treizeci şi opt de ani, versată. Şi ea îi suci capul de-a binelea. Mai ales pentru ea umblase în ziua aceea. Îi promisese o sută de franci. Căutase îndelung aceşti bani. Fratele lui, Etienne, cocoşatul, care făcea trafic de aur, refuzase să-i dea. Acesta era o putere. Locuia pe strada Epeule, într-o locuinţă mare în care îşi amenajase un birou. Pe placa de aramă se citea : „Agenţie internaţională". Şi deasupra, un afiş scris de mînă, marcat cu sigiliul imperial : „Această casă se află sub controlul Autorităţii germane".

Un astfel de talisman făcea casa inviolabilă. Etienne îl dăduse afară pînă şi pe comisarul central din Roubaix,

care pretindea că efectuează o percheziție la domiciliu. Sub egida autorităților germane, Etienne își permitea să facă un întreg trafic, cumpăra aur, făcea să se scurgă valorile franceze și le trecea germanilor pentru cumpărările lor din străinătate. Se spunea că ar cîștiga sume enorme. Etienne Ghebosul era uitat. Devenise Domnul Etienne. Mic, diform, cu tenul palid, cu un bot de șobolan și cu ochi uimitor de strălucitori și scormonitori, era întotdeauna foarte elegant îmbrăcat, cu cocoașa ascunsă sub lărgimea unui raglan. Era abil, insinuant, șiret, o fire veșnic ascunsă. Avea sub braț mereu aceeași servietă. Toată familia Duydt îl privea cu uluire și orgoliu pe acest cocoșat care urcase atît de repede drumul bogăției și devenise o forță.

Zidore nu știuse cum să-l ia. În loc să-i vorbească de Alice, nevasta lui Etienne, care fugise, și care îl obseda pe cocoșat, el îi spusese pur și simplu cîți bani vrea... Avar, Etienne îl dăduse pe ușă afară.

Dar Zidore își găsise salvarea la sora lui, Léonie. Casa Léoniei, pe strada Dammartin, era seniorială. Era grotesc să vezi înăuntrul ei o astfel de fată. Înainte de război imobilul fusese locuit de mari negustori de lînă. Aceștia plecaseră la Paris. Amantul Léoniei, un căpitan atașat la biroul Comandaturii, acordase cu dărnicie uzufructul acestei case Léoniei, care, fată de mineri, abia știutoare de carte, grosolană și simplă, trăia în mijlocul unui cadru fastuos. Și nu era singura. Multe femei de stradă își făceau astfel iluzia, de cînd cu războiul, că-și realizează eternul vis — de a fi întreținute ca niște prințese.

O servitoare deschise. Zidore intră cu sandalele lui pe un covor persan într-un salon prerococo. Sosi imediat și Léonie, o fată înaltă, slabă, nu prea frumoasă, cu fața ascuțită ca a lui Etienne, luminată de doi ochi strălucitori și febrili care o transfigurau. Devora viața, o risipea, pătimașă, făcînd chefuri, detracată și în același timp fată bună. Își primi „frățiorul" cu brațele deschise. Ea îl crescuse. Trudise ca toate fetele mai mari în familiile sărăcilor. Pentru Zidore avea o tandrețe maternă. Îi arătă mobilele, îi dădu să bea Xérès, și împrumută pentru el o sută de franci de la servitoare. N-avea să ducă mult timp viața asta. O măcina tuberculoza.

Zidore se întorcea acum spre Epeule și spre *Puricărie*. Nu mîncase. Dar era atît de mulțumit, că uitase de foame. Mergea repede. Se gîndea la Georgina, la cei o sută de franci pe care i-i aducea. Îi datora cincizeci lui Bostan. Dar acesta o să-l aștepte. Stomacul lui Zidore se stîrni în fața unei patiserii. Dar trecu mai departe. Să schimbe hîrtia ? Nici pomeneală ! Georgina va fi atît de mulțumită !

O cunoscuse la dans, după o partidă de box, la *Puricărie*, un mare local cu femei din Epeule. Avea cu douăzeci de ani mai mult decît el. Se îndrăgostise de fața lui drăgălașă, de tinerețea și forța lui, de acea naivitate care îl făcea încă fermecător, în ciuda începutului de vanitate, de fanfaronadă și de glorie deșartă pe care i le aduseseră succesele de boxer și de bătăuș. Găsi amuzant să-l învețe cîte ceva pe acest băiat atît de proaspăt și de tînăr. El, prins imediat, obsedat, beat de pasiune pentru această ființă perversă, se îndrăgosti nebunește și deveni gelos.

Plănuia s-o întrețină, îi închiriase o cameră, o avu numai pentru el timp de trei săptămîni întregi. Pe urmă nu mai avu bani, ea plecă, se întoarse la viața de stradă. El o luă din nou pentru două săptămîni, reîncepu de două, de trei ori, de zece ori aceeași poveste, nebun, beat de gelozie și de suferință, obligat să accepte totul „în glumă" în fața altora, și suferind în taină un adevărat martiriu pentru această făptură aproape bătrînă, obosită prin cîte mîini trecuse, golită, irosită, iremediabil coruptă. Curînd ajunse s-o bată. O înșela, dar fără plăcere. Ea își bătea pe față joc de el, îl făcea să vadă că puțin îi păsa de bărbați. Hotărît, era prea puternică pentru el. Se întorcea la ea mai supus, mai pătimaș îndrăgostit, după fiecare părăsire. Toți banii lui se duceau pe ea. Și cînd nu mai avea bani, încerca s-o țină cu forța. Ar fi ucis ca s-o păstreze. Conștientă de dragostea lui, abuza cu ferocitate de stăpînirea pe care o avea asupra lui.

— Fă-o să muncească pentru tine ! spunea Bostan.

Dar Zidore nu se pricepea la asta.

O sută de franci ! O săptămînă ! O săptămînă s-o aibă pe Georgina pentru el ! Se grăbea, începu să alerge spre *Puricărie*. Crăpa de foame. Stomacul îi chiorțăia. Sugea o

bucată veche de tutun amar, ca să-şi calmeze stomacul. O sută de franci ! O hîrtie întreagă !

Era obişnuit cu suferinţa şi cu foamea, de cînd o cunoştea pe Georgina. Ajunsese repede să se lipsească de hrană pentru ea, să accepte fără crîcnire să postească trei zile, pentru ca ea să-şi primească banii, să rămînă a lui o săptămînă. Îşi făcuse aproape un crez, un ideal, un ideal înspăimîntător din această Georgina. Pentru ea accepta să sufere, să trădeze, să-şi înşele prietenii, să trişeze, să fure. Ea devenise morala lui. Ceea ce îi servea Georginei era binele, ce îi dăuna, era răul. În înjosirea lui, această mistică îi provoca încă un soi de bucurie sumbră, de orgoliu. Să crăpi pentru ceva, fie chiar şi pentru Georgina, e totuşi înălţător ! Un ideal, da. Nebunie a tinereţii, care în lipsa unei aspiraţii înălţătoare îşi creează una cu orice preţ, fie ea şi monstruoasă.

Puricăria, aflată în susul străzii Epeule, lăsa să se audă afară rumoarea dansurilor şi cîntecul unui acordeon. Zidore împinse uşa cu geam şi intră.

Localul era mare, urît, cu mobilă de lemn alb, avînd în fund o tejghea de stejar la care trona un Gambrinus călare pe un butoi.

Căţărat pe o masă, marele Olivier, romantic, cu o şuviţă căzîndu-i pe frunte şi un chiştoc între buze, desfăcea şi strîngea un acordeon apocaliptic. Femei, golani, germani valsau, făceau să se zguduie podeaua în ritmul muzicii. La tejghea, Mélie Nauserais, patroana localului, umplea halbe pe care Otto, neamţul ei, un tip care rămăsese la ea de la începutul războiului fără să se ştie cum, se ducea să le împartă băutorilor, în pantaloni de pînză albastră şi maiou de lînă neagră. În mijlocul acestor apaşi, el avea aerul unui apaş perfect. Se susţinea că dezertase şi se ascunde de poliţia germană. În orice caz, nu pleca pe front, şi nu-şi folosea uniforma decît ca să se ducă la depozite să ia fără probleme provizii şi cărbune, pe care le aducea la Mélie. Avea o experienţă impresionantă în folosirea cheilor false.

Cu un aer indiferent, prefăcîndu-se că n-o vede pe Georgina, pe care o reperase foarte bine dansînd cu un bavarez, Zidore trecu printre grupurile de valsatori. Bos-

tan, un grăsan mic, cu fața umflată și rotundă, sub un melon vechi, verzui, semănînd puțin cu curcubitaceul căruia îi datora porecla, juca cărți cu un soldat. După aerul încordat, febril, după privirea nesigură și gesturile scurte ale lui Bostan, Zidore văzu îndată că acesta trișa. Germanul se enerva și se înfierbînta, se înfuria că pierde astfel fără să înțeleagă de ce. Pusese pe banchetă un coș cu carne proaspătă, pe care Morlebaix, un alt obișnuit al localului, îl pîndea.

Morlebaix și Roșcatul îl primiră cu bucurie pe Zidore. Fu măgulit. Îl știau generos și băiat bun. Avea credit la Mélie. El îi comandă lui Otto cîteva halbe. Îl priviră cu toții pe Bostan, care tocmai termina să-l jumulească pe germanul lui. Pe urmă, isprăvindu-și dansul, sosi Georgina, îl numi pe Zidore „bărbatul meu", se așeză pe genunchii lui și-l cuprinse cu brațele pe după gît. Pe sub masă, cu un gest abil, el îi strecură hîrtia de o sută de franci. Se simți roșind de bucurie și de orgoliu. Dar surprinse privirea Roșcatului, care se uita țintă și rînjea. I se făcu rușine și puse repede mîna pe masă.

Bostan termină partida de cărți, își strecură în buzunar produsul înșelătoriei, în vreme ce germanul, victima, se ducea să se consoleze la tejghea. Bostan asudase. Pe acest pește de școală veche îl dezgusta efortul, și nimic nu obosește mai mult decît să trișezi. Înghiți dintr-o dată drogul pe care îl adusese Otto și care imita rachiul de afine.

În acel moment izbucniră urletele. Germanul voise să-și ia coșul cu carne și nu-l mai găsise. Furat ! Carnea pentru ofițeri ! N-o să scape de front, bietul de el ! Plîngea, striga, nu-și dăduse seama de dispariția bruscă a lui Morlebaix. Îl luă de piept pe Otto, care voia să-l arunce afară. Roșcatul se ridică, alergă în ajutor. Germanul scosese un revolver. Strigăte ascuțite, plînsete de femeie, o zarvă mare umplu deodată cîrciuma. Mélie se văicărea în spatele tejghelei.

— Localul meu ! Localul meu !

Zidore se ridicase. Înaintă spre german, îi dădu în lături pe Otto și pe Roșcat, care, palizi, se trăseseră înapoi în fața armei. În acele momente de mare pericol, băiatul

simțea o exaltare stranie, aproape dorința de a arăta cum să te lași ucis. Strigă :

— Ieși afară !

— *Sacrament !* înjură germanul, repezindu-se spre el ca un bivol.

Îi arse lui Zidore o lovitură în plină gură ; fu și singura pe care o primi Zidore. Se dădu înapoi. Eschivă, aplecîndu-se swingul îngrozitor al germanului, îi trase la rîndul lui un uppercut sub bărbie, pe urmă o lovitură de cap în plex, pe urmă o lovitură scurtă la ficat. Germanul gemu, dădu înapoi, se îndoi, merse clătinîndu-se să se sprijine de un perete. Otto și femeile îl luară de umeri și-l împinseră spre curte, să-și revină.

Zidore, cu gura plină de sînge, se dusese în bucătărie, unde Mélie îi dădu apă. Cu un dinte spart, cu gingia crăpată, suferea. Făcu gargară cu alcool. Cînd se întoarse spre sala cafenelei, îi văzu de departe pe Georgina și pe Roșcat sărutîndu-se pe gură într-un colț, pe furiș în timp ce dansau.

Resimți un șoc mai brutal decît lovitura de pumn de mai înainte. — Ticăloasa !

Înaintă spre Roșcat, luă o halbă, i-o aruncă în față. Celălalt, descompus, livid sub chica lui roșie, urît cu ochii lui cenușii, urduroși și holbați de teamă, îl privea. Un minut se sfîșiară din ochi. Roșcatul nu îndrăznea să-și coboare mîna spre buzunar. Văzu cum încet rațiunea revine în ochii lui Zidore și înțelese că nu se vor bate. Liniștit, înălță din umeri și plecă.

Zidore se întorsese spre Georgina, care suspina zgomotos. Abia se ținea să n-o doboare ca pe un animal. Îi strigă :

— În picioare !

Ea se ridică.

— Umblă !

Ea înaintă. Ieși. El o urmă afară. Ușa se trînti în spatele lor. În mijlocul unei tăceri înspăimîntate, se auzi vocea lui Bostan :

— Nu i-a dat nici măcar un picior în c... Ce mai moliu !

Se făcuse foarte tîrziu. Zidore și Georgina se îndreptau spre cîrciuma *Păduchele zburător*, unde Georgina avea o

cameră cu chirie. Acesta era concurentul direct al localului lui Mélie. Georgina o luase înainte. Zidore mergea în urma ei. Ea continua să se smiorcăie. Intrară pe ușa din dos, îngălată și unsuroasă, unde se simțea mirosul pisoarului. Camera Georginei, la mansardă, mobilată cu un pat de fier, o sobă mică și un garderob, puțea a miroasne vulgare, a sudoare, a închis, a mîncare și prăjeală. Domneau aici dezordinea și acel lux fals al fetelor de stradă, numai funde și bibelouri amestecate.

Încă speriată, Georgina — care crezuse cu adevărat că o va stîlci în bătaie — se dezbrăcă, umilă. Zidore, puțin beat, cu stomacul gol, avea capul greu și mintea încețoșată. Mașinal, își scoase sandalele, își desfăcu fularul care-i servea de curea. Ea văzu că se dezbracă. Se crezu iertată, veni spre el, se lipi de el cu tot trupul :

— Micul meu Zidore...

Băiatul se simți înmuiat. Îi veniră lacrimile în ochi. Șopti, ca un băiețandru :

— De ce ai făcut asta, Georgina ? De ce ai făcut asta?

Ea înălță din umeri :

— Glumeam. Ca să rîdem... Așa se face la sfîrșitul dansului...

— Nu trebuia să faci asta...

— Nu m-am gîndit la nimic rău. Ești prost dacă îți faci sînge rău din atîta lucru. Îți jur, nu m-am gîndit, îți jur ! N-am să mai fac niciodată, n-are decît să vină ! Mai întîi că mă dezgustă, roșcatul ăsta ticălos.

Se strînse mai drăgăstos în el.

— Știi prea bine, bărbățelul meu, că n-aș vrea... Hai, vinc, s-a sfîrșit, băiețelule...

Îl trăgea, perversă și maternă în același timp, amestec de tandrețe protectoare și de senzualitate, exact așa cum o voia băiatul. Îl atrase spre pat, după ce-l cuprinse cu toate membrele.

Adormi, iertată, liniștită, triumfătoare. Ocupa întregul pat, culcată pe spate. Zidore nu dormea. Dintele spart îl durea. Luminarea era aprinsă. Îi privea umbra dansînd. O privea alături de el pe această făptură adormită, acest trup dezvelit. Îl scîrbea. Îi evocă cu violență corpul, pielea, mirosul. Scruta fața veștejită, ochii obosiți de desfrîu, gura cu rîsul infam, cu sărutări neobrăzate, cu cu-

vinte ruşinoase. Pentru ea, pentru acest trup prostituat, furase, lovise, minţise, suferise... Avu în mod confuz conştiinţa forţelor pe care le risipea, a orbirii iremediabile care-l făcea să cheltuiască pentru această creatură o comoară de energie, de curaj, de tinereţe. Întrevăzu cu spaimă tot ce-ar fi putut face bun, util, şi ceea ce, din cauza ei şi pentru ea, nu va mai realiza niciodată.

Cu picioarele înainte, alunecă din pat, îşi puse ciorapii, pantalonii. Gura îi sîngera. Scuipă sînge. Fără zgomot, se îndepărtă. Mirosul animalic al acestei femei adormite îi făcea greaţă. Îşi termină noaptea pe un **scaun,** lîngă fereastra întredeschisă, în aerul curat al nopţii.

II

— Nu vreau, spuse din nou Zidore.

Erau într-un colţ al *Puricăriei* el, Bostan şi Roşcatul. Îşi vorbeau, aplecîndu-se unul spre altul, pe deasupra mesei năclăite, din cauza zgomotului dansatorilor şi a vacarmului acordeonului pe care îl manevra lîngă tejghea marele Olivier. Zidore, înfierbîntat, nega din cap. Bostan, tot cu melonul pe creştet, nu scotea nici un cuvînt. Roşcatul, cu ochiul urduros, pielea veştedă, lăsa chiştocul să-i atîrne pe buză, cu un aer dispreţuitor.

— De ce te încăpăţînezi ? spuse el.

— Vă ştiu eu, răspunse Zidore. Vă ştiu eu, şi... **e** fratele meu, nu ? Nu pot face asta.

— Eşti sentimental, spuse Roşcatul.

— Deloc !

Bostan ridică în sus mîna lui grasă şi moale, împodobită la degetul cel mic de un enorm inel cu iniţială.

— Dacă-ţi jur că n-o să-i facem buba frăţînelui tău! Nici atîtica ! Nimic ! Să-l uşurăm, numai să-l uşurăm...

— Nu vreau...

Se aşternu un moment de linişte. Tăcură toţi trei, se îndreptară în scaune, ca şi cum această dispută i-ar fi obosit. Roşcatul îşi goli halba. Bostan îşi scoase carnetul **cu foiţe de ţigară,** îi îndoi colţul cu unghia. Zidore îi privea

pe dansatori şi nu-i vedea. Îşi simţea obrajii calzi pentru că discutase prea mult.

Într-o ultimă învîrtitură, un zbor de fuste, valsul se isprăvi. Olivier termină cu un suflu mare al acordeonului, îşi desfăcu cureaua cu un suspin de uşurare, îşi luă o halbă şi se ridică, veni spre Bostan şi Zidore. Îi întinse lui Zidore o labă enormă.

— Merge ? N-ai venit cu Georgina ?

— Nu, spuse sec Zidore.

Nici nu putea s-o nimerească mai rău, marele Olivier. De zece zile, Zidore nu-şi văzuse amanta. Afacerile mergeau rău, nu reuşiseră să treacă la frontieră. Zidore era lefter, şi Georgina, adulmecînd că n-are nici un franc, o ştersese, dispăruse încă o dată cu unul sau altul din clienţii ei de-o noapte. În faţa celorlalţi, Zidore încerca să facă haz, dar în fond suferea.

— Iar ţi-a fugit Georgina ? reluă Olivier, care nu era dintre cei mai subtili.

— Mă plictiseşti cu Georgina ! strigă Zidore.

De obicei îl lua în glumă, dar de data asta era cu adevărat la capătul nervilor.

— Bine, bine, e-n regulă, nu te înfuria pentru atîta, spuse liniştit Olivier. Şi se aşeză, fără mînie, aproape de Zidore.

Bostan şi Roşcatul continuau să discute, reluau proiectul de a-i da lovitura lui Etienne Cocoşatul. Zidore îi auzea fără să-i asculte. Îşi rodea unghiile. Se gîndea cu durere la Georgina. O căutase peste tot, în toate barurile, în crîşme, în hotelurile cu ora, în tavernele pentru soldaţi. Imposibil să dea de ea. Găsise cu siguranţă un imbecil care s-o întreţină vreo două săptămîni, sau mai rău, un ramolit pe care să-l exploateze. Zidore îşi rodea unghiile pînă la sînge. Şi cînd te gîndeşti că ar fi ajuns cîţiva bani, o hîrtie, un nimic, ca ea să se întoarcă singură, de bună voie, ca prin minune. Avea într-un fel un simţ de ghicitoare. Banii o atrăgeau ca un magnet.

— Şi nu bancnote, spunea Bostan. Monede de aur. Astea valorează dublu. Ce mai ocazie lăsăm să ne scape !

De data asta Zidore însuşi interveni din nou în discuţie. O făcu de parcă vorbele lui rezultau dintr-o lungă meditaţie interioară :

— Şi pe urmă, tipi care schimbă aur, de ăştia nu ducem lipsă ! Putem să-i facem figura altuia...

— Ceilalţi sînt neîncrezători.

— Şi Etienne este. Şi e înarmat. Are două pistoale. Le-am văzut.

— Da, dar de tine nu se va teme. Nimic nu te împiedică să-l aduci unde vrei.

— Şi pe urmă, zise Bostan, la ce serveşte să dai lovitura unui tip care n-are un sfanţ asupra lui. Despre Etienne se ştie că-şi poartă aurul la brîu. Se şi laudă cu asta. Lovitura e sigură. Mură-n gură.

— Eu nu înghit asta, făcu Roşcatul. Iată un tip plin de bani căruia nu-i pasă de tine, care nu ţi-ar face cinste nici c-un pahar de poşircă, te lasă în sărăcie, şi mai şovăi? Prostii, bătrîne.

— Tu ai face asta fratelui tău ? Să rişti să i se facă felul ? Închipuie-ţi că o să se apere : ce o să faceţi ? Ştiu eu... Nu, nu. Căutaţi pe altul !

— Îţi repet, n-o să ne atingem nici de-un fir de păr de-al lui, îl asigură Bostan. Ni-l aduci undeva, într-un colţ liniştit, ca să putem să stăm de vorbă. Punem mîna pe el, îi şterpelim punga de la brîu, o ştergem... Ţi-o jur, Zidore, nu-i facem nimic.

— Şi dacă se zbate ? N-o să se lase jefuit de bună voie !

— Ce vrei să facă împotriva a patru ?

— Patru ?

— Tu, eu, Roşcatul, Otto dezertorul şi Olivier.

— Asta înseamnă chiar cinci, spuse Otto, germanul Méliei, care venise să asculte.

Olivier se miră.

— Ce am eu de făcut ? Despre ce e vorba ?

— Ţine-ţi gura, spuse Bostan. Ai să vezi cînd o să vină timpul.

— Bine, bine, făcu Olivier ascultător.

Şi se apucă să-şi răsucească ţigara, o lipi cu limba, fără să-i pese mai mult. Matahala era manevrată ca un copil.

— Nu vreau, repeta Zidore, încăpăţînat. Un altul, oricine, merg. Dar nu Etienne !

— Bine !

Nu mai vorbiră. Bostan ceru să li se umple halbele. Otto germanul se dusese să servească la mese și să tragă bere cu Mélie. Roșcatul luase de pe fereastră un pahar cu zaruri și două cornete. Începu să joace un zanzi[1] cu Olivier mătăhălosul, și zarurile se rostogoleau pe lemnul sonor.

— Șase și patru, zece și trei, treisprezece...

— Băftosul ! Are noroc, tipul !

Se auzi vocea groasă a lui Bostan, visătoare :

— Treizeci de mii de monezi ! Se pare că are uneori la brîu treizeci de mii de monezi...

— Fără să mai pui la socoteală și servieta, care de multe ori are și ea lovele înăuntru.

— Probă că o ține legată cu un lanț, ca un casier !

Și din nou rostogolirea seacă și zgomotoasă a zarurilor pe tablă.

Zidore avu o mișcare bruscă de furie. Se ridică, alungă ispita, respinse cu un cuvînt brutal ideea aceea fixă, acea lentă întunecare a conștiinței :

— Știți ce ? mă scîrbiți ! Zic nu și gata ! Nu mă bag !

Își goli halba dintr-o suflare, o trînti cu zgomot pe masă și plecă.

* * *

— Mai e mult ?

— Cinci minute, spuse Zidore.

Etienne și Zidore mergeau alături sub umbrela cocoșatului. Ploua. Cădea noaptea. Pe străzi nu era țipenie. Un vînt trist se tînguia, împroșca apa rece, biciuia fețele. În veston, cu pardesiul pe braț, Etienne nu simțea vîntul, se grăbea.

Urcară bulevardul Cambrai. Trecură prin spatele ospiciului, o luară de-a lungul unui zid de cărămidă spre Place du Travail.

— Unde e ? întrebă din nou Etienne.

— La capătul străzii Ma Campagne.

---

[1] Zanzibar, sau zanzi — joc de noroc, care se joacă cu ajutorul a două sau trei zaruri și un cornet. (N.t.)

— Hai repede.

Şi-l trase din nou pe fratele lui după el.

Zidore se dusese la Etienne Cocoşatul în dimineaţa aceea. Îi spusese :

— Am întîlnit-o pe nevasta ta, Alice vrea să te vadă. Te duc în seara asta la nişte prieteni, dacă vrei să mă însoţeşti. Ea se teme de tine, nu vrea să-şi dea adresa.

Şi Etienne Cocoşatul trăia de dimineaţă într-o aşteptare înfrigurată. Acest tip nervos concentrase în el, de la fuga şi părăsirea de către soţie, o pasiune mistuitoare.

Ajunseră pe strada Ma Campagne. Merseră pe trotuarul unei uzine imense, goale şi moarte. În faţă erau cîteva case rare, tăcute şi adormite, apoi urmau cîmpurile. La capătul uzinei, un local mare, gol, parcă părăsit, cu toate ferestrele închise. Mai departe, un teren viran, plin de gunoaie şi de fierăraie. Deasupra, un cer cenuşiu, întunecat, furtunos şi crepuscular, şi lucirile reci ale ploii.

Sosiră în faţa uşii localului. Grăbit, febril, Etienne nu observă nici lemnăria murdară, nici muşchiul de pe pragul uşii. De altfel, acum întregul Roubaix avea această înfăţişare dezolantă. Zidore şi el se apropiară de intrarea privată. Zidore şovăi.

— Aici e ? întrebă Etienne.

— Aici.

Etienne bătu. Din interior îi răspunse o rumoare. Se auziră paşi. Un declic, şi uşa se deschise. Apăru un bărbat, foarte voinic.

— Nevasta mea e aici ?

— Intră, camarade, zise Olivier.

Îi lăsă să treacă pe Etienne şi Zidore şi închise uşa în urma lor.

În întunericul coridorului lung, sumbru şi rece, Etienne înainta spre lumina roşie ce se zărea la capătul lui, printr-o uşă cu geam. Împinse uşa, intră în bucătărie. Se opri în prag, încremenit.

Nu era nici o mobilă. Doar o masă mizerabilă, părăsită în această cameră înaltă, goală, cu tapetele putrezite, mucegăite şi atîrnînd. Sub gaura hornului, o dîră de funingine. O atmosferă de mormînt, un miros de ciupercărie.

Şi sonoritatea dogită şi răsunînd sinistru a unei case goale. Pe masă, pilpîia o lumînare în mijlocul întunericului.

Etienne înţelese probabil. Avu o mişcare de-a da înapoi, se întoarse brusc spre uşă. Dar ţîşnind din beznă, trei oameni îl înconjurară.

Nu rosti nici un cuvînt. Devenise livid. Îl privea pe Zidore cu o expresie ciudată de furie şi durere. În spatele lui, Otto îl împinse spre mijlocul încăperii. Şi rămase acolo, nemişcat, slab şi scălîmb, cu ochii întunecaţi pe faţa lui ascuţită, impasibilă şi impenetrabilă acum. Îi fixa pe Otto şi pe Roşcat. În spatele lui, aşezat pe masă, Bostan lăsa să-i atrîne un picior. În colţul uşii, Zidore rămăsese cu Olivier mătăhălosul.

Încet, Roşcatul înainta spre Etienne. Infirmul avu o privire rătăcită. Cu un gest incredibil de prompt, îşi duse mîna spre buzunarul cu revolver. În aceeaşi secundă, fularul lui Bostan, din spate, îi acoperi faţa, îi strînse gura şi gîtul. Răsturnat pe spate, încordat, cu genunchiul lui Bostan în şale, cocoşatul scoase un muget înăbuşit. Picioarele lui băteau aerul cu lovituri teribile. Îl atinse pe Roşcat drept în piept.

— Fără glume, Zidore ! şopti Olivier, înconjurînd cu braţele lui enorme torsul lui Zidcre, înnebunit.

Totul se petrecu foarte iute. Cum ai plonja, Otto se aruncase la picioarele lui Etienne, îi prinsese picioarele, i le ţinea strîns. Spre pieptul cocoşatului, cambrat, bombat, oferit, Roşcatul duse mîna, cu cuţitul de bucătărie ascuţit, pe care-l ţinea ca pe un briceag, cu vîrful înainte, cu degetul mare sub lamă. Apăsă încet, cu putere.

— Nu, suspină Zidore, oh, asta nu !

Dar Olivier continua să-l ţină. Se văzu stofa vestonului lui Etienne sfîşiindu-se sub lamă, întinzîndu-se, cedînd. Arma pătrunse dintr-o dată.

Irezistibil, tîrîndu-l pe Olivier în ciuda forţei acestuia, Zidore înainta spre Etienne. Sorbea din ochi acest chip, acest bot de şobolan ascuţit, livid, luminat într-un fel tragic de flacăra roşie a lumînării, şi care se făcea treptat pămîntiu. Sufocat, răsturnat pe spate, cu picioarele ţinute de Otto, cu arma în piept, Etienne îl privi pe Zidore pînă la capăt, cu o privire stranie ce se întuneca şi căpăta o fixitate teribilă.

Otto lăsă picioarele, se ridică. Bostan desfăcu fularul, și-l puse din nou la gît. Lungiră cadavrul moale pe masă.

— Fără glume, Zidore, fără glume, spuse din nou Olivier.

Năucit, Zidore nu mai reacționa. Roșcatul fu acela care deschise vestonul mortului. Îi descheie vesta, bretelele, scotoci pe sub cămașă, ridică trupul, căutînd catarama centurii pe pielea caldă încă. Brusc, își retrase mîinile, le mirosi, le scuturâ, le șterse pe vestonul lui Etienne.

— A făcut pe el, ticălosul !

Vîrî din nou mîinile.

Pe masă, alături de cadavru, într-un miros fetid, se împărți aurul. Erau douăzeci și șapte de mii de franci. Olivier puse partea lui Zidore în buzunarul băiatului.

Roșcatul ieși, merse pînă la ușa dinspre stradă, se întoarse.

— Nici un zgomot. Putem s-o ștergem.

Bostan stinse lumînarea. Ieșiră. Nu rămase decît Etienne, pe masă, cu pîntecele gol, cu fața lui de șobolan întoarsă spre tavan și cu ochii deschiși.

Cum ieșiră afară, Bostan, Otto dezertorul și Roșcatul dispărură în fuga mare, în întuneric și ploaie. Olivier rămase cu Zidore. Îl trăgea ca pe un copil.

— Haide, acum, haide, Zidore... E periculos să rămîi aici. Vino !

Dar Zidore se opri. Se sprijini de zid. I se făcu greață, se apucă să verse îngrozitor, frîngîndu-se în două. Se părea că trebuie să dea afară tot ce avea în pîntece. Horcăia. Olivier îi ținea capul, îl ajuta.

Cu greu, Zidore se îndreptă, golit și gîfîind, cu fața șiroindu-i de sudoare și de lacrimi. Se clătina. Olivier îl apucă de încheieturile mîinilor și-l urcă în spate, se afundă cu povara sa umană în întuneric.

III

Timp de cîteva săptămîni, Zidore duse o viață ciudată, dezaxată, o existență care semăna cu o veșnică fugă din fața singurătății, a tăcerii și a gîndului. Avea nevoie

de zgomot, de gălăgie, de mulțime. Avea nevoie de atmosfera obositoare a crîșmelor, a birturilor deocheate, a *Puricăriei*, de biciuirea alcoolului, de delirul beților și al orgiilor. Cheltui în petreceri două mii de franci de aur într-o săptămînă.

Pe urmă se îmbolnăvi. Intoxicat cu alcool, organismul lui arunca, respingea otrava. Abătut, într-o stare de prostrație, nenorocit, incapabil să bea, incapabil să alunge obsesia actului săvîrșit, Zidore trăi într-un soi de prăbușire fizică, cu capul lucid și trupul abrutizat. Imediat ce-și reveni, fugi din nou de singurătate, bău și mai mult, căzu într-un fel de nebunie furioasă, căreia îi urmă o a doua fază de prăbușire.

În cele din urmă Georgina se sperie. Devenea feroce, înspăimîntător. Se întreba dacă băiatul nu-și pierduse mințile. O lovea, o ținea închisă, lîngă el, zile întregi, apoi o respingea cu dezgust, o alunga ca pe un animal. Îl dezgusta. Îi făcea oroare. Cum ! Pentru ea, pentru această muiere fără suflet, pentru această cățea în călduri comisese el fratricidul, acest lucru îngrozitor la care gîndindu-se noaptea, i se făcea părul măciucă de oroare? Cu o luciditate înspăimîntătoare, o cîntărea, o judeca. S-ar fi zis că această crimă îi deschisese ochii, îl lămurise asupra lui însuși și asupra amantei lui, că o înțelegea, o vedea așa cum era pentru prima oară. În cele din urmă ea fugi, cu tot aurul ce-l putu fura. Dispăru astfel din existența lui Zidore, fără ca el să-i acorde mai multă atenție ca unei umbre, una din acele figuri himerice și înfiorătoare care iscau și spulberau în el coșmarurile. Această femeie pentru care ucisese, care fusese toată viața lui, care îl posedase trup și suflet, nu mai conta, înecată, înăbușită într-o grijă infinit mai mare, mai absorbantă, mai halucinantă. Nu se mai înțelegea pe sine cînd se gîndea la ce săvîrșise.

Rătăcea la întîmplare. Nu-i rămăseseră prea mulți bani. Se grăbea să se descotorosească, să scape de ei, ca și cum de acest aur ar fi rămas înlănțuită, legată amintirea crimei sale. El însuși nu profitase deloc de ei. Înaintea acestei istorii, își făurise de-atîtea ori vise în fața ispitelor, a vitrinelor, a luxului ! „Dacă aș avea bani !" Acești bani îi risipea acum într-un mod nesăbuit, pentru alții, plătin-

du-le băutura, dînd, aruncînd, lăsînd în urma lui o dîră de aur. Crezuse că-şi va împlini visele, încercă să-şi cumpere cîte ceva, să-şi plătească o petrecere plăcută a timpului. Îşi luă un fular de mătase albă, un ac de cravată în formă de potcoavă, un ceas. Pe urmă, fără motiv, încercă în faţa acestor lucruri o oroare amestecată cu teamă. Le ascunse, le distruse, le aruncă într-un şanţ de scurgere pe furiş, ca şi cum ar fi fost lucruri periculoase, compromiţătoare, ca şi cum s-ar fi putut recunoaşte că ele proveneau dintr-o crimă. Degeaba îşi reproşa această nebunie, spunîndu-şi că-i un prost, nu reuşi niciodată să-şi impună stăpînirea de sine.

În plus, alte nelinişti mai precise îl asaltau. Ce se întîmplase cu Etienne ? Se aflase de crimă ? Erau căutaţi autorii ? De la ucidere, casa lui Etienne rămăsese închisă. Zidore nu îndrăznea să se întoarcă la tatăl lui. Fie că era sau nu cunoscută crima, probabil că cei de-acasă erau neliniştiţi, cel puţin mama. Cum ar putea Zidore să joace în faţa ei această comedie odioasă ? În decăderea sa morală, Zidore păstrase un rest de tandreţe şi de milă pentru mama lui. Ce gîndea ea, oare, despre dispariţia lui Etienne ?

Puţin cîte puţin, faptul deveni o obsesie. Zidore şi-ar fi dat viaţa să afle dacă se ştie despre crimă, dacă fusese descoperit cadavrul. Curiozitate fără motiv, periculoasă şi inutilă, şi care era cu atît mai arzătoare. Pînă la urmă îi ceda. Se duse să dea tîrcoale pe lîngă Place du Travail, de două ori, de trei ori, apropiindu-se în fiecare zi mai mult, cu o prudenţă de felină, de acea casă pustie la capătul străzii Ma Campagne. O întîlnire îl făcea să fugă şi să se ascundă. S-ar fi zis că oamenii începuseră să-l bănuiască, văzîndu-l învîrtindu-se pe acolo.

În cele din urmă îndrăzni să treacă prin faţa cîrciumii unde se petrecuse crima. Nu observă nimic. Totul rămînea închis, tăcut, mort. Numai sub uşă, în gaura cheii şi în interstiţiile obloanelor era o viermuială neagră şi vie. Zidore se opri să privească. Erau muşte, milioane de muşte. Cînd înţelese, îl trecură sudori reci.

Reveni a doua zi, apoi în următoarea. Devenise o obsesie. Întîrzia, rătăcea pe-acolo pînă seara. Într-o zi, cînd vremea era mohorîtă şi noaptea coborîse mai devreme,

nu se mai putu stăpîni, se strecură printre sîrmele de fier care împrejmuiau terenul viran de lîngă cîrciumă. Traversă cîmpul, resturile în putrefacție, grămezile de fiare ruginite. Și cățărîndu-se pe zidul bucătăriei, sări călare pe el și se lăsă apoi să cadă în curticica localului gol. Se opri, cu inima bătîndă. Nimic, nici un zgomot. Tăcerea și tristețea serii. Curtea mică, înnămolită, duhnind de mirosul closetului deschis, plină de bidoane vechi, de gunoaie, incredibil de murdară și de neagră, era sinistră.

În vîrful picioarelor, ca și cum ar fi putut fi auzit, Zidore înaintă spre ușa cu geam a bucătăriei, își lipi fruntea de sticla pătată și afumată.

Bucătăria era în întuneric. Văzu numai, mai mult ghicind-o pe masă, o formă înspăimîntătoare.

Afară sufla vîntul, urca un murmur preschimbat într-o voce puternică, tristă, în noapte. Zidore avu o tresărire de spaimă și se trase din fața ușii, escaladă zidul dintr-un salt și fugi. Ar fi murit de spaimă dacă ceva l-ar fi oprit.

În acea noapte îl revăzu pe Etienne, cu fața lui veștedă, cu ochii negri, capul ascuțit între umerii înalți, diformi. Ce fusese în adîncul acelei ultime priviri ? Ce voise să spună, murind ? Care fusese ultimul lui gînd ? Ce dezgust, ce ură epuizaseră ultimele bătăi ale acestei inimi străpunse ? Ce blestem formidabil ? Zidore ar fi dat totul acum să fi ales altceva, altă minciună pentru a-l atrage în cursă pe fratele lui. Să fi murit, dar nu sperînd... Privirea aceea, ce blestem formidabil însemnase probabil !

Cîtva timp, simți nevoia frenetică de a mărturisi. Un rest din prima lui copilărie îi aminti prospețimea sufletului, ușurarea, nespusa împăcare pe care o resimțea altădată, pe timpul catehismului. Să regăsească acea impresie de descătușare, de înnoire, să se spovedească, să mărturisească cu orice preț ! Dar cui ? Unui preot ? Zidore nu mai credea. Georginei ? Georgina fugise, începuse să trăiască cu Roșcatul. Și pe urmă, Zidore nu mai simțea pentru ea decît repulsie și ură. Mamei lui ? Să se ducă să-i spună mamei : „L-am omorît pe fratele meu, Etienne, l-am omorît pe fiul tău" ? Cu ce blesteme nu-l va acoperi ea pe paricid ; Léoniei, sora lui ? Nu, nici surorii lui nu va putea să-i spună : „L-am ucis pe fratele meu". Asemenea

cuvinte nu se pronunță. Le va citi, le va ghici pe fața lui ? Dar tocmai asta ar fi fost prea groaznic, acea secundă cînd ea va înțelege că Zidore l-a ucis pe Etienne...

Cadavrul fu descoperit. Zidore află de la Olivier. Nu mai întrebă altceva. Nu voi să audă nimic. Se ascunse, incapabil să facă ceva, nemaiștiind dacă trebuie să se ducă la părinții lui, să asiste la înmormîntare, să se prefacă în continuare a nu ști sau să dispară. Să se ducă acolo ? I s-ar citi mărturisirea pe chip. Să nu se ducă ? Îl vor bănui. Orice ar face, tot se va ști că el l-a asasinat pe Etienne... Începu din nou să bea.

Curînd, avu impresia stranie și inexplicabilă că este urmărit. Se simțea filat, pîndit. Nici un indiciu material, nimic. O siguranță care venea parcă din subconștientul lui, și care punea stăpînire pe el. Poate că nu era decît o închipuire, dar se temea de ea mai mult ca de un pericol real.

Se simți cu adevărat ușurat cînd amenințarea se preciză, cînd începură să-l avertizeze, prin camerele mobilate unde ședea, prin crîșme, la *Păduchele Zburător*, la *Puricărie*, că întrebau de el negrii, îi căutau numele în registrele hotelurilor. Se mută de trei, patru ori la rînd, schimbă cîrciuma și locuința. Banii i se terminau. Cunoscu foamea, hoinări, rătăci fără adăpost, dormind la întîmplare în barăcile din grădinile de zarzavat. Ar fi vrut s-o șteargă, să treacă frontiera cu baloturi, pentru a se reface bănește. Dar nu avea cu ce să-și cumpere mărfuri. Vedea dușmani peste tot. Trecea printr-o spaimă nebună din pricina unei mîini ce i se punea brusc pe umăr, a unui pas în urma lui, a unei priviri insistente. Nu mai îndrăzni să iasă fără armă din mizerabila cameră pe care o găsise pînă la urmă pentru 30 de centime pe săptămînă într-un bar sordid din cartierul Guinguette. Mergea cu mîna în buzunarul vestonului, strîngînd tocul revolverului, gata să-l scoată, să tragă la un singur gest. Pînă la urmă o să omoare pe cineva. Nu mai îndrăznea să bea. Alcoolul îi ațița delirul, trezea în fața ochilor lui spectacole înfiorătoare de putreziciune.

Se îmbolnăvi, în adăpostul mizer în care locuia acum.

Zăcu acolo trei zile, suferind, arzînd, însetat, întorcîndu-se de pe o parte pe alta și reflectînd atît de intens încît timpul i se păru scurt.

Își revăzu întreaga existență, de la început, sub tutela unui tată aspru și a unei mame resemnate. Mina, cărbunii, greaua muncă voioasă, caii, prietenii și fetele, seara, cu care rîdea cu dinții albi după ce se întorceau din subteran, obosiți și negri. Viață sănătoasă și parcă luminoasă, văzută din prezent. Pe urmă războiul, bătălia de la Charleroi, distrugerea minei de către germani, tonele de mitralii și de fier aruncate în puțuri cu dinamită, agonia cailor în fundul galeriilor, fuga populației, și Roubaix, „trecătorii", boxul, închisoarea, pușlamalele, Georgina... Cu ea se desăvîrșise decăderea, foamea, frigul, mizeria suportată pentru ea, cu un stoicism stupid și încăpățînat. Și toate astea pentru a ajunge în acea casă goală, într-o seară...

În ce moment intervenise greșeala ? În ce moment fusese vinovat ? Unde fusese cotitura ? În ce moment se aflase lucid în fața propriei sale responsabilități ? Toate acestea veniseră încet, pe nesimțite, din afara lui.

Ce-i lipsise ? Voința ? Avusese. Curajul, perseverența, resemnarea ? Avusese și din acestea, cheltuise comori pentru Georgina. Ce-aș fi putut face ? se gîndea Zidore. Ce ființă aș fi fost, dacă aș fi folosit altfel același efort ? Ce mi-a lipsit, deci ? Ce sprijin ? Ce lumină ? De ce întîmplarea m-a privat de ele, și pînă la ce punct sînt vinovat ?

Timp de trei zile trăi într-un abis.

În a patra zi, slăbit, pustiit, dar ușurat și cu spiritul parcă puțin mai lucid după ce meditase atît de mult la aventura lui, se sculă. Reuși să se spele fără prea mare greutate, nu-i veni să se radă, mîncă o coajă de pîine uscată pe care o găsi, ca un înfometat. Simțea că moare de foame. Se gîndi la Olivier, care locuia tot la Guinguette. Tîrîndu-și picioarele, se duse la el. Aerul îi făcu bine. Oamenii întorceau privirile după capul lui rotund, prost ras, cu fire aurii, și palid, marcat de suferință și de încercare.

Olivier era în camera lui. Îi dădu lui Zidore o bucată zdravănă de carne, de cel puțin o livră. Cum nu era foc nici la Olivier, nici la Zidore, băiatul mîncă o bucată

crudă. Restul îl înfăşură într-un ziar şi plecă spre Epeule, la *Puricărie*.

Îl primi Mélie. Îl lăsă să intre în bucătărie, cum făcea cu clienţii ei buni, îi puse la dispoziţie o sobă. Zidore încinse untura. Puse carnea la fript, o mîncă. Pentru că nu mai avea bani, nu îndrăzni să-i ceară lui Mélie pîine. Înviorat, sătul, cu capul greu, puse coatele pe masa din bucătărie şi adormi.

IV

Roche, inspectorul de la siguranţă, îşi pierduse mult din puterea lui de la începutul invaziei. Mai întîi, nu mai avea arme. I se luaseră revolverele şi vina de bou. Prestigiul „diavolilor verzi" îl eclipsa pe al său. Cafenelele deocheate, clientela interlopă a gării nu se mai temeau de el. Cuvîntul lui îşi pierduse acea siguranţă, acea autoritate pe care i-o dădea altădată conştiinţa dominaţiei lui absolute asupra pungaşilor. Trebuia să se lupte cu pumnii împotriva unor tipi care purtau în buzunarele lor revolvere încărcate. Nici nu se poate închipui cît de gol se simte un om obişnuit să fie bine înarmat şi care se pomeneşte dintr-o dată lipsit de arme.

Misiunile lui Roche se limitau acum la copilării. Furturi comise de băieţandri, anchete asupra certurilor din piaţă, căutarea mîinii de lucru pentru Comandatură. Din cînd în cînd, germanii ordonau Comisariatului central :

„Ne trebuiesc cinci zidari, trei dogari şi doi pielari".

Îi trimiteau să caute pe Roche şi pe subinspectorii lui. Ei se întorceau cu coada între picioare. La urma urmelor, acesta era un mod curajos de a-şi dovedi patriotismul.

De altfel, Roche îşi făcuse cîţiva prieteni printre jandarmii germani. Aveau aceleaşi gusturi, acelaşi cult al muşchilor, aceleaşi poveşti cu arestări şi urmăriri, cu femei, aceeaşi vanitate întrucîtva prostească a obişnuiţilor unor locuri deocheate. Şi pe urmă, robusteţea, rapiditatea, rigiditatea acestei minunate maşini de comandat care erau birourile germane şi poliţia lor îi inspirau admiraţie lui Roche. Nimic de zis în ce-i priveşte pe aceştia. Li se simţea

puterea. Francezul din Roche tuna și fulgera împotriva lor, polițistul îi aprecia.

Lui Roche îi reveni să ancheteze asupra morții lui Etienne. Acesta fusese găsit la o lună după crimă, datorită muștelor. Oamenii care trecuseră pe strada Ma Campagne observaseră, sub pragul ușii unei cîrciumi părăsite, un lung cordon viermuitor de muște. Fu chemat comisarul de poli-ție să deschidă. Și-l găsiră pe Etienne mîncat de insecte.

Anchetă Roche. El cunoștea familia Duydt. Află că Zidore chefuise nebunește în localurile din Epeule. Fusese văzut arătînd bani de aur. Or, Roche știa că Etienne fusese traficant de aur. Roche puse să fie căutată Georgina. Aceasta veni în silă la Comisariatul Central. Îl părăsise de o săptămînă pe Roșcat.

— Fetițo, îi spuse Roche, ești cunoscută aici, și nu în bine.

— Cred că nu pentru a-mi spune asta m-ați adus aici !

— Nu. Ai avut o mică legătură sentimentală cu Zidore, Zidore boxerul.

— Nu mai sînt cu...

— Nu face nimic. Băiatul a cheltuit mult, în timpul ăsta. Aur...

— Da...

— Bine. În sfîrșit, a dispărut așa, decdată. Eu tocmai am nevoie de el... Dacă mă ajuți să-l găsesc, te lăsăm în pace, dacă nu...

— Dacă nu ?

— Nu ești încă înregistrată, și nici nu ții să fii, am să fac în așa fel încît să te trec în registru, frumoaso. Asta-i. Alege. Ori Zidore, ori vizita la dispensar în fiecare săptămînă.

O chemă pe Georgina la fiecare două-trei zile. Treaba se lungea. Roche începea să se enerveze, cînd, într-o dimineață, pe cînd citea raporturile de pe birou, Guilhem, subinspectorul lui, sosi, cu un aer deopotrivă vesel și necăjit.

— Zidore e la *Puricărie !*

— Cum ?

— Cel puțin acolo era acum un sfert de oră. Am văzut-o pe Georgina.

— Repede ! strigă Roche. Trebuie să-l prindem în vizuină.

— Da, dar are pistolul la el. Şi pare hotărît să-l folosească...

Roche se opri scurt.

— O să ne găurească !

— Aşa-i !

— Trebuie să-i spunem şefului. Să ne grăbim !

Coborîră patru cîte patru treptele ce duceau la biroul comisarului central :

— A fost reperat Zidore Duydt !

— Arestaţi-l !

— E înarmat !

— Drace ! spuse comisarul central.

— N-am putea obţine revolvere de la Comandatură ?

— Încercaţi.

Comisariatul Central se afla în apropierea birourilor Comandaturii. Alergară pînă acolo, găsiră un ofiţer. Acesta refuză să le dea arme. Dar se oferi să le dea celor doi inspectori trei poliţişti germani să-i însoţească. Plecară toţi după un sfert de oră ; cei trei poliţişti îi luau peste picior pe inspectori.

— Francezi, băieţaşi ! Francezi mereu spaimă mare!

Ruprecht, un tip voinic, cu obrazul neted şi trandafiriu, care ţinea în lesă un dog enorm de Ulm, îl bătea pe umăr pe Roche :

— Ai, ai, poliţişti francezi !

Jigniţi, Roche şi Guilhem protestau :

— Vă convine să vorbiţi, vouă ăstora ! Cu un pistol în buzunar, aşa am merge şi noi, fiţi siguri !

Ruprecht rîdea :

— Revolver ? Noi n-avem nevoie, n-avem nevoie.

Acest poliţist era cunoscut ca un tip cumsecade. Înalt de un metru nouăzeci, spătos cît o uşă, îşi făcea despre slujba lui o părere specială. Nu-i ducea niciodată pe delincvenţi în închisoare. În preajma orei stingerii, era văzut patrulînd pe străzile goale, cu enormul lui dog de Ulm alături. O siluetă întîrziată, un hoinar care intra în casă în mare grabă, şi Ruprecht alerga, îl apuca pe delincvent, îl scutura cu putere şi apoi îl dobora cu o lovitură de picior în şale. În fond, oamenii erau prea mulţumiţi să

scape atît de ieftin. De altfel, Ruprecht avea o anume loialitate, un fel de cinste sportivă. Alerga ca un elefant, avea niște picioare imense. Cei care scăpau de urmărirea lui înspăimîntătoare meritau cu adevărat, gîndea el, să fie lăsați în pace.

Nici nu-și mai număra succesele la femei. Era băiat frumos, mîndru cu naivitate de prestanța lui. Își lipea părul cu cosmetice și-și purta bereta turtită tot pe-o ureche, cu un aer fudul.

Coborîră strada Saint-Georges. Pe nesimțite, Roche și Guilhem o luaseră înainte, nu prea mîndri să fie astfel escortați de polițiști germani. Pe la adăpătoare, coborîră în strada Epeule. Și se opriră la cîțiva pași de *Puricărie*. Aici se dansa și se auzea zgomot și muzică.

— Cum să procedăm ? întrebă Guilhem. Trebuie să blocăm intrarea din dos.

— Voi doi pe aici, le comandă Ruprecht inspectorilor, arătînd culoarul. Noi pe-aici. Și arătă intrarea în cîrciumă. Repede.

Cei trei germani înaintară spre local. Inspectorii se furișară pe coridor. Inspectorii dintr-o parte, polițiștii din cealaltă, intrară deodată în cîrciumă, împreună cu cîinele.

— *Halt !*

Dansul se întrerupse. Tropăitul greu al perechilor pe podeaua nisipoasă și scîrțîitoare se opri brusc. Încăperea era plină de fum și praf. Abia se vedea spre fund, unde se proțăpiseră cei doi inspectori pentru a păzi ușile. Nimeni nu mai vorbea. În consternarea generală, orchestra continua să toace cu mare zgomot o polcă săltăreață.

— *Papieren !*

Își scoaseră cu toții actele. Erau acolo vreo cincisprezece femei de stradă și cîțiva tipi gata să apese pe trăgaci și mîndri că-i terorizează pe oamenii cumsecade. Nu mișca unul. Brutalitatea poliției germane era cunoscută. Diavolii verzi îți spărgeau capul la primul semn de rebeliune.

Ruprecht luă permisele. Bărbații erau trecuți la dreapta, femeile la stînga, în fundul cafenelei.

— Frumoasă, frumoasă domnișoara ! spunea Ruprecht, împingîndu-le în colțul lor.

Guilhem şi Roche înaintaseră spre tejghea, unde Mélie Nauserais, puţin palidă, aştepta fără să fie prea emoţionată.

— Spune, mămico, boxerul cel mic, Zidore, e aici ?

— Nu, răspunse Mélie cu voce tare.

Dar pe deasupra umărului, arătătorul le indica uşa cu geam a bucătăriei.

Roche înţelese. Înaintă cu prudenţă spre uşă. Tocmai punea mîna pe clanţa de faianţă, cînd cu un plesnet de bici, un ochi de geam se pulverizâ la două degete deasupra capului său.

— Drace ! spuse Roche, sărind înapoi.

Guilhem şi el se făcură albi ca varul. În colţul lor, germanii, ţinînd la respect grupul de derbedei, priveau. Ruprecht înalţă din umeri.

— Poliţie franceză !

Înaintă la rîndul lui. Apucase unul din marile panouri de lemn care serveau la închiderea ferestrelor seara. Îl ridică şi, cu braţele întinse, îşi luă avînt din mijlocul localului, aruncînd panoul ca pe un berbece. Scoasă din ţîţîni uşa cu geam se prăbuşi cu zgomot în mijlocul bucătăriei. Răsunară două focuri de armă. În bucătărie fu văzută răsturnată masa cu tăblie de zinc. În spatele ei, îngenuncheat, se adăpostea Zidore. Din cînd în cînd, i se vedea creştetul capului, pe care şi-l retrăgea nespus de repede.

Toată lumea se retrăsese la adăpostul peretelui, aproape de tejghea.

— Haideţi, haideţi acum, spunea Ruprecht poliţiştilor francezi.

— Măgarule ! îi strigă Roche în furia lui, puţin îţi pasă de noi.

— Haideţi, repetă Ruprecht, întinzînd revolverele cu un aer batjocoritor.

Roche, care văzuse moartea de atît de aproape mai adineauri, ezita. La fel şi Guilhem.

Ruprecht înălţă din umeri.

— Francezi, băieţaşi ! O să vedeţi...

Îşi lăsă revolverele pe tejghea. Luase un scaun. Îl ridică la înălţimea feţei. Şi în spatele acestui scut, înaintă spre bucătărie, să-l strivească pe Zidore.

Zidore rămăsese în genunchi. Nu se mai gîndea la nimic. Nu vedea decît un lucru : acest om, care înainta. Să-l ucidă sau să moară... Fără să fi vrut, Zidore se şi afla departe de orice posibilitate de a da înapoi, de a se întoarce în urmă. Destinul se înfăptuia parcă în afară lui.

Ridică imperceptibil, pe deasupra marginei mesei, capul lui mic, osos şi palid, cu obrajii scobiţi. Barba prost rasă strălucea cu ţepii ei aurii. Îl privea înaintînd pe Ruprecht cu o atenţie de animal sălbatic. I se părea că joacă un joc teribil, pasionant, în care n-ar fi fost vorba de viaţa unui om şi de a lui, ci pur şi simplu de îndemînare. Raţiunea, atenţia împinsă la limita extremă, întunecau în el revolta conştiinţei.

La doi paşi de el, Ruprecht lăsase pe nesimţite scaunul ca să vadă. Zidore trase. Ca sub o lovitură de măciucă, Ruprecht se clătină, se prăbuşi pe spate, cu o stea însîngerată pe frunte. Corpul lui uriaş avu un scurt spasm.

Fu un iureş. Marele dog al lui Ruprecht, fără să-i fi comandat cineva, se repezise cu un urlet. Animalul înţelesese. Zidore se rostogoli sub el. În spate, Roche, Guilhem, cei doi germani, se aruncară spre masă. Furia şi ruşinea alungaseră teama din ei. Se traseră cîteva focuri. Un glonte sparse geamul. Bucăţi de moloz căzură. Zidore era călcat în picioare ca un animal. O lovitură de cizmă îi crăpă ochii. O alta îi smulse dintr-o dată întreaga mască facială. Un german îi zdrobea nasul, dinţii, faţa, izbindu-l cu un scaun. Picioare şi pumni îi crăpau pîntecele. I se auzeau oasele sfărîmîndu-se.

Se opriră, la capătul puterilor şi al urii. Din grămada de carne umană de la picioarele lor urca un tînguit animalic. Soldaţii germani năvăleau în cîrciumă.

Cadavrul lui Ruprecht fu ridicat. Îl lungiră pe o masă. şi alături corpul lui Zidore, atît de mic pe lîngă acest colos. Mai mişca. I se aruncă un sac pe faţa însîngerată.

Cineva chemase un doctor. Bătrîn practician flegmatic, acesta sosi. Totuşi, şi el se dădu înapoi descoperind faţa lui Zidore, o mască făcută terci, care lăsa să se vadă, sub o curgere continuă şi roşie, oasele maxilarelor, dinţii, cartilagiul zdrobit al nasului. Ochii crăpaţi îşi arătau orbitele. Doctorul acoperi din nou faţa aceasta cu sacul, ascultă torsul.

— S-a terminat ! Zece minute.

Isidore Duydt nu mai suferea. Abia mai percepea voci îndepărtate. Să mori, asta însemna deci să mori... Ce uşor, ce uşurare !

Desprins de toate, contempla imaginea unei fiinţe puerile, făcută din carne suferindă şi din pasiuni, incoerentă şi mizerabilă, care fusese Isidore Duydt. O contempla cu tandreţe şi milă, ca şi cum n-ar fi fost el, rezultat derizoriu al întîmplării, al unui destin haotic. Lucrul era de altfel fără importanţă... O vedea foarte departe, de foarte sus. Nu mai simţea nici măcar dispreţ pentru ea. Numai o mare indulgenţă pentru acest biet trup dureros şi nesfîrşit de slab, care irosise atîta curaj, atîta voinţă şi energie pentru nimic şi pentru care viaţa nu fusese decît tumult şi sterilitate, în lipsa unui scop, a unui ideal însufleţitor. Nu era vinovat de toate astea.

Ultimele evocări ale lumii, chipuri şterse, se apropiau de el. Sora lui, Léonie, mama lui, Georgina... Le văzu îndepărtîndu-se şi murind cu indiferenţă. Nu regreta nimic. Singură amintirea lui Etienne trezi în el o vagă spaimă... Dar pe faţa îngustă, ofilită, îndulcită şi parcă lipsită de amărăciune, nu mai era ură. Numai o imensă milă, o imensă îndurare.

Zidore făcu spre această umbră un efort disperat.

* * *

— Ce a mormăit pe cînd murea ?

— Cred că ceva ce aducea a Etienne, parcă, spuse Roche. Ia-l de picioare, Guilhem...

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

Acum, aproape în fiecare săptămînă, Samuel Fontcroix se ducea la Roubaix să le vadă pe Edith şi Antoinette.

Plecaseră din Lille. Samuel nu mai putea să le aducă mărfuri, pentru că germanii închiseseră definitiv frontiera

belgiană, şi orice comerţ devenise imposibil. Edith, care nu era lipsită de fler în materie de comerţ, închiriase la Roubaix, pe strada Lannoy, o mică prăvălie unde începuse din nou să vîndă articole de băcănie.

Era o casă din vechiul Roubaix, mică, scundă, cu ferestre înguste asemănătoare unor hublouri, cu un stîlp gros în faţa uşii, cu tavane pe care le atingeai cu mîna, traversate de grinzi enorme şi care lăsau să curgă mereu firişoare de ipsos şi argilă. Era plină de şobolani, de şoareci, de purici şi de furnici. Pivniţa imensă şi boltită era înecată în apă.

Pluteau aici lucruri spumoase, vătuite, cu mucegai alb şi verde. Antoinette, aşa cum îi era firea, adora această casă tocmai pentru bizareria şi pitorescul ei.

Comerţul Edithei semăna destul de mult cu cel al lui taica Duydt şi cu toate acele traficuri din timp de război, cînd nimic nu era asigurat nici regulat, cînd se vindea ce se găsea fără nici o şansă de reaprovizionare, în care lipsa făcea să urce preţul lucrurilor într-un mod de necrezut. O pereche nouă de pantofi costa şapte sute de franci. una de ocazie o sută cincizeci. Un kilogram de sfeclă se vindea cu zece franci, cafeaua cu nouăzeci de franci, o prăjitură de făină albă cu trei sute de franci. O curea de transmisie de la o maşină valora o mică avere, pentru că din ea se tăiau tălpi de pantofi. Lipsea totul şi nu se mai fabrica nimic. Se făcea troc cu ce mai rămăsese pe piaţă, pînă cînd nu avea să mai rămînă nimic. Aşa că Edith cumpăra de toate şi făcuse din întreaga casă un fel de magazin gen Muntele-de-Pietate, plin de ţesături, veşminte, saci cu orez, cutii de conserve, obiecte farmaceutice, piei vechi, cărţi şi instrumente muzicale.

Prăvălia ei era frecventată de mulţi oameni. Şi chiar de mulţi germani. Aceştia veneau să cumpere de la ea ceea ce nu mai găseau în Germania, pentru familiile lor. Plecînd în permisie, duceau acolo un cupon de stofă, puţină piele, o bucată de pînză. Soldaţii erau cei care alimentau spatele frontului. Edith le vindea ce voia ea, feţe de masă vechi şi cearşafuri, să-şi facă din ele cămăşi, şervete pentru batiste şi cuverturi revopsite grosolan, din care femeile germane vor face copiilor pantaloni şi hăinuţe. Bieţii de ei,

plecau încîntați de aceste lucruri prețioase. Sfîrșeau prin a se înțelege, vorbeau o păsărească pe jumătate germană, pe jumătate franceză. Ei îi explicau Antoinettei cît de bucuroși erau ai lor, acolo departe, primind aceste daruri princiare, sărăcia lucie a poporului german, cămășile din pînză de urzici, rufăria din celofibră, cartonul-piele, lîna chimică, o suferință mai mare decît chiar a celor cotropiți. Printre acești soldați germani se găseau și cei resemnați, firile bune, care se lăsau exploatați pînă la capăt fără să opună rezistență. Totuși unii furau, și furau cu nerușinare. Îi aduceau Edithei alcool de la cantina lor, zahăr, grîu, ovăz luat din grajduri, lăzi cu biscuiți și dulceață. Aveau o îndrăzneală de necrezut. Soldați de gardă, în înțelegere cu subofițerii lor, aduseră într-o zi un camion de o mie de kilograme de zahăr nerafinat ascuns sub fire telefonice. Pentru că lipseau caii, se înhămară doisprezece dintre ei și traseră astfel camionul pe străzi, de parcă ar fi plecat să execute vreo lucrare. Făcură figura asta de mai multe ori. Printre ei se aflau șarlatani sadea. Aceștia se înțelegeau cît se poate de bine cu contrabandiștii, cu cei care treceau mărfuri și oameni la graniță, cu golanii care veneau și ei uneori la Edith să-i vîndă marfă.

Acești oameni trebuiau să fie tolerați. Numai ei aveau îndrăzneala să-și rişte pielea ducîndu-se să caute grîu și carne în Belgia. Mai erau femeile ușoare, prietenele ofițerilor, „femeile nemților", care veneau să-și comercializeze cadourile în natură sau roadele furtișagurilor lor. Un mediu brutal, cinic, lacom, în care Edith manevra cu îndrăzneală și finețe. Antoinette însă, atît de tînără, încă naivă în multe privințe, se alegea din toate astea cu o spaimă, o uimire, un dezgust peste care trecea cu greu. Mai ales primindu-i în casă pe germani, ajunseseră să capete o reputație de trădători, de vînduți, de oameni care pactizează cu inamicul, care dau dovadă de amoralitate.

Inteligentă, Antoinette înțelese repede privirile, aluziile, felul jignitor în care oamenii se uitau la ea și o ocoleau. Din pricina asta simțea o anumită rușine și, ca o reacție, un dispreț față de ceilalți, o nepăsare completă față de „ce vor zice alții", chiar afectînd îndrăzneala și dezinvoltura, un mod de a merge pe calea ei, de a se îmbrăca, de a acționa și a gîndi care friza insolența. Reacție destul

de firească a tinereții, dar care dădea și mai mult ocazie răutății să se manifeste.

Se simțea cu atît mai revoltată și indignată de răutatea publică cu cît îi vedea în jurul ei pe cei mai mulți mulțumindu-se într-un fel cu caritatea oficială, trăind din alocațiile pe care le distribuia comuna, din aprovizionare, din distribuțiile de produse alimentare și cărbune, și nefăcînd nimic. Ele măcar munceau, se speteau să cîștige bani. Și ce li se putea reproșa ? Nu cădeau în greșeală. Erau utile altora, făceau rost de mîncare unor oameni care n-ar fi găsit nimic ei înșiși, de rufărie pentru niște bieți soldați germani, la fel de resemnați, de slabi și de nenorociți ca și ai noștri. Stăteau în picioare în prăvălie de dimineața pînă seara, cărau saci, mutau lăzi, băteau haine, le periau, le curățau, alergau, se zbăteau pînă la epuizare.

Robustă, Edith îndura toată această trudă enormă fără oboseală. Dar Antoinette slăbea. Samuel era îngrijorat uneori din cauza fiicei lui. O găsea obosită și palidă. Ea protesta. Nu se simțea rău. Singura repercusiune pe care o aveau totuși asupra ei excesul de oboseală și de privațiuni erau o oarecare posomorală, neliniștea și nervozitatea.

Îngrijorarea tatălui o cuprinse în cele din urmă și pe ea. Presimțea că viața pe care o duce era din toate punctele de vedere imprudentă. Începea să-și dea seama de înțelepciunea tatălui, care ar fi vrut să o lase mai mult timp la colegiu, să o cruțe de loviturile existenței. Vedea bine că Samuel îl creștea pe Christophe altfel de cum fusese crescută ea. Și asta o arunca într-o mare nesiguranță. Începu să se îndoiască de mama ei, să se întrebe dacă dreptatea era cu adevărat de partea ei.

Oricum, frățiorul ei era mai fericit decît ea.

Cum ar fi arătat ea dacă ar fi fost crescută de tatăl ei, precum Christophe ? Cu totul altfel față de ce era. Una peste alta, după ani de viață liberă, sub tutela ușoară a mamei ei, se vedea dezamăgită, scîrbită de cunoașterea prea timpurie a unui mediu depravat, a adevărurilor urîte ale existenței, speriată în fața hidoșeniei lumii. La șaisprezece ani nu-i rămîneau prea multe iluzii asupra bărbaților și a dragostei. Nu mai avea speranță, nu mai avea visuri. O șiretenie precoce, a cărei urîțenie o exa-

gera, o abilitate femeiască în a-şi manevra mama, a o măguli, a-i stîrni gelozia, în a obţine de la ea bani, toalete, fleacurile pe care şi le dorea. O neştiinţă aproape totală, lecturi incoerente, un fond de educaţie şi de instrucţie inexistent. Şi o reputaţie deplorabilă şi nemeritată. Ar fi vrut să redevină stăpînă pe ea, să-şi regăsească echilibrul, şi dispera neştiind cum să facă.

Se întorcea, cuprinsă de teamă, din ce în ce mai mult spre tatăl ei. Poate aici era salvarea. Începu să-l studieze, să observe modul în care îl creştea şi-l orienta pe Christophe. În cele din urmă începu să-i fie ruşine de ea însăşi în faţa lui.

A fost unul din momentele existenţei ei cînd spiritul îi lucră cel mai intens. Cufundată în acest soi de noapte a minţii, înconjurată din toate părţile de urîţenii, de vulgarităţi, făcu un efort disperat şi nebănuit pentru a evada, pentru a scăpa, pentru a ajunge prin propriile şi slabele ei forţe pînă la un plan intelectual şi moral superior.

Cum să procedeze ? Şi ca să ajungă unde ? Nu ştia. Simţea numai, şi în primul rînd, că trebuia să se instruiască, fără să discearnă prea clar cu ce să înceapă. Se încredinţă soartei, gusturilor ei. Pudoarea o împiedica să ceară sfatul tatălui. Începu să înveţe simultan spaniola şi vioara, potolindu-şi la întîmplare această foame de cunoaştere proprie tinereţii. Citea de toate, adunînd din lăzile aflate în prăvălie ce-i cădea în mînă, se punea pe treabă cu curaj, întorcîndu-se la ce nu înţelegea, convinsă că face un lucru bun, că-şi sporeşte zestrea.

Edith, prietenii, toţi aceşti tipi cumsecade şi naivi, soldaţi sau golani care formau clientela prăvăliei, erau cu totul nedumeriţi. Edith se umfla în pene. În faţa lor, Antoinette se arăta şi ea destul de mîndră. Dar cînd era numai cu ea, simţea cît de incomplet, incoerent şi nesigur e totul. Îşi dădea seama că nu asta era învăţătura şi că despre cunoaştere nu avea decît vederi fragmentare, tulburi şi ridicol de limitate. Nu ştia deloc istorie, geografie. Ortografia, compunerea erau pentru ea pline de capcane. Ar fi trebuit să reia totul, să reînceapă totul. Dar imensitatea unei astfel de munci o speria. Şi pe deasupra trebuia să muncească şi cu braţele. Nu putea conta pe posibilitatea

de a se întoarce la şcoală, era prea mare, prea înaintată în vîrstă. Şi singură, fără ajutorul unui profesor, se simţea strivită. Şi mai ales, cunoştea viaţa. Îşi cîştigase pîinea, se luptase, înşelase, cunoscuse amărăciunile şi bucuriile bătăliei. Şi acestea te stingheresc cînd înveţi. Nu mai eşti în stare să te apuci de fracţii, de conjugări, cînd ai muncit pe brînci ca să trăieşti, cînd ai văzut cît de uşor te lipseşti de toate astea, care nu au decît raporturi îndepărtate cu lumea, cu realitatea, cu banul. Astfel că încă o dată se întoarse spre tatăl ei, a cărui înţelepciune o admira şi o regreta, amintindu-şi că el voise, altădată, să o lase la şcoală ca să-şi continue studiile şi să se instruiască.

Şi excentricitatea în care se complăcuse pînă atunci i se păru copilăroasă şi nepotrivită. Încerca acum din toate puterile ei să revină la normal, la o ţinută, gesturi, o toaletă, cuvinte serioase şi rezonabile. Uneori însă se enerva pentru că totul era aşa de greu şi dădea naibii totul cu vehemenţă, se arunca nebuneşte în noi excentricităţi, şi îngrozea strada Lannoy împopoţonîndu-se cu o veche pălărie de fetru bărbătească avînd în vîrf o pasăre a paradisului — încîntătoare şi ridicolă, şi sfidînd deschis uluirea şi dezaprobarea oamenilor.

S-ar fi întors bucuroasă spre o religie, o speranţă, un ideal. Avea presentimentul nedesluşit şi confuz că viaţa nu se putea mărgini la ce ştia despre ea, la această bătălie stearpă şi stupidă pentru unica grijă de a perpetua o existenţă fără ţel. Dar nu la şaptesprezece ani şi fără nici un ajutor îţi poţi clădi o dogmă, poţi merge dincolo de rînduieli, pentru a ajunge la înălţarea spiritului. Fu cuprinsă de o fervoare bruscă, se duse la biserica Sf. Elisabeta, din faţa prăvăliei Edithei. Dar asta nu dură mult. Cunoştea prea bine viaţa, biata Antoinette. Văzuse prea mult lumea, realitatea. Nu mai putea accepta. Ceva era pîngărit în ea, mort. Nu mai vedea utilitatea rugăciunii. Nu mai vedea pînă la ce punct era răspunzătoare de greşelile ei. Se socotea cînd nevinovată, cînd ticăloasă. Abandonă o biserică atît de complicată. Se duse la templul reformat de două ori, cucerită de contrastul de austeritate şi simplitate, şi se plictisi şi aici curînd, ajunse apoi şi la adepţii St. Anton, dar nu se mai întoarse să-i vadă din nou.

Şi totuşi exista „ceva", presimţea, bănuia. Viaţa nu se putea mărgini la orizonturile pe care le cunoştea. Trebuiau să fie altele spre care să se îndrepte, dacă nu o religie, cel puţin o morală, un ideal care le înnobila. Întrevedea vag, nedesluşit întreaga problemă a conştiinţei şi a grandorii morale, aşa cum întrevedea ştiinţa şi cunoaşterea, de foarte departe, şi ca în ceaţă...

II

Samuel continua să locuiască la Epeule, în casa sa mare, la capătul fundăturii mănăstirii. Banii începeau să-i lipsească. Pentru a trăi, el şi micul Christophe, trebui să găsească tot felul de expediente. Vîndu treptat tot ce-i mai rămăsese din piei, din unsoare, din vechile unelte. Se vindea orice, toate căpătaseră o valoare exagerată. Harnaşamentele serveau la făcut ghete. Unsoarea de căruţă era arsă în lămpi. De la o lună la alta, Samuel Fontcroix şi fratele lui, Gaspard, îşi secătuiau averea şi îşi procurau abia strictul necesar ca să supravieţuiască. Ce nu vindeau, le luau germanii puţin cîte puţin. Căruţe, cai, material, saci, bascule, tot ce era metal, lemn, combustibil se ducea. Samuel se înfuria chiar văzînd lucrători francezi, oameni ca Decooster măcelarul, venind ei înşişi cu camioane şi cu soldaţi germani să-i ia ultimii saci pe care îi vîrîse într-un hangar — şi a căror ascunzătoare fusese denunţată de invidioşi. În sfîrşit, ca să profite el însuşi de propria lui ruină, mai curînd decît să-l lase pe inamic să beneficieze de ea, începu distrugerea totală a magazinului. Petrecu aici luni întregi, cu securea şi fierăstrăul în mînă, ca un tăietor de lemne, doborînd grinzi, tăindu-le în bucăţi, cioplind, după prăbuşirea întregii schelării. Puţin cîte puţin, îşi arse toate hangarele, mulţumit încă, în nenorocirea sa, să se poată cel puţin încălzi.

Împreună cu celelalte : mîncarea de făcut pentru el şi pentru micul Christophe, spălatul, curăţenia casei, mersul de cîteva ori să le vadă pe Edith şi Antoinette, treburile îi luau tot timpul, în aşteptarea neobosită, răbdătoare şi dureroasă a sfîrşitului, a victoriei... Victoria ! Vorbea despre ea cu fratele lui, Gaspard, cu domnul Feuillebois,

învățătorul. Găsea la unul pesimismul și descurajarea, la celălalt optimismul și încrederea.

Se întîlneau cu regularitate, aproape în fiecare seară, pentru comunicat. Samuel primea un ziar inspirat de guvernul german și tipărit sub controlul acestuia — de către francezii din altă parte. Era numită *Gazeta Ardenilor*. Foarte abil, ziarul predica o pace imediată, înțelegerea franco-germană, și arunca toată răspunderea războiului asupra Angliei. Comunicatele franceze erau reproduse aici cu o lună întîrziere și cu oarecari retușuri. Dar acest adevăr alterat, aceste știri răcite pasionau încă. Cu Feuillebois învățătorul și Gaspard, fratele lui, Samuel nota în fiecare seară cu creionul, pe hărți, înaintarea sau retragerea aliaților. Măsurau, calculau, sperau sau disperau Uneori, Feuillebois primea și ziarul invadaților, *Fidelitatea*. Prețioasă foiță ! Știri proaspete, adevăruri sigure ! Sau și mai bine, dintr-un avion cădeau o mînă de ziare franceze. Culegeau cîte unul, cîteodată de pe acoperiș, sfidînd primejdia, îl citeau pe furiș, și timp de două săptămîni le cînta bucuria în inimi.

Ședința de cartografie de seara, de la Samuel, era respectată cu religiozitate. Asistau la ea Alain Laubigier, ieșit din închisoare, vărul lui, François, grasul Semberger, și de asemenea multe femei, care nu pricepeau mare lucru din hărți, dar care veneau totuși să găsească în această atmosferă puțin curaj și încredere. Și pe urmă, *Gazeta Ardenilor*, ca să-și atragă publicul, dădea în fiecare zi lista soldaților francezi originari din Nord pe care germanii îi luaseră prizonieri. Oamenii sperau mereu să dea de numele unui frate, al unui prieten, al unui fiu.

Aici, la Samuel, se înfruntau caracterele opuse al lui Gaspard Fontcroix și al domnului Feuillebois.

Gaspard Fontcroix, fratele lui Samuel, era atins de o afecțiune destul de puțin cunoscută a măduvei spinării. Pînă atunci putuse cît de cît să se îngrijească. Acum întrevedea, ca și Samuel, apropiindu-se sărăcia lucie, mizeria. Se epuizau și resursele terapeutice ale Nordului invadat. Nemaiexistînd medicamente, nu mai era posibil tratamentul. Treptat, boala îi răpea lui Gaspard vederea. Simțea că orbește. Pînă acum se putuse amăgi, încercînd

injecții, leacuri, tratamente cu electricitate, tot felul de procedee care îl ușurau cîteva săptămîni sau cîteva zile și-l hrăneau cel puțin cu speranțe. Acum îi era interzisă și această ultimă consolare. Nu mai putea găsi medicamente nici plătite cu aur. De altfel, banii îi lipseau. Înainte de război fusese destul de avut. Cedarea unei mari băcănii, înainte de a se asocia cu fratele lui, îi adusese patruzeci de mii de franci plasați în acțiuni ruseți la un notar belgian. Toate astea nu mai valorau mare lucru și nici nu mai erau la dispoziția lui Gaspard. Locuia la sora lui, Joséphine Mouraud. Își plătea întreținerea. Altădată el juca rolul rudei bogate, al unchiului de moștenit. Familia Mouraud era de condiție modestă și se lipsea de multe pentru a-i asigura educația celui mai mic dintre copii. Speraseră că unchiul Gaspard va lăsa copiilor o parte din averea lui. Acum lucrurile se schimbau. Gaspard își mîncase cea mai mare parte a averii, își plătea neregulat întreținerea. Nu se știa deloc ce putea să mai aibă la notarul lui din Belgia. Devenea ruda săracă.

Și fără bani, unde să se ducă ? Aici era încă în familie, nu vor îndrăzni să-l dea pe ușă afară. Ducea o viață nenorocită, o viață de om care decade lent. Se-mbrăca bine, avea o ținută îngrijită. Reprezentase altădată tipul omului îndestulat, prosper și fericit. Acum, nu vedea și punea pe el ce se nimerea. Și-apoi, nu mai avea nici rufărie, nici haine. Henri Mouraud, cumnatul lui, îi fura cămășile și lucrurile, fără ca bolnavul să le poată recunoaște. El însuși vindea cînd un costum, cînd o bijuterie, un inel, un ac de cravată, ca să-și cumpere fiole de ser de patruzeci de franci, medicamente care-l otrăveau și îi desăvîrșeau prăbușirea fizică. Totuși, în mod ciudat, rămînea naiv de încăpățînat și de încrezător. Obsesia lui, dorința nemăsurată de a se vindeca, de a scăpa de întuneric, îl făcea să accepte toate poveștile, să colecționeze reclame și anunțuri, să noteze toate adresele de tămăduitori, de specialiști, de chirurgi și electricieni, care îi ușuraseră, îi vindecaseră pe nenorociții atinși de boala lui. Numai că nu avea bani, trebuia să aștepte. Dacă războiul s-ar sfîrși odată, fără îndoială că ar putea să se refacă. Știința face minuni ! Pînă atunci, pierdut în visul său irealizabil, simțea zi de zi întunericul asaltîndu-l de mai aproape.

Deznodămîntul final, orbirea totală, devenea o chestiune de luni. Ochii i se voalau, abia mai putea să se orienteze, nu mai recunoștea fețele. Venea la Samuel să mănînce puțin, să se încălzească, să vorbească. Pentru că alde Mouraud îl hărțuiau și-l făceau nefericit. Știa că Samuel nu mai are bani, nu mai îndrăznea să ceară pentru el. Samuel însuși suferea, nu mai reușea să-l liniștească, ajungea să se îndoiască, ca și el, de sfîrșitul războiului, de victorie, de tot.

Din fericire, vizita regulată a domnului Feuillebois, la ora comunicatului, le aducea un val de optimism și parcă un flux de încredere.

Domnul Feuillebois era un tip voinic, coleric, cu tenul măsliniu, cu o înfățișare impozantă, îmbrăcat mereu cu o jachetă largă. Mergea legănîndu-și mîinile, cu pălăria moale pusă trufaș pe-o ureche, cu brațele îndepărtate de corp, ca un atlet care intră în arenă. Și, indiferent de vreme, îl vedeai înarmat cu o umbrelă, o imensă umbrelă de mătase verzuie, în stare să adăpostească o jumătate de duzină de muritori de dimensiuni normale.

Domnul Feuillebois era învățător. Dintotdeauna existența fusese pentru el un drum neted și ușor. În ochii tuturor și chiar în ochii lui, el întruchipa omul fericit. Moștenise de la părinții lui niște rente modeste. Își cîștiga binișor existența în acest sacerdoțiu de învățător, pe care îl iubea. Pe la vîrsta de treizeci de ani se căsătorise cu o tînără cu o educație excelentă, înzestrată cu o mutrișoară frumoasă, cu un caracter agreabil și cu o dotă apreciabilă. Avusese un băiat, un singur băiat zdravăn, care tocmai termina studii strălucite de inginerie la Ecole Centrale din Paris. Întreaga viață a domnului Feuillebois nu fusese decît o înlănțuire de circumstanțe propice și evenimente fericite. Și dotat pe deasupra cu o sănătate înfloritoare și cu un stomac de fier, mulțumit de sine însuși și de ceilalți, mulțumit de tot ce i se întîmpla și de tot ce nu i se întîmpla, domnul Feuillebois avea sufletul plămădit din cel mai surîzător optimism.

Totuși, de cînd cu războiul, domnul Feuillebois, descendent din generația de la 1870 [1], învățător, însuflețit de cul-

[1] Generația care a luat parte la războiul franco-prusac (N.t.).

tul patriei, suferea cea mai teribilă umilire. Să fie nevoit să-i suporte pe germani, să-i vadă impunîndu-şi legea pînă şi în şcoli, alungîndu-l din clasă, interzicîndu-i să predea, constrîngîndu-l la simplul rol de paznic de copii, toate acestea erau pentru el intolerabile. De treizeci de ani, el plămădise sute şi sute de creiere de copii, le predase cu religiozitate propria lui Evanghelie: Patria, Revanşa. Aceste lucruri deveniseră parte din el însuşi. Superioritatea Franţei, destinul ei de popor ales, le predicase atît de mult timp, le inoculase elevilor săi, copiilor săi, acest bătrîn institutor de modă veche, încît ajunsese să creadă el însuşi orbeşte în ele, ca într-o dogmă. Aceasta îi intrase în minte, făcea parte din felul lui de a gîndi, nu mai judeca asupra ei. În ochii lui, Victoria era înscrisă în cartea destinului.

Pe deasupra, neştirbit de fericit pînă acum, favorizat în averea lui, în pacea lui familială şi în descendenţă de o şansă mereu propice, domnul Feuillebois, ca mulţi oameni fericiţi, ajunsese să considere această şansă ca făcînd parte din el însuşi, ca inalienabilă. I se părea imposibil, irealizabil, s-o vadă lipsindu-i într-o zi, aşa cum ar fi fost să vadă pămîntul fugindu-i de sub picioare. Or, înfrîngerea Franţei adusese în mod evident acestei prosperităţi continue cea mai aspră dezmînţire. Deci, era imposibil ca Franţa să fie învinsă. Asta nu era în ordine, nici nu trebuia avut în vedere. Acelaşi optimism imperturbabil îl liniştise pe Feuillebois şi la plecarea fiului său, chemat printre primii la mobilizare. Acest om fericit nu se putea îndoi de norocul lui.

Credinţa sa primise totuşi lovituri aspre. De la băiat nu mai avea veşti. În afară de o carte poştală de la Crucea Roşie, sosită în 1915 cu şase luni întîrziere şi care spunea numai „Paul Feuillebois sănătos", domnul Feuillebois era în cea mai groaznică nesiguranţă. Şi pe de altă parte războiul se prelungea, germanii se instalau în chip de stăpînitori, se afla cînd de victorii, cînd de înfrîngeri, fără ca ceva să înainteze, să se mişte. Oamenii oboseau, vorbeau de o pace şchioapă, chiar de înfrîngere. Primeau, zi după zi, ştirile cele mai copleşitoare, cele mai descurajatoare.

Şi totuşi, domnul Feuillebois nu se lăsa abătut. El era cel care, la ora comunicatului, liniştea temerile lui Samuel şi Gaspard. Fiul lui se va întoarce. Franţa va învinge. Căci nu disocia cele două lucruri, cele două condiţii necesare fericirii sale. Aduna toate zvonurile false favorabile, îi aducea măcar o dată pe săptămînă lui Samuel vestea unei victorii franceze, a unei derute germane, cita cifre de tunuri şi prizonieri. Dezmînţirile nu-l descurajau.

Nu era văzut niciodată îndoindu-se. Chiar în orele cele mai întunecate, la aflarea ştirilor celor mai întristătoare, nu lăsa să transpară nici cea mai uşoară temere. Avea figura mai trasă, chipul mai galben, dar după ce Samuel, Gaspard şi el discutaseră evenimentele şi luaseră în considerare probabilităţile, Feuillebois trăgea concluzia :

— Da, da, toate astea s-ar putea să fie aşa... Dar să aşteptăm sfîrşitul !

Acest optimism fu odată cît pe ce să provoace o ceartă între Fontcroix şi el. Ca de obicei, anunţase o oarecare fabuloasă victorie. Peste o săptămînă, sosi descumpănit, cu faţa răvăşită, cu pălăria pe ochi, cu umbrela la picior, anunţînd un dezastru în peninsula Gallipoli.

Iritat, Samuel îi mărturisi imediat, pe şleau, toate îndoielile sale. — În mod hotărît, s-au răspîndit prea multe zvonuri ! Nu mai vreau să cred nimic. Dacă trebuie să aflăm despre victorie, o vom vedea cînd va fi aici. Dar aşa cum merge, am impresia că a luat-o pe cel mai lung drum.

Şi dintr-o dată :

— Ia să vedem, domnule Feuillebois, mai credeţi încă în victorie ?

Atunci, în faţa lui Samuel şi a lui Gaspard, omul se transfigură. Statura lui înaltă se îndreptă. Ochii îi străluciră. Pălăria păru să i se aşeze singură în poziţie de luptă. Şi umbrela îndreptată spre cer, la capătul unui pumn formidabil, părea spada invincibilă a îngerului exterminator. Se bîlbîia :

— Dacă mai cred ? Dacă mai cred în ea ? Ca în mine însumi. Ca în soarele care ne luminează ! Nu cumva voi vă îndoiţi ?

— Domnule Feuillebois, spuse Samuel, am împărtăşit credinţa dumitale, convingerea dumitale. Dar cînd îmi amintesc decepţiile încercate, cînd văd evenimentele, si-

tuația privilegiată a puterilor centrale, îndelunga lor pregătire, unitatea lor de direcție, mă întreb dacă nu asistăm la un măcel inutil din care fiecare se va retrage cu rănile și cucuiele lui în loc de orice alt profit. La urma urmelor, și rămîne între noi, de ce ar fi Franța în mod neîndoielnic victorioasă ?

Își regretă aproape îndrăzneala. Crezu că Feuillebois o să-l stîlcească în bătaie. Feuillebois uită orice cumpătare. Mîna liberă i se abătu pe umărul lui Samuel, care se clătină. Îi strigă :

— Cum ? Victorioasă ? De ce-ar fi victorioasă ? Ei, Dumnezeule, pentru că... pentru că este Franța !

Poate era absurd, poate nu avea nici un sens acest strigăt pueril, această exclamație pătrunsă de fanatism. Totuși, denota atîta forță irezistibilă de convingere, o asemenea credință absolută și oarbă, o asemenea dragoste, un asemenea ideal de o viață întreagă la acest bătrîn învățător, încît cei doi Fontcroix nu mai găsiră nimic de zis.

În acea seară Gaspard se întoarse la Mouraud. Se lăsa noaptea. Gaspard răsucea totul în minte, victoria, sfîrșitul războiului și boala lui de ochi. Visa la un nou tratament, un fel de mașină electrică cu bobine. Dar costa scump. Nu îndrăznise să-i ceară bani lui Samuel. Mai era și medicamentul acela cu bromura, despre care îi vorbea un farmacist din comuna Croix. Cu mult mai puțin scump, evident... Numai de s-ar sfîrși războiul ăsta ! Dacă ar putea să se îngrijească ! Mergea la întîmplare, se clătina și se împiedica, nesigur, cu mîinile întinse puțin înainte, de-a lungul trotuarelor inegale. Încă nu se obișnuise cu întunericul ochilor lui.

Toate astea se abătuseră asupră-i într-un mod stupid. Înainte de a se asocia cu fratele său, Gaspard era patronul unei mari băcănii. Coborînd un butoi în pivniță, căzuse de pe scară pe spate. De atunci, suferea de coloana vertebrală și devenea orb, fără ca cineva să priceapă ceva din asta. Gaspard se simțea trist. Acum, cînd nu mai avea în jurul lui spectacolul continuu și captivant al lumii, cînd se înfunda din ce în ce mai mult într-o ceață nedeslușită, cădea și mai rău pradă gîndurilor, se abandona cu totul obsesiei lui. Mergea cu pași șovăitori de om beat, și vorbea singur, absorbit și gesticulînd. Auzi în spate oameni care rîdeau.

Se neliniști, se pipăi cu mîinile. Fratele lui l-ar fi avertizat dacă ceva caraghios... Dar era așa de întuneric la Samuel... Nu, nu-și uitase nici vreo ghetră, nici cravata... Și nu-i atîrna nimic în spate. În mod sigur nu de el rîdeau. Își reluă mersul într-un univers de pîclă și de umbre nedeslușite, meditînd cu glas tare asupra eficacității bromurii și oprindu-se uneori ca să-și întărească cu un gest gîndul.

Familia Mouraud stătea pe strada Thionville. O casă veche, mare și umedă, mobilată modest și care mirosea a leșie. Josephine Mouraud, sora lui Gaspard, era spălătoreasă. Henri Mouraud, soțul ei, era mecanic. Înainte de război, Gaspard ocupa la ei camera din față, unde își avea biroul și care era cea mai frumoasă din cele trei. Era ruda bogată. Acum, cînd nu mai putea să plătească, îl deposedaseră treptat și dormea în pod. Josephine îi lăsase mînă liberă soțului ei, care-l invidiase întotdeauna pe cumnatul lui, cu o invidie prostească de lucrător. Ea avea, desigur, o anumită afecțiune pentru fratele ei. Dar cea mai importantă parte a disponibilităților sale de iubire o consacrase fiului ei mezin, micul Georges. Îi dorea un viitor strălucit. Se spetea, ca el să-și poată termina studiile de chimie. O constrîngea la aceeași abnegație pe fiica ei, Annie, care spăla rufe împreună cu ea. Dragostea ei maternă avea ceva monstruos. Se adresa înainte de toate băieților, și cel mai mult lui Georges. Pentru el, Josephine o sacrifica fără nici o remușcare, și fără măcar să bănuie asta, pe Annie. Se părea că o amintire a ideilor antice supraviețuise în mod ciudat în această femeie, pentru care femeia nu conta.

Gaspard ajunse acasă. Intră în bucătărie, ghici formele micului Georges așezat la masă să-și facă temele, și pe cele ale tatălui, lîngă foc. În fundul bucătăriei, mama călca. Le spuse bună seara. Henri Mouraud resimțea față de cumnatul său o ură irațională, abuza acum de puterea lui în fața acestui nenorocit distrus de război și inspira fiului său același sentiment față de unchi.

Gaspard înaintă spre sobă. Îi era foame. Mirosul cafelei îl îmbia. Se împiedică de picioarele întinse ale cumnatului său.

— Ah, iartă-mă...

Henri Mouraud bombăni. Și micul Georges, care cerea din partea întregii familii, cînd își făcea temele, cea mai perfectă liniște, plescăi agasat. Gaspard renunță la cafea. Se întoarse spre dulap. Deschise ușa, forțîndu-se, pentru Georges, s-o oprească să scîrțîie. Și începu să scotocească pe pipăite printre farfurii, căutînd pîinea și untura, și tremurînd de teamă că va face zgomot. Era ceva dureros să-l vezi pe acest bătrîn înalt mișcîndu-se astfel cu infinită prudență, din teroarea ce-o resimțea în fața unui copil.

Găsi pîinea. Mai rămînea untura. O descoperi fără să vrea, băgînd pe bîjbîite degetele în ea.

— Untura mea ! strigă tatăl. Ah, dar asta-i dezgustător ! Nu-ți bagi labele în felul ăsta în mîncarea altuia !

Se ridicase de la locul lui. Luă oala cu untură din mîinile lui Gaspard. Orbul puse pîinea la loc în dulap și se duse să se așeze într-un colț, renunțînd să mai mănînce.

Își scoase ghetele. Învățase să facă asta foarte bine, fără să vadă. Se ridică să-și caute papucii. Mergea în ciorapi, simțind pe alocuri umezeala unei dîre de apă pe pardoseală. Pipăi pe sub bufet, pe sub sobă, sub masă, îl deranjă din nou pe Georges, care se dădu înapoi, evitînd atingerea unchiului său cu o repulsie fățișă. Gaspard se resemnă și, în ciorapi, se întoarse să se așeze pe un scaun lîngă ușă. În jurul lui, tatăl, mama, se duceau și veneau fără să le pese de el mai mult ca de-un obiect oarecare.

Se auzi poarta. Orbul avu parcă senzația unei lumini, a unei lumini a sufletului. Intră Annie Mouraud, Annie, sora mai vîrstnică a micului Georges, cea care înlocuia literalmente pentru bătrînul Gaspard lumina stinsă a ochilor lui. Venea să mănînce, între două rînduri de rufe de spălat.

Fata își șterse brațele, niște brațe slabe și nervoase, și veni să se așeze lîngă unchiul ei :

— Cum e, unchiule ? Merge ?

— Da da, micuțo.

Se și simțea împăcat. Își uitase necazurile.

— Și papucii tăi ?

Îi căută, îi găsi sub scaunul tatălui ei, i-i dădu lui Gaspard. Îi pipăi labele picioarelor :

— Ești ud, trebuie să-ți schimbi ciorapii.

Luă unii curaţi din sertar, i-i dădu. Pe urmă se duse la bufet să taie pîine. Observă amprente pe cești, urme de untură, urma unui deget mare. Știa ce înseamnă asta.

— Ai mîncat, unchiule Gaspard ?

— Nu încă.

Îi tăie pîine, îi dădu cafea. Și în timp ce el mînca, șterse pe furiș vasele murdare și le puse la loc.

Gaspard mînca. Mînca destul de neîngrijit, lăsînd să cadă firimituri, obligat să-și ia pîinea din ceașcă cu degetele. Georges se enerva. În cele din urmă se duse cu caiete cu tot în cealaltă încăpere, cu un aer dezgustat. Gaspard se obișnuise de mult timp cu aceste strîmbături jignitoare, și nu se mai supăra.

Isprăvise. Se ridică, luă de pe dulap cutia cu cremă de ghete. Începu să-și facă cu stîngăcie încălțămintea. Annie, care mînca, se întoarse. Continua să-l supravegheze. Făcea atîtea prostii ! Strigă :

— Ce faci, unchiule ?

Și-i luă încălțămintea din mînă. El dădea cu cremă neagră pe pielea galbenă.

— Cu ăștia ai ieșit ?

— Da.

— Ei bine, ai pus un pantof galben și unul negru.

Și nu se putu opri să nu rîdă.

— Din cauza asta rîdeau niște oameni în spatele meu, spuse Gaspard consternat.

Suferea. Mai era încă orgolios. Umilința îi aduse lacrimi în ochi. Annie își reproșă că rîsese.

Termină ea să-i facă pantofii. Acum trebuie să se întoarcă la rufe. Știind că el se necăjește în mijlocul ostilității familiei, îi spuse :

— Vino să mă ajuți, unchiule.

— Să te ajut ?

— Da. Am o grămadă de treabă pentru tine.

Se ridică imediat, o urmă. Fata îi dădu o pereche de saboți și îi arătă în spălătorie căzile de spălat și gălețile de golit, de clătit, de umplut cu apă curată. Puse în muncă tot sufletul. Era un tip vînjos, acest om voinic și orb, și avea încă o forță musculară uimitoare. Fata știa că-i face

plăcere lăsîndu-i ceva greu de făcut, dîndu-i impresia că încă mai e bun la ceva. Şi păstra pentru el butucii de tăiat, cărbunele de cărat, căzile de golit. Annie era singura fată în familia Mouraud. Josephine îşi iubea înainte de toate băieţii, fiii, masculii.

Henri, tatăl, era aspru şi fără nici o sensibilitate. Annie fusese folosită pentru realizarea ambiţiilor familiei, pentru ca băieţii să poată merge mai departe cu învăţătura. Întîi muncise pentru cel mare, Gaston, care era plecat la război. Acum o făcea pentru cel mai mic. Se supusese. Căpătase obişnuinţa sacrificiului. Trebuise să renunţe la şcoală, care-i plăcea, ca să spele rufe cu mama, să facă menajul, să gătească, să-l servească pe Georges. Dobîndise astfel spiritul de abnegaţie, obişnuinţa de a nu se gîndi la sine şi de-a se speti fără să spere la recunoştinţă sau la afecţiune. Tatăl o iubea poate mai mult decît mama. În copilărie, cînd Annie fusese bolnavă de epilepsie, el o îngrijise, o îmbăiase, o spălase. Josphine Mouraud era la drept vorbind destul de inumană.

În acest mediu aspru, tandreţea unchiului Gaspard, mai afectuos şi mai clarvăzător, o surprinsese mai întîi, apoi îi adusese mîngîierea. Annie îi păstrase o tainică şi profundă recunoştinţă. El fusese figura cea mai dragă a adolescenţei sale.

Pe urmă Gaspard îşi pierduse vederea. Încet, atît de încet încît nici Annie, ca nimeni altcineva, nu-i înţelese drama în toată grozăvia ei. O suferinţă atît de progresivă nu izbeşte deloc imaginaţia. Mai ales că faptul se prezentă la început într-o lumină mai degrabă comică. Neatenţii, stîngăcii, tendinţa de a vorbi singur, o latură aproape copilăroasă în această speranţă mereu dezamăgită, mereu reînnoită de vindecare, cu fiece nou medicament, cu fiece nouă încercare. Annie pricepea de ce Georges rîde de toate astea. Nu era beznă. Numai pe jumătate noapte. Gaspard pleca, venea, trăia încă precum toţi ceilalţi. Cînd ajunse să se orienteze pe pipăite, să nu mai vadă decît forme tulburi, să nu mai recunoască decît voci, erau obişnuiţi, nu şi-au dat seama, pentru că şocul nu se produsese.

Annie înţelese printr-o întîmplare. Îl zări într-o zi pe un băieţel din vecini care-l ajuta pe unchiul Gaspard să-şi

înnoade șiretul, amintindu-și fără îndoială lecția de morală a învățătorului lui. Annie fu izbită. Acest ajutor dat unchiului Gaspard de către un străin fu pentru ea ca o revelație. Își dădu seama că alături de ea și fără s-o observe, se afla o mare nenorocire, o suferință asemănătoare celor pe care le întîlnești în romane, în cărți, că ea trăise în mod ciudat în apropierea acesteia fără să bage de seamă. Se pare că viața zilnică răpește oricărei drame, oricărei dureri partea tragică capabilă să trezească mila. Annie avu remușcări, se făcu protectoarea unchiului Gaspard. Ai casei au rîs de ea, dar ea s-a încăpățînat în a-și îndeplini această misiune.

Gaspard isprăvi de golit căzile. Coborî în pivniță, aduse cărbune, se străduí cît putu. Annie termină de clătit și de stors. O dureau brațele obosite, mîinile înmuiate de atîta apă. Spălase toată ziua prin pivnițe : dimineața la vecini, după-amiaza la doamna Albertine, prietena lui Barthélémy David. Munca era grea acolo, dar era bine plătită. Barthélémy David cobora uneori să o vadă în pivniță. Astăzi se răstise la doamna Albertine, care-i poruncea prea aspru lui Annie. O apăra adesea astfel, fără ca ea să priceapă motivul acestei simpatii.

— Am terminat, spuse Gaspard.

— Să urcăm.

Se întoarseră în bucătăria caldă din cauza aburilor de la călcat. Henri Mouraud se dusese să se culce. Georges se întorsese cu caietele lui la masă, și mama făcea zgomot cu fierul de călcat în cealaltă cameră. Acum mîncă și Annie. Unchiul Gaspard își ștersese mîinile și umbla de colo-colo, dintr-o cameră în alta. Era în cămașă. Bretelele îi atîrnau în spate, ca o coadă lungă. Pantalonii îi cădeau pe călcîie și cămașa umflată îi ieșea de sub curea. Văzut astfel, părea deopotrivă caraghios și nefericit. Își tîra papucii vechi, cu un mic zgomot regulat și agasant, intra în întuneric, revenea în lumină, cu mîinile la spate, cu capul plecat, cu ochii în pămînt, murmurînd, exclamînd, dînd din cap, inconștient de cei care-l înconjurau. Calcula, cîntărea. Douăsprezece ședințe de cîte o sută de franci, și ca rezultat, la sfîrșit, vindecarea poate. Bromura, medicamentele acelea

nu făceau cît ședințele de masaj electric. Doar dacă cele două tratamente împreună... O ameliorare în trei ședințe ! O ameliorare ! Să vadă puțin, să iasă din neant ! Simți o izbitură în piept gîndindu-se la lucrurile astea. Se opri, spuse cu glas tare, așa cum era cufundat în gînduri :

— Îmi trebuiesc aceste douăsprezece ședințe...

Îi răspunse o îngînare fornăitoare. Reveni la realitate, își dădu seama că micul Georges își bătea joc de el. Se simțea deopotrivă umilit și furios că-și dăduse gîndurile în vileag, că se trădase, că-și dezvăluise suferințele, neliniștile, speranțele, în fața acestui copil insuportabil. Avu un gest de mînie și de durere.

— Băiat rău ce ești !

Și plecă, urcă scara, tîrîndu-și papucii, îndreptîndu-se spre podul în care își avea patul.

— Ce poate să mă calce pe nervi ! spuse Georges, care folosea argoul liceenilor. E murdar, îi curg balele cînd mănîncă, clămpăne din proteză cînd mestecă, își bagă degetele în unt ca în crema de ghete.

— Ai să fii pedepsit într-o zi, Georges, spuse Annie, care nu putea crede că actele de cruzime și de nedreptate nu sînt pedepsite.

— Bine, bine, interveni Joséphine, mama, care încălzea fiarele de călcat și pe care acest blestem o impresiona cumva.

— Ei, tu, glumi Georges, doar se știe că unchiul Gaspard este iubitul tău...

— Iubitul meu ?

— Îți plătește rochii, bijuterii, pantofi...

— Ce vorbești ! Aș vrea să mi le arăți, rochiile și pantofii ăștia !

— Pentru că nu mai are bani ! Dar altădată...

— În orice caz, eu nu i-am cerut niciodată nimic. Dacă a făcut-o, a fost pentru că așa a vrut.

Se simțea supărată și în același timp stînjenită. Era adevărat. Cîtă vreme putuse, unchiul Gaspard o ajutase și o sprijinise pe Annie, îi plătea rochițele, cupoane de stofă, bijuterii mărunte, restabilind astfel echilibrul, compensînd

nedreptatea Joséphinei și inegalitatea de tratament de care beneficiau băieții. Da, el era bătrînul ei iubit...

— Dacă ești cuminte și drăguță, poate că o să te ia de nevastă după război, reluă Georges, zeflemitor.

— Mai vorbește tu mult și-o să-ți dau o palmă, măgarule !

— Haide, gata, interveni mama, simțind că schimbul de cuvinte se transformă în ceartă ; fă-ți lecțiile, Georges, și tu, Annie, ia fierul de călcat. Avem de călcat pînă la miezul nopții.

Gaspard urcase în pod. De cînd nu-și mai plătea întreținerea, îi luaseră camera. Se culcă. Patul lui era sub lucarnă. Gaspard avea cerul chiar deasupra capului. Dar de mult timp cerul nu mai era pentru ochii lui slăbiți decît un dreptunghi vag luminos sub uniformitatea neagră a penumbrelor. Gaspard nu dormea, se răsucea în așternut. De departe îi ajungea zgomotul etern, monoton și surd, al canonadei, al acelei bătălii care dura de doi ani. Ceea ce impunea în orice moment ideea războiului, a oprimării, a martiriului suportate aici. Cît timp, cîți ani încă vor mai auzi acest bubuit trist și lugubru ? Eliberarea... nu, ar fi prea frumos. Se știa doar că germanii erau aici pentru totdeauna. Construiau, făceau drumuri, căi ferate. De doi ani, ce calvar, ce experiență dură ! El, care credea înainte a cunoaște oamenii, învățase abia acum să-i cunoască. Trebuise să sărăcească pentru a fi supus tuturor răutăților lor. Se gîndea la bani. Îi ceruse iar lui Samuel. Samuel nu mai avea. O umilință care se adăuga tuturor celorlalte. Nu mai erau bani. Cum o să se mai trateze ? Se simțea descurajat. Îi veni să plîngă, își șterse ochii cu mîneca. Haide ! nu trebuie să te lași doborît. Trebuia să spere, să spere totuși, și mai ales să aibă încredere în acea muncă de mineri, necunoscută, continuă și bubuitoare, care se desfășura de ani de zile acolo departe, cu lovituri de tun, care înainta încet, atît de încet, și care distrugea, rodea, fărîmița puțin cîte puțin, la nesfîrșit, zidul de fier... Pînă cînd va dura această muncă gigantică și atît de îndelungată ? Pînă la eliberare ? Sau pînă la ultima zi, pînă la întunericul absolut, pînă la oribire, pînă la moarte? Să aștepte... Nu-i rămînea decît să aștepte cu disperare, pînă la capăt.

III

Totuşi, din zi în zi, o umbră se întindea deasupra domnului Feuillebois, învăţătorul : gîndul la fiul lui. Îşi investise în băiat întreaga lui dragoste, toată ambiţia, toată speranţa. Dorinţa sa de a crede, dezamăgită de dogme, se îndrepta spre acest fiu din care îşi făcuse un adevărat cult.

Or, de cînd cu războiul, fiul mult-iubit dispăruse din existenţa sa imediată. Imaginea lui scumpă devenea din ce în ce mai îndepărtată şi mai insesizabilă, se topea în zare, într-o pîclă de sînge, în mulţimea victimelor. O singură carte poştală de la Crucea Roşie şi pe urmă nici o altă veste. Nici o adresă, nici o informaţie. Fie pe cale oficială, fie pe cale particulară, domnul Feuillebois încercase să intre în legătură cu fiul lui, şi nu izbutise.

Cîtva timp mai speră. O vecină obţinuse permisiunea din partea autorităţilor germane să plece în sudul Franţei. Femeia promisese să încerce imposibilul, ca să-l găsească pe fiul domnului Feuillebois şi să-l anunţe pe tată. Trecuseră însă zilele, apoi lunile, fără nici o veste. Şi umbra insesizabilă se îndesea în jurul inimii acestui tată, umbra de nealungat a suferinţei umane în care acest fericit nu crezuse pînă acum. Treptat, începea să se clatine încrederea lui robustă în sine însuşi, în norocul neştirbit al destinului său. Acest fatalist inveterat se îndoia acum de şansa lui. Şi suferinţa gîndului i se citea pe faţă, în felul cum mergea şi în cuvinte. Samuel şi Gaspard încercau uneori să-l liniştească, fără să fie mai încrezători. Nu reuseau. Degeaba îşi dădeau silinţa, el clătina din cap, nu răspundea, nu voia să contrazică o opinie care, în ciuda a toate, corespundea încă atît de bine cu speranţa din adîncul inimii lui. Totuşi, după doi ani, domnul Feuillebois ajunse la disperare. Încercase totul, pusese în mişcare toate forţele. Dar zadarnic. Şi acum, bătrînul prieten al lui Samuel, uzat de această veşnică aşteptare, obosit să mai numere orele una cîte una, strivit de această povară morală ce devenea cu fiecare zi mai grea, nu mai era decît umbra lui însuşi. Părul îi albise. Obrajii i se brăzdaseră.

Statura lui înaltă, gîrbovită acum, mersul șovăitor îi dădeau înfățișarea unui bătrîn. Colosul inspira milă.

În prezent îl stăpînea o idee fixă. După ce confundase mult timp destinul său cu cel al țării, după ce le învăluise pe amîndouă în aceeași perspectivă luminoasă a fericirii, trebuise, numai Dumnezeu știe cu ce sfîșiere a inimii, să le disocieze. Și pentru că nu putea admite nici un moment înfrîngerea Franței, și pentru că vedea, dimpotrivă, prăbușirea propriilor sale speranțe, acest fetișist considera că fericirea lui era prețul de răscumpărare al victoriei țării sale, se pătrundea de credința că există o desăvîrșire a bucuriei la care omul nu poate ajunge, că nici el nu putea cumula șansele, mai mult ca ceilalți, a sa cu aceea a patriei, căderea uneia compensînd ascensiunea celeilalte. Samuel nu putu să-l facă să-și schimbe aceste idei ciudate.

Evenimentele aveau să dea imaginației și himerelor sale o umbră de rațiune. Cîtva timp, Samuel și Gaspard Fontcroix nu-l mai văzură pe domnul Feuillebcis. Începuseră să fie neliniștiți, cînd, într-o seară, sosi la ora comunicatului. Numai văzînd fața bătrînului lor prieten, Samuel înțelese. Feuillebois primise cu siguranță lovitura de grație. Acest bărbat de șaizeci de ani părea de optzeci. Mușchii slăbiți ai feței săpau brazde de suferință și de decepție. Ochii își pierduseră strălucirea. Părul lung, fluturînd îi dădea o înfățișare de neglijență și delăsare. Și jacheta lui mare, devenită prea largă pentru acest corp descărnat, atîrna în cute dizgrațioase. Le strînse îndelung mîna, cu privirea pierdută în cine știe ce obsesie îndepărtată. Apoi vorbi simplu, ca despre un lucru firesc, așteptat, necesar :

— Fiul meu a murit.

Ei rămaseră tăcuți, consternați.

— Sînteți... sînteți sigur ? murmură în cele din urmă Gaspard.

— Am aflat de la Crucea Roșie. A căzut la sfîrșitul lui 1914 pe frontul din Champagne...

Adăugă cu voce scăzută :

— Mă întreb de ce le-au trebuit doi ani ca să mă anunțe... Atîtea suferințe...

— Feuillebois, spuse Samuel, dumneata eşti om în toată firea. Ştii cît valorează viaţa. Ceva mai devreme, ceva mai tîrziu...

— Da, zise Feuillebois, răspunzîndu-şi mai degrabă sieşi decît lui Samuel. Da, era în firea lucrurilor. Trebuia să se întîmple...

Privea hărţile răspîndite pe birou, fixate pe pereţi, gazetele, comunicatele, tot ce-l pasionase atît de mult, tot ce-i hrănise dureroasa aşteptare. Murmură :

— Victoria... Victoria... acesta era preţul, nu-i aşa ? Trebuia să fie aşa, eu am acceptat. Acum... acum...

Îşi şterse ochii, ridică spre Samuel şi Gaspard o frunte de martir :

— Sacrificiul meu s-a înfăptuit...

Timp de cîteva săptămîni, îşi revăzu prietenii destul de regulat, dar vorbea puţin, nu manifesta interes pentru nimic, şi părea să aibă mintea rătăcită, gîndurile pierdute într-o contemplare dureroasă. Samuel îşi spunea cu tristeţe :

— Bietul Feuillebois, e un om sfîrşit.

Nu se înşela. Timp de-o săptămînă nu-l mai întîlniră. Se pregătea să se ducă la el să vadă ce se întîmplă, cînd primi un ferpar. În formulele obişnuite, acesta îi anunţa moartea lui Jean-Louis Feuillebois, învăţător.

Samuel se duse să-l vadă pe patul de moarte. Domnul Feuillebois odihnea acolo, lung, imens, în jacheta lui, jacheta austeră, neagră, de bătrîn învăţător de altădată. Samuel îi atinse mîna, o mînă de marmură grea, pe care rămăseseră petele de cerneală neagră şi roşie ale magistrului. Se gîndea la închipuirea stranie a lui Feuillebois, la acel sacrificiu al fericirii lui, aruncată himeric în balanţa destinului pentru salvarea Franţei. Totul se petrecuse; se realizase în mod ciudat, de parcă cineva, de cealaltă parte, acceptase răscumpărarea. Şi contemplînd la lumina lumînărilor severa faţă liniştită, Samuel simţi dorinţa să-i spună încet :

— Mulţumesc, Feuillebois...

Ca şi cum ar fi fost adevărat că jertfa de tată a lui Feuillebois ar fi slujit la ceva.

Moartea lui Feuillebois îl afectă profund pe Gaspard Fontcroix. Şi-l simţea prieten pe acest om. De aceea avu presentimente sinistre pentru el însuşi şi se lăsă pradă unei descurajări care o nelinişti pe Annie. Ţinu discursuri din ce în ce mai vehemente unor fiinţe imaginare, se posomorî, îşi exageră şi mai mult obiceiurile taciturne. Suferi de intoxicaţii, de dalac, de dureri de rinichi. Annie trebui să-l îngrijească, să-l fricţioneze, să-i încălzească cataplasme, care nu-l uşurau decît pe moment. Dormea la mansardă, lîngă podul în care îşi avea el patul. Îl auzea în fiecare noapte vorbind în somn, continuîndu-şi solilocviile, vorbind de bani, de medicamente şi de doctori, chemîndu-l pe Samuel, implorîndu-l, blestemîndu-l, pentru că nu-i mai dădea bani... Grija asta îl rodea vădit. Curînd, nu-şi mai putu plăti partea de alimente. Nu îndrăzneau totuşi să-l lase să moară de foame. Continuau să-i îngăduie să se ducă la bufet, să-şi taie pîine, să mănînce la masă puţin orez şi puţină mazăre. Joséphine nu zicea mai nimic. Dar Henri, tatăl, protesta şi bombănea. Gaspard trebui să suporte ocări şi jigniri. Îi reproşau că e trîntor, că mănîncă pîinea altora. El îşi dădu seama că e furat. Georges îi luă aparatele electrice ca să facă experienţe cu ele. Henri, tatăl, îi scotocea buzunarele noaptea, cînd el dormea, şi-i lua restul de tutun, cravatele, butonii de guler şi de manşete. Profita de faptul că nu mai vede, ca să-i schimbe ghetele. Viaţa lui Gaspard deveni un soi de coşmar, în care Georges şi Henri Mouraud erau călăii. Nu mai îndrăznea să iasă, îşi petrecea viaţa controlîndu-se, pipăindu-şi buzunarele. Îi era ruşine să mănînce în faţa familiei, aştepta să fie singur ca să fure o picătură de cafea, puţină supă, bîjbîia grăbit, încurca cratiţele, le dobora şi provoca strigătele celorlalţi. Începeau să-l insulte, să-i spună că devenise hoţ şi murdar, că dăduse în mintea copiilor, că era vicios şi viclean. Şi era întrucîtva adevărat. Crăpa de foame. Îşi petrecea zilele lîngă soba din bucătărie, adulmecînd, umplîndu-şi nările cu mirosul slab de iahnie, sperînd să-i cadă şi lui o fărîmiţă. Îl serveau ei, îi interziceau să se atingă de cratiţe, şi-i puneau în farfurie, lui, care era mare mîncău, bucăţele caraghios de mici. Într-o zi, profitînd de neatenţia cumnatului, şi mort de foame, îi fură acestuia un cartof din farfurie. Henri Mouraud îl păl-

mui. Orbul avu o tresărire disperată de orgoliu, rămase trei zile în podul lui fără să mănînce, fără să coboare. Pe urmă capitulă, se întoarse să-şi reia locul de sărman căruia-i îngădui să stea la colţul sobei. Era atît de înfometat încît atunci cînd Joséphine prăjea untură şi perpelea slănina pentru masă, îl vedeai tremurînd de poftă şi dîrdîind, cu nările fremătînd şi gura plină de apă. Avea o înfiorare, un suspin adînc, aruncîndu-se asupra farfuriei lui. Trăia înconjurat de ură. Ranchiunele din familie ajungeau uneori la o adevărată ferocitate. Annie făcea ce putea pentru el, dar nu prea putea mare lucru. Îi aducea cîte ceva de mîncare din ce căpăta prin casele mai avute unde se ducea să spele rufe. Încerca să-i mai uşureze durerea, spălîndu-l sîmbăta, masîndu-i spatele, şalele. Gaspard devenea într-un fel copilul ei. Şi se lăsa pe mîna ei, i se abandona ruşinat, nefericit, nenorocit, şi obligat adesea să-şi uite pudoarea. Fata îl îngrijea ca o mamă, fără repulsie, fără dezgust, cu naturaleţe. N-o supăra nimic. Nu mai simţea nici un fel de stînjeneală. Georges rînjea. Părinţii se indignau, găseau că Annie şi unchiul Gaspard nu aveau ţinută, că nu era potrivit ca acest bărbat bătrîn să se lase îngrijit şi văzut de o fată tînără. El recunoştea că aşa e, se scuza cu umilinţă şi timp de o zi refuza asistenţa nepoatei sale. Pe urmă, îl săgeta o durere sau alta şi trebuia să recurgă iar la ajutorul ei. Pînă la capăt, speră să se vindece. Îşi îngriji ochii, nădăjduind mereu că va reanima restul lor de lumină, care se stingea din ce în ce. Îi spăla cu apă caldă, cu apă sărată, cu apă şi acid boric. Răzuia ce mai găsea pe fundurile cutiilor şi sticluţelor de medicamente, făcea nişte amestecuri imposibile. În ultima perioadă vederea i se întunecă de tot. Nu mai vedea din lume decît o paloare tulbure. Se duse încă o dată la fratele lui, Samuel, ca să mănînce. Îi era ruşine de decrepitudinea lui. Se îmbrăcă atît cît putu de îngrijit. Fu o masă bună, mîncă pe săturate, atît de emoţionat, atît de răscolit, încît plînse. Se servise varză roşie cu mere.

În ziua aceea, cînd se întoarse, urcă misterios în podul lui, cu un pachet mare în mîini. Georges, care-l pîndea prin gaura cheii, auzi trepidaţiile unei maşini electrice. Familia Mouraud se umplu de indignare :

— Mai are încă bani să-şi cumpere asemenea fleacuri!

Trei zile mai tîrziu, primiră factura. În obsesia lui, în dorinţa arzătoare de a se vindeca, de a-şi recîştiga cu orice preţ vederea, unchiul Gaspard cumpărase aparatul în contul lor. Furia lui Henri Mouraud fu nemăsurată. Răscoli întreg podul, găsi maşina, o făcu fărîme, călcînd-o în picioare în faţa orbului înnebunit. După ce coborî, unchiul Gaspard adună bucăţile, aşa cum face un băieţel cu jucăria sfărîmată...

Continuă să se îngrijească în mod ciudat. Ajunsese la infuzii, la leacuri extravagante, pe care şi le prepara singur. Strînsese resturile maşinii lui într-o cutie. Încerca s-o repare, fură o pilă de lampă de la Georges, se încăpăţîna, pipăia, înşuruba şi deşuruba, potrivea piesele cu neîndemînare şi lipsă de experienţă. Pe urmă voi să branşeze maşinăria pe instalaţia de gaz.

— A înnebunit! rînji Georges, care, mîndru de proaspetele lui cunoştinţe în materie de fizică, urmărea cu indulgenţă şi dispreţ aceste încercări.

Gaspard renunţă la tot, lăsă să se vadă din ce în ce mai mult durerea care-l cuprinsese. Spatele îl tortura. Din şira spinării iradiau junghiuri în tot corpul. Acum aproape că nu mai mînca, rămînea să moţăie pe scaunul lui, nu ieşea din veşnicul lui vis decît pentru Annie, pe care o recunoştea, orb cum era, fără măcar să trebuiască să deschidă ochii.

Într-o noapte Annie fu trezită pe la ora unsprezece de un zgomot în pod. Ascultă. Cineva vorbea, se zbătea, se agita. Fata se ridică, aprinse lampa cu ulei, trecu în pod. Lîngă pat, în picioare, pe jumătate gol, în cămaşă, unchiul Gaspard încerca să se îmbrace cu mari eforturi, îşi punea vesta în locul pantalonilor. Se grăbea, se enerva, murmura cuvinte fără şir.

— Nu... da... Doare prea tare! Un medicament de cincisprezece franci! Imediat, dar da...

— Unchiule!

Îşi întoarse spre ea faţa de apoplectic, şiroind de sudoare.

— Unchiule, ţi-e rău?

— Ba nu, mi-e bine, foarte bine! Numai că mi-e cald... Doamne, ce cald mi-e! Aşa că mă dezbrac, vezi...

Aruncă departe de el vesta. Își smulse nasturii de la cămașă, o sfîșie.

— Mi-e cald, mi-e prea cald ! Și capul ! Oh, capul meu !

Își scoase proteza dentară, o aruncă în mijlocul încăperii. Gol, înspăimîntător, își trecea mîinile prin părul cărunt, sufla, asuda, cu ochi de nebun, cu un aer rătăcit.

— Ah, iată-te, Samuel ! Și banii ? O sută de franci ! Un frate, îl refuzi pe fratele tău ? Ah, mulțumesc. Samuel, mulțumesc ! Știam eu... Nu, nu, nu-ți fie teamă, îi ascund, îi ascund...

Își vîra mîna într-un buzunar imaginar, ascundea bani, bani, bani...

— O să-i ia Georges... Sau poate Henri... Am nevoie de ei pentru aparatul meu... Aparatul meu... Ah, asta mă liniștește, mă liniștește. Ai să vezi, Annie, bijuterii, diamante adevărate, da, da, cînd ochii mei... Dar mai întîi banii, trebuie să găsesc mai întîi banii aceia...

Se scotocea, întorcea salteaua, își sfîșia vestonul, se năpustea spre perete cu un strigăt groaznic.

— Ah ! Hoțul ! Hoțul ! Mi i-a luat ! Mouraud mi i-a luat !

Și așa toată noaptea.

Dimineața, Henri Mouraud alergă la Comandatură să ceară o mașină germană pentru a-l duce pe nebun la Lille.

Îl îmbrăcară pe unchiul Gaspard. Joséphine îi căuta cele mai vechi haine, pentru că aveau să rămînă la spital. Îi lăsă cămașa sfîșiată, nu îndrăzniră să-i pună o cravată. Avea înfățișarea unui bătrîn vagabond. Mouraud îi scotoci buzunarele. Găsi în ele portmoneul lui Gaspard cu lanțul lui gros de argint și trei franci. Joséphine i le dădu lui Annie, pentru că ea își petrecuse noaptea lîngă bolnav. Annie încercase să-i pună din nou unchiului Gaspard proteza. Tatăl se opuse. Fusese întotdeauna invidios pe el din cauza acestui instrument. N-avusese niciodată bani să-și plătească dinți falși, și dintr-ai lui nu mai avea nici unul în gură. Și proteza cumnatului său îl exaspera.

— Nu putem să o lăsăm la azil. E de aur !

Smulse proteza unchiului Gaspard și o puse în buzunarul lui. Gaspard se lăsa manevrat cu un aer prostit. Îl

duseră în maşina germanilor, fără ca el să protesteze, fără ca măcar să fie nevoiţi să folosească tradiţionala minciună, pretextul plimbării sau al vizitei la doctor.

Annie se duse să-l vadă pe unchiul Gaspard la Esquermes. El îi vorbi. Ar fi vrut să plece. Plîngea, murea de foame, îşi cerea dinţii, pentru că fără ei nu putea să mănînce. Spunea că avea o nepoată, da, Annie, fată bună. Dar n-o recunoscu.

Ea se întoarse din nou. Dar nu putu să-şi vadă unchiul. Delira, i se spuse. Şi cînd veni pentru a treia oară, fu primită foarte rău.

— A murit, unchiul dumitale ! E şi îngropat ! i se spuse. Da, da, am mai văzut noi de-alde astea ! N-aţi vrut să-i plătiţi sicriul ! Acum e în groapa comună.

Fata nu putu să afle dacă tatăl ei fusese anunţat sau nu, dacă tăinuise vestea pentru a economisi banii de înmormîntare.

Întorcîndu-se acasă în seara aceea, îşi dădu seama că tatăl vorbea ciudat şi părea stînjenit. Avea în gură dinţi, dinţi care nu erau făcuţi pentru el... Proteza unchiului Gaspard. Annie avu o impresie stranie să vadă în această gură dinţii celui mort...

CAPITOLUL AL ŞASELEA

I

Într-o noapte din iunie 1916, spre zori, foarte devreme, garda imperială năvăli în Epeule, îi trezi pe toţi şi-i înhăţă pe cei tineri.

Doi soldaţi veniră să o ia pe Annie, ca şi pe ceilalţi, şi o puseră să coboare în stradă, cu pachetul de rufărie şi de alimente pregătit de multă vreme.

Era încă noapte. O întreagă mulţime înţesa şoseaua, oameni de toate vîrstele, de toate condiţiile, mai ales tineri, pe care germanii îi împingeau, îi trăgeau, îi smulgeau din căminul lor, îi despărţeau cu brutalitate de familie. Din fiecare casă deschisă se vedeau ieşind în continuare oameni.

Aveau loc scene dureroase : ici şi colo cîte un băiat pe care părinţii lui voiau să-l ţină cu forţa, mame care se aruncau asupra germanilor, pe care aceştia le respingeau lovindu-le cu patul puştii, taţi care arătau pumnul, plîngeau, răcneau înjurături, un tînăr înalt pe care-l duceau cu mîinile legate, în timp ce, în spatele lui, jandarmii îi izbeau cu pumnii pe părinţii care încercau să-l apere. Femeile se pregăteau, plecau cu fetele lor, refuzau să le părăsească. Unele parcă înnebuniseră şi blestemau în gura mare. Altele se aruncau înlăcrimate la picioarele soldaţilor, îi trăgeau de vestoane, se agăţau de ei, le sărutau mîinile, gemeau, implorau.

— Fiul meu, fiica mea, aveţi milă, lăsaţi-mi copilul...

Soldaţii rămîneau impasibili. Garda imperială fusese chemată special pentru a-i lua pe tineri.

Alături, se desfăşurau comedii burleşti. Cineva, pe care-l văzuseră în ajun pe picioare, bine-sănătos, venea în cîrje. Alţii se tîrau de-a lungul zidurilor, se făceau că scuipă, că tuşesc, că leşină... Unul mai şmecher îşi lipise pe casă un afiş roşu, furat de undeva : TIFOS. Şi soldaţii se fereau ca de ciumă de casa asta contaminată. Furie, mînii, dureri, lacrimi, strigăte, violenţe şi blesteme. Ordine scurte, pocnetul metalic al armelor, o mulţime cu veşmintele desperecheate, încărcată de boccele informe legate în şervete, în mantale vechi, în şorţuri albastre, purtînd saboţi în picioare sau papuci vechi, cei mai mulţi cu capul descoperit, cu aerul unei turme pe care o mîni din urmă... În jurul lor, soldaţii din gardă, rigizi, atletici, înarmaţi, cu căştile pe cap, impasibili. Se mai aruncau traiste celor ce plecau, femei, mame se mai strecurau pentru un ultim cuvînt, pentru o ultimă îmbrăţişare. Uşi deschise arătînd interioarele caselor în care germanii intrau, ieşeau, comandau şi maltratau. O impresie de furt, de viol, de oraş lăsat pradă jafului şi forţei, printre plînsete, gemete, implorări şi blesteme... Şi deasupra, lumina ternă şi cenuşie a zorilor...

Convoiul porni la drum, un exod încet de oameni palizi, traşi, cu ochii umflaţi, tremurînd de emoţie şi de frigul dimineţii. Totuşi, în aceşti tineri se şi trezea curajul. Se regăseau. Se recunoşteau. Îşi dădeau seama că la urma urmelor nu erau singuri în nenorocire. Creştea şi mînia împotriva soldaţilor, se transforma în insolenţă, în sfidare.

În cele din urmă, rîseră anume, își bătură joc de ei. În frunte cîțiva au început să cînte, să le arată nemților că nu se tem.

Ajunseră în strada Avelghem. Aici se afla o mare uzină din care germanii scoseseră războaiele. Îi vîrîră pe oameni în săli, bărbații de o parte, femeile de alta, despărțiți cu frînghii. Așteptaseră toată dimineața, toată după-amiaza, pînă seara. Circulau zvonuri înspăimîntătoare. Germanii îi duceau pe toți pe front... Voiau să atace, să treacă la ofensivă, împingîndu-i în fața lor pe acești nevinovați, ca pe niște scuturi... Sau vor pleca în Germania, ca ostatici, pentru că francezii bombardau orașele germane. O mie de absurdități. La bărbați, unii jucau cărți, așezați pe jos. La femei, femeile de stradă, tîrfe din cartierul Gării, din strada Longues-Haies, rîdeau, se amuzau de noutatea situației, aruncau germanilor cuvinte obscene sau îi pofteau să petreacă împreună. Speriată, obosită de atîta stat în picioare, Annie asculta cu uimire și se simțea epuizată, scîrbită și îndobitocită. Luase cu ea o lădiță, cît o cutie de efecte a unui soldat, în care-și ținea rufele și pesmeții. O avea pregătită de luni întregi. În toate casele oamenii trăiseră mereu în așteptarea acestei lovituri brutale. Acum se așeză pe lădița ei, privind obosită în jur.

* * *

Vreo cincizeci de persoane dăduseră fuga la Barthélémy David. Acesta era cunoscut de sărăcime. Se știa bine că face trafic cu nemții, dar era un om atît de cumsecade și făcea atîta bine, că i se ierta acest lucru. În nenorocire, fiecare se gîndise la el. Alergau :

— Domnule David, fiul meu... Domnule David, fiica mea... Fie-vă milă !

David se duse la Comandatură. Îl găsi aici pe locotenentul Krug.

— Asta-i o porcărie, îi spuse David.

— E și părerea mea și a tuturor celor de la Comandatură, răspunse Krug, n-am ascuns-o. Dar sîntem soldați, ne supunem, domnule David.

— Oricum, eu am cîţiva nenorociţi pe care vreau să-i scot din povestea asta. Haideţi, Krug, veniţi cu mine, vă cer cincizeci de oameni.

— E mult !

— Aş ! Gîndiţi-vă la ai voştri. Trebuie totuşi să-i înţelegem pe cei nenorociţi, Krug. Din casele burgheze nu a fost luat nimeni, asta-i. Haide, să mergem.

Îl duse în strada Avelghem. În sălile filaturii găsi multe cunoştinţe, patroni din Roubaix care veniseră aici să-şi caute protejaţii. Se rugau, discutau, reclamau. În cele din urmă germanii cedau. Încă un fericit scăpa din ghearele lor, o ştergea încîntat, cu bocceaua pe umăr.

David înainta pe alei, îndrăzneţ, sigur de el, pe lîngă frînghii, strigîndu-i lui Krug că era dezgustător ! În toate „parcurile" regăsea chipuri familiare, foşti muncitori, contrabandişti, apaşi, cunoştinţe vechi din timpurile eroice, şi feţe din Epeule, mulţime de feţe pe care n-ar fi putut niciodată să pună un nume, dar care îl vedeau sosind ca pe Mesia, care îl strigau, îl rugau, îl implorau.

— Domnule David, domnule David...

Era copleşit, depăşit. Mîini întinse, priviri neliniştite, gemete, rugăminţi, acest apel imens îl răscolea. Nu ştia la care să răspundă mai întîi.

— Cincizeci, spunea Krug, care-l cunoştea pe prietenul său David.

Şi David se blinda cu impasibilitate, îşi reducea la tăcere mila, încerca să regăsească pe aceste feţe imploratoare reflexul nefericirilor celor mai dureroase, celor mai urgente, pentru a le uşura : bolnavi, bătrîni, debili, şi cei a căror nelinişte interioară, care-i rodea, le făcea trăsăturile mai aspre şi mai încordate. Pe aceştia îi scotea din rînd :

— Tu, tu...

Tinere pe care le bănuia curate, cu ochii lui de om al plăcerilor, plin de experienţă, băieţi timizi şi nefericiţi, deprimaţi de vexaţiuni, toţi cei slabi, toţi cei în care îi ghicea dinainte pe învinşi. Femeile îi sărutau mîinile. El le repezea, morocănos, răscolit, ascunzîndu-şi tulburarea sub o prefăcută proastă dispoziţie.

— Bine, bine, în regulă, ştergeţi-o repede.

Cu o siguranţă uimitoare, cu privirea bărbatului care trăise el însuşi multe, care suferise mult, ghicea feţele pa-

lide, durerile secrete. Punea în asta tot sufletul. Ar fi vrut să-şi uite prieteniile, pentru a uşura numai suferinţa adevărată, pe cît mai mulţi nefericiţi... În jurul lui urca o singură implorare :

— Domnule David... Domnule David...

Aşa o descoperi dintr-o dată pe Annie, aşezată pe lădiţa ei. Ea aproape se ascundea, ruşinîndu-se să se ducă să-l implore, ca ceilalţi, şi poate prea mîndră pentru asemenea lucru. Nu spunea nimic, privea în jurul ei cu o înfăţişare obosită şi resemnată. Văzu brusc în faţa ei silueta înaltă, atletică, faţa greoaie, ursuză, brutală şi puternică.

— Şi tu ? Şi tu, micuţo ! Ia te uită !

Fata se ridicase, stîngace...

— Şi nu veneai, nu mă chemai...

Annie roşi, îşi încleştă degetele de marginea corsajului.

— Nu vrei s-o ştergi de-aici ? Nu ţii s-o faci, nu-i aşa?

Fata murmură cu o voce înăbuşită :

— Domnule David...

Şi începu să plîngă, doborîtă de cîte văzuse în aceste puţine ore, de cît suferise, de cît îşi irosise forţele, de insultele îndurate, de rîsete, de contactul cu femeile uşoare, cu drojdia umană, de brutalităţile soldăţimii. Ar fi vrut să spună da, să implore, să ceară să fugă şi ea din infern. Dar plîngea prea mult, şi reuşea numai să îngîne ca şi ceilalţi :

— Domnule David... Domnule David !

— Haide, şi ea, spuse David, întorcîndu-se spre Krug.

— Încă una !

— Bineînţeles ! Doar nu credeai că o să las să-mi fie luată spălătoreasa. Haide, micuţo, pleacă, întoarce-te la tine acasă, repede...

Fata fugi fără să spună nimic, pierdută, plîngînd, suspinînd de bucurie, tîrîndu-şi lădiţa, nebună de fericire. Inima bătea să-i spargă pieptul. Îşi striga sieşi numele David, David, cum strigi o rugăciune de recunoştinţă, o binecuvîntare...

Întorcîndu-se cu locotenentul Krug, David ieşi în curtea uzinei. Krug rîdea :

— Fetiţele or să vă joace festa, domnule David...

— Ce vreţi, nu pot rezista ! răspunse David.

Dar nu duse gluma mai departe.

* * *

În aceeași zi, Alain Laubigier fusese și el luat de garda imperială și dus în strada Avelghem. Se afla aici laolaltă cu François van Groede, fiul grăsanei Flavie, și cu o mulțime de tineri și de bărbați. Mai mic decît el cu un an, François se speriase. Alain, care suferise mult în închisoare și se aflase în vecinătateta lumii interlope, se speriase mai puțin, și-și liniștea vărul.

Se adunaseră laolaltă un grup de tineri, și se țineau deoparte de ceilalți. La ora nouă li se alăturară vreo patruzeci de nou-veniți, băieți de cincisprezece-șaisprezece ani, care purtau șepci de liceeni. Erau elevi de la Institutul Turgot, pe care germanii, după ce le promiseseră că îi vor lăsa în libertate, îi ridicaseră ca și pe ceilalți, chiar de la școală. Puștii aceștia păreau îngroziți.

În imensa uzină fu toată ziua o agitație incredibilă. Freamăt de mulțime, rîsete și plînsete, certuri, lamentații. Unul mînca, altul rîdea, un altul cînta, un al patrulea le făcea semne femeilor, o bandă se luă la harță cu paznicii, alții plănuiau să fugă. Mulți îi implorau pe soldați, invocau pretexte, un copil bolnav, o mamă neputincioasă. Unii ofereau bani.

Germanii rămîneau incoruptibili.

Curînd, din afară sosi pentru mulți salvarea. Se văzu și aici acționînd o dată mai mult protecția, favoarea, „pila". Cineva avea un prieten, o cunoștință în stare să intervină pe lîngă Comandatură, își aducea aminte de el, punea pe cineva să-i scrie, trimitea o chemare de ajutor. Familiile la rîndul lor se descurcau cum puteau. Ofițeri, femei de moravuri ușoare, comercianți care aveau legături cu inamicul, traficanți, cei care schimbau aur, se duceau să-i implore, se umileau în fața acestor puternici. Rezultatul fu că în strada Avelghem, de dimineața pînă seara, avu loc o defilare de inși care soseau de pe urma neîncetatelor apeluri. Se strigau nume. Cel ales ieșea din grămadă, pleca, înnebunit, neîndrăznind să creadă în norocul lui, sub privirea invidioasă a celorlalți. Sfîrșeau prin a spera văzînd atîția care scăpau. „De ce nu și eu, la urma urmelor ? Cine știe?"

François își petrecu toată ziua cu ochii spre ușa de unde veneau vești din afară...

— Mama trebuie să facă ea ceva, își spunea. Ai să vezi, Alain, ai să vezi, n-o să mă lase ea aici.

Spera cu atîta tărie încît zdruncina indiferența voită a lui Alain.

— Cine știe ? Poate...

Și fără voia lui, Alain începea să spere că poate și mama sa... Poate chiar acum, în mijlocul zgomotului, își va auzi numele strigat. Să iasă, să vină înapoi acasă, să scape de coșmar. Dar ce putea o biată femeie ca Félicie Laubigier, care nu avea bani și nu avea de-aface cu nemții ?

Mișunau pe-acolo mulți oameni bogați, patroni, domni, doamne bine situate. Veneau pentru o slujnică, un servitor, un protejat, fiul unui contramaistru, al unui muncitor, al unui nefericit, care alergase să-i implore. Insistențele lor pe lîngă autorități aveau totuși ceva greutate. Veneau însuflețiți de o intenție lăudabilă, caritabilă. Și totuși oamenii îi judecau amarnic. Germanii nu-i luaseră și pe tinerii din familiile burgheze, observaseră asta cînd îi ridicaseră pe ei, dimineața. În plus, acești oameni, bogații și ofițerii, erau văzuți abordîndu-se altfel decît soldații și „vulgul". Se salutau politicos. În fața doamnelor ofițerii germani se înclinau, cu o bună-cuviință puțin țeapănă, dar desăvîrșită a germanului bine crescut.

— Domnule căpitan...

— Doamnă...

Se simțea la ei o politețe, o curtoazie de bun gust, care uimea și indigna. Poporul închis aici nu înțelegea, nu admitea așa ceva. Cum ? Să le dai astfel mîna, să le zîmbești, să le vorbești politicos nemților ? Își dădeau seama cu uimire cum între oamenii bogați, între reprezentanții claselor dominante, războiul păstrase ceva curtenitor, convențional, ținînd de ceea ce însemna a fi „bine crescut". Nimic din purtările mojice ale soldaților, fără lovituri, fără grosolănii, fără insulte reciproce. Nu mai existau ura fățișă, revolta, refuzul vehement al oricărei concesii. O urbanitate de oameni cu lustru, ceva ce mai amintea încă de vechea stare de lucruri, războiul în dantele, parada, loialitatea reciprocă. Era normal, era logic, între oameni de aceeași cultură și educație. Dar asta avea totuși ceva dureros. Aveau prea clar impresia că războiul, ura, ca și munca,

foamea, suferința, erau făcute mai ales pentru cei umili, pentru popor...

Între timp, Alain și François mîncară ceva din proviziile lor, ascultară istorisirilie tovarășilor din jur. Un apaș se neliniștea de soarta iubitei, arestată o dată cu el, și o căuta. Un bărbat furibund povestea cui voia să-l asculte că dacă se afla acolo era numai din vina nevestei lui. Aceasta avea un amant, un ofițer german. Și găsise astfel mijlocul de a scăpa de un soț care o încurca. Un băiat plîngea. Îl smulseseră de la căpătîiul tatălui său, aflat pe moarte. Cînd sosi ordinul de a-i elibera pe elevii Institutului Turgot, avură loc incidente burlești. Tipi de toate vîrstele și înfățișările se strecuraseră printre liceeni, sperînd să iasă cu ei. François, care nu avea decît șaptesprezece ani, se furișă și el în rîndurile acestora. Dar germanii îi priviră mîinile care erau aspre și bătătorite, și-l aruncară îndărăt în sală cu o lovitură în spate. Puțin cîte puțin, soldații operară o triere în toată acea mulțime, aleseră, nereținîndu-i decît pe cei valizi. Erau cercetate actele de identitate. Îi lăsau să plece pe tații cu patru copii și pe cei cu părul cărunt. Examinau capetele și oamenii se certau, afirmau că și ei avea părul alb și se luau la harță cu soldații.

Petrecură astfel ziua în zăpăceala aceea generală. Spre seară, germanii aduseră saltele de paie. Se bătură pe ele. Cei mai puternici le înhățară. Dormi fiecare cum putu. A doua zi dimineața, li se dădu o cafea tulbure, cu miros de camfor. În vederea unei călătorii în care femei și bărbați aveau să fie îndesați claie peste grămadă, germanii impuneau astfel acestei turme un antiafrodiziac. Pe urmă atîrnară de gîtul fiecărui prizonier o etichetă cu un număr, ca la vite, și scoaseră mulțimea pe peronul de lîngă uzină. Se aflau acolo rame de vagoane de marfă. Îi urcară pe toți în ele. Alain se afla într-un furgon cu alți șase tineri și cu douăzeci și opt de femei, toți năuciți, gata istoviți, plini de spaimă. Lovituri de tampoane, șocurile atașării vagoanelor, o dezordine de nedescris pe peroane. Peste un sfert de oră, trenul se urni încet, îndreptîndu-se spre Lille.

Erau abrutizați și în același timp surescitați. Așteptau aventura. În toate vagoanele, lumea stătea grămadă la uși. Priveau, strigau, mulți cîntau, în chip de sfidare la adresa

germanilor. Trenul înainta foarte încet prin cîmpia bogată, netedă şi populată pe care oamenii o priveau de sus de la înălţimea rambleului. În furgonul lui Alain erau şapte sau opt femei uşoare, nişte muncitoare tinere şi două trei fete care păreau ceva mai bine crescute şi totodată mult mai speriate. Într-un colţ, o femeie de cincizeci de ani, cu cele două fiice ale ei, de care nu voise să se despartă. Prezenţa acestei femei vîrstnice, cu o înfăţişare respectabilă, menţinea în vagon o atmosferă de decenţă. Totuşi, oamenii se simţeau enervaţi. Strigau insulte santinelelor germane care păzeau calea ferată. Intonau cîntece patriotice. Nimeni n-ar fi acceptat să-şi arate neliniştea şi tristeţea. Jucau comedia nepăsării. De-a lungul drumurilor, oamenii îşi fluturau batistele, strigau cuvinte de rămas bun şi de încurajare. Străbătură oraşul Lille. Peste tot, la trecerea trenului, oameni la ferestre, semne de adio cu mîna, strigăte. Şi în fundul unei curticele din cartierul Fives, un bărbat, în picioare, cu faţa spre linia ferată, flutura eroic un imens drapel tricolor, cu amîndouă mîinile ! Nu le venea să-şi creadă ochilor. Plînseră, strigară...

Ore întregi, această exaltare a plecării înfierbîntă spiritele. Atîrnînd ciorchine în jurul uşilor, salutau fiecare sat cu strigăte, îi fluierau pe germani, cîntau Marsilieza. Fiecare avea în sacul lui de băut şi de mîncat, coniac falsificat, apă, pesmeţi, slănină, lapte condensat, miere. Băură, mureau de sete. Exaltarea urca la cap, îmbăta ca un alcool. Pomeţii obrajilor ardeau, vocile răguşeau, se simţeau foarte aproape de lacrimi, de rîs şi de exasperare toate laolaltă. Asta dură mult, în timp ce cu un mers monoton, încet, regulat, între aceste întinderi netede, împădurite, întrerupte de sate de cărămidă şi de ardezie, trenul înainta cine ştie încotro.

Spre seară, sfîrşiţi, epuizaţi, la capătul nervilor, cei mai porniţi se opriră. Tăcerea se înstăpîni pe rînd în toate vagoanele. Mîncară cum putură, încercară să adoarmă, dar curînd nevoile îi chinuiră pe toţi. Băuseră prea mult... Acum sufereau. Nu reuşeau să adoarmă. Sperau că trenul se va opri undeva, că vor avea timp să alerge la toalete. Acesta îşi continua inexorabil drumul. Curînd, bărbaţii urinară la uşi, pe calea ferată... O fată întinse un ziar, se uşură pe el. Strigară, doar nu erau animale, ce naiba ! Ţi

se făcea greață ! Femeile începură să plîngă de disperare, simțeau că se îmbolnăvesc. În cele din urmă trebui ca bărbații să le țină de mîini, una după alta, ca ele să se poată ușura, atîrnînd deasupra liniei, în exteriorul vagonului. O umilire groaznică, din cauza căreia multe plîngeau.

În seara următoare, la căderea nopții, ajunseră într-un sat din fundul Ardenilor. Se aflau în adîncitura unei văi. O ghiceau înconjurată de coaste împădurite, întunecate sub bolta albastră. Fîșii de lumină, focurile proiectoarelor care se roteau, se încrucișau. Ulanii îi cazară într-un hambar. Nu mai erau decît șaizeci. Lăsaseră în fiecare gară prin care treceau cîte un vagon, care era desprins de garnitură și rămînea în urmă cu toată încărcătura sa umană. Dar, din alte direcții, soseau noi grupuri. Curînd fură mai mulți de o sută cincizeci, băieți, bărbați și femei.

Hambarul era imens, întunecat, abia luminat de cîteva felinare. Pe jos, talaș și pe sus grinzi pe care umbre agile, rotunde, făceau echilibristică : șobolani. În jurul acestui hambar deschis într-o parte spre piața satului, țăranii se îngrămădeau și căscau gura. Îi auzeai discutînd și îngrijorîndu-se. Îi luau pe oamenii aceia drept o echipă de ocnași francezi aduși aici de germani la muncă silnică !

Le era foame și frig. Bărbații adunară găteje, făcură în afara hambarului un foc imens în jurul căruia se încălzirâ. Alain, care avea ceva bani, ceru unui țăran pîine și bere. Acesta aduse o pîine, cidru. Alain împărți cu François și cu femeile din vagon. Curînd, și alții făcură la fel. Mulți alergară la țărani. Aceștia aduseră litri de cidru. Băură fără să mai țină socoteală. Cidrul făcea bășici, îi încălzea și-i înviora. Alain îl găsi o băutură aleasă. Mai cumpără o dată. François de asemenea. Curînd, se simțiră foarte înfierbîntați. Băutura dulce și trădătoare acționa asupra creierului obosit al tuturor acestor oameni. Careva, cu un acordeon, începu un dans. Curînd se alcătui o întreagă orchestră de flaute, armonici și acordeoane, care masacrau valsurile populare. Oamenii dansau, beau, cîntau. Începea să semene a bacanală. O bună jumătate din femei proveneau din localuri deocheate. Bărbații nu făceau nici ei mai multe parale. Aceștia îi antrenară pe ceilalți. Nu mai simțeau nici oboseala ultimelor două zile, nici durerile, nici neliniștea. Dansau în vacarmul muzicii și al lo-

viturilor de pumn în podea, în lumina roşietică pe care o arunca focul pe talaş. Fiecare îşi risipea micile economii, plătea cidru pentru oameni pe care nu-i cunoştea, se îmbăta de zgomot, de alcool şi de dans. Curînd, totul luă aspectul unei orgii. François van Groede, tînărul văr al lui Alain, entuziasmat, liber, pe jumătate nebun de băutură, de excitare, de beţia simţurilor, îl tîra pe Alain, striga, urla, şiroia de sudoare, săruta fetele.

— Sîntem bărbaţi ! striga el. Sîntem bărbaţi ! Haide !

Şi Alain se lăsa dus, dansa, cînta şi bea ca toţi ceilalţi, şi găsea că totul e foarte bine. Numai într-un colţ al hambarului se afla un grup de tinere fete speriate şi îngrozite, de care îşi băteau joc. „Colţul Fecioarelor", spuneau. Toţi ceilalţi, femei şi bărbaţi, valsau, se îmbătau, îşi făceau de cap. Din cînd în cînd unii se îndepărtau ca să vomite sau ca să-şi facă nevoile, pentru că acest teribil cidru nou răscolea intestinele şi stomacul. Ceea ce desăvîrşea pitorescul brutal al sărbătorii.

Obosit, Alain se opri. Se simţea roşu, înfierbîntat, scos din fire. Îl privea fără uimrie pe François arzînd, beat, scotocind în corsajul unei fete care se apăra rîzînd. Femeile dezgolite, cuvintele obscene, avîntul frenetic al întregii scene, de ce nu-l şoca, de ce nu-l jignea mai mult ? Îşi dădu seama că era beat, gata de toate prostiile. Îşi interzise să golească halba de cidru pe care o luase în mînă, mort de sete. Şi se îndepărtă, părăsi piaţa, dînd la o parte perechile, se duse să-şi răcorească fruntea într-un şanţ plin cu apă. Simţea un început de migrenă şi o nemulţumire de sine însuşi pe care nu şi-o explica.

Rămase o jumătate de oră să-şi înmoaie batista în apă şi să-şi tamponeze faţa cu ea. Se îndreptă apoi spre roşeaţa care lumina grajdul şi spre marele foc de surcele. Îl scîrbea să se întoarcă în această mocirlă. Înconjură hambarul să găsească un tufiş în care să se culce. Se împiedică de un trup de beţiv adormit, deranjă nişte femei care stăteau pe vine, pradă unei pîntecării înspăimîntătoare, nişte bărbaţi sprijiniţi de zid, care vomitau. Se îndreptă spre un tufiş, cînd auzi pe cineva gemînd. Se izbi în întuneric de François, vărul lui, care restituia cu greutate cidrul băut.

— Nu ţi-e bine, François ?

— Ba da, ceva mai bine, gemu acesta.

Ridică spre Alain o față roșie, îndobitocită, năucă. De departe ajungeau pînă la ei zgomotul petrecerii și lucirile roșietice ale focului. Alain îl trase pe vărul lui spre un tufiș. François se lungi la pămînt, cu capul pe mîini, să doarmă.

Alain mai rămase un moment în picioare, cu capul greu. Gîndul la mama și la sora lui, Jacqueline, îl obseda. Roșea de unul singur din pricina asta. Acum ar fi dat totul ca să nu se fi lăsat pradă acestei dementțe. Un val de rîsete ajunse pînă la el, îi spori remușcările și dezgustul. Dintr-o dată auzi un plîns. Se aplecă. Era François.

— Ești bolnav ?

— Nu, spuse François, nu.

— Atunci ?

— Mă gîndesc la cei de-acasă... la mama, ah, ah !

Nu se mai gîndea să facă pe bărbatul, bietul François. Se simțea în mod nedesluțit în primejdie, în mijlocul unui pericol care nu-i va atinge nici trupul, nici sănătatea, fără îndoială, dar pe care nu-l bănuia mai puțin îngrozitor, deși nu-l înțelegea. Începu să plîngă ca un băiețel, băiețelul de care se crezuse atît de departe adineauri. Și Alain, care încerca să-l liniștească, nu era departe de-a face la fel. Niciodată nu se simțise atît de mic, atît de slab, atît de dezarmat. Se simțea umilit. O astfel de nebunie pentru o zi de libertate ! A, nu, nu erau încă bărbați !

II

Valea era adîncă, verde, întunecată și plină de ape repezi. Coline înalte, împădurite și de un verde închis, păduri de brazi negri, de stejari, de fagi și de mesteceni cu trunchiuri argintate, o dominau. Deasupra, cerul, o boltă înaltă, albastră și ușoară, căzînd de o parte și de alta, dincolo de coline. Nici pic de vînt, un timp mai uscat și mai cald ca în Flandra, un aer curat care mirosea a sevă și a rășină. În această vale pierdută a Ardenilor aveai impresia că ești la mii de leghe de război și de lume.

Satul, pe fundul văii, se subția de-a lungul rîului. Rîu fără adîncime, incredibil de limpede și de iute, și care

cînta rostogolindu-şi pietricelele de silex pe un nisip auriu. Sat de piatră cenuşie şi albă, cu acoperişuri de ardezie, din care lipsea, pentru Alain şi aceşti oameni din Nord, cărămida, urîta cărămidă roşie, devenită necesară ochiului lor, ca monotonia plată a cîmpiei.

După cîteva săptămîni de încîntare, Alain, ca mulţi alţii, se plictisise de aceste coline, de această mărginire a privirii, de acest zid înălţat mereu la orizont, ca un obstacol. Le lipsea cîmpia, aşa cum marinarilor le lipseşte marea.

Alain locuia mai departe de sat, împreună cu trupa de bărbaţi şi femei, într-un mare adăpost pentru animale. Erau mai aspru trataţi decît copiii, pe care îi cazaseră chiar în sat, într-o casă mare, într-un fel de conac părăsit. Locuinţa fusese lăsată pe seama acestora. Alain se ducea adesea pe-acolo, pentru că vărul François, mai mic decît el, rămăsese cu copiii. Alain se ducea să-l vadă, să-l ajute, să-i ducă de mîncare. Spectacolul acelei clădiri şi al cetei de băieţi şi fete între paisprezece şi şaptesprezece ani era pitoresc. Bineînţeles, germanii nu puteau să facă nimic. Prea slabi şi prea nedisciplinaţi, trebuiseră să-i lase în voia lor. Le dădeau numai în fiecare săptămînă sacul de mazăre, pîinea, slănina şi cartofii. Trăiau ca nişte sălbatici, într-o dezordine nebună, îngrămădiţi toţi cincizeci în camere, în saloane, în bucătărie, jefuind, spărgînd, distrugînd, furîndu-se unul pe altul şi bătîndu-se. Distrugeau podelele şi mobila ca să-şi pregătească prînzul, gătind fiecare pentru sine, unul în grădină, altul în mijlocul vestibulului, altul în pod... De zeci de ori au izbucnit incendii. Era de mirare cum de n-au ars cu toţii.

În fiecare săptămînă, la numai două zile de la distribuirea alimentelor, înghiţiseră totul, risipiseră, stricaseră alimentele în încercările lor pretenţioase de a le găti, sau le schimbaseră pe bile ori pe sfîrleze în prăvăliile din sat. Atunci îşi lichidau activul, bani, bagaje, rufărie de corp, veşminte, fie între ei, fie dîndu-le la săteni. Curînd, o bună jumătate din ei trăiră aproape goi, fără încălţăminte nici haine, şi adesea fără rochii şi chiloţi. Nu se mai spălau. Înfăşuraţi într-o bucată de pînză, se duceau să jefuiască fermele, să devasteze, să şterpelească. Un adevărat trib

de sălbatici. Se băteau între ei pentru mîncare, începeau idile, se corupseseră unii pe alții, cu o incredibilă repeziciune, se contaminau, colcăiau de paraziți, făcînd din ciliva băieți, mai ales din cei însemnați de o tară fizică sau morală, țapi ispășitori, chinuindu-i fără milă.

Banda aceasta devenise spaima țăranilor din împrejurimi. Găini, grîu, fructe, legume, totul era bun. Dacă Roubaix și Tourcoing ar fi fost distruse, așa cum se spunea uneori, și germanii victorioși ar fi lăsat într-o anarhie totală regiunea, copilandrii aceștia, întorși la sălbăticie, ar fi trăit literalmente ca o hoardă de lupi.

Alain se ocupa de vărul său François, amestecat în ceata aceea. François se bătea, primea lovituri perfide, își risipea proviziile și suferea de foame ca și ceilalți. Alain reuși să obțină de la germani să-i fie încredințat vărul său. Îi găsi un loc la ferma Bricart, unde François fu însărcinat să păzească vacile. Alain devenise prietenul familiei Bricart. Prin cîteva mici atenții, îi cîștigase. Mulțumită prieteniei lor prețioase, nu mai era nefericit. Locuia la ei. Primea provizii, pîine, carne, și chiar rufărie. Maica Bricart spăla rufăria băiatului o dată cu cea a familiei. În ciuda războiului, aici domnea o oarecare abundență. Aveau pîine de grîu cîrnău, lapte, unt, ouă, cartofi. Fiecare la rîndul lui, fermierii tăiau cîte un viței, pe urmă un porc, pe urmă o oaie. Nu lipsea astfel nici carnea. Pentru Alain, asta însemna opulență în comparație cu existența de la Roubaix.

Ziua se ducea, împreună cu bărbații, să taie copaci pentru germani. Muncă aspră, sănătoasă, aproape veselă, în mijlocul pădurii. Erau bine hrăniți. Se descurca fiecare cum putea ca să-și adauge mici suplimente. Unii, ca Alain, cîștigaseră prietenia sătenilor mai înstăriți. Alții își făcuseră pe undeva un menaj întîmplător, găsiseră la vreo frumoasă singură masa, așternutul și restul. În sfîrșit, alții, care vorbeau germana sau aveau vreun talent deosebit, să cînte din gură sau la acordeon, să joace cărți, își puneau în valoare talentul pe lîngă ofițeri și subofițeri, și primeau ce rămînea de la cantină. Era chiar unul, un anume Morlebaix, vechi client al *Puricăriei*, pe care Alain îl cunoștea puțin, care se bucura de favoarea

specială a comandantului, Hauptmann von Reinach, grație unui repertoriu de o infinită varietate de anecdote evreiești, marsilieze sau gascone. Von Reinach era un uriaș burtos, tipul germanului din caricaturi, ras în cap, cu ceafa revărsată, de culoare cărămizie, cu ochii bulbucați. Nu înțelegea nici un cuvînt în franceză. Dar anecdotele lui Morlebaix îi erau traduse. Și îi plăcuse sarea galică din ele. Acum, cînd își făcea rondul prin pădure, cerea să fie însoțit de Morlebaix și de un interpret care-i traducea scrupulos în germană spusele și istorioarele lui Morlebaix. Un „filon" ca oricare altul, care-i aducea lui Morlebaix tot felul de favoruri. Cum era șiret, profita chiar de relațiile sale cu ștabii pentru a trimite la Roubaix pachete, carne, pîine, unt. Își procura astfel nu puțini bani. Grație lui, Alain trimise și el de mai multe ori provizii mamei sale.

La drept vorbind, nu aveau de ce se plînge. Vătafii făceau uneori pe zeloșii, se arătau exigenți, dar era mai ales o aparență. Printre ei erau reformați, răniți în convalescență. Consemnul pentru acești gardieni era de a-și face cu asprime serviciul pentru a nu fi trimiși din nou pe front. Dar nu-l făceau cu ferocitate.

Seara, se întîlneau după lucru ; erau liberi pînă la ora stingerii, în hambarul imens din lemn și ardezie unde locuiau toți laolaltă. Aprindeau focul pentru masă și pentru cafea. Mîncau în iarbă, pe ici, pe colo, de-a lungul unui gard viu, într-un șanț, pe un buștean. Pe urmă începea balul. Acestea aveau loc regulat în fiecare seară.

Alain se îndepărta. Urca spre păduri, spre culmea colinelor care închideau și întristau privirea lui de om al cîmpiilor, și contempla, dincolo de marea nemișcată a coastelor și a văilor, desfășurarea nesfîșită a pădurii verzi și întunecate, pînă spre orizonturile cenușii. Departe în spatele acestei pîcle, unde cerul se cununa cu pămîntul, se afla Roubaix, mama, casa. Visa acolo sus ore întregi, trist și fericit. Pînă la urmă ajunsese la un soi de fatalism. Muncea, trăia, făcea tot ce putea. În rest, trebuia să aștepte... Obosise să mai vibreze la orice. Primise prea multe șocuri, vești exaltante sau zdrobitoare. Roubaix eliberat, Roubaix în flăcări... Germania prăbușită, Germania triumfătoare... Alain își interzicea să mai creadă în ceva.

În timpul acestor reverii rătăcitoare, o întîlni pe Ju-

liette Sancey. O cunoștea dinainte. O văzuse de cîteva ori la Epeule. Era fiica doamnei Sancey, marea negustoreasă de perdele. Comercianți, oameni bogați. Doamna Sancey era o văduvă cu principii rigide, cunoscută pentru austeritatea și milostivenia ei. Ea avea mai mulți copii, binecrescuți, instruiți, ascultători. Juliette era fata cea mai mare. I-o luaseră. Ajunsese în același vagon cu Alain. Simțeau unul pentru altul acea simpatie misterioasă grație căreia tinerețea și sinceritatea supraviețuiesc în lume în ciuda a orice.

Juliette Sancey suferea în mediul josnic și grosolan în care fusese aruncată.

Ajunsese aici destul de prostește, afișîndu-și fără să-și dea seama naivitatea și simplitatea. Spaima, uimirea, suferința ei, umilințele și răutățile la care fusese supusă, îl mișcaseră pe Alain, care nu era un copil de burghez, dar care înțelesese totuși suferința acestei fete smulsă brutal dintr-un mediu pur, rigid, pentru a se pomeni printre prostituate, proxeneți, contrabandiști și chiar smintiți. Se aflau printre ei cîțiva ale căror leșinuri și crize făceau bucuria amatorilor de spectacole tari. Galanterii ale germanilor, bărbați, paturi care se atingeau, saltele de paie pline de insecte, scene scîrboase surprinse la prînz în timpul siestei sau noaptea, spălări ostentative, baia generală săptămînală în comun, în rîu, printre rîsetele, glumele deocheate, mărturisirile de admirație înflăcărată ale spectatorilor masculi, — și decăderile, fetele însărcinate cu francezi sau cu germani, care erau trimise acasă în fiecare săptămînă — toate acestea o speriaseră pe Juliette. Ca și Alain, fugise, se baricadase în singurătate, atît cît putea. Dar putea mai puțin decît el, pentru că ea nu avea forță, iar celelalte o bruftuluiau și o făceau mironosiță. Îl găsise cu bucurie pe acest tînăr care s-o protejeze, să-i vorbească, să-i înțeleagă părerile de rău, spaima, tristețea, dorința de evadare și de izolare. Acceptase, ca să nu piardă acest sprijin, ironiile, aluziile, precizările tovarășelor ei : „Micuța Sancey, se culcă cu Alain...“ Își reproșa uneori, gîndindu-se la Roubaix, la mama ei, la viața normală pe care o va relua totuși într-o bună zi, această familiaritate cu cineva pe care abia îl cunoștea, cu care risca să-și compromită reputația de fată cuminte. Dar pe de

altă parte, să cadă din nou sub dominația altora i-ar fi fost de nesuportat. În cele din urmă, Alain îi ceda locul lui la familia Bricart. El se întorsese să doarmă în adăpostul comun. Acum, Juliette avea măcar patul ei, locșorul unde să se regăsească singură și liberă.

Alain nu vedea prea limpede în el. Evident, pentru mulți din jurul lui, lucrul era admis și înfăptuit. Juliette era iubita lui. Nu se făceau de altfel decît aluzii cam libere, fără cea mai mică mirare sau cel mai mic blam. Chiar la alde Bricart, oameni puțin cam din topor, prietenia Juliettei cu Alain făcea obiectul unor glume indulgente, ai casei profesînd o morală destul de largă și îngăduitoare, mai ales în ce-i privește pe copiii altora.

Toate acestea îl influențau pe Alain. Un lucru acceptat astfel ca normal nu trebuia să fie de mare importanță. Se întreba dacă nu era în cele din urmă ridicol prelungind această situație. Tinerețea ar comite nebunii, numai ca să nu pară ridicolă. Femei desfrînate, mai bătrîne decît el, înțelegînd mai bine decît el ce se petrece în adîncul sufletului lui, nu ezitau să-i biciuiască orgoliul de tînăr bărbat.

— Te ia drept un nătăfleț. Te duce cu zăhărelul, puțin îi pasă de tine. Ce mai aștepți ca să-i faci felul... ? Nu vezi că ești un prost, mititelule ?

Vorbeau în ele gelozia, ura stricatei împotriva celei care rămăsese curată, dorința, invidia urîtă și surdă de a o face pe față să decadă la rîndul ei.

Totuși, Alain ezita. De fapt, simțea bine unde erau înțelepciunea și dreptatea. Nu avea nici o dovadă că Juliette își bate joc de el și-l ia drept un nătîng. Poate că ea era, dimpotrivă, așa cum și-o închipuia, cu adevărat inocentă, neștiutoare și plină de încredere. Ce decepție, ce trezire brutală pentru ea, dacă i-ar apare dintr-o dată într-o nouă lumină ! Acest gînd îl făcea să dea înapoi. Cu atît mai mult cu cît treaba nu-l ispitea deloc. Își simțea spiritul calm, nu era nicidecum obsedat de aceste gînduri tulburi. Din contră, asemenea lucruri îl scîrbeau un pic. Se ferise s-o mărturisească altora, dar trupul nu-l tenta. Mai mult decît se spune, adolescentul, tînărul, are o pudoare față de el însuși cînd e vorba să se apropie de fată.

Presimțea că prietenia între Juliette și el e ceva frumos, delicat și prețios. S-o piardă, numai pentru a se conforma felului de a vedea al altora, i se părea prostesc și trist. Și totuși, se părea că e necesar, ca un ritual. La drept vorbind, regreta că trebuia, după părerea generală, să meargă mai departe. Pînă la urmă se resemnă totuși să-și încerce norocul.

Dar cumsecadele Alain n-avea nimic dintr-un seducător. Primele sale manevre de apropiere avură un rezultat neașteptat. Juliette nu se apără, părea să consimtă, dar parcă sacrificîndu-se. Începu să plîngă cu lacrimi adevărate, puțin simpluțe, lacrimi de tînără fată care nu știe, care nu se poate apăra și care-și dă seama că se dă, se încătușează... Cel mai adesea, aceste lacrimi nu contează deloc pentru un bărbat. Cine se oprește la astfel de lucruri ?

Alain s-a oprit. Cei optsprezece ani ai lui, o anumită candoare naturală, amintirea mamei, a surorii sale, lipsa viciului și un fel de teamă inexplicabilă îl împiedicară să meargă mai departe. Se revoltă împotriva lui însuși și a celorlalți, se consideră un stricat, un băiat fără inimă, fără noblețe, se gîndi la surioara lui Jacqueline. Îi purta pică acestei bande care putuse să-l sfătuiască un lucru atît de urît. N-au decît ! Va trece drept un prost, dar va face ce va vci, ce simte el că-i mai bine, mai drept. Luînd această hotărîre, încercă o adevărată bucurie, o ușurare nespusă.

Își terminară astfel anotimpul lor, cast îndrăgostiți, descoperind în doi, copii ai orașului, nesfîrșita splendoare a pădurii Ardenilor, a apei, a cerului liber, și trăind o continuă încîntare. Li se părea o minune să găsească de mîncare în pădure, mure, fragi și alune, să vadă țîșnind iepurii, zburînd fazanii și potîrnichile, un mistreț îndesat traversînd în depărtare o potecă în adîncul hățișurilor, — să descopere în mijlocul unei întinderi sterpe un petic de iarbă verde și moale, un fir de răcoare în jurul unui izvor, ca o urmă a unei hore a zînelor... Pentru copilul de la oraș fiecare minut petrecut pe cîmp este o revelație. Totul îl uimește. Recunoaște lucruri pe care nu le-a văzut, ci le-a cunoscut numai din imagini și din scris, bancurile de mușchi, savoarea fructelor sălbatice, furnicile transportîndu-și larvele, broaștele, seara, pe malul bălților, umflîn-

du-şi guşa şi aruncîndu-şi „Oac ! Oac !"-ul lor, într-un zgomot de băşică mare ce pocneşte. O viaţă mai neîngrădită, mai sănătoasă, pe care le-o impunea o nenorocire şi care, în ciuda mizeriilor ce-o însoţeau, le va lăsa mai tîrziu o vagă nostalgie — regretul acestor prime ore de tandreţe în mijlocul unui frumos ţinut de coline, stînci şi păduri.

* * *

După seceriş şi strînsul sfeclei, germanii îi trimiseră înapoi în Nord pe o parte din tinerii pe care îi ridicaseră la începutul anului. Prin intermediul lui Morlebaix, bufonul comandantului, Alain, ca şi Juliette, reuşiră să se înscrie printre cei ce urmau să fie repatriaţi.

Părăsiră Ardenii la începutul lui noiembrie 1916. Recoltarea sfeclei fusese grăbită de un timp excepţional.

Lucru ciudat, întoarcerea fu mai tristă decît plecarea. Se grupaseră după afinităţi, oameni cu aceleaşi gusturi, cu acelaşi fel de a fi, dar erau prea abătuţi să se mai gîndească să rîdă. Reflectau, se întrebau ce vor găsi la Roubaix — casă, familie, cămin. O neliniştea, neliniştea care urmează lungilor absenţe, le răpea dorinţa de a se bucura.

Alain era într-un vagon cu Juliette Sancey. Nu vorbeau mult. Pe măsură ce se apropiau de Roubaix se simţeau redevenind doi străini. Viaţa normală îi şi lua în stăpînire, cu convenţiile, diferenţele sociale şi obstacolele ei de tot felul. S-ar fi zis că ieşeau dintr-un vis ca să se întoarcă din nou la realitate. Ardenii, pe care nu-i părăsiseră decît de cîteva ore, le păreau incredibil de îndepărtaţi, înceţoşaţi, ca amintirea unei viziuni. Alain simţea toate astea, la Juliette ca şi la el. Fata redevenea stăpînă pe sine, îşi revenea. Nu-i mai vorbi deloc şi ea îi fu recunoscătoare.

Făcură o zi întreagă pe drum. Ajunseră la Lille pe la ora şase seara, recunoscură vag în întuneric oraşul şi ţinutul. Şi de atunci, cu emoţie, masaţi la uşile vagoanelor, urmăriră din ochi cîmpia cufundată în întuneric, strigînd, exclamînd. — Leul de aur ! Fives ! Marele Bulevard ! Gara din Croix! Podul Artelor! Atunci mulţi începură să plîngă,

pentru că se aflau la mai puțin de cinci sute de metri de gara din Roubaix.

Năvăliră pe peroane, ieșiră. În Piața Gării, oameni, familii întregi, așteptau, preveniți nu se știe cum. Juliette Sancey își regăsise mama, se aruncase în brațele ei. Alain se îndepărtă, căutîndu-le din ochi pe mama lui sau pe Jacqueline, și nevăzînd pe nimeni în întuneric.

Dintr-o dată se auzi strigat. În spatele lui, Juliette îl trăgea de mînecă :

— Domnule, spunea doamna Sancey, vă datorez mult... Juliette mi-a spus... Vă mulțumesc...

— Doamnă, bolborosea Alain, doamnă...

— Da, da, spunea Juliette. A fost bun cu mine, mamă, și curajos. Fără el aș fi fost tare nefericită.

Fata ar fi vrut să-i spună, să-i explice tot ce făcuse, sprijinul pe care îl găsise la el, dar aceste lucruri nu se zic așa, dintr-o dată. Cuvintele sînt prea sărace, nu găsea decît fraze banale, repetări a căror goliciune o simțea ea însăși și care o încurcau și mai mult. Nu, toate astea nu spuneau nimic despre devotamentul, energia, tandrețea cu care o înconjurase Alain. Ghicea că aceste cuvinte, atît de simple și seci, nu spuneau prea mult în fața mamei ei. Oricum, pentru doamna Sancey băiatul rămînea un străin, un necunoscut. Îi era profund recunoscătoare, fără îndoială, dar nu încerca, nu putea resimți pentru el acel elan de caldă afecțiune pe care îl sperase Juliette. Mama Juliettei își exprima mulțumirile, vorbea de veșnică recunoștință... Dar era ceva prea politicos, prea rece. Nici o emoție a inimii nu putea încă veni să dea căldură și sinceritate acestor cuvinte. În fond, biata femeie abia aștepta să plece cu fiica ei, să ajungă împreună acasă, să alunge din gîndul ei aceste amintiri odioase și să se întoarcă înapoi în timp, să fie ca în vremea dinaintea acestei plecări.

— O să veniți la noi, domnule, spunea ea. Voi fi fericită să vă primesc, să vă mulțumesc din nou...

Alain promise și plecă. Se străduia, coborînd spre Epeule, să-și alunge din minte toate astea, să nu se gîndească decît la mama lui, la Jacqueline și la frățiorul lui, la bucuria lor, la fericirea de a-i regăsi, de a trăi împreună, dar degeaba : fără să înțeleagă limpede de ce, jumătate din bucuria lui pentru această reîntoarcere se risipise.

Prima lui grijă, după cîteva zile de readaptare, fu să le scape definitiv germanilor şi muncilor agricole pentru ei. În Ardeni învăţase să manevreze şi să se descurce. Vărul său mai mic, François, abia sosit, se angajase ca ecluzier la canalul din Roubaix, pentru a scăpa de muncile cîmpului. Era un ecluzier ciudat, mereu acasă la el, părăsind canalul zile întregi şi lăsîndu-i pe marinarii germani să manevreze ei înşişi ecluzele. Diavolii verzi veneau mereu să-l caute. Nu era la post decît în zilele cînd urmau să treacă şalupele cu cărbune, pe care le jefuia fără ruşine. Curînd, prin intermediul unui prieten din Ardeni al cărui tată era funcţionar la primăria din Roubaix, Alain obţinu şi el un post. I se încredinţă ceea ce se numea „C.S." şi recensămîntul paturilor pentru cazul venirii unor noi evacuaţi.

„C.S.", cazurile speciale, erau numite astfel de municipalitate pentru a-i înşela pe germani. Era vorba în realitate de refractari, de cei care, aşa cum o făcuse şi Alain un timp, refuzau să se supună chemărilor la apel şi să se lase înmatriculaţi. Neavînd în ochii autorităţilor inamice nici o existenţă legală, aceşti oameni nu puteau nici să iasă, nici să-şi ia raţia. Alain era însărcinat să-i recenseze, pentru a-şi putea primi şi ei alimentele. Sarcină ingrată. N-aveau încredere în el. Oamenii, poporul, nu făceau prea bine deosebirea între autoritatea municipală şi Comandatură. Cel mai adesea, Alain era luat drept spion şi primit foarte rece. Pe de altă parte, trebuia să numere în fiecare casă paturile şi camerele disponibile pentru cazul unui aflux brusc de evacuaţi.

Nu văzuse niciodată **atîta** mizerie. Cunoscu nesupuşi ascunşi în pivniţe, zidiţi literalmente în ascunzători sub acoperişuri, interioare ruinate, case de înfometaţi din care suferinţa alungase orice urmă de umanitate şi unde se băteau pentru pîine şi mîncare. Cunoscu încercări disperate de a supravieţui, de a rezista, de a se hrăni — coteţe în mansarde, iepuri în cuşti în mijlocul bucătăriilor, acolo unde nu existau curţi, capre şi găişte pe care le creşteau în fundul pivniţelor —, şi o întreagă industrie clandestină

uluitoare, lucruri în fața cărora Alain rămînea cu gura căscată : o casă în care se fabrica bere în pivniță, în butoaie și tocitoare, din orz fiert și hamei. O altă pivniță care devenise țesătorie, o adevărată țesătorie cu războaie de mînă și jacarde vechi, ale căror suveici erau puse în mișcare cu ajutorul unei pedale late. De asemenea, o măcelărie, un fel de uzină de cîrnați unde se ciopîrțeau animale greu de recunoscut, care puteau fi oi sau cîini mari. Erau desosate, malaxate, zdrobite într-un fel de presă. Ce rezulta ieșea prin partea de jos, curgea în niște mațe translucide ca o bășică. O murdărie respingătoare, mirosul de putrefacție, spectacolul celor trei măcelari ocupați în această pivniță cu frămîntatul unei cărni moarte, totul îl îngrețoșă pe Alain. În altă parte descoperi o ciupercărie, o fabrică de luminări, o cofetărie, o întreagă viață subterană, neștiută, secretă, care continua fără știrea germanilor și fără știrea celor invadați. La început Alain intrase aici însoțit de multe amenințări și bănuieli.

— Păzește-te ! Dacă ne vinzi, te-am jugănit !

În cele din urmă se obișnuiră cu el.

Nu mai avea vești de la Juliette Sancey. Avusese de cîteva ori gîndul, dorința de a se duce la ea, așa cum fusese invitat, să vadă ce mai face. Nu îndrăznise. Se simțea redevenit un străin, aproape un necunoscut. Ar fi trezit, fără îndoială, în Juliette, o sumedenie de amintiri dureroase. Și de altfel, pentru ea, ca și pentru el, aceste lucruri trebuiau să fie acum atît de îndepărtate — aproape ireale. La aceasta se adăugau orgoliul, amorul propriu. Fusese folositor, servise. Dar nu-i stătea în fire să se ducă să cerșească în vreun fel o recompensă. Era de datoria lor să vină la el.

Va fi măcar fericit s-o revadă ? Întreaga diferență care îi despărțea, educația, familia, banii, totul se refăcuse dintr-o dată după o perioadă de ștergere a barierelor, cînd se-ntorseseră la Roubaix. Ce suferință pentru fată și pentru el să constate brusc evidența acestei distanțe sociale, necesitatea acestei despărțiri. Cît de fericit fusese fără să o știe, trăind în Ardeni, în plină natură, în plin soare, fără să se gîndească la sărăcie sau la bogăție, într-un fel de egalitate radioasă și ușoară. Ajunsese să regrete existența de acolo, alcătuită din luptă, franchețe și simplitate —

ca un petic de verdeață pe cîmpia întinsă, liniștită și luminoasă, o fereastră deschisă spre viața adevărată, spre ceea ce ar fi trebuit să fie lumea... Gîndind astfel, tristețea îi sporea. Începea să vadă limpede în el. O iubise totuși pe Juliette. Visase, fără să fi vrut să creadă în ele, mult mai multe lucruri decît își mărturisea. Începea să amîne, să caute motive, să se mintă pe sine însuși. O întîlnire măcar, o simplă întîlnire neașteptată, putea totuși să spere la asta... N-ar fi fost nevoie decît de-o întîmplare, o întîmplare fericită, numai atît. Asta ar fi evitat orice idee de recompensă căutată, de o parte, — de recunoștință obligată, de altă parte.

Începu, aproape fără voia lui, să încerce să ajute hazardul. Trecu de cîteva ori prin fața casei Sancey. Mare, mereu închisă, cu obloanele trase peste vitrinele uriașe ale magazinului, aceasta avea în ochii lui Alain o înfățișare ostilă. I-ar fi întrebat cu dragă inimă pe vecini, dar nu îndrăznea... Timp de două săptămîni, se încăpățînă astfel să spere într-o întîlnire. Dar nu văzu niciodată pe nimeni. În cele din urmă, într-o zi, se înarmă cu curaj și sub pretextul unei informații cerute pentru primărie, îi întrebă pe vecini :

— Familia Sancey ?

— Nu mai sînt aici, spuse crîșmarul. Au plecat.

— Au plecat ?

— Da, în Franța, de mai bine de o lună. Doamnei Sancey îi era prea teamă că or să i-o ia din nou pe fata cea mare, care s-a aflat în Ardeni un timp. Atunci a aranjat să se evacueze. Au avut noroc, nu-i așa, domnule ?

— Sigur, spuse Alain.

Era dezorientat. Le mulțumi acestor oameni serviabili, plecă doborît. Plecată ! Plecată în Franța ! Nu se mai putea gîndi s-o revadă vreodată pe Juliette.

Nu putea accepta acest gînd. În ciuda lui, renăștea speranța : după război, poate... O respinse cu mînie. După război ! Ca și cum Juliette își va mai aminti de el, se va mai gîndi încă la el ! Și pe urmă, războiul se va sfîrși oare vreodată ? Cei de aici ajunseseră să se gîndească la un război etern. Se stabiliza astfel o lume scindată în două grupuri ostile. Și chiar dacă s-ar sfîrși, oricum germanii

se aflau în Nord pentru totdeauna. Prea puternici, prea bine ancorați, nu-i vor alunga niciodată.

Să plece și el ? El, un bărbat ? Inamicul nu-l va lăsa. Și de altfel, unde să găsească familia Sancey, unde să-i caute în toată Franța ?

Din acea zi, Alain deveni mai sumbru și mai trist. Cînd era acasă, nu scotea un cuvînt. Tăcea îndelung, avea o melancolie involuntară care mergea pînă la sălbăticie. Uneori avea remușcări, simțea că o îngrijorează pe mama lui. Dar nu reușea să se stăpînească. Atît de tînăr, și se simțea marcat, împovărat de necazuri, asemenea tuturor celor pe care acest lung război îi sleise de puteri. Félicie îl vedea fără să îndrăznească să zică ceva, punea totul pe seama suferințelor îndurate de fiul ei în Ardeni și constata, resemnîndu-se cu tristețe : „Mi l-au schimbat pe băiatul meu".

De fapt, el devenise mai dur, mai aspru. Își pierduse acea splendidă răbdare, acea veselie plăcută și constantă, acea serviabilitate, blîndețea de altădată care făceau din el un băiat atît de încîntător. Intra repede la bănuieli, se îndoia, punea în raporturile lui cu ceilalați un soi de neîncredere și de îndărătnicie. Literalmente, îmbătrînise. Necazul altuia îl mișca mai puțin. Își interzicea simpatiile. S-ar fi zis că încerca să înăbușe în el o pornire magnifică și periculoasă de altruism, această înflorire a carității și devotamentului pe care o stîrnise în el spectacolul închisorii din strada Ospiciului. Atît de tînăr, și avea cuvinte amare și pesimiste care îi mirau pe cei ce-l cunoscuseră altădată.

Își continua recensămîntul pentru municipalitate. Dinspre partea asta, cel puțin, norocul îi surîdea. Atîția tineri din cartier erau duși în fiecare săptămînă în Ardeni sau chiar pe front ! Într-o dimineață, cînd se pregătea să plece spre primărie, un diavol verde sosi la el în fundătură. Alain deschise. Diavolul verde îi ceru actul de identitate și-l ridică pe loc, legat cu lanțul în spatele bicicletei lui. Îl duse la biroul ofițerului.

— Dumneata ești Alain Laubigier ?

— Da, domnule locotenent.

— Ai optsprezece ani, locul dumitale nu este la Roubaix.

— Muncesc pentru municipalitate...

— Trebuia să fii ocupat pentru noi, în Ardeni sau în altă parte. Vei pleca diseară.

— Dar eu muncesc, sînt folositor aici, o am pe mama, o soră, un frate mai mic, au nevoie de mine... Domnule ofițer, vă rog...

Ofițerul ridică din umeri.

— Nu pot să fac nimic. Ține, uite a cui e vina.

Îi întinse o hîrtie, o scrisoare anonimă, urîtă și jalnică:

„Domnule Comandant,

Am onoarea să vă informez că numitul Alain Laubigier, care trebuia să fie folosit de germani, dată fiind vîrsta lui, a rămas la Roubaix..."

Un vecin invidios îl denunțase pe Alain.

Băiatul avu un gest de revoltă și de dezgust, întoarse scrisoarea, căută semnătura absentă, strînse pumnii de mînie. Dar ce era de făcut? Trebuia să fie rezonabil, să facă apel la proaspătul lui scepticism, la noua și amara lui filozofie: „Cunoști oamenii, Alain, de ce te mai miri?"

Ofițerul îl privea. Îl bătu cu familiaritate pe umăr.

— Vezi, nu-i vina noastră... Ah, francezii, patrioții...

La Comandatură erau bine plasați ca să facă aprecieri. Primeau în fiecare zi scrisori anonime, cu zecile. Nemții le afișară pe toate la ușa primăriei din Roubaix, pe un nesfîrșit panou bătut în cuie, sub intrarea din strada Nouă și care purta sus inscripția:

CUM ÎI TRATEAZĂ FRANCEZII PE COMPATRIOȚI!

Jalnică etalare de ură, gelozie și trădare. Totul se denunța în acele rînduri. Despre unul se scria că ascunde vin, altul lînă, un altul — păsări... Un altul face spionaj, sau aduce mărfuri din Belgia... Mulțimea venea să citească asemenea fițuici cum citești faptele diverse din ziar, un ziar hazliu, amuzant, și în același timp plin de fiere și venin, sub privirile batjocoritoare ale germanilor.

În după-amiaza aceleiași zile, Alain era dus din nou spre o destinație necunoscută.

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

Spre mijlocul anului 1916 la biroul de informaţii interaliat din Olanda, care reprezenta marele centru de spionaj şi de legătură cu Nordul invadat, agenţii germani făcură cu dibăcie o spargere. Aceasta fu cauza a numeroase arestări în Belgia şi în Franţa ocupată. Şi germanii îi cunoscură în cele din urmă pe iniţiatorii ziarului *Fidelitate* pe care îi căutau de mult timp.

Abatele fu arestat într-o dimineaţă, brutal. N-avu decît timpul să-i scrie două cuvinte surorii sale Lise, pe care le încredinţă portăresei liceului. Fu dus la Loos, într-o celulă.

Suferi o serie de interogatorii epuizante, care îl lăsară extenuat. Toţi inculpaţii cunosc această impresie de vid, de abrutizare, de epuizare, pe care o lasă o lungă bătălie cu poliţiştii sau cu judecătorul de instrucţie.

Îl liniştea un lucru. Din aparatele sale, germanii nu găsiseră decît cîteva porţelanuri, cîteva capete de fir şi o veche pompă de bicicletă din care făcuse un condensator variabil. Prudenţa îi era recompensată. Aceste lucruri erau insuficiente pentru a se putea crede că primise mesaje. Dar germanii erau informaţi. Într-o zi, în timpul unui interogatoriu, un poliţist, enervat de negările lui, îi declară că era stupid să se încăpăţîneze astfel, pentru că se ştia totul şi pentru că Hennedyck era arestat.

Aceasta însemna prăbuşirea. Hennedyck, ziarul, povestea cu presa ! Abatele tîra toată lumea în catastrofă, şi putea să se considere responsabil, pentru că pe el îl arestaseră primul, la el găsiseră acele piese de TFF ! Intră în închisoare zdrobit.

Instrucţia dură o lună şi jumătate. Abatele fu transferat din Loos la Roubaix, pentru judecată. Fu închis în băile oraşului. În ziua aceea, în ciuda suferinţelor impuse de celula de dimensiuni foarte reduse şi de insectele foşgăitoare, avu o mare bucurie. Un prizonier umbla din celulă în celulă să ducă gamela cu supa de prînz. Cînd deschise şi uşa abatelui, acesta îl recunoscu pe Clavard, tipo-

graful. Omul nu-i fusese niciodată simpatic. Îl regăsi totuşi cu emoţie, ca pe un salvator. Clavard ispăşea aici o pedeapsă de două luni, pe care urma s-o sfîrşească peste o săptămînă, pentru că ascunsese obiecte de aramă. Îl înştiinţă că şi Hennedyck era în închisoare şi că îl vede adesea. Abatele îi încredinţă o scrisoare pentru Hennedyck. Îi scria : „Nu ştiu, dragul meu Patrice, dacă din vina mea eşti, ca şi mine, încarcerat... Dacă sînt vinovat, îţi cer iertare din toată inima... E o imprudenţă pe care n-o voi ispăşi niciodată în destul..."

Această mărturisire îl uşură enorm.

Nu-l mai revăzu pe Clavard. Află de la prizonierul care îi urmă acestuia la distribuirea gamelelor că tipograful era liber. Dar nu putu afla dacă scrisoarea lui ajunsese la Hennedyck.

* * *

În sfîrşit, într-o dimineaţă veniră să-l ia la judecată. Pe coridor, primul pe care-l văzu fu Patrice Hennedyck. Căzură unul în braţele celuilalt.

— M-ai iertat ?

— Să te iert ? De ce ?

— Clavard nu ţi-a dat scrisoarea mea ?

— Nu l-am mai văzut pe Clavard de cînd l-au eliberat... Dar ce voiai de la mine ?

— Au găsit la mine un condensator, piese din postul meu. Am crezut că eram răspunzător de arestarea ta...

— Sărmanul meu prieten, spuse Hennedyck, am fost arestat în aceeaşi zi cu tine. Ei ştiau totul dinainte, nu era nevoie să le spui nimic. Au spart biroul de informaţii interaliat din Olanda. Şi pe urmă, nu ne-am asumat împreună riscurile ?

— Şi pe cine tîrîm în catastrofa asta ?

— Slavă Domnului, pe nimeni...

— Şi mica Pauret ?

— Gilberte ? Nu.

— Şi ceilalţi ? Félicie Foulaud, Françoise Pélegrin ?

— Nu ştii nimic ? Totul e dislocat. Centrul de spionaj e distrus, dezmembrat. Jeanne Villien şi Pauline Bult, le ştii, cele care vindeau scrisori şi ziare, au avut norocul

să rămînă în Olanda. Nu se vor mai întoarce. Félicie Foulaud se ascunde nu se ştie unde. Mica Pélegrin a fost prinsă, cu opt zile înaintea noastră, între Bruxelles şi frontieră... Am văzut-o aici cu două zile înainte de-a...

— De-a... ?

— Au împuşcat-o, biata micuţă...

Îi povesti aventura Françoise Pélegrin. Plecase, împreună cu Félicie Foulaud, încă o dată spre Olanda, într-o seară, cu căptuşeala plină de note. Era întuneric, şi ei i s-a părut caraghios, amuzant, curajos, să oprească o maşină germană care trecea, ca să le ia şi pe ele şi să cîştige astfel cîţiva kilometri. Maşina opri şi ele urcaseră. Dar se afla un ofiţer la volan. Accentul lor franţuzesc prea curat îl uimi. Le ceru actele, văzu că vin din Franţa, dispuse să fie controlate. Nu se ştie cum, Félicie, sărind din camion, putu să fugă în noapte, să dispară, să scape de urmările acelei nebunii. Micuţa Pélegrin, şefă, la douăzeci de ani, a unui centru de spionaj, rămase singură să suporte enorma povară a răspunderilor unei asemenea nebunii. Luă cunoştinţă, cu spaimă, de enormitatea aventurii în care se lansase. Pînă atunci nu-şi dăduse seama. Toată această mare partidă i se părea doar amuzantă şi pasionantă unei puştoaice care avea la începutul războiului abia şaptesprezece ani... Pentru ea, totul era un fel de joc.

La Loos, la Lille, fu torturată. Suferi o înspăimîntătoare umilire, nimic nu-i fu cruţat. Fu supusă la o groaznică presiune morală şi fizică. Abuzară odios de tinereţea ei, de slăbiciunea ei. Merseră pînă la a o interoga goală, lipsită de orice veşmînt, ca pe o martiră a primelor timpuri creştine, în faţa soldăţimii. Proferaseră la adresa ei ameninţări murdare. Ea era prea tînără, prea slabă. Nu avea forţa să lupte cu poliţia germană, cedase, se supusese, aşa cum s-a supus Ioana d'Arc. Sfîrşise prin a plînge, a se umili, a implora iertare ori a semna recursuri, mărturisiri, tot ce au vrut, ca să trăiască, să scape de spaima acelei morţi oribile, pe care i-o puneau în fiece clipă în faţa ochilor, ca pe o obsesie. Murise cu curaj, spuneau soldaţii care o executaseră, ca şi cum în ultimul minut ar fi redevenit stăpînă pe sine.

Hennedyck şi abatele putură să vorbească aproape o jumătate de oră pe coridor. I-au lăsat liniştiţi. Cînd au ve-

nit să-i ia, s-au încrucișat pe drum cu o ceată de soldați care se întorceau, cu pușca pe umăr. Ultimii doi duceau în mînă niște zdrențe însîngerate, un veston nenorocit, o șapcă de muncitor din postav negru, rămășițe ale unui biet osîndit executat în zori. La ora aceea, imaginea le provocă celor doi prieteni un șoc.

Asistară la o parodie de judecată, escamotată cum fusese și cea a lui Gaure și Théverand, o pledoarie de să-ți stea mintea în loc, care nu era decît un fel de confirmare de rechizitoriu, o apărare schițată de Hennedyck și pe care n-o ascultă nimeni. Și judecătorii se retraseră pentru a delibera. Moartea, spuse Hennedyck. Preotul nu putu spune nici un cuvînt.

Judecătorii se întoarseră. Asistară în picioare la citirea sentinței. Hennedyck și Sennevilliers erau condamnați fiecare la cîte zece ani de închisoare. Rămaseră năuciți. Se așteptau să fie condamnați la moarte. Dar titlurile lui Hennedyck și importanța situației sale industriale, nenumăratele intervenții, între care și cea a lui David, îi influențaseră pe judecători.

Îi duseră spre ușă, între două rînduri de soldați, cu baioneta la armă. Mergeau ca-n vis, fără să-și dea încă prea bine seama ce se întîmplase cu ei, dacă trebuiau să se bucure sau să dispere. Nu puteau să-și imagineze ce reprezenta acest verdict. Un singur lucru conta : nu era moartea.

La intrarea primăriei, o mulțime enormă se îmbulzea, pe care soldații o respingeau. Voiau să-i vadă pe cei doi, uitau de prezența inamicului. Orașul Roubaix le aducea lui Hennedyck și Sennevilliers, în ciuda germanilor, în ciuda a tot ce se-ntîmpla, mărturia admirației și gratitudinii sale. Oamenii întindeau mîinile spre ei, strigau : „Bravo ! Trăiască *Fidelitatea !* Trăiască Hennedyck ! Trăiască Roubaix !" Îl trăgeau pe abate de sutană. Unii își tăiau bucăți din ea. Arătau pumnul soldaților. O rumoare urca în piață. Agitația începea să se transforme în răzmeriță. Soldații, copleșiți, își strîngeau rîndurile, îndreptau zadarnic baioneta împotriva mulțimii, împotriva piepturilor care îi asediau, îi sufocau. Femeile aduceau flori, ramuri. Acestea cădeau la picioarele prizonierilor ca în ziua de Florii. Le întindeau mîncare, cărți, amintiri. Amestecate, fețe de prie-

teni, de necunoscuți, de bărbați și femei, de copii îi înconjurau, le strigau lucruri de neînțeles. Ei înaintau, încuviințau din cap, plîngînd, de-a lungul acestei căi triumfale. La poarta închisorii fu nevoie să fie barată calea mulțimii. Mult timp, zgomotul ei de maree se rostogoli spre fațadă, aducînd celor doi prizonieri ultimul rămas bun al ținutului natal și al oamenilor Franței.

Fură închiși în celule. În tulburarea lui, Hennedyck se simți cuprins de o neliniște surdă, ce acoperea toate celelalte frămîntări. În mulțime nu recunoscuse dulcea față îndurerată a Emiliei.

II

Patrice Hennedyck fusese arestat într-o dimineață la uzina din Epeule. Imediat, portăreasa se grăbi s-o anunțe pe doamna Hennedyck. Emilie alergă. Știa ce acțiune periculoasă întreprinsese Patrice. El sperase să i-o poată ascunde, dar destul de repede Emilie află despre ce era vorba. De mult timp se aștepta la catastrofa aceea, ca la ceva ce ți-e scris, sortit. O anume doză de fatalism reprezenta una din dominantele acestui caracter bolnăvicios și pesimist.

Cea mai mare parte a uzinei era în ruină. Numai clădirile de la intrare, unde Emilie își instalase în 1914 spitalul, erau ocupate de inamic, care își îngrijea aici răniții. Emilie pătrunse în biroul medicului-șef și rugă să fie chemat.

Von Mesnil tocmai isprăvea de făcut pansamentele. Sosi fără să mai apuce să-și scoată bluza albă, mare, pătată.

— Emilie !

Înaintă spre ea. Ea îl respinse cu violență.

— Vezi, vezi, ce ți-am zis ? S-a terminat ! Totul s-a terminat ! L-au arestat pe Patrice...

— Nu mai spune !

Și înaintă spre ea. Emilie îl respinse din nou, cu sălbăticie.

— Ah ! Du-te ! Du-te ! Nu mă atinge !

— Te rog, dă-mi o explicație.

— Patrice a fost arestat, aici, acum cîteva ore.

Izbucni în plîns.

— Trebuia să se întîmple așa, într-o zi sau alta. Era fatal, murmură von Mesnil.

— Asta-i tot ce găsești de spus ?

— Ce vrei să...

— Dar nu pricepi că e vina noastră, vina ta, pedeapsa noastră, a amîndurora ? Cerul ne pedepsește, da, ne pedepsește ! Dumnezeule, Dumnezeule, ce-am făcut ! ce infamie ! ce rușine !

— Ce trebuie să fac ? spuse von Mesnil...

— Trebuie să mergi, să alergi, să acționezi... Trebuie ca Patrice să se întoarcă, Rudolf. Trebuie să-l eliberezi...

— Ce pot să fac, Emilie ?

— Știu și eu ? Du-te, aleargă, caută, fă ceva... Redă-mi-l pe Patrice ! El trebuie să se întoarcă, trebuie să trăiască... E soțul meu. Rudolf, e Patrice ! Îl iubesc, e soțul meu... Du-te, du-te repede !

Era înspăimîntătoare, cu ochii căscați, palidă ca moartea, cu un aer rătăcit... Aproape cu forța, von Mesnil îi luă mîinile și o sili să-și vină în fire !

— Emilie, te rog, liniștește-te, calmează-te ! Ne pot auzi. Soțul tău a fost arestat. Eu sînt pregătit. Voi face ce îmi vei cere... Dar ce vrei tu să fac pentru el ? Nu am ce, nu am ce.

— Cum ? Soțul meu a fost arestat de ai tăi, soțul meu o să moară, și tu nu poți face nimic ? Refuzi să te zbați pentru el ? Îl părăsești ? Deci tu n-ai știut decît să înșeli și să minți ? N-ai avut în suflet nimic altceva decît...

— Emilie !

— Nu, nu ! Du-te! Te urăsc ! Du-te ! Adio ! Adio ! N-ai să mă mai vezi niciodată !

Îl împinse, ieși și fugi.

Așa trebuiau să se petreacă lucrurile. Ea prevăzuse, presimțise din primele zile cînd se lăsase cucerită. Slabă, influențabilă, bolnavă, se supusese impresiei puternice pe care i-o făcuse von Mesnil. El o îngrijise, o vindecase... Lungi ore de familiaritate îi legase... Absorbit de ziar și de lupta împotriva inamicului care ruina uzina, Hennedyck o lăsa pe Emilie într-o singurătate morală periculoasă pentru acest spirit slab. Ei îi lipsea viclenia. Cucerirea

acestui copil bolnav fusese un joc pentru von Mesnil, unul dintre acei bărbați pe jumătate sinceri care seduc cu atît mai multă abilitate cu cît nu sînt departe de a crede, cînd vorbește dorința, în adevărul pasiunii lor, în promisiunile lor. Ea căzuse în păcat cu naivitate, ca o puștoaică de cincisprezece ani, în timpul unei șederi de două luni la țară, unde o dusese von Mesnil pentru a-i consolida sănătatea. De atunci, rămăsese prinsă, incapabilă să trădeze liniștită, dar totodată incapabilă să se elibereze de ascendentul tiranic al unui bărbat ca von Mesnil, a cărui personalitate dominatoare o subjuga. Acesta se aruncase în aventură cu scepticism, fără să-și facă iluzii asupra urmărilor probabile sau asupra duratei acesteia. Dragoste de război, care se va sfîrși o dată cu războiul... Și totuși, trebuia să-și facă mărturisirea că ruptura, o dată venită ziua, ar fi fost mai dureroasă decît își închipuise. Inima lui nu putea să nu se emoționeze de o tandrețe cum era aceea pe care i-o purta Emilie. Dar avea față de ea imensul avantaj de-a fi iubit mult și de a ști că întotdeauna sfîrșești prin a te consola de disperarea despărțirii. Pe scurt, o dragoste în care, ca mulți bărbați, el primise de zece ori mai mult decît dăduse. Natură sceptică, von Mesnil nu credea mai mult în femei decît în ideea de patrie.

* * *

Emilie se trezi dintr-o dată părăsită de toți. Sperase să acționeze, să facă să intre în joc relațiile lui Hennedyck, să intervină marea industrie a regiunii. Dar totul se închidea în fața ei. Fără s-o știe, greșeala ei era cunoscută de mulți. După căderea lui Hennedyck, ceea ce nu era decît o rumoare deveni o explozie. Fu respinsă de peste tot. O alungau. Lumea burgheză o lovi excomunicînd-o. Suferi și mînia poporului. Oameni din Epeule o recunoscură pe stradă și o insultară. Se inventară cîntece despre ea — refrene de soiul acelora care răsar spontan din imaginația populară. Îi sparseră ferestrele locuinței. Derbedeii săriră zidul grădinii, să vină să-i arunce piétre pînă pe verandă și să fure. Personalul, servitorii, revoltați sau speriați, o părăsiră. Nu mai îndrăznea să plece de acasă. Comandatura

trebui să-i asigure protecția, cum o făcea pentru multe dintre amantele ofițerilor germani. Emilie avu două santinele la ușa ei. Trăi astfel zece zile fără să îndrăznească să se miște, înfometată, hrănindu-se cu resturi, singură, speriată și disperată ca o excomunicată.

Cînd după zece zile îl revăzu în sfîrșit pe von Mesnil, care pînă atunci nu îndrăznise să se întoarcă, alergă spre el, i se dărui din nou trup și suflet, întreagă, ca singurului ei sprijin, singurei salvări în singurătatea totală în care se afla.

Părăsi imensa casă Hennedyck, fugi noaptea, pentru a nu fi recunoscută. Von Mesnil îi găsise un mic apartament într-una din acele străzi burgheze, mohorîte și moarte, care dau unor colțuri ale orașului industrial Roubaix fizionomia unei așezări provinciale, bătrînicioase. Emilie locuia acolo sub un nume nou, solitară și puțin cunoscută, ocolită și temută, ca orice femeie despre care se știa că era prietena unui ofițer german.

CAPITOLUL AL OPTULEA

I

Într-o dimineață, Lise se duse la Tourcoing să-și vadă fratele. Știa că este arestat, că va fi curînd judecat și fără îndoială împușcat. Portăreasa voise să-i ducă abatelui puțină rufărie. Dar germanii răspunseseră : „Nu e cazul, curînd n-o să mai aibă nevoie".

Lise se întoarse la Herlem sfîrșită. Străbătu piața ca o somnambulă. Nu răspundea oamenilor care îi dădeau binețe. Ar fi vrut să fie mai repede acasă, să reflecteze, să-și adune ideile în dezordine, să găsească un sprijin, o salvare pentru Marc. Întîlni cîțiva germani. Trebui să se stăpînească, să nu le strige cît îi urăște. Nu nutrise niciodată față de ei o dorință de răzbunare atît de puternică. Niciodată ca în acea zi aceștia nu întruchipaseră în ochii ei neamul inamic, neamul blestemat.

Trecu prin sat, părăsi aglomerația, o luă peste cîmpuri spre colina Herlem și spre carieră. Și pe cînd ajungea la jumătatea coastei, în dreptul casei fratelui ei Jean, o zări pe Fannie, cumnata ei, cu nepotul ei, micul Pierre, care ieșeau. Fanie își ținea băiețelul de mînă.

Lise și Fannie, de la trădarea acesteia, nu se mai văzuseră. Se ocoleau. Furia și revolta la Lise, rușinea la Fannie, le despărțise iremediabil. Pentru un timp, micul Pierre continuase să se ducă la mătușa și bunica lui, apoi probabil înțelese. Le ocolise la rîndul său, părăsind cariera mare, pietroasă și pitorească ce fusese paradisul copilăriei lui. Un orgoliu subtil, o intuiție a sentimentelor celuilalt îl făcuseră să se încăpățîneze, să se închidă în sine. Fugea cînd o vedea pe Lise, și aceasta nu era mîhnirea cea mai mică a fetei. De altfel, îl înțelegea bine pe nepot. Îi respecta această sălbăticie, această mîndrie de copil, și nu făcea nimic pentru a-l readuce la ea cu forța. Simțea bine și ea că pentru Fannie, ca și pentru ea, era mai bine să se țină departe una de alta. Lise n-ar fi putut să-și stăpînească mînia.

Dar de data asta n-o mai evită pe cumnată. Dimpotrivă, merse spre ea ca spre un inamic. Disperarea și furia o făceau să uite totul. Parcă speriată, Fannie se oprise și, cu mîna micului Pierre în mîna ei, o privea venind.

— Lise... murmură Fannie cu o voce sugrumată.

Lise se oprise în fața ei și o privea, aspră și întunecată.

— Lise, e adevărat... e adevărat că... ?

— Că ce ?

— Că Marc... Că fratele tău...

— Dacă-i arestat ? Da, e adevărat ! Jean e mort și Marc e arestat. Și asta din vina ta !

Se apropiase de ea și-i striga disprețul în față :

— Oameni ca tine ne-au trădat, ne-au vîndut ! Iuda, renegați ! L-ați acceptat pe inamic, l-ați sprijinit, e vina voastră dacă nu vom obține victoria, voi îi ucideți pe ai noștri. Femeie pentru nemți ! Spioană ! Te-ai vîndut ! Da, ne-ai trădat, tu l-ai ucis pe soțul tău, pe amîndoi frații mei ! Și te blestem, te blestem, te blestem !

Chipul tras, înmărmurit, galben al lui Fannie se descompusese. Primise insulta în plină față, ca pe un scuipat. Se făcu lividă, avea privirea rătăcită, Ridică spre Lise mîinile împreunate, imploră :

— Nu spune una ca asta... Nu spune una ca asta... Lise, dacă ai ști...

Dar Lise o împinse, o alungă cu un gest nemilos !

— Pleacă ! Pleacă ! Nenorocirea să cadă asupra ta ! Pleacă !

Fannie se dădu înapoi. Fată simplă, acest blestem o copleșea, o strivea. Mișcă buzele, vru să vorbească, să se roage, nu putu. O privi o clipă pe Lise cu teroare și se urni cu greutate, tîrîndu-l pe micul Pierre speriat, care plîngea.

* * *

La cîteva zile după asta, Paul, germanul care locuia la Fannie, începu să fie posomorît și să vorbească despre front. Ea un om cumsecade, destul de în vîrstă, de aproape patruzeci de ani, și care nu avea nimic dintr-un războinic. Pînă acum putuse să trăiască liniștit, muncind la forja Donadieu, unde repara uneltele agricole. Dar germanii nu mai aveau oameni. Acum se făcea o vînătoare nemiloasă a celor ascunși în spatele frontului. Paul se simțea vizat și amenințat. Vorbea despre asta în fiecare seară, și începu cu durere să-și pregătească pușca și armele, pachetele de pansamente, sacul, rufăria. Făcea toate astea fără ardoare, gata să plîngă, la fel ca Fannie. Acest om voinic și pașnic era lipsit cu desăvîrșire de amor-propriu și de spirit belicos.

Trebui să plece. Se duse plîngînd, ca un băiețandru, conștient de slăbiciunea lui, de inexperiența lui de om cumsecade, bun pentru a face pluguri și nu pentru a-i ucide pe semenii săi. Abia știa să țină pușca. După doi ani de izolare, se simțea infinit de departe de ceilalți, de camarazii care săpaseră tranșee și văzuseră focul. Pentru el, aceasta era o lume necunoscută, pe care o aborda ca un novice. Ghicea că e hărăzit hecatombei.

Cu puțin înainte de Paștele anului 1917 micul Pierre fusese bolnav. Nu se putuse întoarce la școală la domnul Serez decît la sfîrșitul lunii iulie. Erau patru luni de cînd nu-și văzuse prietenii. Și Paul plecase pe front de opt zile.

Ajunse în curtea școlii în dimineața redeschiderii acesteia. Curtea era mare, acoperită cu un strat de zgură, avea castani falnici ale căror fructe sălbatice erau pîndite, căutate, pentru a face din ele pipe sau coliere indiene. Un gard de scînduri vopsite în verde despărțea curtea de ograda cu păsări a domnului Serez. Această ogradă uzurpa o parte din curte, forma în spate un adăpost care servea în jocurile copiilor drept închisoare, drept fortăreață, drept gară sau grajd, după imaginația actorilor. Pierre înaintase spre ea pentru a se uita la iepurii domnului Serez, căci învățătorul nu mai creștea găini de cînd germanii rechiziționau ouăle. Fu ajuns din urmă de o întreagă bandă căreia întoarcerea lui, după o atît de lungă absență, îi stimula curiozitatea. Erau Antoine și Fernand Guégain, fiii frizerului, Jules Humfels, fiul ajutorului de primar, și Léon Hérard, fiul delegatului cu aprovizionarea. Aceștia doi aveau întotdeauna buzunarele pline cu pesmeți de la aprovizionare și își făceau din această opulență un mare prestigiu. Erau de asemenea Robert și Arthur Mietz, copiii prostituatei Mietz, care rămîneau pentru o oră la o mătușă, pentru că mama lor, obligată la vizita medicală de către Comandatură, fusese ridicată și-și trata la Tourcoing, la „Prințese" un sifilis contractat în serviciul armat. O totală indiferență de caracter, o mare sprinteneală în lovituri de pumn și la bătăi, îi cruțaseră de batjocura și jignirile tovarășilor de joacă. Cît despre „Prințese" — așa erau numite femeile sifilitice —, autoritatea germană le aduna la Tourcoing, într-o mare uzină, unde erau îngrijite și de unde le trimiteau în satele lor, vindecate, gătite cu eticheta rușinoasă „întoarsă din Tourcoing". Aceasta le condamna la o vizită periodică la medicul german.

Ceata de strengari îl înconjură deci îndată pe Pierre, cu semnele celui mai viu interes.

— Şi mama ta ?
— Şi iubitul ei ? E adevărat că a plecat ?
— Ce ? spuse Pierre... Ce vreţi de la mine ?

Pînă acum îl lăsaseră în pace. Lucrul era puţin cunoscut în sat. Unii, ca micii Mietz, trebuiseră să se bată, alţii, martirizaţi, părăsiseră şcoala şi nu mai îndrăzniseră să se întoarcă aici, unde suferiseră prea mult. Pierre nu fusese supus acestor chinuri.

Acum se făcu roşu ca focul. Înţelese totul, numaidecît. Uimirea lui ascundea mai degrabă o încurcătură, o tulburare de neexprimat, teama unui animal hăituit care caută o ieşire pentru a fugi. De mult timp se temea de chinurile acestei întrebări. Rămase cu gîtul uscat şi inima strînsă.

— Da, reluă Humfels, iubitul mamei tale, Paul, germanul, a plecat, nu-i aşa ? A plecat pe front...

Pierre devenise stacojiu.

— Mama mea n-are un iubit, spuse.

— Nu e iubitul mamei tale ?

— Mama mea n-are iubit...

— Păi ăsta, rînji cel mai mare dintre fraţii Mietz, ăsta care-l înlocuieşte pe tatăl tău, neamţul ăla, ce-i ? Mai întîi, unde doarme ? În patul lui ? Cu mama ta ?

— Nu ştiu...

— Nu îndrăzneşti s-o spui, dar ştii prea bine !

— Ei, şi ! Ce legătură are ?

Izbucniră toţi în rîs.

— Ce mai „papă-lapte" ! Nu zău, că-i prost de-a binelea ! N-a văzut niciodată ce se-ntîmplă !

— Şi zici, reluă Humfels, care ţinea să clarifice chestiunea, se culcă cu mama ta, dar nu-i iubitul ei ?

— Îţi spun că mama nu are nici un iubit ! strigă Piere, roşu de mînie şi ruşine, simţind cum îi ţîşneau de sub pleoape lacrimi de ciudă.

— Şi-atunci, cine i-a făcut copilul ?

— Ce copil ?

Dintr-o dată izbucni un strigăt de bucurie :

— Nu ştie că mama lui o să aibă un copil !

— Aţi înnebunit cu toţii ! strigă Pierre, furios. Mai bine lăsaţi-mă în pace ! Plec !

Îi îmbrînci, îi împinse ca să se poată îndepărta, dar cei doi Mietz îl ţinură de braţe cu de-a sila.

— Deci, reluă Humfels, mîndru de știința lui, nu știi nimic, nu vezi nimic ? Încă nu știi cum se face un copil ? Ai văzut vreodată o capră dusă la țap ? Sau un iepure la iepuroaică ?

— Și ce-i cu asta ?

— E la fel, prostănacule ! La oameni, e același lucru.

— Sînteți nebuni, murmură din nou Pierre, aiurit, neînțelegînd încă.

— Tu ești nebun. De ce se culcă mama ta cu neamțul ăsta ? De ce se îngrașă ? Pe unde o să iasă, copilul ăsta ? De ce...

— Nerușinatule ! urlă Pierre, **trîntind cu** toată forța un pumn brutal între ochii lui Humfels.

Se rostogoliră amîndoi la pămînt. Deasupra lor, ceilalți, cărîndu-le pumni și picioare, căzură în spatele lui Pierre, fără ca el să simtă ceva. Devenise sălbatic ca o mică fiară. Mușca, zgîria, sfîșia fața adversarului său... **Cu** degetele ca niște gheare căuta ochii celuilalt...

Domnul Sérez, învățătorul, dădu fuga. Puse capăt încăierării, îi trase pe cei doi combatanți, îi despărți, îl ținu pe Pierre, care voia să-l apuce din nou pe Humfels.

— Sennevilliers ! Nu vrei să te oprești odată ? Sennevilliers ! Liniștește-te ! Aveți o mie de rînduri de scris amîndoi ! Ce se petrece aici ? Cine m-a potcovit cu doi nebuni ca ăștia ? Tu **ai început,** Sennevilliers ? Răspunde ! Ce-ai făcut ? Pentru **ce v-ați bătut** ?

Pierre nu scotea **nici un cuvînt,** tremurînd tot, nebun **de mînie și de rușine.**

— **Hai, răspunde...** Humfels ? Sennevilliers **?** Vorbește, catîrule **!**

— Au insultat-o pe mama, șopti Pierre, izbucnind în lacrimi.

Sérez înțelese. **Știa** demult **cum** stau lucrurile. Avu o mișcare dureroasă **de** neputință **și** compasiune, alungă cu un gest spre școală gașca răutăcioasă.

— Plecați de-aici ! În clasă cu toții. Cinci sute de rînduri celui care în următoarea jumătate de minut va mai fi în curte ! Și tu, Sennevilliers, du-te să te speli, micuțule ! Pe urmă, întoarce-te acasă. **Nu poți rămîne** în clasă **astăzi...** Urechea **ți-e** toată **zmulsă. Du-te, micuțule.**

Pierre se întoarse acasă întunecat. Nu spuse nici un cuvînt, se duse să se aşeze pe scăunelul lui, la colţul focului.

— De unde vii ? spuse Fannie, surprinsă. Şi şcoala ? Să-ţi văd urechea. Sîngerezi.

— Am căzut, zise Pierre.

— Te-ai rănit ? Vino să văd... Am să-ţi spăl rana cu apă de plumb... S-a umflat...

— Nu, zise Pierre. Nu-i nevoie.

— Nu vrei ?

— Mai bine nu...

— Nu te doare ?

— Nu.

El ieşi din nou, o luă pe drum să hoinărească.... Ar fi vrut să fie departe de mama lui. Nu ştia nici el de ce, dar simţea nevoia să fie singur, să cugete, să pună puţină ordine în imensa descumpănire din sufletul lui.

•
• •

Mult timp Pierre nu putu să-şi recapete echilibrul. Primise o lovitură cumplită. O astfel de revelaţie brutală, hidoasă şi revoltătoare îl aruncase în tulburare, incertitudine şi dezgust. Era cu adevărat prea urît, prea groaznic, prea murdar, animalic. Simţea în el, cînd se gîndea la asta, cînd încerca să aprofundeze această revelaţie, să ducă pînă la capăt concluziile, o silă, o repulsie care mergea pînă la greaţă, o adevărată oroare. O astfel de infamie, o astfel de întinare a fiinţelor scumpe, sacre, venerate, pînă la a le scoborî la nivelul animalului, îl lăsa speriat şi revoltat ca spectacolul unei odioase degradări impusă idolilor săi. Şi totuşi, nu, astfel de lucruri nu erau cu putinţă, nu erau acceptabile, imaginabile. Erau nebuni, Humfels, Mietz şi ceilalţi ! Şi el era nebun să dea măcar o secundă atenţie şi crezare unor astfel de invenţii de coşmar.

Şi cu toate astea, totul părea a fi logic în monstruozitatea sa, în oroarea sa. În adîncul acestor lucruri era o oarecare groaznică aparenţă de adevăr, de evidenţă. Animalele, da, animalele... Crescut ca un ţărănuş, printre animale, printre păsări de curte, în simplitatea frustă a cîmpurilor, Pierre stabilea, în ciuda lui, o paralelă... El i-a

văzut născîndu-se pe căţeluşi. Ştia cum se reproduc animalele... Şi de unde ar proveni copiii ? Mergea pînă la capăt, isprăvea apropierea, şi se dădea înapoi cu un soi de spaimă şi durere. Mama lui, mama lui, coborîtă pînă la asta, înjosită într-atîta ! Nu, nu, asta nu era cu putinţă. Curăţenia lui respingea un adevăr atît de tragic şi de hidos.

Trăi o tortură. Ar fi dat totul ca să ştie. Presimţea acest adevăr şi în acelaşi timp îl respingea. Simţea dezgust pentru tot, şi pentru el însuşi. N-o mai vedea pe mama lui fără să se gîndească la asta... Într-o zi îşi dădu seama, revelaţie teribilă, că ea se îngreuna, că prietenii lui avuseseră dreptate. Prinse cuvinte scăpate, observă pregătiri, ca şi cum mama lui ar fi aşteptat cu adevărat o nouă fiinţă...

Caracterul i se schimbă. Deveni sumbru, tăcut, căuta singurătatea, se arăta acasă gînditor şi preocupat. Nu mai vru să se întoarcă la şcoală. Cînd Fannie îl trimitea cu forţa, chiulea în ascuns. Îl obsedau mereu aceleaşi idei, îl bîntuiau. Îl tortura întruna acelaşi gînd urît prea împovărător pentru el, această revelaţie pe care adolescenţa, deja tulburată şi pregătită prin secrete impulsuri interioare, o acceptă cu destulă greutate, dar pe care un copil de nouă ani o găseşte prea apăsătoare, prea dezamăgitoare, şi ar fi vrut s-o respingă cu toată puterea lui. Pierre îşi petrecu tot acel timp căutînd, scotocind, revăzînd detaliile. evocîndu-i pe Paul şi pe mama sa, strîngînd pumnii şi plîngînd în singurătate de furie şi de disperare. Aşa ceva ! Să fi consimţit la aşa ceva mama lui ! Imposibil ! Imposibil, era o halucinaţie respingătoare şi grotescă. Şi totuşi, faptele aveau o oarecare aparenţă de adevăr... Şi-apoi copilul pe care îl aştepta. Deci, era ceva... Şi Pierre recădea în cercul infernal.

Ajunse la un fel de ură faţă de mama sa. O simţea vinovată. La urma urmelor, era vina ei dacă băieţii de la şcoală îl asaltaseră ca să-i impună cu forţa această revelaţie. N-ar fi trebuit să-l expună la o asemenea suferinţă. Nu-i mai vorbi. Evoca întruna paralel cu mama sa, amintirea tatălui său, pe care-l cunoscuse puţin, dar pe care îl îndrăgea acum din tot sufletul, printr-un soi de reacţie. Înţelegea dintr-o dată imensitatea greşelii mamei. Ar

fi vrut să-i strige dezgustul și ura lui. Se simți ușurat și parcă răzbunat cînd află că Paul, germanul, fusese ucis pe front, de un glonț în cap, și că nu se va mai întoarce.

• • •

Fannie acceptă lovitura cu fatalism, docilă, ca pe o pedeapsă așteptată, prevăzută de mult timp. Trăi de atunci în mizerie, lipsită de toate, de foc ca și de mîncare, de bani și de veșminte. Paul îi lăsase vreo sută de mărci, care ținură două săptămîni. Altădată Paul aducea alimente de la cantină și cartofi din prăvăliile germane. Acum, nu mai avea nimic, și Fannie nu îndrăznise niciodată, de teamă de a nu fi huiduită de sat, să se ducă să se înscrie pe lista de aprovizionare.

Era în septembrie. Mai rămăseseră legume în grădină, cîțiva cartofi. Fură repede consumați. Fannie se înspăimînta gîndindu-se la ființa pe care urma s-o aducă pe lume într-o asemenea sărăcie, și care, înfometată înainte de a se naște, nu va avea măcar un capăt de pînză să se acopere. Trebui să-i facă scutece din cearșafuri.

Cît despre Pierre, acesta rătăcea ca un mic vagabond. Nu se mai arăta pe nicăieri. Uneori mergea să se plimbe spre carieră, marea carieră sălbatică și himerică a copilăriei lui, și se apropia de casa Lisei și a bunicii Berthe. Ar fi vrut să intre, să ceară de mîncare celor două femei care-l iubeau, știa el bine. Dar îi era teamă și rușine. Fugea îndată ce apăreau. Găsea ici, colo sfecle de mîncat, mere și pere, pe care le șterpelea riscîndu-și pielea, pentru că germanii vegheau asupra livezilor.

Într-o după-amiază de la sfîrșitul lui septembrie, Fannie se întoarse acasă lovită, cu fața umflată și obrazul sfîșiat. Nemaiputînd să rabde de foame, îndrăznise să se înscrie pe listele de aprovizionare. Se apropiase timid de locul de distribuire, sosind puțin mai tîrziu. O coadă lungă asedia școala, unde se făcea repartiția alimentelor, într-o fostă sală de clasă. Se așeză tocmai la capăt, printre femei și bătrîni. Repede fu observată, recunoscută.

— E Fannie, Fannie Bauduez, nevasta lui Jean de la cuptorul de var, nevasta lui Sennevilliers, aia care se are cu nemții.

Femeile începură să vorbească mai tare, să strige cuvinte cu două înțelesuri. Bărbații o priveau pe Fannie, își dădeau coate și făceau haz. Oameni care pierduseră un fiu, un soț, se enervau de această prezență. Alții se bucurau. Spuneau :

— Ha, ha ! Pînă la urmă n-a avut încotro și-a venit. Nu mai face pe mironosița.

Fannie, roșie de rușine, stătea lipită de perete și primea toate insultele în față. Nu îndrăznea să spună nimic. Ar fi vrut să poată pleca. Dar își simțea picioarele tremurîndu-i de foame și slăbiciune. Trebuia să rămînă, pentru ea și pentru micul Pierre, care nu mai mîncase ceva cald de două zile. Se făcea că nu aude, se lăsa împinsă și lovită fără să zică nimic, ca și cum resemnarea și pasivitatea ei ar fi putut să înduioșeze mulțimea.

— Carevasăzică, îi zise un bărbat, vîrîndu-i pumnul sub bărbie, neamțul tău te-a părăsit, sau a murit ? Răspunde, hai, răspunde, tîrîtură !

— A reușit totuși să te lase grea înainte de-a pleca, nu-i așa ? spuse un altul.

— Puteți pipăi, prieteni, e de-adevăratelea, nu e fals... zise un al treilea, întinzîndu-și mîinile spre talia ei, în vreme ce Fannie se dădea înapoi, cu spaimă.

Și o bătrînă, întinzînd spre fața ei o gheară deschisă, mai înspăimîntătoare în acest gest de ură reținută decît dacă ar fi lovit-o, rosti pe un ton liniștit, un ton de o mînie nespus de rece :

— Așteaptă, așteaptă, tu, netrebnico, după război !

Strigau :

— Da, da... Așteaptă să plece ăștia, or să ți-l caute în pîntece pe micul tău neamț, or să ți-l mănînce...

— Eu n-am să aștept pînă după război ! strigă o femeie, repezindu-se spre ea.

Aceasta tocmai aflase că fiul ei a murit pe front. Era însetată de răzbunare. O apucă cu putere pe Fannie de încheieturile mîinilor.

— Putoarea nemților ! Tu mi l-ai omorît !

Moartă de teamă, Fannie stătea nemișcată acolo, ca femeia adulteră așteptînd să fie lapidată. N-avea decît un gînd : blestemul, blestemul Lisei, pe care oamenii i-l stri-

gau din nou astăzi, același cuvînt ce părea să-l înfiereze dinainte pe copilul ce-l purta în ea.

— E vina ta ! striga femeia. Vina ta ! Dar ai să mi-o plătești !

Zadarnic încerca Fannie să se strecoare de-a lungul zidului, să fugă. Cealaltă apucase o piatră și, slujindu-se de ea ca de o armă, lovea cu partea ascuțită fața Fanniei. Fannie gemea, se ferea cu amîndouă mîinile, cu spatele încovoiat, în vreme ce cealaltă îi sfîșia pielea capului lovind-o cu piatra. Trebui să se vîre printre oameni, să găsească un refugiu împotriva furiei, să se îndepărteze străbătînd mulțimea, aplecată cu mîinile deasupra capului, printre batjocuri, insulte, picioare și pumni. O loveau chiar și din spate, îi ținteau fața, pe care o acoperea cu amîndouă mîinile. Reuși în sfîrșit să iasă din mulțime, cu fața în mîinile roșii, o întreagă mască însîngerată. Un lichid cald îi curgea în mîneci. O piatră o atinse în ceafă și o aruncă înainte ca o lovitură de pumn. Rămase o secundă ametită, apoi se ridică și plecă. O huiduitură urcă în urma ei. O grindină se abătu în jurul ei, pe pavaj. La fiecare pas, primea zece pietre în spate și pe cap. S-ar fi zis că i se face țăndări creierul.

Fu astfel urmărită, escortată pînă acasă de către copii. Reuși să închidă poarta sub o ultimă rafală de cărămizi. Pietrele sparseră geamurile și căzură pe masă și pe pat. Ea se adăpostise într-un colț, privea rostogolindu-se pietrele, asculta înălțîndu-se urletele, și nu se gîndea decît la un lucru : ca toate astea să se termine, ca ei să plece măcar înainte de întoarcerea lui Pierre...

Răzmerița mai dură încă o bună jumătate de oră. Și cînd nu mai fu nici un ochi de geam de spart, băieții renunțară și plecară unul cîte unul.

Fannie rămase acolo, îndobitocită. Nu mai plîngea. Abia dacă îi era rău. Își simțea capul cît o baniță. Își trecu încetișor mîna de la creștet spre ceafă, gemu, mai puțin de durere cît de teamă simțind pe craniu o rană mare, vie, ca o gaură sîngerîndă. Obrazul îi sîngera și el. Se gîndea la Jean, soțul ei. Era mort. El avusese noroc, ar fi vrut să fie și ea moartă, dar avea copilul în ea... Două vieți zdrobite, dintr-o singură lovitură. Putea să o facă ? Cu sigu-

ranță că da... De ce să lase să vină pe lume o ființă hărăzită dinainte unei astfel de nenorociri ? Numai că exista și Pierre, Pierre, care nu meritase să sufere, el, care nu știa încă nimic, și care va cunoaște curînd păcatul mamei lui. Rămase așa într-o stare de îndobitocire, atît de copleșită încît simțea inutilitatea a tot, chiar și a lacrimilor.

În acel moment, auzi pași afară. Pierre se întorcea. Se grăbea. Văzuse multe pietricele și pietre pe drum, și geamurile sparte. Intră brusc, o căută din ochi pe mama lui, o văzu într-un colț, așezată, despletită, cu veșmintele murdare și fața sîngerîndă, cu o înfățișare nespus de jalnică. Rămase prostit.

— Ce-i, mamă, ce s-a întîmplat...

Nu găsea nimic altceva de zis.

Ea se ridică cu greutate și murmură :

— Nimic, nimic... nu-i nimic.

Voi să meargă, să iasă. Își tîra cu greutate un picior învinețit, pîntecele greu, se sprijinea de masă, fără putere.

Pierre o privea în tăcere și înțelegea. Recunoștea într-asta propria lui pățanie. Probabil că se dusese și ea în sat... Cît de mult suferise, fără îndoială. Își amintea de propria lui durere, de propria sa umilire. Continua să-și privească mama. Ea redevenea mama lui... Treptat, își uita ura. Nu mai putea s-o urască. Nu mai simțea decît mila, o milă nemăsurată în el însuși, și ca o undă nouă de dragoste renăscută, impetuoasă, care cuprindea totul, îl răscolea, îi strîngea pieptul.

Fannie se dusese pînă la fereastră, privea afară, ascunzîndu-și rușinea, neîndrăznind să-l privească pe Pierre. Fața ei era a unei femei bătrîne. Pentru prima oară Pierre vedea că e pe cale să albească. Și ochii ei albaștri, cu privirea pierdută, aveau ceva șters și nesigur. Așa bătrînă, cum părea, păstrase în mod ciudat pe trăsături și în privire ceva copilăresc, ca o uimire dureroasă în fața lumii, care o apropia de Pierre.

Băiatul continua s-o privească. Ce i-au făcut în sat ? A îndurat și ea, a suferit ce-a suferit el ? Simțea crescînd în el remușcarea. Ura îl părăsise cu totul. O milă nesfîrșită, care alunga din el toată mînia, toată gelozia, toată această obsesie odioasă, ideile sale de coșmar. Murmură :

— Mamă...

Fannie ridică spre el o privire ştearsă.

— Te-au lovit ?

Maşinal, îşi duse mîna la obraz, la obrazul ei sfîşiat. Era prea sfîrşită ca să se gîndească să mintă. Spuse cu o voce tristă şi fără timbru :

— M-au lovit...

Şi începu să plîngă, de mizerie şi de durere.

Pierre se apropiase de ea. Îndrăzni să spună :

— Nu mai plînge, mamă... Sînt aici, o să ne descurcăm noi...

Fannie ridică încetişor din umeri, clătină capul :

— Dragul meu Pierre, tu nu poţi să ştii...

— Ştiu...

Tresări. Glasul scăzut, ferm al lui Pierre o făcu atentă. Îl privi, izbită, aproape speriată. Îi era teamă să înţeleagă, să i se îndreptăţească bănuiala. Devenise lividă.

— Ce spui, Pierre ? Ce tot spui...

Băiatul rosti din nou, încet, cu gravitate :

— Lasă, am înţeles de mult. Nu mai trebuie să te necăjeşti, ştiu, da, îmi dau seama... Nu mai plînge, mamă, la urma urmei, nu e vina ta...

Fannie se lăsă pe spate, în scaun. Pierre crezu că o să moară de remuşcări şi de ruşine, alergă la ea.

— Mamă, mamă !

Îl luă în braţe, cu frenezie. Nu putea să-şi dea seama pînă la ce punct trebuise el să se înfrîngă pe sine, să se înalţe pentru a se întoarce la ea. Se vedea numai iertată de singura fiinţă de unde putea să-i vină iertarea. Îl îmbrăţişă, îl înăbuşi, pierdută în lacrimi, plină de gratitudine şi de disperare. Gemea, îl evoca pe soţul mort :

— Jean, Jean, iartă-mă, iertare !...

Ca şi cum prin vocea fiului lor, cel uitat i-ar fi acordat el însuşi îndurarea.

* * *

Fannie născu la 2 octombrie 1917, noaptea. Se serba aniversarea a şaptezeci de ani ai feldmareşalului Hinden-

burg. În magazie, lîngă bucătărie, se aflau vreo cincizeci de germani care făcuseră un foc mare şi beau, mîncau şi cîntau.

Fannie rezistă pînă la ora unsprezece. Pe urmă nu se mai putu împiedica să geamă şi Pierre se trezi.

— Du-te şi cheamă ajutor, micuţule, i se plînse ea. Du-te repede... Sînt prea bolnavă... Nu mai pot.

Pierre, îmbrăcîndu-se în grabă, ieşi, ezită un minut. Nu cunoştea pe nimeni la Herlem căruia să-i ceară ajutor.

Se hotărî dintr-o dată, alergă în întuneric spre carieră. Totul dormea în casa bunicii. Bătu în oblon şi Lise veni să-i deschidă.

Înţelese îndată. Îl lăsă pe Pierre în patul ei, şi punîndu-şi rochia şi paltonul ieşi, apucînd-o pe drumul care ducea spre vîrful colinei. Nu luase lanterna, ca să nu fie văzută de germani, pentru că ora stingerii trecuse. Mergea cu urechea la pîndă, gata să se arunce în şanţ la primul zgomot pe care l-ar fi auzit, la prima siluetă de german pe care ar fi zărit-o pe drum. Dar era linişte. Nu era nimeni pe cîmp. Se linişti repede şi merse mai cu îndrăzneală, sub cerul presărat cu stele şi de un negru albăstrui, de nepătruns. Nu era vînt, nu era lună, nu erau nori. Prin nu se ştie ce minune, tăcuse şi tunul. O pace de taină scălda lumea, sub recea lumină stelară. O noapte solemnă, o adevărată noapte a naşterii.

În această pace imensă, mergea grăbită. Ajunse în vîrful colinei. Acoperişul casei lui Fannie, un acoperiş înalt de paie, apăru, ascuţit şi negru, sub infinitul cerului presărat cu stele, aidoma nestematelor. Lise mai înaintă puţin. O rumoare îi ajunse, crescînd, la urechi, vacarmul oamenilor strigînd, rîzînd şi cîntînd. Zgomotul venea din magazie. Erau acolo vreo cincizeci, în paie şi fîn, bînd şi mîncînd, lălăind, certîndu-se, rîzînd şi abrutizîndu-se, uitînd într-o orgie brutală grozăvia pe care o trăiau. Lise îşi aminti că sărbătoreau în acel 2 octombrie a şaptezecea aniversare a lui Hindenburg. Mută, umbră neagră grăbită, furişată, se strecură ca un spectru în zona de lumină roşie a porţii deschise şi înaintă spre casă. Înăuntru domnea tăcerea. Se zărea prin fereastră o lucire tremurătoare dansînd, o pată de lu-

mină roşietică în mijlocul întunericului, ca aceea care-i călăuzea pe păstori spre staul. Ceea ce făcea un contrast aproape tragic, umila luminiţă palpitînd în liniştea şi, în spate, lumina puternică din magazie, glasurile încleiate de vin, răguşite şi discordante ale bărbaţilor beţi, intonînd „*Gloria*“ în onoarea bătrînului Hindenburg.

Gloria, victoria,
cu inima, cu mîna,
Pentru Patrie.
Păsările, în pădurile noastre,
Cu cîntecul lor atît de dulce...
Patria noastră, patria noastră,
o vom revedea într-o zi.
Da, o vom revedea.

În întuneric, Lise împinse uşa şi intră în căsuţă.

Înăuntru era aproape beznă. Pe masă se afla un vas de lut în care ardea o feştilă, ca o torţă din vremurile barbare. Într-un colţ, patul. Deasupra, o formă nedesluşită şi albă, în chinuri. Se auzea un horcăit.

În jurul patului, doi bărbaţi se învîrteau, doi tineri soldaţi germani de optsprezece ani, în cămaşă, în şosete groase, tropăind în sînge, cu mînecile suflecate, cu mîinile îmbibate şi roşii pînă la cot, ca nişte măcelari. Asudau, înjurau, făceau tot ce puteau, bieţii băieţi. Descompuşi şi palizi, speriaţi, descumpăniţi, însufleţiţi de dorinţa de a fi utili, alergaseră şi asistau, într-un elan generos de milă umană şi de ajutorare, pentru prima oară, la venirea pe lume a unei fiinţe...

* * *

Fu o fetiţă. O numiră Jeannette. Lise veni în fiecare zi să vadă de ea şi s-o îngrijească. Avea remuşcări că fusese prea aspră. Nu-i spunea nimic lui Fannie, dar făcea curat şi-i aducea de mîncare. Acum Pierre se întorcea la carieră. Bunica lui, bătrîna Berthe, îl vedea sosind în fiecare dimineaţă. Băiatul intra, se aşeza lîngă foc, nu ştia cum să înceapă.

— Ce-i în cratița asta mare, bunico ?
— Orez.
— Ah ! orez...
O tăcere.
— Și-i pentru prînzul tău, orezul ăsta ?
— Da.
— Ah !...
— Și la tine acasă, Pierre ?
— La noi ? A, astăzi n-avem mare lucru...
— Atunci, iei masa cu noi ? spunea în cele din urmă Berthe.

El se înroșea de plăcere, nu se putea să nu se simtă în largul lui.

— Dacă îți face plăcere, bunico, vreau...

Fannie nu-și mai reveni. Veni iarna și frigul. Fannie își petrecea zilele în pat, învelită într-o cuvertură, cu genunchii la gură. Lise făcea totul acasă la ea. Fannie rămînea indiferentă, cu gîndurile duse. Abia mînca, se interesa puțin de micuță, pe care nu putea s-o alăpteze. Ai fi zis că nici nu se mai află pe lumea asta. Dormea puțin, vorbea singură nopți întregi și-l speria pe Pierre. Curînd deveni limpede că-și pierdea mințile. Pierre ar fi vrut s-o ducă la carieră, dar Fannie refuza să-și părăsească patul, fie și pentru o oră. Lise începu să se teamă pentru Pierre și pentru pruncă. Parcă știi la ce grozăvii să te-aștepți din partea unei minți smintite ?

Dispăru într-o dimineață de ianuarie. O căutară peste tot. N-o mai găsiră. Trebuiră să accepte ideea că plecase la întîmplare, în căutarea a cine știe ce, — a morților ei, poate, — sau că pierise pe undeva, într-o văgăună. Se resemnară cu această dispariție cînd o întîmplare le destăinui destinul Fanniei. Era în februarie 1918, pe un îngheț înspăimîntător. Eleșteul carierei nu mai era decît un bloc de piatră. Băieții veneau să patineze aici și făcuseră un alunecuș pe malurile lui. Unul dintre ei, ca să taie ramuri dintr-o salcie crescută pe coasta carierei, aproape de creasta zidului de piatră, încercă să-l escaladeze... Ajunse la salcie. Se aplecă să-i vadă de acolo de sus pe prieteni și eleșteul. Și așa se făcu că prin masa de cristal translucid și în-

gheţat, zări, sau mai degrabă ghici o formă lungă, prinsă sub gheaţă, cu faţa spre cer, cu părul lung, blond, despletit pe spate. Pietrificîndu-l, gerul respectase supla ondulare a pletelor. Sicriu regesc, asemenea unui diamant enorm, în fundul carierei albe şi sălbatice, unde Fannie găsise în sfîrşit liniştea din urmă.

Voiră să o scoată de-acolo. Încercară să spargă gheaţa. Nu reuşiră decît să rupă două degete ale moartei. Ca să o scoată, trebuiau să aştepte dezgheţul.

Lise îi înfie pe cei doi orfani.

Partea a treia

CAPITOLUL ÎNTÎI

Închisoarea din Reinbach era construită în stea, conform planului obișnuit. Patru etaje de celule suprapuse erau dispuse în raze în jurul unui ax central, de unde plecau coridoarele. De aici, un singur gardian supraveghea toată închisoarea.

Daniel Decraemer ocupa celula 381, sector D, etajul 4, în fundul culoarului. Poziție privilegiată, mai aproape de lumină și mai departe de gardian. Celula era mică, înaltă, zugrăvită în galben, pardosită cu dale albastre, luminată printr-o ferestruică înaltă și, una peste alta, destul de veselă. Se vedea acolo o masă care noaptea se deplia pentru a deveni pat, un scaun prins cu lanț, un mic dulap, și un closet din faianță, cu instalație de apă.

Decraemer se afla aici de la începutul lui 1916. Judecat, condamnat la cinci ani de detenție după incendierea uzinei, făcuse drumul cu trenul pînă la Aix-la-Chapelle, traversase orașul pe jos în huiduielile germanilor, care-l numeau „spion" și-l scuipau în față, stătuse cîteva zile în închisoare și plecase din nou cu trenul spre Reinbach. Suportase aici umilința antropometriei, a fotografiilor, a măsurătorilor, a amprentelor digitale. Pe urmă, fusese despuiat de veșminte și de nume.

La Reinbach se afla de un an și două luni. Reinbach este un sat situat într-o vale, între dealuri împădurite. Trece pe aici o cale ferată. Închisoarea e aproape de gară.

Detenția îl marcase pe Decraemer. O suporta prin toate simțurile. Îl obseda, îi asedia gîndirea, vederea, auzul și chiar mirosul. Nu era nimic care să nu-i aducă aminte la orice oră că se afla în captivitate. Chiar mirosul fetid de spital și de menajerie care bîntuia aceste culoare, nu-l întîlneai în altă parte. De patru sute de zile

trăia cu apăsarea, cu obsesia singurătăţii şi a foamei. Petrecea ore întregi încercînd să potolească o cumplită dorinţă de libertate, o frenezie de evaziune şi de spaţiu precum şi tortura unui organism devorat de foame. O bucată de pîine lipicioasă, subţire, aproape cît un carnet de buzunar, o farfurie de cotoare de varză, mai degrabă un fel de napi mari, trebuiau să ajungă pentru o zi întreagă. Decraemer mînca pîinea ca desert, o făcea să dureze ore în şir. Uneori, pentru a varia meniul, primeau sardele crude, vechi, sau frunzele de la varză în locul cotoarelor.

Alteori, spre prînz, se răspîndea pe coridoare un miros îngrozitor, un miros de acetilenă care provoca în celule strigăte de protest. Acest miros anunţa „supa cu carbură", o supă urît mirositoare, fetidă, negricioasă, care duhnea ciudat a acetilenă. Prin „Înşeală-moartea", gardianul său, Decraemer primi explicaţia reţetei. În oraşele germane, locuitorii aveau ordinul de a face din resturile lor menajere două părţi : mai întîi resturi minerale, apoi resturi animale şi vegetale, pe care le strîngeau separat. Acestea din urmă erau deshidratate şi transformate în praf în cuptoare speciale. Apoi, diluate în apă caldă, ele compuneau ciorba prizonierilor. Dar desecarea provoca reacţii chimice complicate, ce erau cauza acestui extraordinar miros de acetilenă. O asemenea zeamă distrugea iremediabil intestinele. De cînd aflase reţeta, Decraemer nu mai reuşea s-o înghită şi se mulţumea numai cu pîinea.

Alte dăţi aveau o fiertură de ierburi, un lichid verzui, acoperit literalmente cu o pînză de insecte fierte, în întregime negre. Trebuia s-o „smîntînească". Ţi se întorcea stomacul pe dos. Nici în acele zile Decraemer nu mînca. Era fericit cînd sosirea unui colet din Lille, plin cu pesmeţi, ciocolată şi conserve, îi permitea să-şi facă o masă acceptabilă. Dar cel mai adesea coletele ajungeau străpunse de o gaură, o gaură mare cît mîna, pe unde se dusese cea mai mare parte a conţinutului. Uneori ele erau chiar în întregime goale, avînd ca lest, în bătaie de joc, pietricele. Şi foamea îl chinuia pe Decraemer.

La acest regim stomacul se strînge, organismul se contractează, adoptă cu de la sine putere o viaţă vegetativă, o existenţă de avară economie a forţelor. Instinctiv, Decraemer rămînea aşezat pe vine într-un colţ al celulei, cu

cuvertura înfăşurată în jurul lui, ghemuit, strîns, ţinîndu-şi respiraţia, adunîndu-şi căldura în cuvertură, ca pe un preţios fluid, cu spiritul pierdut într-un gol înspăimîntător. Şi dacă era surprins astfel, mai risca să fie şi pedepsit. În orice moment, rondul sau un gardian puteau să treacă, să-şi arunce o privire prin vizor şi să-l ducă pe Decraemer în celula neagră.

Vizorul, spion vigilent, ochi mereu deschis asupra ta, era pentru Decraemer una din cele mai mari suferinţe. O asemenea închiziţie continuă e un supliciu. Nu te mai simţi om. Nu mai ai nici un gest firesc. Te ştii, te simţi supravegheat. Devii, în ciuda ta, un om neliniştit, prudent, tăinuitor. Minciuna pătrunde fără voie în tine. Ai impresia clară a unei diminuări a demnităţii tale de om, adopţi obşnuinţa falsităţii.

Singura destindere fizică era plimbarea, care se făcea în comun, într-o curte largă, nepavată, înconjurată de un drum supraînălţat. Se repezeau spre ea cu zgomot, cu o ceată de cîini scoşi din lanţ, de nebuni, de oameni fără raţiune, cu strigăte, gesticulări, exclamaţii pe care gardienii nu le puteau reprima. Calmul odată restabilit, o porneau, mergeau unul în spatele celuilalt, la cinci metri distanţă, făcînd ocolul curţii imense la nesfîrşit, sub ochii gardienilor. Ciudată defilare de ocnaşi, înveşmîntaţi în haine de aba cenuşie, raşi şi tunşi, civili cu şapcă sau în vestoane, cu pălărie de paie, bărbaţi în bluze gri, kaki sau negre, preoţi în sutane, muncitori în salopete. Mergeau, se apropiau pe nesimţite unul de altul pentru a schimba două cuvinte, pentru a-şi da puţin curaj. Şi strigătul, un fel de lătrat al gardienilor care te făcea să sari înapoi :

— *Abstand !*

În mijlocul curţii creşteau verzele. Le priveau, încercau să se apropie de ele. Cu o lovitură iute de picior, clătinau una din stratul ei de argilă. La turul următor, o smulgeau din rădăcină. Încă un tur, şi cu un gest de o promptitudine de necrezut, se aplecau şi o luau. O ascundeau în sîn, lipită de piele, ca pe o bucată din ei înşişi.

Se aflau acolo, amestecaţi cu deţinuţii politici, condamnaţi de drept comun, feţe abrutizate pe care era întipărită crima şi al căror rîs, voce, privire numai, provocau

oroare. Era un paracliser care-şi omorîse tatăl, un uşier care-l spînzurase pe binefăcătorul său pentru a-l moşteni, bandiţi, hoţi. Trăiau alături, împreună, şi gardienii îi confundau. Puţin cîte puţin simţeai cum îţi pierzi întreaga demnitate de om. „Înşeală-moartea", un gardian supranumit astfel pentru că îl luaseră ca mort de pe un cîmp de luptă, şi care păstrase din păţania asta o mască lividă şi înspăimîntătoare, venea de-o sută de ori pe zi să-l pîndească pe Daniel prin vizor. Seara, la ora patru, deschidea celula, cerea veşmintele priozonierului, îl lăsa în cămaşă, îngheţat şi dîrdîind pînă a doua zi dimineaţa. Avusese loc o bătaie între un prizonier şi un gardian. Li se luaseră furculiţele şi lingurile, pentru a nu lăsa vreo armă deţinuţilor. Decraemer trebuia să-şi mănînce fiertura de napi cu degetele şi să leorpăie lichidul ca un cîine. Trăind astfel, omul se degradează şi devine asemenea animalului.

Dar ceea ce era mai greu ca orice era singurătatea. Încet, Decraemer simţea cum i se lichefiază creierul. La începutul întemniţării ai o întreagă masă de amintiri de folosit, emoţii de clasat, de pus ordine în tine însuţi, să-ţi impui o adaptare nouă. Toate astea se fac destul de repede. Curînd vine plictiseala. Cauţi să trăieşti din experienţa ta. Ţi-i aduci aminte pe ai tăi, munca, cunoştinţele, lecturile, pe toţi cei pe care i-ai iubit, urît, întîlnit. Pe urmă îţi dai seama că treptat toate acestea devin îndepărtate şi lipsite de interes, şi aproape străine. Te detaşezi, vezi estompîndu-se, voalîndu-se, devenind neclară toată masa aceea de amintiri. Nu-ţi mai aparţine. Nu mai ajungi s-o evoci cu claritate. Nu ai nici fotografii, nici scrisori, nici hîrtii, nimic material de care să-ţi prinzi amintirile. Îţi dai seama într-o bună zi că nu mai ştii feţele alor tăi, că le vezi mai puţin limpede, că nu mai poţi să le evoci după bunul plac. Şi pentru a înlocui această masă de memorie care cade încetişor într-o ceaţă nemişcată, nu ai nimic. Spiritul nu mai primeşte, nu mai înmagazinează, noi straturi de amintiri nu se mai suprapun peste cele ce se înmormîntează şi se întunecă într-o noapte oribilă. Te temi, eşti exasperat, te cramponezi de tine însuţi, te agăţi de acel ceva pe care-l credeai atît de ferm şi pe care-l simţi dintr-o dată fugar şi evanescent ca o fantomă, personalitatea, eul. Faci în gol un efort enorm, cobori în conştiinţa

ta, te scotoceşti şi te biciui, te chinuieşti pentru a-ţi trezi spiritul chinuit, pe moarte. Şi nu strîngi în braţe decît golul. Nu mai este nimic, şi te întrebi cu teroare dacă mintea, sufletul, personalitatea există, pentru că ele nu par decît rezultatul înregistrărilor făcute de simţuri. În închisoare nu mai înregistrezi. Fiecare zi identică aduce aceleaşi emoţii, aceleaşi senzaţii. Şi spiritul devine o apă leneşă, un eleşteu stătător şi mort, unde căderea regulată şi eternă a unei picături de apă, la intervale lungi, trezeşte un clipocit mohorît şi scurt.

Decraemer se gîndea cu oroare că nu era aici decît de un an. I se părea că trăise o viaţă. Prima iarnă, cu nopţile ei de cincisprezece şi şaisprezece ore, abia întrerupte de un scurt interval de lumină, această viaţă veşnic în întuneric, în singurătate, cu picioarele goale şi în cămaşă, fără veşminte şi fără hrană, i se păruse că se lungise o întreagă eternitate. Venise vara, lumina, zilele lungi, o rază a soarelui la asfinţit, numai un sfert de oră, ca un sărut de viaţă dat prizonierului, printre gratii. Acum se întorcea iarna. Cocoţat pe masă, agăţat de marginile ferestrei, Decraemer privea prin ferestruică toamna cum cocea cu fiecare zi pe laturile dealurilor recolta de aur a pădurilor. Încă o iarnă, încă o noapte de aproape două sute de zile. Niciodată frumuseţea efemeră a lucrurilor nu i se mai păruse atît de vie şi de dorit. Sub el, în mijlocul curţii, foarte jos şi foarte departe, se afla un copac, un copac frumos, solitar şi falnic, cu coroana fremătătoare, de un minunat verde-arămiu. Decraemer ar fi dat zece ani din viaţă să se poată duce să se culce sub acest copac, cu mîinile împreunate sub ceafă, să-i respire vigoarea proaspătă şi să-şi piardă privirea în el. Un punct alb, minuscul şi plutitor, un fluture purtat de vînt, îi umplea inima de tulburare, de o aspiraţie dureroasă spre viaţă, spre libertate. Şi cînd uneori, foarte rar, venea o pasăre pe marginea ferestrei, nici nu mai mişca, o contempla cu fervoare, îi adresa încetişor o rugă, un fel de invocaţie patetică. Se gîndea la sfîntul Francisc din Assisi, care vrăjea păsările, şi îi venea să plîngă ca unui copil. Nu se mai recunoştea. S-ar fi zis că întreaga lui inimă se înmuiase ca cea a unui prunc.

Cel mai dureros era să se gîndească la ai săi, la fiul şi soţia lui. O să-i mai vadă ? Ce se va alege de Jacques,

fără el ? Şi Adrienne ? O revedea atît de atrăgătoare, de ispititoare, ca un frumos fruct carnal. Amintiri de foc se trezeau în el şi-l ardeau. Evoca pasiunea lor, suporta, în acest deşert al sufletului care este închisoarea, halucinaţia dureroasă a trupului. Ea îi lipsea ca un aliment, ca o hrană fizică. Memoria spiritului său o chema din toate forţele, şi la fel memoria trupului. Şi suferea o dublă sfîşiere, o dublă smulgere. În acele ore, se arunca asupra unei munci, voia să aibă ceva de făcut, indiferent ce. Curăţa dalele, ceruia dedesubtul patului, începea să-şi spele rufele, o batistă, o cămaşă, şi o lua de la cap de două ori, de trei ori, de zece ori, se încăpăţîna într-o treabă stupidă, inutilă, pentru a se epuiza, a-şi face de lucru, pentru a da acelui straniu animal care locuia în craniul său şi care se numeşte gîndire, un aliment, ceva de mistuit.

Se slujea de orice. Număra una cîte una, prosteşte, mecanic, dalele din pardoseală. Diseca muşte, mirat să poată vedea atît de bine cu ochii lui lucruri pe care nu le mai examinase niciodată, jocul minunat al trompei, nervurile aripei, părul de pe abdomen şi tars, munca inteligentă, logică, labele care desfăceau aripile şi frecau capul, cînd lăsa pe masă insecta ameţită. Inventa jocuri, încerca să joace pe dinafară partide de dame, să efectueze calcule, înmulţiri complicate, imagina nuvele, subiecte de roman, de piese de teatru. Le lăsa pe toate baltă repede, fără să poată merge prea departe. Nu înainta. Se rătăcea, în lipsa unei peniţe, a unei bucăţi de hîrtie, îşi pierdea curajul. Simţea că mintea lui nu era decît un instrument, o maşină de înghiţit realitatea, ca s-o mestece, şi s-o înmagazineze pentru a o restitui sub formă de amintiri. Fără alimente, fără impresii exterioare, creierul devenea inutil ca o moară fără grîu. Şi Decraemer avea impresia că vede, că simte în el creierul ruginind şi dereglîndu-se fără leac. Devenea pentru el o durere fizică să aibă mereu sub ochi aceeaşi celulă, acelaşi cadru. Ochiul, se spune, are nevoie de un anumit număr de imagini. Acestea îi lipseau lui Decraemer, şi el o simţea din plin. Vederea îi slăbea. Şi spiritul lui suferea de o aceeaşi lipsă, slăbea.

Singurul moment cînd simţea în jurul lui viaţa era spre seară, după ultimul control al gardianului. Cunoştea ora-

rul. Prin miile de zgomote regulate ale lumii care continuă în jurul lui, prizonierul cunoaște fuga timpului la fel de bine ca datorită orologiului. La această oră își treceau cu greu capul afară prin ferestruică și vorbeau unul cu altul. Discuții mohorîte, bîrfe de închisoare, știri absurde despre război, eliberarea apropiată, unicul subiect al tuturor convorbirilor. Decraemer avea ca vecin în dreapta pe Arthur, un jandarm belgian solid, care îl tutuia, îi spunea Daniel, și se arăta pe cît de prostește optimist, pe atît de preocupat de stomacul și de digestiile sale. Îl învăță pe Daniel cum să amelioreze masa obișnuită, cum să facă o supă cu pesmeți, s-o lungească cu ulei din cutiile de sardele, să-și asigure scaune bune. Decraemer se simțea îngrețoșat. La stînga lui era Vlaems, un avocat, un intelectual de data asta, dar descurajat ca aproape toți intelectualii și ca toți bogații, aflați în încercare, jalnic de pesimist, plin de teamă, gemînd pentru ai săi și pentru el însuși. Vorbele lui îi răpeau lui Decraemer bruma de curaj ce-i rămăsese. Mai departe, conversațiile celorlalți prizonieri nu erau decît bîrfe fără însemnătate și stupidități. Așa încît destul de repede Decraemer ajunse să disprețuiască acest lamentabil derivativ al singurătății sale și să-i lase pe alții să flecărească seara prin ferăstruică, fără să se mai amestece în discuții. Îi lipseau oamenii. Nu se simțea, evident, făcut pentru această recluziune. Și pe de altă parte, oamenii i se păreau în această încercare încă și mai josnici decît în existența obișnuită. Părea că suferința îi degrada, îi apropia de animale. Deveneau cu toții sălbatici. Foamea îi făcea inumani. Stratul de civilizație se dezlipea, făcea loc instinctelor. Uneori administrația primea pesmeți din America pentru a-i distribui prizonierilor. Hausefater, șeful închisorii, ordona să le fie distribuiți în curte, în timpul orei de plimbare. Și pentru aceste biete bucățele de alimente, pentru un pesmet sfărîmat, o fărîmiță acordată unuia mai degrabă decît altuia, se stîrneau proteste amare, certuri sălbatice. Se insultau, s-ar fi bătut pentru o bucățică lipsă, pentru o părticică pe nedrept ridicată de jos, și asta sub ochii germanilor. Un bancher, un notar, un avocat se insultau ca niște hamali, pentru

că unul primise o bucată în plus față de altul. Se băteau de-a binelea cine să fie servit ultimul, pentru firimituri... Lăsînd deoparte în sfîrșit o întreagă lume de tentații, de infamii, de bestialitate, o sexualitate excerbată în singurătate și abstinență, de confidențe dezgustătoare de la prizonier la prizonier, ecoul perversiunilor unor imaginații depravate în celulele în care erau închiși bărbați tineri, doi cîte doi, din lipsă de spațiu, totul sfîrșea prin a-l îndepărta pe Decraemer de acești oameni, făcîndu-l să se închidă în sine. Conform cu temperamentul și instinctele lor cei închiși clădeau pe o siluetă feminină, zărită în fugă, ghicită la capătul unui coridor sau al unei curți, romane imposibile, intrigi himerice, ideile sau visuri brutale de satisfacere... La mulți dintre ei, aceasta devenise aproape nebunie, o obsesie.

Încît în general, puținele relații pe care Decraemer le putea întreține cu semenii săi nu făceau decît să-i sporească descumpănirea și sila, dezgustul față de o umanitate prea urîtă. Din toate puterile sale tindea spre altceva, refuza să accepte toate astea. Nu mai voia să admită că pentru o astfel de umanitate se sacrificase, rezistase inamicului, își incendiase uzina. Trebuia să fie altceva, sau atunci ar fi cu adevărat înspăimîntător să fi venit aici să moară pentru nimic. Altădată, ar fi acceptat un asemenea neant al lumii, o filozofie atît de neagră, atît de lipsită de speranță. Acum, nu mai putea să o facă. Primul său sacrificiu îl ridicase deasupra lui însuși. Refuza acum să-l fi făcut degeaba. Și fără să găsească soluția, fără să găsească ieșirea din întunericul în care se zbătea, se revolta din toate puterile împotriva acestei zidiri de viu. Mai mult decît corpului său, spiritului îi lipsea oxigenul și se simțea amenințat să se înăbușe.

II

În acest moment sosiră la Reinbach abatele Sennevilliers și Hennedyck.

Decraemer îi recunoscu din întîmplare, de foarte departe, în timpul plimbării. Nu putu să le spună nimic. Intră

răscolit în celula lui, aşteptînd ziua următoare cu nervozitate nebună.

A doua zi, la plimbare, în timp ce ieşeau prizonierii, făcu în aşa fel încît să-i lase să treacă, prefăcîndu-se că se opreşte să-şi scoată un fir de praf din ochi. Astfel, îi văzu trecînd pe abate, apoi pe Hennedyck. Îi strigă, ei se întoarseră, ezitară o secundă să-l recunoască, neputînd să-şi ascundă în întregime spaima în faţa acestui chip. Toţi trei avură timp să se îmbrăţişeze pe furiş.

Curînd, printr-unul dintre prizonierii care aduceau dimineaţa şi seara tainul, Decraemer află că abatele cîştigase favoarea administraţiei. Foarte repede, obţinuse o anumită libertate, mici privilegii. Lucra într-un birou de repartizare a cotelor trimise prizonierilor de către familii.

Primul lucru pe care abatele i-l trimise lui Decraemer fu o carte. Prizonierul de corvoadă (li se spunea calafaţi) i-o aduse pe ascuns şi-i spuse că i-o va lua peste trei zile. Decraemer o ascunse sub salteaua de paie, trăi o dimineaţă febrilă, aşteptă cu o nerăbdare teribilă să treacă rondul şi ora de masă. În sfîrşit, după o ultimă privire aruncată prin vizoare, gardienii se îndepărtară pentru cîteva ore. Şi Decraemer putu să alerge la cartea lui, să o deschidă, să o înghită ca pe o pîine. Era istorisirea călătoriei unui misionar în Thibet, o poveste destul de plicticoasă, dar pe care Decraemer o găsea patetică, plină de forţă, şi care făcu asupra lui o impresie violentă. Indiferent ce ar fi fost, el ar fi devorat-o cu aceeaşi patimă. Spiritul său înfometat avea nevoie de o hrană. Citea avid şi cu avariţie, rînd după rînd, savurînd, gustînd, puricînd, fără să piardă nici o literă, adunînd într-un fel firimiturile acestei hrane spirituale şi simţind viaţa reintrînd în el, creierul lui asimilînd noi elemente constructive, noi substanţe.

Înapoie cartea, primi o alta, îşi dădu seama că acum circula prin închisoare un fel de bibliotecă ascunsă. Şi odată cu cărţile, un adevărat val de viaţă mergea din celulă în celulă. Se afla aici cîte ceva din toate. Cîteva romane, cîteva cărţi de ştiinţă, o colecţie din *Corespondent*, povestioare pentru copii. Citea orice cu aceeaşi ardoare. Aceste lecturi i se întipăreau în minte cu o intensitate extraordinară. Nimic nu se impregnează mai puternic, ni-

mic nu rămîne mai mult ca aceste lecturi făcute în fundul unei celule.

Venea iarna. Începeau din nou să sufere de frig şi din cauza nopţii fără sfîrşit. De la ora trei, ziua murea în celula lui Decraemer, şi întunericul îl copleşea, îl asedia pînă a doua zi dimineaţa, pe la ora şapte. Într-o zi pe la prînz, în acelaşi timp cu supa, prizonierul de serviciu îi aduse şi o cutie. Înăuntru Decraemer găsi un tub de sticlă, o meşă de bumbac, cîteva beţe de chibrit, o sticlă de cerneală plină cu gaz. Mai era şi un bilet scurt de la abate : „Ai grijă să astupi fereastra. Curaj, Sennevilliers".

O lampă ! Decraemer, care de obicei vedea venind seara ca pe o agonie, aşteptă acum noaptea cu febrilitate. În sfîrşit, gardianul îşi făcu ultimul rond. Decraemer acoperi ferăstruica cu o cuvertură, puse cutia pe masă, cu fundul întors spre uşă, şi aşeză tubul şi meşa înmuiată în gaz, o aprinse. Cutia forma un ecran. Prin vizor, gardienii nu puteau să vadă nimic. Şi în nişa ei, minusculă şi pîlpîitoare, flacăra ardea ca o stea. Decraemer o contempla, o adora. Era atît de frumoasă, încît nu se mai gîndea să citească, îi ajungeau flacăra, focul, încă puţină viaţă furată inamicului, miraculos regăsită. O invoca, îi adresa un soi de rugă mută, ca unei fiinţe vii. Îşi simţea sufletul ca al unui primitiv în faţa căruia reînvia magia focului. Nu înţelegea cum putuse abatele să-şi procure tubul, sticla, chibriturile. Era aproape o minune. Şi Decraemer se simţea mai puţin singur, nemaipomenit de încurajat acum că-l avea lîngă el pe acest prieten pe care nu putea să-l vadă şi care găsea totuşi mijlocul, într-o singurătate şi o nefericire asemănătoare cu ale lui, să îmbunătăţească soarta altora din jurul său.

Cîtva timp, abatele suferise o criză de disperare, de nostalgie şi de apatie, la fel ca Decraemer. Inactivitatea îl omora, îşi dădu curînd seama de asta. Ca şi ceilalţi, căutase repede să scape de această moarte lentă. Cultivat, obişnuit cu activităţile spiritului, se bucura de resurse şi de o ingeniozitate excepţionale. Găsise un derivativ. Se apucase să studieze germana. Pe rafturile micului dulăpior se aflau bucăţi de ziare germane, ca să le ferească de murdărie. Germanii aveau grijă să nu lase decît paginile cu anunţuri, pentru ca prizonierii să nu aibă nici o

veste despre front. Dar era exact ce-i trebuia abatelui. Pentru că găsea în ele schiţe, reproduceri de obiecte, cu un vocabular variat şi întins. Faptul că ştia englezeşte, că era obişnuit cu pronunţia germană pe care o auzise atît de des în Nord, îl ajuta de asemenea. Învăţă cîteva cuvinte. Se aventură să le spună gardianului, arătînd obiectul pe care îl numea. Celălalt fu uimit, zîmbi... Abatele îi arătă anunţurile decupate, un fel de lexic primitiv pe care şi-l forma cu răbdare. Omul fu mişcat. Cîteva zile mai tîrziu, îi aduse abatelui un mic dicţionar, apoi o gramatică.

Abatele era salvat. Începu să studieze germana. Gardianul îi corecta accentul încă nesigur. Abatele nu mai suferea de singurătate.

Uneori, primea cîte o scrisoare de la Lise. Plicurile erau adresate lui „Herr Doktor Sennevilliers". Titlul îi izbea pe germani. Obermeisterul închisorii, destul de măgulit să aibă printre deţinuţi un om de o astfel de importanţă, şi avertizat de către gardian de eforturile abatelui, venea din cînd în cînd să-l viziteze. Cum abatele progresa în studiul germanei, Obermeisterul îi propuse să-l folosească în munca de birou şi pentru a-i sluji drept intermediar între administraţie şi prizonierii francezi. Avea să fie omul de încredere, *Verstrauenmann*, al directorului.

Abatele se pomeni astfel în faţa unei munci imense, a unei mizerii imense, care-i interzicea să se gîndească la a lui. Exista un prim element, un stoc mic de cărţi pe care cîţiva prizonieri mai fericiţi şi le împărţeau. Abatele strînse toţi banii de care dispunea, cumpără şi alte cărţi, tot ce găsi, organiză un fel de bibliotecă secretă şi ambulantă. Banii veneau de la gardieni. Îi obţineau vînzîndu-le ciocolată şi conserve pe care le primeau în colete. Abatele dezvoltă acest sistem de troc. Cerea celor mai bogaţi o dijmă pe coletele lor, făcu chete pentru sărmani, le dădu puţină bunăstare. Obţinu alcool de aprins de la tîmplarii care lucrau în închisoare, fabrică reşouri din cutii de conserve şi le făcu să ajungă la Hennedyck, Decraemer şi la alţii. Găsi la farmacie eprubete pentru a face din ele lămpi mici, le făcu fitile din firele hainelor lui, scoase gaz din lămpile de pe coridoare servindu-se de un fitil ca de un sifon. În felul acesta Decraemer avu lumină şi gaz în mod regulat.

În plus, abatele aducea aproape peste tot puțin sprijin moral. Îl susținea pe Hennedyck, care nu primea din Roubaix decît colete neînsoțite de vreo scrisoare și se neliniștea, își credea soția plecată în Franța și plănuia să evadeze, să ajungă la ea prin Olanda. Găsea bolnavi, oameni slabi, lași, egoiști pînă și în această singurătate, tineri care fuseseră puși împreună cu alții din lipsă de spațiu și pe care îi chinuiau odioase dereglări fiziologice... Le aducea acestora singurul remediu, munca, le propunea să înceapă să studieze latina sau științele, obținea să li se dea hîrtie și cerneală și înlocuia pentru ei cărțile. Numai munca îi scăpa de ispită și îi salva. Și văzînd aceste rezultate, abatele se întreba ce va deveni omul cînd mașinile îl vor condamna la lene, și întrevedea, dincolo de problema bunăstării, o a doua problemă, în alt fel gravă, și la care atît de puțini se gîndesc.

Daniel afla despre întreagă această operă de la „calafați" și beneficia de ea. Auzi curînd că abatele se ocupa să aranjeze o întîlnire între ei. Ceruse să-i poată vedea în celula sa, o oră sau două pe săptămînă. Se aștepta acordul de la Berlin. Fură autorizați să se vadă de două ori pe săptămînă, o oră.

Aceasta însemnă pentru Decraemer o adevărată resurecție. Viața redevenea posibilă pentru el. Puțină mîncare, o carte, lumină, — și din cînd în cînd această vizită, erau pentru el o ușurare de nedescris. De atunci putu să-l urmărească de departe pe abate în opera lui, să-l vadă muncind, să-l vadă fericit chiar în această închisoare, pentru că abatele suferea infinit mai puțin decît alții, găsea pînă și bucurii aici, se interesa de orice, păstra gustul de a trăi, gîndirea, prevederea viitorului, poate tocmai pentru că pusese acest viitor în mîinile altuia. Chiar și acolo, unde cei mai mulți cădeau în inactivitate, el găsise un cîmp de acțiune nesfîrșit, ajunsese să găsească timpul prea scurt ! Daniel îl invidia, îl simțea nemaipomenit de bogat, bogat prin religie, printr-un sprijin, printr-o credință, fericit pentru că nu căuta fericirea în el însuși, ci în fericirea altora, căci numai acolo o poți găsi. Decraemer contempla minunîndu-se grandoarea, demnitatea unui om mare prin el însuși, și pe care-l înălțau

încă un ideal și o credință, care se călea din nou cu fiecare zi, se exalta din nou, regăsea posibilități de înnobilare în rugăciune, în examenul sever pe care și-l făcea sieși. De aici voința, mîndria de a rămîne om, de a nu abdica cu nimic de la demnitatea sa umană, în lucrurile mari, ca și în cele mici. Chiar în fața gardienilor, a șefilor, a Oberului, a *Hausefaterului*, abatele rămînea el însuși și superior lor fără efort. Cea mai mare nedreptate, o insultă, un afront, nu-l umpleau nici de mînie, nici nu-l făceau să plîngă, ca pe mulți alții. Pe cînd ei se plîngeau, aruncau pe ferăstruică gamela cu mîncare, se revoltau împotriva unei hrane infecte, el o accepta, o mînca, îndeplinea toate astea ca pe o datorie, începea prin ce era mai rău ca să termine cu ce era mai bun. Era răsplătit printr-o stare fizică mai satisfăcătoare. Își trata corpul cum își trata și spiritul, cu înțelepciune, ca pe un bun instrument folositor, și nu ca pe un țel, ca pe un scop în sine, un obiect de cult și adorație. Și cum pentru el trupul nu era decît un mijloc, suferințele îl acreau mai puțin, îi provocau o răscolire morală mai mică.

În același timp, rămînea uman, accesibil. Chiar dacă atingea virtuțile cerului, rămînea terestru, sincer, preocupat de smerenie, nevoind mai ales deloc să apară mai bun decît știa el că este. În fața lui Decraemer ca și a altora, avea francheța slăbiciunilor lui. Își mărturisea lupta continuă cu animalul din el. Se simțea că la el sfințenia nu era o stare, ci o luptă. Toată această virtute nu era înnăscută, supraterestră. Abatele rămînea om, și voind să se umilească, apărea cu atît mai măreț. Și lui îi era foame, și el era egoist, suferea din cauza privațiunilor și a murdăriei alimentelor. Își mărturisea ispitele, această dorință de a păstra totul, de a înghiți totul, cînd îi venea cîte un colet cu lucruri bune. Avea orele lui de oboseală, cînd simțea că-i este peste puteri să-și mai asume și grija altora, să ia asupra lui povara acestora, și cînd trebuia să facă eforturi pentru a învinge descurajarea sau anumite antipatii. Își recunoștea un orgoliu subtil. Își declara suferința de a fi privat de sutana lui, veșmîntul amplu, și de a fi trebuit să îmbrace uniforma de dimie a închisorii. Trebuise să-și amintească de mantia regească dată

în batjocură lui Christos, pentru a accepta umilirea. Şi acum îşi reproşa acest lucru ca pe-o greşeală. Luptă, luptă, toată viaţa lui nu fusese decît o luptă, un efort constant spre mai bine. Aşa lipsit cum era de lectură, refuza anumite cărţi, periculoase pentru sinteza sa morală. Respingea *Gazeta Ardenilor*, singurul ziar tolerat de germani în închisoare şi care era o ţesătură de minciuni. Dădea mai întîi altuia obiectul la care ţinea cel mai mult. Toţi prietenii lui aveau mica lor lampă, în vreme ce el nu avea încă lumină. Se constrîngea să-i ajute pe cei pe care îi iubea cel mai puţin. Într-un cuvînt, acest bărbat care nu avea dreptul să iubească femeia, părea să fi revărsat asupra întregii umanităţi posibilităţile sale de devotament, de dragoste şi de sacrificiu. Şi asistînd la această bătălie, la această adevărată luptă pentru sfinţenie, Decraemer ajungea să se întrebe dacă nu cumva celibatul preotului este cu adevărat un lucru bun, dacă nu tocmai acest suprem sacrificiu este cel ce îngăduie să fie dedicată tuturor oamenilor o nevoie de tandreţe nefolosită.

Cuvîntul descurajează, exemplul seduce. În această ambianţă, Decraemer se simţea subjugat. Ar fi dat orice acum să fie un Sennevilliers. Şi iată că îşi dădea seama cu uimire că acest om, pentru el un exemplu inaccesibil, îl admira la rîndul lui.

— Faci mai mult decît mine, Deçraemer, spunea Sennevilliers. Ai făcut mai mult decît mine. Eu n-am nimic pe pămînt, nici situaţie, nici familie. Eu n-am riscat nimic, încă nu risc nimic. Dumneata ai avere, soţie, copil. Ai sacrificat totul. Eu sînt cel care te admiră... Pesemne că cineva a avut gînduri mari cu dumneata, de ţi-a impus atîta suferinţă.

Decraemer fu izbit de aceste cuvinte. — Adevărat, mărturisea el, adevărat... Recunoştea el însuşi că gestul lui era inexplicabil, că totul i-ar fi recomandat mai degrabă capitularea în faţa germanilor, livrarea stocurilor, chiar munca pentru inamic. De ce o făcuse ? Ce forţă îl împinsese ? Putea să iasă din astea un bine ? Totul se schimba în ochii lui. Întrevedea acum un ţel întîmplărilor prin care trecuse, o posibilă utilitate, ca el să devină mai bun. Se

cerceta, își dădu seama cu uimire că abatele avea dreptate, că se înălțase, crescuse de cînd fusese încarcerat. Se detașase de bani, de bunuri. Ce ar putea să-i facă, mîine, sărăcia ? Libertatea în sărăcie ar fi un rai, în comparație cu închisoarea din Reinbach. Acum își cunoștea puterile, slăbiciunile, se cunoștea pe sine. Învățase să savureze bucuriile și frumusețile lumii ca un înțelept, ca un umil, să se exalte în fața flăcării slabe a lămpii lui sau în fața unei margarete sălbatice furate în trecere din curtea de plimbare și vîrîte într-o veche călimară de cerneală. Da, exista în această încercare o utilitate imensă, țelul invizibil al unei mari înțelepciuni.

Este un gînd căruia omul i se abandonează cu dragă inimă, acela că Providența ar fi vegheat în mod special asupra lui, că și-ar fi făcut în legătură cu el proiecte mari. Decraemer era sedus de acest gînd. Confuz încă, simțea că se îndreaptă spre o doctrină a speranței.

* * *

Cît despre Hennedyck, el rămînea și în închisoare om de acțiune. Pregătea evadarea generală.

Se afla în același corp de clădire cu abatele și Decraemer, la etajul patru. Seara, comunica pe fereastră cu vecinii lui, stabilise un întreg sistem de corespondență din celulă în celulă. Cu ajutorul unor frînghii întinse de-a lungul fațadei, reușeau să schimbe alimente și bucăți de hîrtie, pe care mîzgăleau mesaje folosind mici bucăți de plumb împărțite de un prizonier care muncea ca instalator. Aceste mici bucăți de plumb lăsau pe hîrtie o dîră neagră și erau folosite drept creion. Verscleven, un mare industriaș din Anvers, un producător de in pe care Hennedyck îl cunoscuse înainte de război, și pe care germanii îl puneau să spele rufele, fura frînghiile pentru uscatul rufelor și le trecea celorlalți.

Hennedyck, Verscleven, Deraedt instalatorul și un alt tînăr, vecinul lui de celulă, se înțeleseseră să fugă. Și vor lua și pe abate și pe Decraemer, vor încerca să ajungă în Olanda. Verscleven vorbea curent germana și va fi nespus de prețios micii trupe.

Închisoarea era împrejmuită cu un zid înalt. Între acest zid şi un al doilea zid, încă mai înalt, se afla drumul rondului. Zidul interior era străpuns de o poartă ce dădea spre spălătorie. Trebuiau să-şi procure cheia acestei porţi. Zidul exterior era foarte înalt. Era necesar un cîrlig şi o scară de frînghie.

Cîrligul îl procură Hennedyck tăind cu fierăstrăul o bară de la somiera patului lui. Somierele erau prinse sub tăblia mesei. Lama de fierăstrău pentru metal îi fusese furnizată de Deraedt. Verscleven fură un colac de frînghie tare. În zilele de distribuire a pesmeţilor americani luară de fiecare dată cîte o stinghie de la lăzi. Le-au găurit la cele două capete, au trecut frînghia prin ele şi îşi făcură astfel o scară la capătul căreia prinseră cîrligul. Deraedt instalatorul era folosit de germani la verificarea instalaţiilor de apă şi de gaz ale închisorii. Într-o zi, Verscleven, profitînd de neatenţia *werkmeisterului* care conducea munca la spălătorie, îi luă cheile de pe masă, o imprimă pe cea care deschidea poarta ce da spre drumul rondului într-o bucată de miez de pîine, tăie această bucată în două urmînd axul cheii şi obţinu astfel tiparul pe care i-l dădu lui Deraedt. Instalatorul turnă în tipar un aliaj de cositor cu plumb. Obţinură astfel cheia. Totul dura mult, era greu de înfăptuit. Dar aveau această forţă unică, ce înlocuieşte totul : timpul.

Hennedyck primea des pachete. Vîndu conservele gardienilor, cumpără cîteva acte de identitate, haine civile. Totul era pregătit. Hotărîră că vor pleca duminica, la ora supei, cînd bucătăriile vor fi deschise şi cînd vor putea profita de aglomeraţia de pe coridoare. Duminica, gardienii erau cu mult mai puţin numeroşi. Fuga va fi astfel mai uşoară.

În acest moment, Decraemer se îmbolnăvi. De mult timp începuse să slăbească. Avu o sincopă în celula lui, un acces de febră şi de delir. Abatele crezu că o să moară, aşa că refuză să plece.

Duminică la prînz, în vreme ce prizonierii ieşeau pe coridoare, Hennedyck şi ceilalţi trei se strecurară spre intrarea bucătăriei, o luară la fugă, alergară cît îi ţineau picioarele spre spălătorie. Ascunşi în pivniţă, văzură prin

răsuflătoare santinela trecînd să-şi facă rondul. Imediat după asta, urcară şi ei, deschiseră poarta cu cheia falsă şi ajunseră pe drumul rondului. Aruncară frînghia. La a treia încercare, cîrligul se agăţă de marginea zidului. Fixară scara de frînghie, urcară. Şi fără să mai piardă timpul să strîngă scara, să o tragă de cealaltă parte a zidului, alergară cît putură de repede spre pădurea care împodobea îndepărtatele coline. Hennedyck, care îşi scrîntise glezna, era ultimul. Rămînea în urmă. Ceilalţi încercară să-l tragă după ei. El refuză, nevoind să-i vadă prinşi din cauza lui. Se dăduse alarma, clopotul închisorii suna, zgomotul strigătelor şi al ordinelor răcnite se auzea tot mai clar. În cinci minute vor avea în spate o haită de ciini şi de oameni. Hennedyck află mai tîrziu că un prizonier german, rămas din întîmplare în spălătorie, îi văzuse escaladînd zidul şi dăduse alarma.

Parcurseră alergînd cîţiva kilometri. Se apropiau de pădure. Din depărtare se vedeau sosind în fugă vreo treizeci de gardieni cu puşti. Hennedyck simţi că nu va ajunge la pădure. Încetă să mai alerge, se aşeză, îi aşteptă pe gardieni, în timp ce tovarăşii săi se pierdeau printre primele desişuri ale pădurii.

El fu adus din nou în închisoare şi aruncat într-o carceră. Îl lăsară acolo două săptămîni. Pe urmă, pe jumătate mort de epuizare şi de foame, fu îmbarcat într-un tren şi trimis spre interiorul Germaniei.

III

După o săptămînă de delir, Decraemer îşi reveni, foarte slăbit. Abatele obţinuse favoarea de a-l vedea în fiecare zi şi îl alimenta cu lapte condensat, cu linguriţa, ca pe un copil. Decraemer nu deveni conştient decît mai tîrziu de pericolul în care se aflase.

Cînd putu să înţeleagă că abatele îşi sacrificase libertatea şi-i salvase astfel viaţa, avu o pornire de recunoştinţă pătimaşă. Pentru că ar fi murit în celulă. Deţinuţii erau lăsaţi să moară fără urmă de omenie. Decraemer îşi amintea că auzise o noapte întreagă un tînăr

de douăzeci de ani horcăind în celula de deasupra lui, fără ca cineva să se poată duce să-i dea ajutor. În celulele lor, sute de oameni asistaseră astfel neputincioşi la această agonie, urlaseră, strigaseră, zgîlţîiseră zadarnic uşile crezînd că vor înnebuni.

Decraemer îi datora abatelui viaţa. Acesta fu şocul care declanşă în el impulsul definitiv. Avu un avînt de recunoştinţă, în el se cristaliză voinţa. Voia, cu toate forţele sale, să facă parte din acea elită, să-l urmeze pe abate, să facă parte din acea categorie de oameni, din acea umanitate mai bună pe care o reprezenta pentru el preotul şi a cărui caritate îi învinsese orice reticenţă. Fără să o fi vrut, fără să se fi gîndit la asta măcar un moment, abatele Sennevilliers ajunsese astfel să realizeze ciudata lui convertire — cu atît mai convingător evanghelică cu cît el nu se gîndise niciodată să predice Evanghelia.

* * *

De atunci începu uimitoarea ascensiune a lui Daniel Decraemer. Detaşarea de lume se înfăptuise. Ultimele fibre se rupseseră. Carnea excesiv mortificată nu mai reacţiona. Şi în ciuda lui, spiritul se acomodase cu această idee a incertitudinii viitorului. Nu ştia nimeni spre ce se îndreptau, cum se va sfîrşi totul. Război, victorie, moarte, libertate reprezentau tot atîtea enigme. Detaşat cu forţa de lucrurile terestre, spiritul se întorcea spre Dumnezeu. Şi vederea oamenilor, în egoismul lor, în josniciile lor, în pasiunile lor care izbucneau şi se ciocneau pînă şi în această gheenă, îndepărtîndu-i şi mai mult de dumnezeire, favorizau această elevaţie tot atît de mult ca şi regimul alimentar şi disciplina. Dacă filosofii impun moduri de viaţă, modul de viaţă în schimb impune o filosofie. Maurice Maeterlinck este cel care a formulat undeva această părere izbitoare potrivit căreia orice încercare a omului de a se înălţa începe întotdeauna prin adoptarea unei discipline alimentare bogate în produse vegetale. De la budism la pitagorism, de la creştinism la antonismul de astăzi, religiile recunosc această reacţie a fizicului asupra minţii şi uşurarea spiritului pe care o

aduce uşurarea umorilor. În rest, se pare că omul încearcă o oarecare mîndrie să-şi chinuiască învelişul terestru. Un Pascal cu o sănătate fizică perfectă n-ar fi scris probabil *Cugetările*. În plus, atmosfera închisorii este în fond aceea a unei mănăstiri. Şi, lucru unic, o disciplină, voită sau impusă, ajunge totuşi să aibă rezultate aproape identice asupra sufletului uman. În viaţa obişnuită, Decraemer n-ar fi avut niciodată energia să-şi comande o recluziune atît de severă, în afara lumii. Impusă de o voinţă exterioară, aceasta acţiona totuşi asupra lui. Şi înţelegea. Ajunsese să vadă în această încercare, în această claustrare, intenţia şi voinţa lui Dumnezeu. Se părea că Cineva, cum spunea abatele, ar fi avut în legătură cu el intenţii extraordinare, proiecte ieşite din comun, şi că El îl punea astfel la încercare, şi l-ar fi urmărit special cu aspra lui solicitudine. În *Imitaţie*, Decraemer găsise fraza care simboliza pentru el această gîndire mistică. O scrisese în fruntea unui mic carnet de notiţe pe care-l avea de la abate : „Aici, sînt încercate inimile ca aurul în foc..."

Da, Dumnezeu o voia, Dumnezeu alesese anume pentru Decraemer această încercare, pentru ca el să iasă de aici călit. Războiul era cu adevărat focul. Metalul prost n-ar fi rezistat. Aurul, inimile nobile, încercate în creuzetul suferinţei, îşi vor căpăta aici întreaga lor valoare, vor ieşi din el purificate. O mare misiune îl aştepta poate pe Decraemer. El era alesul. Din suferinţa lui, scotea o mare mîngîiere şi-o mare mîndrie. Rolul acesta enorm îl copleşea şi în acelaşi timp îl exalta. Era chemat să fie un exemplu viu, precum Christos altă dată, precum abatele Sennevilliers astăzi. Încît spectacolul imensei lui suferinţe acceptate cu curaj în resemnare să-i ajute în jurul lui pe ceilalţi, iar el să le amintească de acea parte divină din sufletul omenesc pe care fiecare o poartă în sine, şi ei să-şi poată spune mai tîrziu, în faţa urîciunilor lumii : „Totuşi, nu e numai asta, mai e şi un Decraemer !", aşa cum şi el îşi spusese : „Există un Sennevilliers... !" şi ca amintirea lui să-l împace cu oamenii. Îi revenea această veche idee, că el putea acţiona, putea fi Plămada Lumii, — — această infimă proporţie de ferment viu care face masele să fiarbă. Îl vedem în preajma lui pe abatele Senne-

villiers şi influenţa lui enormă. Şi aceasta îl întărea în credinţa că se poate face ceva, că oamenii pot fi aduşi spre ce e bine. Nu-şi dădea seama că atmosfera închisorii acţiona asupra tuturor ca şi asupra lui şi că favoriza misticismul şi convertirile, care n-ar fi fost niciodată atît de rapide, atît de uşoare, într-o lume normală. Chiar dacă ar fi întrevăzut această idee, el ar fi alungat-o. Respingea îndoiala cu toată voinţa lui. Se simţea un om nou, în mijlocul unui univers transfigurat. În ochii săi, lucrurile căpătaseră un sens nou. Lecturi ca *Imitaţia,* pe care nu le-ar fi înţeles altădată, îl înflăcărau. Odinioară, o astfel de doctrină a ascetismului şi a umilinţei l-ar fi făcut să ridice din umeri, pe el, cel care, orb faţă de el însuşi, faţă de soţia lui şi faţă de ai săi, îşi făcuse un ideal din cîştigarea banilor, iubise la Adrienne ceea ce conta mai puţin, trupul, frumuseţea, găteala, bucuria simţurilor, el care-şi crescuse fiul ca pe un materialist, preocupat în mod stupid să-i asigure acestui fiu facilităţile, luxul, bogăţia, să-l pregătească pentru o existenţă de cuceriri inutile, de bucurii fără noblețe, de tristeţi şi remuşcări. Şi toate acestea, în fond, din egoism. Pentru că îi iubise pe ai săi pentru el însuşi. Prin ei îşi satisfăcuse tot orgoliul lui, dorinţa lui de dominaţie, „această natură plină de artificii, avidă, curioasă, care raportează totul la ea însăşi..."

Dar acum totul se schimbase. Îi va iubi pe ceilalţi pentru ei înşişi şi nu pentru el. Dragostea lui pentru soţie, purificată magnific de absenţa oricărui element carnal — de tot ce aduce un element de corupţie în afecţiunea umană — se înalţa dincolo de preocupările de frumuseţe, de graţie şi lux. O va iubi acum pentru cît suferise ea, pentru calvarul pe care-l îndurase împreună cu el cînd a murit micuţa Louise, o va iubi pînă şi în durerile, slăbiciunile şi păcatele ei. Iar pe fiul lui îl va înarma mai presus de toate cu încredere, cu o credinţă, îi va căuta o carieră şi-l va îndrepta spre o viaţă în care banul va fi o preocupare secundară şi din care Jacques să obţină mai ales imensele satisfacţii morale ale devotamentului, ale unei sarcini utile... Îi vedea cu alţi ochi chiar şi pe duşmanii lui. Lor şi încercărilor la care fusese supus din pricina lor, le datora elevaţia lui. Îşi interzicea să-i urască. Le datora recunoş-

tință pentru că îi îngăduiseră să se cunoască pe el însuși. Ajungea să nu mai resimtă ură față de germani, să se ridice pînă la un fel de internaționalism. Să se înțeleagă cu toții, să se iubească, să sfîrșească războiul cît mai curînd, fără revendicări teritoriale, bănești sau de prestigiu, și să înceapă o eră nouă, pacea veșnică. Mergea pînă la limita extremă, nega dreptul la rezistență, afirma că n-ar fi trebuit să se apere, că ar fi fost mai bine să-l lase pe inamic să invadeze țara și să-l domine pe acest inamic prin resemnare. Abatele, aproape înspăimîntat de acest misticism, speriat de înălțimile la care ajunsese astfel prietenul său, îl contrazicea timid :

— Dar nu ne putem lăsa sfîșiați, ca niște oi.

Și Decraemer avea un răspuns definitiv, îl bătea cu propriile sale arme :

— Aveți credință puțină, vă îndoiți. Și chiar dacă va trebui să fim sfîșiați, exemplul nostru va servi mai mult cauza păcii decît rezistența noastră. Există idei-forță...

Își aplica doctrinele. Învingea cu pasivitatea lui cruzimea prostească a lui „Înșeală-Moartea", gardianul său. Obținu chiar un soi de triumf care-i închise gura abatelui. „Înșeală-Moartea" avea un fiu pe front. Acesta fu ucis. Decraemer află. La plimbare, trecînd prin fața lui „Înșeală-Moartea", se opri foarte aproape de el, și îi spuse într-o germană stîlcită :

— Te plîng, sărmane...

Cînd, după un moment de uimire, „Înșeală-Moartea" înțelese, gestul îi smulse brutei un plîns de disperare. Se părea că din acea zi Decraemer îi învinsese ferocitatea. „Înșeală-Moartea" deveni mai bun, manifesta un fel de milă, și poate chiar căință...

Toate acestea îl scăldau pe Decraemer într-o imensă seninătate. Ajungea la o elevație, la o exaltare care îl amețea pe abate și-l neliniștea. Chema durerea, o invoca ca pe o hrană a vieții. Carnetul în care-și nota gîndurile zilnice îi reflecta misticismul, lua din *Imitație* aceste invocații care-l depășesc pe om : „Îți mulțumesc, Doamne, că nu m-ai cruțat de rău și că, dimpotrivă, m-ai lovit cu asprime, încărcîndu-mă cu durere și copleșindu-mă de temeri înăuntru și în afară. Lovește-mă, mai lovește-mă

încă..." Pentru el, dilema lui Pascal nu mai exista. Scria : „Mizînd pe eternitate, eu oricum cîştig, pentru că în renunţare îmi asigur singura fericire terestră posibilă..." Îi citise şi îi dăduse abatelui Sennevilliers testamentul lui. Pentru că îşi pierdea forţele şi credea că n-o va mai revedea pe Adrienne, şi ar fi vrut, de dincolo de moarte, s-o lumineze, s-o convertească la înţelepciunea cea nouă. Spunea : „Această întîmplare a fost fericirea vieţii mele. Voi aştepta în linişte suferinţele, gata să le primesc ca pe o favoare, semn cu totul special al solicitudinii lui Dumnezeu faţă de mine, nevrednicul. Strigătele mele de durere sînt cel mai frumos imn, cel mai frumos cîntec de glorie către Dumnezeu. Dacă soţia mea mult iubită va şti, ca mine, să extragă din fructul amar al suferinţei esenţa preţioasă a adevărului, calvarul şi moartea mea vor fi pentru ea, ca şi pentru mine, o imensă binecuvîntare. Am încredere în această solidaritate a sufletelor pe care prea mult am respins-o ca pe o nedreptate, şi suferinţa mea va cădea din nou asupra oamenilor ca o ploaie salvatoare... Voi muri aici nespus de fericit..."

Era cu adevărat fericit. Cuprins de o fericire totală. Mizeria fizică nu-l mai atingea. Îşi însuşise cuvintele sfîntului Toma: „Cella continuata dulcescit..." Găsea în această celulă o pace monahală. În tăcerea singurătăţii, totul căpăta o forţă, o sonoritate emoţionantă. Şi epuizarea fizică a lui Decraemer sporea şi mai mult intensitatea rarelor impresii pe care le putea primi din afară. O cărticică, o poveste copilăroasă îl făceau să plîngă. I se întîmpla să contemple, agăţat de fereastră, zăpada, albeaţa hibernală acoperind cîmpia, colinele şi pădurea, imensitatea virginală. Şi toată această puritate albă îl făcea să plîngă, fără să ştie de ce. Savura cea mai mică bucurie. Un cuvînt de afecţiune de-al abatelui, cel mai mic cuvînt blînd, răsuna în el îndelung, îi ajungea zile întregi ca hrană spirituală. Îi era teamă de o emoţie prea puternică, ca de o străfulgerare de lumină printre tenebre care l-ar orbi... Şi ura este o boală a sufletului, care îl otrăveşte. Acestor fermenţi nesănătoşi le urmase certitudinea supravieţuirii, o infinită perspectivă luminoasă la capătul vieţii, ca o aurora, posibilitatea de a regăsi spiritul morţilor, al părinţilor săi,

al micuței Louise, în sfîrșit o soluție a problemei sociale, a haosului civilizației noastre, o soluție infinit de simplă, aceea a dragostei și a carității. Pentru că Decraemer fusese mult timp dintre acei bogătași care se îndoiesc de legitimitatea bogăției lor și a căror pîine are un gust de cenușă. El căutase pînă și în socialism o posibilitate de organizare a lumii pe o bază mai echitabilă. Nimic nu-l mulțumise. Acum vedea în creștinism această posibilitate. Ce contează sistemele politice ? Toți devin la fel de buni din ziua cînd oamenii se iubesc, sau cînd fiecare adoptă această linie de conduită atît de simplă : „Mie strictul necesar, aproapelui meu, restul". Și Decraemer făcea proiecte de viitor, un viitor pe care-l aștepta fără pasiune, cu o mare detașare : un fel de oraș al Domnului în miniatură, la porțile orașului Lille... O uzină aerisită, curată, case ieftine cu grădini, cu lumină și aer, și fără să ceară în schimb muncitorului să abdice de la libertatea lui. O muncă de mai scurtă durată și mai ușoară. Eliberarea femeii printr-o alocație acordată oricărei femei măritate care să-i aparțină ei cu adevărat și să o dispenseze de uzină. O cotizație bilaterală a patronului și a muncitorului prin care acesta să-și plătească în douăzeci de ani casa, și să devină proprietarul ei imediat. Cu garanția industriașilor, o bancă funcționînd după acest principiu va găsi cu ușurință capitaluri pe termen lung. Să piară legenda muncitorului legat de hala unde lucrează, de camera lui sărăcăcioasă, de cocioaba lui. Instrucție nu numai gratuită, dar cu adevărat obligatorie, în sensul că un Consiliu al Învățătorilor să judece de oportunitatea pentru fiecare copil de a-și continua studiile, fără ca graba părinților de a-și vedea copilul aducîndu-și cît mai repede leafa să fie un obstacol. Școlarizarea, prelungită mai mult, va începe mai puțin devreme. Inutil să pierzi doi ani învățîndu-l pe un copilaș ceea ce un băiat de doisprezece ani învață în trei săptămîni. Inutil să-l faci pe un tînăr de șaisprezece ani să filosofeze, să i-l comentezi pe Pascal sau Racine.

Ar fi vrut mai degrabă să mlădieze mai întîi trupurile, de la șase la zece ani, pentru a începe pe urmă științele umaniste, care se vor putea prelungi pînă cînd spiritul va fi destul de copt pentru a asimila seva acestora.

Un patronat care să fie cu adevărat patronat în sens antic, în care industriaşul să nu aibă avantaje materiale decît în schimbul responsabilităţii sale, a obligaţiei de a le asigura tuturor munca, o viaţă sănătoasă, şi un exemplu de devotament faţă de toţi şi de caritate pentru toţi.

Cînd se privea, cînd îl compara pe omul dinaintea încercării cu cel care devenise, Decraemer avea impresia unei îmbogăţiri enorme. Se simţea mai om. Era în stare să înţeleagă lucruri pe care nu le-ar fi înţeles de fel altădată, să înţeleagă mizeria altora. Şi realiza acum din plin acest gînd al filosofului : „Omul care a suferit mult este asemeni celui care cunoaşte multe limbi, şi va fi în stare să-i înţeleagă pe toţi oamenii".

CAPITOLUL AL DOILEA

I

În ziua aceea, Annie spălase pînă la ora patru, frecase pe pumnul înfăşurat cu o fîşie de pînză toată rufăria albă. În pivniţă era frig. Afară geruia. Aburul de la spălat îngheţa pe pereţi. Cu picioarele în apă, cu pîntecele săgetat de dureri, pentru că stătuse toată ziua în picioare, în umezeala de jos, cu braţele înţepenite şi mîinile roase pînă la sînge, Annie era la capătul puterilor. Urcase la bucătărie să se odihnească puţin înainte de a se apuca de rufele colorate. Îşi scosese tartinele din hîrtie şi mînca, mestecînd încet şi frecîndu-şi, ca să le maseze, încheieturile dureroase ale degetelor şi ale mîinilor.

În acest moment îl văzu coborînd pe Barthélémy David. Acesta intrase în casă de cîteva minute şi-o căutase peste tot pe Albertine, dar nu găsise pe nimeni. Albertine Mailly era plecată şi slujnicele profitaseră ca s-o şteargă şi ele. David era nemulţumit. Bărbatul acesta se temea de singurătate, se temea de momentele de răgaz, cînd ar fi reflectat asupra lui însuşi şi a zădărniciei enormului efort pe care-l punea în lupta sa pentru putere şi bogăţie. Înjură. Fu surprins s-o găsească pe Annie singură în bucătărie.

N-o mai văzuse decît de două sau trei ori de cînd îi înlesnise eliberarea cu prilejul plecării tinerilor în Ardeni. De fiecare dată sporovăiau, el o întreba despre viaţa ei, despre părinţi, despre unchiul Gaspard, care murise. Ea îi răspundea cu o simplitate naivă, arătîndu-i o încredere aproape prietenească.

— Ia te uită ! Unde sînt slujnicele ?

— Nu ştiu, domnule David... Doamna Albertine e plecată pînă diseară...

— Şleahtă de femeiuşti ! Iată-mă singur ! Şi mi-e foame !

Deschise dulapurile, găsi pîine, puse ibricul de cafea la încălzit pe reşou.

— Drace, o să facem cafea, nu-i aşa ? Asta o să ne amintească de vremurile bune, de tinereţe... Tu ce mai faci, Annie, merge ?

— Da, domnule David. Totuşi, e prea frig...

— Vrei cafea ? Cafea adevărată, cu pîine adevărată, de grîu, şi cu unt adevărat ? Ba da, ba da...

Îi turnă cafea, îi aduse pîine şi unt, o privea mîncînd. Annie nu îndrăznise să refuze, mînca stînjenită, ruşinată, sub privirea lui. David se gîndea la o altă zi, cînd, pe strada Avelghem, speriată, fata nu îndrăznea să vină spre el. Nu îndrăznea să creadă în eliberarea ei, şi pe urmă fugind, fără ca măcar să se gîndească a-i mulţumi, ca o nebună. Rîdea singur amintindu-şi de asta. Micuţa asta îl amuza. Simţea o anumită simpatie pentru ea, compătimire şi, într-un fel, curiozitate. Ce gîndea ea despre el ? Cum îl vedea ? Era cinstită ? Nu speculase oare niciodată pe seama acestei prietenii pe care i-o purta el ? David ştia că avea reputaţia de a fi generos cu femeile. Şi cinstea îl lăsase întotdeauna sceptic. Toate astea, timiditatea, ruşinea, teama, puteau foarte bine să nu fie decît o comedie. Ce aştepta la drept vorbind de la el ? Poate cocheta numai, poate juca numai o piesă mai abilă decît celelalte ? Poate îl lua drept un tip şovăitor, un nerod ? Nu-i plăcea să treacă drept nerod. Oricum, cazul ăsta îl interesa. Îşi dădu seama că îndelunga tăcere dintre ei avea ceva nefiresc.

— Şi acasă la tine, micuţo, e în regulă ?

— Oarecum. Unchiul Gaspard îmi lipseşte mult... Nu mă pot obişnui cu ideea că nu se va mai întoarce niciodată. E caraghios... Dar era cel mai bun prieten al meu. Vedeţi, domnule David, el îmi dădea puteri... Întrucîtva, era o fiinţă pe care eu trebuia s-o apăr, pentru care trebuia să lupt. Un copil...

— Aş, eşti tînără, ai viitorul în faţă...

Fata avu o umbră de surîs, puţin melancolică.

— Viitorul ?

— Bineînţeles, o să te măriţi, o să ai copii...

— O să fie destul de greu să mă mărit.

— O fată frumoasă...

Dar ea nu-l auzise. Continuă :

— Nu sînt bogată, nu-i aşa ? Sînt spălătoreasă, nu sînt ceea ce se cheamă o fată frumoasă. Cineva binecrescut, instruit, nu va veni să mă ia, vă daţi seama ! Iar un altul, sînt prea pretenţioasă...

Rîse de propria ei mărturisire, sincer, din toată inima. Repetă, redevenind serioasă :

— Prea pretenţioasă, da... N-am să vreau niciodată să mă mărit ca altele, să trăiesc ca toată lumea, ca... vitele în staul, cum mi se pare c-o fac ceilalţi. A trăi, trebuie să însemne altceva, nu-i aşa, domnule David ?

— Da, da, spunea David.

În sinea lui, gîndea : „Micuţa joacă teatru cu mine... A trăi... Altceva... Da, da..."

Fata începuse să-l intereseze enorm, îi inspira o curiozitate nouă şi cu totul diferită de cea de la început. Se trezea în el amatorul, regăsea în sfîrşit adversarul, mereu acelaşi... Şi asta parcă îl liniştea. Excepţia aceea, la drept vorbind îl neliniştise. Aşadar, şi ea era la fel ca toate celelalte, dar mai bine aşa. Nu-i plăcut să te trezeşti dintr-o dată în faţa unui fenomen, a unui miracol. Fata tot mai vorbea. N-o mai asculta. Din instinct, visa la o cucerire. Făcea un plan, socotea pînă unde putea să-l ducă această aventură, în cazul cînd lucrurile ar fi luat cea mai rea întorsătură. Întrebă dintr-o dată :

— Ai terminat de mîncat ?

— Da.

— Aşteaptă, atunci.

Plecă, se întoarse cu o sticlă, cu două pahare de cristal colorat.

— Coniac Napoleon, anunţă el. Nu prea mai e mult la Roubaix, micuţa mea... O să-l gustăm noi doi.

Fără să o asculte, umplu paharele.

— Hai, soarbe. Şi spune-mi dacă te încălzeşte.

Annie bău o înghiţitură, se strîmbă, se înecă.

— Ce mai arde, domnule David.

Şi rîse. Dintr-o dată, cu un strigăt, lăsă paharul, care căzu jos şi se făcu ţăndări. Din spate, David o îmbrăţişase, sărutînd-o pe gît.

Fata îl împinse cu sălbăticie. În picioare, rămăsese în faţa lui sufocată, înnebunită, de parcă n-ar fi înţeles. Şoptea :

— Oh, domnule David ! Domnule David !

Izbucni în hohote de plîns, fugi pe coridor, dispăru.

— Hei, Annie, Annie ! A naibii nesimţită ! A naibii putorişcă !

Rămase acolo aiurit, privind sticla, paharul spart, băltoaca de alcool de pe jos, de la care urca un iz puternic. Îşi dădea seama — şi orgoliul lui suferea din pricina asta — că în minutul acesta avea o înfăţişare ridicolă. Dacă s-ar întoarce acum Albertine şi l-ar surprinde astfel... Acest gînd îl readuse la realitate. Ce-ar spune ? Era neplăcut totuşi, fuga asta şi alcoolul pe jos, paharul **spart,** spălatul întrerupt...

— **Afurisita ! Şi şi-a uitat** paltonul !

Îl luă, se duse şi-l aruncă furios într-un dulap, pe urmă strînse cioburile paharului, le aruncă la gunoi, dădu cu cîrpa, rîzînd singur de situaţia grotescă **în care** se afla.

— Nu ştiu cum o să ies din chestia asta ! Doar n-o să termin eu rufele de spălat.

Se ridică, ezită o secundă. La drept vorbind, se simţea nemulţumit şi nu prea mîndru. Ridică din umeri :

— Pe cinstea mea, ducă-se la dracu' ! Să creadă fiecare ce-o să vrea !

Lăsă **totul baltă şi plecă.**

* * *

În zilele următoare în el se dădu o adevărată luptă. La început luă lucrurile cu nepăsare. Nesimțita de fetiș-cană îi făcuse figura, voise să-l ducă, asta-i tot ! Mai șireată ca altele... Își recomanda înțelepciune :

— Atenție, bătrînul meu David... Sînt periculoase puștoaicele astea.

Dar nu rîdea cu inima ușoară. Simțise la Annie sinceritatea, revolta, o tresărire de cinste indignată. Nu se înșelase. Ajunse să recunoască că a comis o greșeală grosolană, chibzui mai adînc, mai sincer. Își aducea aminte de discuțiile cu Annie, de nefericirea și suferințele ei, povestite cu sobrietate — acele mărturisiri atît de simple, gîndul căsătoriei pe care ea îl exprimase atît de naiv, cu un aer totodată amuzat și puțin decepționat. Îi vedea fața, în acel moment, micul ei surîs ușor mihnit, chipul ridicat spre el, tînăr, obosit, înduioșător... Fata se încrezuse, da, se încrezuse în el. Sperase în prietenia lui, în sprijinul lui, crezuse că poate găsi protecție la el. Își aminti de rolul lui, în strada Avelghem. Își aduse aminte fericit și rușinat în același timp. Acolo, acționase corect, răspunsese părerii pe care fata și-o făcuse despre el. Aici se purtase ca un tip murdar. Ce deziluzie, ce sfîșiere pentru fata asta !

David începea să nu se mai simtă în largul lui, rușinat de el însuși. Ar fi vrut să alunge acest gînd. Dar revenea în ciuda lui, îl obseda. Îl urmărea o imagine, amintirea unei Annie ude, înmuiate, obosite, frecînd cu mîna ei rufele pe pumnul celălalt, ros, așa cum o văzuse de atîtea ori în pivniță. O nefericită ! Și iată că el sporise, fără îndoială, nefericirea ei. Compătimirea lui David era instinctivă. Foamea, frigul, mizeria îl răscoleau. Căci nu se prefăcea a fi bun. Îi zdrobea brutal în calea lui pe adversarii care îi puneau bețe în roate, dar vederea sărăciei îi făcea rău la stomac, îl făcea cu adevărat să sufere fiziologic. În această ființă sceptică și brutală era o întreagă viață secretă nebănuită. Nimeni nu simțea mai multe remușcări, scrupule, lupte interioare ca acest om care-și urma atît de drept drumul, fără ezitări, fără tergiversări. Trecea peste ele, cel mai adesea, acordînd con-

ştiinţei drept compensaţie, largi caritǎţi, distribuiri de veşminte, daruri princiare la biroul de binefacere. În cazul de faţă, nimic din toate astea nu era posibil. Annie va refuza banii. Singurul mijloc de a repara, de a o împiedica să sufere era să se ducă la ea şi să-şi ceară scuze, ca ea să se întoarcă la muncă şi să-şi poată cîştiga traiul. Acest gînd îl agasa. Avu o revoltă, reacţia fiinţei în faţa unei corvezi dezagreabile. Se forţă să nu se mai gîndească la asta, dar începea să devină o obsesie, o obsesie sîcîitoare, stricîndu-i buna dispoziţie şi împiedicîndu-l să găsească vreo plăcere în orice ar fi făcut. Era stupid şi agasant. Şi simţea prea bine că nu se va elibera decît ducîndu-se acasă la Annie, ca să aranjeze lucrurile.

Se hotărî s-o facă. Într-o dimineaţă plecă spre locuinţa tinerei fete. Într-o hîrtie ducea faimosul palton pe care se dusese să-l ia din dulap.

Ajunse la Annie. Stătea pe strada Thionville, o stradă murdară pe care sufla un vînt pustiitor. Bătu la uşa scorojită a casei mari, negre şi triste. Veni să deschidă Josephine Mouraud, mama. Îl recunoscu îndată pe David, a cărui fizionomie era populară în Epeule. Şi primirea ei îl linişti.

— Domnule David... A, ce bine !

Se dădu în lături, îl lăsă să intre în coridorul întunecat, cu pereţii mucegăiţi, impregnaţi de un miros de leşie şi de călcat.

— Nu îndrăznesc să vă poftesc înăuntru, casa e plină de rufe... Spălăm.

— Nu vă deranjaţi, am trecut pur şi simplu să aduc paltonul lui Annie...

— Sînteţi prea bun.

— Şi să vă întreb dacă nu va putea din nou să vină să spele la doamna Albertine.

Faţa mamei exprimă regretul :

— Ne pare rău, domnule David, dar micuţa, hotărît lucru, nu mai vrea.

— Nu-i plătită destul de bine ?

— E foarte bine plătită, domnule David, dar nu ştiu de ce, ultima oară, s-a întors mai înainte, spunînd că-i

bolnavă, că i-a fost prea frig. Şi de atunci nu vrea să mai audă de asta. Credeţi-mă, îmi pare rău...

— Vreţi s-o chemaţi ? E aici ?

— Da, o chem...

Dispăru în fundul bucătăriei. Se întoarse în minutul următor, singură.

— Nu vrea să vină, domnule David, e ruşinoasă, spune că-i prea murdară. E adevărat că tocmai spală... Spune că nu merită să vă osteniţi, că nu-i mai place să muncească la doamna Albertine. Ştiţi că e încăpăţînată.

— Bine, spuse David.

Plecă bombănind.

— Neghioaba de ea. Ia uite ce scorpie ! Văd eu unde ţinteşte domnişoara, vrea să mă învîrtească pe degete, să mă pună pe jăratec. Să încerce domnişoara, să-i şantajeze pe alţii ! Nu se prinde, îşi pierde timpul degeaba !

Dar de fapt, îşi dădea seama că-şi căuta scuze. Nimic nu era adevărat, încerca numai să-şi mascheze în faţa propriilor lui ochi scîrba, dezgustul de el însuşi pe care-l resimţea şi care nu înceta să-l uimească.

II

Ingelby făcea anticameră în salonul lui David. Încăperea era somptuoasă. Dar Ingelby, care avea în cabinetul său de lucru o măsuţă de Boulle, covoare persane aspre, cu părul scurt şi tare, vechi de un secol, şi pînze afumate şi pătate de Ruysdaël şi de Memling, privea cu indiferenţă luxul acesta puţin brutal în care se complăcea David. Simfoniei strălucitoare de nuanţe de la grena la roşu şi auriu din salon, el le prefera pîcla albăstruie a întinderilor parcului, roşeaţa tufişurilor, dantela subţire şi deasă a ramurilor negre pe fondul cenuşiu al cerului, verdele îngălbenit, veşted, al peluzelor îngheţate pe care zăbovea ca o spumă albeaţa zăpezii îngheţate ici şi colo. Un soare livid şi bolnav, de un galben nesigur, jos, la orizont, în spatele vîrfurilor dezgolite şi uscate ale copacilor înalţi îşi răspîndea pieziş razele în acest văzduh voalat, sub cerul palid, în marea tăcere a iernii.

Ingebly avea cincizeci și cinci de ani. Nimeni nu se putea lăuda că-l cunoaște bine pe acest personaj flegmatic, auster și taciturn. De origine modestă, foarte instruit, foarte citit, fără să se știe cum, se impusese pentru prima oară atenției publice prin căsătoria cu domnișoara Bargerel, singura fiică a marelui negustor de țesături. El nu aducea nimic. Fata primea ca dotă șapte sute de mii de franci. El îi folosi nu așa cum s-ar fi putut crede, în vreun negoț de lînă, mai mult sau mai puțin în legătură cu cel al socrilor săi, ci pentru a construi o fabrică de limonadă. Se află mai tirziu că fusese un timp, la Bruxelles, funcționar într-o uzină asemănătoare. Reținuse cu grijă procedeele și metodele. Începu să fabrice un lichid galben, limpede, de culoarea șampaniei, cu un gust dulce, care amintea destul de bine de savoarea mandarinei și care fîsîia în pahare, producînd o efervescență abundentă. O publicitate largă, un ambalaj original, gustul dezastruos al publicului pentru aceste băuturi nefaste, gazoase și artificiale, un nume fericit găsit, toate acestea lansară rapid „Bula de aur cu suc de mandarine", cum spuneau reclamele. Certificate medicale veneau în sprijin, lăudau proprietățile tonice, diuretice și stomacale ale „Bulei de aur". În cîțiva ani, Ingelby contribui la ruinarea iremediabilă a mii de tuburi digestive și strînse trei milioane.

Cumpără un teren întins, între canal și calea ferată, în cartierul Guinguette. Îl ipotecă la maximum, găsi un asociat, și un comanditar. Și începu construirea marii fabrici de băuturi la care visa. Fusese cît pe ce să-și frîngă gîtul. Terenul era spongios și nesigur. Fuseseră necesari o mie două sute de stîlpi de beton. Asta dublă devizul construcției. Ingelby lăsă să se termine munca, apoi refuză să plătească, incriminînd responsabilitatea antreprenorului, care ar fi trebuit să prevadă acest surplus de cheltuieli. Afacerea se tărăgănă ani întregi. Expertize, contraexpertize, arbitraje care nu arbitrau nimic, toate manevrele judiciare susceptibile să întîrzie evoluția afacerii fură folosite cu subtilitate. La capătul a patru ani, antreprenorul dădu faliment. Ingelby poseda arta de a-și atrage prietenia municipalității. Căzu la învoială cu masa creditorilor pentru o încheiere a socotelilor la 60%.

Pe urmă începu lupta cu asociatul. Lui Ingelby nu-i plăcea să împartă. Pusese să fie trecută în actul de asociere o clauză stipulînd că orice lipsă de cinste în stare să dăuneze prosperității asociației antrena dreptul deplin de excludere din asociație, cu sarcina pentru co-asociat de a rambursa celui în pierdere partea sa în afacere. Cumpărau zaharină de la contrabandiștii olandezi pentru fabricarea siropului de rodii și de lămîi. Într-o bună dimineață, Ingelby se declară avertizat pentru prima oară, manifestă o indignare pe măsură și ceru aplicarea clauzei de excludere. Izbucni un mare scandal. Asociatul lui Ingelby trase în el două focuri de revolver, dar nu-l nimeri și fu condamnat la doi ani de închisoare cu amînarea pedepsei.

Ingelby era liber. Începu lupta pentru cucerirea cîrciumelor. În Nord, braseriile nu vînd bere decît dacă sînt proprietarele fondurilor localurilor unde desfac marfa. Efortul marilor fabrici de băuturi se îndreaptă astfel spre acapararea celei mai mari părți a fondurilor de comerț, unde își impun berea lor, siropurile, lichiorurile și vinurile, fără să le verse beneficiul la sfîrșitul anului. Războiul în acest domeniu este atît de înverșunat, încît un local „independent de fabrică" este astăzi un lucru rarisim.

Ingelby puse în treaba asta o răbdare de miner care sapă o galerie. Omul acesta simțea încotro bate vîntul, ghicea unde va fi, mîine, viitorul. Oferea gratuit instalația de pompe cu presiune pentru obținerea berei gazoase. Răspîndi primul berea zisă nemțească, cea cu presiune scăzută, berea neagră, colorată cu suc caramelizat și îmbogățită cu un adaos de alcool. Se gîndi imediat să monopolizeze bufetele de răcoritoare ale cinematografelor. Celui care îi ceda fondurile sale, el îi subînchiria mai puțin scump decît ar fi plătit el singur proprietarului. Oricui începea o construcție, el îi oferea acțiuni ale fabricii de băuturi în schimbul unui contract de închiriere. Înființă o filială pentru cumpărarea terenurilor de colț și construcția cafenelelor. Abuză de dreptul care se practică de a otrăvi oamenii încorporînd în berea fabricată de el doze nemăsurate de acid carbonic, care o făceau foarte plăcută și dăunătoare. Din an în an fabrica se întindea mai mult

de-a lungul cheiurilor, ca și suzeranitatea lui Ingelby asupra ținutului. Cînd izbucni războiul, el dispunea de o mare avere.

Războiul nu opri această ascensiune. Ingelby nu mai producea bere, dar continua cu limonadele și siropurile. Nu mai era nimic de băut, așa că se înghițea orice. Ingelby mărea prețurile scăzînd calitatea. Concurenții nu mai lucrau. El avusese norocul să posede în avans zahăr, produse chimice și cărbune. Descoperirea de stocuri, ici și colo, pe la rafinăriile din regiune, îi permise să funcționeze un an. Totuși, vedea apropiindu-se ora cînd va trebui să se oprească. Lipsea totul. Și nu mai găseai oameni ca David, care își vîră de-a dreptul capul în primejdie. Ingelby avea drept armă prudența. Știa bine că dacă Franța învinge, negocierile sale s-ar fi putut să-l coste scump. Din fericire pentru el, în primele luni ale anului 1915 începu să funcționeze aprovizionarea franco-americană. Aici, Ingelby era în elementul său. Cunoștea multă lume, primari, adjuncți. Imediat avu zahăr și cărbune. Se înțeleseseră să facă să sosească, pe numele comunei, suplimente care intrau în posesia lui Ingelby. Obținu de asemenea licențe pentru a importa din Belgia cartofi și sfeclă pe care le distila. I se livra și plătea mereu cu acte în regulă, cerea chitanțe, ținea registre de contabilitate. Dacă mai tîrziu i s-ar fi căutat harță, ar fi antrenat cu el în încăierare destule nume răsunătoare.

Reîncepu să fabrice bere, sau cel puțin un amestec tulbure pe care îl numea bere. Continua cu limonada. Vindea sub numele de țuică alcooluri colorate de lemn. Făcu vin lăsînd stafidele să se umfle și apoi strivindu-le. Fabrică pînă și șampanie sintetică.

Cîștigă o grămadă de bani. Ingelby era omul cel mai discret, cel mai politicos, cel mai auster care se poate închipui. Nu fuma, nu bea, nu avea amantă și nici cai. Trăia cu apă minerală și cu lapte, cu pesmeți și legume fierte. Își spunea vegetarian. Urmărea recitalurile de muzică clasică ale Societății industriale din Lille și colecționa mobile vechi. Un tip ca Barthélémy David, brutal, cinic, risipitor, amator de femei și de mîncăruri fine, iubitor de jocuri de noroc și pătimaș în toate, îi displăcea și-l ofensa. La club,

se întîlneau prea puțin. Exista între ei acel soi de rivalitate proprie parveniților. Dacă Ingelby se hotărîse să vină să-l vadă pe David, însemna că fusese silit de o nevoie imperioasă.

Într-adevăr, Ingelby nu mai avea zahăr. Se aștepta zahăr de la aprovizionarea pentru un sat vecin. Ingelby își rezervase partea lui. Dar înghețul blocase canalele. Șlepurile așteptau prinse de gheață, între Selsaete și Gand, sfîrșitul frigului pe care nimic nu-l anunța. Ingelby sperase să obțină de la Lacombe, primarul Herlemului, cît îi lipsea ca să mai lucreze cîteva săptămîni. Dar, de la o poveste recentă, cînd Marellis îl interpelase pe Lacombe în fața întregului consiliu municipal, primarul se simțea îndemnat la prudență. Ingelby se resemnase să vină să-l vadă pe David.

Continuă să privească pe fereastră. Îl auzi în spatele lui pe Barthélémy David, care intrase. Atunci se întoarse încet.

— Îmi pare rău, spunea David.

— Nu-i nimic, nu-i nimic...

Opoziția lor în ce privește temperamentul și caracterul era marcată și fizic. David era mare, spătos, vorbea tare, își sublinia gîndul cu gestul. Ingelby, mic, subțire și drept, cu fața foarte palidă, cu ochi morți în spatele pince-nezului sever, avea aerul unui profesor de gramatică, dar gestul scurt și sec al mîinii îl indica pe omul autoritar. Fruntea încordată arăta voință. Iar nervozitatea degetelor subțiri, o anumită mobilitate a nărilor, în ciuda unei imposibilități impuse, dezvăluiau emotivitatea, orgoliul, reacțiile interioare profunde. Avea un fel al lui de a-și închide pleoapele, de a masca privirea ternă a ochilor cenușii, ca pentru a-și ascunde gîndurile și a nu lăsa să se ghicească decît atît cît voia el.

— Uite despre ce-i vorba, spuse, am nevoie de zahăr.

— Eram sigur, surise David.

— Și m-am gîndit că ai putea... Trebuie să-ți spun imediat că nu vreau pentru nimic în lume să apelez la mijlocirea inamicului... E de la sine înțeles că nu voi trata decît cu dumneata.

— În regulă, spuse David. Vei avea zahărul. Numai că îmi cunoști condițiile. Trebuie să plătesc în mărfuri.

Germanii nu au nevoie de bonurile noastre de oraș. Lor le trebuiesc țesături.

— M-am gîndit la asta...

— Perfect.

— Da, Villard, fabricantul de confecții, are în pivnițele sale un stoc de stofă de lînă dărăcită. Am cont la el.

— Ei bine, vom face un schimb. Zahărul meu pentru țesăturile dumitale. Mă voi duce să le văd la Villard. Fă-i să se deschidă cîteva pachete.

— Sînt în lăzi. Le-a îngropat.

— Bine, bine, făcu David, trebuie să-ți mai spun că socotesc optsprezece franci kilogramul de zahăr.

— E mult ! făcu Ingelby.

— Deloc ! Știu cît te costă în altă parte...

Rîdea. Ingelby rămînea impasibil.

— Bine, spuse el. Cît despre țesături, vei vedea la fața locului cît poți oferi. Ridicarea mărfii, te privește, bineînțeles.

Arunca mereu, flegmatic, cîte o *săgeată a parților*[1], despre care nu se știa dacă era voită sau nu :

— Știu că ai facilități speciale pentru asta...

David nu răspunse la provocare.

— S-a făcut.

* * *

Cerul de februarie apăsa deasupra pămîntului, un cer jos, cenușiu, greu de zăpadă, măturat de un vînt puternic de nord-est. Sub acest văzduh nesfîrșit, furtunos, cu nori care se rostogoleau, canalul înghețat, mort, se alungea, cobora ca un banc de gheață spre podul Morel, spre bojdeucile cartierului Viei și al Cocioabei de Jos, spre cimitir. Cheiurile imense, pustii, cu șinele ruginite și pavajul cimentat de zăpada înghețată, se deschideau larg crivățului. Spirale de praf gros se învîrteau în trîmbe. De-a lun-

[1] În bătălia cu perșii, care încorporează regatul Parților, cavalerii parți fug trimițînd peste umăr o săgeată în pieptul năvălitorului. De unde expresia „săgeată a parților", caracterizînd o lovitură, o împunsătură neașteptată. (N.t.)

gul celor două coaste se aliniau zidurile prăfuite ale antrepozitelor, crîşmele docherilor, casele înghesuite, părăginite şi nezugrăvite ale muncitorilor. Totul era cenuşiu, sărac, trist. Atîrnînd peste această mizerie, peste acest oraş mort şi parcă îngheţat, macaralele înalte, negre şi scheletice, podurile rulante, săgeţile de oţel, în formă de cruce, cablurile, grinzile în formă de X, alcătuiau o învălmăşeală ciclopică de maşini monstruoase şi ruginite, jalnic de inutile. Puţin după podul Morel, ecluza astupă perspectiva fugară şi alburie a canalului îngheţat, îşi înalţă fortăreaţa netedă de piartă şi oţel a zidurilor şi a porţilor sale cu buloane. Mai departe podul de cale ferată, un pod metalic, cu chesoanele vopsite în gri, încălecînd cheiurile, arunca peste ele o umbră negară. Totul pătat, subliniat de urme de zăpadă îngheţată, scăldat într-o lumină difuză, de funingine, lua un aspect lugubru şi neplăcut, acea aparenţă inumană a unei naturi artificiale, create de om pentru bunăstarea lui, dar copleşindu-l numai cu o nesfîrşită urîţenie, încarcerîndu-l implacabil în piatră, fier, într-o muncă fără speranţă.

Spre mijlocul cheiurilor, pe dreapta, un pod rulant lucra solitar, viu, în acest ansamblu de maşini moarte. Fixat pe patru membre înalte şi scheletice, acesta se deplasa cu încetineală, ducîndu-se şi întorcîndu-se, lăsînd să cadă de sus, în adîncul canalului, printr-o largă spărtură în gheaţă, o benă cu fălcile deschise. Nu se vedea omul închis în cabină, care-l conducea. Şi din pricina asta el avea înfăţişarea unui animal uriaş, ocupat cu o lucrare răbdătoare şi colosală. Aducea din fundul canalului un nămol negru, şiroind, şi-l deversa într-un antrepozit. Prin poarta deschisă a acestui antrepozit se zărea o curte largă, în care o mulţime de nenorociţi, tropăind în apa rece şi în mîlul negru, umpleau saci şi roabe.

Era o idee a lui Barthélémy David. Antrepozitul şi podul rulant îi aparţineau. Cunoaştea sărăcia populaţiei în acest frig siberian din iarna lui 1917. Distribuise din plin bani, carne, grîu. De la autorităţile germane obţinuse zece vagoane de huilă. Pe urmă, amintindu-şi că altădată îi văzuse pe micuţii sărmani căutînd cărbune în noroiul de dragaj, se gîndise să răzuie fundul canalului cu bena podului său rulant. Acum, în fiecare zi, o întreagă mul-

ţime venea să caute ce era mai consistent din acest noroi combustibil, acumulat lent din praful şi bucăţile de huilă ce căzuseră de-a lungul timpului de pe şlepuri.

Din biroul său, David privea această mulţime pitorească. Bărbaţi erau puţini. Femei, bătrîni şi mai ales copii, băieţi cu picioarele pierdute în ghete uriaşe, legate la glezne cu sfoară şi bălăbănindu-se ca nişte lucruri informe. Unii în papuci fără talpă, alţii cu picioarele goale, tăindu-şi pielea în bucăţile de gheaţă. Femei îmbrăcate în paltoane vechi, în impermeabile, în pînze de ambalaj, cu picioarele înfăşurate în hîrtie, cu mîinile şi mînecile vîrîte în ciorapi vechi, tăiaţi. Băieţi în fuste, ca fetele. Bătrîni înfofoliţi în perdele, în catifele de la fotolii, cu capul înfăşurat în piei de pisică sau de iepure, ca nişte eschimoşi. Îşi strîngeau sfoara în jurul încheieturilor mîinilor. Nu se mai spălau. Economiseau cu avariţie această biată căldură animală pe care abia le-o mai furnizau organismele subalimentate. Pe aceste feţe, David regăsea semnele cunoscute, pecetea foamei şi a frigului, ochi care curgeau, gingii scorbutice, coşuri, antraxuri, polipi. La mîini umflături, degerături învineţite pe care gerul le făcea să se spargă şi să sîngereze. O întreagă suferinţă nemeritată. Puştii mai rîdeau încă, îşi păstrau bucuria copilăroasă chiar în munca asta grea, în tropăitul prin apă, noroi şi gheaţă. Bătrînii, femeile, nu mai rîdeau. Trei ani de aşteptare, privaţiunile împinse la limita extremă a forţelor umane, absenţa soţilor şi a fiilor, morţii, opresiunea învingătorului, uciseseră în ei bucuria de a trăi. Nu mai luptau decît pentru copii, pentru cei pe care îi aveau în grijă şi pe care nu puteau totuşi să-i abandoneze.

Din cînd în cînd, bena îşi aducea încărcătura de mîl negru, îl lăsa să cadă de sus. Apa şiroia, se scurgea, repede îngheţată, pe pavajul cenuşiu. Cu lopeţi pentru cărbune, cu greble, cu orice putea servi drept unealtă, se repezeau cu toţii, adunau în găleţi, în craţite, în saci, acest noroi pe jumătate îngheţat. Se vîrau pînă la genunchi, pînă la coate, şi ieşeau cu picioarele şi braţele înnegrite. Încărcau sacii, găleţile, pe roabe, pe căruţe ciudat alcătuite dintr-o ladă şi două roţi găsite întîmplător, sau pe cărucioare de copii, sau plecau cu încărcătura pe umeri şi spatele ud de un lichid de culoarea huilei, care îngheţa pe haine. Dea-

supra acestei agitații, cerul nemilos, greu încă de o zăpadă stînd să cadă. Și foarte departe glasul tunului, etern și bubuitor.

— Într-una din zilele astea, se gîndea David, va trebui totuși să mă hotărăsc să-mi tai copacii cei mari din parc.

Ieși, trecu prin mulțime, intrînd în magazia acoperită. Aștepta mașinile armatei germane, care urmau să-i aducă țesăturile de la Villard. Acestea soseau una după alta, intrau prin partea din spate a magaziilor, pînă la întîlnirea cu calea ferată, unde se încărcau lăzile cu țesături direct în vagoane. Pe cînd își croia drum, cu gesturi familiare printre băieți și femei, ca să străbată locurile pline de mîl și turbă, se pomeni dintr-o dată față în față cu Annie Mouraud. Ea venise cu un cărucior mic de copil să ia un sac de noroi.

La el emoția nu se trăda altfel decît printr-o imperceptibilă alterare a vocii și ceva mai puțină siguranță în privire. Se stăpînea, își impunea de minune un surîs, o atitudine, o glumă. Așa că doar cu vocea puțin răgușită întrebă cu calm :

— Ia te uită, Annie ! Ce faci aici ?

Ea își ascunsese la spate mîinile înmănușate de noroi. Părea speriată. Bolborosi :

— Nimic, nimic, domnule David. Eu...

Făcu un gest vag și nu mai știu ce să spună. El o privea. În clipa aceea era în el o remușcare, o suferință necunoscută, o durere izvorîtă din altceva și din ceva mai mult decît simpla milă pentru această nefericită cu mîinile înghețate și cu fața învinețită.

— Și ce faci aici ? zise el iarăși.

Ea arătă grămada de huilă, șiroindă.

— Vino, spuse el.

— Să vin ?

— Da, la birou. O să-ți dau să-ți umpli cărucior... Un sac de bulgări, sau antracit... Hai, grăbește-te.

Fata îl privea, nemișcată.

— Ei bine, ce mai aștepți ? Ia-ți cărucior.

David puse mîna pe hulube.

— Nu vreau, domnule David, murmură Annie, cu o voce şoptită, dar fermă.

El se opri, o privi uimit, fără să înţeleagă.

— Nu vrei ? Ce nu vrei ?

— Cărbune.

— Ia uite ! Şi de ce ? Poate ţi-e prea cald !

— Nu vreau, spuse din nou Annie, foarte încet.

— Dar de ce ? Pentru prostia de mai ieri ? O glumă, un gest fără urmări ? Ia uite, ce mai mofturi !

Se enerva, ridica vocea.

— E stupid, la urma urmei : Nu s-a mai văzut niciodată aşa ceva ! Devii ridicolă, mititico ! Nu-ţi cer nimic, n-am pretenţia să... Ce naiba, n-am mîncat niciodată pe nimeni ! Ţi-e frig, îţi ofer un ajutor, mai nimic, ţie ca oricui altcuiva. Cred că-i dreptul meu, nu ? De ce să nu pot să-ţi fac o plăcere, ca oricui altcuiva? Răspunde, hai, răspunde, prostuţo !

Ea clătina din cap, fără să zică nimic, încăpăţînată.

— Deci, nu vrei ?

Nu-i spuse nimic.

— Ei bine, strigă David, atunci du-te şi te plimbă ! Eşti o prostuţă cu nasul pe sus ! La urma urmelor, nu te-aş fi mîncat. Du-te la dracu' cu cărbunele tău, du-te să-ţi uzi picioarele şi mîinile cît îţi va plăcea. Nu obişnuiesc să-i rog pe oameni să-mi primească darurile. Bună seara !

Îşi înfundă mîinile în buzunare, îi întoarse spatele, cu o răsucire brutală şi plecă. Se îndreptă spre fundul antrepozitelor, în locul unde cheiul acoperit mergea de-a lungul căii ferate. Aici, germani în haine de lucru de un albastru spălăcit încărcau în vagoane lăzile cu ţesături ale uzinei Villard. David privea, încă furios, neatent, rumegîndu-şi mînia. Totuşi, la un moment dat, observă căderea unui fel de rumeguş la transbordarea unei lăzi.

— Halt !

Se apropie, adună praful gălbui.

— Molii ! Deschideţi lada asta.

O sparseră cu lovituri de ciocan. Desfăcură bucăţile. Erau mîncate de molii.

— Deschideţi şi celelalte lăzi, spuse David.

Nouă lăzi din zece erau atacate. David înjura și blestema. Puse să se golească vagoanele, scoase tot ce se încărcase pînă atunci. Se întoarse spre biroul lui, pradă unei furii cumplite, în care se amestecau fără să se deosebească limpede unul de altul, cele două eșecuri ale acestei după-amiezi.

III

Sosind seara, pe la ora șase, la cerc, îi găsi la masă pe Ingelby și pe Villard, împreună cu bătrînul Wendiével. Jucau pocher. În salon era foarte puțină lume. David se duse drept la Ingelby și Villard. Și bătîndu-l pe umăr pe primul dintre ei, zise :

— Ia spune-mi...

— Un moment, rosti Ingelby, arătîndu-i pachetul de cărți. Sînt al dumitale. Spun cincizeci, să văd...

Și isprăvi partida. Pe urmă, ridicîndu-se, îl înfruntă pe David :

— Ei bine ?

— Lîna dumitale e mîncată de molii. Ia-ți-o, și plătește-mi zahărul.

— Molii ?

— Nu face pe neștiutorul, știați ce faceți, Villard și dumneata, vînzîndu-mi pe eșantion și născocind povestea cu lăzile. De altfel, era cît pe ce să meargă... Cine s-ar fi ars în chestia asta ? David, pe toți dracii, licheaua asta de David... E necinstit ! Îți înapoiez lîna, plătește-mi zahărul !

— N-am nimic de-a face cu povestea asta, zise Ingelby. Țesăturile erau ale lui Villard. Le-ai examinat, le-ai acceptat... Nu văd deloc...

— Ai să pretinzi că am acceptat ca plată țesături mîncate de molii ?

— Nu pretind nimic. Zic numai că tîrgul a fost încheiat, semnat în regulă, că ai acceptat mărfurile în starea lor actuală...

— „Și ținînd cont de deteriorările rezultate dintr-o ședere prelungită în umiditate...", încheie Villard, care se ridicase de asemenea. Totul este stipulat.

— E puțin cam tare ! exclamă David. Să vedem, Villard, dumneata știai mai bine ca oricine că înțelegeam prin asta decolorarea, îngălbenirea bumbacurilor, lucruri de felul ăsta. Dar în nici un caz molii !

Villard ridică din sprîncene, avu o expresie de regret politicos.

— Convențiile fac legea între părți. Regret.

— Ei bine, asta nu va fi și legea mea !

— Nu sper, cred, că tribunalele... strecură Ingelby, cu un surîs ușor zeflemitor.

David se întoarse brusc spre el.

— Puțin îmi pasă de tribunale și de multe alte lucruri. Sînt destul de puternic să-mi fac dreptate singur. Și cu sau fără tribunale, îți vei lua țesăturile, Villard, și tu, Ingelby, îmi vei plăti zahărul, sau vă jur că vă trimit pe amîndoi în închisoare...

— În închisoare, rîse Villard.

— Sînt judecători în Franța, David, strecură Ingelby, cu vocea lui rece și la fel de calmă. Nu ești încă Cezar.

— După cum sînt și închisori în Germania, Ingelby, ripostă David.

Se făcu tăcere. Villard pălise. O consternare generală îi lovise pe toți cei ce asistau la această dispută. Numai Ingelby rămăsese rece.

— Așadar, reluă David, și-au zis: O să-l păcălim pe David, îi dăm molii pentru zahărul lui... Or să se descurce cu astea în Germania, și dacă iese cu supărare, el o să fie cel care o s-o ia pe coajă. Și oricum, cu acte în regulă, noi vom avea de partea noastră și legea, și pe profeți..." Ei bine, cu sau fără contract, și chiar dacă s-ar vîrî și dracul, îmi veți da ce-mi datorați sau veți pleca în Germania.

În furia lui, strigase cu voce tare. Se priveau toți cu neliniște.

— Nu așa tare, șopti bătrînul Wendiével.

— Puțin îmi pasă ! Ai înțeles, Ingelby ?

— Am înțeles mai ales, spuse Ingelby cu vocea lui rece, că dumneata mărturisești aici, în fața unor oameni onorabili, legături neobișnuite cu inamicul și protecții mai mult decît suspecte...

— Legături ? Şi voi, ăştia ? Voi n-aveţi de-aface cu germanii, tu şi cei din banda ta ? Doar ştiai foarte bine unde se duc ţesăturile voastre cînd ai venit să mi le vinzi. Şi plîngeai ca să mi le vinzi. Nu vindeai germanilor, ci lui David... El să înfrunte riscul, el să primească lovitura...

— Cum ? Bănuieşti...

— Villard, nu mă face să rîd. Ţi-ai ars stocurile, ca Decraemer ? N-ai instalat la tine un „Service Bruxelles" cu funcţionari care cunosc flamanda ? Înţeleg, trebuie să trăieşti, n-am nimic de zis. Dar mi-ar plăcea mai multă francheţe, şi nu atîtea nazuri. Voi sînteţi bogaţii cei răi. Impuneţi bietului popor principii şi uri pe care voi nu le aveţi. Pentru voi sînt două războaie, cel al sărmanilor şi cel al bogaţilor, şi predicaţi morala fără s-o respectaţi.

În jurul lui domneau uluirea şi mînia la unii, mulţumirea la alţii, la cei care îşi păstraseră mînile curate şi pe care această apostrofare îi răzbuna. „Iată ce înseamnă, îşi spuneau ei, să fi consimţit să faci trafic."

Furios, ghicind reprobarea celor sinceri, Villard strigă :

— Asta-i prea de tot, un om ca mine, care am refuzat să muncesc pentru inamic...

— Pentru că ai fost împiedicat. Pentru că Hennedyck...

— Şi dumneata ai tupeul să-mi faci reproşuri, dumneata care întreţii deschis relaţii cu inamicul, care pleci în Germania în fiecare săptămînă, care îi ajuţi populaţia să trăiască, care prelungeşti războiul...

— Şi mai ce ?

— A, mărturiseşti, deci !

O rumoare de triumf şi de indignare îl înconjură pe David.

— Se ştie bine ce face !

— Nu-l vezi decît cu ofiţerii !

— Maşinile germane îi cară mărfurile...

— Era în uniformă de ofiţer neamţ la gara din Lille...

— Să se lase insultat de ăsta !

Dominînd tumultul, cu părul lui sur vîlvoi, David urlă :

— Da, mă duc în Germania, da, vînd ţesături acolo ! Şi nu mă ascund, eu muncesc, fac comerţ, am curajul să mă situez deasupra micilor voastre decrete şi a micilor

voastre morale ! Şi-i ajut să trăiască pe cei de acolo, ca şi pe cei de aici. Unde-i crima ? Şi ei strîng cureaua, ca şi cei de-aici. Eu le vînd lînă, şi fac bine ! Nemţii ! Nemţii ! Sînteţi caraghioşi, voi ăştia, cu nemţii voştri, cu gazele lor asfixiante, cu submarinele lor, cu atrocităţile lor... Parcă noi, cei de-aici, sîntem mai breji. Şi blocada ? Nu facem şi noi războiul femeilor, războiul copiilor ? Nu ştiţi că mii de oameni crapă de foame şi de frig în fiecare zi, acolo ? E mai cinstit, poate, decît să răstorni un pachebot? Îmi vine să rîd ! Nu, nu există morală, nu există conştiinţă cînd faci război. Fiecare se descurcă. Şi nu eşti un trădător pentru că faci comerţ cu oameni de la care vei mai cumpăra şi mîine. Un contrabandist nu e un hoţ. Statul nu e conştiinţa mea ! Daţi-mi pace !

Şi pe urmă, vreţi să vă spun eu care sînt adevăratele canalii ? Tipii ca tine, Ingelby. Eu fac trafic, cumpăr, vînd. Sînt folositor. Prin mine, oamenii respiră. Cei din banda ta îi înfometează. De unde vine zahărul ? Cărbunele ? Orezul ? Secara ? De ce mai poţi tu încă să faci bere ? Unde găseşti tu toate astea ? Nu în Germania, nu, e prea periculos. Prin aprovizionare. Pentru că ştii să te combini cu cei care sînt bine instalaţi. Tu nu ai legături cu nemţii, dar mi-ar plăcea de o sută de ori mai mult s-o faci, şi să nu ai pe inimă murdăriile pe care le-ai adunat!

Suflă, livid de furie. O uimitoare expresie de energie şi de violenţă atrăgea atenţia asupra feţei lui greoaie, pătrate şi grase, o faţă cu riduri, deschisă şi masivă, à la Wallenstein. Cu adevărat, în acest moment îi lipsea numai cuirasa de fier şi sabia cu cochilie. În faţa lui, impasibil, palid, Ingelby îl fixa cu privirea lui îngheţată şi nu scotea nici un cuvînt.

— Asta-i, reluă David. Acum, aştept. Banii mei în trei zile, sau Germania. Bună seara.

Plecă în mijlocul larmei.

* * *

Îşi căpătă banii în săptămîna următoare, dar prietenii lui nu-i ascunseseră că Ingelby îşi propunea să-l facă să plătească scump acest succes, după război.

CAPITOLUL AL TREILEA

I

Spre sfîrşitul lui 1917, Félicie Laubigier se îmbolnăvi. Privaţiunile, foamea, gerul teribil al acelei ierni, grija războiului care nu se mai sfîrşea, îngrijorarea de a o vedea pe mica Jacqueline anemiindu-se încetul cu încetul, şi pe Camille, fiul mai mic, bătînd străzile în lipsa şcolii şi vagabondînd cu copiii din cartier, toate acestea o şubrezeau pe Félicie. Pe deasupra, nu avea nici o veste de la Alain. Plecat pe front cu echipele de muncă forţată, cu brasardele roşii, nu se mai întorsese şi nu dădea nici un semn de viaţă. Poate că era mort, fără ca mama s-o ştie, fără ca cineva să-şi dea silinţa s-o anunţe. Această nesiguranţă o ucidea.

Iarna lui 1917 fu îngrozitoare. Se anunţase de la început aspră, cu atît mai mult cu cît erau cu burta goală. La Roubaix, la Epeule, mizeria era de neimaginat. Oraşul părea o cetate a muribunzilor. Nu se vedeau decît chipuri palide, feţe livide, ochi traşi, slăbiciuni înspăimîntătoare. Bătrînii mureau, tuberculoza făcea ravagii printre copii şi adolescenţi. La cimitir priveai cu stupoare nenumăratele morminte de tineri între optsprezece şi douăzeci de ani. Oamenii care nu se mai văzuseră timp de cîteva săptămîni se regăseau, se recunoşteau cu spaimă. Înainte de război, în Nord erau mulţi băutori de bere, oameni cu pîntece mari, cu înfăţişare înfloritoare. În lipsa berii generoase, împlinirea trupului li se topise şi acest dezastru îi lăsase goi, fleşcăiţi, incredibil de îmbătrîniţi. Grasul Semberger care locuia în spatele locuinţei Féliciei îţi făcea milă. Obrajii căzuţi fîlfîiau şi se surpau sub bărbie. Era în pielea lui ca într-un veşmînt prea larg şi spînzurînd.

Această prăbuşire o caracteriza el însuşi într-un stil figurat.

— Poţi să te speli cu pielea de pe pîntece, spunea.

Se descurca fiecare cum putea. Primeau de la aprovizionare legume uscate, morcovi, ghiveci, cartofi deshidrataţi, pe care îi lăsau să se umfle în apă. Totul era de

nemîncat. Untura americană era rîncedă. Laptele şi biscuiţii lipseau. Înlocuiau cafeaua cu orzul rişnit, despre unt nu se mai vorbea. Solzişorii de porumb — care erau numiţi „cerealină", serveau la făcutul terciurilor, supelor, iahniilor. Piinea era împărţită cu stricteţe. O întreagă familie mergea împreună să cîntărească porţia fiecăruia pe balanţa lui taica Duydt. Împrumutau unul de la altul, frate de la frate, cu camătă, o tartină, untură cît o nuca. În tot cartierul domnea trocul. O ceaşcă de cafea rişnită se schimba pe un pachet de sare, un cub de miere artificială pe un kilogram de orez. Fierul de plisat al Féliciei făcea turul Epeule-ului, împreună cu prăjitoarea de cafea a cumnatei sale, Flavie. Se refăceau instalaţiile de creştere a animalelor şi păsărilor de casă. Fiecare avea coteţul lui de iepuri de casă, coteţul de găini. Oamenii îşi petreceau zile întregi în căutarea ierbii de-a lungul canalului sau în şanţuri, pentru iepuri. Era scos pavajul din curţi pentru a planta acolo trei-patru fire de cartof. Se instalau cutii cu mraniţă în jgheaburile de streaşină. În oale, în cutii, în cratiţe vechi cultivau mazăre, salată. Nici un colţ de pămînt neocupat, orice maidan era transformat în teren lucrat. Oamenii se organizau în comun pentru apărare, pentru paza de noapte. Pentru că aceste careuri de varză trebuiau vegheate ca o comoară. Aşa că oamenii îşi făcuseră barăci unde dormea un paznic înarmat cu o bîtă. Grădinarii amatori ajungeau la adevărate miracole de răbdare pentru a economisi pămîntul, sămînţa. Fiecare avea timp pentru el însuşi. Erau desţelenite, erau ameliorate terenuri pline de pietre, erau numărate seminţele una cîte una. Unii semănau grîul în oale, bob cu bob, practicau răsăditul apoi muşuroirea după moda chinezească, care constă în înconjurarea fiecărei tulpini cu o moviliţă de pămînt pentru a favoriza multiplicarea tulpinilor secundare. Se ajungea astfel, după şapte sau pot răsădiri şi muşuroiri succesive, la un randament extraordinar. Germanii încurajau aceste metode, îi învăţau şi pe alţii, le difuzau. Ei răspîndiră procedeul răsădirii germenilor de cartofi. Pentru aceasta se lasă cartoful să germineze în aer, se taie apoi în lung germenii albi şi se răsădesc în locul tuberculului. Un cartof poate da astfel

pînă la patruzeci de răsaduri. O ingeniozitate fără limite, favorizată de nevoie, de lipsa de activitate ajungea la miracole. Se întorceau la un fel de sălbăticie, de civilizație primitivă, în care fiecare, după gustul, cunoștințele, resursele sale, fabrica, schimba, consuma ce putea. Cîte unul, ca taica Duydt, făcea cidru din mere putrezite. Alții fierbeau orz cu zahăr ca să obțină ceva ce semăna cu berea. Decooster, fostul măcelar, își folosea mașinile de mezeluri ca să toace grăsimile și să fabrice o pastă unsuroasă pe care o numea săpun și o vindea foarte scump. Félicie încorpora funingine și zahăr ars în untură și făcea vacs. Untura, cerealina, laptele condensat și un gălbenuș de ou amestecate laolaltă alcătuiau o pastă galbenă și grasă care, întinsă pe pîine, dădea, cu multă bunăvoință, iluzia untului. Erau practicate toate surogatele, toate invențiile, toate imitațiile. Problema încălțămintei era de nerezolvat, ca și cea a combustibilului. Pe frigul siberian care domnea, se dădeau cîte zece kilograme de cărbuni pe săptămînă.

Toate aceste griji cădeau în seama mamei, răspunzătoare de mersul gospodăriei. Mîncare, încălzire, lumină, haine, mici deserturi în zile de sărbătoare, tot ce alcătuiește existența, viața familială, îi revenea ei, adevărată victimă.

— Cînd mama se predă, spunea Félicie, toată casa e tristă, nu-i așa ?... Nu se poate...

Și ca toate celelalte, alerga, se zbătea, se epuiza fără să țină seama de ea, pentru a păstra alor săi gustul de viață, impresia unui cămin, a unei existențe încă acceptabile.

În afara acestor griji materiale, în afară de temerile în legătură cu Alain, o neliniștea micul Camille. Bolnavă, trebuind să stea adesea culcată, ea îl supraveghea mai puțin, incapabilă să-i controleze jocurile și plecările. Jacqueline, care nu avea decît treisprezece ani, nu avea încă autoritate asupra lui. Și Camille, care fără îndoială nu era rău, se lăsa cucerit de exemplul tovarășilor lui de joacă din cartier, devenea hoț, vagabond, nepoliticos. Școli nu mai erau. Germanii le rechiziționaseră pentru a face în ele spitale. Se țineau două ore de clasă pe zi într-o circiu-

mioară mobilată de bine de rău cu tablă și bănci. Nici foc, nici cărți, nici caiete. Mizgăleau pe registre vechi și, dacă era prea frig, învățătorul le dădea drumul acasă. Pentru că lipsea cărbunele și cerneala înghețа. Camille se ducea la micii Duydt, pleca să fure din mașinile și taberele germane, jefuia casele părăsite. Viață amuzantă, veselă, care nu avea alt inconvenient decît că le răpea prea de timpuriu orice simț moral. Félicie ghicea furturile, găsea în buzunarele lui Camille tutun, pfeninguri, cartușe, praf de pușcă, și se alarma.

Pe de altă parte exemplul „șmecherilor", al celor care se descurcau și se îmbogățeau, îi descuraja pe cei mai rezistenți ; femei ușoare, traficanți de aur, muncitori voluntari erau văzuți întreținînd relații cu germanii, cîștigînd bani mulți, aducînd mîncare acasă. Unul care lucra ca grădinar pentru inamic se întorcea în fiecare seară acasă cu o plasă plină cu legume. Altul confecționa saci de tranșee într-una sau două uzine care funcționau încă, fura țesături, le vindea și scotea cîștiguri frumoase. Un al treilea conducea automobilele care operau rechiziționările din fabrici. Alții, ca Decooster măcelarul, cumpărau de la germani vite, carne și zahăr sau obțineau licențe de import din Olanda. Acest Decooster făcea avere. Nevasta lui era de doi ani prietena unui căpitan atașat la birourile Comandaturii și prin acest canal Decooster obținea tot ce dorea. În sfîrșit, altele, femei precum Clara Broeckx, tinzînd spre alte scopuri pe aceleași căi, profitau de relațiile lor cu personajele influente pentru a-și aduce acasă mobile frumoase, covoare, bibelouri, tablouri furate din castelele goale de pe bulevardul Parisului. Astfel, în absența soțului ei, Clara Broeckx își mobilă princiar casa, fără să cheltuiască ceva. La declararea războiului, această Clara Broeckx locuia împreună cu mama ei într-o căsuță din fundătură. Se măritase în sîmbăta mobilizării și cum soțul trebuia să plece, nici mama, nici fiica nu vrură să audă de noaptea nunții. Doar nu era să rămînă văduvă cu un copil, nu-i așa ? Soțul trebui să plece astfel — nici prea mulțumit, nici prea glorios. De atunci, Clara Broeckx se descurca. Fusese prietenă cu un atașat pe lîngă Comandatură. Începuse prin a se servi

de această autoritate pentru a se muta din oficiu într-o frumoasă casă goală din cartier. Pe urmă ceruse prin intermediul prietenului ei instalarea unei popote de ofiţeri la ea, un aşa numit Kursaal. Germanii tocmai căutau un local pentru Kursaal-ul lor la Epeule. Ea îşi oferi casa. De aici Clara scotea avantaje considerabile, o bucătărie abundentă şi fină, vinuri acceptabile, şi cadourile mărunte pe care i le lăsau plecînd cei pe care ea îi fericea cu favorurile ei.

Aceste exemple demoralizau poporul.

Totuşi, în ciuda a toate, cei mai mulţi rămîneau credincioşi principiilor lor, alianţelor anterioare, amintirii celor absenţi şi ţării. Oameni ca Flavie, cumnata Féliciei, se arătau în continuare duşmani neîmpăcaţi ai germanilor. Un fiu pe front, un altul ridicat mereu de inamic, fără bani, fără bunuri de pierdut, nimic care să stăvilească ura ei împotriva inamicului : femeia era fără milă. Nici nu admitea că germanii fac parte din umanitate.

Nici un fel de tranzacţie, nici un fel de contact cu ei. Fusese şi în închisoare ; suferise dar ieşise mai neîmblînzită, mai neînduplecată. Mergea pînă la nedreptate, pînă la cruzime. Numai o mamă care suferea ca ea putea ajunge la o asemenea dorinţă de răzbunare. Ar fi ucis dacă nu i-ar fi avut pe cei mai mici, pe care nu putea să-i lase în voia soartei. Şi totuşi, germanii nu mai erau invadatorii orgolioşi şi duri de la început. Sufereau, începea să se simtă şi la ei mizeria, o mizerie teribilă. Nu mai erau băieţii frumoşi, sănătoşi şi robuşti, în strălucitoarele lor uniforme noi. Bătrîni, infirmi, chiori, şchiopi, miopi, oameni cenuşii, cocîrjaţi, obosiţi, sau — lucrul cel mai dureros în acest război — băieţandri, adolescenţi de şaisprezece, şaptesprezece, optsprezece ani, imberbi, plăpînzi, bolnăvicioşi, palizi încă din cauza atmosferei închise a studiului şi a şcolii şi speriaţi de oroarea infernului în care se lăsaseră aruncaţi orbeşte cu capul plecat. Se întorceau de pe front, abrutizaţi, acoperiţi de noroi, pe jumătate nebuni, negri, tîrîndu-şi paşii, incapabili de a-şi păstra locul în rînd şi oprindu-se jalnic de-a lungul trotuarelor pentru a-şi recăpăta suflul, în ciuda bruftuluielilor caporalilor. Defilarea lor dura astfel ore întregi,

uneori zile întregi, tăind în două cartierul printr-un fluviu de bărbaţi, tunuri, furgoane, maşini de ambulanţă, chesoane, şi din nou bărbaţi, bărbaţi.... Şi toate într-o rostogolire confuză, surdă, un zgomot de fier, de cizme, de cai, de artilerie în mers, uneori dominată de muzica slabă a fluierelor... Şefii îi încurajau, îi puneau să cînte *Gloria*, ordonau pas de paradă, pentru a nu lăsa ca popoarele invadate să vadă deznădejdea armatei germane. Ei cîntau refrenul un minut, ritmau pasul, băteau din călcîie... Pe urmă îi cuprindea din nou istovirea, începeau din nou să întîrzie, încetau să cînte, unul după altul. Unii ajunseseră la un atare grad de epuizare încît uitau orice ruşine. Se opreau, se sprijineau de un zid, cereau femeilor o gură de apă.

— Du-te de te spînzură, spuneau cele neînduplecate, ca Flavie.

Dar altele aduceau o strachină de apă proaspătă fără să le pese de reprobarea publică. Într-o zi fusese văzut unul murind în stradă, căruia femeile refuzaseră să-i dea de băut. Ceea ce făcu o puternică impresie asupra mulţimii.

* * *

Într-o seară, Félicie le dădea să cineze Jacquelinei şi lui Camille, cînd sosi un diavol mare german, murdar şi sfîrşit de oboseală. Fusese încartiruit la familia Laubigier. Se aşeză aproape de foc, modest, ca un om ce se ştie intrus, în vreme ce copiii şi Félicie mîncau. Ea făcuse din cerealină şi untură topită un fel de clătite groase şi greoaie, pe care le mîncau cu puţin zahăr nerafinat, care le umplea stomacul fără să coste mult. Mirosea frumos. Germanul simţea chiar sub nasul lui mirosul acestei grăsimi calde şi nu spunea nimic.

Puţin stînjenită că mînca fără să-i ofere şi lui, Félicie în cele din urmă, după ce ezitase mult, îi arătă farfuria cu clătite de pe masă.

— Mîncaţi, domnule... Da, da... El înţelese îndată. Se aşeză la masă, trase spre el farfuria cu clătite. Mînca cu

amîndouă mîinile, cu o rapiditate uluitoare, abia mestecînd, înghiţînd. Pesemne că era mort de foame, bietul. Clătitele dispăreau, se prăvăleau în gura lui una după alta, sub privirea consternată a lui Camille şi a Jacquelinei. Asuda de bine ce-i era. Adună în vîrful degetelor restul de pastă prăjită şi de zahăr, de pe fundul farfuriei, îl aruncă în gură, întoarse spre Félicie o faţă congestionată, muiată de sudoare, liniştită.

— Oh, e bun, doamnă !

Avea o înfăţişare atît de fericită încît Félicie nu regretă prea mult că se duce la culcare fără să fi cinat.

Îi arătă camera lui, o chiţimie tristă, mobilată cu un pat-cuşcă. Locuinţa era mizeră şi peste tot germanilor li se rezerva ce era mai puţin bun. Dar omul, ca toţi cei sosiţi de pe front, nu era mofturos. Îi era numai teamă să nu deranjeze, să nu aducă murdăria şi păduchii lui în această casă curată.

Dormi la familia Laubigier, plecă a doua zi dimineaţa, dar se întoarse pe la ora unsprezece cu un sac de cărbuni în spate şi în mîini cu o cratiţă enormă cu cartofi.

— Eu, bucătar, doamnă. Eu fierb aici cartofi pentru ofiţeri.

Aprinse plita Féliciei, puse cartofii, îi lăsă să fiarbă abia zece minute, îi luă, îi dădu vreo zece Féliciei şi fugi cu cratiţa.

— Dar nu sînt încă fierţi, strigă Félicie.

— Ba da, ba da, bine fierţi. Nu s-au spart.

Dispăru. Félicie îşi puse cartofii din nou la fiert. El reapăru pentru masa de prînz. Aducea într-o gamelă un rest de varză acră, cîrnaţi, linte şi marmeladă. Puse totul pe masă.

— Bun, bun, mîncaţi...

Nu se lăsară rugaţi. Mîncară cu el acele lucruri rare şi delicioase. Omul părea încîntat. Explică în păsărească lui jumătate franceză jumătate germană, că se numea Krems, că era bavarez, că făcea războiul de la început. Găsise un post bun la bucătărie, se ocupa în special de mesele ofiţerilor pentru Kursaal-ul stabilit la Broeckx. Avea trei copii, o nevastă pe care o iubea nespus, care se necăjea mult fără el. Arătă tuturor fotografii. Félicie o arătă şi ea

pe cea a fiului ei Alain. Se jeluiră împreună. Jacqueline îl întrebă de ce nu fierbea mai mult cartofii. El explică că ofiţerii îi cereau întregi şi că ar fi trimis în tranşee dacă i-ar aduce sfărîmaţi.

Domnii aceia erau cu adevărat mofturoşi. Erau instalaţi luxos la Broeckx, puseseră să se aducă covoare şi fotolii, căutau vinuri bune, fumau trabucuri speciale, din care uneori Krems lua discret. Trăiau ca nişte funcţionari, mergînd la birou, întorcîndu-se pentru dejun şi cină, jucînd cărţi, fumînd şi tăifăsuind, sau făcînd seara muzică. Cereau o bucătărie aleasă şi fină, instalaseră în grădina casei un coteţ mare de păsări ca să aibă ouă proaspete. Puseseră chiar să fie amenajată o bibliotecă şi agăţaseră tablouri. Uneori, de pe front se întorceau alţi ofiţeri cărora acest confort, această viaţă regulată şi liniştită le stîrneau revolta şi mînia. Şi de două sau trei ori, la Kursaal, izbucniră certuri violente între cei din spatele frontului şi cei din tranşee.

Krems vorbea despre astea fără uimire sau indignare. În toate acestea, el nu cerea decît un lucru : să fiarbă cum trebuie cartofii lui, ca să nu se întoarcă pe front, să-şi regăsească după război, dacă acesta se va sfîrşi, nevasta şi copiii.

Se întoarse astfel în fiecare zi, la ora meselor. Aducea resturile de la ofiţeri, le împărţea cu familia Laubigier. Era bine. Ei căpătară obişnuinţa acestor suplimente plăcute. Curînd, Camille şi Jacqueline începură să-l aştepte pe Krems ca să mănînce. Sfîrşiră prin a nu mai cina fără el, aşteptau pînă la întoarcerea lui şi se aşezau la masă odată cu el. Tacîmul lui era pregătit. Treptat se integra în familie, făcea acum parte din existenţa comună. Se ataşară de el. Era un om cumsecade, avea un cap frumos, cu obrajii slabi, cu părul încărunţit, cu ochii de un albastru-deschis, puţin naivi.

Trăind laolaltă, se năştea între ei o familiaritate crescîndă. Nu-l mai vedeau ca pe un german, ca pe un inamic. Devenea un om ca toţi ceilalţi, cu simpatii, rîsete, bucurii, devotamente. Nu mai era soldatul pe care îl găzduiau. Acum el era Krems. Se ocupa de lucruri mărunte, îşi avea locul în casă, spărgea lemne, aducea cărbuni. Le-ar

fi lipsit seara dacă nu l-ar fi văzut sugîndu-şi pipa la colţul sobei.

Bolnavă de mult timp, la o lună după sosirea lui Félicie căzu la pat. Într-o dimineaţă, nu putu să se scoale şi Krems urcă să o vadă în camera ei. Ea plîngea, avea atîtea de făcut, atîtea griji. El o linişti. Coborî să spele vasele, să spele pardoseala, să aprindă focul. Îi trezi pe Camille şi pe Jacqueline, îi pregăti pentru şcoală, se ocupă de masa lor.

După-amiază se întoarse mai devreme. Nu era liniştit. Urcă să o vadă pe Félicie, îi duse un ceai, o cărămidă caldă, îi propuse să mănînce un ou pe care urma să-l aducă de la Kursaal. Se oferi chiar să facă lucruri ridicole, bunăoară s-o ajute să se spele sau să se pieptene, cu un aer atît de sincer şi de devotat, că ea nu putu decît să surîdă. Le dădu să mănînce copiilor şi-i culcă, se trezi de patru-cinci ori noaptea să vadă dacă Félicie nu voia ceva.

Ea zăcu săptămîni întregi. O îngriji ca o infirmieră, purtînd-o de pe pat pe un scaun, întorcîndu-i salteaua, încălzindu-i ceaiurile.

Se ocupa mai ales de Camille. Ştia că micuţul avea lecţii de făcut şi că le uita voit. Jacqueline nu era nici ea prea mare ca să aibă destulă autoritate asupra fratelui mai mic.

Krems intervenea. Învăţa cu greutate să descifreze caietul cu teme al lui Camille. Supraveghea făcutul acestora, controla repetarea lecţiilor şi ţinuta caietelor. Se ocupa de purtarea lui Camille ; îl oprea să iasă şi să vagabondeze, îl certa cînd îl vedea hoinărind şi fumînd cu lichelele. Îi făcea morală.

— Mai ales, niciodată fumat... Tutun e rău... Germani, mari, puternici, solizi, niciodată copiii mici nu fumează în Germania ! Francezi mici, bolnavi, mult bea, mult fumează !

Pentru că punea încă în asta un fel de şovinism, acel orgoliu al rasei, acea mîndrie de a aparţine sîngelui germanic care li se inocula de atîta timp. O spunea de altfel atît de naiv, atît de sincer, acţiona cu atîta dorinţă francă de a-i face pe ceilalţi să profite, să beneficieze de expe-

rienţa sa, — pe bieţii francezi care nu ştiau să trăiască sănătos — încît nu devenea supărător.

Curînd, Camille începu să se teamă de el şi să-l asculte. Îi era frică mai mult de el decît de mama sa. Fu mai puţin văzut pe trotuarele din Epeule. O anumită îndreptare se văzu în lecţiile sale şi în limbajul lui. Félicie şi Jacqueline se bucurau. Iar Krems îşi continua de bunăcredinţă rolul său de infirmier şi de pedagog.

Uneori, Krems se întorcea trist. Îi spunea Féliciei :

— E rău, multă carne...

Pentru că germanii nu mai erau de multă vreme în perioadele de abundenţă ale primului an. Varză, sfeclă, pîine de tărîţe, supe de urzici, alcătuiau mîncarea obişnuită mai ales a soldaţilor. Cînd Krems vedea apărînd carnea în meniuri, deducea de aici prevestiri sinistre. Plecarea, frontul nu erau departe. Atunci blestema de unul singur la nesfîrşit, seri întregi, sau suspina recitind scrisori. Pe urmă, într-o seară, dispăru, ca să reapară după patru-cinci zile, murdar, plin de păduchi, istovit, buimac. Îşi petrecu noaptea spălîndu-se, curăţindu-se, puricîndu-se. Cîtva timp încă trăi într-un fel de abrutizare, ca şi cum tranşeele l-ar fi năucit, l-ar fi golit de suflet. Apoi, treptat, reapăru acel Krems naiv şi amuzant, omul cumsecade.

Ceea ce-i făcea şi mai mult rău erau scrisorile, scrisorile de acasă. Primea cîte una la fiecare două săptămîni. Ele îi dădeau ştiri din spatele frontului, din Germania, unde se suferea la fel de mult, dacă nu mai mult ca în ţara invadată. Foame, frig, boală, lipsa de veşminte, el ghicea totul în spatele explicaţiilor resemnate, a jumătăţilor de minciună cu care ai lui îşi ascundeau încă de el disperarea. Citea aceste scrisori de zeci de ori. Etala din nou vechile fotografii care dormeau în portofelul lui, le privea, le sorbea din ochi, plîngea şi se descuraja. Mai mult decît tranşeele, suferinţele, înfrîngerile şi privaţiunile, acestea îl demoralizau pe soldatul german : veştile proaste din spatele frontului. Atît cît spatele rezistă, soldatul se ţine bine. El se frînge în ziua cînd află de mizeria celor pe care îi apără.

Şi totuşi Krems rămînea neamţ, german. Germania era marea ţară, deasupra celorlalte, ţara martiră, strivită de nedreptatea universală. Kaiserul rămînea marele om, intangibilul. La capătul calvarului era victoria. Şi rasa germană merita să domine. Aceste lucruri nu le vedea prin el însuşi. Bineînţeles, nu voia să se dea de exemplu pe el, nici pe camarazii lui, nici pe vreunul din cei pe care îi cunoştea în jurul lui. Toţi aceşti oameni erau oameni ca şi ceilalţi, aidoma cu francezii. Dar probabil că deasupra tuturor acestora se aflau oameni de elită, reprezentînd acest ideal. Simţea faţă de Anglia o ură de necrezut, ca şi cum aceasta i-ar fi provocat lui personal cele mai grave prejudicii. Şi adesea, seara, Flavie Van Groede şi el, cele două opoziţii vii, acele două încarnări ale spiritului patriotic popular, angajate fără să priceapă ceva într-o aventură ale cărei prime şi cele mai triste victime erau ei înşişi, se certau, ataşaţi eroic cauzelor lor, în legătură cu cei vinovaţi de război — Poincaré, Anglia sau Wilhelm al II-lea...

În ianuarie Krems obţinu o permisie. Deveni pisălog la culme. Vorbi despre asta cu opt zile înainte. Făcu cumpărături ruinătoare, săpun de la Decooster, pînză, ciocolată, o bucată de piele pentru ghete de damă. Félicie îi dădu două borcane cu dulceaţă de revent pentru copiii lui. Plecă strălucind de bucurie.

Se întoarse după douăsprezece zile cu o înfăţişare tristă. Întinse pe masă cîteva pachetele modeste. O minusculă prăjitură cu ou, un pateu de iepure, lucruri sărmane pregătite cu zgîrcenie pentru el. Nu le atinse, le dădu să le mănînce lui Camille şi Jacquelinei.

— Nu merge, Krems ? întrebă Félicie.

— Nu, nu, nu merge...

— Familia ?

— Doamna a mea, a slăbit mult, bolnavă mult.

Nu explică mai mult, se refugie în colţul lui, aproape de sobă şi uită să fumeze.

În zilele următoare fu gînditor, trist şi distrat. Lăsă de mai multe ori cartofii să se sfărîme şi se expuse bruftuluielilor ofiţerilor.

Pe urmă primi o scrisoare. O citi de mai multe ori, seara, la gura sobei. Plîngea. Nu se ştie de ce, nu spuse nimic nimănui. Se duse la culcare fără să cineze. Înainte de a urca, îl sărută pe micul Camille.

Noaptea, din patul ei, Félicie îl auzi umblînd încoace şi încolo, coborînd scara, căutînd ceva. Neliniştită, strigă :

— Krems, eşti bolnav ?

— *Nein, nein*, nu bolnav.

Nu mai auzi nimic, dar dimineaţa îl găsi spînzurat în faţa ferestrei, cu faţa de culoarea pielii tăbăcite, rece. Se spînzurase discret, cu frînghia de rufe a Féliciei. Ezitase. Avea lîngă el puşca încărcată. Dar probabil că se temuse că face zgomot, că-i trezeşte, că deranjează. Alesese o moarte mai modestă.

Doi ofiţeri veniră să constate decesul. Mulţimea înconjura casa, se află că un german se spînzurase, aceasta se întîmpla adesea de la un timp : era un semn bun ! Erau mulţumiţi. Ofiţerii, de la fereastra camerei, văzură mulţimea. Discutară amîndoi cu mînie. Şi unul dintre ei îi arăta mortului pumnul şi-l înjură în germană.

* * *

Odată Krems mort, mizeria deveni îngrozitoare la Félicie. Nici un ajutor acum, nici mîncare, nici cărbuni. Bolnavă, Félicie trebui să se smulgă din pat, să alerge, să tragă, ca să găsească pentru copii puţin foc şi pîine.

Domnea foamea, o foame disperată, resemnată, fără mînie, furie sau revoltă. Se simţeau în mîinile unui inamic prea puternic. Mai ales, îl simţeau înfometat, hăituit, la strîmtoare, ca ei înşişi. Nu era nici o casă, nici un cămin unde să nu domnească această foamete, acest gol abrutizant al pîntecelor şi al creierelor, o suferinţă tristă, prelungită la nesfîrşit, fără speranţă.

Aprovizionarea se făcea greu. Canalele erau îngheţate. Şi prea numeroşii traficanţi distrugeau pe drum un sfert din alimentele cele mai bune. Ce rămînea, abia dacă putea fi mîncat, şi cum trebuiau să le şi plătească, cel mai adesea se lipseau. Nu mai aveau bani. Luau două raţii în loc de patru.

Ici și colo, germanii aveau cantinele lor în uzine. La porți, șiruri de ființe jalnice, femei, bătrîni, băieți jigăriți și înfometați așteptau împărțirea resturilor, pomana de pe un fund de gamelă.

Fiecare făcea acasă nenumărate mîncăruri proaste, amestecuri de te miri ce, tocană de sfeclă și de pește uscat, fierturi de făină cu apă și untură, stive întregi de clătite care țineau opt zile, umpleau stomacul și înlocuiau foamea printr-o indigestie, prăjituri cu făină de orz, de secară, de hrișcă sau de porumb. Un fier de gofrat valora o avere, un kilogram de sfeclă opt franci de aur, patruzeci de franci de azi. Cine putea să-l cumpere sau să-l fure, mînca sfecla crudă. Dacă din întîmplare dispuneau de puțin foc, o puneau să fiarbă și o mîncau în chip de salată, cu untură topită în loc de ulei și lămîie în loc de oțet. Sau dacă aveau din belșug untură, își ofereau un ospăț : sfeclă prăjită. Ceva zaharat, fad și gras.

Taica Duydt vindea cu șase franci kilogramul de coji de cartofi și făcea acum o băutură cu gust de vitriol lăsînd să fermenteze sucul de coji de cartofi cu lămîie. Decooster vindea pe piață pe față, fără să se ascundă, cotlete de cîine, cîini mari cumpărați de ici de colo și pe care-i dobora el singur în curte, cu lovituri de ciocan. Oamenii scormoneau grămezile de gunoi, în stradă. Fură văzuți unii care adunau iepurii morți, mațele de păsări, făina de in din cataplasme, pentru a le mînca.

Începînd din februarie, frigul deveni teribil. Iarna din 1917—1918, în sine o calamitate înspăimîntătoare, se adăuga daunelor provocate de oameni. Erau douăzeci de grade sub zero. Canalele de scurgere care nu se mai curățau, se înfundaseră în multe locuri. Și străzile, la început inundate, se transformaseră în banchize. Băieții patinau pe pavaj, coborau în sănii pantele străzii Alouette și bulevardului Montesquieu. Cerneala, vinul, berea înghețau. Pragurile caselor se spărgeau. Curînd, copacii începură să pîrîie și să se despice și fură găsiți oameni morți în patul lor.

Nu mai erau cărbuni, nici țesături. Germanii făcuseră inventarul tuturor veșmintelor și rechiziționaseră ce era

utilizabil. Așa încît ajunseseră să-și facă veșminte din pături și oamenii mergeau pe străzi drapați ca arabii. Alții petrecură luni întregi în pat. Dimineața, în fiecare dimineață, pentru Félicie se punea problema neliniștitoare a focului. Se trezea devreme, pe la cinci-șase, și pornea prin noapte, prin vînt și prin gerul teribil să caute cu ce să aprindă soba. Rătăcea prin oraș ca un primitiv prin junglă, la întîmplare. Îi lăsa pe copii, pe Camille și Jacqueline, în pat, pînă la întoarcerea ei. Acolo, cel puțin, nu le era prea frig. Ea, rebegită, înghețată, plîngînd de suferință, căuta pe străzi, adesea pînă spre seară, vreascuri, hîrtie, un praf de combustibil. Se ardea orice. Copacii erau curățați de crăci și, ca și alții, Félicie mergea să adune ramurile și frunzele uscate. Apoi fură doborîți un arbore din doi, de-a lungul străzilor și bulevardelor. Oamenii cumpărau gudron, stropeau cu el hîrtii vechi, făceau grămezi și acestea ardeau, răspîndind un miros insuportabil.

Munții de deșeuri care blocau străzile uneori pînă la etajul întîi, fuseseră scotocite și răs-scotocite de sute de ori. Și în continuare, oamenii înfofoliți în saci, cu capul înfășurat în fulare, cu înfățișarea unor eschimoși, le scotoceau încă, munceau acolo. Erau distruse casele goale, asediau locuințele abandonate de emigranți. Luară tot, sparseră tot. Nu lăsară din ele decît cărămizile. Tot ce era lemn, pînă la schelet, fu smuls. În toate străzile se găseau astfel de schelete sinistre. Oamenii smulgeau zăplazurile, stîlpii de lemn care mărgineau căile ferate. Erau văzuți, noaptea, unii care deșurubau buloanele căilor ferate, pentru a lua traversele de stejar. Santinelele trăgeau în acești nenorociți. Mai mulți fură uciși. Félicie se ducea spre seară cu o toporișcă să spargă ușa unui hangar, pentru a smulge cîteva scînduri. Asta însemnau două ore de foc, cît să fiarbă orezul sau cerealina. Se grăbeau să înghită fiertura dîrdîind, cu picioarele pe oala caldă încă, pentru a recupera restul de căldură pe care-l păstra aceasta. Apoi se întorceau să se culce, și restul timpului îl petreceau astfel în pat, toți laolaltă, grămadă, vîrîți sub o grămadă de boarfe. Sau copiii se duceau în strada Epeule, la uzina Hennedyck. Zidul uzinei dădea

spre sud. Aici se mai simțea puțin soarele. Și cum de cealaltă parte erau bucătăriile spitalului, căldura lor încălzea puțin zidul. Unii oameni își petreceau aici ziua, teșiți, lipiți de aceste cărămizi, pentru a le absorbi căldura. Pe o lungime de douăzeci de metri își disputau locurile.

Curînd începură să demoleze acasă la ei. Sacrificau un scaun, un scăunel de bucătărie, o masă veche, un cufăr, o ladă de rufărie. Apoi fu rîndul paturilor. Vor dormi toți împreună, le va fi mai cald. Se fragmentau paturile în scînduri subțiri, pentru bucătărie. Bufete, garderoburi, dulapuri, rame, fotolii fură trecute și ele prin secure. Apoi trecură la case. Acestea fuseseră respectate pînă la capăt. Le era încă teamă de proprietar. Casa era intangibilă. Dar le era prea frig. Se simțea că dincolo de un anumit grad de mizerie nu se mai putea cere omului să aibă simțul dreptății și că prima datorie este aceea de a trăi. Începură timid prin demontarea balustradelor de scară, a trapelor de la poduri, a lucrurilor inutile, a accesoriilor. Scîndurile de la dulapuri, scîndurile de la pivniță, unde se puneau alimentele la rece. Apoi ușile de la încăperea de toaletă, scîndurile, scaunul, acoperișul. De astea te poți lipsi. Obloanele de la ferestre, cotețele de iepuri, barăcile cu ustensile, lăzile de cărbune... Cîteva săptămîni încă, apoi trebuiră să umble la ușile de la camere și la podeaua podului, la jgheaburile de streașină și la burlane. Ajunseseră să trăiască în case ciudate, care nu se mai închideau, care nu mai erau decît niște ziduri goale, cu o saltea de paie pe jos, cu un foc într-un colț. Unii oameni, ca Flavie, demolau pînă și scara, doborau întreaga casă a scării și urcau să se culce pe o scară portabilă. Cu fiecare fragment de casă plecau și amintirile. Această scîndură din pivință, o bătuse tata în cuie. Acest fotoliu, era un cadou al fiului pentru mamă, ca să se odihnească aici în tihnă cînd va fi bătrînă. Se ardea lemnul și se păstra cu ploșenie stofa. Mai tîrziu poate vor putea să refacă un fotoliu asemănător.

Toate acestea anunțau sfîrșitul. Nu va mai dura mult timp așa, nu se mai putea, sau altfel întregul Roubaix va muri. Nu mai aveau forța să se miște. Dîrdîiau, îngrozi-

tor de slabi, sub grămezi de zdrențe rufoase. Își treceau zilele înșelînd foamea și frigul, așteptînd, rozînd hîrtie și sufocîndu-se sub cuverturi ora scurtă și delicioasă cînd vor face foc, sau cînd vor minca. Fierbeau orezul și sfecla seara, să le fie mai puțin foame și mai cald, și să poată adormi avînd la picioare, într-o sticlă, apa caldă de la legume. Erau atît de slăbiți, atît de goliți, că după ce mîncau simțeau o căldură în pîntece, o impresie de arsură, ca și cum imediat stomacul reîncărcat ar fi început să răspîndească în organism o căldură întăritoare. Profitau de asta și mergeau să se culce imediat pentru a adormi fără suferință. Și ce să facă altceva ? Cei ce nu dormeau n-aveau chef de nimic. Cum să citești, să vorbești, să te distrezi cînd ți-e foame și frig ? Nu mai era tutun, nu mai puteau să fumeze. Nu mai era foc. Nu mai era lumină. Nu mai puteau îngădui să consume ulei pentru a avea lumină, preferau să stea în întuneric. Nu mai erau cărți, ziare, lecturi. Și de altfel vederea le slăbea, deveneau miopi, ochii se îmbolnăveau. Nu mai erau saltele, cuverturi, veșminte. Se adunau grămadă pe o saltea de iarbă de mare, trupurile se încălzeau laolaltă pe întuneric, în timp ce afară bubuia eternul tun, această luptă uriașă care de mai mult de o mie de nopți umplea adîncul cerului, fără să înainteze în vreun fel.

Veneau adesea și avioane. Proiectoarele măturau cerul negru, tunurile slobozeau grindine de șrapnele. Plumb și fier se prăbușeau peste acoperișuri, spărgeau olanele și geamurile. Nu mai coborau în pivnițe, căpătaseră un fel de indiferență, de fatalism sălbatic.

Sau în tăcere, în mijlocul unei trecătoare liniști nocturne, se auzea o rostogolire surdă, mai tragică încă decît tot restul, zgomotul tramvaielor, camioanelor, trenurilor înaintînd spre front, purtîndu-și încărcăturile de oameni sau aducînd răniți și morți, în vreme ce orașul dormea. Germanii ascundeau populației mișcările de trupe. Acestea erau ascultate cu neliniște. Cînd se vor sfîrși ? Vor fi eliberați oare într-o bună zi ? Și dacă francezii vor intra printr-o minune în Roubaix, vor mai rămîne oare oameni vii să povestească prin cîte au trecut ?

II

Printr-un drum îngust, încastrat între două banchize de argilă, peste cîmpuri, Annie Mouraud și verișoara ei Antoinette Fontcroix veneau de la Mont-à-Leux spre frontieră, pentru a o trece.

Annie acționa pe cont propriu. De mult timp, în familia Mouraud, ca la mulți alții, mizeria ucisese spiritul de familie. Trăia fiecare pentru sine, despre existență își făcuseră o concepție sălbatic de solitară și egoistă. Spălatul rufelor nu mai aducea aproape nimic. Georges Mouraud, fratele mai mic al Anniei, continua să meargă la școală, împins ambițios de mama lui, care se omora pentru el. Și Annie, silită să se descurce singură, o scotea la capăt cum putea, făcea puțină croitorie, și trecea mărfuri pe care le revindea.

Antoinette aducea mărfuri pentru prăvălie. Edith nu mai găsea nimic, nici să vîndă, nici să cumpere. Or, un kilogram de cartofi, vîndut cu doisprezece franci la Roubaix, era plătit cu douăzeci de bani în Belgia. Antoinette, ispitită de cîștig, și mai ales de pericol și de atracția unei aventuri încă noi pentru ea, o rugase atîta pe Edith, încît mama o lăsase pînă la urmă să meargă. Pentru Antoinette era o adevărată excursie, această contrabandă sub pușca santinelelor. Trăia o pagină de roman.

Voiau să se înapoieze în Franța trecînd între Mont-á-Leux și Wattrelos, în locul unde un curs de apă noroios (asta în Nord se cheamă riez) formează frontiera. Era în februarie, venise în sfîrșit dezghețul, un dezgheț diluvian, după acel groaznic îngheț din iarna lui 1917. Ploua de patru zile. Un vînt vijelios sufla fără încetare dinspre nord-vest, compact ca o masă materială. În fața celor două mărșăluitoare peisajul se întindea cenușiu, posomorît. Se zăreau cătune, o cale ferată șerpuită, o cărămidărie, o uzină în depărtare, și din nou începea cîmpia, o cîmpie umedă, argiloasă, brună și verde, tăiată de rigole șiroind, îmbibată, înecată de apă.

Un clipocit neîntrerupt urca din pămînt, zgomotul apei căzînd, curgînd, întinzîndu-se, inundînd lumea. Și deasupra — cerul, un cer de cataclism, astupat, invadat de o

îngrămădire de nori învolburați, turtiți, sfărîmați, rostogolindu-și în dezordine batalioanele de fum la asaltul orizonturilor răscolite, sub suflarea furtunii, crăpînd, topindu-se, slobozind ici și colo sub ei jeturi torențiale, care se vedeau de departe abătîndu-se peste priveliște ca niște trombe negre, compacte. Din înălțime, se răspîndea o lumină tulbure, lumină lividă a cerului Flandrei în februarie. Și zgomotul veșnic al canonadei îndepărtate se armoniza cu acest cadru de apocalips, acest cer epic în stare să-l facă să viseze și să se exalte pe un Ruysdaël [1] și sub care, indiferente, obișnuite, oarbe, Antoinette și Annie mergeau, minuscule siluete singuratice, de-a lungul unui drum de pămînt negru, al cărui dublu făgaș paralel — cele două brazde pline de apă fremătătoare, cu reflexe moarte de staniu — urca spre infinit.

Umblau de o jumătate de oră în plin cîmp, cînd, în depărtare, la linia orizontului care alcătuiau un vag traiect rectiliniu între două imensități cenușii, apăru masa unui cătun. Un horn slobozea un fir de fum negru, subțire, răsucit, atît de repede lărgindu-se, risipit și purtat de vînt, încît părea că aleargă să îngroașe și să întărească hoardele întunecate, sinistra cavalcadă a escadroanelor cerului. Acolo era frontiera.

Ajunseră la cătun prin spate, intrară în grădinile micilor case. La ușa bucătăriei uneia din aceste cocioabe, o femeie le ceru douăzeci de centime și le lăsă să intre. Locuitorii de la frontieră își cîștigau astfel viața, percepînd o dijmă celor ce se adăposteau la ei, în așteptarea momentului favorabil pentru a trece dincolo.

În bucătărie se și strînsese lume, cîteva bătrîne, trei golani tineri care fumau țigări și graseiau într-un dialect grosolan, cîțiva băieți între zece și doisprezece ani, un tip înalt, atletic, adevărat Hercule cu păr roșu, prost bărbierit, cu înfățișare bestială, care privea pe fereastră și o supraveghea de departe pe santinela germană, și o femeie de vreo treizeci de ani cu băiețelul ei.

Antoinette și Annie își aruncară sacii la pămînt, alături de ceilalți. Întreaga pardosea a bucătăriei era acope-

[1] *Rusdaël (Jacob van)* peisagist olandez (1629—1682). (N.t.).

rită de baloturi. Antoinette voise să ia prea mult. Sacul ei cîntărea peste patruzeci de kilograme. Susținea că nu e greu, că ar putea să alerge cu această povară. De fapt fusese mulțumită că poate să-l lase jos. Apropiindu-se de cocioabă, începuse să simtă un fel de tremurat în picioare, care anunța oboseala. Așteptară un nesfîrșit sfert de oră. Cei trei vagabonzi, cu cîte un cuvînt scurt, rupeau din cînd în cînd tăcerea :

— Ai luat cartoafe ?

— Plină desaga, da...

— Eu, unt...

— Eu, făină de soia...

Între timp ploaia cădea, cu murmurul ei monoton. Și uneori vîntul plîngea. Seara se lăsa cu repeziciune. Femeia își luase băiețelul pe genunchi și suspina chinuită.

— Cum o să trecem ? șopti Antoinette.

— Prin riez.

— Îmi scot ghetele ?

— Nu, ai să te rănești, sînt cioburi, și pe urmă va trebui să putem alerga...

— O să ne udăm ?

— Ne uscăm alergînd...

Uriașul roșcat, care privea pe fereastră, lăsă dintr-o dată să cadă perdeluța.

— Acum !

Apucă un sac enorm, un balot de grîu de cel puțin optzeci de kilograme, îl luă în spate săltîndu-l cu o mișcare din șale, și-l puse pe umeri cu un icnet. Își căută echilibrul, asigură încărcătura cu o săltare mlădioasă, ezită o secundă și se repezi afară, cu capul plecat.

În spatele lui ceilalți se precipitară în dezordine, prin ploaie.

Drumul cobora în pantă destul de abrupt. Jos curgea riezul, umflat, mîlos și iute. Un abur urît mirositor urca în amurg și-i desena cursul. În depărtare, un mic pod. Deocamdată nu era nici o santinelă. Se rostogoliră spre depresiune. Din toate casele cătunului ieșeau grupuri de bărbați, femei, băieți, îndoindu-se sub greutățile lor și alergînd spre riez. Antoinette, surescitată, i-o luase înainte

lui Annie, se simțea ușoară, iute, alerga sprintenă în ciuda greutății din spate, ca și cum nervii ei încordați i-ar fi dublat energia. În fața ei, în frunte, se afla omul roșcat ușor de recunoscut prin vigoarea lui de bivol, cu sacul cel uriaș ca un munte, pe umeri. Chiar în spatele lui, femeia cu băiețelul, alergînd și trăgînd copilul de mînă.

Ajunseră la riez. Acesta este un canal de scurgere descoperit, care servește la deversarea noroaielor din Roubaix — Tourcoing și care curge prin Espierre să întîlnească apele rîului Escaut. Torent negru la nivelul solului, grăbit, iute, noroios, putregăit, șfichiuit de picăturile mari ale ploii, împestrițat de bule, cu reflexe de petrol și ulei, atît de puturos, unsuros și fetid, că ploaia părea a se chinui zadarnic să-l spele. Se precipitară în această cloacă. Se bălăceau în ea cu împroșcări mari. În fața Antoinettei, femeia își luase băiețelul în brațe ca acesta să nu se ude la picioare și înainta în apă cu dubla ei încărcătură. Antoinette o urma. Sub picioarele ei colcăia nămolul. Se împotmolea în el. Parcursese abia o treime din riez și apa îi ajungea pînă la pîntece. Continua să înainteze, simțea apa grasă, puturoasă, urcînd și încercuind-o cu o strîngere de gheață. Îi era teamă că nu va mai simți fundul apei, că nu se va mai putea ține-n picioare. Curentul o împingea, o făcea să se abată de la direcția de mers, o silea să se aplece, să reziste, să-i opună întreaga ei greutate. Acum avea apă pînă la subsuori. Și solul urca încă.

Un strigăt izbucni lîngă ea, dintr-o dată. Un strigăt puternic din care ea nu înțelese nimic. Simți numai o mînă care-i apăsa capul, recunoscu vocea Anniei.

— Apleacă-te !

Ascultă mecanic, se lăsă pe vine mai degrabă decît se aplecă, își apropie fața pînă la a atinge cu nasul apa al cărei fund, mișcat de picioarele ei, făcea să urce bule pestilențiale. Ceva plescăi în dreapta ei, de două ori. Înălță capul, o văzu în fața ei pe femeie poticnindu-se, auzi un strigăt : „Mamă !" Și toată lumea porni mai departe, într-un avînt nebun. Ajunseră pe malul francez, ieșiră din apă. În fața Antoinettei, femeia mai făcu vreo douăzeci de metri, căzu în genunchi, înălță brațele :

— Domnule ! Doamnă ! Fie-vă milă.

Îl apucase pe omul roşcat din faţa ei de pulpana bluzonului.

— Mă încurci ! gîfîi el. Se eliberă dintr-o smucitură, plecă mai departe cu capul aplecat, ca un bivol.

— Domnule, doamnă, fie-vă milă...

În jurul femeii curgea valul celor ce treceau graniţa, fugind în plină panică. Ea întindea zadarnic braţele, încercînd să se agaţe. Băieţelul alerga şi el de la unul la altul, strigînd :

— Domnule ! Domnule ! Fie-vă milă.

Antoinette se oprise. Ezită o fracţiune de secundă, primi o lovitură în spate :

— Nu se poate ! Repede, repede.

Annie o împingea de umăr, o tîra după ea. O luară înainte, păstrînd în urechi acel strigăt disperat care se îndepărta repede, slăbea. Ajunseseră la adăpostul unui gard de mărăcini. Antoinette se oprise, cu respiraţia tăiată.

— Repede ! Repede ! strigă Annie. Şi o tîrî din nou după ea.

Dar pentru Antoinette cursa devenea prea grea. Solul urca pe măsură ce se îndepărtau de riez. Se cufundau în argilă pînă la gleznă. Piciorul se smulgea cu un plescăit la fiecare călcătură. Antoinette era sfîrşită. Lucru ciudat, nu umerii o dureau, unde se afla întreaga greutate. Ci mai degrabă rinichii, pîntecele, în care simţea o durere necunoscută, nouă, înţepături, o deşelare. Muşchii cefei îi obosiseră şi ei. Avea impresia unei tasări, unei zdrobiri progresive a întregii ei fiinţe. Respiraţia îi devenea scurtă, grea, dureroasă. O menghină îi strîngea coastele. Vederea i se înceţoşa, inima i se zbătea, totul dansa în jurul ei. Mai alergă vreo cîţiva metri, aplecată înainte, cu picioarele împleticite. Sacul o trăgea greu în jos. Căzu de parcă ar fi plonjat.

I se păru că intră în pămînt. Argila o atrăgea, o înlănţuia. O mască de noroi moale îi cuprinse faţa şi pieptul. Numai picioarele îi rămîneau libere. Greutatea unui munte îi strivea umerii.

Rămase acolo două secunde, înăbuşită, ţinută, copleşită, să-şi dea seama de ce i se întîmplă, să înţeleagă pu-

terea acelei strînsori de argilă, a acelei mase pe ceafă, și deodată nu mai avu aer.

Un instinct o opri să deschidă gura să respire. Brațele îi erau prinse sub ea, capul îngropat sub sac. Făcu un efort teribil să se elibereze, să-și degajeze brațele, să se sprijine pe mîini, să înalțe capul pentru a avea aer.

Reuși să-și salte pe jumătate greutatea, să-și dezlipească fața din clisă, rămase cîteva secunde încovoiată, crispată, frenetic de încordată. Și dintr-o dată slăbi, căzu din nou, de parcă ar fi avut pe umeri greutatea întregii lumi. Îngropată de vie, se sufoca. O furtună izbucni în ea. Inima îi bătea cu lovituri formidabile. Inconștient, într-un spasm, deschise gura, aspiră. Un val de pămînt și de moloz îi pătrunse în nări, în gură, în laringe, o sfîșia, o înăbușea. Avu cîteva convulsii îngrozitoare. Și tumultul descrescu în ea.

Annie continua să alerge. Era în față, singură. Toți cei ce trecuseră granița se împrăștiaseră, nu mai era decît o mare tăcere, pe care o umplea zgomotul ploii. Erau în afară de pericol. Se opri.

— Asta e, sîntem salvate, Antoinette.

Se întoarse și nu văzu pe nimeni.

Își închipui îndată ce era mai rău, Antoinette prinsă, ucisă. Era vina Anniei, ea era răspunzătoare. Cercetă orizontul acoperit cu o privire neliniștită. Nimic. Atunci lăsă să-i cadă sacul la tulpina unei sălcii și se întoarse spre frontieră.

După o lungă căutare o descoperi pe Antoinette, căzută la pămînt, lungită pe burtă, cu sacul pe cap. Nu mai mișca. Annie apucă sacul și-l aruncă. Antoinette, cu fața în argilă, nemișcată, zăcea acolo mai departe, Annie întoarse corpul, îngenunche alături, șterse acea mască imprimată în pămînt și care păstra o humă lipicioasă, ca fața unui mort. Curăți nasul, gura, ochii, apăsă pieptul pentru a face să iasă suflarea, pălmui obrajii, plîngea, chema...

Ceva nedesluşit făcu să tresară lungul corp imobil în brațele ei — un suflu, viața care revenea. Antoinette redeschise ochii și Annie simți că reînvie și ea.

— Poți să mergi ? Poți să te ridici ?

Antoinette nu răspunse, încerca cu greutate să se ridice, se agăța de verișoara ei. Șopti :

— Nu-i spune mamei...

Îi trebui mult timp pînă să se poată ține pe picioare. Se clătina. Întrebă cu o voce slabă :

— Sacul meu ?

— Lasă-l. Îl vom împărți pe al meu.

Porniră încet, din nou la drum. Antoinette se rezema de Annie. Făcură astfel cîteva sute de metri.

— Ne-au prins ! spuse Annie.

Prin ceață se apropia silueta unui german, un diavol verde voinic, escortat de un cîine mare. Foarte aproape se văzu lucind arama de la gulerul lui, în formă de semilună.

— *Papieren !*

Își întinseră actele.

— *Kome.*

Făcu împreună cu ele patru sau cinci curse, de la un cătun la altul. Pentru că era în rond. Antoinette era la capătul puterilor. Se făcuse unsprezece seara cînd ajunseră în sfîrșit pe strada Fosse-aux-Chênes, la Roubaix, unde intrară într-o clădire imensă, o veche uzină.

Le duse la primul etaj, le împinse spre capătul unui coridor întunecat, într-o sală cufundată în întregime în întuneric și care mirosea a grajd. Un soldat le dădău o saltea de paie. Se culcară una lîngă alta, în această beznă pe care o ghiceau plină de oameni adormiți, care sforăiau și bolboroseau.

Își păstraseră pe ele hainele, încălțămintea. Curînd, Antoinette începu să tușească. Udă, înmuiată pînă la șira spinării, se simțea prinsă ca într-o giulgiu de gheață. Se lipi de Annie, fără să se poată încălzi. Rămaseră treze pînă tîrziu, ciupite de ploșnițe și dîrdîind. Annie adormi tocmai spre dimineață, în zgomotul înăbușit al tusei interminabile a Antoinettei.

*

* *

Era o fostă sală de injectare, înaltă și murdară, plină de saltele de paie, de haine vechi, de hîrtii și gunoaie. Pa-

truzeci și cinci de femei trăiau aici prizoniere. Cîteva cumetre cumsecade, luate de acasă pentru că ascunseseră o cratiță de aramă sau un ghem de lînă, șapte sau opt care treceau clandestin frontiera. Aveau un limbaj brutal, dar moravuri cinstite în asprimea lor, alcătuind elementul sănătos dintre deținute. Restul era alcătuit din beție strînse de poliție, două femei ușoare și două sau trei „prințese" evadate din Lazaret înainte de a-și fi sfîrșit cura, și pe care nemții le pedepsiseră cu trei luni de închisoare pentru fugă. Toate aceste femei se plimbau dezbrăcate, se spălau împreună fără rușine — nu era decît un cazan pentru toată lumea, își petreceau ziua în chiloți, cu cămașa atîrnîndu-le pe deasupra și se culcau împreună noaptea. Una dintre „prințese" avea un vechi fonograf pe care îl adusese înăuntru cu complicitatea unei santinele. Puneau în funcțiune mașinăria infamă și aceasta masacra dansuri demodate : *Ciorapii negri*, *Piciorul de lemn* și alte refrene. Și dansau în cupluri. Ferestrele aveau grilaje și erau bătute în cuie. Dar reușiseră să deschidă una. Pe aici, femeile făceau semne și aruncau bilete unor golani cu șepci care își făceau veacul pe strada Fosse-aux-Chênes, în jurul închisorii. Directoarea acesteia era o fostă femeie de stradă, devenită amanta unui șef. Își vizita deținutele și, cum era de-același soi cu ele, le lăsa să iasă pe cele care-i plăceau, sub pretext că le pune la treabă la ea acasă sau le dă de cusut. Unele primeau și vizite din afară. Cele trei „prințese", fete murdare, urît mirositoare, gălăgioase și rele, îmbrăcate în zdrențe luxoase și jegoase, și al căror păr ras trăda trecerea lor recentă prin Lazaret, o vedeau sosind, de două ori pe săptămînă, pe patroana cabaretului unde oficiaseră ele înainte de „accidentul" de muncă. Patroana era în cei mai buni termeni cu autoritățile și cu directoarea închisorii. Le aducea fetelor ei vin și ciocolată și le lua ochii tuturor nenorocitelor închise în gheena aceea cu toaletele ei țipătoare, cu blănurile și inelele ei. Traficanții de carne umană își cîștigau existența și în acele vremuri.

Aceste vizite erau singurele admise. Din fericire, Antoinette putu eurînd s-o zărească de la fereastră, în fiecare dimineață, pe mama ei, care venea s-o vadă de departe,

Santinelele erau stăpînii. Prin ele primeai un colet de afară, cearşafuri, o scrisoare. Femeile încercau să-i cucerească arătîndu-le sînii goi.

În mijlocul acestor turpitudini, strigăte, cîntece, înjurături şi batjocuri, Annie şi Antoinette o descoperiră pe mica Yvette. Era un copil, nu avea nici paisprezece ani. Locuia în curtea unei biserici în cartierul Fontenoy. Fusese arestată într-o seară cînd alerga în cămaşă de noapte, două minute după ora de stingere, la o prietenă, chiar alături de casa ei. Poliţistul, încîntat de şotie, n-o lăsase să se întoarcă acasă, ducînd-o aşa, în cămaşă de noapte, pînă la închisoare. Fetiţa asista cu spaimă la scenele ce se petreceau în jur. Era bătaia de joc a celorlalte, pentru că era în ţinută de noapte şi nu îndrăznea să-şi părăsească salteaua de paie, pentru că îi era ruşine să-şi facă nevoile în hîrdăul comun, pentru că plîngea şi nu voia să mănînce. Se afla acolo de şase zile şi nu înghiţise decît puţină apă, disperată că nu-şi vede mama, nevoind să primească nimic. Se apropiase instinctiv de Annie şi Antoinette. Trăia în umbra lor, nu le părăsea, mic spectru în lunga ei cămaşă cenuşie de noapte, neîngrijită, nepieptănată, urîtă, cu trăsăturile descompuse de durere, nelinişte şi mizerie. Se adăpostea în spatele lor, plîngea, cerea necontenit santinelelor s-o lase mai repede să se întoarcă la mama ei. Unele femei rîdeau de ea şi o îmbrînceau. Altele, înduioşate în cele din urmă, îi luau apărarea. Se iscară bătăi din pricina ei, de care îi era teamă. Ar fi trebuit să poată plăti amenda de 100 mărci care i se aplicase, ca să fie eliberată imediat. Dar mama ei era prea săracă. Yvette trebuia să facă treizeci de zile de închisoare.

Mama ei venea în fiecare dimineaţă pe strada Fosseaux-Chênes. Yvette o vedea de sus, îi făcea semne şi plîngea. Slăbise groaznic. Unele femei îi dădeau ciocolată, biscuiţi din pachetele lor. Ea nu voia nimic, voia să se ducă la mama ei. Pînă la urmă le impresionă pe toate, se speriară că o să moară de foame. Antoinette propuse să se facă o chetă pentru a strînge cele o sută de mărci. Nu găsiră decît cincizeci şi patru. Căutară, scotociră fundurile buzunarelor. Mai lipseau treizeci de mărci. Yvette muri înainte de-a strînge ele nouăzeci de mărci.

Santinela veni s-o ridice, o duse ca pe o păpușă mare, ușoară, în cămașa ei de noapte. Pîndiră la fereastră venirea mamei. O văzură de la colțul străzii. Ea înălțase capul, arăta cu degetele ridicate : „Patru ! Patru !“ Mai primise patru mărci. Nu îndrăzniră să-i spună, închiseră fereastra. Va afla vestea după-amiază, era oricum destul de devreme.

Din acea zi, Antoinette începu s-o neliniștească pe Annie. De la început, scîrbită de zeama de nemîncat ce era dată prizonierelor, ea refuzase să mănînce. De altfel, nici nu-i era foame. Răcise rămînînd udă o noapte întreagă, cînd fusese arestată. Nu-i trecuse febra, tremura tot timpul, nu reușea să-și încălzească veșmintele. De afară, Edith trimisese cîteva pachete. Acestea sosiseră pe trei sferturi goale, jefuite de santinele. Mai aveau douăzeci de zile de stat acolo.

Moartea Yvettei le lovise pe cele două verișoare. Antoinette tușea, scuipa. Plîngea. În cele din urmă îi mărturisi lui Annie teama ei. În scuipat erau firișoare roșii. Celelalte începuseră s-o privească pieziș. Cele mai inteligente, cele mai înțelegătoare, încercau s-o liniștească.

— Nu-i nimic, nu e grav, și eu am scuipat cheaguri de sînge.

Pentru că băgaseră de seamă ce scuipa ea. Oamenii simpli sînt terorizați de tuberculoză. Iar altele, dezgustate, speriate, cu acea tresărire de egoism animal care te face să te temei de o contagiune posibilă, îi spuneau lui Annie :

— Ia zi, prietena ta are oftică ? Să nu vină în colțul nostru. Nu vrem să luăm și noi.

Sau i-o spuneau brutal direct Antoinettei.

Ea se sperie. Să nu dormi, să nu mănînci, să plîngi, să tușești, să tremuri cu febră, toate astea n-aveau cum să se sfîrșească bine. Neliniștea pe care o ghicea la Annie îi sporea temerile. Număra orele, ar fi dat orice să iasă din închisoarea aceea, unde se simțea sortită să moară ca Yvette. Dar nu era nimic de făcut, nimic de sperat, degeaba oferea bani, implora, își etala mizeria. Germanii erau fără milă cu cele care încercau să treacă frontiera, și le lăsau în închisoare.

Și așa în mintea Anniei se înfiripă cu încetul gîndul de a-l chema în ajutor pe Barthélémy David. Pentru ea n-ar

fi vrut și nici n-ar fi îndrăznit s-o facă. Dar era vorba de Antoinette, și domnul David făcea atîta bine tuturor în Epeule.

Ezită două zile. Își reîmpărțiră banii din cheta pentru Yvette. Annie recăpătase astfel cîteva mărci. Le dădu unei santinele, cu o scrisoare pentru Barthélémy David.

* * *

David aștepta în vestibulul mare de la intrare, sub bolta ușii cu două canaturi. Primise biletul și dăduse fuga. O sută de mărci la biroul închisorii, o cutie cu trabuce pentru subofițeri, și-și atinsese ținta. Numele lui David, semnătura anumitor ofițeri de la Comandatură deschideau la Roubaix toate ușile.

Aștepta curios și mulțumit, fericit s-o revadă pe Annie, satisfăcut de întîmplarea aceea și în același timp stînjenit. Își freca cu neliniște mîinile groase îngreunate de inele și nici măcar nu simțea frigul.

O ușă se trînti. Auzi pe scară pași repeziți : apăru Antoinette, speriată, nepieptănată, palidă și radioasă, trăgînd-o după ea pe Annie.

— Duceți-vă repede la birou ! le strigă David. Semnați-vă foaia și plecați.

— Mulțumesc, domnule, mulțumesc ! strigă Antoinette. Și o trăgea pe verișoara ei după sine.

Annie se oprise. Îi spuse Antoinettei :

— Du-te la birou, te ajung din urmă.

Și ea rămase pe culoar în fața lui David, în timp ce Antoinette fugea ca o pasăre ce scapă din colivie.

Annie era foarte palidă și simțea un nod în gît. Trebuia să-i mulțumească lui David, o simțea ca pe-o îndatorire. Dar îi venea greu. Înaintă spre el.

— Domnule David, șopti ea cu o voce abia auzită, sînt fericită... Ați venit atît de repede... Sînteți bun, da, vă cer iertare, n-am înțeles întotdeauna...

Lui i se făcu milă de tulburarea ei.

— Te-a costat scump, nu-i așa? să te umilești.

— Nu m-a costat, pentru că era pentru altcineva.

— Tot încăpățînată, tot orgolioasă ai rămas ?

— Nu sînt orgolioasă...

— Nu, dar refuzi să-mi fii datoare cu ceva, să ai vreo obligație față de mine, mă întreb chiar dacă mă vei ierta într-o bună zi că-mi datorezi libertatea.

— Nu m-am gîndit că o să vă datorez și libertatea mea...

— Nu ? Aș paria că ți-ai pus în cap s-o faci să iasă pe verișoara ta și tu să rămîi aici. Nu-i așa ? Mărturisește !

Fata rîse, neîndrăznind să mărturisească.

— Haide, Annie, reluă David. Ce ți-am făcut ?, Te-ai încăpățînat prostește, da ! Refuzi totul de la mine, respingi orice datorie față de mine, ca și cum asta ar trebui să te împovăreze peste poate. Îmi porți pică ? Ți-e teamă de mine ? Nu-ți cer nimic, ce fac e pentru mine, e din prietenia pe care ți-o port. Sînt plătit dinainte. Nu vreau să-ți spun că-mi place să fac bine, aș avea aerul că fac pe generosul, și asta-mi displace. Și aș avea de asemenea impresia că mi-e milă de tine. Nu. Pur și simplu îmi face plăcere, mă umple de bucurie să dărui puțină bunăstare, numai pentru că ești curajoasă, pentru că o meriți. Pentru că te-am văzut muncind din greu. Așa sînt eu. Pentru ce refuzi ? Fac bine peste tot, atîtor altora ! Nu țin seama, dau bani unor oameni pe care abia îi cunosc, dau zece franci pentru prăjituri primului băiețandru pe care-l văd poftind la vitrina unui cofetar, și tu... tu...

— Eu nu pot, domnule David, spuse Annie. Nu pot, închipuiți-vă, mi-e imposibil.

— Dar de ce ?

— Sînteți bogat. Eu n-am nimic. Singura mea avere este că sînt cinstită, că se știe că sînt cinstită. E singura șansă pe care o am ca să fiu fericită mai tîrziu. Asta e dota mea, cinstea. Ce-ar spune oamenii, ce-ar gîndi despre mine — iartați-mă dacă vă jignesc, domnule David, — în ziua cînd ar afla că mă ajutați, că sînteți binevoitor față de mine ? Pentru a trece peste asta, nu-i așa, trebuie... trebuie să iubești... atunci...

Nu mai știa ce să spună. Repetă puțin stîngace :

— Atunci, asta-i...

Îl privea. El îi ocolea privirea. Avea sprîncenele încruntate, ochii ațintiți în pămînt, înfățișarea sumbră. Ridică încet capul. Îi luă mîna. O undă de stinghereală, aproape de teamă, se ghicea pe fața lui greoaie, masivă, de aven-

turier amator de plăceri și de lupte. Ochii i se injectaseră și ardeau, dilatați de un aflux de sînge. Zise cu o voce ciudată, răgușită și groasă, plină de rușine, care voia să păstreze un ton de glumă și nu reușea, și în care se simțea ceva, ca o vagă speranță nemărturisită.

— Și... bineînțeles, eu sînt prea bogat, nu-i așa, prea bătrîn ca să fiu iubit...

— Lucrurile astea nu se comandă...

— Dar, în sfîrșit, care e obstacolul ?

— Nimic. Nu știu. Oricum, desigur, nu un bărbat ca dumneavoastră, domnule David. În sfîrșit...

— Prea bătrîn ? Prea bogat ?

— Nu sînteți prea bogat. Sînteți...

Cugetă o secundă, ezită, căută cuvîntul :

— Sînteți prea fericit...

— Prea fericit !

Cuvîntul îl lăsă uluit, pe el, nemulțumitul, nesatisfăcutul, permanent în căutarea noului, a schimbării, fugind fără încetare de singurătatea morală, de plictisul, de vidul unei existențe fastuoase și inutile. Văzu aici o ironie pe care fata n-o pusese în vorbele ei.

— Prea fericit ! Asa-i bună ! Și-apoi, nu văd de ce...

— Da. Toată această fericire m-ar opri, m-ar împiedica să vă iubesc. Aș crede că vă aduc mult, și de fapt nu v-aș aduce nimic, iar asta m-ar răni, mi-ar face rău. Pentru că totuși am impresia că i-aș putea da celui pe care l-aș iubi devotament, curaj, forțele mele... Sînt lucruri de preț. Dar un bărbat ca dumneavoastră nu și-ar da seama niciodată de asta. Mă înțelegeți ? Am avut un unchi, domnule David, poate v-am vorbit de el. Era orb. A murit. Lui i-am făcut puțin bine, l-am ajutat cum am putut. Ei bine, m-aș simți mai aproape de un nenorocit ca el, decît de dumneavoastră. E o prostie, nu-i așa ? Îmi dau seama... Dar cineva pentru care aș fi totul, care m-ar vedea cum mă vedea unchiul meu, căruia eu i-aș aduce ușurarea, sprijinul, fericirea, care n-ar putea să se lipsească de mine, care ar fi aproape ca un copil al meu, pe acela, cred, aș fi în stare să-l iubesc, din mîndrie, de bucurie. Și n-aș putea niciodată să iubesc pe cineva căruia nu i-aș da nimic. Asta nu se comandă. Nu, nu mi-ar trece niciodată prin cap să

mă ataşez de cineva ca dumneavoastră... La urma urmelor, domnule David, de ce aţi vrea să iubesc un bărbat ca dumneavoastră ? Aş putea face orice, şi tot aş avea impresia că am primit totul. Şi chiar aşa aţi şi gîndi.

El făcu o mutră atît de ciudată, că fetei îi veni să surîdă.

— Ei bine, pe toţi dracii, e pentru prima oară cînd faptul că sînt bogat îmi face deservicii pe lîngă femei. Ce chestie ! Ai fi în stare să arunci oamenii în apă pentru plăcerea de a-i pescui !

— Ah, nu vă doresc răul...

— Prea mulţumesc ! În sfîrşit, în orice caz rămînem prieteni, nu-i aşa ?

— Ah, asta aşa-i, domnule David.

— M-ai iertat pentru chestia aia — prostească, pentru povestea aceea veche... ştii tu ?

Ea surîse, puţin stînjenită :

— Da, da, să nu mai vorbim. Nu-mi voi aminti decît de ziua de azi.

* * *

David se întorcea spre piaţă. Mergea cu capul plecat, deopotrivă necăjit şi mulţumit. Prea fericit ! Cuvîntul îl uimise, îl rănise, pe el, nesatisfăcutul dintotdeauna, el pe care existenţa îl copleşise fără să-i potolească setea de altceva. Se întîlni cu oameni în spatele bisericii Sf. Martin. Îl salutau, îi dădeau bineţe. Era celebru la Roubaix, masca aceea morocănoasă, greoaie şi spînă ca un bronz imperial, privirea aceea dură, îndrăzneaţă cu insolenţă, mersul legănat şi liniştit, ruliul umerilor care-şi aminteau că purtaseră povara docherului, desaga contrabandistului. David răspundea saluturilor cu un gest şi un mormăit. Rumega cuvintele Anniei. Nu putea totuşi să regrete că e bogat, tare, puternic, Nu-i plăcea lui, mai mult ca orice pe lume, să domine ? Şi totuşi, era posibil ca această putere să-i interzică să cunoască totul, să-l priveze de o întreagă parte din existenţă, de un cîmp imens de sentimente, de pasiune, de viaţă uluitor de nouă şi atrăgătoare ? Nu tocmai asta îi lipsise, o tandreţe adevărată, posedarea unui devota-

ment, a unei sincerități ? Ce ușurare să întîlnească în sfîrși această sinceritate, să-și schimbe judecata sumbră și amară pe care o avea de atîta timp față de lumea întreagă Oare nu găsise acum acea alinare, acea satisfacție, adevărata bucurie pentru cucerirea căreia se cheltuise dintotdeauna într-o gigantică și inutilă căutare ?

Ar fi fost pasionant, tulburător să refacă o viață în acest fel.

III

La sfîrșitul iernii, Félicie Laubigier crezu că în curînd va muri: Era la capătul puterilor, nu se mai dădea jos din pat. Fetița ei, Jacqueline, o îngrijea. În fiecare noapte aiura, lovea, voia s-o urmărească pe micuță, care trebuia să fugă în curte, și s-o cheme în ajutor pe mătușa Flavie. În casa aceea nu mai mînca nimeni, nu mai trăia nimeni. Camille rătăcea pe străzi, îi fura pe germani, petrecuse o dată trei nopți într-o închisoare, unde diavolii verzi îl puseseră să smulgă iarbă din curți. De la Alain, dispărut, nu mai avea nici o veste. Curînd, dacă lucrurile mai țineau așa, Camille și Jacqueline vor fi la vîrsta de a munci la rîndul lor pentru inamic și va trebui să plece și ei, și Félície avea să moară, să-i lase singuri. Și războiul nu se va mai sfîrși niciodată.

Trebuiau să se hotărască și să se îndrepte spre interiorul Franței. Mulți oameni se evacuau astfel, părăseau Nordul, abandonau totul pentru a se întoarce în „Franța". Pentru că aici nu se mai credeau în Franța. Félicie se resemnă să-i lase să plece pe Camille și Jacqueline. Jacqueline avea treisprezece ani. Félicie i-l încredință pe frățiorul mai mic.

Plecară într-o dimineață de martie, la ora cinci, după un rămas bun dureros. Nu mai sperau să se revadă vreodată. Jacqueline și Camille urcară spre gară, unde intrară prin strada Vestului. Dădură peste lume multă, o mulțime de emigranți încărcați cu saci și valize. Era răcoare. Fură duși cu toții sub un hangar mare. Se vorbea puțin. Gara, imensă și moartă, era sinistră.

Suportară o percheziție minuțioasă. Trebuiră să se dezbrace din creștet pînă în tălpi, să depună toate hîrtiile tipărite, toate scrisorile, toate obiectele de aur. „Vă vor fi înapoiate după război", promiteau germanii.

De aici, putură pătrunde în sala gării, unde fiecare primi cîte o pîine mare. Un german trecea prin fața lor și agăța la gîtul fiecărui emigrant o sforicică cu un carton numerotat. Ajunseră astfel înapoi spre peron, unde așteptau un șir de vagoane cu portierele deschise. Soseau germani care însoțeau franțuzoaice și-și luau la revedere de la ele. Era printre ele una, în mod vădit însărcinată, care se agăța de iubitul ei, un tînăr bavarez voinic. Femeia suspina, plîngea, nu voia să plece. El trebui să o împingă spre vagon, să se desprindă cu forța de ea, și plecă plîngînd. O alta glumea cu doi soldați și le spunea pe un ton vesel : „După război, da, da..." Se spunea că aceasta se întorcea în Franța să-și reintîlnească soțul. Restul mulțimii, o ciurdă de femei slabe și îndurerate, copii debili, o cohortă de ființe famelice purtînd mizeria și suferința întipărită pe față, priveau aceste scene în tăcere.

Numai soldații germani aveau acces în gară. Familiile emigranților, îngrămădite pe pasarelă, se mulțumeau să facă semne largi din depărtare.

Urcară în tren. Micul Camille era fermecat. Pentru prima oară în viața lui urca într-un tren. Vagoanele erau confortabile, pentru că în ultimul an al războiului germanii, mai puțin siguri de victorie, îi tratau cu mult mai bine ca la început pe evacuați. Nu le mai rezervau vagoane de vite, ci vagoane de clasa a doua și a treia. Pînă să-și caute locuri, să se elibereze de pachete, trenul se puse încet în mișcare. Mergeau spre Tourcoing. De-a lungul căii ferate, agățată de palisade, strivindu-se de parapeții podului Alma, o mare mulțime flutura de departe brațele, striga celor ce plecau : „Adio ! Adio..." Trenul se pierdu în marea tranșee a străzii Cassel și asta fu totul.

Primele ore fură scurte. Aveau o grămadă de lucruri de pus la punct, pachete de așezat în ordine, aranjamente de făcut pentru călătorie. Camille alerga de la o fereastră la alta și se minuna. Jacqueline îl recunoscuse într-un colț al vagonului pe vecinul ei, grasul Semberger, care reușise să se evacueze ca bolnav. Îl priveau pieziș. Erau si-

guri că dăduse germanilor o sumă serioasă ca să poată pleca. Pentru că ei nu-i lăsau prea uşor să plece pe oamenii valizi. Nu puteai să-i îndupleci decît cu aur. Aşa că-l bănuiau şi pe Semberger. Spuncau :

— Un bărbat aşa de puternic ! Or să-l prindă cînd va ajunge în Franţa.

Şi el simţea acest lucru. Făcea tot ce putea, nu mai ştia cum să le fie de folos, aşeza valizele în plase, împărţea bucăţi de cîrnaţi nemţeşti ca să le obţină iertarea. Curînd începu să cînte întregul lui repertoriu. Ceilalţi reluară în cor. Cînd s-a spart gheaţa şi după ce s-a cîntat mult, se stîrni chiar veselia. După-amiaza trecu astfel, în timp ce trenul alerga, desfăşura enorme dîre de fum negru peste întinsele cîmpii mănoase şi pustii, unde începeau să iasă primele mlădiţe de ovăz şi de grîu.

Spre seară, unul după altul tăcură. Tristeţea nopţii invada cîmpia şi sufletele. Erau obosiţi. Jacqueline şi Camille, deprimaţi fără să ştie de ce, priveau prin portieră. Camille urmărea din ochi un nor mare, alb pe care soarele îl înroşea. I-l arătă Jacquelinei. Spuse :

— Priveşte, poate norul ăsta este deasupra Roubaix-ului...

Şi izbucni în lacrimi. Disperarea lui contagioasă îi cuprinse pe toţi. Păreau că numai acum îşi dădeau seama de strania aventură în care se vîrîseră, de acest exod, de acest exil departe de ţinutul natal, pe care fără îndoială nu-l vor mai revedea vreodată. Peste tot lacrimi. Trebui ca grasul Semberger să se jertfească din nou şi să intoneze cu putere cele mai sonore dintre refrenele sale, pentru a risipi disperarea generală. Veselia reveni. Se aprinseseră luminile. Cîntau mai mult din bunăvoinţă decît cu voioşie adevărată, cînd intrară în compartiment soldaţii care păzeau trenul. Explicară :

— Trebuie să stingem! Trenul trece aproape de front. Este interzis să vorbiţi, să aprindeţi lumina.

În momentul următor, erau cufundaţi în beznă. Cu viteză foarte redusă, trenul înainta în întuneric. Nu mai auzeau zgomotul canonadei, se vedea numai în stînga, foarte aproape, o linie roşie de unde ţîşneau fulgere, luminile mari, multicolore ale rachetelor. Şopteau :

— Frontul, frontul...

Priveau, cu inima strînsă, acest orizont atît de aproape, infernul atîtor oameni.

Asta dură numai o jumătate de oră şi trenul se îndepărtă, se pierdu în noapte. Luminile se aprinseră din nou. Se pregăteau să doarmă. Copiii fură culcaţi în plase. Bolnavilor li se lăsară banchetele pentru a sta lungiţi. Mereu plin de zel, Semberger se mulţumi cu scaunul cabinei de toaletă.

A doua zi după-amiaza ajunseră într-un sat din Ardeni. Belgieni de treabă îi aşteptau cu entuziasm pe evacuaţii francezi. Cine poate spune cum au aflat aceşti locuitori dintr-un colţ pierdut că în convoi se află doi copii singuri ? Aflaseră totuşi. Toată lumea la gară îi cerea pe „cei doi mici orfani". Jacqueline nu înţelese dintr-o dată că era vorba de ea şi de Camille. Fură primiţi odată cu ceilalaţi la primărie. Li se dădu să mănînce cartofi, carne şi alte lucruri extraordinare. În mijlocul prînzului, Camille se gîndi din nou la casă şi la mama lui, avu din nou o criză cu lacrimi şi-i făcu să plîngă pe toţi.

Stătură o lună în sat. Germanii impuneau tuturor evacuaţilor această aşteptare pentru a-i împiedica să dea vreo informaţie la sosirea lor în Franţa. Primeau hrană. Jacqueline se ducea să o ia ca femeile şi vindea apoi untura, ca să facă rost de bani. Erau găzduiţi la locuitori. Ciudat : oamenii se şi obişnuiseră cu situaţia aceea stranie, legau prietenii şi iubiri. Femeia care se ducea să-şi întîlnească soţul şi pe care cei doi germani o însoţiseră la gară, locuia la un bătrîn fermier. Îl cucerise imediat. Îl îngrijise, îl spălase, îl scosese din mizerie. Îi lua o grămadă de bani, folosind acest scurt interval cu un zel remarcabil. Altele cochetau cu germanii. Jacqueline şi Camille locuiau la primul etaj al unei circiumioare, unde duminica se dansa. În podeaua camerei era o gaură care servea la aruncatul inelelor de porumbei în zilele concursurilor. Pe aici Camille îi privea dansînd pe femei şi pe germani. Pînă şi tînărul bavarez voinic dăduse o fugă de la Roubaix pentru a mai petrece cîteva zile alături de femeia însărcinată care în gară îşi luase cu atîta disperare rămas bun de la el. Şi venea s-o vadă în fiecare seară.

. Odată luna trecută, plecară cu inima uşoară, şi totuşi, mai mult sau mai puţin, aceasta fu pentru toţi o nouă smulgere. Omul se înrădăcinează repede.

Nu călătoriră decît noaptea. Ziua erau îngrămădiţi în vreo gară de sat şi aşteptau din nou noaptea. Germanii nu voiau ca ei să vadă Germania.

Traversară Luxemburgul, unde înghiţiră o supă. În zori recunoscură Strasbourgul. Trecînd peste un viaduct, Jacqueline întrezări o imensă stradă fără sfîrşit la capătul căreia se afla catedrala înaltă şi severă. Pe urmă, pe un mare pod trenul trecu Rhinul.

Se opriră ceva mai departe pentru că se făcea ziuă. Fură asaltaţi de o grămadă de prizonieri ruşi. Le aruncară resturi de mîncare şi-i văzură pe germani bătîndu-se cu ei şi lovindu-i cu bastoanele ca să strîngă mîncarea aceea.

Nu zăriră mare lucru din Germania străbătută aşa, în întuneric. Moţăiau. Se treziră abia spre două dimineaţa, cînd trenul se oprea la Offenburg. Se împrăştie zvonul „Elveţia, în curînd Elveţia..." Trebuiră să coboare, să suporte un ultim control. Pe urmă primiră cafea caldă. Îi serveau femeile germane, care se arătau amabile. La urma urmelor, de la plecare n-aveau a se plînge de germani. S-ar fi zis că aceştia voiau să fie regretaţi. Trenul plecă din nou în zori.

Traversau peisaje splendide, văi largi între lanţuri îndepărtate de munţi ascuţiţi şi albi de zăpadă, păduri, torente fără fund, defileuri sălbatice, lucruri pe care oamenii din Flandra nu şi le pot imagina. Sub un soare strălucitor de primăvară, ajunseră la Basel, intrară în sala unei gări imense, nemaipomenit de curată, pavoazată cu culori franceze şi unde aştepta o mulţime imensă care agita steguleţe. Trenul se opri în strigăte de bucurie şi de bun venit. Coborîră, primiţi cu entuziasm. Cît despre soldaţii germani, aceştia rămaseră în tren, ale cărui uşi erau închise una cîte una. Un şef de gară sigila clanţa portierelor, o plumbuia. Acum aveai impresia că germanii erau cei închişi înăuntru. Acestora li se arăta pumnul, li se strigau zeflemele, injurii, se răzbunau astfel pentru patru ani de tiranie înspăimîntătoare.

Elveţienii îi primiră somptuos pe evacuaţii francezi. Băi calde, mese copioase şi fine. Bieţii oameni plîngeau

înghițind asemenea mîncăruri. Urcară din nou într-un tren luxos, un soi de salon pe roți în care se tolăncau, în timp ce începură iar să defileze munții, văile, trecătorile, lacurile. În tren infirmierele elveține dădeau explicații. Ele îi arătară pe soldații francezi prizonieri. Spuseră :

— Părosii ! [1]

Expresia îi șocă. Nu cunoșteau termenul. Bariera era strictă. Cuvîntul nu avea să ajungă în Nord decît după eliberare.

Ospitalitatea francezilor față de compatrioții lor nu egală primirea făcută de elvețieni. Își dădură seama de asta încă de la sosirea la Evian. Serviciile administrative însărcinate cu primirea evacuaților erau depășite. Văzuseră prea multă mizerie, erau blazați. Emoția, entuziasmul de la început slăbeau. Evacuații nu mai erau niște rarități. Primiră convoiul ca pe toate celelalte, rece, fără să-i dea prea multă atenție. Îi despărțiră pe bărbați de femei, pe băieți de fete. Trebuiau să o facă. Dar pentru Jacqueline și pentru toți ceilalți era dureros. Germanii, elvețienii fuseseră mai puțin aspri.

Evacuații trebuiră să suporte examene medicale umilitoare, jignitoare. Era normal. Din Nord sosiseră atîția tuberculoși, riioși, sifilitici chiar. Toate acestea trebuiau filtrate. Dar pentru nenorociții care erau obiectul acestor mici necazuri intrînd în patria mumă, cea pe care o iubiseră atît, pe care o regretaseră atît, încercarea era grea. Jacquelinei îi luară toți banii. De fapt erau bonuri de oraș cu care n-ar fi putut face nimic. Cu toate asta, rămase nemulțumită. Mama îi spusese de atîtea ori să nu-i dea cu nici un preț. Pe urmă, la hotel, se pierdură din bagaje. Se crease dezordine, pachete și valize dispărură. Își aduceau aminte de germani, de administrația lor fără pereche, de organizarea lor de fier. Indiferent cum se purtau, n-ar fi rătăcit valizele. Începeau sincer să recunoască marile lor virtuți. În aceste împrejurări uitară cu desăvîrșire să-l denunțe pe grasul Semberger.

După cîteva săptămîni de ședere la Evian, apoi la Lyon, în parcul Tête d'Or, micii Laubigier fură ceruți de o bă-

[1] În orig. : *Les poilus* — denumire dată soldaților francezi în primul război mondial. (N.t.).

trînă din Belleville-sur-Saône, care se numea doamna Andive.

Jacqueline, care scria frumos, era simpatizată de directorul biroului de repatriați. Grație acestuia, obținuse o mică slujbă în birou. El o proteja și o îndrăgea. În fiecare zi, micul Camille, nefericit în Parcul Tête D'Or, venea să-și vadă sora, cu fularul la brîu, cu părul vîlvoi, înfierbîntat de o încăierare cu un lionez sau altul. Jacqueline dispera că nu-și poate îndeplini misiunea, că nu poate veghea asupra lui.

Într-o zi află că e bolnav și nu poate veni. La Lyon bîntuia gripa neagră. Directorul spunea că nu e ceva grav, dar e contagioasă și că de aceea Camille nu poate veni. Jacqueline se simțea chinuită de teamă.

Într-o zi, la prînz, la biroul repatriaților veni o doamnă bătrînă cu lornion, cu înfățișare foarte modestă, dar foarte îngrijită. Se anunță cu o voce subțirică :

— Sînt doamna „Ondive."

Directorul se sculă s-o întîmpine și Jacqueline, puțin stingherită, se ridică stîngaci.

— Vin s-o caut pe domnișoara Laubigier și pe fratele ei.

— Ei bine, doamnă, spuse directorul surîzînd, iat-o pe mica dumneavoastră protejată.

Jacqueline înaintă cu timiditate. Bătrîna o privi înfricoșată, cu uimire.

— O fetiță ! Dar e o fetiță ! Ce să fac cu mititica asta? Eu cerusem o tînără ! Sînt prea bătrînă, nu pot... Și pe deasupra, frățiorul ei ?

Directorul îi vorbi în șoaptă. Ce spuse o impresionă pe doamna Andivă. Plecă declarînd că se întoarce s-o ia pe Jacqueline de îndată ce directorul, după ce-i va examina dosarul, îi va permite. Pentru că se întreprindea o anchetă foarte serioasă înainte de a încredința cuiva copii.

* * *

Micul Camille era culcat și delira. Ținuse piept pînă la capăt, rezistase cît putuse de mult și continuase să meargă să-și vadă sora la birou. Acum, nu mai putea. Se credea că va muri. Doamna Andive veni să-l vadă. În afara acestui

mic defect care o făcea să se prezinte doamna Ondive, ca să scape de ridicolul acelui nume de salată, era o persoană cumsecade. Inima ei fu mişcată de micuţul pe care nu-l cunoştea şi care avea să moară. Rămase la căpătîiul lui toată după-amiaza. Din cînd în cînd, atunci cînd infirmierele se îndepărtau, scotea de sub fustă o sticluţă plată şi-i dădea lui Camille să bea o duşcă zdravănă. Mirosea a coniac şi ardea teribil.

Camille susţinu întotdeauna că acest coniac l-a salvat.

* * *

Trăiau la Belleville-sur-Saône, la bătrîna doamnă Ondive. Camille mergea la şcoală, se bătea cu indigenii care-l numeau „neamţ din Nord". Rupea nenumăraţi pantaloni scurţi şi doamna Andive se minuna de instinctele sale destructive. Dimpotrivă, se ataşase de Jacqueline. Ar fi vrut s-o vadă rămînînd lîngă ea. Nu avea copii. Bătrîneţea i-ar fi fost dulce cu această micuţă, care era bună şi curajoasă. Dar Jacqueline şi Camille n-o uitau pe mama lor şi pe Alain, de care nu mai ştiau nimic şi care poate muriseră. Seara, se ascundeau într-un colţ de grădină să vorbească în doi despre Roubaix şi să plîngă în voie.

În fiecare săptămînă Jacqueline trebui să se prezinte ea însăşi, în calitate de „cap de familie", să ia alocaţia şi raţia de alimente pentru fraţior şi pentru ea. Cum era atît de tînără, atît de mică, şi perceptorul prinsese drag de ea şi o ironiza cu blîndeţe numind-o „capul familiei" !

CAPITOLUL AL PATRULEA

I

Era undeva spre Prémesques, un munte mic, altădată împădurit, înălţîndu-se peste Armentières şi cîmpie. Pe creastă, un castel în ruină. La poalele lui, o mlaştină. Pe coastă ceea ce rămăsese dintr-o mare pădure, cioturi de arbori înalte de un metru, moarte, găurite de mii de

gloanțe. Găuri, cratere unele foarte noi, foarte proaspete, de un galben strălucitor de argilă, celelalte învechite și pline de iarbă. În mijlocul acestor vestigii era un lagăr de muncă forțată. De aici dominai ținutul plat, ierbos, clisos, un fel de smîrc perfid, unde apa lucea între vegetații sălbatice, unde mici eleștee informe marcau locul exploziei obuzelor. Mărăcinișurile creșteau la întîmplare, ierburile, florile strălucitoare ale pămînturilor părăsite. Se întorseseră fluturii enormi și splendizi, fluturi pe care nu-i mai vezi în epocile civilizate. Barajele de sîrmă ghimpată, mari schelete de cai morți, cadavrul unui tanc, brazde pe jumătate pline care fuseseră tranșee, completau această aspră dezolare de stepă. La mai puțin de patru kilometri era frontul. Barăcile condamnaților la muncă forțată, ale „brasardelor roșii", erau pe coasta muntelui. Urcau din nou aici după muncă, o coloană lungă de bărbați înnegriți de soare și slabi, asemănători unui cîrd de ocnași. Boarfele pe care le purtau pe ei le dezvăluia mizeria. Impermeabile decolorate, bluzoane de catifea, vechi jiletci de vînătoare, pantaloni ai armatei germane cărora le scoseseră găitanele și pe care îi revopsiseră într-un suc de frunze ca să-i facă de nerecunoscut, bucăți de țesături de mobilă, mantale tăiate din covoare vechi. Cîțiva purtau încă uniforma „brasardelor roșii", un veston și un pantalon tăiate în spate și de-a lungul gambelor și împreunate cu o fîșie lată de bumbac, galben, pentru ca omul să poată fi peste tot ușor de recunoscut și să nu-i treacă prin cap să evadeze.

Alain muncea alături de ceilalți. Slăbise. Fața palidă i se bronzase și se înăsprise. Purta o flanelă de lînă neagră decolorată, găurită și deșirată, pantaloni trei-sferturi, de culoarea pielii, moletiere de pînză cafenie și espadrile. Pe cap, o batistă înnodată la cele patru colțuri. Cei mai mulți purtau ca și el batiste înnodate, bucăți vechi de mătase gri, roșie și albastră care le făceau niște capete de pirați. Prost rași, barba îi îmbătrînea. Și Alain purta pe obraji această vegetație aspră și murdară, iar oboseala îi dădea un rictus ce-i deforma gura și trăsăturile feței. Citeai pe el, ca de altfel și pe ceilalți, mai ales ranchiuna și acea înfățișare rea și dură a celor copleșiți de prea multă mizerie.

Erau foarte aproape de front. Ajungea pînă aici un duruit puternic și continuu, vacarmul îndepărtat al unei forje gigantice. Munciseră pe brînci toată ziua, îndeplinise o muncă teribilă ; săpau de-a latul cîmpiei o tranșee, ca să îngroape în ea un cablu de curent electric pe care germanii voiau să-l ascundă. Era un soare infernal, mergeau cu picioarele în apă, pe care o atinseseră imediat sub un metru de argilă și, pe măsură ce șanțul înainta, doi oameni desfășurau o bobină mare, vîrau cablul și-l îngropau. Soarele făcea literalmente să le fiarbă creierii în cap. Se bălăceau într-o apă putregăită, plină de stîrvuri, de **nebăut**. Și în mijlocul acestei ape crăpai de sete. Sudoarea curgea pe față ca o ploaie. Brațele se umflau. Hîrletul devenea de plumb, cînd îl smulgeai de la pămînt, epuizant cînd îl ridicai în aer. Nu mai înaintau, chinuindu-se de zece ori mai mult. Își simțeau umflîndu-se venele brațelor, gata să se spargă. Dacă te ridicai, dacă respirai un minut, dacă pierdeai timpul să-ți ștergi fruntea, neamțul dădea fuga :

— Repede ! Repede !

Atunci te răzvrăteai, aveai un moment de revoltă.

— Să te ia naiba !

Și imediat bastonul ridicat, pistolul în coaste. Tăceau, ridicau unealta, o luau de la capăt. Apa șiroia pe pîntece. Fumegau ca niște cai istoviți. Se uitau cum se formau cîrcei, gheme de mușchi crispați sub pielea subțire și slabă. Ajungea să îndoi antebrațul, piciorul, ca să apară pe pulpă, în spatele genunchiului, pe biceps, cîrcelul, tortura acelui fel de nod al mușchiului pe care-l aduce surmenajul. N-avea nici măcar voie să iasă din șanț ca să urineze. Făceau în picioare, un lichid acid, de un roșu întunecat, urina grea, tulbure și fierbinte a unui animal ce se devoră, care trăiește din propria sa carne.

— Repede ! Repede !

Apucau din nou cazmaua, hîrletul. Coada acestora le frigea carnea palmelor. Un lichid gras curgea din bășicile sparte, de pe care pielea se lua fîșii. Saliva rarefiată se lipea de cerul gurii și de buze ca un clei, și uneori de pe front venea un obuz cu un zgomot asurzitor. Trebuiau să lase **totul**, să fugă și să se adăpostească **sub** un vagon gudron, **să** aștepte explozia și s-o ia de la capăt.

După opt ore de martiraj, se întorceau la barăci. Treceau pe la cantină să-şi ia gamela cu supă. Pe urmă se duceau la culcare.

Baraca ce servea de cantină era plină. Îşi întindea fiecare gamela, primea un polonic de apă grasă în care pluteau rondele de sfeclă şi o bucăţică de carne fiartă. Fugeau, fiecare se ducea să mănînce singur, ca un animal, pentru că se fura şi mîncarea, şi gamela ; mică sau mare, gamela era întotdeauna umplută. O gamelă mare valora aici greutatea ei în aur.

În timp ce pescuia cu degetele bucăţile de sfeclă din gamelă, Alain se întorcea spre baraca lui. Erau vreo douăsprezece barăci, construcţii lungi din lemn şi carton bitumat, care se clătinau putrezite, pe jumătate înecate de ploi, pe jumătate doborîte de furtuni şi de suflul exploziilor, mase negre, sordide şi nesigure. La ferestrele zăbrelite atîrna cîte o pînză unsuroasă. De-a lungul pereţilor, grămezi de gunoaie, cutii de conserve, bucăţi de stofă în descompunere, hoituri şi sticlă spartă. Ici şi colo, o lucire tulbure în spatele hîrtiilor unsuroase, indicau în asfinţit o lumină sau un foc.

Baraca echipei lui Alain era a treia. Intră. Un coridor lung cu pămînt pe jos, cu tavanul în formă de A, traversat de grinzi. Două rînduri de paturi de fier, grămezi de saci, de veşminte, de boarfe, cutii de unelte, lemne vechi de-a lungul pereţilor. În mijloc, în penumbră, un foc fumegînd, negru cu roşu, sinistru, urcînd în trîmbe şi cu limbi purpurii spre acoperiş, şi evadînd spre cer printr-o gaură informă. Cîţiva oameni stăteau în jurul lui aţiţîndu-l cu bucăţi de carton bitumat împuţit. Un miros de gudron ars umplea aerul, amestecat cu efluviile puternice ale unei umanităţi murdare şi dense şi cu mirosul sălbatic al unei ciozvîrte de cal pe care tocmai o frigeau la o flacără tulbure. Şi-o împărţiseră. Devorau în jurul focului fîşii de carne.

Alain se culcă imediat, ca să mănînce ce mai rămăsese în gamelă pe stratul lui de talaş. Nu aveau nici măcar saltelele de paie. Dormeau pe scînduri supraetajate, pe care le aşterneau cu iarbă sau cu talaş. Patul lui Alain era foarte sus, chiar sub tavan. Se bătuse de multe ori pînă să obţină

acest loc invidiat, chiar în vîrf. Erai deasupra celorlalţi, nu-ţi cădeau în cap nici talaş, nici gunoaie. Îşi amintea mereu cu dezgust de primul pat, pe care-l împărţea cu Jules, zis Putrezitul, care suferea de o iritaţie a bărbii, o eczemă supurantă. Plecase din acel pat într-un altul, chiar dedesubtul unui tip din nefericire cunoscut ca urinînd în pat. În cele din urmă, cu forţa pumnilor, cucerise locul de acum. Vecinul lui de pat era Blaton. Blaton murise în dimineaţa aceea pentru că mîncase prea multă sare de bucătărie. Voise să se întoarcă acasă. Îi spusese lui Alain :

— Ai să vezi, o să mă îndop cu sare, o să am pandalii, o să vezi, o să fac pe leşinatul şi or să mă lase să plec.

Dimineaţa, îl văzuseră fără emoţie căzînd pe o grămadă de gudron. Numai că atunci cînd l-au ridicat, el era mort de-a binelea, mîncase prea multă sare. Îi duseseră cadavrul la baracă. Dar, în timpul zilei, şobolanii îi roseseră picioarele pînă la jumătatea gambei. Aveau să-l îngroape a doua zi dimineaţă. Era al doilea în săptămîna aceea. În ajun, Alain îi săpase groapa prietenului său Vlietz, împuşcat de germani pentru că încercase să evadeze.

Alain se gîndea la toate acestea, golindu-şi gamela pe care o ţinea între picioare. Pe picioarele lui goale urcau păduchi. Se scărpina cu o mînă, mecanic, fără să înceteze să mănînce. Erau nişte păduchi enormi, gri, marcaţi pe spate cu o pată albă. Cum aceasta avea într-un fel foarte vag forma unei cruci, ei spuneau că Împăratul îi decorase, le dăduse cruţea de fier...

În jurul lui Alain domnea obişnuitul vacarm al barăcilor, într-o atmosferă acră şi înţepătoare, care mirosea a animalitate, a tutun şi a fum de gudron. Jules putrezitul, în picioare sub Alain, cu capul la înălţimea patului acestuia, îşi tăia barba cu o lamă de ras pe care o ţinea goală între degete, răzuind un şorici aspru şi inflamat. Bidart, zis Căluşelul, juca Pot cu Netje şi alţii trei. „Scoica" un turquenez, care vindea peşte şi datora acestei ocupaţii porecla de moluscă, stătea turceşte în mijlocul barăcii, cu spatele la foc, şi sufla într-o muzicuţă, în timp ce un cerc de spectatori băteau ritmul, înconjurînd două cupluri de apaşi, dansînd dansuri ciudate cu o mulţime de contorsiuni şi grimase, valsînd ţinîndu-se de gît, de umeri, de păr, sărind într-un **picior,** întorcîndu-şi spatele **sau** în genun-

chi. „Scoica" ritma din cap muzica, sufla întruna, mișca cu gesturi iuți muzicuța pe buze, trecînd de la o melodie la alta. *Valsul pentru Tototte. Vai, puicuța mea, Fătuca cu ulcele* și alte eșantioane dintr-un repertoriu foarte larg. Donghe, de moravuri dubioase, lungit pe patul lui, cu un sfredel fin de burghiu între degete, perfora zaruri de jucat, pe care voia să le plombeze. Babin, așezat pe vine în fața lumînării, deschidea spre ea, de parcă ar fi vrut s-o înghită, o gură fetidă din care curgea un fir de salivă — o gură semănînd cu o cavernă purpurie a cărei intrare era apărată de o baricadă de credincioși negri. Și chiar în față, cu un ochi îndrăzneț, prietenul său Foubert explora acest hău, avansa un deget, clătina delicat un incisiv. Babin bolborosea cuvinte de neînțeles și saliva abundent. Avea o burtă enormă, lăsată de o hernie scrotală, care se ghicea prin pantaloni. Îi spuneau deci „marele c...", așa cum pe Donghe îl numeau eunucul, căci îi plăceau bărbații, așa se spunea, și vorbind despre o soră de-a lui gata să nască zicea : „sorela mea o să fete curînd". Cei de-aici foloseau un dialect amestecat cu un argou pe care soldățimea nu-l înțelege.

Care dintre acești oameni îl denunțase pe Vlietz ? Pentru că fusese denunțat, lucrul era obișnuit. Oamenii aceștia, care împărțeau aceeași mizerie, dintre care cei mai mulți se aflau aici, ca și Alain, din cauza unei trădări, a unei scrisori anonime, se trădau în continuare unul pe altul, neadmițînd ca un camarad să aibă mai multă îndrăzneală sau mai mult noroc decît ei. Vlietz își pregătise bine fuga. Economisise biscuiți. Cumpărase ghetele lui Alain pentru o sută de țigări și trei săpunuri. Putuse să-și facă rost de o busolă, singura busolă care exista în lagăr. Îl costase o pernă pneumatică, un acordeon și alte bunuri rare. Toate aceste tranzacții stîrniseră probabil bănuiala vreunui invidios. Vîndut, Vlietz fusese prins îndată. Fugise în noaptea de duminică. Tăiase cu o foarfecă ochiurile grilajului care mai închidea lagărul în cîteva locuri și unde nu vegheau santinelele. Și cum ieși în întuneric, căzu chiar în brațele a patru germani care îl așteptau. Fu dus la birou. Din barăci se auzeau urlete, implorări, strigăte de agonie. Pe urmă îl duseră în celula neagră, unde stătu două zile.

Cînd treceau foarte aproape, îl auzeau horcăind. A treia zi muri.

Alain îl îngropase cu ajutorul a doi germani. Răscumpărase ghetele de la ei. Busola dispăruse.

Alain hotărîse să evadeze şi el. Fapt neobişnuit, aventura lui Vlietz îl hotărîse. Nu spunea nimănui nimic dar se pregătea în secret. Pe ce îi rămăsese din tutun şi săpun cumpărase pesmeţi. Dintr-un cui mare, căruia îi tăiase capul, şi pe care îl vîrîse într-o bucată de lemn, îşi făcuse un fel de armă.

Îi ascuţise vîrful şi-l tocise pe o piatră, pînă îi dăduse forma unei pile. Cînd se gîndea la casă, la mama lui, se simţea tremurînd din cap pînă-n picioare. Nu îndrăznea să cugete prea mult la asta. Încercarea şi moartea lui Vlietz cristalizaseră parcă propria lui hotărîre. Se va termina totul dintr-o dată. Va fugi şi el, va muri sau se va întoarce acasă. Casa lui... să trăiască acolo chiar izolat, în pod sau în pivniţă, ascuns de ochii tuturor, dar încă în mijlocul alor săi, să regăsească existenţa de la începutul războiului — ce vis frumos !...

Alungă viziunea — pe care o dorea pînă la durere, — se forţă să revină la realitate. Sub el, doi jucători pe care nu-i vedea se înjurau pentru un atu dispărut. Un altul se despăduchea, altul îşi număra cîştigul realizat într-o partidă de Pot, bancnote de o sută de mărci. Pentru că în această sărăcie lucie, îngrozitoare, oamenii aveau mulţi bani şi jucau sume mari, cîştigau şi pierdeau sute de mărci cu soldaţii de pe front.

Aproape de focul care stătea să se stingă, Moule, pe vine, nostalgic în mijlocul unui grup de ascultători, continua să sufle în muzicuţă, scoţînd sunete subţiri de acordeon, deforma cîntecul favorit al derbedeilor din Roubaix, pe care corul din jurul lui îl relua în surdină, ca o răzbunare faţă de germani :

Desfă-ţi mantaua MENHEIR
O să te aranjeze !
Pumnul pe gura ta
Cît o să vrei...

Unul din acele nenumărate cîntece, un fel de geste — de poeme despre faptele de arme născute spontan, homeric,

din mintea poporului, fără să li se poată cunoaşte autorul, fără să fi fost vreodată tipărite şi poate nici scrise, şi care s-au răspîndit oral, din gură în gură. Cîteva teme mari : Femeile nemţilor, Germanii, Prizonierii civili, Brasardele roşii... inspirau aceste cîntece epice care dispărură la sfîrşitul războiului şi nu mai fură reconstituite.

Şi dintr-o dată, slab, uşor şi sinistru în mijlocul hărmălaiei din baracă, un zumzet, un zumzet îndepărtat care venea din cer, care se impuse, înăbuşi o clipă zgomotele şi, în tăcerea bruscă, deveni enorm :

— Drace ! Iar au venit !

— Netje, lumînarea, mii de draci !

Lumînarea stinsă brusc, coborî noaptea. Nu mai rămaseră decît sclipirile roşietice ale focului care murea şi fumega. Tăcură toţi, speriaţi. Zumzetul creştea, se apropia, erau cel puţin zece, zece avioane franceze. Deodată, cu suflu puternic, o explozie care făcu să se clatine baraca, precum o navă care se apleacă. Un zgomot de tingiri care sună, de scînduri care trosnesc. Se agăţară de lemnul paturilor. Simţeau lemnăria gemînd şi înclinîndu-se în jurul lor.

Două, trei, patru bombe. Lătrăturile furioase ale tunului antiaerian, luminile mari prin pînzele unsuroase şi scîndurile desfăcute. Francezii vizau depozitul de muniţii, de la poalele muntelui.

Un răgaz. Îşi veniră în fire. Vocea groasă a lui Bidard :

— Tîrîturile ! Măcar de şi-ar frînge gîtul de turnul castelului.

— Dumnezeule, atunci să-i vezi !

Era dorinţa unanimă. Se săturaseră pînă-n gît. În fiecare noapte, avioanele aliate veneau astfel, avînd ca ţintă pulberăria. Într-o zi sau alta îi vor arunca cu picioarele în sus. Nu, destul, le-ar fi plăcut mai mult să fie omorîţi pe dată, decît să suporte această teamă de sute de nopţi. Uitau orice patriotism. Uneori dădeau tîrcoale pe aici nişte tipi, nişte civili, spioni francezi. Căutau, puneau întrebări, dar ei erau neîncrezători.

— Muniţii, aici, o baterie ? Nu, nu, nimic de felul ăsta !

Să se descurce împreună, francezi şi germani, cei care făceau războiul. Celor de-aici le ajungea, se săturaseră de războiul lor, voiau să trăiască.

II

Lucrau la obuze. Sosise un vagon, pe care îl descărcau. Duceau cîte doi, spre adăposturi, lungile cilindre sinistre, de forma unor torpile, pe care le așezau cu băgare de seamă în stive. Se obișnuiseră să umble cu obuzele, acestea nu-i mai impresionau. Îi supraveghea un soldat, un bătrîn care făcea parte din *Genesung Abteilung*. Rănit, se găsea aici în convalescență. Ținea pușca sub braț și se plimba în sus și în jos, lăsîndu-i în pace pe oameni. Nu era obișnuit cu meseria asta de paznic de ocnași.

Alain se opri din muncă. Se ținea cu mîna de pîntece. Făcu un gest spre german, care înțelese și încuviință. Alain se îndepărtă, se vîrî într-o groapă de obuz.

Ceva mai tîrziu, soldatul își reaminti brusc de omul care nu se mai întorcea. Atent, căută din ochi. Foarte departe văzu, devenită minusculă, o siluetă care fugea, dispărea. Avu două sau trei gînduri rapide, brutale : Evadare... Întoarcere pe front... din nou tranșeele... Ah, dobitocul !

Puse arma la umăr, trase, apoi o aruncă disperat la pămînt și începu să plîngă.

Alain făcu drumul în trei etape, numai noaptea, peste cîmpuri. Mergea la întîmplare, ghidat de un fel de simț de orientare pe care îl căpătase ducînd atît de mult timp o viață de sălbatic. Mînca ovăz, mestecînd boabele amare după ce scuipa pleava. Sosi la Roubaix epuizat, clătinîndu-se, sfîrșit de foame și de oboseală, tremurînd cu un soi de teamă de fericire, gîndindu-se că a scăpat din infernul de la Prémesques.

Găsi cartierul Epeule cufundat în întuneric. La el, nimeni. Presimți o nenorocire, bătu la ușa mătușii Flavie și află de la ea și de la vărul său, François, că mama lui era la ei, bolnavă, muribundă, și că Jacqueline și Camille plecaseră singuri în Franța. Nu putea rămîne să se ascundă aici. Mama lui ar muri deîndată de teamă. Trebuia să se întoarcă la Prémesques.

Alain se lăsă să cadă pe scaun și plînse. Nu mai putea. Atîtea eforturi, atîta trudă degeaba. Nu-și va mai vedea mama. Ea nici nu va ști măcar că a venit. Nu putu nici să

mănînce, nici să bea. Porni ca un disperat, fără să înțeleagă ceva, fără să vrea să primească ceva, să se predea la Comandatură.

* * *

Erau șapte la corpul de gardă, șapte gardieni germani, cînd Alain se întoarse la Prémesques, sub escorta a doi diavoli verzi.

La prima lovitură de baston crezu că i se face țăndări creierul.

Nu-i de înțeles cum poate suferi un ansamblu fragil, ca pîntecele unui om, o ploaie de lovituri de cizmă cu ținte, fără să fie făcut terci. Călcate în picioare de doi sau trei tipi de optzeci de kilograme fiecare, intestinele ar trebui să se rupă, coastele să se frîngă, o lovitură de bară de fier în plină față ar trebui să facă să sară ochii, dinții. Cu adevărat nu se știe cum poate rezista la astfel de șocuri o mașină atît de delicată, cum poate ea să se refacă și să mai funcționeze încă...

Asta se întreba Alain în timpul celor patru zile cînd, lăsat ca mort, rămase întins în baraca ce servea de celulă și unde înaintea lui murise Vlietz. Întregul său spirit nu era decît noapte, corpul său nu era decît durere. Nu-și mai recunoștea, cînd o atingea, fața umflată și tumefiată. Vomită cheaguri de sînge, urină sînge, suferi obscura muncă martirizantă a cărnii care se reorganiza, își restabilea conexiunile celulă cu celulă, racorda vasele, drena scurgerile, expulza părțile moarte, regăsea lent ritmul schimburilor.

A cincea zi, trezindu-se, simți cu uimire că îi era foame.

III

Sosirea lui François van Groede îl salvă pe Alain.

François, fiul mătușii Flavia, devenise ecluzier. Se dovedea un funcționar atît de ciudat, mereu absent, mereu plecat, prezent numai cînd treceau șlepurile cu cărbuni, încît germanii se săturară de el, oferindu-i o ședere de

cîtva timp în închisoarea de la Băile din Roubaix şi de aici îl trimiseră să se refacă la Prémesques.

Mai tînăr decît Alain, mai puţin robust, mai puţin iute la minte, mai puţin prompt în reacţiile de apărare, François fu redus în cîteva săptămîni la o condiţie jalnică. Zăpăcit de spectacolul înspăimîntător al barăcilor, al lagărului şi al muncii, furat, tras pe sfoară, maltratat, oprimat în toate felurile, incapabil să se descurce, să se apere, obiect de batjocură pentru camarazi şi de brutalităţi pentru gardieni, fu curînd total epuizat şi îndobitocit. Se îmbolnăvi, voi să-l vadă pe medicul-şef care-l trimise la plimbare, trebui să reia munca şi se gîndi că n-o să mai vadă niciodată Roubaix-ul.

Alain de-abia dacă-l întîlnise de două-trei ori. Află de la el veşti despre mama lui, despre casă, şi asta fu tot. Nu locuiau în aceeaşi baracă, nu făceau parte din aceeaşi echipă.

De altfel, de cînd se-ntorsese aici se schimbase profund. Suferise prea mult. Era ursuz, amar. Nu vorbea deloc, nu avea nici un prieten, nu ajuta pe nimeni şi nu cerea ajutorul nimănui, se-ntîlnea numai cu cîţiva germani veniţi de pe front cu care fuma un tutun puturos şi bea rom şi ţuică. Respingea cu un soi de furie tot ce crezuse mai înainte. Ajunsese la o disperare calmă şi mută. Văzuse prea mult realitatea existenţei, pe cei puternici oprimîndu-i pe cei slabi, pe cei nedrepţi triumfînd, o ferocitate universală la francezi ca şi la inamic, invidia, ura, egoismele unei turme de nenorociţi care nu mai ajungeau să se iubească, să se ajute unul pe altul. Nu-i mai avea ca prieteni decît pe soldaţii aceia de pe front, asemănători lui, îndobitociţi de viaţa în tranşee, impregnaţi de acelaşi spirit de totală indiferenţă. Se înţelegea între ei. Flecăreau împreună îndelung, hoinăreau — în singurul loc unde aveau întrucîtva pace. La capătul lagărului erau un fel de latrine, un şanţ de-a lungul căruia se afla o bîrnă groasă. Se aşezau acolo, cu pantalonii lăsaţi, vorbeau, visau ore întregi, fraternizau. Germanii întorşi de pe front se înţelegeau mai bine cu prizonierii decît cu gardienii din spatele frontului. În legătură cu aceste latrine fusese într-un fel o luptă. Rămîneau aici prea mult timp. Gardienii tăiară bîrna în unghiuri ascuţite. Dar cu cuţitul prizonierii le rotunjiseră vîrfurile. Atunci gardienii puseră un vinciu de

fier, a cărui muchie intra în fese. Dar acum prizonierii aduceau cu ei un sul de paie confortabil.

Odată, la prînz, Alain ajunse cu întîrziere la muncă. Băuse în ajun. Cum devenise rău și lovea, gardienii îl legaseră la „stîlpul de tortură" unde rămăsese prins, atîrnat de funii, cu carnea tăiată. Sosiseră soldații de pe front, se bătuseră cu gardienii și-l dezlegaseră. Asta se întîmpla adesea.

Alain se pomeni pe salteaua sa de paie, cu mintea înceţoşată, dezgustat de el și de ceilalți, așa cum poți fi la douăzeci de ani. Pe brațe și pe față observă urme de lovituri de care nu-și amintea. Cînd se alătură din nou echipei îi spuseră că vărul său François e bolnav și că voia să-l vadă. Bidart, care se pricepea, adăugă că n-o mai duce mult, că era alb ca varul și că va fi în curînd bun de îngeraș.

După lucru, Alain alergă la baracă. Toată după-amiaza avusese remuşcări, pe care i le sporea amintirea beției din ajun. François zăcea într-un stelaj, slab, alb ca varul. Pe pămînt, lîngă el, se afla o gamelă cu apă în care pluteau bucăți de sfeclă.

— Nu ți-e bine ?

François deschise ochii, își recunoscu vărul fără să se mire. Îl și cuprinsese un fel de indiferență neliniștitoare.

Șopti :

— Nu prea...

— Unde te doare ?

— Nu mai diger nimic.

— Te simți slăbit ?

— Picioarele, capul... Nu mai pot să merg.

— Ți-e foame ?

— Da, dar sfecla o vărs.

Alain se gîndi un minut.

— Așteaptă-mă în noaptea asta. O să-ți aduc carne.

— Carne ?

— Ai să vezi.

*
* *

— Caii sînt acolo, șopti Bidart.

Se aflau sub frunzișul unui copac, într-o vale, la marginea unui luminiș. Veniseră patru, Alain, Bidart și doi

germani, să omoare un cal la trei kilometri de lagăr. Luminișul se întindea în fața lor, larg, înconjurat de umbrele negre ale arborilor și scăldat în clarul de lună. Ici și colo, în iarba înaltă, forme întunecate culcate spre mijloc, ghizdul unui puț cu scripete. Nici pic de vînt. Foșnetul ușor și etern al frunzelor în arbori și pacea magică a nopții.

— Mergem, șopti Bidart. *Kome too.*

Se strecură de-a lungul hățișului, trecu aplecîndu-se împrejmuirea de sîrmă, pătrunse în luminiș. Îl urmară. Înaintau toți patru, siluete verticale și negre, nedeslușite în această lumină strălucitoare de argint care îi scălda. Ezitau. Se răspîndiră în linie, într-o vagă încercare de încercuire.

N-aveau nici pușcă, nici secure. Nimic altceva decît două baionete și două cuțite. Era puțin pentru un vînat atît de mare. Simțeau dificultatea. Înaintau cu un soi de nesiguranță. De mult timp omul a uitat agresiunea corp la corp, atacul de aproape. Din toți patru, cel mai îndrăzneț era Bidart, care era un apaș și știa să lovească.

Erau în mijlocul luminișului, cînd caii se arătară neliniștiți. Îi văzură ridicîndu-se, adulmecînd aerul. Animalele își păstraseră sufletul ancestral, neîncrederea ierbivorului. Se grupară, mirosiră în direcția vîntului, se îndepărtară în ceață spre fundul luminișului, într-un ușor galop suplu care nu atingea iarba, care părea fantastic ca și clarul de lună, decorul, întreaga scenă.

— *Kome,* chemă Bidard.

Oamenii își lărgiră încercuirea. Suplă, plasa vie cuprindea animalele, le împingea într-un colț. Trebuia să alerge și să sară, cu brațele deschise, pentru a-i împiedica pe cai să treacă. Se poticneau, cădeau, porneau din nou, și pînă la urmă izbutiră să țină caii adunați într-un colț. Și înaintau, încet, să nu-i sperie. Îngrămădite, neliniștite, animalele ciuleau urechile, se vîrau unul în altul, alergau într-un galop scurt. Unul necheza. În mod vădit, începeau să se teamă în fața acestui pericol necunoscut. Se opriră. Numai Bidart continua să înainteze, pentru că odinioară condusese căruțe cu cărbuni și se pricepea la cai. Strigă :

— Di ! Di !

Animalele se opriră, ascultară.

— Ho ! Ptrr !

Continua să înainteze. Vocea omului, cuvintele familiare liniștiră animalele, le calmară. Își regăseau sufletul ascultător, supunerea față de stăpîn, față de om. Îl lăsară să se apropie. Văzură umbra lui Bidart topindu-se în umbra lor. Acesta se întoarse spre camarazii săi ținînd de coamă și de nări un cal mare, alezan. Se îndepărtară toți patru cu animalul. Evitau din instinct mijlocul poienii, această întindere goală, luminată de razele virginale. Se înapoiară spre liziera pădurii, mergînd unul după altul, fără să spună nimic. Calul dădea din coadă, legăna capul și-i urma ascultător, crezînd că merge la muncă.

În unghiul luminișului se opriră.

— Aici, spuse un german, arătînd umbra.

— *Nein*, spuse Bidart. Trebuie să vedem bine. *Here*, aici.

— Cine o să-l omoare ?

Se priviră. Priviră animalul. Era prea mare, un animal ca ăsta. Unde să lovești, unde să atingi un organism atît de puternic ? În inimă ? La cap ? Ușor de zis. Un cal e puternic. Trebuie să-l dobori dintr-o singură lovitură. Liniștit, calul aștepta, mirosea iarba și sufla. Poate că și o anume milă de neînvins reținea sufletul celor patru măcelari de ocazie. Alcătuiau în jurul acestui animal înalt, în lumina albastră a nopții, un grup straniu.

— Baioneta ta, *too*, spuse Bidart.

Un soldat îi dădu baioneta lui.

— Alain, apleacă-i capul și ține-i nările.

Bidart se apropie pe latură și pipăi tăișul baionetei.

Alain aplecă capul calului. Calul întinse gîtul. Și Bidart trecu arma din metal lucitor pe sub gît, trase spre el, tăie gîtul cu un mare gest antic de sacrificator.

Din instinct, Alain dădu drumul animalului. Surprins, acesta se redresa, sărise. Se îndepărtă într-un salt mare, azvîrli din picioare, făcu cîteva fuleuri lungi.

— Să așteptăm, șopti Bidart.

De departe, calul îi urmărea, nemișcat. Începea să simtă durerea. Pe pielea brună a picioarelor lui, sîngele nu se vedea curgînd.

— Să așteptăm, spuse din nou Bidart.

Se apropiară pe nesimțite. Calul lungea gîtul, apleca încet capul. De mai aproape se văzu că tremură. Dar ră-

mînea pe cele patru picioare, înfipte în pămînt ca niște țăruși. Un fior îl străbătu, care creștea din clipă în clipă. Căzu în genunchi. Capul se clătina, se legăna într-o mișcare încetinită. Ușurel, se lăsă să cadă, se culcă pe-o parte. Ridică încă odată capul...

— Luăm pulpele ! spuse Bidart.

Înconjurară animalul. Bidart, culcat între coapsele enorme, vîrî o baionetă în vintre, apăsă cu toată greutatea lui, deschise pîntecul rotund, umflat de iarbă. Un val de viscere albăstrui curse cu un șuierat. Scotoceau înăuntru, călcau în grăsimi, crestau cărnurile vii care alunecau sub lamă ca un cauciuc. Bidart, cu brațele goale vîrîte pînă la umeri în burta calului, căuta și secționa tendoanele articulației femurale, în timp ce ceilalți trei, apucînd porțiunea de carne cu toată mîna, o întorceau, o răsuceau, o zdruncinau ca pe un arbore și-o smulgeau.

Se întoarseră prin pădure. Duceau cîte doi o pulpă, pe umeri, un but lung, păros, din care curgea sîngele. Lăsaseră în luminiș cadavrul secționat, tăiat în două pe mijlocul burții.

Cu puțin înainte de lagăr se opriră. Se apropiau pași. Lăsară să cadă carnea, rămaseră nemișcați. Deodată Alain, care se afla în frunte, se pomeni nas în nas cu două siluete. Ghici gulerele verzi depășind mantăile. Diavolii verzi ! Se dădu înapoi, își căută cu un gest instinctiv cuțitul. Germanii înaintau.

— Și tu să furi găini ? întrebă unul dintre ei.

— Da... da... spuse Alain, încă transpirat de emoție. Voi nu polițiști ?

Ei arătară gulerul verde. Își desfăcură mantaua. Erau doi mitraliori de infanterie, a căror uniformă avea un guler verde, ca cea a polițiștilor.

Le arătară unde era restul din animal. Dispărură în pădure, și ei se întoarseră în lagăr fără necazuri. De mult timp sîrma ruginită, tăiată, sfîșiată de bombe, nu mai exista.

Făcură foc în mijlocul barăcii. Buturile curățate de păr atîrnau din tavan la capătul unor lungi sîrme îndoite, și se coceau. O flacără cu fum lingea carnea întunecată, o aurea, o bronza, o împodobea cu tonuri calde și splendide. Grăsimile galbene se topeau, deveneau translucide, curgeau

sfîrîind în flacără şi o făceau să se înalţe mai sus. Osul înnegrit fumega. O măduvă grasă ieşea din el şi dădea pe dinafară, fierbînd. Aburul aromitor al cărnii fripte şi al grăsimii prăjite umplea nările şi pîntecele. Stăteau toţi în jurul focului roşu şi negru, contemplînd somptuoasele hălci zemoase aurite, uleioase, atinse de flăcări scurte şi vii, a căror coajă se spărgea şi crăpa pe alocuri, lăsa să curgă un sînge închegat, sucuri preţioase. O purpură jucăuşă lumina feţele încordate, un cerc avid într-o comuniune desăvîrşită, în aşteptarea festinului. Şi toate celelalte, corpurile, veşmintele şi ascunzişurile îndepărtate şi întunecate ale barăcii, rămîneau în umbră.

Fu un festin de carne, fără pîine, nici vin, nici sare. Alain luase o bucată pentru François. Traversă baraca II, mirosul acestei cărni îi trezi pe oameni la trecerea lui şi-i făcu să adulmece.

François aştepta. Numai mirosul şi îi reda suflarea. Apucase cu amîndouă mîinile muşchiul fraged şi muşca. Un suc abundent, cald, puternic, îi împroşcă gura, i-o năpădea. El îl bea, îl aspira, apăsa şi muşca această carne ca pe o mamelă. Şi viaţa curgea în venele sale.

*
* *

Cinci zile mîncă François carne. Forţele îi reveniră.

Alain se făcu protectorul său. Devenise abil şi puternic, un lup printre lupi. Puse această experienţă în serviciul lui François, o purifică într-un fel folosind-o spre binele altuia. Furtul, bătaia şi jaful folosite pentru salvarea altuia se justificară o dată mai mult prin scopul lor.

François află multe lucruri de la Alain. El nu ştia nimic despre viaţa dusă în sălbăticie. Alain îl învăţă să stăpînească focul, să-şi facă un amnar dintr-un cartuş gol, o iască cu o rufă arsă, să cerşească benzină tractoriştilor care îşi lăsau să picure pentru tine carburatoarele.

Cînd lipsea benzina, păstrau aprins, incandescent, un capăt lung de sfoară de bumbac. Aceasta se consuma încet. Şi acest mic punct de fir roşu, în contact cu o pătrăţică de pulbere neagră, ajungea să dea o flacără. François învăţă să fure carton bituminat şi să facă focul, să aprindă lemn

ud sub un strat de pulbere. Știu să practice trocul, să opereze în acest soi de bursă care se ținea în fiecare seară și în care săpunul, țigara și pesmeții formau unitățile monetare. Se schimba ovăz pe ghete, nutrețul cailor pentru un veston, tutun pentru o mandolină. Germanii de aici cumpărau săpun pentru a-l trimite în Germania, fișii de cearșaf tăiate în formă de moletiere. Ofereau în schimb tutunul, pesmeții, alcoolul lor.

Învață mai ales să găsească de mîncare, să se înțeleagă cu acei germani veniți de pe front, să fure cu ei. Lor le era milă de prizonieri, își împărțeau bietele tartine, făceau două bucăți dintr-o bucată anemică de carne, pentru camarazii francezi. Mergeau împreună noaptea să prade ieslele cailor. Aduceau de acolo troscotul, teribilul troscot care balona pîntecele și pe care îl mîncau totuși, adevărată hrană pentru cai. Sau ovăzul. Aprindeau focul, încălzeau o tablă, frigeau deasupra boabele de ovăz și le mîncau. Foamea devenea cumplită. Nu mai aveau încredere în nimeni, mergeau la lucru cu pîinea în jurul gîtului, trecută pe o sfoară, de frica hoților și a șobolanilor. Făceau capcane de șobolani din sîrmă. Dar François nu putea să-i mănînce decît dacă nu-i văzuse în pielea lor. Alain îi jupuia ; melcii îi dezgustau întotdeauna mai mult decît șobolanii. Odată găsiră o broască pe drum. O omorîră dînd-o de pămînt, o tăiară în două și o mîncară. După cîtva timp, François putu să se întoarcă la fiecare două săptămîni la Roubaix. Alain nu avea voie să o facă. Era notat ca element rău de cînd cu evadarea lui, îi rupseseră colțul actului de identitate. Asta îl semnala atenției gardienilor. François se întorcea duminica seara cu mîncare, cu o gamelă cu orez, cu mazăre. Împărțeau, făceau să le ajungă opt zile, numărau boabele de mazăre una cîte una, mîncau cîte douăzeci pe zi. Odată trecură printr-o emoție, printr-o mare emoție. În fundul gamelei cu mazăre, spre sfîrșitul săptămînii, găsiră o pulpă mare de iepure. Începură amîndoi să plîngă, răscoliți. O bucată de iepure !

François se refăcea, redevenea el însuși. Un sprijin, un apărător, nu fusese nevoie de mai mult pentru a-l menține și a-l salva. Se simțea reconfortat, liniștit. Suferea, dar rezista. Va apuca să vadă sfîrșitul războiului, simțea că acesta se apropie. Și Alain, în focul durerii sale, chiar dacă

viitorul continua să-i pară închis și trist, se simțea de asemenea mai puțin copleșit, mai puțin sumbru. Și începea să-și dea seama cu uimire că oricît ai fi de disperat, de nefericit, poți încă să fii fericit dacă uiți de tine pentru a te ocupa de nenorocirea altuia.

CAPITOLUL AL CINCILEA

I

La Herlem, Judith Lacombe intrase în conflict cu Brook, paznicul de cîmp.

Judith decăzuse definitiv. Germanii se duceau pe față să se distreze la ea. Era urîtă, disprețuită, dar se temeau încă de ea. Se cunoștea influența acestor femei pe lîngă germani. Și cînd aveau nevoie de ceva, se duceau chiar cu umilință să o caute, să cerșească o favoare la Comandatură. Ea îndatorase astfel aproape întreg satul. Nimeni la Herlem nu făcuse atîta bine ca această prostituată. O făcea de altfel cu un soi de indiferență, fără să ceară recompensă sau mulțumire. Fată ciudată, ea rămăsese trufașă chiar în decăderea ei. Oamenii se duceau s-o vadă și s-o roage ca pe o putere. Intervenea pentru o amendă, pentru un bolnav, pentru o rechiziție. Tot satul apelase la ea. Însuși Lacombe, tatăl ei, o trimise pe mamă într-o zi s-o roage să intervină pentru anularea unei amenzi de 1 000 mărci care i se aplicase pentru că ascunsese în cuptorul de pîine un porc pus la sărat.

Brook era paznic de cîmp de șase luni. Fostul paznic murise. Odată mai mult, Lacombe profitase pentru a numi în post pe unul din oamenii săi, fără ca măcar să consulte consiliul municipal. Războiul autoriza astfel de licențe, împotriva cărora Marellis protestase încă o dată zadarnic, Brook, în vîrstă de cincizeci și cinci de ani, bărbat frumos, înalt și puternic, cu părul încă negru și mustața țanțoșă, plesnea de mîndrie de cînd putea să arboreze centironul și chipiul. Visul acestui ins mărginit, încăpățînat și de o răutate vicleană fusese întotdeauna acela de a deține o fărîmiță din puterea publică. Acum se folosea de ea în mod

tiranic. Îngîmfat, domn al muntelui şi al cîmpiei, exercita asupra oamenilor simpli o dictatură tiranică, îi teroriza pe cei umili şi lingea tălpile celor puternici. Marii fermieri şi baronul de Parges vedeau în el un fel de slugă la toate, iar bieţii oameni, care se temeau de ameninţările lui cu procesul-verbal, pentru un fir de apă nemăturată, pentru o găină fugită din curte sau pentru un cîine nedeclarat, îşi strîngeau cureaua ca să poată să-l ungă. Ce era mai interesant, era că de toate contravenţiile profitau direct Comandatura, care percepea amenzile, şi germanii, cărora Brook li se făcuse slujitor supus. Îi saluta milităreşte pe ofiţeri, le ducea valiza, supraveghea sobele în birouri şi le făcea comisioane. Astfel înălţat în propriii săi ochi, împodobit cu inegalabilul prestigiu al uniformei, Brook îşi imaginase că Judith, pentru care simţea de mult timp o slăbiciune, se va socoti foarte onorată să-i accepte omagiile. Dar bizara fată, aşa înjosită şi prostituată cum era, păstra mîndrii curioase, o dragoste aprigă pentru independenţa ei. Brook se văzu respins cu dispreţ. Judith îl repezise cu asprime pe reprezentantul autoritar al puterii publice. De pe urma acestui fapt, Brook păstra o uimire şi o furie cumplite. Îşi promitea ca după război s-o facă să aibă cărţulie. Pînă atunci, se răzbuna în mod josnic. Judith nu se ducea niciodată la vizita medicală. Brook o semnală Comandaturii. De atunci, fu văzută în fiecare săptămînă amestecată printre femeile de moravuri uşoare pe care Comandatura dispunea să fie înregistrate şi examinate cu regularitate.

Pascal Donadieu suferea pentru ea din cauza acestei ruşini. Îi făcea rău să asiste la decăderea acestei fiinţe pe care o iubise. Şi suferea cu atît mai mult cu cît el însuşi nu se simţea cu cugetul curat. De cînd tramvaiele nu mai circulau, lucra la aprovizionare. Mişeliile celorlalţi, foamea, sărăcia mamei sale îl împinseseră la cîteva mici matrapazlîcuri care îi lăsaseră o surdă remuşcare. Trebuise, mai ales, ca să păstreze acest post modest, să treacă pe sub furcile caudine ale lui Lacombe, primarul.

Lacombe era foarte nemulţumit. Primise o groază de plîngeri pentru gestiunea deplorabilă a alimentelor de la aprovizionare. Lacombe le păstra cu grijă în buzunar. În cele din urmă, oamenii renunţaseră şi, trecînd peste capul lui, se adresaseră direct Comitetului. Alarmat, Comitetul

trimisese o scrisoare imperioasă cerînd conturile și situația detaliată a distribuțiilor.

Lacombe se simțea în culpă. Era mai ales afacerea cu zahărul livrat lui Ingelby, o duzină de vagoane din care oamenii din Herlem nu văzuseră un strop... Lacombe, care ținea cu greutate tocul în mînă, contase pe Donadieu.

Îl puse pe Pascal să completeze două sute de cartele de alimente în numele oamenilor care se evacuaseră de mult timp din Herlem sau care doar trecuseră pe aici. Aceste cartele îl acoperiseră pe Lacombe în fața Comitetului. Dar Pascal Donadieu păstra de pe urma lor îndoiala, acea neîncredere în sine, nesiguranța și dezgustul pe care le lasă o primă capitulare.

Singurul care rămăsese infailibil era Marellis perceptorul. Venea la aprovizionare, îi servea pasiv pe oameni, ca un automat. De multă vreme renunțase la a face să domnească puțină dreptate în neorînduiala asta. Se ferea să mai ia poziție. Suferise prea mult din cauza sincerității lui, din cauza revoltelor sale generoase. Îl luaseră pînă și casa. Prémelle domnea în ea ca stăpîn, exploata grădina, se servea de mobile, în timp ce Marellis trăia într-o cămăruță, deasupra cafenelei din piață.

Un ultim scandal îl făcuse să intervină și să-și atragă o dată mai mult ura întregii comisii municipale. Germanii îi foloseau ca muncitori pe locuitorii comunei, pe care-i plătea casieria municipală. Acești oameni primeau șapte franci pe zi. Germanii se gîndiseră să le mărească salariile cu trei franci și să rețină din aceștia doi franci cu titlu de contribuție benevolă la război ! Mijloc indirect de a face casieria municipală să plătească doi franci de om pe zi Comandaturii. Mulțumiți, muncitorii nu protestaseră, pentru că ei cîștigau un franc în plus. Și Lacombe și Prémelle plătiseră fără să discute. Ei știau că dacă refuză, germanii sînt în stare să-și scoată pîrleala pe seama bunurilor fermierilor și ale bogaților.

Marellis se revoltă, făcu scandal, amenință că va avertiza Comitetul. Puțin le păsa de el, vorbeau de excluderea lui de la deliberările comisiei. Nici un recurs, nici o cale de apel împotriva arbitrariului lui Lacombe. Sătul, la capătul curajului, Marellis lăsa lucrurile să meargă, nu mai spera decît într-o victorie nesigură, dar în care trebuia să

creadă în ciuda a tot, așa cum unii cred în Dumnezeu — pentru că altfel ar fi cu adevărat prea groaznic, prea cumplit. Asista, mut, la ședințele comisiei, își îndeplinea mecanic sarcinile de distribuitor al alimentelor și îndura pasiv insultele, batjocurile, ironiile abia dismulate ale lui Loeuil, prietenul lui Lacombe, căruia îi făcea plăcere să-l ridiculizeze pe Marellis, pe care-l ura fără motiv, așa cum licheaua îl urăște pe omul cinstit. Donadieu era martorul neputincios al acestor scene, pe care Premelle le încuraja cu rînjetele lui.

II

De cînd îi adoptaseră pe cei doi copii ai moartei, Lise și mama ei abdicaseră de la orice orgoliu, de la orice voință de rezistență și independență față de inamic. Se resemnaseră acum, pentru cei doi micuți, la tot ce nu consimțiseră niciodată să facă pentru ele însele : să muncească pentru germani, să pactizeze cu ei, să cumpere de la ei și să le vîndă, să accepte ajutorul lor, să fure din căruțele lor sau chiar de pe ogoarele fermierilor.

Un moment speraseră să plece, să ajungă în Franța. Jean mort, abatele prizonier în Germania, nu mai aveau aici nimic care să le rețină. Dimpotrivă, din Franța ar mai fi putut să-l ajute pe abate trimițîndu-i colete și ajutoare. Făcuseră cererea către primărie pentru evacuare. Cererea lor se rătăci, dispăru, nu mai avură nici un răspuns la ea. Lacombe continua să le urmărească cu ranchiuna lui, o răzbunare solidă, țărănească, care nu lasă să-i scape prea ușor victimele. El avusese grijă să dispară dosarele. Lise o află prin Pascal Donadieu și nu putu face nimic.

Cele două Sennevilliers sufereau de altfel oprobriul general al satului. Dezonoarea lui Fannie se răsfrîngea asupra lor, care acceptaseră copilul. De altfel, nu se știa prea bine ce se întîmplase. Colina Herlem e departe de centru și formează un cătun izolat. Mulți credeau că micuța Jeannette este chiar copilul Lisei. O ură aprigă le înconjura pe cele două Sennevilliers, le izola, și ele sufereau cu atît mai mult cu cît această intransigență a săte-

nilor se alia foarte bine cu cea mai ruşinoasă laşitate faţă de inamic.

Oamenii se duceau cu copiii lor să culeagă fragi, mure, bace sălbatice în pădurile castelului din Herlem, pentru a le oferi domnilor ofiţeri. Prinţul moştenitor trecu într-o zi prin sat mergînd spre linia frontului. Oamenii fură văzuţi aliniindu-se şi descoperindu-se respectuos. Părea că mulţi dintre ei pierduseră adevărata noţiune a lucrurilor şi acceptaseră ideea că germanii erau aici pentru totdeauna. Spre iunie, începură pregătirile pentru o mare ofensivă. Se vedeau trecînd întruna trupe, tunuri, material de război, convoaie nesfîrşite de automobile şi camioane, o asemenea invazie încît ai fi crezut că asişti la migraţia unui întreg popor. Şi existau la Herlem oameni care se bucurau şi spuneau deschis :

— Cu atît mai bine ! Să înainteze, să cîştige teren. Noi, ceilalţi, vom fi mai în largul nostru, vom fi puţin mai în spate...

Lise ar fi vrut grîu. Nu găsea nicăieri. Fermierii îl păstrau pentru germani, care îl rechiziţionaseră dinainte, sau îl vindeau la Tourcoing la preţuri nebuneşti. Şi Lise nu avea bani. Pentru a căpăta tărîţe, trebui să lucreze prin ferme, să frămînte pîine, o frumoasă pîine de grîu, galbenă, compactă, bine crescută, aurie, atît de frumoasă încît după ce o cocea n-o mai recunoştea. Cînd o vedea pe masa fermierilor, nu putea să-şi imagineze că frămîntase, copsese, reuşise cu mîinile ei asemenea bunătate.

Era plătită în pleavă şi făină de calitate proastă. Şi cînd putea, lua în trecere cîte un ou din cuibar, unt din pivniţă. Se afla în acel punct unde asigurarea vieţii ajunsese prima datorie, care venea înaintea celorlalte. Şi pe urmă, ca şi Donadieu, ca mulţi alţii, exemplul lamentabil al celor care profitau sfîrşi prin a slăbi în ea rezistenţa cinstei.

Berthe Sennevilliers, mama, capitulă şi ea. Începuse să se înţeleagă cu ei, să-i accepte pe aceşti germani care îi uciseseră un fiu şi i-l luaseră pe celălalt, care o ruinaseră, o jefuiseră din pricina cărora suferise în toate felurile. Începea să înţeleagă că cei mai mulţi dintre ei, cei mai umili, erau, ca şi ea, nişte victime. Şi era fatal ca, de pe

urma unei suferințe comune, germani și invadați să fraternizeze, să se solidarizeze.

Herlem se afla la cincispreze kilometri de Ypres. Acest spate al frontului a asistat la mizeria înspăimîntătoare a armatei germane, la agonia Vulturului. Primea toate trupele, le cartiruia. Bertie și fiica ei își amintiră mult timp de un grup de cincizeci de bărbați care pătrunseseră astfel la ele în plină noapte. Cincizeci de bărbați — nu, cincizeci de băieșandri, adolescenți abia formați, fragili, slabi și palizi, pe trăsăturile cărora se ghicea încă, în spatele oboselii și zăpăcelii iscate de faptul că erau începători în ale războiului, un rest din entuziasmul și idealismul care îi aruncaseră în vîltoare. Veneau Dumnezeu știe de unde, așteptînd să se întoarcă pe front. Ajunseră toți odată, se revărsară prin casă, o invadară, petrecură noaptea să-și scoată noroiul de pe haine, să se despăducheze, să-și curețe lucrurile și să se spele. Se mai scuzau. Se vedea că nu aveau încă obișnuința grosolăniei, bieții de ei.

— Noi mult murdari, doamnă, dar noi băieți buni.

Trezite, Lise și Berthe se așezaseră pe lîngă foc, nemaiputînd să se gîndească la somn și privindu-i cum umblă de colo-colo, trebăluind. Era prima oară cînd Berthe vedea băieți atît de tineri, atît de fragili sub uniforma greoaie. Rămase uimită, speriată. Ea, neîmblînzita, îi propuse Lisei :

— Le-ar face bine o picătură de cicoare.

Cînd văzură această apă caldă, neagră, pregătită pentru ei, fără să fi cerut ceva, cînd se credeau intruși și blestemați aici, fură răscoliți, emoționați pînă la lacrimi. Bînd cu recunoștință apa fadă, spuneau :

— Ah, doamnă, doamnă, dacă am putea să ne întoarcem acasă și să venim după război să vă mulțumim... Dac-ați ști că mergem să ucidem oameni, iar noi nu-ndrăznim să omorîm un iepure.

A doua zi dimineața, pentru că primiseră cartofi, îl chemară pe Pierre, care-i privea mîncînd, și-i puseră și lui în farfurie. Pierre duse cartofii la Lise și Berthe și de atunci încolo împărțiră totul, cît timp se aflară la Herlem. Berthe îi îndrăgise pe acești băieți. Regăsea la ei aceeași deziluzie, aceeași impresie că ei erau, ca toți cei sinceri, niște naivi și niște înșelați. Vedea la ei ura împotriva celor puternici,

împotriva șefilor, suferința nesfîrșită produsă de lipsuri, de absența ființelor iubite, de foame, și de asemenea ura împotriva jandarmului, a jandarmului german, diavolul verde. Un lucru pe care nu putea să-l înțeleagă, era că ei îi purtau o pică de necrezut lui „Praz Înfuriat". Îl disprețuiau, îl trimiteau la plimbare, țineau cu localnicul împotriva lui. O avertizau pe Berthe cînd aflau că urmează să se facă o percheziție. Ascundeau bietele ei provizii în pachetele lor, apoi îl priveau cu un aer zeflemitor pe Praz Înfuriat, care scotocea prin toate colțurile hanului. Față de fermieri și de cei bogați ei arătau același dispreț, aceeași dorință de răzbunare. Se duceau noaptea să jefuiască morile și cotețele, se întorceau încărcați cu merinde, tăiau uneori o oaie sau o vacă pe pajiște, noaptea, și împărțeau carnea cu Berthe. Pentru cei mai tineri, Berthe simțea o adevărată duioșie. Ei îi vorbeau de familia lor. O simțeau ca pe o mamă, îi făceau mici confidențe, îi explicau că părăsiseră școala, că erau încă liceeni, că o aveau pe mama acolo, îi simțeau lipsa. Simțeai la ei obișnuința de a fi urîți, de a fi tratați ca dușmani de aceste popoare invadate și, în același timp, o invincibilă tinerețe a sufletului, care reapărea la prima dovadă de încredere și de prietenie, care-i făcea să se dezvăluie și să se destăinuie aproape prea repede. Un cuvînt amabil, o vorbă miloasă, și își deschideau inima înduioșați, emoționați pînă la lacrimi, ca niște copii pe care-i atragi spre tine din clipa cînd le arăți puțin interes și puțină milă.

Niște copii. Era printre ei Karl, bravul Karl, copilul unor oameni sărmani din Bavaria. Fusese în permisie acasă înainte de a pleca pe front. Se întorsese cu un ceas, un ceas de mînă, de nichel. Cifrele și acele erau fosforescente.

— Așa ai să vezi bine noaptea, în tranșee, îi spusese mama lui dîndu-i acest cadou regesc.

Acest ceas luminos ! Ce mîndrie pe Karl ! De zece ori, în prima zi cînd se întorsese, bătrîna Berthe trebui să-l urmeze în pivniță, să admire cadranul luminos, să se extazieze împreună cu el. Rîdea de unul singur de admirație.

Mai era Reynold, a cărui mamă lucra la Essen, în uzinele de obuze. El era liniștit, palid, se pregătea să devină contabil. Războiul întrerupsese acest vis. Se împrietenise cu iepurele alb domesticit al micului Pierre. Pe iepure îl

chema Arthur. Toată ziua îl vedeau pe Reynold lîngă foc sau pe pragul bucătăriei cu Arthur în brațe. Îi scărpina fruntea, îl mîngîia ca pe o pisică, se juca cu el, îl săruta pe bot, rîdea cu hohote. Și Arthur își încrețea nasul mobil și-și mișca urechile lungi. Exista o adevărată prietenie între băiat și animal.

Wilhelm era un țărănuș, solid, voinic, muncea de dimineața pînă seara. Grebla, ara, semăna și îngrijea grădina bătrînei Berthe. Tăia mărăcinii, curăța perii de omizi. Își dădea mare osteneală, manevra grebla, hîrletul, foarfecele, căra cu roaba, curăța, se întorcea seara radios și zdrobit de oboseală. Și se vedea că în tot acest timp uitase de război. Nu puteai să-ți imaginezi că acești copii vor merge pe front, că se vor expune morții. Le era teamă pentru ei. Cum ai fi putut urî această biată și naivă tinerețe ? Îi aminteau bătrînei Berthe de cei doi fii ai ei. Nu-și mai spunea că erau germani. Se ocupa de ei, le spăla și le cîrpea rufele, îi certa și-i iubea. Îi mărturisea Lisei cu un fel de rușine :

— Nu mai pot să mă gîndesc că nu sînt băieții mei.

Alții o ajutau pe Lise în traficul ei, furau pentru ea baloturi de țesături din camioanele care treceau, mergînd spre Roulers. Un balot conținea doisprezece saci, legați într-un pachet. Croiți din țesăturile calde de lînă de Roubaix, ajungeau să putrezească pe front sub formă de saci de pămînt. Goleau pachetele, își împărțeau conținutul lor. Lise făcea din ele hăinuțe de copii și le vindea în sat. Soldații descoseau sacii, trimiteau stofa alor lor, în Germania. Adesea o însoțeau pe Lise la Roubaix, unde nu se mai putea merge fără permis de trecere. Îi ofereau protecția lor. Putea astfel să ducă legume la oraș și să aducă produse de băcănie. Schumann, agent de legătură, mergea în fiecare săptămînă cu motocicleta la Bruxelles. Aducea zahăr, pe care Lise îl vindea. Familia trăia din acest trafic.

Vindea totodată mulți cartofi. Venea în fiecare zi o mașină cu cartofi pentru soldați. Lise se înțelesese cu însoțitorii convoiului. Aceștia făceau în așa fel încît îi distrăgeau atenția conducătorului de vehicol. În timp ce unul pălăvrăgea cu el, celălalt, pe furiș, arunca în șanț un sac cu cartofi pe care veneau să-l ia mai tîrziu. Furau de ase-

menea mult grîu de la fermieri. Se strecurau pe burtă în lanuri şi tăiau spicele cu foarfecele.

Germanii aceştia duceau o viaţă aspră. Aveau instrucţie în fiecare dimineaţă, ore întregi. Trebuiau să alerge, echipaţi în întregime, peste cîmpuri. Mulţi nu mai puteau, cădeau epuizaţi. În mantăile lor uriaşe, cu cizmele şi echipamentul lor masiv, se vădeau a nu fi decît nişte copii, cu membre fragile şi feţe tinere, abia umbrite de puf.

Într-o dimineaţă aflară că vor pleca în aceeaşi seară. Se speriară. Pe înserat plecară spre Ypres. Defilară pe drumul colinei, trecură prin faţa cuptoarelor de var. Cîntau *Gloria :*

Gloria, victoria !
Cu inima, cu mîna
Pentru Patrie...

Mulţi le făceau cu mîna celor două Sennevilliers. „Adio, adio..." Şi Berthe le răspundea fluturîndu-şi şi ea mîna şi plîngea.

— Soldaţii noştri ! Bieţii noştri soldaţi !

Deveniseră soldaţii „noştri". Îşi uitase ura.

III

În carieră munceau acum prizionieri italieni. Germanii puseseră din nou cuptoarele în funcţiune. Aici erau incineraţi morţii de pe front. Iar dinspre front spre Tourcoing se construia o cale ferată, adăposturi betonate, *block-haus*-uri, platforme pentru tunuri. Puţin cîte puţin se simţea că germanii se retrag sub presiunea învingătorilor. Linia de fier se apropia de Herlem.

Prizionierii erau într-o stare de mizerie înfricoşătoare. Evadau seara, săreau peste palisadele lagărului lor, veneau să bată la uşa familiei Sennevilliers şi rămîneau aici ore întregi să se încălzească. Nu vorbeau aceeaşi limbă, n-aveau nimic să-şi spună, riscau şi unii şi alţii să fie supuşi la sancţiuni teribile, şi totuşi cele două Sennevilliers îi primeau, incapabile să le închidă uşa, să le refuze acestor nenorociţi puţin foc, puţină apă caldă şi lumină.

Şi apoi se obişnuiseră atît de mult să nu mai fie ca acasă, să vadă mereu figuri străine, siluete noi umblînd încolo şi încoace prin locuinţă ; aceasta devenise viaţa normală.

Dintre micii soldaţi germani, dintre bieţii lor băieţi trimişi în foc pentru a susţine efortul ultim, încercarea disperată a Imperiului, nu se mai întorsese nici unul. Prea tineri, prea neexperimentaţi... Aflară de la alţii, de la bătrîni, de la veteranii războiului care se întorceau de pe front, că regimentul lor fusese masacrat.

Noii veniţi erau nişte fiinţe sălbatice. La patru zile după sosirea lor, Praz Înfuriat fu găsit pe drum, strangulat cu un lanţ de oţel în jurul gîtului. Comandatura, ca întotdeauna, îi acuză pe civili, şi satul fu pedepsit cu stingerea la ora unu timp de două săptămîni.

Erau aidoma unor sălbatici. Sosiseră mîncaţi de păduchi, înspăimîntător de murdari, nepurtînd pe sub haine decît jalnice fîşii de rufărie, mistuiţi de-o dezinterie de nevindecat. Abrutizaţi, îndobitociţi, jucau cărţi la nesfîrşit, la soare, beau *Goldwasser* şi nu cereau decît un lucru, să trăiască liniştiţi aici, să nu se mai întoarcă pe front, să nu mai vadă focul luptei. Le era de ajuns. Nu mai voiau să se ducă nicăieri. Erau adesea chemaţi noaptea pentru gărzi sau pentru a merge în prima linie să ducă supa, muniţiile, alimentele. Sau li se cerea să întreprindă de urgenţă o lovitură grea pe undeva. Ei refuzau. Rămîneau în paturi, înjurau, le spuneau cuvinte grele Lisei şi Berthei care veneau să-i cheme, îi implorau, le strigau că vor fi împuşcaţi. Şi trebuiau să-i smulgă din pat să-i împingă afară... Nu puteau totuşi să-i lase cu sînge rece pe oamenii aceştia să se expună împuşcării pentru nesupunere. Şi plecau turbaţi, furioşi, sau plîngînd ca nişte băieţandri.

Chiar şi pentru aceştia aveau un sentiment de prietenie. Unul dintre ei avea un nume atît de complicat că i-l uitau întotdeauna. Atunci îi spuneau pe numele meseriei lui, Dogarul. Făcea putineie pentru Berthe şi Lise, le repara maşina de spălat rufe. Trebuia literalmente să se bată cu el noaptea cînd îl chemau în trupa de schimb. Plecă aşa într-o seară să ducă un sac cu muniţii şi fu ucis.

Max avea scorbut. Un băiat înalt, blond şi palid, frumos ca un sfînt. Îşi spăla cu lămîie şi ulei sărmanele gingii sîngerînde, care supurau. Urla de durere. Spunea că va

dezerta, că va trece într-o zi sau alta liniile să se predea. Avea în buzunare manifeste semnate de Lenin şi hîrtii tipărite în care se vorbea de Republică. Se duse de trei ori în foc, apoi nu se mai întoarse.

Julius, tovarăşul său, avea febra tranşeelor, una din acele boli noi care nu erau decît o formă de epuizare. Cînd îl apuca, aiura toată noaptea. Fără să îndrăznească s-o spună, nutrea, se vede, o vagă tandreţe secretă pentru Lise. Sădi în grădină un pom, un butaş de castan pe care i-l dedică, drept amintire de la el. A fost ucis în prima noapte cînd a plecat în trupa de schimb.

Şi tot aşa, şi tot aşa... Trecură astfel sute şi sute prin hanul Sennevilliers. Plecau într-o seară sau alta şi se ştia că nu se vor mai întoarce. Se adunau în piaţă, luau drumul colinei, treceau prin faţa hanului. Mai aveau încă orgoliul german. Aveau curajul, pînă nu treceau de ultimul cătun, să-şi cînte imnul de război, acel *Gloria* al lor, grav şi greoi, şi parcă funebru, lipsit de veselie şi de strălucire, pronunţat răspicat, potrivit pentru cadenţa legiunilor în marş, pentru oameni care se duc să moară.

Gloria, victoria
Cu inima, cu mîna,
Pentru Patrie...
Păsările în pădure,
Cît de dulce le era cîntul...
Patria noastră, o vom revedea într-o zi,
Da, o vom revedea !
Patria noastră, Patria noastră,
O vom revedea într-o zi...

Cei care l-au auzit în acele ore tragice, în tropăitul cizmelor, în zdrăngănitul furgoanelor, în uruitul tunurilor rulînd pe pavaj, cîntat în surdină de mii de oameni care plecau pe front la căderea nopţii, nu vor uita niciodată teribila lui măreţie. Era ceva patetic în acest sacrificiu disperat al unui întreg popor.

Mizeria la ei era îngrozitoare. Trăiau cu varză, furau de la francezi, care mureau şi ei de foame. Din splendida armată de la început rămăsese o ruină, o caricatură, batalioane de bătrîni epuizaţi sau băieţandri, ori acei rari supravieţuitori care făcuseră patru ani de război şi care

erau asemenea unor nebuni. Se vedeau mulți nebuni. Exista un lagăr imens care le era rezervat, lîngă cel al prizonierilor italieni. Acești soldați nebuni erau supuși încă la muncă. Puneau în funcțiune cuptoarele, incinerau morții sau reparau calea ferată sub conducerea răniților și a amputaților. Îi vedeai, preocupați de munca lor, oprindu-se dintr-o dată, făcînd în gol saluturi mari, sau smulgîndu-și părul și văitîndu-se. Îi aleseseră pe cei mai docili. Jandarmii îi alungau pe oamenii care veneau să-i privească.

La fel ca oamenii, și materialul era uzat. Nu rămăseseră decît tunurile și căruțele deteriorate și reparate de mîntuială, hurducăite, bune de aruncat pe foc, fierărie ruginită și deformată zdrăngănind pe pavaj cu un zgomot de cratițe, uniforme ieșite la spălat, decolorate, de culoarea argilei, de zeci de ori găurite în spinarea morților, reluate de zeci ori pentru a servi din nou pe spinarea celor vii. Pentru că uniformele morților erau păstrate. La cuptoare veneau lungi cortegii de camioane pline cu morți goi, legați patru cîte patru, unul cu capul la picioarele celuilalt și prinși cu benzi de fier răsucite mecanic, așa cum erau cele ce leagă baloturile de lînă. Erau incinerați în cuptoare. Cei de pe front soseau îmbrăcați, cu ceea ce se chema trenul mic, un decovil a cărui cale ferată lega orașul Tourcoing și spitalele lui de liniile de foc, trecînd prin Herlem. Morții aceștia erau dezbrăcați, apoi incinerați, și veșmintele plecau din nou spre Tourcoing.

Șefii nu erau arși. Le era rezervat un mic cimitir, pe vîrful colinei. Soseau în sicrie de brad, a ladă dreptunghiulară ca acelea ale spitalelor, foarte ușoare. De altfel, spre sfîrșit era luat și sicriul, care servea pentru alții, și ei erau îngropați așa cum se găseau. Oameni, oameni din Germania, au venit uneori la acest cimitir. Lise își amintea de vizita unui bătrîn și a soției lui în mare doliu. Li se dăduse la Tourcoing o cabrioletă trasă de un cal bătrîn, cu un soldat ca vizitiu, pentru a-i aduce pînă aici. Erau probabil oameni foarte bogați. Puseră flori la un mormînt și plecaseră din nou cu cabrioleta și soldatul. Bătrîna plîngea. Din ce colț al Germaniei veniseră astfel, traversînd îngrozitorul spectacol oferit de țara lor și de Franța învadată, ca să plîngă pe acel mormînt ?

* * *

Sfîrşitul, sfîrşitul... Se apropia cu fiecare zi. Era toamnă. Nu vor mai apuca iarna, nu va mai rămîne nimic. Germanii dăduseră cailor lor grîul verde să-l mănînce înainte de ofensiva din iulie. Animale şi oameni crăpau de foame. Caii nu mai erau decît nişte caricaturi de mîrţoage neputincioase, de o slăbiciune de necrezut. Oamenii refuzau să meargă, coloane întregi se culcau pe drum, spuneau nu. Jandarmii îi duceau pe o mare pajişte umedă, la poalele colinei, îi lăsau aici o zi întreagă cu picioarele în apă. Pe capi îi urcau pe două cărămizi, îi legau de un stîlp. Pe urmă luau cărămizile şi omul rămînea atîrnat de funii. Şefii veneau, le vorbeau, încercau să-i convingă. Uneori le aduceau bere. Nu era zi în care să nu fie văzuţi jandarmi tîrîindu-i astfel pe cei refractari, care se aşezau pe jos, le rîdeau în nas, nu mai voiau să înainteze. Erau prea mulţi, nu puteau să-i împuşte pe toţi. Excesul de mizerie ucidea patriotismul. Le era prea frig, prea foame. Primeau pe zi o gamelă de napi abia prăjiţi, puţină grăsime sintetică, puţină prăjitură din glucoză. Soldaţilor le era ruşine să-şi arate gamela francezilor şi se ascundeau ca să mănînce. Nu mai aveau haine, nu mai aveau rufărie. Sub uniforma grea, această cuirasă care ascunsese pînă la sfîrşit toate mizeriile, nu purtau cămăşi, sau aveau rufărie de femeie furată de ici, de colo. Nu mai aveau tutun, nu mai aveau bani, nici măcar verighete pe deget, inelul de aur al căsătoriei. Le dăduseră pentru Germania. Purtau un inel din oţel nichelat care îi uimea pe oamenii de aici.

Sfîrşitul, da, sfîrşitul. Pe măsură ce acesta se apropia, ritmul existenţei devenea frenetic pentru nenorociţii aceştia. Să mergi mereu, să te duci neîncetat la corvezi, la schimburi de trupă, într-un ritm accelerat fără încetare, fără odihnă, fără răgaz. Se întorceau din foc istoviţi, sîngerînd, plini de noroi pînă la pîntece. Se spălau, se pansau, începeau să spele rufele. Şi trebuiau să pornească imediat din nou la drum, venise un ordin, porneau înjurînd, plîngînd. Cu picioarele însîngerate îşi încălţau iar cizmele, trăgeau pe ei hainele înmuiate, pe care sudoarea murdară le usca din nou. Plecau aşa cu disperarea în suflet, şi cu toate acestea trebuiau să cînte *Gloria*.

Nu se mai vedea decît asta, o defilare, o curgere continuă de oameni care treceau, plecau şi nu se mai întorceau. Armatele se dizolvau. Erau cu toţii înfricoşaţi.

Ajunseseră la capătul puterilor, îşi aruncau greşelile unul în spinarea altuia. Saxonul îl ura pe prusac, care îl ura pe bavarez. Se compromiteau. În prăbuşirea Imperiului, naţionalităţile se reconstituiau. Bavarezii îl acuzau pe împărat, prusacii îl acuzau pe regele Bavariei. Cînd un regiment saxon instalat la cuptoare trebuia să plece şi ştia că va fi înlocuit de prusaci, devasta campamentul înainte de a-l părăsi, sfărîma furnalele de cărămidă, smulgea palisadele, îngropa, ardea, devasta ce nu putea să ducă. Preferau să dea civililor, francezilor, mai degrabă decît compatrioţilor lor.

De asemenea, începuse să se vorbească de Republică. În armată circulau manifeste, mici cartoane tipărite semnate Lenin şi Troţki şi care glăsuiau :

„Soldaţilor, fraţilor, exemplul luminos al fratelui vostru Liebknecht, evenimentele revoluţionare din flota germană, ne dovedesc că sînteţi pregătiţi. Ajutaţi-ne, urmaţi ca şi noi drapelul păcii... Trăiască pacea, trăiască revoluţia socială !"

LENIN — TROŢKI

Erau de asemenea broşuri barate cu o dungă neagră, roşie şi galbenă, care proclamau REPUBLICA :

„Ordinul următor a fost distribuit armatelor franceze : Cine se dă prizionier francezilor şi pronunţă cuvîntul de ordine Republică, nu va fi tratat de ei ca prizionier de război... Toţi cei care vor, pot lupta alături de noi pentru eliberarea Germaniei. Acest război nu se va sfîrşi decît cînd va fi învins spiritul prusac al militarilor şi al junkerilor..."

Spre sfîrşit, mulţi dezertară. Cînd unul, cînd altul, vindeau civililor bietele lor lucruri, plecau într-o seară, as-

cunzîndu-se, spre Menin şi Ypres, şi nu se mai întorceau. Uneori, plecau în grup, cîte zece, cîte douăzeci. Odată, spre sfîrşitul lui septembrie, sosiră dintr-o dată vreo cincizeci la casa familiei Sennevilliers. Împingeau o căruţă plină cu mîncare şi saci şi trăgeau un cal bătrîn, alb, uriaş şi de o slăbiciune de piesă anatomică. Rîdeau de el, îşi agăţau beretele de cele două oase ieşite în afară ale coapselor lui. Se spălară, fierseră cafea, mîncară şi-i dădură să mănînce şi calului.

— Terminat războiul, doamnă, noi plecat, noi prizionieri... Nu mai e război, nu mai e, *kaput !*

Pe la zece seara îşi încărcară din nou căruţa, îi spuseră la revedere Lisei şi plecară spre front cu calul lor cel alb.

Începea să se spună că francezii se apropie de Menin. Oamenii din Menin îşi strîngeau lucrurile, se evacuau. Îi vedeai defilînd la Herlem. Treceau pe aici în fiecare zi, un cortegiu lamentabil şi comic, trăgînd după ei roabe, ori cărucioare de copii pline cu catrafuse, porci, pisici şi canari în colivii. Bătrîna Berthe nu se putea opri să nu rîdă. Oamenii aceştia erau nebuni de cărau asemenea lucruri, atîtea „fleacuri", atîtea nimicuri... În sens invers treceau alte cortegii, bandele neruşinate, îndrăzneţe, rapace ale borfaşilor din Roubaix şi Tourcoing, care se duceau să prade în Halluin. Derbedei, băieţi şi fete, ştiau că oraşul e evacuat. Se duceau să prade casele, se întorceau cu vrafuri de cearşafuri, de rufe, de perdele, covoare şi cuverturi, cratiţe şi veselă. Oraşe ca Halluin au fost mult mai mult victimele civililor decît ale inamicului.

Începuse să se vorbească de evacuare şi la primăria din Herlem. Frontul înainta. Toată lumea pleca, Lise şi Berthe îşi pregăteau boccelele. Berthe îngrămădea rufărie, amintiri, făcea nişte saci enormi, îşi dădea seama cu disperare că nu mai putea să le ridice, căuta, tria. Se plîngea că nu poate să ia tot şi nu-şi dădea seama că făcea la fel ca şi cei de care rîsese cu cîteva zile mai înainte.

Începuseră să cadă obuze peste sat. În toate nopţile avioanele se luptau. Se vedea acum cu claritate roşeaţa liniei de foc, stelele căzătoare ale rachetelor şi parcă imense aurore boreale sîngerînde. Se puseră din nou serios pe împachetat. Îngropau tot ce nu puteau lua. Făceau gropi în grădină. Gropi ! De cîte ori nu se îndeletniciseră

cu astea în cursul războiului. Să ascundă, să îngroape, să dosească. Ce caraghios o să fie după război, dacă acesta se va sfîrși odată, să nu mai aibă de ascuns, de făcut găuri și să nu se mai exprime prin semne, să nu mai gesticuleze... Erau atît de deformați ! Aveau atît de mult obișnuința de a gesticula, de a mișca brațele ca surdo-muții !

Și spre sfîrșit, Lise fu prinsă împreună cu un soldat, pe cînd treceau mărfurile spre Tourcoing. Berthe alergă la Judith. Mulțumită ei, Lise nu ajunse în închisoare, dar trebui să muncească pentru germani, să scoată cartofi și sfeclă. Se aflau acolo vreo cincisprezece femei, pe coasta colinei Herlem. Deasupra capului lor era o baterie de obuziere care trăgeau asupra localităților Geluwelt și Ypres. Și tunurile engleze răspundeau, bombardau Herlemul. Cînd trecea un obuz, se adăposteau. Seara, Lise se întorcea acasă cu sînul și buzunarele pline de cartofi furați.

Toate legumele acelea se îndreptau spre spatele frontului, cîntărite, numărate, controlate de Comandatură. Pînă la capăt Comandatura rămase un rigid și incomparabil instrument de guvernare și opresiune. Armata se dezagrega, se simțea ruina foarte apropiată, linia focului se apropia cu fiecare noapte, revoluția clocotea. Dar Comandaturile rămîneau distincte, îndepărtate de această lume a frontului și a focului. Între ele și front fusese mereu un abis. Se urau, chiar se certau. Comandantul unui loc ca Roubaix, un mare bancher din Franckfurt, plătise foarte scump dreptul de a rămîne în spatele frontului. Asta se știa. Și acest conflict fu pricina pentru care, în timp ce armata era în plină derută, Comandaturile își jucau imperturbabile rolul, recoltînd, organizînd, emițînd ordine, lipind afișe pînă în ultima secundă, clădind localuri, deschizînd drumuri, pregătind semănăturile.

În ajunul plecării lor, puneau încă anunțuri : „Ordon..."

Așa încît nici nu mai știai ce să crezi. Unii spuneau :

— Pleacă.

Și alții :

— Rămîn, construiesc, plantează...

Nehotărîrea persistă chiar după plecarea lor,

Herlemul suferea de pe urma bombardamentelor. Se prevedea evacuarea generală. Mulți oameni plecau dina-

inte. În sat nu mai rămăsese nici un sfert din populație Cele două Sennevilliers nu voiau să plece.

— Ce să faci, se gîndea Lise, cu o bătrînă, un băiat și-un bebeluș de un an ?

Se închideau în casa lor, ascultau căzînd obuzele și bombele.

— Curînd se va isprăvi, spunea Lise, e sfîrșitul, sfîrșitul...

— Nu va fi niciodată sfîrșitul, spunea Berthe, de vreme ce fiul meu este mort. Pentru mine nu se va sfîrși niciodată...

CAPITOLUL AL ȘASELEA

I

Întoarsă acasă la mama ei, după șederea în închisoarea de la Fosse-aux-Chênes, Antoinette căzu bolnavă. Edith o duse s-o vadă un maior german care îi îngrijea benevol pe invadați. Se întoarse tulburată, nu-i spuse nimic Antoinettei. Dar fu hotărît între ea și Samuel că Antoinette se va întoarce la Epeule, pentru a încerca să-și refacă acolo forțele. Un plămîn îi era atins.

Antoinette sosi la tatăl ei într-o stare de epuizare și surescitare lamentabilă. Bolnavă, exasperată și obosită, nu mai simțea în ea decît o jalnică tulburare, suferință, revoltă, sila de nespus față de tot ceea ce alcătuise pînă atunci existența ei, o ranchiună nemărturisită împotriva mamei ei, care o lăsase să ajungă în starea aceea, împotriva tatălui ei care nu făcuse nimic pentru a o împiedica, în sfîrșit împotriva ei înseși. O răscolire totală.

Casa veche îi plăcea. Aici își petrecuse copilăria. Și prima perioadă fu plăcută. Nimic care s-o plictisească, s-o sîcîie. Un regim blînd, multă odihnă, nici o muncă, puține medicamente, vizita zilnică a doctorului, asta era tot. O răsfățau. Samuel și Edith aveau pentru fiica lor o atitudine prevenitoare, solicitudini nesfîrșite. Dorința ei era lege.

Copila păstra un rest de vitalitate, nu suferea, mergea prin casă, rătăcea prin grădină, citea, pălăvrăgea, își gusta

bunăstarea. În afara meselor, care erau pentru ea un chin, viața i se desfășura ușoară și parcă îndulcită, petrecută într-o lenevie odihnitoare, în mijlocul distracțiilor încă cu totul noi : cărți, vioara pe care și-o reluase, frumoasa ei grădină, natura.

Grădina lui Samuel era mare. Samuel întreținea o bună jumătate din ea, lăsînd restul să fie năpădit de ierburi. Tufișuri înalte de smeură necultivată ascundea zidul din fund. Prin frunzișul lor des, de un verde-deschis se ascundea cabana pentru unelte, din care Antoinette își făcuse un refugiu. Domn și stăpîn acolo, micul Christophe își poftea prietenii la jocuri aventuroase. Antoinette începu curînd să participe la ele, să le îmbogățească cu toate resursele unei imaginații bogate.

Copila își făcuse prieteni : Abel, Cécile Van Groede, cei doi micuți ai grăsanei Flavie, și mai ales Marcel și Armade, cei mici din familia Duydt. Doi puștani fără iluzii, murdari, plini de păduchi și alți paraziți, mereu înfometați, sceptici și filozofi ca doi bătrînei ciudați și hazlii.

În cinci, cu fratele ei mai mic, Christophe, ei formau universul Antoinettei. Fata îi spăla, îi curăța, îi despăduchea fără dezgust pe micii Duydt, îi pieptăna. Aceștia se lăsau manevrați cu uimire. Ea se amuza să-i gătească cu pînzeturi, cu funde și flori. Le dădea să mănînce gustările pregătite pentru ea, pe care nu le putea mînca. Foarte repede, băiețandrii deveniră fanaticii Antoinettei, nu mai locuiră la ei. De la șapte dimineața asediau poarta lui Fontcroix. Antoinette improviza gustările, jocuri noi, care o amuzau la fel ca pe ei, organiza în jurul marii grădini procesiuni cîntate, cu ghirlande de frunze, funde și mănunchiuri de ramuri verzi și flori sălbatice. În spatele acestor amuzamente, ghiceai nedeslușita speranță a fetei, gîndul că această implorare, această rugă a copiilor la cer pentru ca ea să-și recapete sănătatea nu va rămîne neascultată.

Nu suferea încă de pe urma bolii. Distracțiile, absența grijilor, necunoașterea stării ei reale o făceau aproape fericită. Aștepta sfîrșitul războiului. Va pleca spre sud, Nisa, soarele, și acolo se va vindeca. Începu să-și pregătească valizele în vederea acestei călătorii. Era în primăvara lui 1918. Curînd, ca în fiecare an, francezii vor declanșa marea ofensivă, și vor fi învingători. Antoinette voia să fie gata,

ca să plece imediat după aceea. Adusese din Lille și Roubaix cupoane de mătase, de stofă, toalete, tot ce-i plăcea, tot ce era lucios, strălucitor, plăcut ochiului. Tria lucrurile, se vedea îmbrăcată în alb, în roz, sub un cer de vis, printre palmieri și măslini. Își combina toalete, ansambluri, eșarfe, rochii și pălării, o întreagă bucurie, o întreagă lumină, armonizate dinainte cu aceasta țară a luminii. Nu mai spunea decît :

— Cînd vom fi în țara soarelui, în țara luminii.

Își umplea valizele, mișca din loc cuferele, golea sertarele cu bucurie și cîntînd.

Pe fondul acesta interveni accidentul, primul avertisment. Pentru că se obosise puțin mai mult, într-o seară nu mai dormi, tuși toată noaptea, se trezi sleită de puteri, neliniștită și umilită. Două zile mai tîrziu, răul nu trecuse deloc. Nu fusese niciodată atît de mult timp suferindă. Voi să se revolte, se ridică singură, se duse în grădină și se prăbuși.

De data asta fu îngrozită. Acceptă șezlongul. Se resemnă să bea siropul, să facă injecțiile cu arsenic, să ia uleiul din ficat de morun. Înghiți ouă crude bătute cu vin, sfîrși prin a îmbolnăvi un stomac pe care siropul îl șubrezise. Și toate astea nu serveau la nimic, continua să slăbească și să nu mai aibă putere. Se sperie pentru că simțea cum obosește repede la cel mai mic efort. Începu să se întrebe dacă nu era serios atinsă, nu-și mai vedea starea ca pe a cuiva care se joacă cu boala. Avea momente de revoltă, refuza să creadă, să accepte. Nu, toate astea nu erau adevărate, doctorul o îmbolnăvea, ea avea să se ridice, să se distreze, să citească, să mănînce. Încerca, făcea efort un sfert de oră, se simțea la capătul puterilor. S-ar fi zis că-și irosise prea curînd întreaga tinerețe.

Ce putea să aibă ? Îi ascunseseră faptele, cuvîntul teribil. Spuseseră : congestia plămînului. Încerca să afle mai mult, îl întrebă pe Samuel :

— De fapt, ce am, tată ? Nu-i grav, spune ! N-am să mor, nu-i așa ?

Samuel o liniștea. Ea nu cerea decît să creadă. Și avu capricii, pentru a grăbi vindecarea. Ceru șampanie pe care Samuel putu să o cumpere de la prieteni, stridii pe care un german cumsecade se duse cu motocicleta de dragul

Edithei, să le caute la Ostende, alte lucruri care nu se găseau, care cereau curse şi căutări de necrezut. Îi epuiza pe părinţii ei, risipea fără folos lucruri neînchipuit de scumpe la acea vreme. Şi totul fără nici un rezultat.

Puterile continuau să-i scadă. Curînd trebui să abandoneze siropul, care îi provoca vomă, injecţiile, care îi oboseau rinichii şi ficatul, şi asta fără să-şi recapete somnul şi pofta de mîncare. Nu suferea, dar trebuia să nu-i ceri să mănînce. Cu acest preţ era fericită şi calmă, dar slăbea treptat, tuşea puţin, scuipa puţin puroi. Curînd nu mai merse deloc şi nu mai voi să-şi părăsească şezlongul sau patul. Pe urmă Fontcroix trebui să o ducă din cameră în grădină şi din grădină în cameră. Nu se mai ţinea pe picioare.

La capătul cîtorva luni, îşi dădu seama, reconstituind etapele acestui declin, că viaţa îi scapă, că se scurge din ea ca o apă, că se stinge fără leac. Şi într-o zi, în urma unei crize de tuse, avu, pentru prima oară, o revoltă teribilă, strigă, se zbătu. Voia să trăiască ! Să trăiască. Nouăsprezece ani ! Ce-a făcut ca să merite o astfel de soartă ! De ce ea, şi nu ceilalţi ? Ea muncise, trudise mai mult decît alţii, şi asta îi era recompensa ! Ce nedreptate ! Ce nebunie, să se irosească aşa, fără să ia seama ! Cum de n-a prevăzut asta mama în locul ei ? Era vina ei, a acestei mame care nu i-a înţeles tinereţea, n-a ştiut s-o apere împotriva ei înşăşi. Avea despre toate astea mai mult o intuiţie decît o percepţie clară, dar din zi în zi această idee se afirma în ea, pe măsură ce o familiaritate silită o apropia mai mult de tatăl ei.

Pentru că Edith rămînea la Roubaix să păzească magazinul şi să cîştige banii care-i trebuiau pentru Antoinette. Samuel nu se mai ocupa decît de bolnavă.

La început, lucrurile nu se petrecură fără oarecare stînjeneală. Dar dispăru curînd. Samuel îşi îngrijea fiica atît de simplu, atît de patern, cu o dragoste şi un devotament atît de total, atît de evident, încît foarte repede Antoinette se simţi în largul ei. Curînd el fu cel care o spăla, o pieptăna, o ajuta să-şi schimbe rufăria, o ducea de pe scaun pe pat. Era de o răbdare, de o solicitudine care o mişcau. Ai fi zis că a se dărui, a se cheltui pentru altul era chiar viaţa lui. Asta o mişca pe Antoinette. Începea să

vadă ce-i lipsise. Cu ce tandreţe vigilentă îl înconjura el pe micul Christophe, în ce atmosferă liniştită şi reconfortantă creştea fratele ei. Ducea aici o viaţă regulată pînă la a fi monotonă. Dar Antoinette începea să înţeleagă importanţa acestei regularităţi în acţiuni, în aparenţe, profunda repercusiune pe care o are asupra echilibrului spiritului, economia de forţe pe care o aduce obişnuinţa, şi respectabilitatea pe care o creează în jurul tău grija pentru o anumită demnitate în felul de a fi. Din punct de vedere moral, Samuel nu avea faţă de Christophe nici o reţinere, nimic de ascuns. Aşa încît nu stîrnea curiozităţi periculoase. Tatăl se adresa mereu raţiunii. Niciodată o lovitură, nici măcar o ameninţare. Edith nu se-mpiedica de atîtea forme. chema cu plăcere în ajutor fulgerele cereşti şi avea mîna iute. Samuel nu voia să acţioneze decît asupra inimii şi a inteligenţei. Şi această blîndeţe dădea rezultate extraordinare.

— De ce n-am fost şi eu crescută aşa ? îşi spunea Antoinette.

Şi, prin contrast, se întorcea la propria-i viaţă, la viaţa ei prostească. Atîtea oboseli, mese la întîmplare, un somn pe furate, distracţii violente şi epuizante, ascunzişuri, minciuni de femeie care nu ştie cum să-şi lămurească tînăra fiică, sau mărturisiri brutale, zdrobitoare pentru un suflet curat şi tandru.

Dar atunci, însemna că mama era vinovată ! Era vina ei dacă Antoinette, la nouăsprezece ani, ajunsese la o asemenea şubrezire a corpului şi a sufletului. Avu o tresărire de revoltă. Începu s-o urască de-a binelea pe Edith. Ar fi vrut să-i strige : „Eşti vinovată pentru tot ce îndur eu, e vina ta". Şi, prin reacţie, respinse cu violenţă toate greşelile pe care Edith le aruncase în spinarea tatălui ei.

Trecu dintr-o extremă într-alta. Nimic nu mai era adevărat. Victima, nefericitul, era tatăl ei. Avu pentru el un elan de tandreţe, de căinţă. Îi acceptă îngrijirile cu o gratitudine mai accentuată, căpătă o încredere totală în el. Simţea uşurare să-l aibă lîngă ea, uitase orice sfială, orice ruşine şi, ca o dovadă a tandreţei şi remuşcării, îi lăsa în grijă bietul ei trup bolnav fără spaimă, ca şi cum din partea lui nu avea a se mai teme de nici o suferinţă. El re-

prezenta unicul ei sprijin, singura ei speranță. Îl chema în fiecare clipă :

— Tată, vino. Tată, mi-e rău...

Și Samuel alerga, căuta, își dădea silința, găsea un remediu, o ușurare. Simpla lui prezență îi ajungea :

— Mi-e mai puțin rău cînd ești aici, spunea Antoinette.

Edith vedea toate astea și se întrista. Duritatea Antoinettei, lipsa de afecțiune pe care i-o arăta o îndurerau pe biata femeie, fără ca să poată spune ceva, fără să îndrăznească măcar să se supere pe cea care în curînd n-avea să mai fie. Accepta fără revoltă cruzimea inconștientă a Antoinettei, răutățile, nedreptățile ei, această ranchiună a cărei cauză n-o înțelegea. „E bolnavă" se gîndea Edith. Și se resemna, suporta nerăbdarea, tăcerile, refuzurile brutale ale scumpei ei fiice. Se întorcea seara, obosită de cît muncise și plînsese, neliniștită și în același timp mulțumită să-și regăsească fiica. Și se vedea primită cu muțenie și proastă dispoziție. Ar fi vrut să cunoască amănuntele zilei, să știe dacă Antoinette suferise sau fusese puțin mai bine. Antoinette abia răspundea, abuza de dreptul pe care îl au bolnavii, cei condamnați, de a fi tiranici și cruzi. Edith nu se plîngea, trudea cu răbdare, își îneca amarul în muncă, plîngea în timp ce lucra, pentru a regăsi seara această nouă durere, acest chin nou. Aducea tot ce dibăcea, tot ce era bun, interesant, amuzant, vin, șampanie, o prăjitură de o sută cincizeci de franci, panglici, o carte... Antoinette disprețuia aceste daruri, abia de arunca o privire asupra lor, și Edith, tristă, resemnată, rămînea astfel lîngă ea toată seara în tăcere, fericită încă în durerea ei pentru aceste firave clipe de bucurie. Lui Samuel i se făcea milă de ea. O chema în bucătărie :

— Nu te neliniști. E obosită. Dar totul merge bine. Astăzi e puțin mai bine...

— Oh, o înțeleg, biata micuță, spunea Edith scăldată în lacrimi și consolată.

De altfel, Samuel simțea ce se petrece în fiica lui și se neliniștea din pricina asta. În cele din urmă îi vorbi cu blîndețe. Antoinette fu profund uimită. Tocmai el îi lua apărarea lui Edith ? Nu se putu împiedica să i-o zică :

— Dar tu, tată, nu ești supărat pe ea ? Ea te-a făcut și pe tine să suferi...

— Ce vrei ! spunea Samuel. N-o judeca. A avut o copilărie nefericită. E obișnuită să vadă lumea ca pe o junglă, ca pe o haită de animale sălbatice. Asta e ! Întotdeauna a trebuit să se lupte ca să trăiască. Și asta te aspreşte. Și pe urmă, și eu am fost vinovat. Ar fi trebuit să înțeleg că ea și cu mine nu eram făcuți unul pentru altul. Am luat toate astea prea ușor, ca pe un amuzament, am crezut că mă pot juca cu viața. Ar fi trebuit să o abordez cu mai multă seriozitate. Am fost pedepsit pentru asta, și mama ta odată cu mine. Aș fi putut de asemenea să încerc s-o îndrept. Dar eu m-am revoltat imediat... Amîndoi am greșit. Dar mama a păcătuit din neștiință, nu din lipsă de dragoste pentru tine. Și eu, care eram mai instruit decît ea, și eu am partea mea de responsabilitate în nenorocirea care te-a lovit.

Simțea cu claritate că trebuie să împiedice acest val de ură la fiica lui, deoarece avea nevoie în încercarea prin care va trece de toată seninătatea. O readucea astfel pe nesimțite spre mama ei. Și Antoinette îl admira și îl iubea mai mult pentru asta.

II

Iulie fu călduros. Antoinettei îi trecu prin cap să facă băi de soare. Ceru să fie dusă în mijlocul grădinii și rămase o zi întreagă în plin soare, înconjurată de mica ei trupă de copii. Seara avu febră și nu putu să adoarmă. Spre miezul nopții o apucă un brusc acces de tuse. Și fără efort, din adîncul pieptului, îi urcă un val gros. Găsi că are un gust și o consistență dezgustătoare, se așeză, aprinse lampa, își privi batista. Sînge. Fu atît de șocată încît făcu o sincopă.

Se creă panică. În plină noapte Samuel alergă la Clara Broeckx. Un ofițer îi dădu un soldat cu o lanternă și un permis de liberă trecere pentru un medic. Plecară și se întoarseră cu un doctor spre fundătură. Soldatul mergea înainte cu lanterna, în noapte, pentru eventualitatea unei întîlniri cu diavolii verzi. Felinarul, mersul în întuneric îi aminteau lui Samuel ultima împărtășanie care li se duce celor în agonie.

Antoinette nu-i recunoscu pe ai săi decît dimineața. Crezură că o să moară atunci, noaptea.

După această criză nu-şi mai reveni. Rămase sfîrşită. Şi mai ales înţelese că avea să moară, că orele pe care le mai trăia nu erau decît un răgaz.

Îşi petrecea zilele la capătul grădinii, în partea plantată cu zmeuriş, la umbra colibei. Sub ochii ei, copiii se jucau pe pajişte. Ea îi privea şi reflecta. Fusese serios zdruncinată. Gîndul morţii n-o mai părăsea, o cufundă într-o nesfîrşită melancolie. Din nou, dar mai intens, mai violent ca odinioară, se întorcea spre această problemă, această enigmă a sfîrşitului nostru, a lumii de apoi. Boala, detaşarea de tot ce fusese existenţa ei favorizau această reculegere, această elevaţie. Dispăruseră veselia, cochetăriile, vanităţile, copilăriile tinerei fete. Singurătatea, suferinţa. Retrasă astfel, judeca cu detaşare şi de mai sus creatura nebună, incoerentă şi pradă întîmplării care fusese. Şi cînd te gîndeşti că putuse atîta vreme să se mulţumească cu o astfel de viaţă. Totuşi, probabil că mai era şi altceva în viaţa unui om. Îşi aminti de lecturile ei, de îndepărtatele şi confuzele ei aspiraţii spre un ideal, spre o lume ceva mai bună. Reveni la ele, ispitită, tulburată, atrasă în secret de acele lucruri pe care nu le înţelesese, dar în adîncul cărora ea presimţise o tainică grandoare. Viaţa trebuie să aibă un sens, un scop, o utilitate. Nu puteai să o accepţi atît de urîtă, inutilă, înfiorător de goală.

Din toate puterile ei, Antoinette îi căuta acest sens, această utilitate, acest scop. Un scop, da, să găsească un scop acestei sinistre aventuri care o aruncase pe lume într-un cămin dezbinat, a cărui discordie o ispăşea ea, aflată în voia hazardului unei existenţe nesigure, şi care o făcea acum să moară înainte de a fi trăit, prosteşte, groaznic. Străduindu-se să caute, să se cerceteze, în misticismul şi exaltarea unui spirit pradă singurătăţii, meditaţiei şi suferinţei, crezu că a găsit acest scop, această îndatorire, o îndatorire măreaţă. Îşi va avea şi ea misiunea ei. Moartea ei, împotriva căreia se îndîrjise, pe care o crezuse inutilă, prostească, crudă, putea să aibă un sens : să-i reunească pe părinţii ei, să pecetluiască cu suferinţa ei împăcarea lor.

Pentru că îşi dădea seama de nefericirea lor. Acum nu mai simţea faţă de ei nici mînie, nici amărăciune. Nu era greşeala lor dacă murea, fuseseră mai mult orbi decît vi-

novați. Îi plîngea pe ei, cei obligați să se lupte, să se bată pentru ea, fără să se poată resemna, ca ea. O întrista mai ales mama ei, biată femeie cufundată în întuneric, atît de atașată materiei, incapabilă să vadă orice altceva, legată de fiica ei cu o dragoste ce era fizică aproape, carnală. Oare Antoinette nu trebuia să încerce a le pregăti viitorul celor doi, să le îndulcească dinainte sfîșierea despărțirii ? Făcu logic și lucid bilanțul a ceea ce se va petrece după moartea ei. Samuel îl avea pe micul Christophe. Mama nu va mai avea nimic. Nu trebuia ca această unire forțată, impusă de boala ei, să se rupă din nou după ce va muri. Lua în considerație totul, cu răceală și luciditate, își interzicea să mai sufere : dacă putea să reziste pînă la sfîrșitul războiului, moartea ei va conta mai puțin. Va fi probabil un flux de viață nouă, un val de activitate îndîrjită, care va lua repede cu sine acuitatea amintirii ei. Exista de asemenea Christophe, care îi va lega. El va fi consolarea și speranța lor. Îi și vedea mai preocupați de el, mai grijulii față de el, acum cînd avea să devină unicul. Ea însăși îl iubea pe băiat cu o altă tandrețe, presimțea rolul imens pe care copilul îl va avea în viitor.

Înainte de toate însă, Antoinette conta, pentru a-i lega, mai ales pe sine, pe amintirea ei. Trebuiau să se iubească în memoria ei. Vie, nu fusese o legătură suficientă pentru a-i uni. Va fi, poate, moartă. Aceasta era soarta ei, misiunea ei. Poate pentru aceasta trebuia să moară. Și în orice caz, putea face ca moartea ei să servească acestui scop.

Voi să le pregătească dinainte acest lanț, această legătură. Se străduí să le creeze amintiri comune. Îi voi lîngă ea cît mai mult posibil, la căpătîiul ei, unul lîngă altul, presimțind că astfel de ore, astfel de suferințe trăite în comun nu vor putea fi uitate. Trebuia ca amintirea acestui pat al suferinței, momentele petrecute aici, pentru a o privi în tăcere, să-i țină de acum înainte înlănțuiți unul de altul, ca ei să poată să se iubească în memoria ei, precum discipolii lui Isus în memoria acestuia.

Ideea, comparația aceasta i se impunea din ce în ce mai mult. Își îndura suferința, răscumpăra. Îi domina cu toată renunțarea ei. Se înălțase pînă a nu se mai recunoaște. Mai veneau încă să o vadă vechi prieteni, îi aduceau aminte de

existența ei anterioară și o lăsau uimită că ea putuse fi aceea. Îi plîngea. Îi era milă de ei, în această seninătate în care se scălda acum, și pe care o favoriza o alimentație redusă la cîteva fructe și puțină apă, și mai ales o izolare totală, un univers redus la grădina, șezlongul și camera ei, o detașare de tot ce se afla în afară.

Uneori, în ciuda a toate, avea o tresărire de revoltă, de oroare. Voința îi slăbea. Trecea printr-o criză de teamă. Să trăiască astfel, gîndindu-se zi și noapte, uzîndu-se la nesfîrșit în așteptarea morții, era totuși prea greu. La nouăsprezece ani, atunci cînd viața o chema, o aștepta. Să trăiască ! Să umble, să alerge, să mănînce, să cînte, să călătorească, să se joace, să soarbă viața ! Și mai ales îi era teamă. Maturizată, îmbătrînită de încercare, presimțea imensa fragilitate a unei amintiri. Va învinge memoria ei timpul ? Sacrificiul ei nu va fi inutil ? Discordia, ura, nu vor fi mai tari decît ea, nu vor distruge biata legătură fragilă pe care o va constitui între părinți amintirea moartei ? Mai ales această idee, gîndul că sacrificiul ei nu va servi la nimic, că va muri degeaba, o umplea de disperare.

Dar aceste revolte erau din ce în ce mai rare. În mod ciudat, ele descreșteau ca număr și violență pe măsură ce-și pierdea forțele. În oroarea lor, lucrurile sînt totuși bine alcătuite, și omul, în același timp cu energia sa, pierde progresiv și atașamentul la existență. Moartea îi este întotdeauna mai puțin dureroasă decît ar fi crezut. Încetul cu încetul, Antoinette căpăta această pace, această seninătate.

Viața i se scurgea astfel în marea grădină biblică, plină de frunziș, de soare și umbră, în mijlocul micii ei cete de copii, a discipolilor ei. Răsfrîngea asupra acestor copii din jurul ei o dragoste pură. Începuse prin a-i iubi pentru ea însăși, puțin cam egoist, pentru amuzamentul ce i-l provocau. Se servise de ei ca de un mijloc de presiune asupra cerului, făcîndu-i să se roage și să cînte în procesiune, în jurul marii grădini. Acum se înălța pînă la a-i iubi pentru ei înșiși. Ar fi vrut să le fie utilă, să fi fost în sufletul lor reflectarea grandorii umane. Ca aducîndu-și aminte că au văzut-o bună și resemnată, să poată mai tîrziu și ei să trăiască în chip mai nobil. Să rămînă

în ei ca o lumină, o apariție de legendă în mijlocul acestei frumoase grădini sălbatice...

De pe patul ei, le îndruma încă jocurile. Îi conducea ca pe mica ei ceată, le dădea să mănînce acestor veșnic flămînzi, le cîrpea hainele, îi spăla și îi îngrijea cînd simțea că are oarecare forță. Părea că, deși atît de tînără, printr-o misterioasă preștiință, ar fi ghicit în mod miraculos singurul mijloc de a dura în inimile oamenilor: făcîndu-se iubită.

Micuții îi purtau o dragoste fanatică. Nu mai erau fericiți decît lîngă ea. Marcel și Armande, micii Duydt, își petreceau ziua la Samuel, fără ca părinții să se neliniștească din pricina asta. Flavie van Groede, mai discretă, îi ținea uneori pe Abel și Cécile. Dar ei evadau, fugeau la Antoinette, nu se întorceau decît la prînz pentru a-și lua tainul și a pleca din nou. De două sau trei ori fură găsiți, seara, ascunși în grădina Antoinettei, unde plănuiseră să-și petreacă noaptea.

Aveau pentru ea atenții, gingășii naive. În patru, răscoleau grădinile și gardurile de nuiele pentru a-i aduce florile care îi plăceau. Căutau pînă și în lăzile de gunoi și-i aduceau mîndri buchetele pe jumătate vestejite pe care ea pusese să le arunce și pe care acum le recunoștea fără să o poată spune. Uneori izbucneau între ei conflicte, rivalități, ranchiune, pentru o favoare, pentru o așa-zisă preferință arătată unuia mai mult decît altuia. Ea trebuia să restabilească pacea. Ei deveneau delicați și intuitivi. Băieți ca Armand și Marcel Duydt dovedeau față de ea o grijă de a plăcea, un spirit de devoțiune inexplicabile la niște ființe crescute atît de dur într-un mediu fără tandrețe. Ar fi plîns dacă ea le-ar fi refuzat ofranda jucăriilor lor vechi. Îi ghiceau oboseala și încetau să strige și să danseze prin ierburi și pe alei, ca să vină să se așeze lîngă ea, curte puerilă, ceată încîntătoare de discipoli-copii, în jurul micii lor regine fragile, de nouăsprezece ani, aflată pe moarte.

Veni toamna. Încet, marea grădină biblică își pierdu găteala și muri. Iarna se apropia. Antoinette simțea cuprinzînd-o și pe ea acest mare frig, această mare tăcere a naturii. Își părăsi universul de soare, de ierburi înalte și flori sălbatice, și se stabili definitiv în salonul casei.

Aici era o atmosferă aspră. În cămin erau arse ierburi uscate şi frunze moarte. Războiul nu se sfîrşea. Antoinette suferea şi aştepta. Pentru părinţii ei trebuia să reziste pînă la sfîrşitul acestui război. În resurecţia generală, în imensa reînnoire a vieţii, moartea ei le-ar fi fost mai puţin crudă. Dar războiul dura. Era în septembrie 1918. De atîta timp se spunea că germanii sînt bătuţi ! Şi totuşi, nu plecau. N-aveau oare să rămînă pentru totdeaunta ? Nimeni nu îndrăznea s-o nege. Antoinette măsura ce-i mai rămăsese din forţe. Ar fi vrut să vadă francezi sau englezi înainte de a dispărea... Singurul lucru de care se temea era că va ţine pînă în ultimul moment şi va muri în pragul eliberării.

Se simţea totuşi că era sfîrşitul. Tunul se apropia din zi în zi. Mereu alte trupe plecau pe front. Soseau germani pentru a fi încartiruiţi, oameni istoviţi, neliniştiţi din pricina familiilor lor şi care se ascundeau pentru a spune : „Curînd sfîrşitul !" „Noi nimic de mîncare !"

Dar, pînă atunci, continuau frigul, foamea şi groaznica oprimare a unui stat major draconic, desfăşurînd o muncă metodică, construcţii, căi ferate, adăposturi din beton, ca pentru a afirma în faţa invadaţilor : Rămînem.

Antoinette refuza să se gîndească la asta. Avea nevoie de toate forţele, de tot curajul. Şi le cruţa, ghemuită în patul ei sub lîneturi. O durea spatele, în locul unde simţea un fel de gaură mare, sub omoplat. Îi spunea lui Samuel :

— Pune mîna pe spatele meu, tată...

Şi adormea aşa, cu mîna tatălui între umerii ei, încălzită, puţin uşurată. Şi Samuel nu mai îndrăznea să se mişte, rămînea s-o contemple ore întregi, cu braţul amorţit şi dureros, fără să vrea să şi-l elibereze.

Pe la începutul lui octombrie, în acelaşi timp cu stingerea Antoinettei, germanii începură să-şi ia tălpăşiţa. Făceau în stîlpii podurilor găuri pentru mine. Decretau exodul general al bărbaţilor. Samuel trebuia să plece, ca şi ceilalţi. El refuză. Antoinette era pe moarte. Îşi pregătise un ciocan de patru livre în spatele uşii, hotărît să-l omoare pe poliţistul care ar veni să-l ia. Trăiau în această atmosferă dramatică. Dar ultima zi sosi fără ca nimeni să-i vadă pe diavolii verzi.

Aflară într-o după-amiază că podurile vor sări în aer. Orașul va fi probabil bombardat. Casa lui Fontcroix avea o mare pivniță. Coborîră acolo patul Antoinettei. Și spre seară Samuel o duse și pe ea în încăperea boltită. Cîțiva vecini le cerură ospitalitate. Soseau în tăcere în această pivniță întunecată, afumată, luminată sinistru de pîlpîirile roșietice, fumegoase, ale unui fitil înmuiat în osîngă topită. Se duceau s-o vadă pe Antoinette, culcată pe salteaua ei, aproape de răsuflătoare, sub o adiere slabă de aer curat. Apoi se instalau într-un colț.

Astfel petrecură noaptea. Femeile își spuneau rugăciunea. Bărbații dormeau. Antoinette nu se ruga și nu dormea. Samuel rămăsese afară, în grădină, riscînd să fie ucis. Dar voia să poată da ajutor imediat, dacă s-ar fi prăbușit casa.

Spre trei dimineața, după ce-i dusese puțină apă proaspătă fetei lui, urcă din pivniță, ieși în noapte. Germanii probabil că plecaseră. Și-apoi, avea ciocanul în buzunar. Se sprijini de un zid gros pe care o explozie nu l-ar fi zdruncinat. Domnea o pace deplină. Tunul tăcuse. În jurul lui era o tăcere imensă. Din cerul negru nu venea nici o lumină. Învăluit de întuneric, orașul aștepta.

Samuel rămăsese acolo, nemișcat. Solemnitatea acestei ore așteptate de o mie cinci sute de zile, de o mie cinci sute de nopți îl umplea de o vie emoție. Ce avea să se întîmple ? Distrugerea finală ? Eliberarea ? Se simțea mișcat, neliniștit. Pe urmă, dintr-o dată, își aminti de fiica lui care avea să moară...

Ei bine, toate astea nu mai contau. Eliberarea venea prea tîrziu... Se lăsă în voia lacrimilor.

Din pivniță se vedeau venind zorii. Neliniștea creștea pe măsură ce se apropia ziua. Resemnată, Antoinette aștepta, cu tot sufletul dus de o viziune supremă și senină a calvarului ei, o meditație atît de înaltă că era aproape o rugăciune. În jurul ei, în aerul plin de fum și greu al pivniței, fascicolul de lumină albă care intra prin răsuflătoare crea o strălucire magică, precum un drum pur de lumină spre lumea de dincolo.

Atunci începură exploziile. Acestea durară mult. O bubuitură cumplită la sfîrșit, foarte aproape, făcu să se înalțe un strigăt de spaimă. Podul Artelor și calea ferată

săreau în aer. Un abur roşu pătrunse prin răsuflătoare. Micul Christophe plîngea :

— Tată, tată...

Căci nu ştiau unde e Samuel. O rafală de pietre şi dărîmături sparse ţiglele. Pe urmă fu o tăcere prelungă. Se terminase ? Sau va începe bombardamentul ? Începură cu timiditate să şuşotească. Se întrebau cu voce şoptită. Ce avea să se întîmple ? Trecu astfel mai mult de o jumătate de oră. Afară era plină zi.

Pe salteaua ei, Antoinette stătea aşezată, sprijinită de perne. Îşi întorcea spre răsuflătoare faţa slăbită. Deodată făcu un semn ·

— Tăcere...

Şi de afară se auzi vocea lui Samuel, care striga prin răsuflătoare :

— S-a sfîrşit ! S-a sfîrşit !

III

Félicie şi Flavie îi urmaseră pe cei doi Duydt, care se duceau să fure. La gară rămăsese cărbune, se spunea. Podurile săreau, dar puteau să-şi rişte viaţa pentru cărbune. Nu-şi dădeau seama deloc că războiul era pe sfîrşite.

Intrară în gară prin strada Vestului. O invadaseră jefuitorii, această scursoare pe care o vezi apărînd în zilele de răzmeriţă, de incendiu sau de catastrofe. Băieţi, fete, derbedei, pungaşi de tot soiul, plecau, veneau, forţau uşile magazinelor, birourilor, vagoanelor. Pasarela se prăbuşise, tăiată în două de dinamită. Holul gării, deteriorat, fără nici o dală pe jos, plin de gunoaie, de paie şi de sticlă spartă, era sinistru şi vrednic de milă. Marchizele care acopereau peroanele se prăbuşiseră. Şi în mijlocul acestei devastări, oamenii rătăceau, tîrau roabe şi cotigi, umpleau saci, cărau brichete de lignit, scînduri, tăblii vechi de pat, puşti, fiare vechi, de toate. Mai erau şi destui germani care prădau laolaltă cu civilii, de-a valma. Se băteau, îşi cărau pumni, îşi smulgeau resturile. Germanii nu mai îndrăzneau să se servească de arme. Oamenii simţeau asta, nu le mai era teamă, îi ameninţau că le dau peste bot. Din cînd în cînd, explozia îndepărtată a unui pod arunca spre cer o trîmbă de fum negru.

Pe la nouă dimineaţa, dinspre Lille se arătă o formaţie de avioane. Zburau pe jos şi cu viteză. Veneau drept spre

gară. De dedesubtul pîntecelor lor se văzură înşirîndu-se puncte negre.

Germani şi civili amestecaţi fugiră, se ascunseră pe sub vagoane, prin unghere, clădiri, oriunde. Bombele făcură mari ravagii. Cînd au ieşit, au văzut şine răsucite şi iţite ca nişte rădăcini smulse. Alergară din nou să jefuiască, în vreme ce germanii părăseau locul, îndreptîndu-se de-a lungul căii ferate spre Podul Alma şi Tourcoing.

Félicie şi Flavie se întorseseră cu sacul lor de cocs şi lignit. Străzile erau încă pustii. Cei mai mulţi dintre oameni se ascundeau în pivniţe. Avioane survolau oraşul. Cînd ajunseră la Epeule, văzură că ici şi colo începuseră să se deschidă ferestrele.

Cele două trecătoare erau întrebate :

— Unde sînt ? Mai sînt încă acolo ? S-a terminat ?

Ele răspundeau cu un gest larg :

— Au plecat... Au plecat...

Şi asta fără bucurie, cu acea indiferenţă pe care le-o dădea oboseala. Şi oamenii se aventurau afară, deschideau obloanele, făceau să iasă un capăt de drapel, îl retrăgeau repede, nu îndrăzneau să meargă mai departe. Chiar plecaţi, nemţii cei groaznici lăsau în inimile oamenilor teama şi supunerea.

După-amiază cele două femei se aflau din nou la gară, cînd în mulţimea jefuitorilor care-şi continuau devastarea se născu o mare agitaţie. Strigau : Englezi ! Englezi ! Uite-i ! Şi toată lumea alerga spre strada Gării. Îi urmară şi ele pe ceilalţi, alergînd împreună cu mulţimea spre Piaţa Mare. Departe, în frunte, o fanfară militară cînta ceva ce abia se înţelegea în zarva generală. În mijlocul gloatei, ajunseră în piaţă.

Piaţa Mare era o mare de oameni. Întregul Roubaix se afla pesemne acolo. Se zărea unduind o mare de capete, vuind şi rostogolindu-se pînă la marginea navei grele de piatră a Primăriei. În mijloc, englezii, un şarpe subţire, kaki, îşi croiau drum cu greutate. Oamenii îi înconjurau, îi asaltau, îi copleşeau. Femeile le aruncau flori, îi îmbrăţişau. Toţi voiau să-i vadă, să-i atingă, să-i poarte în triumf. Ţipete, plînsete, urlete, o gălăgie formidabilă se înălţa spre cer. Un talaz clocotitor se rostogolea spre uşile Primăriei.

O haită delirantă apucase imensele pancarte pe care germanii îşi lipeau afişele, pe care se mai putea încă citi acele „Ordon...“ simbol al oprimării. Se repezeau la ele, le smulgeau, le sfîşiau, le călcau în picioare. Scîndurile zburau în ţăndări, bucăţile erau făcute fărîmiţe, sfărîmate, ciopîrţite. Se căuta ceva de distrus, de devastat. Mulţimea era cuprinsă de un soi de furie. Spre Strada Nouă un convoi de soldaţi germani, care se ascunseseră în pivniţe pentru a se preda de bunăvoie, ieşeau şi se îndreptau spre Jandarmerie, duşi de englezi sub huiduielile, injuriile, proiectilele de tot felul şi loviturile mulţimii. O pădure de braţe ridicate, de pumni strînşi le ameninţa capetele. Ei mergeau livizi, ferindu-şi obrazul cu cotul. La colţul străzii Saint-Georges, înconjurară o femeie care trăise cu nemţii. Oamenii din cartierul ei o aduceau, o tîrau, o trăgeau de păr, o izbeau în trecere cu piciorul şi cu pumnul, o copleşeau cu insulte şi o pălmuiau. Se împingeau ca să o ajungă, să o atingă, să o ciupească, să-i smulgă pielea, părul, să o facă să ţipe, să urle, să sufere ceva mai mult. Ea nu mai era decît o zdreanţă care gemea şi sîngera. Un bărbat, mîndru, deschise palma, arătînd mulţimii o mînă de păr însîngerat agăţat de degetele lui. Spre Primărie, o mulţime încrîncenată, avidă, urmărea cu sufletul la gură ascensiunea unui îndrăzneţ, care, din exterior, agăţat de piatră ca un liliac, apucîndu-se de interstiţii, se căţăra spre orologiu, apuca acele, le întorcea cu o oră, le punea iar la ora franceză. Un soi de vuiet salută gestul simbolic. Fiecare striga ce-i venea. Nu se mai înţelegea nimic. Ajuns la acest punct, vacarmul depăşea auzul şi-l ucidea. Cu gura deschisă, urlînd cît îi ţineau puterile, nu-şi mai auzeau nici propria voce. Strigătele izbucneau, se întretăiau, se amestecau. Pe peron, chiar dedesubtul arcadei intrării centrale, o ceată de frenetici se îngrămădeau, urcau unii pe umerii celorlalţi, se înălţau, piramidă gata să se prăbuşească, munte uman, căzînd mereu şi refăcîndu-se fără încetare, pînă cînd să ajungă, în sfîrşit, încoronată de un băiat înalt, subţire, cu braţele ridicate şi întinse, la imensul drapel german atîrnînd sub boltă. Prăjina steagului se auzi trosnind şi rupîndu-se. Aruncată în mulţime, zdreanţa uriaşă fu înhăţată, înşfăcată, smulsă, sfîşiată ca o carne, în mijlocul unei fur-

tuni de rîsete, de plînsete şi de urlete, de injurii şi de huiduieli. Şi deodată, spontan, pe neaşteptate, urcînd dintr-un colţ al pieţei, crescînd din ce în ce, un cîntec tumultuos, sălbatic, o Marsilieză încă indistinctă şi confuză, se umflă, răsună, se precizează şi triumfă, acoperind totul, dominînd totul, reluată de zeci de mii de voci, în mijlocul lacrimilor şi al delirului, în vacarmul ultimelor bătăi de clopot de la Sfîntul Martin, ale căror formidabile sunete de bronz vibrau în piepturi, se revărsau deasupra mulţimii în rafale sonore şi amestecau în această frenezie a bucuriei ceva tragic ca un clopot de alarmă...

Flavie şi Félicie nu se întoarseră acasă decît seara. Cartierul Epeule se bucura. Englezii luau în stăpînire oraşul. Aproape peste tot erau văzute trupe de germani care se ascunseseră şi se predau acum la trecerea soldaţilor. Cînd cele două femei ajunseră în faţa cîrciumei *Puricăria*, îl văzură ieşind pe Otto dezertorul, care se preda acum englezilor, după ce stătuse ascuns patru ani.

* * *

La Herlem, germanii plecară în aceeaşi dimineaţă. Trupele engleze îi urmăreau de aproape. Avioanele zburau deasupra lor şi-i bombardau. Ultimii locuitori ai satului se refugiaseră în pivniţe. Cei doi diavoli verzi ai Comandaturii plecară ultimii. Îi văzură prin gurile pivniţelor plecînd pe biciclete, cu cîinii lor mari. Le-ar fi plăcut să alerge după ei, să se răfuiască, dar nu îndrăzniră. Nu puteau încă să creadă că pleacă de-adevărat.

Spre prînz canonada descrescu, încetă. Ieşiră. În piaţă găsiră un german ucis pe afetul unei piese grele de artilerie, al cărui tun scurt, cu gura largă, purta, în goticul trufaş deviza casei Hohenzollern : *Ultima ratio regis.* [1]

Englezii sosiră după două ore. Municipalitatea, cu Lacombe în frunte, îi primi solemn. Scîrbit, Marellis se abţinuse.

Şi în timp ce unii, în Piaţă, se lăsau pradă entuziasmului, alţii, însetaţi de răzbunare, alergau în cete prin sat. Aveau să plătească o mare poliţă de ură. Brook, pîndarul

[1] Ultimul argument al regilor (lat.).

satului, satisfăcîndu-şi vechea ranchiună, aruncase între altele numele Judithei Lacombe. Vreo cincizeci de furioşi alergară spre colină. Dar nu găsiră pe nimeni.

Judith fusese prevenită. Însufleţit de un rest de milă, Pascal o avertizase de dorinţa de răzbunare a pîndarului. O aşteptau închisoarea, înregistrarea oficială. Încît îşi părăsise casa pentru a urma o coloană de germani care urcau spre Belgia.

Nu era singura. Multe femei făceau ca ea. Nemaiputînd trăi în Franţa, încercau să se ducă să-şi refacă viaţa în Germania. Astfel, din Herlem erau şapte sau opt care urmau trupa. Germanii se distrau pe seama lor. Femeile se opreau şi plecau din nou cu regimentul, le cereau bărbaţilor de mîncare. Ajunseră în felul acesta la Courtrai, în urma unei bande în care indisciplina devenea tot mai mare.

Dar la Courtrai regăsiră formaţii încă intacte. Comandatura, administraţia se menţinea, rigidă. Şi luă în mînă hăţurile, făcu ordine în rîndul cetelor, organiză trenuri, evacuă totul în grabă. Femeile fură alungate. Degeaba se rugară, se aruncară la picioarele ofiţerilor, plînseră şi explicară că vor fi ucise dacă se vor întoarce în Franţa.

— Nu avem nevoie de c... în Germania, li se răspundea.

Fură expulzate. Judith hoinări zile întregi şi, la capătul puterilor, se întoarse la Herlem.

În ziua următoare Brook o arestă. Fu dusă la Fort, în huiduielile unei mulţimi în care îi recunoştea pe cei care îi ajutase şi îi servise în timpul războiului.

La fort, fu aruncată într-o cazemată. Aici dădu de alte femei, vreo cincisprezece, vinovate şi nevinovate, de-a valma. Pentru că toate urile aleseseră acest moment pentru a-şi înfăptui răzbunarea. Printre aceste femei se afla şi Lise Sennevilliers cu copilaşul lui Fannie. Oamenii ştiau că mica Jeannette era copilul unui german. Veniseră să o ia pe Lise de acasă, pentru că mulţi pretindeau că micuţa era a ei. Nu ştiau prea bine cum a fost.

Lumea venea să le insulte, să le arunce gunoaie şi găleţi cu apă prin răsuflători şi ferăstruicile pentru proiectile.

IV

Antoinette nu știu nimic de toată această dezlănțuire de pasiuni, entuziasme, uri și răzbunări.

Se retrăsese la ora aceea din lume, izolată și reculeasă în refugiul ei, în fundul salonului vechi, sumbru și trist al casei Fontcroix. Își încheia aici existența ei terestră, nemaiavînd din lucrurile exterioare decît perspectiva îngustă a marii sale grădini desfrunzite zărită prin ferestrele înalte. Nu mai vorbea deloc, se gîndea la lucruri vagi și secrete ore întregi, cu părinții la căpătîi și mica sa curte de adoratori-copii din jur.

Își realiză totuși unul din visele pe care le mai avea. Într-o dimineață, Edith îi aduse un englez, un soldat pe care-l întîlnise pe stradă și pe care reușise să-l tragă după ea vorbindu-i într-un amestec de franceză și germană. Pentru că fără să-și dea seama, continuau să folosească față de englezi acest idiom compozit cu care se obișnuiseră prea mult. Omul intră fără să înțeleagă. Rămase încremenit văzînd-o pe Antoinette. Ea îl privi multă vreme. Era mulțumită și tristă în același timp. Soldatul îi vestea ceea ce așteptase atîta timp : eliberarea și sfîrșitul... Ridică brațul spre el, îi atinse uniforma, nasturii de aramă de la tunică. Apoi închise ochii și plînse.

Mai trăi încă șase zile. N-o mai părăseau. Samuel o îngrijea ca pe un copilaș. Antoinette nu mai citea, nu mai vorbea, trăia într-o visare lăuntrică. Oamenii veneau s-o vadă ca pe o sfîntă. O găseau stînd lungită și liniștită, în mijlocul micilor săi discipoli, iluminată toată de o imensă strălucire interioară și parcă absorbită în contemplarea sacrificiului și misiunii ei. O fericită și mistică orbire o cruță pînă la capăt de îndoială. Nu avu decît rar intuiția inutilității probabile a jertfei sale.

Pentru că se gîndea mai ales la ai săi. Pentru ei, mai mult decît pentru ea, îi era teamă de despărțire. Simțea cît de mult îi preocupa, cum le acapara întreaga viață, toate minutele, cu îngrijirile, necazurile și neliniștile pe care li le pricinuia fără încetare. Ce gol avea să se iveaască, odată cu plecarea ei ! Îi spunea lui Samuel :

— Bietul meu tată, cum îți va lipsi toată suferința asta...

Ar fi vrut ca și în privința micului frate, moartea ei să fie o învățătură, ca părinții să știe să evite pentru el greșelile care o duseseră pe ea pînă aici. La drept vorbind, moartea ei avea să-i fie și lui folositoare. Îl iubea mai mult pentru că murea puțin și pentru el.

Voia să lase cît mai puține amintiri materiale, din acelea care, găsite după aceea, redeschid rănile. Încercarea îi dădea o miraculoasă cunoaștere a viitorului. O puse pe Edith să-i deschidă cuferele, valizele pe care le pregătise ea însăși pentru plecarea spre Nisa, spre Sud. Regăsea stofe luminoase, pălării de pai, flori de catifea și de mătase, albituri însorite, toate acele lucruri vesele pe care sperase să le folosească acolo, cînd va fi în țara de lumină... Își aminti cuvîntul. Și acesta căpătă în ochii ei o valoare nouă, un sens simbolic și sfîșietor. Și se simți sfîrșită, plînse încă o dată pentru ea, pentru tinerețea ei, pentru toată acea viață în floare care se sfîrșea.

Fu ultima ei slăbiciune. Apoi trăi în pace pînă la sfîrșit.

Duminică dimineață, avu mai multe sincope. Ieși din ele cu greutate, apoi căzu într-un somn aproape vecin cu moartea. De zeci de ori Edith veni să culeagă pe o oglindă aburul răsuflării ei.

Se trezi spre seară, își regăsi pe jumătate luciditatea. Avea un soi de zăpăceală, un fel de neliniște fiziologică. I se părea că se întoarce de foarte departe, că iese dintr-o eternitate de somn și de noapte. Și lumea i se părea încă neclară, abia reală. Se simțea alunecînd iar spre o prăpastie de întuneric. Ochii i se închiseră din nou. Avu percepția netă că va muri.

Scoase un strigăt disperat, chemare instinctivă spre cei care o aduseseră pe lume, o protejaseră, o apăraseră.

— Tată...

— Antoinette, Antoinette, sîntem aici, sîntem lîngă tine !

Simți că îi țineau mîinile.

Redeschise ochii. Se uită la mama, la tatăl ei, cu o privire care nu mai aparținea acestei lumi. Se citea în ea o gîndire intensă, o neliniște supremă, o implorare sfîșietoare pe care fata n-o mai putea exprima. Ar fi vrut să le reamintească încă o dată dorința ei, voința ei supremă, să le spună și ea :

— În amintirea mea... Iubiți-vă în amintirea mea.

Dar nu putu decît să miște buzele fără să vorbească.

Atunci, cu un ultim efort, le atinse mîinile, le uni, le luă în ale ei, într-o strîngere patetică și mută, își cheltui cele din urmă forțe ca să le țină astfel. Și se văzu cum, cu încetul, gîndirea i se năruia, aluneca pe nesimțite în noapte.

Nu-și mai recăpătă cunoștința. Horcăi două zile. Făcea un zgomot oribil, de parcă în adîncul acestui piept pur de nouăprezece ani s-ar fi rostogolit lucruri imunde. Fața îi devenise străină. Părea îmbătrînită, nu mai era de recunoscut. Maxilarul încleștat, ieșit în afară, ochii adînciți în orbite, profunzi, duri, întreaga mască osoasă și scobită, de s-ar fi zis că-și pregătea chipul pentru eternitate.

Edith și Samuel o vegheau. Agonia era încoronarea operei Antoinettei, ea îi lega. Unul lîngă altul, țintuiți lîngă acest trup, carne din carnea lor, îi pîndeau orice mișcare. Nimic nu mai conta pentru ei decît aceste secunde a căror amintire le va umple mai tîrziu viața. Se simțeau murind odată cu ea cînd o sufocare o înăbușea pe Antoinette, frîngea ritmul regulat al horcăitului. Îi mai dădeau să bea, îi deschideau cu forța dinții strînși. Și această ființă deșirată, slăbită și înspăimîntătoare care fusese Antoinette încleșta fălcile și mușca lingura, și părea a lupta încă. Fu pentru ei o nesfîrșită tortură.

Micii discipoli trăiră în aceste zile în casă. A treia zi, la prînz, se aflau împreună cu Cristophe în căsuța din fundul grădinii cînd fură strigați :

— Christophe, Abel, Armand ! Repede !

Alergară înnebuniți. Îi văzură pe Edith și Samuel desnădăjduiți, sprijinind bustul descărnat al unei ființe de nerecunoscut, un fel de Christ cu ochii morți, cu părul lung fluturînd luminos, cu brațele în cruce și cu gura deschisă, ca și cînd în clipa cînd își dădea sufletul, ar fi scos un țipăt.

V

Jertfa Antoinettei nu servi la nimic. Cei a căror inconștiență, discordie și nesocotință provocaseră în parte

pierderea ei, şi pentru care ea acceptase să moară, nu rămaseră uniţi. Cîteva luni mai tîrziu, Edith şi Samuel se despărţiră din nou. Un lung trecut de ură conjugală, pe care faţa pură a martirei nu reuşi să-l şteargă, stîrni, trezi din nou în ei ranchiunele, intoleranţele, egoismele, voinţele violent opuse şi rebele. De la primele certuri, Samuel înţelese că prăpastia continua să existe, că ea se căsca din nou. Se despărţiră fără să mai aştepte, ca să nu exacerbeze şi mai mult, prin contactul unuia cu celălalt, suferinţa şi nenorocirea lor.

Biata Antoinette murise degeaba. Ce poate face împotriva urîlor, ranchiunelor, egoismelor, împotriva întregii vieţi cu toată aspra ei realitate, sacrificiul unei micuţe victime de nouăsprezece ani ?

CAPITOLUL AL ŞAPTELEA

I

Din octombrie, Emilie Hennedyck se afla la Bruxelles, unde urmase retragerea armatei germane. Îşi părăsise micul apartament, unde trăia izolată, nevăzînd pe nimeni, decît pe Rudolph, dispreţuită şi temută de vecini. Nu avusese niciodată veşti de la Patrice Hennedyck. Ştia că el petrecuse cîteva luni la Reinbach, apoi într-un spital. Îi trimitea în fiecare săptămînă un pachet cu lucruri de lînă, cu rufărie şi mîncare. Niciodată vreo scrisoare. Îşi interzicea să se gîndească la o posibilă întoarcere a soţului ei. Viitorul îi era închis : nu voia să se mai gîndească la asta. Trăia cum trăiesc mai mulţi oameni decît se crede, cantonaţi de bunăvoie în prezent, resemnîndu-se să lase fatalitatea să le traseze calea de mîine, în imposibilitatea pe care o simt de a face ceva, de a discerne ce ar putea să le dăuneze, ori să le folosească. Viaţa ei era prosteaşcă, inutilă şi înceată, obsedată veşnic de aceleaşi gînduri, de aceleaşi remuşcări, otrăvită de insomnii, de slăbiciuni, de suferinţe de tot felul. Îşi dădea seama cu spaimă de supunerea făpturii fizice faţă de cea morală, de urmările unei conştiinţe agitate asupra echilibrului corporal. O

constata de asemenea, cu uimire, și von Mesnil, și se vedea silit să-și răstoarne teoriile și să admită că dacă trupul guvernează sănătatea sufletului, acesta o înapoiază din plin. Se angajase în această aventură fără să se gîndească mai departe, amuzat de cucerirea aceea, antrenat de automatismul amatorului de femei, care caută să seducă și să placă din instinct, fără măcar să-și dea seama de asta. Se prinsese în joc el însuși. Acum această sinceritate era departe, venise repede oboseala, aproape ura, pe măsură ce războiul se prelungea și-și dădea seama de apropiatul dezastru. Înfrîngerea Germaniei îl făcea să sufere pe scepticul von Mesnil cu o durere aproape inconștientă pe care o suporta fără să și-o mărturisească. De aici, o ură surdă față de tot ce era francez, chiar și față de Emilie. Și apoi, pentru el această legătură fusese de la început sortită precarității. Chiar cînd se crezuse sincer, în adîncul lui existase întotdeauna o îndoială, o rezervă, scepticismul acelora care au cunoscut bine femeile și știu, pentru că au simțit-o ei înșiși, că te vindeci de pasiunea cea mai atotcuprinzătoare și că la un anumit grad de experiență nu se moare niciodată din dragoste. Medic, el se observa, se dedubla, simțea din plin că entuziasmul pur al inimii și al spiritului pot să nu fie, în fond, decît surdul impuls senzual al trupului.

Nici înțelepciunea lui nu-și pierdea drepturile. Războiul odată încheiat — și sfîrșitul se apropia — între Franța și Germania se va crea fatalmente o schismă de durată — orice alianță, orice contact va deveni pentru mult timp imposibil. Ruptura era fatală, necesară. Nu o mărturisea Emiliei, dar o înțelegea ca și ea. Și asta îl împiedica odată mai mult să se dăruie total, îl silea, dimpotrivă, să se rețină cu fiecare zi mai mult, pe măsură ce sfîrșitul se apropia.

În principiu. nu-i vorbea niciodată Emiliei de aceste lucruri. Ea nu știa spre ce o duce. Tăcerea, un fel de înțelegere tacită, le mai lăsa o fericire înjumătățită, fără ca Emilie să îndrăznească să ceară mai mult.

Emilie sosise la Bruxelles la începutul lui octombrie cu trenul femeilor. Venise înaintea lui von Mesnil cu cîteva zile. Îl așteptă două săptămîni, rătăcind ca o epavă în mijlocul orașului și al acelei populații străine.

Îi scrisese lui von Mesnil. El nu-i răspunse, dar după două săptămîni se întîlniră. Emilie închiriase o cameră mică pe o stradă modestă lîngă Palatul de Justiție, într-un cartier foarte populat. Din cînd în cînd von Mesnil venea aici seara. Muncea enorm. Spitalele erau pline de răniți. Retragerea germană se transforma în debandadă. Și fără să și-o mărturisească, von Mesnil suferea în orgoliul său germanic și trecea asupra Emiliei o parte din ura lui împotriva neamului victorios.

Îl înțelegea. Era atît de fericită, atît de recunoscătoare că venise lîngă ea, încît îi ierta totul, nu îndrăznea să se plîngă. Trăi la Bruxelles o viață tristă, plictisită, fără speranță, în agitația orașului unde apropierea eliberării surescita spiritele. Oamenii de aici nu erau înfrînți, copleșiți ca cei din Nordul Franței. Germanii îi menajaseră pe belgieni, pe care i-ar fi înglobat în Imperiu dacă ar fi fost victorioși. Se găseau alimente și îmbrăcăminte. Impresia de sufocare ce se simțea în Nord nu exista aici, și spiritele se arătau rebele, acel *Swanze* se exercita cu îndrăzneală. Pe ziduri se vedeau caricaturi ale comandantului german von Arnheim. Se spunea că Nordul era eliberat, că germanii vor fi alungați în curînd. Spiritele se-nfierbîntau chiar înaintea plecării inamicului.

La începutul lui noiembrie, într-o dimineață, Emilie se dusese ca de obicei să-și plimbe plictiseala în furnicarul străzilor din centru. Coborînd dinspre Palatul de Justiție spre Palatul Regal și Camera Reprezentanților, observă pe strada Louvain, în fața Palatului Națiunii, absența santinelelor. Înaintă pe stradă. Poarta Palatului era deschisă. În curte, o mulțime de germani și de civili, de-a valma, asediau marele balcon de deasupra intrării de onoare. În balcon, trei bărbați în uniformă strigau pe rînd ceva. Și mulțimea urla, aplauda. Din stradă, trecători, soldați, alergau să îngroașe această adunare tumultuoasă.

Emilie înaintă. Cei trei oratori, pe rînd, repetau același discurs în germană, în franceză și în flamandă. Strigau : „Moarte Kaiserului ! Capitaliștii au vrut războiul ! Trăiască Revoluția ! Moarte șefilor, moarte ofițerilor ! Li se răspundea cu urlet de încuviințare.

Mulțimea creștea din minut în minut. Erau mai mulți civili decît soldați. Se cățărau pe ferestre, pe grilajul gar-

dului. Cîteva care deveniseră tribune. Oamenii se instalaseră pe tunuri ca să vadă şi să audă.

Dintr-o dată, în învălmăşeală se produse o mare mişcare, plecau. Toată lumea urmă cortegiul ca să vadă. Soldaţi, civili, femei şi copii, claie peste grămadă, vociferau. Se înălţa un cîntec nedesluşit. Două sau trei mii de oameni coborau strada Louvain. Luau cu ei căruţele, împingeau cu braţele tunurile cu oameni stînd mai departe călare pe ţevile lor. După piaţa Louvain, fluviul se îngustă, se gîtui, năvalnic, grăbit ca o viltoare, pătrunzînd în strada strîmtă a Comedianţilor. Antrena totul, mătura totul, lua cu sine, în trecere, toată mulţimea. Torentul se umfla, vuia, cînta, cobora la întîmplare şi fără ca cineva să ştie de ce, spre bulevarde. Oamenii strigau, zbierau, rîdeau. Deasupra capetelor fluturau drapele roşii. Prăvăliaşii se grăbeau să închidă. Băieţandrii alergau să se alăture mulţimii ! Şi huruitul tunurilor înaintînd pe caldarîm umplea micile străzi de un vacarm de răzmeriţă.

Ajunseră astfel la Marile Bulevarde. Emilie, pe trotuar, se lăsă tîrîtă, captivată, vrînd să vadă. Curînd, în mijlocul şoselei, se zări fîntîna monumentală din Piaţa Brouckère. Marile clădiri unde locuiau ofiţerii erau închise. Emilie, aproape în frunte acum, privea. Cortegiul se oprise. Două tunuri ocupau mijlocul străzii. Soldaţii le orientau spre hoteluri, manevrau bare de fier, împiedicau roţile. În jur, civili, femei priveau curioşi manevra. Pe tunuri rămîneau încă aşezaţi cîţiva bărbaţi. O formidabilă inconştienţă păstra nemişcată această mulţime netemătoare.

Maşinal, Emilie întorsese privirea spre faţada albă a unuia din marile hoteluri. Chiar în acea secundă văzu înfăşurîndu-se, ridicîndu-se cu vreo douăzeci de centimetri una din jaluzelele de la primul etaj. Ceva negru se strecură pe-acolo. Fu ca fulgerul. Pîrîitul mitralierei semănă panică în jurul ei. Se auzi un strigăt, strigătul formidabil al unei panici nebune. Se abandona totul. Un bărbat care stătea călare pe un tun, ridică braţele, urlă, se prăbuşi ca o paiaţă, zănatic. Oamenii fugeau, se izbeau, se agăţau, se împingeau. Era o debandadă nemaipomenită. În zece secunde strada fu goală. Două sau trei trupuri se zvîrcoleau în jurul tunurilor. O a doua grindină, cu un trosnet sec, şfichiui caldarîmul, fără să mai atingă pe cineva. Ici şi

colo, pe la porți, se adăposteau soldați, trăgeau focuri de armă spre piața Brouckère. Mitraliera tăcuse.

Emilie fugise odată cu ceilalți. Oamenii se îmbrînceau în jurul ei care să treacă primul. Fu lovită, izbită, dată înapoi de două trei ori, împinsă brutal într-un zid. Căzu în genunchi, se ridică, se repezi înainte. Și într-o larmă de nedescris, în înghesuiala, strigătele, brutalitățile mulțimii pradă unei terori sălbatice și inumane, ajunse la colțul unei străzi și o luă la fugă pe-acolo, salvată, gîfîind.

Își trase cîteva minute sufletul. Se simțea demoralizată. În jurul ei nu mai era aproape nimeni. Coborî încet spre Strada Nouă, regăsi o mulțime liniștită, o extraordinară și liniștitoare senzație de siguranță, de calm, la doi pași de acel groaznic bulevard. Se mai auzeau încă focuri de armă, dar aici oamenii abia le băgau în seamă. Aproape că nici nu le ascultau. Emilie plecă, urcă spre strada Telalilor, în mijlocul unei mulțimi de oameni care treceau, umblau fără rost, vorbeau și rideau. Grupuri de curioși, de gură-cască, puneau întrebări. Se știa că se petrecuse ceva, dar nici unul n-avea habar că se trăgea atît de aproape. Ascultau cu uimire pocnetele îndepărtate care se auzeau acum dinspre Gara de Nord, dar nu se alarmau deloc. Acest schimb de focuri, această revoluție într-un colț al Bruxelles-ului nu înspăimînta mai mult ca anunțarea unui mare incendiu.

Erau mulți germani. Pe Strada Nouă, în post, o santinelă continua să păzească intrarea, imperturbabilă. Dar alături, de jur împrejur, de-a lungul trotuarelor, soldații își înșiruiau pe jos efectele, arme, saci, măști de gaz, pachete de pansament, baionete, puști, curele, cartușe. Vindeau totul, chemau mulțimea, ofereau lucruri de neînchipuit. Erau înconjurați, se cotrobăia, se cumpăra cîte ceva ca amintire. Tîrgul grotesc se continua de-a lungul întregii străzi a Telalilor și străzii Ierburilor. Se vedeau de departe germani fluturînd obiectele de vînzare și îmbiindu-i pe civili. Treceau ofițeri, în mod voit cu o ținută neglijentă și familiară, rîzînd cu soldații lor, încurajînd această dezordine pe care nu mai îndrăzneau s-o reprime. Totuși, la colțul unei străzi, Emilie văzu pe unul dintre ei bătîndu-se cu trei vlăjgani. Aceștia voiau să-i smulgă crucea de fier și epoleții. O femeie încerca să-l scoată din mîinile lor, îl

trăgea, îl chema plîngînd : *Kome, Karl, Kome...* Nu se știe unde, foarte aproape izbucniră focuri de armă. Erau călcate în picioare uniforme, epoleți, nasturi, insigne. Un automobil își croia drum prin mulțime, încărcat de ofițeri care agitau un steag roșu. Soldați alergau, îi înconjurau, le strigau :

— Revoluție ! Revoluție !

Mai departe era aproape imposibil să răzbați. Un întreg regiment în trecere se descotorosea de echipaje, de cai, vehicole, hamuri, făină. Vedeai oameni plecînd cu o pușcă pe umăr, pe alții examinînd baionete, căști. Un soldat îi oferi Emiliei o sabie mare de ofițer pentru zece mărci, un altul o mitralieră pentru douăzeci și cinci de franci.

— Funcționează bine, foarte bine, insista omul.

Lucrurile pe care oamenii nu le voiau, soldații le rupeau, le sfărîmau, lovind paturile puștilor de caldarîm, rupînd lamele, călcînd în picioare pachetele de pansament. Erau ca nebuni. Fraternizau cu civilii. I-ar fi îmbrățișat pe toți.

— Terminat războiul... Revoluție...

Erau unii care plîngeau, pe jumătate nebuni, care dansau împreună. La ferestrele etajelor, marionete de paie, îmbrăcate în uniforme și spînzurate îl reprezentau pe Kaiser. Oamenii ieșeau, arborau la ferestre cratițe de aramă, obiecte de bronz salvate la percheziții, ca pe niște trofee. Și în acest delir și această învălmășeală, un lung convoi de camioane conduse de soldați beți, trecea cu viteză mare și urca spre orașul de sus, pline de oameni amețiți, stînd în picioare, clătinîndu-se la viraje ca o mare de spice pe care le culcă vîntul, ținînd în mîna ridicată sticle, arme și zdrențe roșii, și strigînd mulțimii :

— Revoluție ! Revoluție !

Emilie își croia drum, se strecura cu greutate prin învălmășeală. Ajunse în sfîrșit pe străzi mai liniștite și merse mai puțin repede, răsuflînd ușurată, păstrînd din această aventură impresia de a fi fost dusă fără voie în vîltoarea unui cataclism. Înțelegea acum că poți participa aproape împotrivindu-te la o răzmeriță și să fii zdrobit în cursul ei. Scăpînd de acolo, i se păru că își recăpătase libertatea, po-

sibilitatea de a dispune după plac de ea însăşi, pe care o clipă o pierduse.

Îşi regăsi casa, cele două mici camere mobilate în care locuia în spatele Palatului de Justiţie. Erau la etajul trei, într-un imobil mai mult decît modest, aproape sărac. Fereastra înaltă şi strîmtă dădea spre imensa scară în zigzag care mergea de-a lungul laturii estice a imensului monument.

Se întorsese de o jumătate de oră, cînd se auzi soneria. Venise Rudolph. Era în manta gri, cu casca pe cap, cu o valiză de piele în mînă.

— Ai venit ?

— Da, spuse el, aşezîndu-se.

— Ce-i cu valiza asta ? Pleci ? Te duci ? Răspunde !

— Da, plec.

— Unde.

— Mă întorc în Germania.

— În Germania ?

— E timpul. Cred că peste patru zile... Şi, de altfel, am ordin.

— Deci, pleci ? Unde am să te văd ? Unde să vin la tine ?

El nu răspunse imediat. Îşi scoase portofelul.

— Nu trebuie să rămîi aici fără resurse, spuse. Am să-ţi las cîteva sute de mărci...

— Da.

Puse banii pe masă. Rămase acolo, ezitînd.

— Asta e, spuse, asta e...

Emilie repetă :

— Unde am să te văd, Rudolph ?

Îşi dădu seama că ea nu înţelege. Murmură :

— Să mă vezi ?

— Da.

— Păi... Nu ştiu... Unde ai vrea tu să mă vezi, Emilie ?

— Cum ?

— Cum speri să mă poţi vedea ?

Emilie pălise. Spuse :

— Păi... nu ştiu... n-ai decît să-mi spui... În Germania, oriunde... Ştii bine că voi veni oriunde, numai să-mi spui...

El clătină din cap :

— Emilie, nu-ți dai seama ! Noi sîntem bătuți, războiul se va sfîrși. Orice legătură între francezi și germani este ruptă, pentru mult timp. Vor trece zeci de ani înainte de-a se restabili relațiile, schimburile. Vom continua să ne urîm cîtă vreme rănile noastre nu vor înceta să sîngereze. Un german în Franța, un francez în Germania, nu vor putea trăi. Nu văd cum, într-adevăr nu văd cum.

Îl întrerupse cu brutalitate :

— Ei bine, ce înseamnă asta ? Unde vrei să ajungi ?

— Ce vrei, Emilie... Am venit să-mi iau rămas bun. Trebuie să ne luăm rămas bun, asta e.

— Să ne spunem adio ? Să ne despărțim ? Ești nebun ! Aiurezi ! Dar nu vreau, eu te iubesc, rămîn cu tine ! Te urmez, plec cu tine, nu vreau să rămîn aici fără să știu unde am să te revăd și cînd... Ia-mă cu tine, spune-mi unde să mă duc ! În Elveția ? În Olanda ? Mi-ai vorbit de America de Sud... Vorbește, răspunde, spune-mi ceva !

Îl apucase de manta, îl scutura, se agăța de el.

O respinse încetișor.

— Știi bine că toate astea sînt imposibile.

— Imposibile ? Și-atunci ?

— Atunci, îți repet, e mai bine să ne luăm rămas bun.

— Ești nebun !

El nu spuse nimic.

— Dar tot ce mi-ai promis, jurat, toată dragostea, tandrețea, tot viitorul nostru ! N-ai putut să minți pînă într-atît. Dar mi-ai spus, mi-ai jurat !

Rudolph clătină din cap. Își traduse în cuvinte scepticismul :

— Juri atîtea...

— Cum ?

— Nu m-am gîndit niciodată că tu le poți crede...

Ea îl privea uluită. Ai fi zis că în fața i se dezvăluia un alt om, un chip necunoscut, de pe care căzuse dintr-o dată masca. Șopti :

— Tu îmi zici astea ? Tu... ah ! nu se poate...

— Totuși, Emilie, nu puteai spera, nu-i așa, că o poveste atît de ieșită din comun s-ar putea isprăvi altfel ? La urma urmelor, erai măritată. N-aveai decît să te gîndești, să nu alergi după himere. Nu sînt numai eu răspunzător. Ah ! imaginația femeilor ! Nu, nu !

Emilie continua să-l privească îngrozită. Strigă dintr-o dată :

— Deci, m-ai mințit, m-ai trădat, ți-ai bătut joc de mine ?

El înălță din umeri.

— Cum puteam să-mi închipui că le iei pe toate în serios ! Cuvinte, promisiuni vagi, toată această mascaradă din care se face un fundal pentru fericire ! Doar știm bine că sînt un artificiu. Te mulțumești cu ele, asta-i tot. Și pe urmă, poate chiar am fost sincer. M-am lăsat prins. Am făcut atîtea nebunii ! Numai că mă opresc întotdeauna în rostogolire... Asta-i.

Se opri o secundă. Apoi reluă :

— Credeam că m-ai înțeles. Credeam că m-am lăsat destul de bine cunoscut, m-am dezvăluit destul în fața ta, ca să n-aștepți nimic de la mine...

Emilie îl privea mereu cu dezgust, ură și furie. Dintr-o dată spuse cu brutalitate :

— Ești cu adevărat german, du-te !

Rudolph tresări :

— Ce spui ?

— Faci cu adevărat parte din neamul blestemat, care și-a atras osînda deasupra capului și care va fi pedepsit !

El se făcu alb de mînie și de rușine. O prinse de încheietura mîinii, îi strigă :

— Taci !

Ea se desprinse, violent :

— Ah ! Te-am ghicit, Rudolf ! Orice ai face, orice ai spune ! Dacă iubeai totuși ceva, asta era Germania ta ! Și prin ea vei fi pedepsit ! În orgoliul tău ! Da, ea te va face să suferi ! Învingător, m-ai fi păstrat, poate. Învins, mă arunci, orgoliul tău mă respinge, îți amintești că sînt franțuzoaică și că ai mei te-au învins ! Nu-i așa că te-am înțeles ?

— Taci odată !

— Ba nu ! Și vei fi lovit în orgoliul tău. Pleacă, întoarce-te în Germania ! Treaba ta murdară ți-ai făcut-o bine, ca toți ai tăi ! Ai făcut în felul tău războiul, ai adus ruina, jignirea, exilul. Mi-ai luat fericirea, viața, m-ai acoperit de rușine, m-ai mînjit pînă în străfundurile ființei mele. Dar îți vei plăti crimele, tu și tot neamul tău !

Veţi îndura şi voi, la rîndul vostru, toate ruşinile. Veţi cunoaşte foamea şi ruina, cizma învingătorilor pe oraşele voastre, pe bogăţiile voastre, sărutările soldaţilor noştri pe fiicele voastre. Ah ! De-aş putea să-i văd într-o zi pe ai voştri cerînd îndurare la picioarele noastre, ucigîndu-se între ei şi distrugîndu-se, şi umplînd toate drumurile lumii cu victime şi cu proscrişi. Şi ţie, Rudolf, bărbat lipsit de ideal şi de credinţă, profitor, distrugător de suflete, nu-ţi doresc decît un lucru, un singur lucru : să-ţi vezi ţara ta blestemată în foc, în sînge, în ruină, şi să mori din pricina asta ! Pleacă !

Îl scuipă în faţă.

El se dădu înapoi. Îşi şterse încet obrazul. Faţa lui era aceea a unui mort.

Emilie îl lăsase acolo şi fugise în camera cealaltă. Se apropie de uşă. Chemă, aproape cu umilinţă :

— Emilie, Emilie...

Ea nu-i răspunse. Maşinal, se întoarse spre oglinda încăperii, îşi şterse sudoarea de pe frunte, îşi potrivi în oglindă gulerul de ofiţer, îşi ciupi obrajii, să aducă în ei puţin sînge. Ieşi, coborî cele trei rînduri de scări în spirală. În urechi îi răsună mîniosul blestem.

În stradă făcu cîţiva paşi, şi dintr-o dată se opri. Prin faţa lui, la treizeci de metri, la o răscruce, trecea o trupă, mai curînd o ceată de soldaţi dezordonaţi, cei mai mulţi fără arme, trăgînd cu braţele de maşini, cîntînd, fluturînd steaguri roşii, luînd cu ei, în fuga lor, căruţe pline cu pradă şi conduşi de ofiţeri care cîntau împreună cu ei. Simbol al unei Germanii în derivă, al unui popor sfîrşit.

Von Mesnil rămase înţepenit, nemişcat. I se rupea inima. Lacrimi de mînie îi străluceau în ochi. Se repezi spre ofiţeri. Dar un grup de soldaţi îl văzuse înaintînd. Îl opriră, îl înconjurară. Un bavarez voinic întinse spre pieptul lui o mînă păroasă şi lată, să-i smulgă Crucea de Fier.

— Camarade ofiţer !

Nu reuşi să mai spună altceva. Von Mesnil se dăduse înapoi. Tot ce purta neştiut în el, credinţă, mîndrie, generozitate, acest om care se crezuse şi se declarase sceptic, se revărsă spre inima lui într-un val de sînge. Avu un gest iute ca fulgerul. Ţeava browningului său atinse bâr-

bia bavarezului. Focul de armă zdrobi maxilarul și zbură creierii acestuia.

Emilie rămăsese năucă, întinsă pe pat, cu capul în pernă. Nu-l auzise plecînd pe Rudolph. Lacrimile o sufocau. Simțea că moare.

Un foc de armă jos, în stradă, o făcu să tresară. Un strigăt, alte împușcături. Avu un presentiment groaznic, deschise fereastra, se aplecă în afară. La capătul străzii, o îmbulzeală înconjura ceva, și o ceată de germani se îndepărta cîntînd. Coborî scările, alergă. Lumea se strînsese ca un zid. Își făcu loc cu greutate.

— Un neamț... Așa-i trebuie ! Bietul om...

Ajunse în față. Recunoscu imediat trupul de pe jos. Se repezi spre el. În mijlocul grupului ostil, îngenuncheată, suspinînd, sprijinea capul iubit, striga, plîngea, gemea.

— Rudolf ! Rudolf ! Sînt eu, răspunde ! Sînt eu ! Rudolf...

Dar el era mort.

În jurul lor, mulțimea se strîngea, se indigna. Puseră mîna pe Emilie. O smulseră brutal din această îmbrățișare. Trăgîndu-i picioare și pumni, bruftuluind-o, o luară. Mulți o însoțiră cu strigăte de furie înjurînd-o și brutalizînd-o, în timp ce alții ridicau cadavrul lui von Mesnil, bărbatul care-și interzisese să creadă în ceva și care murise pentru a apăra un simbol și o idee.

II

La 30 septembrie 1918, Alain, Bidart și François plecaseră din Prémesques, odată cu toți condamnații la muncă forțată din lagăr. Germanii îi luau, în retragerea lor, pe toți bărbații din regiune. Se alăturară astfel la Lille, în fortăreață, unei mulțimi imense de locuitori ai orașului, siliți să se tragă înapoi spre Bruxelles. Și călătoriră aventuros de-a curmezișul Belgiei, cu patru studenți pe care îi cunoscuseră în fortăreață. Aveau o căruță germană de pe care șterseseră inscripția BKK 6. Bidart, care era poet, o botezase „Rîndunica". Mult timp au împins-o cu brațele. Pe urmă au „găsit" un măgar. Alte cete aveau căruțe franțuzești, luate de asemenea din fortăreață și încă în-

semnate cu indicativul 43 R I. Înjugau la ele boi sau oameni. Plecau astfel la victorie, spre Bruxelles, prin ținutul vălurit și împădurit, bogat în vînat, care se întinde de la Renaix la Audenaerde. La început fuseseră bine primiți. Acum ținutul le devenise ostil. Locuitorii vorbeau flamanda. Se înțelegeau greu. Avuseseră loc jafuri. Uneori trebuiau să intre cu forța într-o fermă sau într-o casă pentru a dormi. Alain, numit șef de ceată, îi avea cu el pe cei șase oameni ai lui. Erau puternici. De două-trei ori se bătură cu niște țărani. Un jandarm german vru să rechiziționeze măgarul. Oferea în schimb un bou. Refuzară. El avea revolver, dar ei erau șapte : trecură. Un altul vru să ducă toată ceata să muncească la demontarea unui hangar de avioane. Trecură și de el.

Ajunseră la Audenaerde într-o seară. Vechiul orășel era invadat de o mulțime de emigranți. Alain căută zadarnic o locuință. Hotărî că vor merge mai departe. Porniră din nou la drum, în ciuda oboselii și a nopții. Măgarul nu mai rezista. Trebuiră să tragă vehiculul cu brațele. Ajunseră în cele din urmă într-un sat de pe malul stîng al rîului Escaut. Trebuiră încă o dată să facă uz de forță ca să li se deschidă poarta unui han, să ceară paie, să se instaleze ca într-un teritoriu cucerit. Vegheară pe rînd.

În timpul nopții, satul fu invadat și de un val de emigranți. Și a doua zi, plecînd după informații, Alain află că va fi organizat pentru ei un serviciu de aprovizionare.

Trăiră aici douăsprezece zile. Sfîrșiseră prin a și-i face prieteni pe hangiii la care se instalaseră cu forța, pentru că împărțeau cu ei alimentele. Apoi, într-o dimineață, primarul lipi un afiș : „Din ordinul Comandaturii, toți emigranții trebuie să plece spre Bruxelles".

Alain refuză să plece. Rămaseră ascunși în han, în vreme ce toți ceilalți plecau. Și a doua zi aflară că de fapt Comandatura nu ordonase nimic. Afișul fusese un șiretlic al primarului, care voise să-și elibereze comuna de o ceată de jefuitori supărători.

Ordinul Comandaturii nu apăru decît trei zile mai tîrziu. De data asta, era timpul. Totul sărea în aer, nu mai puteau rămîne aici multă vreme. Hotărîră să plece, dar să urce de-a lungul fluviului Escaut fără să-l traverseze,

pentru a ieşi în întîmpinarea armatelor aliate. Planul era al lui Alain. Lăsară vehicolul, luară cu ei numai ce putură, şi plecară de-a lungul fluviului în dimineaţa de 25 octombrie. Nu mergeau repede.

La prînz se opriră la casa unui potcovar să mănînce. La mijlocul mesei, sosiră germanii, un regiment care se retrăgea în derută. Alain, Bidart şi ceilalţi fugiră şi se ascunseră într-un pod cu fîn, deasupra grajdului. Se coceau acolo. Trebuiră să ridice olanele ca să aibă aer. Prin interstiţii vedeau curtea, de unde urca un vacarm îngrozitor. Germanii invadau casa, îşi goleau şaretele, omorau un bou, aprindeau un foc imens pe care-l întreţineau cu sfărîmăturile unor mobile furate. Din pivniţă aduseră un butoi cu bere, îl destupară, începură să bea şi să danseze. Într-un car era o pianină la care cînta un ofiţer cînd cu o mînă, cînd cu cealaltă. Hălcile de bou se frigeau. Soldaţii trăgeau salve în aer, focuri de puşcă şi de revolver. Sfărîmau chesoanele şi carele, dădură foc unei motociclete, îngrămădiră pe rug uniforme, mobile, tot ce găseau. Îi urmăreau pe oamenii din casă, înspăimîntaţi, le îmbrăţişau pe nevasta şi pe fiicele potcovarului.

— Război sfîrşit, doamnă ! Englezi curînd aici !

Şi le aduseră cu forţa să bea şi să danseze. Rugul din mijlocul curţii devenea colosal. Bacanala lua proporţii alarmante. Alain şi tovarăşii săi se temeau că va lua foc grajdul. Şi nu îndrăzneau să coboare. Nebunii puteau la fel de bine să-i împuşte sau să-i îmbrăţişeze. Orgia dură toată noaptea, cu o muzică infernală, urlete, încăierări şi dansuri. Noi cete soseau, şi fiecare din ele fraternizau cu primii veniţi. Aruncau armele, se îmbrăţişau, începeau să bea, să danseze, să strige, laolaltă soldaţi şi ofiţeri, în mijlocul unui vacarm înspăimîntător.

Spre dimineaţă, plecară mai departe, fără să fi dormit. Se îndepărtară spre Escaut, în turmă, mulţime fără arme, dezmăţaţi şi beţi. Numai după o oră Alain şi camarazii săi îndrăzniră să coboare din pod. Şi de-abia scăpaţi din casa devastată, văzură de departe sosind o nouă trupă, un regiment german care se retrăgea în ordine, oamenii mergînd în formaţie de patru, cu puşca la umăr, într-o ordine riguroasă, în tăcere şi flancaţi de ofiţerii lor. Se regăsau aici o rotiţă întreagă din minunata maşinărie stri-

cată și distrusă. Te duceai cu gîndul la un uriaș organism la care cîteva părți ar fi rămas în mod ciudat sănătoase și vii, în mijlocul descompunerii generale. Obuze treceau deasupra capetelor lor. Tunul bubuia în spatele lor. Și din înaltul cerului îi supraveghea un balon de apărare antiaeriană.

Trecură. Alain și tovarășii săi porniră din nou la drum, în direcția tunului. Urmau cursul fluviului Escaut. O luau peste pajiști umede, săreau peste garduri de sălcii pitice și șanțuri pline de drobiță și de apă verde. Alergau spre șirurile de copaci, spre boschete. Zgomotul tunului creștea și se apropia. Obuzele șuierau prin văzduh, fără să se vadă de unde vin.

Cînd zgomotul devenea prea puternic, se adăposteau un minut în șanț și apoi plecau din nou înainte, spre tun, cu o teamă sporită. Pînă la urmă se înspăimîntară de-a binelea. Alain și Bidart își păstrau sîngele rece. Dar François și ceilalți voiau să fugă și să se întoarcă spre Audenaerde. Linia de foc se apropia din ce în ce de ei. Vuietul, zgomotul de forjă creșteau. Nu mai ieșeau din șanț. Alergau cu capul între mîini. Lăsaseră toți pachetele, sacii, ranițele. Cei mai tineri clănțăneau din dinți de frică.

Trebuiră să se oprească. Dintr-un șanț, la cîțiva metri, țîșnise o jerbă de foc și pămînt. Rămaseră lipiți de sol, chirciți. Și atunci văzură, sărind printr-un gard de mărăcini, oameni în uniformă albastră care înaintau cu puștile în cumpănire. În spatele lor se auzea furtuna artileriei invizibile.

— Francezii ! strigă Bidart.

Alain își smulse cămașa de pînză kaki. În picioare, o flutura din toate puterile, ca pe un steag. Ceilalți în jurul lui gesticulau, strigau, urlau și plîngeau. Dintr-un boschet foarte apropiat țîșni ceva, o masă de fier care se năpustea, smulgea crengile, strivind hățișurile ca un bivol : un tanc. Venea spre ei cu un vuiet de motor, legănîndu-se, coborînd și urcînd șanțurile, atît de înspăimîntător, că trebuiră să se stăpînească să nu fugă. Tancul se opri. Din el ieși un om, un ofițer francez.

Îl înconjurară, îl prinseră de mîini :

— Domnule locotenent ! Domnule locotenent ! Francezi ! Sîntem francezi !

Îi săreau de gît, îl sărutau, îl scăldau în lacrimi. El se eliberă, cu un aer în acelaşi timp mulţumit şi supărat.

— Da, bine, bine, dar mai întîi, ce naiba faceţi voi aici ?

Îi explicară toţi deodată, confuz. Omul nu înţelese nimic. În jurul lor se scurgea valul grăbit, rapid, zgomotos al liniei de foc, tancuri, infanterie, mitraliori. Înainta ca o maree, măturînd totul, tîrînd, pustiind. În faţa lor nici un fel de rezistenţă. Înaintau astfel cu douăzeci de kilometri pe zi.

Soseau camioane, duruind pe pămînt, avînd tangaj ca vapoarele. Ofiţerul îl strigă pe şoferul unei camionete. Îi urcă în ea pe cei şapte tineri, şi maşina întoarse şi o luă înapoi, spre spatele frontului. Doi soldaţi aşezaţi înăuntru păzeau ieşirea.

Se opriră în curtea unei ferme. Coborîră. Fură duşi la un căpitan care-şi instalase biroul în sufrageria fermierilor.

— Spioni ? spuse el.

— Spioni ? Noi ?

— Actele voastre ?

Nu aveau acte. Se căutară în buzunare. Nu găsiră decît carnete germane, acte de la Comandatură. Nu mai aveau altceva de patru ani.

— Bine, bine, spunea căpitanul, văd foarte bine... Tare mi-e poftă să vă pun pe toţi şapte la zid.

— Căpitane, implora Alain, aşteptaţi cîteva zile, puneţi să se ceară informaţii la noi acasă, vă jurăm...

Erau îngroziţi. Să fi suferit atîta, să fi luptat atîta, ca să se lase împuşcaţi de francezi ! Să moară prosteşte în momentul cînd reuşiseră ? Începură să plîngă toţi şapte. Îşi scotoceau buzunarele, adunau dovezi, fără să-l convingă pe ofiţer. La sfîrşit, printr-o minune, unul din studenţi găsi într-un buzunar un carnet vechi de la Institutul Industrial de Nord, care data din 1913. Asta îl tulbură pe căpitan. Care declară :

— Bine. Am să vă interoghez separat şi fără să vă puteţi consulta între voi dinainte. Dacă unul singur se deosebeşte în spusele sale de ceilalţi, veţi fi executaţi cu toţii.

Puse să fie închiși fiecare în cîte o cameră și-i chestionă unul după altul.

Alain, șeful cetei, rămase ultimul. Trecuse prin momente îngrozitoare. Povesti adevărul. Niciodată nu-i fusese atît de teamă să nu se înșele, să nu uite ceva. Ești atît de puțin atent la desfășurarea evenimentelor ! Și acum viața lui depindea de asta. Povestea așa cum te spovedești, scotocind, sondînd în memorie, simțindu-se pălind cînd ajungea la un punct unde amintirile i se învălmășeau.

— Asta-i tot ? spuse ofițerul.

— Tot.

— Ești sigur că n-ai nimic altceva de zis ?

— Eu... Domnule căpitan, nu mai văd nimic...

— Ești sigur că tovarășii tăi nu mi-au spus altceva ?

Alain se simți năpădit de o sudoare rece.

— Domnule căpitan... nu, eu n-am spus decît adevărul... Dacă prietenii mei au spus altceva, s-au înșelat... Dumnezeule, e îngrozitor...

Curajul îl părăsi și izbucni în lacrimi.

— E bine, spuse ofițerul.

Și măzgăli ceva pe hîrtie. Îi dădu un bilet lui Alain.

— Ai scăpat ieftin, băiete. Hai, pleacă, ia-ți permisul de liberă trecere.

Niciodată viața nu li se păruse atît de frumoasă ca de-a lungul drumului ce-i ducea, liberi, spre Avelghem. Ținutul era gol și pustiu, casele jefuite, puțurile marcate de incripții sinistre : „contaminat". Nu mîncaseră din ajun. Nu știau ce vor găsi la Roubaix, în Nord. Dar scăpaseră de moarte. Simțeau că trăiesc. Și războiul se sfîrșise.

La intrarea unei case, cu puțin înainte de Avelghem, văzură un soldat francez. Alergară spre el, îl înconjurară, îl îmbrățișară.

— Francezi ! Francezi !

Acesta îi lăsă să intre pe toți șapte. În casă găsiră un sergent și vreo doisprezece oameni care mîncau tocană de oaie stropită cu vin roșu. Delicii ! Împărțiră cu ei. Cei șapte mîncară pe săturate, se răzbunară de o foame de patru ani, patru ani fără carne, fără cartofi, fără vin și alcool. Soldații se entuziasmară de această poftă de mîncare. Curînd, toți șapte se-nfierbîntară grozav și pierdură

controlul. Marsilieza, cîntece de glorie, strigăte, delir! Formidabila revanșă a unei tinereți prea mult timp înăbușită și care exploda !

• • •

În seara următoare, Alain intra în Roubaix. Cheful de petrecere îl părăsise. François și ceilalți rămaseseră în urmă, pierduți în mijlocul ospețelor homerice. Alain se simțea luat din nou de vîltoarea vieții. Ce avea să facă, de acum ? Ce va găsi la Roubaix ? Ce se întîmplase cu mama lui ? Și cu cei mici ? Și el, ce va face ? Care vor fi condițiile vieții noi pe care toți oamenii de bună credință își propuneau să o clădească după război ? Cum va munci el ? Și unde ? Va scăpa vreodată de această asprime, de această sălbăticie pe care patru ani de mizerie au sădit-o în el ? Va putea să se readapteze, să se recivilizeze ? Devenise aproape un om al junglei, dur, brutal, gata să facă uz de forță. Și dacă va reuși să se readapteze, să pornească înainte, pe cîți nu va rămîne această amprentă pentru totdeauna ? Va fi greu să se refacă o lume pașnică.

Pe măsură ce înainta în Roubaix, creștea în el o surdă neliniște. Regăsea orașul clocotitor, resuscitat, sărăcăcios și înfrigurat, plin de soldați, de englezi, de francezi, de oameni care alergau, de vehicole care aduceau alimente și viață. Peste tot se redeschideau prăvăliile, peste tot tejghele, magazine de vechituri, instalate la botul calului și care anunțau : „Cumpăr de toate, vînd orice". Dezordinea provizoratului, o activitate formidabilă care se relua. Îndărătul tuturor acestora se simțea o nevoie frenetică de a reînvia, de a recuceri, de a se bucura.

Ajunse în Epeule. Recunoștea chipurile, dar pe el nimeni nu-l recunoștea. Devenise bărbat, maturizat de război. Cînd ajunse la intrarea în fundătură, simți ceva ca un presentiment stringîndu-i inima. Dintr-o dată reînvie în el amintirea groaznicei nopți cînd, evadat din Prémesques, venise să ceară adăpost și trebuise să plece înapoi. Avu o tresărire de energie bărbătească. Înaintă. Ușa casei, fără clanța de aramă, se deschidea cu o sforicică. O trase, intră în bucătăria Féliciei, o bucătărie pe care abia o recunoscu, goală, fără mobile, fără lambriuri, fără scară. O scară mo-

bilă ducea la etaj. Cămara și dulapurile nu mai aveau nici uși, nici rafturi. Bufetul lipsea.

Înaintă pînă în curte. Strigă :

— Nu-i nimeni ?

Auzi pași în spatele lui, o voce slabă, o voce de femeie bătrînă.

— Alain ! Băiatul meu ! Scumpul meu băiat.

Îl apucase, îl îmbrățișase, îl scăldase cu lacrimile ei, înainte ca el s-o fi putut recunoaște.

Nimic nu era deci pierdut ! Vor reîncepe să trăiască. Îi vor aduce pe micuți, își vor reface un cămin, o casă, fericirea... Totul se uită. Amintirea neagră a acestor suferințe va dispărea. Își vor reface fericirea, da, vor fi fericiți ca altădată, mai mult ca altădată, acum că Alain luptase, devenise bărbat în bătălie. Și pe urmă nu era scrisoarea, acea scrisoare binecuvîntată pe care Félicie i-o aducea radioasă fiului ei și în care Juliette Sancey își anunța apropiata întoarcere la Alain, pe care nu-l uitase ?

Partea
a patra

I

Întors de la Bruxelles, unde trebuise să urmeze retragerea germană, Pascal Donadieu află că tatăl lui murise. La numai două ore interval, mama sa primise două telegrame.

„Simon Donadieu grav bolnav".

„Simon Donadieu decedat".

Prin Calais, lui Pascal îi trebuiră treizeci de ore ca să ajungă de la Lille la Paris. Fu o călătorie interminabilă, în trenuri cu geamurile sparte și înțesate de oameni, trecînd prin părțile frontului, pe pămîntul blestemat. Se simțeau șinele înfundîndu-se sub vagoane, în pămîntul prea proaspăt răscolit.

Abia ajuns la Paris, alergă la spital. Dar cînd sosi, tatăl său se și afla în sicriu. Lui Pascal i se dădură numai un teanc de hîrtii și adresa camerei unde locuise Simon. Era pe strada Flandra, la etajul șase al unui mic hotel.

Pascal porni spre strada Flandra. Mergea pe jos. Nu era obișnuit cu metroul. Și nu mai avea bani ca să ia din nou un taxi. În jurul lui, Parisul colcăitor și zgomotos îl asurzea, îl copleșea cu vacarmul său, îl zăpăcea cu o defilare neîncetată, rapidă și vertiginoasă de tramvaie, automobile, taxiuri, autobuze și mașini. Toate astea curgeau pe șosea ca un fluviu neîntrerupt. Cafenelele se aprindeau, străluceau de lumini, de cristale, de oglinzi, de arămuri și nichele. O mulțime hoinărea, rătăcea, umbla de colo colo sau forfotea, îngrămădindu-se în jurul chioșcurilor de ziare, a vînzătoarelor de flori, a gurilor de metro. Treceau femei, atîtea femei tinere, dorite, dichisite, rîzătoare, ca podoaba fragilă a lumii ! Vînzători ambulanți strigau

numele ziarelor de seară. Cupluri, leneşi, inşi fericiţi îşi luau aperitivul în spatele largilor ferestre ale cafenelelor. Vitrine se luminau, fascinau, orbeau cu o abundenţă de focuri şi splendori, bijuterii regale, blănuri, parfumuri, mănuşi, mode şi cusături, lenjerie. Tot luxul şi fastul, toată viaţa strălucitoare uşoară şi facilă, întreaga veselie sclipitoare a enormului oraş al plăcerii.

Pascal îşi strîngea în buzunar pachetul cu scrisori şi se grăbea. Pentru el, căruia îi murise tatăl, tot spectacolul acesta era dezgustător. Dezgust şi revoltă împotriva acestei feerii îi stîrneau şi cei patru ani de viaţă încordată şi lipsită de lumină. Oamenii deveniseră, fără voia lor, asceţi. În această constrîngere teribilă şi aproape supraumană, căpătaseră ceva din rigiditatea, din austeritatea puritană. Artificialul şoca şi jignea. Suferiseră prea mult ca să mai accepte o concepţie frivolă despre lume şi existenţă.

— Deci aşa arată războiul pentru oamenii de aici, îşi spunea Pascal. Cum, aşa au trăit ei ! Au fost fericiţi ! În timp ce noi...

Se gîndea la Lille, la Roubaix, Tourcoing, oraşe moarte, funerare, depopulate, pline de ruine gata să se prăbuşească, bîntuite de muribunzi cu feţe cadaverice şi halucinante. În rigorismul său aspru, resimţea ură împotriva Parisului, împotriva restului Franţei care fusese fericit, care nu suferise, care nu văzuse. Înţelegea bine că toţi aceşti oameni, pe care nu-i atinsese marea furtună, nu-i vor putea înţelege niciodată pe cei invadaţi, şi că se afla aici, pentru viitor, un izvor de neînţelegere şi de nedreptate.

Găsi hotelul, pe strada Flandra. O pensiune modestă, cu camere mobilate, îngrămădire de etaje joase şi fără lumină. Parterul arbora un simulacru de lux, un capăt de covor, o scară cu balustradă de aramă, somptuozitate care facea loc, de la primul etaj, unei murdării mohorîte. Pascal începuse să urce, cînd portăreasa îl strigă cu o voce acră :

— Tinere !

— Sînt Pascal Donadieu, doamnă, mă duceam în camera tatălui meu.

— Fiul lui Simon ! Vino, vino la mine, tinere.

Îl împinse în ghereta ei. Era o femeie grasă și bătrînă, palidă și buhăită.

— Locuia aici, da. Camera lui e plătită. O să stai aici peste noapte. Să-i iei lucrurile ! Ah, era un om cumsecade, eram prieteni, mi-a vorbit adesea de dumneata, tinere. Ar fi trebuit să te recunosc. N-ai pe nimeni aici ? Bine, în seara asta o să mîncăm împreună... Da, da... și voi face să se învîrtă masa, o să vezi, o să vorbim cu „el", adăugă ea cu un aer grav.

Pascal înțelese că bătrîna era spiritistă.

Cinară împreună cu băiatul portăresei și soțul ei. Au mîncat pîine și cîrnați, o supă cu caşcaval ras, vin roșu. Au vorbit despre mort, despre război, despre Nord. Îl ascultau pe Pascal. El încerca să le explice ce a făcut, ce a văzut, cît a suferit, și nu reușea să le-o spună, nu găsea decît biete fraze banale.

— Am suferit ! da, ne-a fost foame... și bombele, și tunul... și nemții. Vă asigur că era îngrozitor.

În sinea lui se mira că patru ani de martiraj nu puteau fi exprimați mai puternic, mai intens. Căuta, încerca să reconstituie în fața acestor oameni coșmarul, agonia pe care o suportase, și simțea că nu reușește. Nu, era inutil, nu izbutea. Avea senzația clară că nu emoționează pe nimeni. Clătinau din cap, încuviințau. Fiul spunea :

— Da, da... Și aici ne-a fost foame, au căzut bombe, știți... Era cît pe ce ca nemții să ajungă la Paris.

Pascal simțea în el revolta, indignarea pe care o simți cînd ești greșit înțeles. Să compari acest Paris intact, vesel, strălucitor, abia atins de război, această mulțime fericită, abundența, luxul, cu orașele invadate, zdrobite, funebre, în mijlocul industriilor lor moarte, cu acele populații din care tuberculoza, foamea și frigul seceraseră mai mult de jumătate, cu acele străzi lungi pe care creștea iarba, unde se coșcoveau în moloz casele ruinate, cu interioarele lor fără mobile, fără uși și fără ferestre, fără lumină și fără foc ! Nu, nu se vor înțelege niciodată !

Spuse tuturor bună seara. Urcă în camera tatălui său, o mică mansardă mobilată cu un pat-cușcă și un cufăr.

Cufărul era gata pregătit, așezat sub fereastră. Tata spera așadar să se întoarcă acasă. Se gîndise la ai săi, rînduise pe fundul cufărului cutii cu conserve, vin, cafea, ca și cîteva cărți, întreaga lui bibliotecă, și un mic dicționar în care Pascal găsi niște flori uscate.

Pe capacul cufărului Pascal întinse hîrtiile. Erau fișe de spital, multe fișe. Tatăl său nu făcuse decît să se tîrască din spital în spital. Erau și scrisori pe care i le scrisese lui Pascal și care nu putuseră ajunge. Pascal le citea și plîngea.

Într-un plic mare, galben, îndoit pe jumătate, ultimul din grămadă, Pascal găsi o hîrtie scrisă cu creionul, un soi de testament redactat în 1916, acum învechit, șters, aproape ilizibil, un ansamblu de sfaturi, de ultime recomandări, puțin naive în gravitatea lor, dar în care se simțea neliniștea unui tată, a unui om îmbătrînit, maturizat și care, presimțind că nu va putea transmite fiului său toată această greu cîștigată experiență de viață, toată această înțelepciune atît de greu de căpătat, încerca stîngaci, nepriceput și într-un fel tragic-solemn să o condenseze într-un ultim mesaj de dincolo de moarte.

„Pentru fiul meu Pascal, în caz de accident...

În viață, fiule, trebuie mult curaj și multă muncă... Nu vei avea dreptul la o situație decît dacă ești de neînlocuit. Instruiește-te mai ales în ce te vei simți mai tare. Nu minți niciodată. Să nu faci politică, în afară de cazul că faci din ea meseria ta, dar este o meserie urîtă.

Dacă vreodată va ieși victorioasă Germania, să nu rămîi german. Învață o meserie, mecanica sau electricitatea, și pleacă în America, cu mama, la unchiul tău Paul. Veți fi mai fericiți acolo decît să rămîneți germani.

Ai grijă de mama ta. Blestemați acest război care ne-a despărțit. Iubiți amintirea mea, așa cum v-am iubit eu.

SIMON DONADIEU"

Îngenuncheat în fața cufărului, încet, cu pioșenie, Pascal trecea din nou vîrful unui creion peste scrisul șters. Îl revedea pe tatăl lui scriind această scrisoare, poate chiar aici, pe acest cufăr, în această mică mansardă la etajul șase, aproape de cerul negru al Parisului... Plîngea. Înțelegea tot ce pierduse, ce devotament, experiență, dragoste ar fi putut să-i dea tatăl lui, și că această biată bucată de hîrtie, în ciuda efortului disperat al lui Simon Donadieu de a pune în ea tot sufletul său, nu va putea să-l înlocuiască.

II

Ca urmare a încercării sale de evadare, Hennedyck făcu patru luni de *streng arrest* într-o celulă. Fusese cît pe ce să moară. În cele din urmă, scrisorile lui de protest emoționară autoritățile, și pe jumătate mort, pradă unei enterite îngrozitoare, slăbit pînă a nu mai cîntări decît patruzeci și opt de kilograme, un adevărat schelet prin care gardienii se făceau, rîzînd, că-și citesc ziarul, obținu în sfîrșit grațierea și fu primit la spitalul din Beuel, orășel de pe malul Rhinului.

Mediul nu era ostil și devenea din ce în ce mai favorabil Franței pe măsură ce se simțea precipitîndu-se prăbușirea Imperiului. Aceste ținuturi rhenane își aminteau foarte bine că fuseseră franceze sub Napoleon. Mulți oameni îi vorbeau despre acea perioadă. El urmări zi de zi prăbușirea Imperiului în *Gazette de Cologne*. Află de aici despre eliberarea Nordului, despre retragerea germană, despre revoluția de la Bruxelles. La 9 noiembrie Kaiserul abdică. La 11 avu loc armistițiul. În dimineața zilei de 12, la primăria din Beuel erau afișate condițiile armistițiului, scrise cu cretă pe o tablă mare, neagră. O întreagă mulțime defila prin fața acesteia, citea în tăcere, pleca plină de consternare. Se auzeau oamenii șoptind :

— Așa ceva ! Să accepte asta !

Imediat Hennedyck fu eliberat și vorbi ca stăpîn. Schimbarea fu brutală. Se aștepta ca aliații să fie văzuți sosind la Beuel, germanii se temeau de represalii și de

maltratări. Îl rugau pe Hennedyck să intervină. El profită de aceste stări de lucruri pentru a cere puținii bani care îi rămăseseră ca să ia un tren spre Elveția. Călători împreună cu o mulțime de soldați beți. La frontieră, însă, imposibil să treacă. Elveția se temea de revoluția comunistă și își închisese granițele. Hennedyck urcă pe jos spre Rhin, îl trecu la Saint-Louis și ajunse la Mulhouse. De aici, un camion militar îl duse la Belfort, unde găsi un tren spre Paris. În seara de 22 noiembrie se înapoie la Roubaix.

Alergă acasă, unde găsi marea locuință a familiei goală și jefuită. Oamenii spărseseră geamurile. Haimanalele furaseră mobila. Nu mai era nimeni, nici măcar un servitor.

Nebun de spaimă, Hennedyck coborî la uzină. Pătrunse în curte, se înspăimîntă de dezastru. Sălile de spital nu mai erau decît ruină și dărîmături. Întreaga sală de parisamente se prăbușise în timpul exploziei de la calea ferată. La țesătorie nu se putea ajunge, drumul era astupat de o grămadă de fiare ruginite care se înălțau pînă în tavan, de-ai fi zis că fuseseră adunate acolo resturile de fontă și oțel de la toate războaiele fabricilor din oraș. Nu îndrăzni să coboare la cazane, în sala mașinilor. Văzu numai că hornul fusese lovit de o bombă și era despicat ca o țeavă de la un capăt la celălalt.

Tocmai în fund îl găsi în sfîrșit pe portar. Pe taluzul căii ferate bătrînul culegea verzișoare de Bruxelles. Pentru că transformase rambleul în grădină. Îl recunoscu uluit pe patron. Hennedyck îl făcu cu multă greutate să-i povestească despre aventura Emiliei și despre dispariția ei.

Timp de o săptămînă trăi cu furie și disperare, pe jumătate nebun, vrînd să fugă și fiind reținut de lipsa de bani, neștiind unde să locuiască, dormind într-un birou dărăpănat și fără mobilă, plănuind să abandoneze totul, să vîndă totul indiferent cui, la prețul terenului, și să dispară. Și-ar fi dat viața să afle unde e Emilie, să alerge să o insulte, să o lovească, să o ucidă, sau să poată să se întoarcă în Germania, să-l regăsească la Berlin pe von Mesnil și să-i taie beregata. Simțea furia unei fiare, nevoia de a tortura. Cînd primi scrisoarea din Bruxelles, scoase un strigăt de bucurie și de ură.

Provenea de la comisariatul central de poliție. O adunaseră pe Emilie de pe drumuri, fără bani, într-o stare fizică și mentală lamentabilă, și muritoare de foame. Timp de trei zile refuzase să-și spună numele și adresa. Acum se afla la spitalul Saint-Jean. Scrisoarea cerea ca soțul ei să vină să o vadă sau să-și facă cunoscute intențiile.

O explozie de furie triumfătoare, răcnetul interior al urii mulțumite, satisfăcute, aceasta fu prima reacție a lui Hennedyck. Răzbunat, era răzbunat ! N-avea decît s-o lase pe Emilie în prăbușirea ei, să o uite, să o abandoneze. Putea să moară ca un animal, lui puțin îi păsa !

Dar în același timp, curînd, urcară la suprafață aduceri aminte, imaginile unui timp fericit, amintirea unei Emilie temătoare și bolnavă, pe care el o iubise atît de mult și o îngrijise. Avu obsesia acestui sfîrșit mizerabil pe care i-l rezerva. Ea va muri în acel spital. Sau ce se va întîmpla cu ea ? Unde se va duce ? Nici bani, nici prieteni, nici cinste — o femeie sfîrșită. Mocirla, strada... Văzu, văzu cu precizie acest corp fragil pe care îl iubise atîta, îl venerase și îl îngrijise, îl văzu murdărit, prostituat, dat ca hrană animalelor... Cunoscu halucinațiile amintirii, îi reveni în minte fulgerul unei priviri, un cuvînt, o voce dulce, mereu puțin tremurătoare și voalată și parcă fremătînd lăuntric de o veșnică emoție reținută...

La urma urmelor, s-o vadă, măcar s-o vadă... Nu se angaja cu nimic, nu era obligat pentru asta să o ia din nou acasă. Era mai bine să știe totuși exact ce s-a ales de ea. Își găsea motive. Voia să justifice în fața lui însuși această nevoie imperioasă pe care o încerca de a o întîlni.

A treia zi se duse la gară, închirie un automobil și plecă spre Bruxelles și spre spitalul Saint-Jean unde au suferit Verlaine și Rimbaud.

III

Din adîncul singurătății lor, Decraemer și abatele Sennevilliers aflară de victorie la începutul lui noiembrie.

O delegație de soldați și muncitori, trimisă din Köln de comitetele revoluționare, aduse la Reinbach ordinul de a-i

elibera pe soldaţii germani închişi pentru dezertare, trădare sau refuzul de a se supune.

Abatele, care continua să fie *Verstrauënman*, omul de încredere al directorului, îi întrebă pe delegaţi :

— Şi noi ?

— Faceţi ce vreţi.

Zvonul se şi răspîndise în închisoare, provocînd o fierbere de neînchipuit. Se vorbea de revoltă, de insurecţie. Abatele, care cîştigase dintr-o dată un nou prestigiu şi vorbea de la egal la egal cu un director care devenise curtenitor şi supus, discuta despre asta cu el. Ar fi periculos să lase să plece pe drumuri, spre Belgia, o mulţime de oameni epuizaţi, pe jumătate morţi, dintre care cei mai mulţi nu-şi vor mai revedea patria. Trebuia să organizeze trenuri, să profite de convoaiele care se duceau în Belgia să caute restul materialului german.

În acel moment, semnarea armistiţiului consolidă şi mai mult poziţia abatelui. Prizonierii politici trebuiau să fie eliberaţi cu toţii. Abatele se însărcina să-i facă pe compatrioţii săi să aibă răbdare. Fură organizate trei plecări. Abatele plecă ultimul, cu ultimul tren — într-un fel ca un căpitan de navă —, cu prietenul sau Decraemer, aflat la capătul puterilor.

Fu o călătorie îngrozitoare, nemaipomenit de înceată, în vagoane înţesate de oameni, atît de încărcate încît se vedeau la uşi şi chiar pe acoperişuri ciorchini de oameni. Cîntau, urlau, gemeau. Era un extraordinar amestec de suferinţă, mizerie şi entuziasm. O exaltare nebună irosea ultimele forţe ale acestor muribunzi. Pentru mulţi, această odisee finală avea să rămînă în amintire ca un coşmar grotesc.

La Louvain se împotmoliră. Nu mai aveau tren. Trebuiau să aştepte mai multe zile. Abatele şi Decraemer, care nu mai mergea, pe care trebuia să-l sprijine şi să-l tragă ca pe un muribund, putură să locuiască la un profesor de drept, unde avură parte de o caldă ospitalitate. Abatele îl îngriji pe Decraemer, care îi datoră încă o dată viaţa. Îl menaja, îi fixa raţii, alegea o alimentaţie uşoară

pentru organismul lui șubrezit, incapabil să susțină această luptă care este nutriția.

Între timp, căuta un mijloc pentru a pleca. Află că un convoi de camioane încărcate cu bolnavi și răniți pleca spre Franța. Se gîndi la prietenul lui, ceru un loc pentru el... Se despărțiră cu emoție.

După trei zile fu organizat în sfîrșit un tren pentru Ostende și Franța. Împreună cu tovarășii săi, abatele părăsi Louvainul.

La Ostende găsiră din nou camioane, care îi transportară. Coborîră spre Dunkerque. Dar la frontieră, la declarația lor că erau prizonieri ce se întorceau din Germania, abatele și camarazii săi fură arestați și supuși la un interogatoriu umilitor. Erau luați drept spioni care intrau în Franța sub o identitate falsă.

Cu o escortă zdravănă, fură îmbarcați în gara Ghyvelde, avînd destinația Dunkerque. Soldații francezi care îi păzeau vorbeau de lagărul unde îi duceau, unde aveau să suporte o carantină morală și fizică, să fie chestionați, controlați, supuși la toate precauțiile, injecțiile, vizitele medicale imaginabile. Se găseau fel de fel de oameni în acest lagăr. Descumpănit, dezgustat, abatele se revolta și se umplea de indignare. Aceasta era deci glorioasa întoarcere, primirea făcută de patria mumă !

La gara din Dunkerque coborîră, traversară orașul ca o turmă, prăpădiți, rușinați de ei înșiși, sub privirile mulțimii. Brusc, la colțul unei străzi, abatele se repezi sub bolta unei porți cu două canaturi și-i lăsă să treacă pe ceilalți. Era liber.

Ceru bani și o sutană la colegiul din Dunkerque. Și în două zile ajunse la Herlem, unde o găsi pe mama sa, bătrîna Berthe, nebună de bucurie și de durere, cu micul Pierre. Întoarcerea fiului era pentru ea un miracol.

Îi povesti despre arestarea Lisei, care se afla în continuare la închisoarea din Roubaix, cu micuța Jeannette, copilul lui Fannie.

Pivniţele primăriei din Roubaix erau pline. Îngrămădiseră oamenii în celule, unii peste alţii. Un tribunal militar, compus dintr-un ofiţer francez, un englez şi un belgian, îi judeca fără întrerupere pe toţi aceia şi pe toate acelea pe care le bănuiau de înţelegere cu inamicul.

Se găseau aici femei de moravuri uşoare, traficanţi de aur, delatori, muncitori care lucraseră pentru germani, patroni care le puseseră acestora la dispoziţie localurile lor. Şi de asemenea toţi nevinovaţii care ispăşeau ura unui invidios, a unui vecin pizmaş. Un val de scrisori anonime se revărsa, inunda în fiecare zi birourile ofiţerilor. Moda răzbunării era comodă şi discretă. Din sudul Franţei, din Paris, din Lyon, din Evian soseau scrisori, denunţuri, calomnii. Evacuaţii se răzbunau de la distanţă. Te simţeai scîrbit, dezgustat de victorie, văzînd aceste pivniţe, această mulţime de oameni cumsecade laolaltă cu canaliile, rezultat al laşităţii şi răutăţii umane.

În două zile, mulţumită fratelui ei, Lise fu admisă să compară în faţa tribunalului, recunoscută ca nevinovată şi eliberată.

O întrebare ce voia să facă cu acel copil de german pe care îl avea cu ea. Mari aziluri, case speciale, se deschideau în Belgia, acceptau să se ocupe de aceşti copii blestemaţi. Dar Lise voia să o înfieze pe Jeannette.

În timp ce ea se întorcea la Herlem, abatele o ducea la Lille, într-o mănăstire, pe Judith Lacombe, a cărei punere în libertate o obţinuse de asemenea. Aceasta nu se mai putea întoarce la Herlem. Ar fi fost linşată. Căci suporta povara greşelilor tuturor celorlalţi. Toţi cei care îi erau obligaţi, pe care îi servise în timpul războiului, pe care îi ajutase cu influenţa ei pe lîngă autorităţile germane, se întorceau acum împotriva ei, de parcă i-ar fi purtat pică. Moş Lacombe o renegă. Sora ei, Estelle, al cărei soţ, Louis Babet, se întorsese de pe front, avea motive serioase să nu dorească întoarcerea Judithei. S-o vadă la mănăstire era un soi de reparaţie pentru onoarea familiei Lacombe. Ca multe altele, şi ea avea să găsească în religie un refugiu.

Pentru că în acea perioadă o mulțime de femei invadau mănăstirile regiunii. Unele erau sincere, disperate de plecarea sau de moartea vreunui soldat german pe care îl iubiseră, altele fugeau pur și simplu de judecată, preocupate să evite îngrozitoarea „înregistrare" pe care le-o pregătea brigada de moravuri.

La Herlem, familia Sennevilliers găsise odihna și singurătatea, o pace necesară, uitarea oamenilor, de care erau scîrbiți. Treptat, satul se întorcea la viața obișnuită. Lacombe era propus pentru Legiunea de onoare. Humfel și el, care erau însărcinați cu refacerea șeptelului în ținuturile invadate, urmau să plece în Argentina și-și promiteau negocieri fructuoase. Marellis, declarat mort la Ministerul de Finanțe, se văzuse șters de pe tabel, trecea prin toate chinurile de pe lume pentru a dovedi că este viu și să fie reintegrat, și se izbea de rezistența tuturor acelora pe care și-i făcuse dușmani în timpul războiului. Între timp, primise, cu patru ani întîrziere, ordinul de plecare pe care-l așteptase zadarnic în octombrie 1914.

În ce-l privește pe Brook, paznic de plantații interimar, sfîrșise tragic. Acest mic tiran al satului, prea bătrîn și prea puțin instruit ca să rămînă în post, fusese obligat să se întoarcă la viața civilă odată cu sosirea primilor demobilizați. Brook nu se putuse consola de pierderea puterii sale, a chipiului și insignei profesionale, a autorității. Se spînzură în grajd, preferînd să nu supraviețuiască gloriei sale defuncte. Orice suflet își creează un ideal, o ambiție la propria lui scară de valori.

Cariera Sennevilliers era moartă. Mult timp de acum înainte nu va mai fi exploatată. Poate mai tîrziu, micul Pierre va reîncepe activitatea aici. Pînă atunci, nu mai era decît un loc de promenadă pentru îndrăgostiți și pentru amatorii de carași și crapi.

Cele două Sennevilliers trăiau în vechea lor casă de la Cuptoarele de var.

Adusă acasă de soțul ei, Emilie Hennedyck venise să-și ascundă rușinea și nefericirea alături de ei. Iubindu-i pe

copiii lui Fannie, abatele își manifesta instinctul de paternitate pe care nu avea dreptul să și-l satisfacă, și care este mai mult o nevoie a inimii decît a trupului. Își reluase de asemenea scumpele lui traduceri din latină.

În rest, nici o schimbare. Fermele își reluau viața în ritmul anotimpurilor. Săteanul trăise, mîncase, vînduse, abia dacă suferise, ca toți cei ce sînt aproape de pămînt. Bonurile de rechiziție începeau să se schimbe pe bancnote. Vor fi astfel plătiți patru ani de recolte. Și marasmul dinainte de 1914 făcuse loc unei nevoi de activitate, unei formidabile cereri de cereale. Pentru cultivatori se deschidea era cîștigurilor ușoare. Și bătrînul baron des Parges, proprietar de pămînt, devenise de cinci ori mai bogat ca înainte de război, după această uimitoare și automată evaluare a pămîntului, de care proprietarul se bucura fără să fi făcut nimic.

IV

Jacqueline și Camille Laubigier continuau să se afle la doamna Andive. Imediat după eliberare, ei trimiseseră la Roubaix o carte poștală magnifică, pe care se vedeau, ciudată echipă, Foch și Lloyd Georges, Clemenceau și Wilson, cu o Libertate luminînd lumea și vestind cu tărie că dreptul și libertatea triumfaseră.

Félicie le răspunse.

Alain se ocupa cu vînzarea cartofilor și începuse să cîștige ceva bani. În Nordul devastat se relua activitatea. Curînd se vor revedea, Jacqueline și Camille își făceau planuri de plecare.

Doamna Andive nu spunea nimic. Era o femeie bătrînă. Nu-l iubea prea mult pe Camille, care o tulbura în micile ei manii. Dar se atașase de Jacqueline. Ea trăia singură de mult timp, Jacqueline îi împrăștiase plictisul, vidul unei existențe fără lumină. La plecarea ei, singurătatea ar începe iar.

Jacqueline aşteptă cîteva luni, copiii nu erau trimişi prea uşor înapoi în Nordul aflat încă în ruină. Demersurile erau dificile, Jacqueline le înfăptui cu răbdare.

Doamna Andive se întrista. Avea un proiect de care nu îndrăznea să vorbească. În cele din urmă se hotărî şi o întrebă pe Jacqueline.

— Nu ţi-ar plăcea să rămîi cu mine aici, la Belleville ? Te-aş da la şcoală, ai fi fiica mea. Şi am cîteva lucruşoare care vor fi ale tale mai tîrziu.

Nu ştia cum trebuie vorbit copiilor.

Jacqueline nu consimţi. Îi scrisese Alain, care voia să vadă mai repede familia reîntregită, reînviată.

Pentru plecare era necesară autorizaţia municipalităţii, Jacqueline o ceruse. Fu chemată, i se declară că părinţii ei o refuzau, că nu aveau mijloacele necesare pentru a se ocupa de ea. Consternată, Jacqueline nu vru să admită asta, protestă, se luptă.

Îşi dădură seama abia peste cîteva zile că era vorba de alţi Laubigier, care locuiau în Belleville pe Sena şi nu pe Saône.

Se întoarseră amîndoi, făcură o lungă călătorie pînă la Paris, pe urmă de-a curmezişul provinciei Ile-de-France şi a frontului, contemplară cu spaimă un peisaj vulcanic şi sălbatic, înţelenit, acoperit cu o vegetaţie de stepă care îi masca goliciunea, ravagiile, suprafaţa răscolită şi înspăimîntătoare. Urmă apoi Lille, Nordul invadat, cu cîmpurile sale de sfeclă, de in verde, de grîu şi cartofi, şi în sfîrşit Roubaix, oraş negru pe care îl traversară pe poduri în ruină, pe rambleuri prăbuşite, pe schele provizorii, pe stive de saci de ciment îngrămădite în grabă şi stropite cu apă. Pasarela gării fusese retezată, holul rămăsese fără ferestre şi totul se deteriorase.

Ieşiră din gară şi coborîră spre Epeule.

Micul Camille nu mai recunoştea oraşul. Acesta i se părea imens şi în acelaşi timp îngrămădit, murdar, întunecat, afumat. Ochii lui se dezobişnuiseră de toate acestea. O astfel de urîţenie, în apăsarea şi emoţia întoarcerii,

îi deprima pe amîndoi. Oamenii erau slabi, păreau niște schelete ambulante. Mirosul de petrol, de îngrășăminte din gunoaie, de funingine, suflul fetid al uzinei, izul de lînă nespălată și de vopsele chimice pe care le exalau gurile canalelor îi îngrețoșa. Băiatul observa toate astea pentru prima oară, ca și întunericul intrărilor din hale, lungile coridoare întortocheate, tocmai bune pentru atacuri banditești, meschinăria sordidă a acestor aglomerații unde vegetează de generații o umanitate aservită. Deasupra, la capătul unei străzi, donjon negru pe fondul luminos al unui cer de un frumos verde pal, un coș de uzină fumega, aidoma unei torțe stinse.

Îl întîlniră pe Alain cocoțat pe o mașină cu cartofi, la colțul străzii Watt.

Seara, la familia Laubigier fu sărbătoare. Invitaseră și vecini, pe Flavie și copiii ei, pe mama Duydt cu cei doi copii mai mici. Acum ea trăia singură. Cei doi fii mai mari erau morți, Léonie plecase cu trenul femeilor spre Bruxelles. Și taica Duydt, bătrînul avar turbat, își strînsese toți banii și o șterse imediat după sosirea englezilor, lăsînd o femeie uzată și doi copii care nu fuseseră niciodată pentru el decît niște unelte. Resemnată, mama nu se plîngea, accepta cu docilitate încercarea ; în mijlocul dezastrului ei, vorbea numai de unicul lucru care o copleșise, Etienne al ei care era mort, și Zidore al ei care era atît de bun și despre care evoca amintiri din copilărie, destinul fatal și sfîrșitul tragic la *Puricărie*. În mod ciudat, din cei doi tocmai ucigașul ocupa în inima bătrînei femei primul loc, un colț de tandrețe în plus.

Băiatul mai mare al Flaviei era de asemenea mort, ucis pe front. Primise o carte poștală de la prietenul acestuia, la opt zile după eliberare. Îi fusese smuls capul de un obuz. Băiatul se afla la optzeci de metri nord-vest de pădurea 19, sectorul Outhulst, în Belgia. François, fratele lui, se dusese împreună cu Alain să-i caute trupul. Un pelerinaj dureros, prin pădurea din Outhulst, un peisaj halucinant, presărat cu trunchiuri moarte, descojite, și ciopîrțite ca niște oseminte, prin codrul răscolit, vălurit ca o imensă întindere de dune, invadat de iazuri perfide,

de vărsări de ape stătute și trădătoare, tăiat de o rețea de netrecut de sîrmă ghimpată și de mărăcini, traversat de tranșee surpate devenite acum albii de torente. Ici și colo, o masă enormă și îndesată, un tanc împestrițat, pierzînd, ca pe un sînge întunecat, scurgeri de rugină și arătînd încă răni larg deschise, găuri mari în carcasa lui de tablă, semnele obuzelor care-l uciseseră, mitraliere, grămezi de fierărie în adăposturile de saci, de beton sau de lemn, paturi de pușcă, căști și oase de cai în argilă. Aveau impresia că merg pe pămîntul unei imense necropole. Cît vedeau cu ochii, un haos pustiu, unde vîntul liber, venit dinspre mare, apleca ierburile șuierătoare. Ici și colo, grupuri de annamiți [1], ființe neliniștitoare care, aplecate, se îndeletniceau cu te miri ce. Se știa că trebuie să te păzești de ei, că puteau foarte bine să te atace și să te omoare, ca să te prade.

Căutară două zile mormîntul, fără să-l găsească. Dispăruse pînă și pădurea. Trebuiră să se întoarcă mai tîrziu, cu hărți. Și găsiră trei morți în aceeași groapă. Pe fratele lui François îl recunoscură după aceea că-i lipsea capul.

François îi aduse mamei lui un carnet găsit la mort. Dar trebuiră să-l ardă, pentru că păstrase mirosul înspăimîntător al acestui cadavru, la care rămăsese atît de mult timp.

Avură totuși cîteva amintiri de la mort, oamenii la care se ducea în permisie îi scriseră Flaviei pentru a-și exprima părerea de rău. Era un băiat bun, îi ajuta, le făcea unt, îngrijea iepurii. Ei îi trimiseră hîrtiile care rămăseseră la ei. Și cu ajutorul acestor frînturi smulse neantului, Flavie reconstitui viața fiului ei din acești patru ani, îl reînvie. Îl revăzu, sfîrși prin a ști totul despre el. Și acest soi de supraviețuire, de existență neștiută în care pătrundea, pe care o cunoștea treptat, îi dădea impresia că fiul ei continua, măcar pentru un timp, să trăiască. El nu va fi mort cîtă vreme va mai putea să afle cîte ceva despre el.

---

[1] Locuitori ai centrului Peninsulei Indochineze, teritoriu aflat în perioada primului război mondial în posesia Franței, actualmente făcînd parte din Vietnam. (N.t).

În fiecare seară, la familia Laubigier nu se vorbea decît despre asta : morții, războiul... Ca aproape toți, aveau și ei o imensă decepție. Simțeau că suferiseră degeaba.

— Ne-a mers rău, spunea Flavie, am rezistat, n-am vrut să ne ținem cu nemții, ne-a fost foame. Și de ce ? Cred că de fapt am fost proști. Le văd pe celelalte femei, ele și-au păstrat fiii lîngă ele. De n-ar fi fost Alain, François ar fi murit poate la Prémesques. Micuții lor au avut carne și pîine, sînt grași, au obrajii roșii. Ai mei n-au avut ce mînca, sînt bolnavi și slabi.

— Eu a trebuit să-i trimit departe de mine, spuse Félicie, și să sufăr și mai mult.

— Se spunea, reluă Flavie, că după război, vor plăti cele care s-au ținut cu nemții, iar pe cei care au făcut trafic și au cîștigat bani o să-i coste scump. Ca să ne luăm revanșa. În total au fost sparte cîteva geamuri, le-au tras puțin de păr pe una sau pe alta, și s-a terminat : ele rămîn cu banii, cu sănătatea, sau cu copiii lor teferi și voinici, pe care i-au hrănit germanii și cărora nu le-a fost foame.

— Și soții ! Ai fi crezut că se vor întîmpla tot felul de lucruri... Ne era teamă dinainte... Ce aveau să facă cutare sau cutare cînd au să afle că nevestele lor au alergat după nemți, or să le jupoaie, or să le mănînce de vii... Aiurea !... L-am văzut întorcîndu-se pe bărbatul Clarei Broeckx. I s-a spus : „Nevasta a făcut toate poftele ofițerilor, e o tîrîtură". Da, dar el s-a întors acasă, a găsit o mobilă frumoasă furată din castele, sertarele pline cu bani, chipuri zîmbitoare, o viață ușoară. Și n-a zis nimic. Ba a fost chiar foarte mulțumit

— Și Decooster, măcelarul ? A vîndut carne de ciine, a făcut trafic cu nemții, și-a lăsat nevasta să chefuiască cu ofițerii. Acum puțin îi pasă, nu coboară din automobil.

— Am suferit degeaba, spuse din nou Flavie. Nu știu de ce am rămas cinstită.

Alain și François rîdeau. Tinerii uită repede nenorocirea. Ei nu păstrau amărăciunea suferințelor îndurate. Și

viitorul, în faţa lor, li se părea nesfîrşit. Erau la vîrsta la care eşti încă risipitor cu timpul, cînd patru ani nu contează.

Singur, dintre toţi, Alain nu regreta că trecuse prin război. Încercarea care îl doboară pe unul, îl oţeleşte pe altul. Războiul îi furnizase experienţa oamenilor şi a vieţii, pe care altfel n-ar fi cîştigat-o niciodată. Îl luminase în legătură cu el însuşi, îi arătase spre ce fericire trebuia să tindă : o viaţă liberă, largă şi activă, această independenţă din care gustase şi de care nu se mai putea lipsi, o meserie sănătoasă, în jurul lui fiinţe cărora să li se devoteze, iată cum va putea gusta bucuria de a trăi. Părăsise topitoria, munca neagră în praf şi cărbune. Doamna Sancey îi avansase nişte bani, cu care să cumpere o cotigă şi cîţiva saci cu cartofi din Belgia. Şi Alain se improvizase negustor ambulant. Avea acum un mic camion, cu un catîr reformat, cumpărat de la armata engleză, mai purtînd încă pe şale iniţialele marcate cu fierul roşu. Mergea pe la fermele belgiene, aducea unt, ouă şi cartofi, pe care le vindea cu ridicata. Afacerile prosperau. Şi în trei luni avea să o ia în căsătorie pe Juliette.

Optimist, spunea :

— Aş ! O să ne refacem ! O să fim cu toţii fericiţi ! Nu-i aşa, Camille ?

Şi îl bătea pe mînă pe frăţiorul lui.

Micul Camille asculta şi nu vorbea. Era obosit în urma călătoriei şi întrucîtva trist, în ciuda bucuriei de a-şi revedea casa. În adîncul lui simţea că ceva îi lipsise. De luni întregi, aştepta întoarcerea cu o asemenea intensitate, cu o asemenea dorinţă de a-şi regăsi mama, că aproape se speria uneori de bucuria pe care o va avea. Acum se simţea puţin dezamăgit, puţin trist... Nu era atît de fericit, pe cît crezuse, pe cît sperase. În timpul exodului suferise, nu găsise la Belleville-sur-Saône mîngîierile, răsfăţul, alintările mamei. Doamna Andive era destul de rece. Inima lui Camille se călise. Devenise un mic bărbat. Se terminase cu genunchii mamei, cu răsfăţul, cu pupăturile. Şi asta îi lăsa,

în mijlocul întregii bucurii, puțină amărăciune, de parcă ar fi înțeles, în ciuda spuselor fratelui său mai mare Alain, că fericirea pierdută n-o mai regăsești niciodată.

V

De peste tot, Annie auzea vorbindu-se despre afacerea David.

De o săptămînă ziarele erau pline de ea. Începuseră după cum se obișnuiește, cu rubrici prudente. „Se zvonește că..." Cu inițialele care nu dezvăluiau nimic. Pe urmă zvonul prinse consistență. Trafic, înțelegere cu inamicul, comerț cu armata de ocupație. Mai mulți industriași depuseseră plîngeri. Procuratura îl inculpase și-l încarcerase pe David.

Acesta fusese arestat acasă la el, într-o dimineață. Încercase să-și tragă un glonte în cap. Îl dezarmaseră la timp, îl duseseră la Lille în mașină, unde fu întîmpinat, la sosire, de o mulțime furioasă care zicea că vrea să-l linșeze. La Roubaix, mulțimea îi asediase întreaga zi locuința. Voiau să-i dea foc. Albertine Mailly, amanta lui David, vînduse în trei zile întreg mobilierul, pînzele, obiectele de artă și tapiseriile, încărcate în mașini în plină noapte. Fugise în Belgia. Un anticar din Lille, se pretindea, îi vărsase o sută șaptezeci și cinci de mii de franci și cîștiga încă pe atît la tranzacție.

În familia Mouraud, ca în întregul Epeule, nu se vorbea decît de acest eveniment. În fond, oamenii erau mulțumiți. David era într-adevăr prea bogat. Asta șoca. Invidia dușmănoasă a oamenilor era satisfăcută. Se invoca o oarecare justiție providențială. N-avea decît să fi fost nefericit ca toți ceilalți în timpul războiului, acum nu i s-ar fi întîmplat asta.

Annie citea ziarele cu neliniște. Nu înțelegea mare lucru din acuzații. Vedea numai ridicîndu-se un formidabil val de ură împotriva lui David, de parcă asupra lui s-ar fi revărsat toată răspunderea, de parcă el ar fi fost

ales să ispășească greșeala tuturor. Trebuiseră să-l apere de mulțime, să-i facă un zid din jandarmi, cînd sosise la Palat. O piatră îl rănise la frunte. Asta o făcea pe Annie să sufere. Îl vedea atît de bun, atît de uman sub greoaia lui aparență brutală, înconjurat de inamici, de oameni furioși, obligat să se adăpostească, să se ascundă, să fugă. Ar fi vrut să-l vadă, să fie acolo, să-i strige de departe curaj, să-i spună că măcar cineva rămîne lîngă el. Ar fi dat totul pentru asta. O voia, o dorea cu o patimă în care intra mai mult decît o simplă milă.

Cosea acum cu ziua la burghezele bogate din oraș — pentru că se pricepea la lenjeria fină. Într-o sîmbătă, cînd avea mai puțin de lucru, luă tramvaiul Mongy spre Lille. Știa că David va fi interogat în după-amiaza aceea.

* * *

Aproape în fiecare zi David era chemat în fața Judecătorului de instrucție Thavard. Se afla la „deținuții în prevenție" în vechea închisoare a Palatului de Justiție, pentru că în acea perioadă nu erau duși la Loos decît condamnații.

Erau vreo cincisprezece care așteptau în curte înainte de a trece prin instrucție sau prin fața tribunalului corecțional. La lumina zilei, marele patrulater pavat cu piatră cenușie, încadrat de clădirile înalte din cărămidă de un cafeniu murdar, cu ferăstruicile înguste zăbrelite cu gratii ruginite, căpăta aspectul dezolant, închis al unei curți de Bastilie. Mergeau cu cătușe la mîini doi cîte doi. Așa se duceau și la vespasiană, doi cîte doi, trebuiau să urineze amîndoi sau să aștepte să sfîrșească cel de-alături... Jandarmii, în uniforme kaki groase, cu gîtul strangulat de gulerul închis, își ștergeau sudoarea din interiorul chipielor.

Plîngerea fusese depusă de Villard și Ingelby. Îl acuzau pe David de înțelegere cu inamicul, de trafic cu produse alimentare, de import de carne, unt și mărfuri prin Olanda, cu ajutorul unor permise de trecere germane, de

vînzare către armata germană de lînă brută și toarsă și de țesături, în sfîrșit, de plăți făcute în aur autorităților militare.

Tinerețea lui David fusese furtunoasă. Îi rămăsese un cazier judiciar încărcat. I se cunoștea îndrăzneala în afaceri, brutalitatea de om hotărît să-și croiască drum trecînd peste orice obstacol. Cumpărarea de uzine în demolare, de războaie de țesut pentru a fi vîndute la kilogram ca obiecte uzate, de fier vechi, tot acest trafic oarecum în afara afacerilor normale și prin care cel îndrăzneț își făurește rapid o avere, noul avînt dat afacerilor lui imediat după război, justificau bănuielile.

Încarcerarea însemna ruina pentru David. Cumpărase la Calais un întreg cîmp de stocuri, de camioane Willeme lăsate de armata americană, de lînă englezească toarsă, de bumbac brut. Toate acestea riscau să putrezească. La Anvers, patru șlepuri cu mii de tone de grîu american, cumpărate „la curs fix", se încălzeau și încolțeau. Un vapor luase foc. Cîteva zile încă, și totul va fi bun de aruncat în mare. Alte zeci de afaceri în desfășurare, opțiuni în curs, adjudecări de metale de recuperat de pe front, dislocarea personalului lui David, luat și solicitat pe sub mînă de către concurență, făceau din această arestare un dezastru. Fără să mai pună la socoteală și enormele urmări morale ale afacerii.

Se vedea cu desăvîrșire singur. Martorii se recuzau. Avocații ezitau. Erau încă la ora patriotismului exaltat și susceptibil. Faptul de a fi pactizat cu inamicul făcea din oricine un ciumat. Cu mare greutate, David găsise un apărător provizoriu.

La Roubaix, locuința lui prădată era goală. Aflase de fuga amantei, dispărută fără ca măcar să-i fi trimis o scrisoare, un cuvînt de încurajare, așa cum șobolanii părăsesc vaporul care se scufundă. Nu se gîndise decît să ia tot ce avea o oarecare valoare, să-și completeze o avere secretă, adunată cu încetul într-un parazitism răbdător de douăzeci de ani. David o cunoștea bine și nu-și făcea nici o iluzie despre ea : să fie părăsit de această femeie că-

reia îi dăduse bogăție și pe care într-un fel o iubise, îi lăsa totuși un gust amar. Învăța să cunoască oamenii din ce în ce mai bine, el, dezamăgitul. Își dădu seama că trebuie să-și completeze în continuare experiența. Era o fugă generală, o debandadă a tuturor acelora pe care-i cunoscuse, ajutase, sprijinise, a tuturor acelora care veniseră să sune și să implore la ușa lui. Acum devenise leprosul pe care-l ocolește toată lumea. „Nu-l cunosc pe acest om..." Strigătul general de renegare îl strivea pe David la fel de mult ca și ruina materială. Și tocmai în aceste ore, o prietenie, un semn de îmbărbătare capătă o valoare imensă...

Mașina închisorii ajunsese în curte. Nu era de făcut decît un traseu de mai puțin de o sută de metri, închisoarea aflîndu-se lîngă Palatul de Justiție. Dar trebuia să se treacă prin stradă, pentru că Palatul era încă în parte astupat de prăbușirea unei galerii sub bombe. Deținuții fură urcați unul după altul în mașină. Aceasta ieși și ajunse la Palat prin strada Închisorilor.

*
* *

Palatul de Justiție se deschide prin două porți spre un fel de intrare mărginită de o balustradă de fier. Pe acest balcon lung, înghesuită în mulțime, Annie aștepta încă de dimineață. Venise pînă aici aproape împotriva voinței ei și fără să știe ce-ar fi putut să facă. Voia numai să-l vadă pe David, să-i arate că nu era părăsit de tot. O făcea instinctiv, fără să-și dea prea bine seama de toată mîngîierea pe care un gest de prietenie, în ceasul acela, putea să o aducă prizonierului. Se supunea unui imbold tainic și irațional.

În jurul ei, oameni, agenți, jandarmi, ziariști, fotografi, avocați, blocați la intrarea în Palat și împinși spre interior, încet, de valul unei mase de curioși care-l așteptau pe David. Scandalul încă proaspăt atîța pornirile populare, avea în ziare un răsunet imens. Băieșandrii se îmbrînceau, bătrîni de la Azilul Contesa, aflat în vecinătate, își fumau pipa și tăifăsuiau. Femei neliniștite, nevestele prizonieri-

lor, tropăiau resemnate, cu un mic pachet în mînă. Veneau aici și multe haimanale, dornice să se familiarizeze cu atmosfera judiciară.

Brusc, în mulțime se produse agitație. Se împingeau spre dreapta și spre strada Închisorilor. Sosea mașina închisorii. Mulțimea alerga spre ea, o escorta. Ca să se poată deschide ușa din spate, trebui ca mulțimea să fie dată la o parte. Fură văzute coborînd una după alta, prinse în lanțuri cîte două, niște ființe cu hainele zdrențuite, cu fețele scofîlcite și palide. Imediat jandarmii le înconjurară, făcîndu-le un zid de apărare și o barieră.

Annie îl văzu pe David îndată ce apăru plecînd capul ca să se coboare scara de fier a mașinii. Îl apărau niște jandarmi. Înainta, palid și nespus de îmbătrînit. Lîngă el, aproape lipit de el, pășea un tip voinic, cu părul zbîrlit, cu barba prost tăiată, avînd aerul unui pungaș sau al unui cerșetor. Umblau amîndoi cu același pas, obligați să se strîngă unul în altul, cu acel mers specific prizonierilor pe care lanțul îi leagă de braț și le împiedică picioarele. Se ținuse la această strictă egalitate a tratamentului. Mai ales aici dreptatea supremă se-nvecina cu nedreptatea.

Urcară împreună scara, anevoie, în strigătele mulțimii.

— La Cayenne ! La moarte trădătorii !

Trecură foarte aproape de Annie. Ea îl privea pe David cu durere. Sorbea din ochi fața aceasta de om claustrat, această față de învins, slabă, galbenă, îmbătrînită, cu pungi sub ochi, uzată de nesomn și neliniște. O îndurera privirea lui, temătoare și neliniștită, de om hărțuit, hăituit, și acea expresie tristă și purificată, expresie nouă și emoționantă pe care o lungă suferință o imprimă trăsăturilor unui om. Oricît de jos ar decădea, un prizonier capătă întotdeauna ceva din această expresie. Și asta inspiră oricui știe s-o citească și s-o înțeleagă un respect involuntar și în același timp un imbold spre milă.

David nu o văzuse. Înainta spre ușa deschisă, era gata să intre în vestibulul Palatului. Ca să treacă, jandarmii îi îndepărtau cu asprime pe oameni. În jurul tristului convoi se adunase un val de curioși, de oameni furioși, de re-

porteri și fotografi mînuind aparate, de femei care voiau să întindă cîte unui prizonier un copil să-l sărute, o bucată de pîine s-o mănînce. Împinsă de mulțime, Annie trebui să se agațe de pervazul unei ferestre de pe fațadă. Și îmbulzită, dusă de masă, strigă din răsputeri spre David, căruia nu-i mai zărea decît capul deasupra celorlalți.

— Domnule David ! Domnule David !

El se întoarse, izbit. N-o văzu decît pe ea, cu brațele ridicate în mijlocul mulțimii. Și fața i se transfigură.

— Annie !

Fără să mai poată fi oprit, se întoarse înapoi. Doi jandarmi îl împingeau în zadar. Îl țineau, voiau să-l silească să intre, înjurau și blestemau :

— Intră odată, fir-ar să fie... Haide !

Dar el îi tîrî după sine, așa cum un urs îi tîrăște pe cîinii care-l mușcă, îi împinse cu dosul mîinii pe agenții din fața lui, intră în mulțime și, tras din urmă, pe jumătate strangulat, sufocat, plîngînd, ajunse la Annie. Totul se petrecea spontan, instinctiv, într-un elan din adîncul ființei lor. Fata se repezi spre el, iar el o sărută în grabă, pe obraji, pe păr, la nimereală, lacom, înfometat, ca și cum ea ar fi fost dintotdeauna a lui.

* * *

Bătălia dintre David și adversarii săi crescu, căpătă proporții neliniștitoare. Se juca acum întregul proces al perioadei de război. Era rîndul lui David să atace. Stării de descurajare pe care o avusese îi urma acum o voință sălbatică de a se apăra, de a-și vinde pielea cît mai scump. Vorbea de cerere reconvențională, se oferea să dovedească nu numai că nu operase niciodată în numele germanilor, dar că fusese solicitat, că anumiți deținători de stocuri îi făcuseră ei înșiși propuneri, deși cunoșteau destinația țesăturilor pe care le cumpăra de la ei. El muncise, traficase, cumpărase și vînduse. Dar toți făcuseră la fel. Trebuia să trăiască. Și cine avea cîte ceva, era prea fericit să facă rost de bani.

Dacă avusese de-a face cu germanii, aceştia nu erau autorităţile germane, ci persoane civile. Tranzacţiile rămăseseră acte de comerţ privat. Dacă importase vite şi unt din Olanda, acestea nu putuseră fi decît folositoare populaţiei. El ajutase la hrănirea ei, în vreme ce alţii contribuiseră să o înfometeze. Acest atac îl viza direct pe Ingelby, care îl simţi, David era probabil la curent cu cumpărăturile de zahăr din raţiile de aprovizionare, pe care Ingelby le făcuse de la cîţiva primari din comunele învecinate cu oraşul Roubaix.

Alţii, ca Wendiével şi Villard, aveau alte motive să se teamă. Văzuseră la ei camioane germane care veniseră să ridice ţesăturile vîndute lui David. Nu puteau, deci, să nu cunoască destinaţia acestora. De ce, atunci, nu protestaseră ? Şi mai ales de ce reînnoiseră ulterior astfel de operaţiuni ?

În plus, Wendiével era acum în conflict cu Comisia pentru Pagube de Război. I se păruse ingenios să treacă pe listele cu pagube de război o parte din piesele ce figurau în inventarul lui din iulie 1914, dar pe care în realitate le vînduse ulterior lui David. O lumină prea puternică asupra acestui subiect ar fi pentru el dintre cele mai periculoase.

Gayet şi doi-trei alţii îşi aminteau începutul războiului. Cîteva luni, uzinele lor funcţionaseră pentru germani. Fusese nevoie de acea insurecţie a maselor refuzînd să fabrice pînzeturi şi raniţe în folosul inamicului, pentru a provoca reacţia la anumiţi oameni bine intenţionaţi, ca Hennedyck, şi să constrîngă într-un fel la rezistenţă unanimitatea lumii industriale a regiunii. Gayet se supusese, îşi închisese ca şi alţii uzinele şi luase drumul închisorii din Gustrow. Dar mulţi îşi aminteau de atitudinea lui de la început. În adunarea industriaşilor, el apărase teza muncii pentru inamic, tocmai el care era unul dintre cei mai puternici fabricanţi din ţinut şi ar fi trebuit să dea exemplu, şi nu să urmeze pilda altuia. Incidentul, invocat din întîmplare de David în timpul procesului, putea să se transforme foarte bine într-un scandal. Lucru cu atît mai periculos cu cît Gayet, muşcat de cîtva timp de morbul po-

litic, tocmai candidase pentru apropiatele alegeri în Senat și avea toate șansele să fie ales. Și Hennedyck, omul rezistenței, cel al cărui discurs brutal, plin de credință și curaj atrăsese unanimitatea voturilor, tocmai fusese citat ca martor al apărării în procesul lui David.

Începuseră să-și repete pe șoptite cuvintele lui David :

— Dacă mă voi duce la închisoare, îi voi avea pe cîțiva dintre domnii aceștia să-mi care valizele...

Gayet predica blîndețea și calmul. Să se uite totul, să pornească cu toții, frățește, la muncă, să se ierte slăbiciunile... Interesul țării cerea înțelegerea...

Ingelby își retrase plîngerea. În ziare „inculpatul David" deveni „Domnul Barthélémy David". Procuratura își continua acțiunea. Dar instrucția nu se mai sfîrșea și patimile se răceau : timpul își arunca umbra... Existase speranța că acțiunea va fi tranșată la ședința din octombrie. Numai că trebuia să fie convocați ofițeri germani, să se primească depozițiile acestora, să se examineze contabilitățile. Toate astea cereau timp.

Acum David avea trei avocați din Paris, veniți să-și dispute cauza cu confrații lor din Lille. Pentru că devenea un caz important, cauza de succes, procesul monstru. Se vorbea de șaizeci de martori. Erau citați toți industriașii din Nord. Răsunetul va fi enorm. Nu era nici un tînăr avocat stagiar care să nu viseze să fie ales ca secretar în afacere de către unul din marii patroni însărcinați să-l apere pe David. Palatul era plin de ei. Să-și vadă numele citat în cazul David, ce lansare pentru un tînăr ! Și combinațiile, demersurile, loviturile sub centură își urmau cursul.

În cele din urmă afacerea fu transmisă parchetului și fixată pentru audiența din iunie 1920.

VI

Întors din Germania, Decraemer petrecuse cîteva luni de izolare și odihnă, încercînd să recîștige un echilibru fizic groaznic de compromis.

Era îngrijit, anturat, vegheat. Soția sa, Adrienne, se înspăimîntase de slăbiciunea lui, da marea lui detașare, de extraordinarul misticism la care ajunsese și care-l făcea să trăiască parcă în afara realului. Simțea că nevasta nu-l mai înțelege, că nu-l mai poate urma. Și vedea aici o sarcină grea, o misiune înaltă : să-i ridice, odată cu el, pe soția și pe fiul lui, să le facă accesibile splendoarea și pacea în care trăia acum.

Spre primăvara lui 1919, își recuperase îndeajuns forțele pentru a se întoarce la birou și a-și relua cu prudență și menajamente afacerile.

Uzina lui arsese în întregime. Fusese un incendiu voit, mărturisit public. Asigurările, pe bună dreptate, refuzau să plătească despăgubiri. Și toți ceilalți industriași, concurenții lui Decraemer, își începuseră campania, se reechipau cu febrilitate. Una sau două uzine intraseră în funcțiune. Altele aveau să înceapă curînd să lucreze. Era mai mult decît timpul să se arunce în luptă. Handicapul avea să fie și așa greu de depășit.

Daniel Decraemer se apucă din nou de lucru, cu pasiune.

De la înălțimea idealismului său, căzu astfel în mijlocul unei goane după cîștig. Resimți un soi de stupoare. Văzu o lume de înfometați precipitîndu-se să agonisească bani, mărfuri, materiale, să apuce, să sfîrtece, să înghită. Îl văzu pe cutare mic fabricant, care avea înainte de război zece biete războaie de țesut vetuste, cerînd șaizeci, luînd o sută, deschizînd o uzină mare. Îl văzu pe posesorul unei vechi droage 1899, cu motor în spate, cu transmisie prin lanț, primind o jumătate de duzină de De Dion de 18 cai putere. O trăsură cu un cal, o gloabă costelivă, se preschimba în două sau trei camioane Packard de cinci tone, alese din stocurile americane. Un nou miracol al înmulțirii pîinilor ! Vechi mărfuri demodate, de nevîndut, groaznice stambe decolorate, hidoase, în mod providențial „rechiziționate" de către germani, erau rambursate la prețul cel mai mare, la coeficientul de cost nou al vieții. Mărfuri ascunse, vîndute în secret, pretindeau a le fi fost luate de

inamic. Doi martori, constatarea unui aprod, care vedea totul în roz în afacere, şi festa era jucată. Curgea un val de aur. Germania va plăti. Se putea reclama, aduna, te puteai azvîrli în goana după cîştig. Şi vechile fabrici erau înlocuite cu uzine splendide, burguri feudale în întregime noi — pe care le vor rade cincisprezece ani mai tîrziu. De-a lungul marelui bulevard se înălţau castelele noilor bogătaşi. Mîine Roubaix-ul va fi unit cu Lille. Alergau să jefuiască la Calais stocurile americane, să aleagă, să ridice războaie de ţesut, saci, motoare şi automobile, ciment şi olărie, pietre, cherestea şi metale. Semnau un bon şi asta era deajuns. Un fel de şterpeleală generală şi ştergerea tuturor păcatelor. Să muncească, să muncească, să producă pentru a înlocui ceea ce a fost distrus, să producă pentru a forţa lumea să consume, să se îndoape, să crape de indigestie zece ani mai tîrziu.

Oamenii se întorceau de la Paris, hoţomani plecaţi la război ca amatori, şi care s-au învîrtit repede să rămînă în spatele frontului, graţie proptelelor şi combinaţiilor, făcînd apoi avere din fabricarea obuzelor, cimentului, betonului, a drumurilor sau a veşmintelor. Soseau acum bogaţi, trăgînd în urma lor, ca proconsulii, automobile, tractoare, materiale, cai, lînă şi războaie de ţesut. Se instalau unul ca antreprenor, altul ca filator, altul ca metalurgist, Aveau prietenia ministerelor şi respectul băncilor. Şi poftele lor erau fără limite, ca şi cele ale celorlalţi, ale celor care rămăseseră pe loc. Faptul că suferiseră, că fuseseră invadaţi trebuia să se plătească scump, asta dădea toate drepturile. Se neliniştea pentru Tratatul de la Versailles, care era în curs de încheiere, ar fi vrut să fie consultaţi în legătură cu el. Visau la cărbunele din Sarre, la indemnizaţii fabuloase, la o Germanie dezmembrată, cum avea să fie dezmembrată Austria, şi ale cărei resturi să şi le împartă — la un fluviu de aur venit de dincolo de Rin care să-i îmbogăţească pentru totdeauna.

În mijlocul acestei bătălii, a acestui iureş, Decraemer simţea că va fi zdrobit dacă nu se va apăra ca o fiară sălbatică. De el puţin îi păsa. Cel care a trăit ani întregi în ce-

lulă nu se mai teme de sărăcie. Dar nu era singur. Pentru soția sa, pentru fiul său, avea ambiții. Și apoi, chiar pentru el, nu era deloc sigur că va avea acel minimum care să-i asigure viața materială și libertatea.

Nu trebuia să se bizuie pe nimic. Eroismul nu și-a hrănit niciodată omul. Și sacrificiul lui Decraemer fusese de mult uitat. Cum spun unii : recunoștința nu poate fi veșnică.

Decraemer înțelese că trebuia să se arunce cu trup și suflet în încăierare, să ia, să-și afirme drepturile cu forța, chit că pe urmă avea să discute, dacă nu voia să fie gîtuit. N-avea nici un titlu, nici un bon de rechiziție. Asigurările nu-i vor rambursa nimic. Dacă aștepta să i se facă dreptate, avea să moară cu toată demnitatea de foame. În cazul său administrațiile, leneșe, tărăgănau la nesfîrșit. Se recunoștea că i se datora ceva, că ar fi o nedreptate să nu fie neintegrat în bunurile sale un om care dăduse exemplu de rezistență, în timp ce alții se lăsaseră mulși fără să spună nimic. Dar în ce privește rezultatele palpabile ale acestei bunăvoințe administrative, putea să le aștepte mult și bine.

Decraemer luă martori, dovedi că înainte de război avusese instalată la el forță motrice, alergă după condiționări, după magazinele unde Reconstituirea își avea depozitele, și se servi. Înainte de toate să asigure existența alor săi și abia apoi să reflecteze și să-și adapteze morala și gesturile, iată ce conta. Niciodată acel „mai întîi trăiește" nu fusese mai imperativ,

Se aruncă deci în luptă, se izbi de ceilalți, își luă partea sa de pradă. Era ușor, nu conta cît se plătea. Simțea uneori că ia mai mult decît i s-ar fi cuvenit. Dar ce era să facă ! dacă nu lua el, ar profita alții, ar deveni mai puternici și l-ar zdrobi. „Să nu fii prost", iată ce se spunea în jurul lui, simbolizînd spiritul epocii.

Slujbașii săi îl împingeau spre aceste cuceriri. Veneau să-l vadă funcționari de la Reconstituire care, cu multe perifraze, îi propuneau aranjamente, solicitau cu discreție zeciuiala. Dacă refuza, s-ar fi dus cu siguranță în altă parte, la concurenții lui.

Decraemer se lăsa purtat de curent, făcu precum ceilalți, se consola cu ideea, cu minciuna, că odată uzina în stare de funcționare și situația lui restabilită, își va pune de acord principiile cu conduita. Deocamdată, dacă nu voia să dispară în mijlocul acestei lupte aspre, amoralismul și brutalitatea erau aproape o necesitate.

De altfel, ceilalți în jurul lui urcau, creșteau — și infinit mai repede decît el. Pe lîngă alții, se simțea încă atît de cinstit ! Asta îl liniștea. Uzinele se deschideau, castelele, parcurile mari se întindeau spre suburbie, vechile clădiri din cartierele bogate se modernizau. Se răspîndeau automobilul, luxul, fastul. Luat pe sus, Decraemer urma valul, bîntuit de teama de a nu fi dat la fund, de a nu părea un om slab, un învins, în mijlocul triumfului altora. Și orgoliul, și interesul voiau ca el să fie egalul celorlalți. Nu se împrumută decît celor bogați, asta este adevărat mai ales pentru bănci : ele nu dau avansuri decît celui care nu are nevoie de ele, sau cel puțin care n-are aerul că ar avea nevoie. La toate acestea se adăuga cursa pe care și-o întindea singur, motivele false pe care și le dădea :

— Ai mai mult ca oricare altul dreptul la acest lux, la aceste compensații. Sacrificiul tău le-a plătit dinainte, le-a meritat.

Se poate îndreptăți astfel rambursarea vechilor stocuri la prețul cel mai mare. Cine știe ? Vechiturile acelea ar fi putut foarte bine să revină la modă, și pe urmă dacă totul ar fi ars într-un accident, asigurările ar fi plătit. Așa era și cazul lui. Aceste profituri involuntare compensau pierderile.

Fiecare zi îi aducea lui Decraemer noi probleme, îl punea în fața necesității, pe care o uitase în închisoare, a acelor mii de mici tranzacții cu conștiința care alcătuiesc viața omului de afaceri. Le cunoscuse bine altădată. Le regăsea pe toate : bacșișurile, comisioanele pe sub mînă, prețurile comprimate pînă la ultima centimă cu gîndul ascuns de a recupera la calitate : să iei avansul cînd prețul e mare și să plătești cînd e în scădere... Beneficiul în sine se justifică, dar pînă unde ? Abatele Sennevilliers spunea că fiecare trebuie să-și asigure un nivel de viață rezonabil,

în funcție de situația sa socială. Dar ce înseamnă un nivel de viață rezonabil ? Cînd devine excesiv ? În mod fatal aproape ești împins să iei ce se poate, tot ce poți. Noțiunea de beneficiu legitim se schimbă după meserii, după ani, după circumstanțele exterioare și după om. Un sistem de schimburi bazat pe acest principiu — se gîndea Decraemer, este vicios și amoral. Ar fi fost atît de ușor, atît de plăcut ca fiecare să-și dea toată munca, întregul efort gratuit și să fie sigur, în schimb, că trăiește cinstit. În timp ce în felul ăsta, mereu nesigur de ziua de mîine, chiar dacă are un miliard, omul nu se poate gîndi decît la a lua și a strînge fără încetare, și asta fără să găsească vreodată securitatea, siguranța zilei de mîine. Banul, grija continuă, grijă unică, întruchipează atît de bine liniștea, asigurarea împotriva bătrîneții, foamei, răului, suferinței ființelor dragi, încît ești silit să-l iubești și în cele din urmă să ții la el ca la carne din carnea ta.

Decraemer capitulă. Amînă pe mai tîrziu grijile morale, preocupările pentru o viață elevată și nobilă, în favoarea alor săi și a lui însuși. Să le asigure mai întîi averea și bunăstarea, iată ce conta înainte de toate. Pe urmă va vedea. Nu-și dădea seama că dobîndirea averii putea însemna să se aservească acesteia și să piardă pentru totdeauna posibilitățile de înălțare spirituală.

Astfel angrenajul îl prindea, îl apuca din nou. Cu fiecare zi simțea mai mult dificultatea de a aplica în viața curentă principiile sale pure, și devenea tot mai slab. Simțea cum se pierd în depărtare grijile sale umanitare, solicitudinea pentru muncitori, pentru cei umili ! Interesul patronului și interesul muncitorului sînt opuse. Un sfînt nu poate face nimic în această privință. Prețul face totul. Și prețul se obține reducînd salariul. Se ajunge la această absurditate că patronul cel mai feroce, cel care „comprimă" cel mai mult, va fi cel mai tare, cel mai prosper, cel mai solid, va asigura muncitorilor săi măcar un salariu mizerabil, dar constant, — și îi va servi astfel mai bine decît celălalt... Singur împotriva tuturor, ce putea face Decraemer ? Cînd se va fi ruinat datorită faptelor bune, cînd va

lăsa pe drumuri șapte sau opt sute de muncitori, lumea va fi mai bună ? Nu, nu, era imposibil să aplice aici morala Evangheliei. Însemna să se condamne singur la înfrîngere. Tigrului din junglă nu-i poți predica blîndețea.

În felul acesta spectacolul lumii redeștepta în el scepticismul. În închisoare fusese ușor să creadă, să spere, să clădească proiecte de viață nouă și spiritualizată. Acolo, Decraemer era singur, nu vedea pe nimeni, putea să-și facă cu încetul o imagine transfigurată despre umanitate. Speculațiile filozofului îl fac să-și reprezinte oamenii după el însuși, adică după o excepție. Și se îndepărtează de real. Acum, Decraemer regăsea acest real în mod brutal. Îi vedea pe oamenii cinstiți potopiți de ceilalți, izolați, oprimați, înăbușiți de o masă prea grea pe care nici o plămadă a vieții n-o va face vreodată să crească. Lumea oamenilor trăia în afara oricărei preocupări înalte. Umanitatea creștea, mînca, lupta, se reproducea și murea ca generațiile de arbori ale unei păduri, la întîmplare, ca o hoardă de cîini sălbatici. Nu se deosebeau cu nimic de animale, de plante. Și dacă găsești ici și colo un om bun, un om iubitor de fapte bune și de dreptate, e așa cum uneori găsești un cîine de treabă, un animal credincios, fără rațiune, printre celelalte. Întreaga masă trăiește departe de aceste preocupări de morală și de înălțare a sinelui. Pentru ea nu există decît o singură grijă : banul. Și triumful nedreptății, puterea bogatului îi dau într-un fel dreptate.

Decraemer nu găsea nici un leac pentru toate astea. Pe măsură ce trece timpul, șuvoiul uman curge spre frivolitate. Cu cît cresc plăcerile, facilitățile vieții, cu atît descrește umanitatea. Să mărești dintr-o dată cu 20% salariul muncitorului, oricît poate părea de paradoxal, nu înseamnă a face ceva pentru el, ci mai degrabă a-i dăuna. Decraemer avea dovada sub ochii lui. Operete, reviste, cinema, dans, făceau ravagii peste tot. Consumul de tutun, de alcool, de alimente dăunătoare creștea odată cu divorțurile, crima, nebunia și cu încasările de la Muntele de Pietate. În același pas cu salariile și profiturile, creștea și amoralitatea. Peste tot, goana după plăcere, în clasele

burgheze, ca și în sînul poporului. O desfrînare vicleană urca, stîrnea instinctele josnice, în roman ca și în ziar, în spectacole ca și în publicitate. Și conducătorii, șefii, patronatul, grăbeau această cădere, îndemnau la producerea unei abundențe mediocre, mai degrabă decît a produselor de calitate. Fals lux, mucava, serie mare, articole de reclamă... Se deschidea era ciorapului de mătase artificială. Și era imposibil să reacționezi. Simplul spectacol de pe stradă, la teatru sau în cafenea al unei umanități înghițind fără încetare, sugînd, degustînd, digerînd, absorbită într-o continuă grijă de bucurie egoistă, îl împiedica pe Decraemer să mai spere încă în ea. Spectacolul multor creștini, ai formalismului lor, al egoismului și neomeniei lor îl îndepărta pe Decraemer de creștinism. Totul era atît de ușor cînd Decraemer trăia în lumina abatelui Sennevilliers ! Ah ! dacă ar fi putut fi mereu în preajma lui, în atmosfera lui ! Asemenea oameni îi reabilitau pe semenii lor. Dar cîți dintre aceștia sînt pe lume ?

Astfel, pe nesimțite, Decraemer aluneca, ceda progresiv influenței noului său mediu. Simțea că-i revine gustul pentru lux și și-l permitea. De ce să-și impună un sacrificiu inutil ? Și pe urmă luxul este o necesitate. Trebuie să ai prestanță, să-ți ții rangul. Îți trebuie servitori, oameni care să te elibereze de grijile materiale, care să lase spiritului tău, superior minții lor, timpul pentru a-și exercita prețioasele facultăți. Îți liniștești cu astfel de pretexte conștiința, invoci în mod fals diviziunea muncii... Și impresia penibilă din perioada de început a întoarcerii sale, acel sentiment de rușine pe care-l încerca Decraemer mîncînd lucruri bune în fața servitorilor, fără să le împartă cu ei, rămînînd așezat ca un leneș în timp ce era servit, folosind continuu forța altora pentru a o cruța pe a sa, dispăru repede. Obiceiuri de felul acesta sînt reluate cu ușurință.

Suferea mai ales influența tovarășei sale de viață, Adrienne. Aceasta reîncepea să trăiască cu frenezie, precum o senzuală, o femeie robustă și sanguină, a cărei nevoie de expansiune și de viață îndestulată prea mult timp

reprimată izbucnea acum. După un doliu atît de lung, după o suferință atît de lungă, întregul farmec al existenței o îmbăta, i se urca la cap și o zăpăcea. Se supunea amețelii luxului, toaletelor, bijuteriilor și recepțiilor, a teatrului și a seratelor. Își satisfăcea pasiunea pentru plăceri și petreceri, o foame chinuitoare de bunăstare. Și îl tîra pe soțul ei după ea. Inconștient, Daniel Decraemer se lăsa înduioșat, ceda în fața înlesnirilor, începea să guste plăcerea confortului, a unei mese bune, savoarea unui vin vechi, aroma unui trabuc bun. Începu cu prudență, cu cumpătare, dar se lăsă curînd purtat, în ciuda lui, să caute fără încetare senzația cea mai tare, rafinamentul în bucurie. Obișnuința perfidă îl lua în stăpînire. Ceea ce la început nu era decît plăcere, devenea cu viclenie o necesitate. Trupul, prea mult timp mortificat, își lua revanșa. Și nimic nu îndobitocește mai mult decît excesul de bunăstare materială.

Adrienne nu vedea, nu înțelegea nimic din toate aceste subtilități. Ea îl iubea pe Daniel așa cum putea ea să-l iubească, foarte tandru, foarte senzual. Îl antrena pe această pantă. Iar el se lăsa îmbătat de nurii acelui trup regăsit, recucerit. Avu pornirile arzătoare, freneziile unei renașteri a pasiunii.

Cunoscu de asemenea oboseala, dezgusturile animalului ghiftuit, epuizat, beat de plăcere, recăzut în egoismul său. Cunoscu din nou acele ore cînd, patima odată stinsă, rămînea năuc și cu un gol în creier, pradă dezgustului de sine. La început fu groaznic, precum căderea unui sfînt. Avea crize de remușcări, se biciuia cu insulte, se disprețuia. Nu va mai cădea în greșeală, va ști să impună o disciplină trupului său, își va păzi dragostea de acest germene al distrugerii care este îmbuibarea, satisfacerea poftelor, va domoli bruta, va respecta, în el ca și în tovarășa lui, spiritul... Dar trupul are o memorie. Senzația devine o necesitate, amintirea ei te obsedează. Trupurile iubesc violența, cînd au gustat din ea, așa cum fiarele sălbatice iubesc sîngele. Păcătui din nou, deveni, bucurîndu-se cu toate simțurile, orizonierul plăcerilor sale...

Cînd privea în urmă, cînd se uita la acel Decraemer care fusese, nu-l mai recunoștea. Totuși viața este un bun prețios, un fruct plin de savoare și de suc. Cum putuse el să o renege, să o disprețuiască pînă într-atît ? Cum putuse să creadă că alegînd eternitatea nu va pierde nimic, ci va cîștiga totul ? Pentru că dimpotrivă, pierdea totul ! Ce ne rămîne în afara fericirii pe pămînt ? Numai închipuiri. Regăsea cu spaimă însemnările, carnetul lui de prizonier, meditațiile, gîndurile pe marginea lecturilor.

„Îți mulțumesc, Doamne, că nu m-ai cruțat..." „Alegeți întruna ca să aveți mai degrabă puțin decît mult..."

I se părea că un altul decît el scrisese toate astea. Nu, într-adevăr, nu se mai recunoștea.

Abatele Sennevilliers veni să-l vadă și-i aduse acel testament mistic scris de Decraemer atunci cînd aștepta moartea. Și Decraemer regăsea în paginile acelea o gîndire atît de detașată, de dematerializată, atît de înaltă, că-i venea să se întrebe dacă cel care scrisese fusese în toate mințile, în deplina posesie a facultăților lui.

„Această aventură a fost fericirea vieții mele. Voi aștepta în liniște suferințele, gata să le primesc ca pe o favoare, ca semnul anume al grijii Domnului față de mine... Dacă soția mea știe ca mine să scoată din fructul amar al suferinței prețioasa esență a adevărului, calvarul și moartea mea vor fi pentru ea, ca și pentru mine, o imensă binecuvîntare... Voi muri aici profund fericit..."

„Voi muri aici profund fericit..." Cum de a putut scrie asta, cum a putut atinge asemenea culmi, asemenea înălțimi care acum îl sperie ? Dar era oare o înălțare — sau o slăbiciune, detracarea unui creier lipsit de azot și de fosfor ? Decraemer avusese oare în fața ochilor viziunea limpede a unei lumini supranaturale, sau numai orbirea și amețeala celui închis și bolnav ? Nu se poate totuși accepta ideea ca un măcelar să scoată la tejghea mai multă forță cerebrală decît avea Pascal pe patul său de suferință...

— Dar în cazul ăsta, gîndea Decraemer, ce problemă ! Ce lucru îngrozitor ! Aproape întreaga omenire să trăiască fără să-și cunoască adevărata natură ? Sufletul să fie cu

adevărat prizonier ? Viața noastră materială să-l ucidă ?... El nu va ajunge să se cunoască deplin decît detașîndu-se de trup ? În închisoarea de la Reinbach eram oare nebun ? Sau eram înțelept ? Am avut viziunea adevărului, sau numai pure halucinații, divagațiile unui creier demineralizat ? Nu mai știu, și nu văd cum aș putea afla... Cred că pentru un timp am fost un altul, un alt Decraemer, asta-i. Care era cea mai înaltă expresie a mea ? Cea de ieri ? Cea de azi ? Care se apropia mai mult de înțelepciunea, de idealul spre care trebuie să tind ? Nu voi ști niciodată. Uneori îmi spun că bat cîmpii, că realitatea este aici, în fața mea, concretă, viața de zi cu zi... Și altădată mă tem c-am ucis în mine ceva măreț...

Își aducea aminte cuvintele lui Christos în fața lui Pilat, cuvîntul veșnic al omenirii sfîrșiate de îndoială :

„Ce este adevărul ?"

Da, ce este adevărul ? Cine va răspunde vreodată la această întrebare ?

Și totuși, în această întunecime, un singur lucru rămînea pentru Decraemer sigur, luminos : în celula lui, în acea mizerie fizică, într-o totală renunțare, care mergea pînă la a chema și binecuvînta suferința, pînă la a-și binecuvînta dușmanul, Decraemer fusese fericit... Avusese atunci singurele momente de seninătate din întreaga lui viață. Și fie că voia sau nu, fie că era nebun sau nu, acea epocă din viața lui era întrucîtva pentru el ca un paradis pierdut. Îi înțelegea acum pe călugări, pe trapiști, pe pustnici, și-i invidia. Toată această materie, acești bani, acest lux, acest trup, această bunăstare, aceste uri și invidii meschine, această goană continuă după plăceri și senzații, nu-i vor da niciodată fericirea lui din celulă. Cerul întredeschis se zăvorîse. Perspectiva cea luminoasă se întunecase. Nu mai erau eternitatea, învierea, nu mai era siguranța că va regăsi într-un univers nou, mai frumos, spiritul celor dragi, dispăruți. Pentru el era de parcă micuța Louise, copila lui, ar fi murit a doua oară. Și Decraemer resimțea o amărăciune, avea impresia că niciodată nu se va consola de faptul că urcînd atît de sus, întrevăzînd acea splendoare, o pierduse pentru totdeauna.

VII

Primele luni care urmară întoarcerii sale la Roubaix, Patrice Hennedyck şi le petrecu într-o derută totală. Ura, furia, durerea, ruşinea, se amestecau în sufletul lui şi în mintea lui domnea o confuzie de nedescris. Era absorbit, cufundat în întregime în ideea lui fixă, îşi zgîndărea cu un fel de bucurie crudă rana orgoliului său sîngerînd. Ar fi vrut să fugă, să părăsească Nordul, să caute un refugiu departe, să găsească uitarea în fundul unui ţinut unde să nu-l cunoască nimeni. Lipsa de bani îl lega deocamdată de Roubaix.

Locuia la uzină. Casa i-ar fi fost de nesuportat. Trăia aici ca un mizantrop, ca un adevărat sălbatic, departe de oameni, nutrind faţă de toţi şi faţă de el însuşi o furie turbată, purtînd femeii, făptură blestemată, o pică, un dispreţ şi o ură nemiloase. Îşi bătea joc de el însuşi. Înţelegea tot ce este nesăbuit în această adoraţie pătimaşă a făpturii care îi nimiceşte pe bărbaţi. Atîta curaj, forţă, talent, geniu, cheltuite timp de secole de întreaga lume pentru o fiinţă din materie, din noroi ! Ce nebunie din partea bărbatului, şi ce femeie ar fi putut fi demnă să inspire acest lucru miraculos şi aproape divin, o dragoste pură ?... Strîngea pumnii, plîngea de furie, gîndindu-se la cuvintele pe care putuse să i le spună altădată Emiliei, la pasiunea cu care o adorase, la cultul pe care i-l închinase. Acum, o dispreţuia, o insulta şi o blestema, răzbuna în imprecaţii ruşinea umilinţei sale, această durere, această lovitură de a-l fi văzut preferat pe altul, de a trebui să se îndoiască de el însuşi. Avea în singurătate accese de furie teribilă. Se înspăimînta de tot ce descoperea pămîntesc şi pasional în această dragoste, pe care o crezuse mult timp, odată stinse primele văpăi ale dorinţei, a nu fi decît o tandreţe miloasă faţă de această veşnică bolnavă... Amintiri brutale îl făceau să sară din pat, să geamă de furie şi de durere, să strige, să blesteme. Revedea orele arzătoare, acele momente cînd, strînsă la pieptul lui, ea ceda plăcerii, parcă împotriva voinţei ei, şi cu părere de rău, şi apărîndu-se. Revedea acel freamăt al nărilor, acel suflu uşor gîfîit, acea

tresărire a pleoapelor închise, expresia stranie și neobișnuită care face fața scumpă și iubită necunoscută și nouă, ca pe cea a unei alte ființe, pe care ai descoperi-o abia în acea scurtă clipă... Să-și închipuie că ea se abandonase astfel altuia, că acest bărbat o văzuse astfel, o ținuse astfel, o cunoscuse astfel. Hennedyck se simțea cuprins de amețeală, și-ar fi dat viața ca celălalt să mai fi trăit încă și să poată muri de mîna lui...

Pînă la urmă se hotărî să se ducă s-o vadă pe Emilie. Ea se afla la Herlem, aproape de familia Sennevilliers. Lise se ocupa de ea, o readucea lent spre echilibrul fizic și moral. El o sili să i se destăinuie, să-i spună tot, să-i mărturisească tot, sfîșiat și martirizat. Fiecare mărturisire îi pătrundea în inimă ca o lovitură de sabie. Dar voia să știe tot... Se întoarse pe jumătate nebun.

Își alungă viziunile. Alte amintiri, mai tandre, și poate și mai dureroase, îl bîntuiau. Cîntece ale Emiliei, cuvinte, amintirea zilelor de sărbătoare și de bucurie, o melodie copilărească din timpul tinereții ei și pe care îi plăcea încă să o cînte, cu vocea puțin răgușită și tremurătoare :

Pe ramura ei ciocîrlia
Mai face un mic salt,
Ciocîrlie, ciocîrlie...

O cînta acum singur. Izbucnea în lacrimi.

— Dumnezeule ! Dumnezeule ! cînd te gîndești că toate acele lucruri, acel timp, acea fericire nu se vor mai întoarce, că s-a întîmplat ceva iremediabil ! Se simțea cuprins de o disperare nemăsurată în fața neputinței de a învia, de a reîncepe trecutul, sau măcar de a-l uita, de a șterge din memorie groaznica obsesie. Dar ea se afla în el, nemiloasă, întipărită acolo pentru totdeauna. Nimic nu i-o va smulge, nimic n-o va face să se șteargă.

Nu-i aduceau uitarea nici plăcerea, nici somnul. Începea să-i înțeleagă pe cei care beau sau iau morfină. Își explica dedublările, tulburările de personalitate și și le dorea sieși. Dacă măcar conștiința lui, ca a atîtor altora,

s-ar fi putut scinda, ar fi putut arunca în uitare întreaga parte dureroasă a sufletului, și să înceapă o viață nouă! Pe stradă avea înfățișarea unei epave și nici măcar nu-i era rușine să-și arate suferința.

În jurul lui, Nordul se trezea din nou. Se lucra la repunerea în funcțiune a uzinelor. Orașul clocotea de activitate. La Epeule, oamenii, mulțimea era îngrijorată. La uzinele Hennedyck totul rămînea mort. Cei mai bine informați pretindeau că ele nu se vor mai deschide. Închise, uzinele Hennedyck, care de aproape o sută de ani dădeau pîine întregului Epeule? Erau cu toții consternați, nu le venea să creadă. Țesători bătrîni, muncitoare cumsecade care îl cunoscuseră pe tatăl lui Hennedyck, îl opreau pe Patrice pe stradă:

— Domnule Hennedyck, cînd o să înceapă treaba? Cînd o să „trudim"? Spuneți-ne, domnule Hennedyck.

Se ghicea la toți acești oameni neliniștea, teama că vor rămîne aici, în mahalaua lor, fără muncă. El se simțea puțin emoționat, puțin rușinat. Nu îndrăznea să spună nu. Răspundea:

— Curînd, prieteni, curînd, fiți liniștiți.

Și pleca cu o remușcare surdă.

Visase să ceară să fie dărîmate uzinele, să vîndă terenul și să plece. Acum ezita. Erau unii care găseau, în limbajul lor frust, cuvinte mișcătoare care îi mergeau la inimă: „Domnule Hennedyck, sînt treizeci și cinci de ani de cînd lucrez pentru familie... L-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră și pe bunicul dumneavoastră. Gîndiți-vă puțin, ce durere pentru noi..." Înțelegea că-și trădează datoria de patron! Îi era rușine. Toți acești oameni cumsecade aveau încredere în el. Avea dreptul să-i condamne la mizerie, ca să nu se ocupe în mod egoist decît de el însuși? Și apoi, simțea renăscînd în el dorința surdă de a intra din nou în bătălie, orgoliul, plăcerea luptei. Ceilalți din jurul lui se refăceau. El apărea între ei ca un învins. Acest gînd îl umilea. Hotărî să vadă, să examineze măcar situația, condițiile unei eventuale puneri pe roate.

Fu acaparat imediat. Se părea că spiritul lui era însetat de activitate. Nu mai avea nimic, ca să muncească: Asta îl pasionă cu atît mai mult. Se ştia tare, şi că-i merge mintea. Greutăţile îl stimulau. Cunoştea sursele, locurile de unde să cumpere, unde să găsească ciment, cărămizi, fier, unelte, războaie, maşini.

Îi trebuiau bani. Înainte de război avea o filatură mică la Dunkerque. Înţelese că pentru un timp piaţa firelor va fi perturbată de fluctuaţiile schimbului monetar. Vîndu filatura. Cu banii luaţi, se puse pe lucru. Trebuia să repare cazanele şi maşina, să navlosească coşul crăpat, să reconstruiască atelierele prăbuşite. Hennedyck angajă o echipă de mecanici, care lucrară sub ordinele sale. Găsi argilă pe pămînturile pe care le poseda la Leers, arse cărămizi în aer liber, fără cuptor, după moda de altădată, cum făcuse Vauban pentru fortificaţiile lui. La Tournaisis găsi var şi ciment. Îi lipseau cărbunele şi mijloacele de transport. Trenurile circulau cu o întîrziere de necrezut şi canalul secase. Germanii dinamitaseră ecluzele şi pe fundul albiei rămăsese un fir subţire de apă, unde puştii se duceau să prindă peşti în zăgazuri făcute din cratiţe. Hennedyck se ocupă de găsirea camioanelor. Un anume Villeblanc, fost proprietar de birje pe care le închiria, care avea în 1914 un taxi nenorocit şi avusese norocul de a rămîne în spatele frontului, în serviciile de automobile, în timpul războiului, îi vîndu şase maşini.

Acest om, lucrînd mînă în mînă cu personalul reconstituirii şi lichidării stocurilor americane, îşi făcea o avere bunicică revînzînd cu treizeci de mii de franci şasiurile pe care şi le adjudecase pe şase sute. Deschisese un mare garaj la Lille, şi avea vreo zece taxiuri care îi fuseseră furnizate cu titlul de reparaţii pentru pagubele de război, în locul singurului său taxi de altădată. Hennedyck se duse el însuşi să bată ţinutul minier Lens, Bethune, Mons şi Charleroi. Aduse de acolo huilă. Sub un hangar îşi instală o topitorie. Unul dintre contramaiştrii lui se pricepea la fontă. Făcu cărbunele de lemn necesar, turnă cadre de războaie. Piesele detaşate mai fine îi veneau din Anglia.

Mecanismele Jacquard, Hennedyck le făcu el însuşi, după planurile sale. Pentru că în închisoarea din Germania el imaginase o suveică automată pentru război şi o răsucire specială a cartoanelor pe Jacqard care să le cruţe cusăturile.

Găsi lînă la Anvers şi la Dunkerque şi o aduse cu camioanele. Se înţelese cu Gayet pentru filatură. Provizoriu va pune să se vopsească în afară. Era cuprins acum, ca toată lumea, de febra reconstrucţiei. Şi muncitorii ardeau de nerăbdare să înceapă, îl hărţuiau cu cererile.

Porni din nou lucrul într-o luni dimineaţă. Fu un gest solemn. Se adunase întregul personal. Cazanele erau sub presiune. Cu emoţie, Hennedyck înaintă spre maşina restaurată, deschise admisiunea. Şi în mijlocul strigătelor de entuziasm, maşina, cu un şuierat puternic, se puse din nou în mişcare, puterea ei alergă din nou în întreaga uzină, de-a lungul liniilor, a arborilor, a scripeţilor şi a curelelor, într-un huruit puternic.

Se năpustiră cu toţii spre războaie. „Anclaşau". Şi curînd se înălţă cîntecul năvalnic al uzinei, acel vuiet de metal alcătuit din zgomotul războaielor, din bătaia braţelor de rame, din ritmul precipitat al mecanismelor Jacquard, un vuiet familiar, pe care-l recunoşti îndată, şi pe care nu-l mai auziseră de cinci ani, o chemare la muncă, la munca aspră, atît de des grea, dar pe care o doriseră atît de mult, o regretaseră atît, încît mulţi dintre ei, auzind-o din nou, aveau lacrimi în ochi. Suveica în firele de urzeală, iute, sprintenă, gălăgioasă, ducîndu-se încoace şi încolo ca o torpilă subţire între două pînze orizontale, aceasta era adevărata resurecţie a Roubaix-ului.

Mai mult decît toţi, Hennedyck trăia această bucurie a reconstrucţiei. Îşi dăduse repede seama că munca absoarbe şi distrage, că ea este izvorul miraculos al uitării şi al bucuriei, unicul remediu pentru toate mizeriile morale. Se aruncase în braţele ei, fusese înghiţit, şi tot restul îi apărea mai îndepărtat. O grijă o alungă pe alta. Hennedyck avea întrucîtva impresia că întreaga-i conştiinţă nu era decît un fascicol, o rază subţire de lumină

care nu atingea deodată decît o parte din suflet, lăsînd restul în umbră. Și imensa preocupare pentru muncă le reducea, le atenua astfel pe celelalte, le slăbea din importanță. Începea să se vadă cu alți ochi, să-și examineze cazul cu o privire mai detașată și mai calmă. Și se mira de exaltarea sa trecută, de acea nebunie care îl cuprinsese, de acea îngroșare a unei idei fixe. Se „depasiona", începea să sufere mai puțin în prezența Emiliei. Se dusese de două sau trei ori la Herlem. Acum mergea să o vadă pe Emilie în fiecare săptămînă. prietenește, găsea un anume farmec în această scurtă călătorie, simțea într-asta o destindere. Își dădu seama că acum aștepta sfîrșitul săptămînii cu o anumită nerăbdare. Pe de altă parte, viața lui la Roubaix rămînea incompletă. În mijlocul operei sale îi lipsea ceva. Dintr-o dată, în plin efort țîșnea în el acest gînd dezamăgitor: „La ce bun atîta efort pentru nimic?" Fără Emilie, viața era închisă pentru el. Suferea cînd oameni din popor, femei cumsecade îl întrebau în trecere, cu naivitate, în simplitatea lor puțin frustă, de doamna Hennedyck. Simțea bine că fără ea „Casa Hennedyck" nu va fi niciodată reconstruită definitiv, operei sale îi va lipsi încununarea.

Ce pace a spiritului, ce nou elan de energie, dacă ar fi putut să ierte, să uite, s-o accepte din nou alături de el pe acea nefericită păcătoasă a cărei suferință și căință îl umpleau de remușcări. Simțea că această grijă îi răpea o parte din libertatea spiritului, din posibilitățile lui de acțiune. Totul, și el însuși va fi mereu incomplet, dacă va refuza să cedeze, să termine totul... Și cum să termine? Ce altă soluție în afara iertării, care îi repugna, pe care o respingea și care totuși se impunea spiritului său ca o necesitate. Separare, divorț, nimic nu-l va satisface, nimic nu-i va reda liniștea, liniștea mentală necesară efortului său.

Și pe urmă numele, acest vechi nume dinastic, pe care trebuia să-l ducă mai departe... Dintotdeauna Hennedyck păstra în adîncul lui speranța nemărturisită, mereu neîmplinită, mereu vie, de a-și perpetua numele, de a avea un copil, un fiu. Poate că nu era prea tîrziu...

Dar mai ales mila îl apropia din nou de ea. Aici, la Roubaix, de departe putea încă să o urască. La Herlem, regăsind-o numai, auzind-o, îi uita greşeala. Îi ajungea s-o vadă o secundă ca s-o înţeleagă, să-şi amintească marea ei slăbiciune, marea ei iresponsabilitate. O bolnavă, o fiinţă nervoasă, excesiv de sugestionabilă, căreia îi era necesară o voinţă în afara ei. Şi îi simţea nefericirea de acum, ruşinea, suferinţele tainice, eforturile timide pentru a se apropia din nou de el, nesiguranţa. Şi acestei nelinişti îi răspundea în el nevoia de a se dărui, de a se devota din nou ca altădată. Îi lipsea ceva, îi lipsea posibilitatea de a se dărui. Devotamentul îi devenise necesar, aproape o obişnuinţă. Uneori visase la o femeie ca celelalte, echilibrată, robustă. Un auxiliar, nu o povară. Acum îşi dădea seama că această grijă continuă, această neîncetată solicitudine faţă de o bolnavă şi o neliniştită, îi umpluse şi înfrumuseţase viaţa. Încercînd să o facă fericită, să i se dăruiască, se făcuse fericit pe el însuşi. O viaţă precum a altora îi apărea înfiorător de mediocră şi ştearsă, şi o refuza.

Poate că şi orgoliul îl împingea spre ea. Se află întotdeauna un fond de orgoliu subtil, orgoliul secund, într-un bărbat. Nu munceşti niciodată numai pentru tine. Să nu-i arate opera înfăptuită Emiliei, să n-o facă să asiste la triumful acestei resurecţii îi răpea efortului său orice sens, cea mai bună răsplată. Şi pe urmă această iertare, această uitare a jignirii îl înălţa în propriii săi ochi. E o imensă satisfacţie să te vezi generos şi nobil. Gestul ar fi satisfăcut în el o nevoie nemărturisită de stimă pentru sine. Tresăririle de mînie şi de violenţă, ura, se răreau în el. Le reducea la tăcere, nu voia să mai vadă decît măreţia, dulceaţa gestului de iertare. Şi în cele din urmă, în adîncul lui, era silit să şi-o spună, întreaga sa fiinţă fizică aspira şi ea la această recucerire, la această bucurie a trupurilor care avea să fie pentru el o altă resurecţie.

În martie o mie nouă sute douăzeci, directorii lui Hennedyck veniră să-şi vadă patronul. Casa Hennedyck

avea să împlinească o sută de ani. Centenarul trebuia sărbătorit.

Pe măsură ce organiza banchetul, discursurile, pregătea sărbătorirea, Hennedyck regăsea vechile amintiri de familie, revedea acel efort îndelungat, acea primă fabrică al cărei carusel cu cai punea în mișcare războaiele, lenta ascensiune, avîntul brusc retezat de război și această pagină a activității pe care o scrisese el. Și atunci simțea mai bine ca niciodată că la tot ce făcea lipsea încununarea. Își amintea de redeschiderea uzinelor. De obicei, soției patronului îi revenea cinstea gestului simbolic de a repune în funcțiune mașina cu aburi, gest încîntător prin contrastul grației cu forța. Această tradiție, această blîndețe lipsiseră.

Hennedyck înțelegea acum că fără Emilie oricare din strădaniile sale era de o mare zădărnicie. Tot ce înfăptuise, toată acea bătălie pe care o dăduse — fără să și-o mărturisească, fără să-și dea seama, în fond era obligat să și-o spună, o făcuse pentru ea.

Viața Emiliei la Harlem, la început, fusese în întregime pasivă și parcă animalică. Era o ființă uzată, la capătul puterilor. Nu se gîndea la nimic, trăia, se agăța cu toată ființa ei fizică de existență. Patrice venea s-o vadă. Ea îl primea fără rușine, ca pe toți ceilalți, cu privirea străină cu care vede lumea un muribund. Prea multă nefericire o împiedica să reacționeze.

Pe măsură ce-și recăpăta forțele, romanul ei i se părea îndepărtat, neclar ca un vis, un coșmar teribil din care se trezea. Nu mai putea să-și închipuie că trăise aievea toate astea. Îi reveneau amănunte, și odată cu ele, treptat, rușinea și remușcarea.

Trebui să suporte întrebările soțului. Între bărbatul nebun de disperare și femeia cu nervii distruși avură loc scene teribile. Apoi veni liniștea ca și cum abcesul ar fi crăpat și s-ar fi golit de puroi. Patrice nu mai vorbi de trecut, păstră voit tăcere asupra întregii drame, se însenină treptat. Acum îi arăta o blîndețe calmă, un fel de afecțiune reținută, detașată, ca și cum ar fi fost îndelung chibzuită,

care o înfricoșa și o rușina pe Emilie mai mult decît izbucnirile lui de mînie. Ce gîndea ? Ce va face ? La ce soluție se va decide ? În spatele acestui calm, înțelegea că în fond n-o va ierta niciodată. O cuprinse îngrijorarea. Încerca să-i ghicească intențiile. Pricepu curînd că pornea din nou la treabă, că reconstruia uzina. De ce ? Pentru cine ? El nu iertase, deci visa să-și refacă viața fără ea. Pentru că la început, vorbise că vrea să plece din Nord și poate și din Franța. Începu să se simtă speriată în fața acestei voințe reci și încordate, și să-l admire. Un astfel de curaj o depășea. Puțin cîte puțin, din istorisirile abatelui Sennevilliers, își dădea seama de eroismul soțului ei în timpul războiului. Își reprezenta mai bine adevărata lui față. Înfruntase liniștit moartea, o privise în față, îndurase la Reinbach un martiriu. Și întorcîndu-se, ruinat, cu fericirea distrusă, pornise iar la treabă, reîncepea să urce panta. Și uzina funcționa din nou. Fără să spună cuiva, Emilie se dusese la Roubaix să vadă această operă de reconstrucție. Se întorsese uimită de renașterea care avea loc. Patrice se trăgea într-adevăr din acea viță veche, acea categorie de vechi industriași, creatori, fondatori de dinastie. Și involuntar, Emilie făcea o paralelă. Își amintea de von Mesnil, de mort. Își amintea pesimismul, scepticismul sterilizant, dizolvant, acel veșnic „la ce bun ?", incoerența, violența și slăbiciunea, duplicitatea unui caracter pasionat și supus patimilor, așa cum i se revelase la Bruxelles, în ora tragică a ultimului rămas bun. Aici, nimic din toate astea. Un optimism funciar, înnăscut, robust. Mai puțină analiză, mai puțină subtilitate, dar un curaj, o siguranță imperturbabilă, credința în muncă. Mai puțină artă și poezie, mai multă voință și vitejie. Un astfel de bărbat era într-adevăr bărbatul, îmbărbătarea, sprijinul. Nu-l înțelesese decît cînd nu-l mai avea. Își reprezenta cu disperare ce disprețuise, fericirea pe care o risipise.

Ce era de făcut ? se întreba în timpul plimbărilor prin pustietatea carierei, singurătate, cadru sălbatic și trist care o posomora la început, dar pe care începuse să-l iu-

beasca. Își punea întrebări în legătură cu soțul ei, căuta să-i pătrundă gîndurile, să-i cunoască intențiile ascunse. Ar fi vrut să încerce o apropiere timidă. Să fie amestecată puțin în grijile lui, în viața lui zilnică, ar fi fost pentru ea o mare bucurie. Îi punea întrebări stîngace, încerca să ia parte la preocupările lui, îndrăznea... Pe urmă, era cuprinsă de teamă și de rușine, dădea înapoi, bătea în retragere. Oare cum o judeca el ? Ce gîndea despre ea ? Și revenea din nou, cu mai multă timiditate.

El rămînea mereu același, la fel de bun, liniștit, ca un om care și-a regăsit definitiv calmul. Și asta îi făcea mai mult rău Emiliei. Era prea liniștit, prea cuminți. Simțea în el prea multă rațiune, prea multă voință sub această seninătate. Avea impresia că el o respinge, că o exclude din existența lui. Îi aducea ce voia ea, cărți, lînă să tricoteze, stofe, îi trimise pianul. Îi organiza viața, dar fără el. Ea plîngea. Încerca să se ocupe de el, de sănătatea lui, de rufăria lui. Dar era refuzată. Patrice punea o barieră între ei.

Începea să se sperie, să dispere. Se gîndea să plece, poate va fi mai fericită altundeva. Să trăiască în felul acesta lîngă el și să înțeleagă că nu va fi niciodată pentru el decît o străină, era prea crud pentru ea, tot așa cum vederea nobleței lui sufletești, curajul, măreția morală, posibilitățile de fericire pe care le risipise nebunește erau iremediabil pierdute.

* * *

Află că la uzină se va sărbători centenarul casei. Patrice vorbea despre asta, părea fericit, amintea de opera tatălui și a bunicului lui nu fără un anumit orgoliu.

Toate astea nu pot muri, ele trebuie să continue, spunea.

Emilie se înspăimînta. Ce voia să zică cu asta ? Visa o viață nouă ? Cu cine ? Se gîndea s-o părăsească ? Acum, cînd întrevedea această amenințare, ar fi vrut atît de

mult să nu se schimbe nimic, să rămînă totul în starea prezentă, să continue această viață care nu era fericirea, dar care i se părea uimitor de dulce, acum cînd presimțea o răsturnare. Adesea plîngea, o speria pe Lise.

Cu patru zile înaintea aniversării, într-o seară, Hennedyck sosi la carieră pe neașteptate și, ca de obicei, fără să anunțe pe nimeni. Părea încordat, preocupat. Adusese pachete, provizii, cărți. Le puse pe masă, în bucătărie, se duse la cele două Sennevilliers să le zică bună seara, se întoarse.

— Pune-ți mantoul, Emilie, îi ceru.

— Ieșim ?

— Mergem să ne plimbăm pe la carieră...

Ea înțelese că voia să-i vorbească. O ducea mereu afară ca să-i vorbească serios. Își puse mantoul. Tremura puțin, nervoasă și cu inima strînsă. Nu spunea nici un cuvînt. Îi luă timid brațul și ieșiră amîndoi, în întuneric. Coborîră spre fundul carierei. Un drum îngust ducea într-acolo, agățat de faleza cu pietre albe și năpădit de ierburi înalte, țepoase. În adînc, eleșteul dormea. Seara era blîndă. Pe aici era plimbarea lor preferată, pe fundul acestei văi lungi, în formă de scoică, sonoră și solitară. Nu vorbeau, atenți la pașii lor. Patrice o ținea cu un braț puternic. Emilie se agăța de el, să nu-și scrîntească gleznele prea subțiri. Ajunseră pe un palier, un fel de terasă care domina eleșteul. Făcură înconjurul acestuia, urmînd o cărare în iarbă, și se opriră. Ea îl auzi respirînd tare, tușind de două-trei ori, de parcă ar fi ezitat să vorbească.

— Ei, începu el pe neașteptate, știi că duminică are loc aniversarea...

— Cum ?

— Da, o sută de ani ! Va fi o aniversare frumoasă. O frumoasă sărbătoare de familie...

Se opri, tuși iar, făcu un mare efort să continue :

— Și, bineînțeles, reluă cu o voce surdă, va trebui... da, va trebui... ca tu să fii acolo, înțelegi ? Ca tu să fii acolo...

Emilie avu o emoție violentă. Făcînd un imens efort de voință, putu să-l privească. Înțelese că nu se înșală, că el dădea într-adevăr cuvintelor sensul adînc pe care se temea aproape să-l descopere. Simți parcă o durere fizică, un șoc, o paralizie în membre. Și rămase nemișcată, ca după o mare zguduire, incapabilă să vorbească, cuprinsă de ameteală. El o văzu pălind. Recunoscu, după o atît de lungă vreme, acel freamăt al nărilor, acea paloare, acel cearcăn brun-închis care i se așternea pe chip cînd era pe cale să leșine. Dintr-o dată i se făcu teamă că o va vedea murind în fața lui. Nu era puternică... Emoția, șocul... Simți aceeași tulburare fizică precum altădată, același elan spre ea, aceeași tresărire de tandrețe și de milă dureroasă. Ea rămăsese soția lui, soția-copil a lui.

— Emilie ! Emilie !

O cuprinsese în brațe, speriat, înnebunit, o readuse la viață, la realitate, îi uda fața cu lacrimi și cu săruturi. O simțea cum își revine cu încetul, greu, strînsă la pieptul lui, lîngă inima lui generoasă de parcă încă o dată viața lui i-ar fi redat-o pe a ei.

Mult mai tîrziu, coborîră spre eleșteu. Frîntă, Emilie mergea încet, în tăcere. Încă mai tremura, se agăța și se sprijinea de soțul ei. Se contopea în el. Întregul ei gînd nu era decît un nume : Patrice. Simțea inutilitatea cuvintelor.

Se așezară pe o piatră, la malul eleșteului. Verde-albăstruie și înghețată, apa transparentă dormea în adîncul stîncii. Albă și goală, vag sonoră sub imensitatea bolții înstelate, cariera impunea spiritului gravitatea ei tristă.

Emilie privea apa verde. Nu o văzuse niciodată atît de frumoasă, această apă unde murise Fannie. Se părea că trebuise o lungă obișnuință, o dragoste răbdătoare, ca să fie revelată întreaga poezie, grandoarea melancolică a acestei geme splendide, secretată acolo, în fundul acelei enorme scoici calcaroase, ca un minunat fruct al tăcerii și al singurătății.

Printr-o stranie înlănțuire de gînduri, ridică încet spre soțul ei o privire încă mai tremurătoare și mai umedă. El îi surîse. O pace adîncă se întipărise pe fața lui virilă, tă-

ria liniştită a bărbatului care se simte destul de puternic pentru a-şi înălţa casa din ruine şi pentru care fericirea se cheamă voinţă.

VIII

Hennedyck ajunse în sala tribunalului pe la ora patru. David îl citase ca martor al apărării. Era în iunie 1920. Instrucţia procesului durase un an şi jumătate.

Sala înaltă, cu plafonul împărţit în casete, dădea într-un capăt spre galeria paşilor pierduţi, şi în celălalt spre un drum mohorît, pe marginea ieşită a zidului în spatele crenelurilor vechii închisori. Era o căldură grea, o atmosferă densă, impregnată de mirosul unei mulţimi amestecate. Pe banca martorilor, sau printre avocaţi, în incinta tribunalului, Hennedyck recunoştea feţe familiare de industriaşi, de comercianţi, de muncitori din industria lînii. În spate, în partea rezervată publicului, se agita o mulţime zgomotoasă alcătuită din simpatizanţi şi din duşmani. De la intrare se simţea atmosfera unei bătălii.

Procesul începuse cu două zile înainte. Dosarul avea munţi de hîrtii. Erau convocaţi şaptezeci şi doi de martori. Fusese remarcată moderaţia depoziţiei lui Ingelby şi a lui Villard, citaţi de procuratură.

Făcuseră depoziţii diverşi industriaşi, care afirmau că îl văzuseră pe David supraveghind încărcarea mărfurilor în tovărăşia ofiţerilor germani. De asemenea că obţinuse licenţe pentru a aduce vite din Olanda. El livra zahăr, cărbune importate din Germania. Un public furtunos primise cu mare gălăgie aceste acuzaţii.

Cînd sosi Hennedyck tocmai se sfîrşea audierea martorilor apărării. Aceştia erau numeroşi şi de toate condiţiile : industriaşi şi muncitori, bogaţi şi săraci. Unii veniţi din prietenie, alţii din spirit de echitate, alţii din interes. Într-un fel aici se desfăşura procesul regiunilor invadate. Şi nu era acceptat. Li se purta pică acelora care, abandonînd Nordul, lăsîndu-l doar în seama propriilor

forțe, se predaseră în mîinile unui inamic nemilos și voiau acum să-l judece și să-l condamne pentru că se apărase ca să trăiască. Și unii o spuneau deschis la bară.

— David a cumpărat și vîndut lînă și cărbune, bineînțeles. Dar cum putea altfel ! Nu era să ne lăsăm să murim de frig !

— A fost o fericire pentru noi că existau unii ca el, care au îndrăznit, spuneau alții.

— Dacă ar trebui să-i vîrîm în închisoare pe toți cei care au vîndut germanilor sau care au cumpărat de la ei, ar trebui să întemnițăm un sfert din ținut, afirmau alții. Nimeni nu se lasă să crape de foame. Și trebuia să trăim. Cine avea ceva de vînzare era fericit. Cine primea de la un soldat o pîine și un borcan de marmeladă, spunea mulțumesc și pleca mulțumit. Totuși, niciodată nu am vîndut pentru bani, n-am luat nici o centimă de la armata germană și niciodată nu am muncit pentru ea, și asta-i destul de frumos. Cît despre soldați, nu era nici o prăvălie în care să nu fi avut voie să intre și unde să nu fi existat obligația de a-i servi. Nu trebuie să-i confundăm pe soldații germani cu armata germană.

Veniseră să depună mărturie călugări și călugărițe, surori de caritate, directorul spitalului, infirmiere de la Dispensar și de la Crucea Roșie, administratorii birourilor de binefacere. Tuturora David le dăduse cu mînă largă, luînd la fiecare din operațiile sale o dijmă pentru bolnavi și bătrîni, care îi răsplăteau acum însutit faptele bune. În fond, din toate acestea se desprindea un adevăr : David „traficase", fără îndoială, dar la fel ca atîția alții... Intransigența absolută ar fi fost imposibilă. Și pe urmă, ca să-l pedepsești, ar fi însemnat să angajezi responsabilitatea tuturor acelora cu care tratase el, care i-au vîndut țesăturile știind destinația acestora, care nu se informaseră mai mult asupra autenticității „destinației Bruxelles". În sfîrșit, răul pe care l-a făcut poate el, l-a compensat din plin prin binefacerile pe care le-a răspîndit. A ajutat populația să trăiască. Aceasta ar fi murit de frig și de foame fără carnea și fără cărbunele lui. Principiile

erau foarte frumoase, dar cei care nu fuseseră în Nord nu puteau şti ce înseamnă să n-ai pîine şi foc timp de patru ani. În spatele declaraţiilor martorilor — mai ales oameni simpli, care veniseră în număr mare să-l asiste pe prietenul lor David — se simţea un soi de mînie împotriva celor care-l acuzau. Şi în fundul sălii, auditoriul furtunos, o mulţime în care domina plebea, manifesta o aprobare vehementă, îşi lua într-un fel revanşa să-l vadă glorificat pe David, omul ieşit din sînul ei, care îi trăsese pe sfoară pe cei bogaţi, pe cei puternici. Astfel, de la începutul procesului, în public se produse un reviriment total. Mulţimea care în primele zile ar fi vrut să-l linşeze pe David, acum l-ar fi purtat cu dragă inimă în triumf, pe măsură ce întorsătura procesului se arăta mai favorabilă.

Depoziţia lui Hennedyck fu ascultată într-o tăcere pasionată. El întruchipa o sută de ani de industrie a oraşului Roubaix, un nume intact, rezistenţa absolută în faţa inamicului şi o operă patriotică, ziarul *Fidelitatea*. Hennedyck aminti numai că David livrase lîna şi ţesăturile nu armatei, ci unui anumit locotenent Krug. Acest Krug acţiona în contul unui consorţiu de mari magazine germane. Deci, indirect, David vînduse populaţiei germane. Nu plătise niciodată zahărul şi cărbunele în aur, ci în mărci sau în ţesături. Hennedyck insistă mai ales asupra faptului că David aprobase energic închiderea uzinelor şi refuzul de a munci pentru inamic şi că banii lui contribuiseră din plin ca *Fidelitatea* să existe. În sfîrşit, graţie intervenţiei lui, Hennedyck şi abatele Sennevilliers nu fuseseră împuşcaţi. Terminîndu-şi depoziţia, el se întoarse şi trecu pe lîngă David, în mijlocul unei rumori tumultuoase. David îi strînse mîna plîngînd.

Succedarea martorilor continuă pe acest ton. Treptat, toată lumea avu impresia că partida era jucată.

La reluarea audierii, într-o atmosferă întrucîtva destinsă şi împrospătată de vîntul slab care venea prin ferestrele larg deschise, fură ascultaţi ultimii martori. Şi cînd îi veni rîndul să vorbească, procurorul Republicii,

pregătindu-şi efectul, declară că renunţă la acţiunea împotriva acuzatului... Lumea nu înţelese numaidecît. Fură necesare aplauzele celor ce cunoşteau mai bine procedura ca mulţimea să priceapă în sfîrşit ce înseamnă asta. Şi atunci izbucni entuziasmul, irezistibil, acoperind strigătele aprozilor, mînia Preşedintelui şi eforturile jandarmilor de a-i da afară pe cei mai frenetici.

Procesul se sfîrşi în apoteoză. La rîndul lor, avocaţii, după un scurt conciliabul, renunţară la pledoaria lor. Tribunalul se retrase pentru o scurtă deliberare, se întoarse după cîteva minute şi Preşedintele dădu citire sentinţei într-o tăcere instaurată brusc, în atenţia mută şi aproape solemnă a întregii mulţimi. Palid şi asudat, şezînd pe banca acuzaţilor, David asculta încordat... Cînd află că era achitat, se lăsă pe spate, cu un adînc suspin de uşurare.

Pe sală, pe galerii, pe coridoare, ajungînd din aproape în aproape pînă la intrarea şi în piaţa Palatului de Justiţie, izbucni un formidabil vacarm. Un torent uman invada tribunalul. Prieteni, simpatizanţi, străini, necunoscuţi, toţi se îmbulzeau, toţi voiau să-l vadă pe David, să-i vorbească, să-l felicite, să adauge încă ceva fericirii acestui om norocos. Patru jandarmi, înconjuraţi, împinşi în acuzat, îl apărau zadarnic, se luptau cu o ceată de entuziaşti, care voiau să-l poarte imediat în triumf pe David pe Bellevue. Voiau ca el să iasă, îi interpelau cu glas tare pe jandarmii care încercau să-i pună din nou cătuşele — pentru că un condamnat părăseşte tribunalul cu mîinile libere, în timp ce un achitat iese de aici încă în lanţuri, pentru îndeplinirea formalităţilor de eliberare. Nu se înţelegea nimic din aceste subtilităţi, îl cereau pe David, îl asaltau, voiau să-l ridice cu forţa. El, livid, cu obrajii în lacrimi, strîngea mîinile avocaţilor săi scăldaţi în sudoare şi radioşi, răspundea cu un gest chemărilor, surîdea istovit tuturor acestor feţe, acestor necunoscuţi şi acestor prieteni, în spatele zidului puternic alcătuit de jandarmi. E ceva deosebit ca o mulţime de străini, de oameni indiferenţi, să poată exulta astfel de bucuria unuia singur.

Această furtună de strigăte năvălea spre David fără să-l mulțumească. Nu asta aștepta, nu asta spera. Nu vedea nimic, nu se gîndea la nimic din tot ce era acolo, căuta numai un chip, o siluetă dragă, prin această colcăială de fețe, de brațe ridicate, de bastoane și pălării care se fluturau spre el. Dintr-o dată îi veni un gînd, o speranță. Și deodată, o zări pe cea pe care o căuta, departe în mulțime, împinsă, strivită în mijlocul altora. Plîngea de bucurie fără să înainteze, dorind și în același timp tremurînd că va fi văzută... El scoase un strigăt :

— Annie !

Și îi făcu un semn mare, chemînd-o. Îndepărtînd mulțimea, înaintă spre ea, ridicînd mîna, cu un gest în care punea întreaga exaltare a victoriei lui, spre cea care la greu îi adusese mîngîierea tandreței ei și care, acum cînd mulțimea și norocul se întorceau să-i surîdă învingătorului, nu îndrăznea să se mai arate.

IX

Thorel, directorul *Farului*, ale cărui prese serviseră un timp la imprimarea ziarului invadaților, *Fidelitatea*, se înapoiase la Lille imediat după armistițiu. În timpul războiului el ținuse conferințe în Franța despre Nordul cotropit, despre atrocitățile germanilor. Făcuse mult zgomot și crease iluzia că asta servește la ceva. Abia întors, începu să reorganizeze ziarul *Farul*. În același timp, pe ascuns, începu manevrele de acaparare a întregii afaceri a *Fidelității*. Era ambițios. Politica, onorurile, puterea îl ispiteau. Voia să ajungă departe. Conducerea, în timpul războiului, a *Fidelității* era un titlu cu greutate. Fără să mai pună la socoteală reclama și profitul pe care le-ar obține din asta *Farul*, pentru care *Fidelitatea* ar deveni un fel de prelungire. Anexarea merita osteneala. Thorel încercă în mod abil să o facă.

În *Farul* apărură o serie de articole despre ziarele clandestine din timpul ocupației. Fuseseră mai multe astfel de ziare. Se menționa la locul cuvenit *Fidelitatea*. Thorel, directorul *Farului*, avusese ideea acestui ziar și îl rea-

lizase cu colaboratorii de la *Farul* şi cu ajutorul unui preot, abatele Sennevilliers, care reuşea să prindă unele mesaje prin TFF. Prin articole curajoase, prin informaţii culese din diverse surse şi enorme sacrificii băneşti, Thorel reuşise să ridice moralul concetăţenilor săi. Abatele nu mai era în această aventură decît un figurant fără importanţă, Hennedyck nu mai exista, Clavard, tipograful, care îi vînduse foarte scump lui Thorel documentele lui şi colecţiile *Fidelităţii*, era înzestrat cu un rol de prim plan.

Abatele nu ştia nimic. Hennedyck, uluit de această serie de minciuni reproduse în numeroase ziare din regiune, trimise un protest. Thorel nu ţinu seama de el. În timp ce Hennedyck se consulta, ca să afle dacă trebuie să trimită o hîrtie oficială, în *Farul* începu apariţia principalelor numere ale *Fidelităţii*, ca şi cum ziarul fusese proprietatea sa exclusivă.

Se schimbară scrisori recomandate, somaţii, acte. Începu războiul ziarelor, o serie de rectificări, contra-rectificări, din care oamenii nu mai înţelegeau nimic, care luau aspectul unei polemici, care încetoşau iremediabil adevărul. În acest moment, se află că Thorel era propus pentru Legiunea de onoare. Hennedyck nu se sinchisise niciodată s-o dobîndească. Avea destui aliaţi în Roubaix-Tourcoing ca panglica să fie uşor de obţinut pentru el. Între alţii Gayet, unul din puternicii ţinutului, amintindu-şi de atacurile lui împotriva lui Hennedyck în chestiunea muncii şi de armele pe care le avea astfel Hennedyck împotriva lui, îi era foarte devotat. El fu cel care îl avertiză. Hennedyck decise că vor fi decoraţi sau toţi trei, abatele, Thorel şi el, sau nici unul.

Dosarele lui Hennedyck şi al abatelui se alăturară celui al lui Thorel. Prevenit, Thorel făcu dovada celei mai curtenitoare atitudini, promise tot sprijinul lui pentru ca cele trei decorări să fie simultane. În ce-l priveşte pe abate, acesta protesta, voia să se înăbuşe întreaga afacere, să rămînă în umbră. Îşi făcuse datoria, era plătit de conştiinţa lui. Ar fi fost atît de frumos dacă toate astea ar fi

rămas anonime şi fără recompensă ! Dar, mai combativ, Hennedyck refuza să lase un ambiţios să întoarcă în folosul lui întreaga onoare a afacerii. Se înflăcără şi în treaba asta, ca în toate celelalte. Era în joc amorul lui propriu.

Fu anunţat de către Gayet că lucrurile ar merge mult mai uşor dacă ar fi membru al Asociaţiei foştilor combatanţi. Thorel făcea deja parte din asociaţie, pentru turneele lui de conferinţe în Franţa, în timpul războiului. Hennedyck alcătui deci alte dosare şi, cum domicilia acum la Herlem, unde revenea de două-trei ori pe săptămînă la Emilie, adresă cererea lui şi pe cea a abatelui Sennevilliers preşedintelui foştilor combatanţi din Herlem.

Se întîmplă ca acesta să fie un oarecare Thiermès.

Thiermès, veterinar, plecase din Herlem în octombrie 1914, fusese prins de germani şi văzuse războiul din fundul unui lagăr de prizonieri. Cum nu era lipsit de ambiţie, cînd se întoarse la Herlem făcu în aşa fel încît să fie ales preşedinte de onoare a o grămadă de societăţi de muzică, de sport şi de jocuri populare.

Renumele său creştea. Venirea lui Hennedyck la Herlem îi dăuna. Influenţa lui Thorel acţionînd pe de altă parte, Hennedyck şi abatele îşi văzură cererea respinsă. Civilii nu puteau cere titlul de foşti combatanţi.

Hennedyck se încăpăţînă. Dovedi că şi alţii, chiar şi femei, făceau parte din A.C. [1], fără să fi purtat uniforma. Trecu peste capul lui Thiermès şi se adresă direct la Paris, invocînd articolul patru : „Calitatea de membru poate fi atribuită persoanelor care au luat parte la operaţiunile de război". Cuvîntul persoană trebuia bineînţeles luat în sensul cel mai larg. Adăugă cu umor că se putea foarte bine să fie admişi doi civili la titlul de A.C., cînd erau decoraţi cu Legiunea de onoare pînă şi porumbeii-călători, al căror mare eroism constase în întoarcerea acasă în fîlfîit de aripi. Fără nici o dificultate, oficiul naţional acordă titlul celor doi prieteni. Şi aceasta prilejui ziarelor de opoziţie glume şi sarcasme despre „zona dezarmată"

[1] În original : *Anciens Combattants*. (N.t).

și artileriștii în sutană, pe care ingenioase desene umoristice îi înfățișau trăgînd cu tunul printr-un burlan de sobă.

Hennedyck rîdea de toate astea. Abatele se necăjea. Om al spiritului, bătălia îl făcea să sufere. Faptul că trebuise să se arunce în această luptă, că fusese confundat cu banda de înfometați, de lacomi și ambițioși care se băteau pe onoruri îi provoca un soi de dezgust și de rușine, de parcă și-ar fi mînjit sutana. Pentru că și aici începea goana, cursa după decorații, după putere, după glorie, o competiție feroce în care cei slabi și cei demni erau călcați în picioare fără milă. Apăreau eroi din toate părțile. Ploua cu dintr-ăștia ! Unul refuzase să muncească pentru inamic, altul evadase, un altul adăpostise soldați francezi, altul făcuse spionaj, sau trecuse scrisori, sau primise porumbei... Ieșeau la iveală pofte nemăsurate. Între altele, reapărură două fete cunoscute. Jeanne Villien și Pauline Bult, întoarse la Roubaix, primite în rîndurile foștilor combatanți, erau văzute la toate ceremoniile, participau la toate sărbătoririle patriotice și întruchipau rezistența față de inamic. Decorate, pozau în eroine, nu-și aminteau deloc că nu duseseră niciodată scrisori și ziare decît pentru a-și cîștiga un trai îndestulat — așa cum se trecea și tutun. Ca să parvii îți trebuie mai ales neobrăzare, o anumită abilitate, simțul manevrelor oportune și îndrăzneală — ba nu, tupeu. Și ele nu duceau lipsă, nu țineau cont de nimic. Își atribuiau meritul exclusiv al activității de contraspionaj în Nord. Auzindu-le, ar fi zis că numai ele acționaseră. Françoise Pelegrin, mica martiră, în realitate adevărata conducătoare a femeilor, nu fusese decît o tovarășă de drum fără importanță. Fură necesare proteste din partea familiei moartei ca să se restabilească puțin adevărul în această urzeală bine pusă la cale. Din fericire, sau din nefericire pentru memoria bietei tinere, împușcate aproape în același timp cu Gaure, după un lung calvar, un anume Planchart, arhitect, se sluji de numele ei ca de un steag, ca de o reclamă. Era ambițios. Visa să facă politică. Scrise o serie de articole,

pe urmă un fel de roman autobiografic, apoi poeme, apoi plachete de versuri. Ceru pentru ea statui, un monument, comemorări, decorații postume. Făcu atîta zgomot în jurul ei, încît curînd Planchart fu cunoscut la fel de bine ca Françoise Pelegrin. Nu era ceremonie în care profilul lui grosolan să nu apară în prim plan, reprodus în milioane de exemplare în toate ziarele : mereu și mereu Planchart. Această publicitate năucitoare sfîrși prin a o face uitată de mulți pe Françoise Pelegrin, în favoarea lui Planchart. Necrofagie de un fel nou. Nu numai pe cîmpul de bătaie sînt despuiate cadavrele. În fața acestui atac fulgerător, ceilalți trebuiră să-și încetinească zelul, să-și modereze poftele. Se făcu un armistițiu tacit. Era mai bine să fie toți eroi. Tortul era destul de mare ca să-și primească fiecare porția. Era mai bine să se înțeleagă și să se felicite reciproc, să se tămîieze unii pe alții, decît să amintească adevăruri aspre și să-și dea lovituri din pricina cărora ar suferi toți. Romancieri în lipsă de subiecte alergau de peste tot, se informau, luau note, cereau amintiri. Apărură zeci de volume despre eroii și eroinele din ținuturile invadate, zeci de panegirice la fel de false, la fel de convenționale. Cine întrevedea un adevăr se speria de el și îl evita cu oroare. Era moda șovinismului, publicul nu trebuia șocat. Între timp, Pauline Bult, care nu era lipsită de imaginație, intră ca redactoare la un cotidian, Jeanne Villien se căsători cu un american bogat, pe care îl încînta ideea de a deveni soțul unei eroine oficiale, și însuși Mauserel, același Mauserel pe care Gaure îl văzuse într-o zi dispărînd cu banii biroului de spionaj, profită cu abilitate de vîntul prielnic, găsi comanditari și deschise, pe strada Națională, la Lille, un oficiu de Bancă și de Bursă.

Comemorările, banchetele, sărbătorile se prelungeau la nesfîrșit. Treceri în revistă la 14 iulie, funeralii ale foștilor combatanți, ridicări de monumente, înmînări de drapele și decorații, orice era bun, orice era un pretext pentru a reaminti faptele glorioase și virtuțile civice ale unuia

sau ale altuia. Era ca un capital de glorie din care fiecare voia să trăiască. Aceasta devenea un drept. Se părea că, pentru că într-o zi înfăptuiseră un act curajos, toți ar fi trebuit de acum înainte să fie hrăniți și cazați la Prytaneu [1]. Gîndul că ar trebui să apuce din nou unealta sau tocul îi revolta. Se indignau și, copleșiți, tămîiați, onorați, strigau că sînt victime ale ingratitudinii.

În această cursă după venituri, amintirea lui Gaure și Théverand era uitată, călcată în picioare. Nevasta lui Théverand era săracă și cu puțină știință de carte, o umilă gospodină. Iar Gaure fusese singur. Nimeni nu se gîndise la cei care în această aventură fuseseră eroii cei mai puri. Dar poate că era mai bine pentru memoria lor să nu fie amestecați în această turpitudine zgomotoasă. Cît despre Félicie Foulaud, mistica, prietena Françoisei Pelegrin, era total dezechilibrată. Abatele o întîlni din întîmplare, într-o zi, la Lille. Ea trăia în visul ei lăuntric, ducea o existență mohorîtă, de mică croitoreasă, bîntuită încă de amintirile aventurilor și pericolelor pe care le înfruntase alături de Françoise Pelegrin. Nici la ea nu se mai gîndise nimeni, ea care se purtase eroic, care cunoștea adevărul în legătură cu atîția alții, dar care nu știa să se „descurce" și, de altfel, nici n-ar fi vrut să știe. Fata așteptase să fie căutată, și nu o căutase nimeni. Locuia într-o cămăruță pe Quai de la Basse-Deûle, printre muncitori care își băteau joc de ea și o luau drept o „țicnită", cu poveștile ei ca din filme. O făceau să vorbească, ea își povestea cu plăcere amintirile, singurele care o mai interesau în această mediocritate oribilă și monotonă în care era condamnată să trăiască. Nu se va consola niciodată de faptul că nu murise odată cu Françoise Pelegrin, de a fi cunoscut această realitate fantastică și pasionantă ca un vis din lumea de dincolo și de a fi căzut iar pe pămînt. Era acum o maniacă blajină, cu un aer pierdut, pradă

[1] Prytaneu — nume dat la Atena, în antichitate, celor cincizeci de senatori care formează Comisia permanentă a Senatului. (N.t.).

unei idei fixe, trăind cu patimă din amintirile ei și iremediabil agățată în trecut, legată de acel timp al războiului de care va fi veșnic obsedată. Nu se va mai readapta.

• • •

Afacerea cu Legiunea de onoare nu mai înainta. Bănuind ceva, Hennedyck îl puse pe Gayet să intervină. Primi niște știri ciudate. Pe sub mînă Thorel își continua manevra de excludere și acaparare. În același timp cu toate hîrtiile privitoare la *Fidelitatea*, el cumpărase de la Clavard și o scrisoare a abatelui către Hennedyck, scrisă în închisoare, și pe care Clavard, eliberat mai devreme, nu putuse să o dea industriașului. Abatele, speriat de a fi fost, probabil, cauza arestării lui, îi cerea iertare lui Hennedyck. Thorel anexase scrisoarea la dosar, așa încît pentru descoperirea afacerii de către germani vinovat părea să fie Sennevilliers.

Hennedyck se duse la Thorel. Întrevederea fu lipsită de amabilitate. Hennedyck își dictă condițiile. Ori abatele, Hennedyck și Thorel vor fi decorați toți o dată, ori Hennedyck va dezvălui rolul odios al lui Thorel în povestea cu ziarul — materialul retras, personalul amenințat să se vadă lipsit de locul de muncă... Hennedyck consimțea să-l vadă pe Thorel uzurpînd o parte ce nu-i aparținea, dar nu să-l lase să fure și partea altora.

• • •

După trei luni, în clădirea *Farului* avură loc mari festivități în onoarea noilor deținători ai Legiunii de onoare, abatele Sennevilliers, Hennedyck și Thorel. Se căutase să fie uniți în această solemnitate toți cei care fuseseră uniți la greu. Se pronunțară discursuri foarte frumoase, în care fu celebrată frăția de arme și eroismul fondatorilor *Fidelității*. Plăcu mult această expresie, „frați de arme".

X

Mult mai tîrziu, într-o liniştită seară de toamnă, Patrice Hennedyck şi abatele Sennevilliers filozofau despre toate aceste lucruri.

Se duseseră la marginea carierei să se bucure de răcoarea serii. Se aşezaseră unul lîngă altul pe un butuc şi priveau în faţa lor cariera, gaură larg căscată, tăiată de o imensă umbră piezişă aruncată de clarul de lună şi inundată într-o singură parte de o lumină rece. Lumina albea în mod straniu faleza abruptă şi lăsa în întuneric eleşteul, departe în adînc. Nu se zărea decît un mal, o învălmăşeală de sălcii cu frunze gingaşe, minunat argintate. Cadrul şi ora incitau la gînduri grave, la o melancolică contemplare a destinelor.

— La drept vorbind, spunea Hennedyck, am fost nişte naivi.

— Sînteţi amar, Hennedyck.

— Nu. O spun fără pică. Ceea ce am făcut, am fi putut tot atît de bine să nu facem, nu-i aşa ? Aşa sîntem plămădiţi. Dar măcar sper ca războiul ăsta să fi servit la ceva. Mă gîndeam că după tot ce a suferit, omenirea va fi căpătat gustul pentru o anume înţelepciune, pentru moderaţie şi simplitate. Ei bine, da ! Aveam încredere în Noua Evanghelie pe care ne-o aducea Societatea Naţiunilor. În principiu, este ceva măreţ. Şi se spune că şi aici, în ţinuturile invadate, şi pe front, francezul şi germanul s-au înţeles. S-a văzut că nu eram toţi decît nişte nenorociţi în mîna stăpînilor noştri. Ar fi trebuit să ne apropiem unii de alţii. Şi în loc de asta, rezultatul e o mare ură, un şovinism fanatic ! Se urmăreşte dezmembrarea Germaniei, germanii sînt ridicaţi de acasă de la ei şi aduşi să muncească aici, la Lille, şi ziarele îi învinuiesc de consumul celor nouăzeci de grame de carne ce li se dă pe zi... N-ar fi trebuit să vedem aşa ceva în Nord. Şi femeile de la noi ! Femeile germane le-au cerut îndurare pentru Germania. Ele au

răspuns : „Nici o milă". Adevărul oficial a ajuns să înăbuşe tot. Am văzut cum s-a fabricat el în legătură cu noi, putem să vorbim în cunoştinţă de cauză. Mai mult decît orice altceva, asta îmi spulberă speranţa de a vedea că **lecţia** a servit la ceva.

Nişte naivi, abate ! Am făcut jocul altora. Paraziţii s-au înmulţit din munca celor sinceri. Cei care n-au făcut nimic domnesc. Au profitat de noi. Ştiţi... Nu, v-am ascuns-o pînă acum. Ei bine, în timpul războiului traficanţii revindeau mica noastră foaie cu douăzeci de franci, cu cincizeci de franci, cîştigau bani de pe urma ei. Şi mulţi oameni simpli, muncitori, mi-o reproşează astăzi : „Era foarte bună, domnule Hennedyck, *Fidelitatea*. Dar era pentru cei bogaţi. Noi, poporul, n-am ştiut niciodată nimic ! Bineînţeles ! De nouă ori din zece, cei cărora li se dădea ziarul erau speriaţi şi-l ţineau pentru ei. Opera noastră era înăbuşită, circuitul se oprea acolo. Ne riscam pielea pentru nişte egoişti. Asta mă mîhneşte cel mai mult în toată povestea cu ziarul nostru.

Da, am fost naivi...

— Nu ştiu, nu ştiu, spunea abatele încetişor. Şi pe urmă, ce importanţă are ? Fericiţi cei săraci cu duhul, fericiţi cei naivi, ei îl vor vedea pe Dumnezeu.

— O consolare puţin cam dezamăgitoare pentru unii, abate. Dumitale care te scalzi în lumină, îţi înţeleg, îţi înţeleg foarte bine filozofia. Dar îi înţeleg şi pe ceilalţi, pe cei care nu văd nici un motiv să spere. Pentru ei, umanitatea este, hotărît, urîtă, rea. Şi nici nu mai ştiu măcar să caute în cer acea speranţă, acea seninătate pe care spectacolul oamenilor o distruge în ei. Pentru dumneata, ştiu, acele stele, acolo sus, sînt ca un pietriş de lumină pe cărările cerului. Şi această boltă frumoasă, operă a unui matematician sublim, păstrează o divină promisiune de eternitate. Pentru alţii, pentru multe alte biete fiinţe, şi uneori şi pentru mine, cînd inima nu reacţionează, cerul nu e decît o maşină nemiloasă, o imensă ceasornicărie fără suflet. Şi-a

pierdut misterul. Nu mai găsești în el acea rațiune de a crede, necesară ca pîinea.

— Ce contează ? spuse din nou abatele. Misterul dăinuiește, Hennedyck. Și cei care nu mai știu să se ducă să-l contemple în cer, să facă la fel ca mine, să se străduiască să-l descopere în jurul lor, foarte aproape de ei. Eu am gîndit întotdeauna că oricît de josnic, de degradat ar fi un om, în el rămîne totuși ceva din scînteia divină. Eu o caut și îmi ajunge să o descopăr, ca să iubesc omul. Pe fețele cele mai închise, cele mai ostile, cele mai greoaie, îmi place să evoc înnobilarea adusă de o suferință, reflexul unei iubiri... Și reușesc întotdeauna să-mi imaginez trăsăturile — acele trăsături adesea aspre și grosolane, — înfrumusețate și transfigurate de un sentiment uman, paternitatea, o iubire pură, sau acea neliniște a unui destin nesigur de care sîntem tîrîți cu toții. Și în ochii mei omul a devenit un altul, și eu îl iubesc pentru problema infinită, pentru drama tragică pe care o regăsesc în **toți**, ca în mine însumi.

Tăcu. Meditară amîndoi un minut.

— E adevărat, spuse Hennedyck, e adevărat. Trebuie să crezi, trebuie să speri, să-ți continui misiunea totuși. În ciuda a tot, eu nu vreau să mă îndoiesc, îmi interzic să mă îndoiesc. Am cunoscut scepticismul, această viziune pesimistă asupra lumii și a oamenilor, atît de tiranică, atît de zdrobitoare cînd îți stăpînește spiritul. Și o resping pentru că simt prea bine că ea m-ar duce la sterilitate, la acel îngrozitor „la ce bun ?“ care paralizează totul. În mine există o dramă continuă între Rațiune și Voință. Și am optat pentru aceasta din urmă ! Vreau să cred, să cred în ceva, să cred în progres, în dreptate, în bine, să am încredere în destinul Umanității. Numai în felul acesta am un motiv să acționez, o rațiune de a trăi, și un element suprem de alinare. Altfel, n-ar fi decît chinurile neantului și ale disperării.

Și pe urmă, abate, ai dreptate. Trebuie să fie o învățătură **și o** consolare să regăsești pe fața oamenilor enigma,

enigma ce nu poate fi dezlegată, violată, enigma totală... Şi cred că acum o să mi se întîmple şi mie ca dumitale, în orele de slăbiciune, să încep să caut pe anumite chipuri, pe acele chipuri de femei, de mame, pe care le simţi făurite din devotament şi sacrificiu, reflexul unei gîndiri divine pe care nu mai ştiu să-l caut întotdeauna în înaltul cerului...